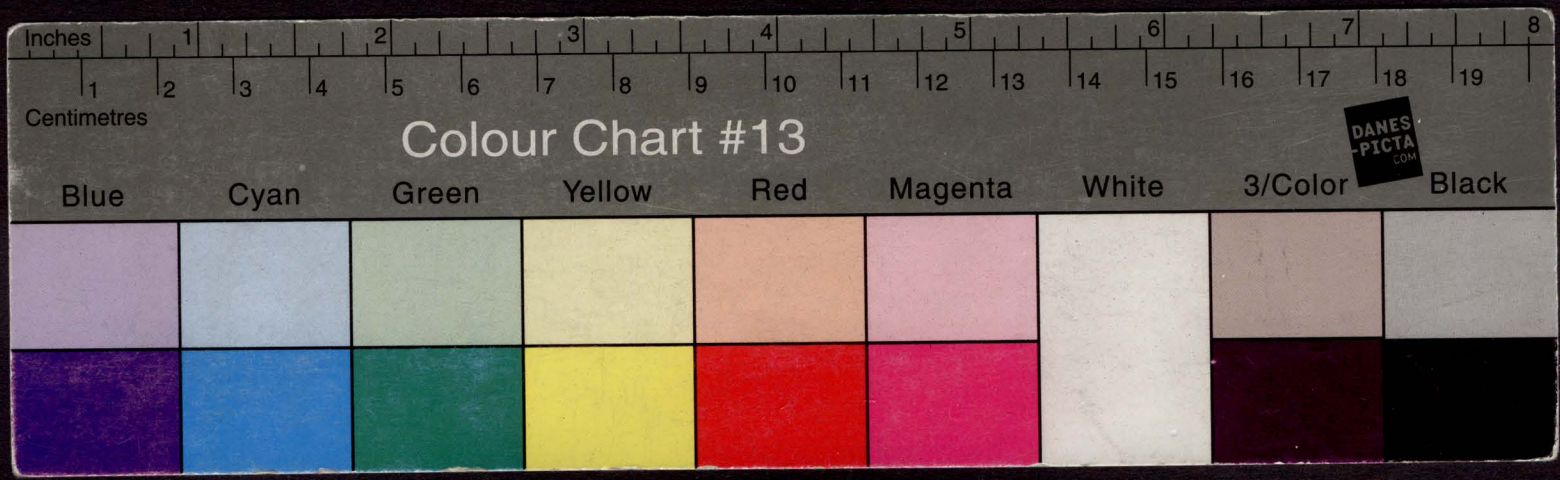
Inches
Centimetres
Colour Chart #13
DANES-PICTA.COM
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black

XVIII
A-3031

Szkoła Żuromińska
1830
ad 7/3.

GEOGRAFIA POWSZECHNA

BIBLIOTEKA TNP

GEOGRAFIA POWSZECHNA CZASOW TERAZNIEYSZYCH

Albo

Opiſanie krótkie kraiów całego świata, ich położénia, granic, płodu ziémnego, ſkłonności obywatelów, handlu, obyczaiów &c. &c. Z nayświeżſzych wiadomości, Kraiopiſarzów, i Wędrowników

ZEBRANA

Ku pożytkowi Młodzi Narodowey naſzkoły publiczne

WYDANA

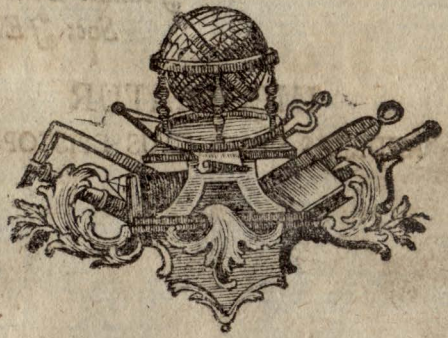

w WARSZAWIE
w Drukarni I.K.MCI i Rzeczypoſpolitey *in Collegio Soc: JESU.*

MDCCLXXIII.

JUDICIUM CENSORIS
&
APPROBATIO

Legi Librum cui titulus: *Geografia Powszechna czasów teraźnieyszych* in eoq; nihil reperi contrarium fidei ac bonis moribus. Varsaviæ Die 25 Decembris 1772.

Joannes Bohomolec
Soc: JESU.

IMPRIMATUR
ANDREAS STANISLAUS EPISCOPUS.

Do
IASNIE OSWIECONEGO
XIĄZĘCIA IMCI
MICHAŁA
Na Klewaniu i Zukowie
CZARTORYSKIEGO
KANCLERZA W. W. X. L.
Uświatskiego, Poduświatskiego, Homelskiego, Iurborskiego, Kupiskiego, Pienianskiego Starosty, Kawalera Orderów: Polskiego, Orła Białego, Rossyiskiego, S. Ięndrzeia, &c.

I. O. MCI XIĄZĘ, PANIE, DOBRODZIEIU.

Wychodzące z druku dla Młodzi Narodowey w krótkim zebraniu wszystkich kraiów i narodów opisanie, mieć dla siebie pewnieyszego zaszczytu, iako od wielkiego

Imie-

Imienia, spodziewać się łaskawszego przyięcia iako od dobroczynnych rąk I. O. Waszey Xcey Mści niemoże.

Iaśnieiące na początku tego dzieła Imię pięćdziesiątletniego Ministra, Rzeczpospolitą przeważnemi zasługami, Europę szacunkiem i zadziwieniem statecznym, potomność wielkiemi przykładami ogarniaiącego, czytelnikowi każdemu szczupłą moię pracą zaleci, a młodzi w naukach tęskniącey, powabnieyszą uczyni.

Kiedy zaś odważam się podawać ią w tey Osoby ręce, która widzi skutek usilnego przez pół wieku przy Kanclerskich pracach starania swego o wskrzeszenie zaniedbanych, wzrost i pomno-

mnożenie wschodzących, utrzymanie rozkrzewionych w kraiu umieiętności; która się cieszy z kosztów pożytecznie od siebie łożonych, iuż na potrzebnych, a prawdziwe zdania wlewaiących ksiąg drukowania, iuż na Młodzi Szlacheckiey ćwiczenia, iuż dla samych nauczycielów za kraiem doskonalenia się; pełen iestem nadziei, że I. O. W. Xca Mość chęć moię do zamierzenia Iey, to iest do nauk kraiowi potrzebnych pomnożenia stosuiącą się przyiąć dobrotliwie raczy.

Upewnia mię w tym naywięcey do Młodzi Szlacheckiey w domu rządowi memu powierzonym ćwiczenia zdatnego Rzeczypospolitey i samym

mym obywatelom łaſkawe, i ſkuteczne I. O. W. Xcey Mści z udzielaniem przytomności wdawanie ſię; utwierdzaią dobroczynne od lat wielu dla mnie ſamego bez żadnych mych zaſług względy; czego rówaiącą kiedy wypłacić nie ieſtem zdolny wdzięcznością, chcę to przynaymniey i czaſu ninieyſzego i w naypożnieyſzey wyświadczyć potomności, iżem ieſt z naygłębyzym uſzanowaniem

I. O. Waſzey Xcey Mci
Pana i Dobrodzieia

nayobowiązańſzy i
nayniżſzy ſługa

X. Karol Wyrwicz *S. I.*

PRZEMOWA

POtrzeba i pożytek kſiąg w oyczyſtym ięzyku dla poloru młodzi narodowey piſanych ſą tak oczewiſte, że one rozwodzić zdałoby ſię pracą nadaremną. Miedzy naukami początkowemi, które młódź zdobią, do gruntownieyſzych umieiętności układaią, ſłużą i zachęcaią, ſłuſznie zabiera przodkowanie Geografia. Powſzechne wſzyſtkich wieków i narodów zdanie hiſtoryą uznało za naukę wſzelkiemu obywatelów ſtanowi i powołaniu naypotrzebnieyſzą, a ztąd Geografii pokazuie ſię ważność i zaleta, ponieważ z dawna i ſłuſznie prawym okiem nazywa ſię hiſtoryi. Chronologia chociaż lewym teyże hiſtoryi okiem ieſt nazwana, gdy przecię dotychczas nie rozwiązanym podlega zawiłościom, wielu od ſiebie odraża; Geografia zaś dla wdzięków, które zamyka w kraiów weſołym opiſaniu i ciekawości tak przyrodzonych iako

kun-

kunſztownych wyliczeniu, wabi do ſiebie i pociąga. Dlaczego w powſzechny zwyczay to weſzło, zaczynać młodzi płci oboiey naukę od Geografii, aby łatwych i przyiemnych opiſów przynętą, nieznacznie do trudnieyſzych ią pociągnąć, bez naymnieyſzego zrażenia ochoty, można było.

Oprócz zachęcenia, potrzeba wyciąga kłaść Geografią za naypierwſze młodzi ćwiczenie. Prawie nie podobna rozmów poważnych i godnych ludzi poſiedzeniom prowadzić przyzwoitych, iako to o woynie, woyſk zaciągu, państw mocy i obſzerności, Królów intereſsach, na ziemi i na morzu ich potędze, a nawet czytać pożytecznie gazet, bez wiadomości Geografii.

Od początku panowania teraźnieyſzego, które ſłuſznie za epochę podźwignionych w Polſzcze nauk kłaść ſię może, wyſzły i z różnych ięzyków tłomaczone, i właſną zaſłużyć ſię Oyczyźnie ludzi uſiłuiących pracą

cą napiſane kſięgi, w takiey liczbie, że z nich nie ſzczupłą bibliotekę złożyć iuż można.

Tak chwalebnym zachęcony przykładem odważyłem ſię, ia także dla pożytku młodzi narodowey cokolwiek napiſać z hiſtoryi i Geografii nauk równie iey wiekowi iako: i każdemu innemu naypotrzebnieyſzych; ale ta praca moia częścią dla cudzoziemſkiego ięzyka (*a*) częścią dla poważnych materyi (*b*) do poſpolitego młodzieży kraiowey w ſzkołach publicznych i domach prywatnych edukuiącey ſię nie była ſtoſowana używania. Więc proſtſzym i do poięcia łatwieyſzym należało ie ułożyć ſpoſobem; iaki rozumiem iż ſię znayduie w tey Geografii z nayświeżſzych wiadomości, Kraiopiſarzów i Wędrowników wyciągnioney, i na publiczne ſzkoły zebraney. Rozłożenie rzeczy ſtoſuie ſię do ſtopnia nauk i wie-

(*a*) Abrégé raiſonné de l'Hiſtoire univerſelle T. Ier 1766, T. II 1771.

(*b*) Geografia czaſów teraźnieyſzych tom I r. 1768.

wieku młodzi ſzkolney, tak że łatwieyſze materye przodkuią trudnieyſzym i iuż przetartemu rozumowi do poięcia ſnadnieyſzym.

Nauczycielów będzie powinnością tak całą rozłożyć Geografią na ſzkoły, aby młodzian nauki zaczynaiący przed Filozofią łacno i bez wielkiey pracy wſzyſtkich oney części ſię nauczył. Rozłożenie moim zdaniem może być tym porządkiem:

Na I Klaſſę Grammatyki kſięga I, kſięgi II Rozdział I-IV.
Na II Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozdz. V X.
Na III Klaſſę Gramm. Kſięgi II Rozd. XI-Kſięga III o Azyi.
Na Poetykę Kſięga IV-V-
Na Retorykę Kſięga VI.

Aby w kſiędze VI znaczna część Aſtronomii do Geografii należąca i Polityki głównieyſze materye ſię pomieściły, a kſięga zwyczayney iednego tomu wielkości nie przeſzła, odmieniony ieſt druk, czytelny iednak i wyraźny. Iedne tylko częſte drukarſkie omyłki ſzpecą tę kſięgę, które na końcu ſię kładą; ieżeliby onych więcey uważny poſtrzegł czytelnik, łaſkawie zechce poprawić.

REGESTR

KSIĄG, I ROZDZIAŁOW.

KSIĘGA I. o Geografii w powſzechności i naturalney karta 1
ROZDZIAŁ I. o ſkładzie powſzechnym okręgu ziemnowodnego . . 6
ROZDZIAŁ II. o dawnym i nowym lądzie 16
ROZDZIAŁ III o wodach, oceanie, morzach &c. 27
ROZDZIAŁ IV. o barwie, poſtaci, ięzykach, każdemu narodowi właściwych 39

KSIĘGA II. o Geografii powſzechney albo opiſaniu Europy według podziału oney politycznego - - . 46
ROZDZIAŁ I o państwach Papieſkim, Neapolitańſkim, 62. Kawalerów Maltańſkich, 6
ROZDZIAŁ II. o Rzeſzy Niemieckiey albo Ceſarſtwie Niemieckim 6
O lennościach Rzeſzy Niemieckiey 8
O Czechach, Sląſku &c. -
O W. Xięſtwie Toſkańſkim. 9

O

O Xięstwach Medyolańskim i Mantuańskim - - - 92
Sawoyskim - - 93
Piemontańskim ---
Montferackim 95
Modeńskim ---
O Niderlandzie Austryackim ---
ROZDZIAŁ III o państwie Tureckim - 99
ROZDZIAŁ IV. o Moskiewskim 129
ROZDZIAŁ V. o Królestwie Francuskim 134
ROZDZIAŁ VI. o Hiszpańskim - 145
Portugalskim - 153
Sardyńskim - - 159
ROZDZIAŁ VII. o Angielskim - 162
Węgierskim - - 175
ROZDZIAŁ VIII o Szwedzkim - - 182
Duńskim - - 189
Pruskim - - 197
ROZDZIAŁ IX o Rzeczachpospolitych o Weneckiey - - - - - 203
Hollenderskiey - - 220
ROZDZIAŁ X. o Szwaycarskiey - 232
Genueńskiey - 246
Łukieskiey - - 251
Swięto-Maryńskiey 252
O Xięstwie Parmeńskim ---
ROZDZIAŁ XI. o Państwach Korony Polskiey - - 254

KSIĘGA III. o AZYI i państwach w niey zaśiadłych - - 395

ROZDZIAŁ I. o Cesarstwach o Chińskim 398
Indostańskim - 416
ROZDZIAŁ II. o państwach Tatarsk: woln: 431
ROZDZIAŁ III o Królestwach udzielnych Indyiskich &c: 440
ROZDZIAŁ IV. o Królestwie Perskim 451
ROZDZIAŁ V. o państwach narodu Arabskiego - - 464
ROZDZIAŁ VI. o państwach na wyspach oceanu Indyiskiego zaśiadłych - 471

KSIĘGA IV. o AFRYCE 497
ROZDZIAŁ I. o państwach i narodach w Barbaryi osiadłych - - 499
ROZDZIAŁ II. o państwach Etyopskich 509
ROZDZIAŁ III. o Nigryckich 517
ROZDZIAŁ IV. o Kafrerskich - 522
ROZDZIAŁ V. o Gwineyskich - - 535
ROZDZIAŁ VI. o wyspach Afrykańskich 553

KSIĘGA V. o AMERYCE - 561
ROZDZIAŁ I. o Ameryce południowey 571
ROZDZIAŁ II. o Ameryce północney 579
ROZDZIAŁ III. o kraiach Polarnych 587

KSIĘGA VI. o Astronomii i Polityce. 599

ROZDZIAŁ I. o Sferze świata i iey części --
ROZDZIAŁ II. o gwiazdach 605
O planetach 607
O przystosowaniu sfery świata do globu ziemskiego 612
O szerokości i długości Geograficzney - - 614
O dziale różnym ziemi 616
ROZDZIAŁ III. o używaniu globu 622

O POLITYCE - 629
ROZDZIAŁ I. o Zwierzchności kraiowey 631
ROZDZIAŁ II. o prawie i onego różności 666
O prawie przyrodzonym 668
O prawie narodów 677
O prawie publicznym 692
Cywilnym ---
Kościelnym 698
ROZDZIAŁ III. o wiarach i sektach 644
ROZDZIAŁ IV. o handlu Europy 712
O Bankach sławnieyszych 718
O monecie, naywięcey Polskiey 720
ROZDZIAŁ V. o ludności Europy 724
O mocy Europy - 728
O woysku oyczystym 730
Omyłki drukarskie 737

KSIĘGA

KSIĘGA I.

O Geografii w powszechności i naturalney.

Co iest Geografia?

Geografia albo nauka krajopisarska iest opisanie ziemi, to iest tey części świata z lądu i wody złożoney, na ktòrey ludzie mieszkaią. *Geografia* iest częścią *Kosmografii* albo nauki opisuiącey świat cały za niebo i ziemię wzięty. Dwie te świata części na dwie *Kosmografią* dzielą nauki: ta ktòra ziemię opisuie, nazywa się *Geografia;* ta zaś ktòra niebo i onego wszystkie światła, planety, gwiazdy &c uważa, nazywa się *Astronomia.*

Nie dzielisz się sama Geografia *na mnieysze części?*

Wieloraki *Geografii* iest podział: względem czasu, dzieli się na Geografią dawną, średnią, i teraznieyszą: względem rzeczy, na naturalną, fizyczną, historyczną, kościelną: względem części ziemi, na *Geografią* powszechną, *Chorografią*, *Topografią* i *Hydrografią*: względem związkow teyże ziemi z niebem i ludźmi, na Astronomiczną i Polityczną.

Geografia dawna albo czasow dawnych iest opisanie dawnego świata od onego stworzenia do upadku cesarstwa Rzymskiego na zachodzie roku 476 po narodzeniu Chrystusa Pana. *Geografia srzednia, abo wieku srzedniego* rozciąga się od upadku cesarstwa zachodniego, do upadku cesarstwa wschodniego albo Greckiego od Turkow zburzonego r. 1453. W tym czasie wszystkie bez mała krolestwa teraz kwitnące powstały. *Geografia czasow teraznieyszych* są wszystkie opisania ziemi i rożnych oney części, od zburzenia cesarstwa Greckiego i nastąpioney po nim nauk odnowy, aż do dnia dzisieyszego na świat wydane.

Geografia naturalna opisuie powierzchowne kuli, albo okręgu ziemnowodnego części, dziełem natury bez żadnego ludzkiego przemysłu wykształtowane: iako to lądy, gòry, pagòrki, doliny, lasy, pustynie, cieśniny, wyspy, połwyspy, morza i iakiegokolwiek rodzaiu wody, postaci ludzkiey kształt, twarzy barwę, ięzyk &c. od przyrodzenia każdemu narodowi dane.

Geografia fizyczna bawi się nad opisaniem uważnym składu wewnętrznego ziemi, rozbiera oney rożne gatunki, iako to glinę, kredę, muł, piasek, margel &c. warsztami ułożone: opisuie gòry i onych składność, ciąg, przy-

przyczyny: zastanawia się nad wod podziałem: słowem, usiłuie przeniknąć i poznać ziemi i wody istotę, własności i widoki, ktòre te dwa żywioły wydaią, tak zwyczayne, iako nadzwyczayne. Takowa *Geografia* iest rzeczywistą Fizyki częścią.

Geografia historyczna iest ta, ktòra opisuiąc kraje lub miasta, przywodzi onych pierwiastki, założenie i znacznieysze przypadki z dziejow wyciągnione.

Geografia kościelna opisuie kraie, dzieląc one na Patryarchostwa, Exarchaty, Metropolie, Arcybiskupstwa, Biskupstwa.

Geografia święta opisuie kraie w piśmie Swiętym wzmiankowane.

Geografia powszechna cały świat i wszystkie na nim położone krolestwa w swym zamyka opisaniu: czyni onych podział polityczny na prowincye, wielkorządstwa: wymienia znacznieysze miasta, kraiu żyżność, przyrodzone i nabyte obywatelow przymioty &c.

Geografia szczegulna, abo *Chorografia* przestaie na opisaniu szczegulnego państwa, naprzykład Polski, Litwy &c.

Geografia mieysca szczegulnego, albo *Topografia*, miasta iednego, lub powiatu szczupłego bawi się opisaniem.

Hydrografia morza i wody żeglowne opisu-

ſuie. Ta część Geografii karty ryſuie maryna-rſkie, dzieli morze na ſwe części, wymienia onego wybrzeża, albo odnogi, porty, okrętow ſtanowiſka, cieśniny, ſkały, haki, mielizny, wzbieranie i opadnienie morza, wody morſkiey pędy, przylądki, odległość iednego mieyſca od drugiego, ſłowem wſzyſtkie znaczniey ſze rzeczy, tak na morzu, iako w morſkich brzegach.

Geografia Aſtronomiczna ieſt opiſanie związkow sfery, albo okręgu ziemnowodnego z niebieſkim, z podziału Aſtronomicznego wynikaiących. Ze okrąg ziemnowodny ze wſzyſtkich ſtron niebo otacza, i każda onego część na przeciwko części sfery niebieſkiey leży; Aſtronomowie koła niebieſkie, albo cyrkuły dzielące sferę niebieſką na te części okręgu przenieśli ziemnowodnego, ktòre pod cyrkułami leżą niebieſkiemi. Opiſanie więc cyrkułow na ziemi dla oney podziału wymyślonych, iako to ekwatora, horyzontu, &c. ieſt ſprawą *Geografii Aſtronomiczney.*

Geografia polityczna podaie do wiadomości śrzodki do utrzymania beśpieczeńſtwa, uſzczęśliwienia związkow obywatelſkich od ludzi mądrych wynalezione, i podług rożności kraiow, rodzaiu rządow, narodow ſkłonności zażyte wyiąwſzy ſamę iednę wiarę Chrześciańſką, ktòra chociaż do *Geografii politycznej*, iako naymocnieyſzy każdego rządu grunt i zdrowey polityki iedyne źrzodło, albo prawidło, należy; ſamego Boga ieſt dziełem, i nayznakomitſzym dobroci Boſkiey narod ludzki uſzczęśliwić chcącey upominkiem. Obrządki wiary, rządow kſztałt, panowania rożnica, prawa wſzelakie, nauki, kunſzty, rzemiosła, handel, i wſzyſtkie narodow przemyſły do celu wchodzą *Geografii politycznej.*

Czy iedne części Geografii *mogą wchodzić do drugich?*

Bez chyby, wſzyſtkie *Geografii* części iednę ſkładaią dokładną okręgu ziemnowodnego znaiomość, i nie tylko z ſobą ſię wiążą, ale z innemi naukami. *Geografia naturalna* wpada do *fizyczney.* *Geografia powſzechna* zamyka *Chorografią*, *Topografią*, *Hyarografii* powſzechne wiadomości, i tę część *Geografii polityczney*, ktòra czyni podział świata na państwa rożne, państw na prowincye, prowincyi na miaſta, opiſuie onych płod naturalny lub przemyślny, narodow ſkłonności, wady, obyczaie. *Geografia Aſtronomiczna* zaſięga pomocy od *Aſtronomii*, *Geometryi*, a *Policzna* od *polityki*, wiadomości rządu, praw, zwyczaiow, traktatow, &c.

ROZ-

ROZDZIAŁ I.

O ſkładzie powierzchownym okręgu ziemno-wodnego.

Z ktòrych części powierzchownych ſkłada ſię okrąg ziemnowodny?

Ponieważ okręgu ziemnowodnego powierzchowność ſkłada ſię z ziemi i wody, części onego powſzechne ſą ląd i ocean. Filozofowie tę część ziemi biorą za powierzchowną, ktòra wydaie roſnące iſtoty ku wyżywieniu ludzi i zwierząt. Cały okrąg ziemnowodny w naturalnym ſkładzie zawiera 4 wielkie części: 1) ląd dawny, 2) ląd nowy, 3) ocean, 4) kraie całe albo nie dobrze znaiome.

Na iakie mnieyſze części dzieli ſię ziemia, i iakie onych ſą nazwiſka?

Ziemia w ſwym powierzchownym ſkładzie zamyka lądy, kraie, przylądki, miedzymorza, gòry wolkany, pagòrki, wyſpy, połwyſpy, brzegi, ròwniny, doliny, pola, laſy, puſtynie, groble, ſkały, haki, prądy, rafy, &c.

Ląd ieſt wielka rozległość ziemi, żadnym morzem ani przerwana, ani rozłączona. Poſpolicie całą ziemię na dwa kraiopiſarze dzielą lądy: ſtary i nowy. *Ląd ſtary* zamyka Europę, Azyą i Afrykę, a *nowy* obie Ameryki,

ki, ktòre ieżeli w ſtronie pułnocney łączą ſię z Azyą, iak niektòrzy rozumieią, ieden tylko ląd czyniłyby. *Trzeci* ląd może być naznaczony kraiom południowym dobrze do tych czas nie znaiomym, a czwarty kraiom pułnocnym pod biegun pułnocny podſunionym, ieżeli one z Ameryką ſię nieſtykaią.

Kray wielki ieſt część ziemi wielka od narodu wielkiego mieſzkana. Kray mieſzkany od narodu miernego nazywa ſię *kraiem miernym*: Polſka za całe krèleſtwo wzięta ieſt wielkim kraiem: Mazowſze, Kuiawy, Prusy &c. ſą kraie mierne.

Kraie od położenia nazywaią ſię gòrnemi, dolnemi, wſchodniemi, zachodniemi, południowemi, pułnocnemi, bliżſzemi, dalſzemi, wewnętrznemi, zewnętrznemi, wielkiemi, małemi, dawnemi, nowemi, Poleſiem, Zaleſiem, Podgòrzem, Dolinami &c. Kraie *gòrne* i *dolne* biorą nazwiſko od rzek, morza y gòr. Kray leżący bliſko źrzodła rzeki nazywa ſię *gòrnym*: *dolnym* zaś zbliżony do uyścia, ztąd od rzeki Elby gòrna i dolna Saxonia: od rzeki Pô gòrna i dolna Lombardya: od Renu gòrna i dolna Alſacya. Kraie położone bliſko morza ſą *dolne*, odſunione od niego, *gòrne*; ztąd gòrna i dolna Normandya, Brytania, Etyopia &c. Kray między, albo przy gòrach leżący nazywa ſię *gòrny*, a od nich odłączony

ny *dolny*. Sląſk ſtykaiący ſię z gòrami Morawſkiemi i Węgierſkiemi ieſt gòrny, a graniczący z Wielką-Polſką dolny; Węgry gòrne leżą przy Karpackich gòrach; dolne na zachod Dunaiu.

Kraie *pułnocne*, *południowe*, *wſchodnie*, *zachodnie*: biorą te nazwiſka od położenia względem iednego kraiu do drugiego i podſunienia onych ku niektòrym głownym krainom świata, to ieſt wſchodowi, zachodowi &c. Z takowego położenia Jutlandya w Danii dzieli ſię na południową i pułnocną: Gotlandya w Szwecyi na wſchodnią, zachodnią i południową. Indye iednak wſchodnie i zachodnie, mowi *Sanſon*, tak ſię nazywaią nie względem ſwego iednych ku drugim położenia, ale względem kraiu trzeciego, to ieſt Europy.

Kraie dzielą ſię rzeką iaką lub gòrą na *dalſze* i *bliżſze* względem trzeciego iakiego kraiu. Afrykę względem Europy gòra Atlas dzieli na bliżſzą i dalſzą: pod czas kray dzieli ſię ſamą odległością na *bliżſzy* i *dalſzy* względem miaſta iakiego zatym kraiem leżącego. Tak Kalabrya bliżſza i dalſza względem miaſta Neapolu.

Jeſzcze kraie dzielą ſię na *zewnętrzne* i *wewnętrzne* położeniem ſwych części iednych względem drugich: część kraiu ku granicom obce-

obcego kraiu poſuniona nazywa ſię zewnętrzną, a część śrzodek zabieraiąca, wewnętrzną: ztąd Afryka wewnętrzna i zewnętrzna.

Wielkość dwuch części iednego kraiu, albo dwuch kraiow nie ròwna daie onym nazwiſko *wielkich* i *małych*: ztąd Azya wielka i mnieyſza, Tartarya wielka i mała: wielka i mała Polſka; wielka i mała Brytania.

Dawnieyſze i poźnieyſze nabycie lub odkrycie kraiow dzieli ie na *dawne* i *nowe*. Hiſzpani część Kaſtilii dawniey nad Maurami zdobytą, nazwali dawną, a poźniey, nową Kaſtylią. Ztąd ieſzcze dawny i nowy Mexyk, nowa Anglia, Szkocya, Andaluzya &c. a nadewſzyſtko dawny i nowy ląd.

Poleſie nazywaią ſię kraie pod wielkiemi laſami, iako część Woiewodztwa Brzeſkiego, Wołyńſkiego, Kijowſkiego &c. *Zaleſie* za laſem, iako dawney Dacyi część albo Tranſylwania; *Podgòrze* przy gòrach, iako część Woiewodztwa Krakowſkiego, Sendomierſkiego, Ruſkiego. *Pomorze* kray przyparty do morza, iako Pomerania dawnych Wenetow po części oyczyzna. *Porzecze*, *Zarzecze*, *Miedzyrzecze* kraie nad rzeką, za rzeką i miedzy rzekami położone.

Dolinami zowiemy kraie ròwne gòrami otoczone, iako *Val-Averſa*, *Val-Telina* powiaty należące do Gryzonow: *Val-Bregna*, *Val-Ma-*

Magia powiaty Włoſkie poddane Szwaycarom.

Przylądek ieſt gòra nadmorſka do wody zatoczona: iako przylądek dobrey nadziei, Finiſterra &c.

Miedzymorze ieſt ziemia dwoma morzami ściśniona.

Gòra ieſt wyſokość nad ſtrych ziemi wynieſiona, ktòra chociażby była naywiękſza, mili niedoſięga Niemieckiey. Naywyżſze gòry znayduią ſię w kraiach podſłonecznych miedzy dwoma ſłońca kreſami, i we śrzodku kraiow zaſłonecznych. Wſzyſtkie gòry wielkie iedne z drugich wychodzą i niby paſmem powiązane ſię ciągną. Dawny ląd ieſt przecięty gòrami z Hiſzpanii aż do Chin wyciągnionemi i ròwno zawſze od Ekwatora odległemi. *Gòry płomieniſte* ſą, ktòre ogień, dym i materye gorące wyrzucaią: iako Weziuwiuſz, Etna, Hekla &c.

Pagòrek ieſt mierna ziemi wynioſłość. *Opoka* albo *ſkała* ieſt bryła ſpoionych z ſobą kamieni. *Hak* gòra na morzu lub rzece żeglowney z piaſku wyſypana. *Rafa* kamień wodą okryty. *Wyſpa* ieſt część ziemi wodą oblana. *Pułwyſpa* ieſt część ziemi ze trzech ſtron wodą zamkniona, a czwartą do lądu lub drugiey połwyſpy przytkniona. *Kępa*, *wyſepka* drobnym, a *Oſtrow* wielkim laſem zaroſłe.

Brzeg ieſt kray ziemi morzem, rzeką lub ieziorem oblany: *ſtrona rzeki prawa* ieſt brzeg rzeki na prawey ręce człowieka z wodą płynącego, a *lewa* na lewey będące: tak Warſzawa na lewey, a Praga na prawey ſtronie Wiſły leży.

Rzeczyſko, naprzykład *Wiślisko*, ieſt nurt ſtary Wiſły od niey opuſzczony i oſuſzony. *Grobla* ieſt ziemia dla zatrzymania wody lub przeiazdu przez bagna wyſypana. *Ròwnina* ieſt wielka ziemi ròwney rozległość. *Pole* ſkłada ſię zgruntow oſiewnych, i według zwyczaiu kraiu na kilka dzieli ſię poletkow. *Dzikim polem* ſię zowie kray nie oſiadły i płonny. *Las* rozmaitym zaroſły drzewem iakim ieſt zielona puſzcza w Litwie, czarny las w Szwabach &c.

Jak ſię dzieli woda okręgu ziemnowodnego?

Dzieli ſię na ocean, morza, wybrzeża, albo morſkie odnogi, cieśniny albo przeſmyki morſkie, Archipelag, rzeki, rzeczki, ſtrumyki, ieziora, bagna &c.

Ocean ieſt całe to wody ſłoney zebranie, ktòre świat i wſzyſtkie iego oblewa lądy.

Morze ieſt znaczna część oceanu do śrzodka ziemi wpuſzczona i brzegami przypieraiących kraiow ściśniona. Jeżeli takowa część oceanu ieſt wielka, nazywa ſię morzem: ia-

ko morze śrzodoziemne, Baltyckie &c, ieżeli mnieyſza, odnogą, zatokiem, wybrzeżem &c.

Odnogi morſkie iedne ſą *właſne*, ktòre wąſkim przeſmykiem z oceanu wypływaią, a potym ſię rozſzerzaią: tak morze czerwone wypływa przeſmykiem Babelmandelſkim, Baltyckie Beltami i Zuntem, śrzodoziemne cieśniną Gibraltarſką &c. drugie *nie właſne*: te ſzerſze ſą przy oceanie, z ktòrego płyną niż w pośrzodku lub końcu: iako Lionſka, Kambayſka, Bengalſka &c.

Także inne *odnogi proſto* z oceanu wypływaią, iako morze czerwone, Perſkie, Baltyckie: inne *nie proſto*, ale z innych odnog wychodzą, iako odnogi Wenecka, Salatyiſka, morze czarne &c.

Archipelagiem nazywamy część oceanu, lub odnogi morſkiey wiele wyſp w kupę zebranych maiącą. Nayſławnieyſzy *Archipelag* leży miedzy Grecyą, Macedonią i Azyą.

Cieśnina morſka albo *przeſmyk* ieſt kanał ciaſny, ktòrym odnoga wypływa morſka z oceanu: iako przeſmyk Gibraltarſki miedzy Hiſzpanią i Afryką: lub też łączy dwie części iednego morza z ſobą, iako cieśnina Kaletańſka, Sondſka w Azyi &c.

Wzbieranie i *opadnienie* oceanu ieſt wzruſzenie onego codzienne i ſtatecznie iednego czaſu

czaſu przypadaiące, przez ktòry woda morſka nad zwyczayny ſtrych ſwoy podnoſi ſię, a potym opada i do przyrodzoney ſwey poſtawy powraca. Ocean przez 6 godzin ſię podnoſi, i to ieſt *morza wzbieranie* albo *fluxus:* podnieſiony przez kilka minut w iedney utrzymuie ſię wyſokości, a potym przez godzin 6 opada, i to ieſt *morza opadnienie* albo *refluxus*. Powrociwſzy do przyrodzonego ſtrychu po kilku minutach znowu przez 6 godzin wzbiera i brzegi zalewa, a przez drugie 6 godzin uſtępuie, tak że w przeciągu 24. godzin i minut 49 ocean dwa razy ſię podnoſi i dwa razy opada. *Wezbranie* i *opadnienie morza* widocznie ieſt znacznieyſze w pełni, a ieſzcze więkſze pod czas oboyga porownania dnia z nocą. Morza Baltyckie, śrzodoziemne, czarne, martwe w Azyi i ſam ocean w kraiach podſłonecznych i w zaſłonecznych za 65 ſtopniem długości geograficzney nie wzbieraią, ani opadaią.

Pąd wody morſkiey ieſt bieg pewney części morza zwłaſzcza oceanu gwałtowny, obrotem dziennym ziemi lub inną iaką przyczyną poruſzony, i ku iedney świata ſtronie nakierowany zwyczaynemu morza wzbieraniu, a bardziey ieſzcze żegludze przeſzkadzaiący. *Pędy wody* morſkiey podobne ſą wiatrom na powietrzu, i iedne, tak iak wiatry, pewnych, drugie

gie niewiadomych przypadaią czasow: często zwierzchnia część oceanu, pod czas śrzodek, bywa to, że nad dnem morskim leżące warszty wzruszaią się i gwałtownie płyną. Sławne oceanu pędy są: 1) Przy Gwinei od przylądku zielonego do wybrzeża Fernandopo. Okręty z tym pędem płynące w dwuch dniach 150 mil ubiegaią. 2) Przy Sumatrze z południa na połnoc. 3) Miedzy wyspą Jawą i ziemią Magellańską. 4) Miedzy przylądkiem dobrey nadziei i wyspą Madagaskarem. 5) Na morzu Maldywskim przez 6 miesięcy ze wschodu na zachod, a przez drugie 6 z zachodu na wschod.

Zatop albo *wir morski* są dwa gwałtowne biegi wody morskiey z sobą się z przeciwnych stron schodzące, które kręcą się w koło i wir albo zatop czynią. *Euryp* przy Grecyi, *Charybda* przy Sycylii, *Mael-strom* przy Norwegii są w Europie sławne zatopy.

Jezioro iest zebranie wody słodkiey, a pod czas słoney niewysychaiącey i z morzem widomie nie złączoney, ziemią ze wszystkich stron zamknione. Są iednak ieziora, które pewnych czasow wysychaią. Sławne iezioro *Czirnitz* w Karnioli milę niemiecką długie, a połmili szerokie, przez 18 szyb na dnie wydrążonych pod czas suszy wycieka i z rybami ginie, a pod czas deszczow wodą znowu się napełnia. *Rze-*

Rzeka iest woda korytem biegąca i w biegu nieustaiąca poki nie złączy się z drugą rzeką albo morzem. *Rzeki głowne* pod własnym imieniem do morza wpadaią: *drobnieysze* z głownemi złączywszy się własne tracą nazwisko. *Kopanica*, iest rzeka, bardziey rowy wyciętym w ziemi pracą ludzką korytem płynąca. *Wanna* na rzece iest nowy oney wart około prądu uczyniony. *Lachą* na Wiśle zowie się iey odnoga. *Potok* iest woda bystro z gòr lecąca z deszczow, albo śniegow słopniałych zebrana, za ktòrych ustaniem, wysycha i ustaie. *Zrzodło* znaczy rzeki początek, a *uście* wrota, ktòremi w morze wpadaią: pospolicie wielkie rzeki wielą uściami do morza wchodzą. *Katarakta* iest spadek rzek niektòrych bystry, ktòrych bieg w korycie skałami, albo innemi przeszkodami zaprzątniony, uwolniwszy się od nich z gòry na doł spada z wielką bystrością i łoskotem. *Ren* ma dwie katarakty, iednę przy Schaffuzie, drugą przy Bilefeldzie. *Wołodga* rzeka Moskiewska ma także dwie przy Ladodze. *Nil* ma onych kilka. *Zairy* rzeki Kongańskiey zrzodło z nader wysokiey skały na doł się leie; lecz naysławnieysza katarakta iest rzeki *Niagary* w Kanadzie, ktòra spada prosto z gòry na 80 łokci wysokiey korytem na ćwierć mili szerokim.

Port

Port ieſt część morza do ziemi wchodząca, do ktòrey okręty dla beśpieczeńſtwa od wiatrow i burzy, lub innych potrzeb wchodzą. Rzeki wielkie maią także ſwoie porty: Tamiza w Londynie, Elba w Hamburgu, Sekwana w Rotomagu, Garonna w Burdegali, Weſer w Wegelacku &c.

ROZDZIAŁ II.

O dawnym i nowym lądzie albo świecie.

Na wiele części dawny świat albo ląd ſię dzieli?

Na trzy: Europę, Azyą i Afrykę. *Azya* ieſt 4, a *Afryka* bez mała 3 razy większa od *Europy*: wſzyſtkie zaś trzy części ſą ſiodmą częścią okręgu ziemnowodnego.

Z wielu znacznieyſzych części ſkłada ſię Europa?

Z 12 a te ſą: 1) Skandynawia to ieſt Szwecya, Norwegia, Laponia. 2) Moſkwa. 3) Polſka z Pruſami i Kurlandyą. 4) Węgry z Ziemią Siedmigrodzką. 5) Niemcy. 6) Czechy z ſwemi przynależytościami. 7) Niderland. 8) Francya. 9) Szwaycarya z Gryzonami i Walezyą. 10) Włochy. 11) Turcya z Tartaryą mnieyſzą. 12) Hiſzpania z Portugalią.

Ktòre kraie zamykaią ſię w Azyi?

1) Anatolia albo Azya mnieyſza, 2) Dyarbek, 3) Syrya, 4) Armenia, 5) Georgia, 6) Perſya, 7) Arabia, 8) Indye wſchodnie, 9) Chiny, 10) Tartarya Wielka, ktòra zamyka dwie trzecie części *Azyi*, 11) Wyſpy.

Ktòre ſą znacznieyſze części Afryki?

1) Egypt, 2) Barbarya, 3) Etyopia, 4) Nigrycya, 5) Kafrerya, 6) Gwinea, 7) Wyſpy.

Ktore ſą Poł-wyſpy dawnego świata?

Każda ze trzech świata dawnego części może ſię nazwać poł-wyſpą. Mnieyſzych połwyſep Afryka żadnych nie ma; Europy zaś i Azyi ſą te:

Poł-wyſpy Europeyſkie 1) Skandynawia, 2) Hiſzpania, 3) Włochy, 4) Grecya, 5) Jutlandya *Cherſoneſus Cimbrica*, 6) Brytannia mała *Armorica*, 7) Morea *Peloponeſus*, 8) Krym albo Tartarya mnieyſza *Cherſoneſus Taurica*, cieśniną Przekopſką z lądem złączona.

W Azyi cztery ſą poł-wyſpy wielkie i cztery mnieyſze. Wielkie ſą: 1) Natolia, 2) Arabia, 3) i 4) Dwie poł-wyſpy Indyiſkie, iedna przed, druga za Gangeſem. Mnieyſze ſą: 1) Kamſzatka, 2) Korea ſtykaiąca ſię z Chinami, 3) Malaka, 4) Guzarata w państwie Mogolſkim.

Ktòre ſą wyſpy dawnego świata?

Na oceanie pòłnocnym znayduie ſię Islandya, Orkady *Orckney* po Ang: na połnoc Szkocyi, liczą ich 32. Wyſpy Szetlandſkie *Schetland* bardziey pomknięte na połnoc niż Orkady, ieſt ich około 96. Hebrydy albo Weſterny *Ebudæ* na zachod Szkocyi, liczą ich 44. Wyſpy Skandynawſkie przy brzegach Norwegii i Laponii położone. Wyſpy Zelandya, Fionia, Lalandya, Femeren, Falſter, Maon, Rugia, Borholmia, Olandya, Gotlandya, Oſel, Dagha, Alandya &c. leżą na morzu Bałtyckim.

Na oceanie wſchodnim: wyſpy na południe Kamſzatki od Moſkalow poſtrzeżone, ktòrych według ich powieści ma być 34. Saghaliena w weyściu do odnogi Kamſzatki, Jedſo, Matſuma od Moſkalòw nazwana wyſpa Matmańſka, wyſpa Stanow, ziemia Kompanii, Gama &c na pułnoc i ku zachodowi wyſp Japońſkich położone. Wyſpy Japońſkie, miedzy ktòremi naygłownieyſze: Niphon, Kiuſiu albo Cikoko, Bongo &c. Wyſpy Chińſkie: Taiouan albo Formoza, Hainan, Sachan albo Sanciana, Macao &c. Wyſpy Mariańſkie albo Rozboynicze. Wyſpy Filipiny, miedzy ktòremi naywiękſze Manilla, Mindanao, Cebu &c. Wyſpy Moluckie: Celebes, Gilola, Amboyna, Banda &c.

Wy-

Wyſpy Sondſkie: Bornea, Sumatra, Jawa &c. Ceylan, Maldywy, Sokotora, Borbońſka, S. Maurycy, Madagaſkar, Komorra w kanale Mozambickim &c. Ormus, Brokta, Zoza, Samak, Bahara połowem pereł naypięknieyſzych ſławna &c. na morzu Perſkim.

Na oceanie południowym, albo murzyńſkim: S. Helena, S Tomaſz, S. Mateuſz, Xiążę Ferdynad-Po, Annabona.

Na oceanie Atlantyckim albo zachodnim: Wyſpy przylądku albo kapu zielonego: Sala, Bonawiſta, Maya &c. Wyſpy Kanaryiſkie: Teneryfa, Ferra, Palma, Gomera &c. Gorey, Madera. Wyſpy nad brzegami Francuſkiemi: Rhea, Belle-Isle *Coloneſus*, Oleron, Aix, Garneſey, Yerſey, Sorlingi, ktòrych liczą 145 nad brzegami Kornwallii. Wyſpy Brytańſkie: Anglia z Szkocyą, Irlandya, Wight, Man &c.

Na morzu śrzodozięmnym wyſpy Balearſkie: Majorka, Minorka, Iwika, Formentera; Kaprea, Korſyka, Sardynia. Wyſpy Hieryiſkie, także Malta, Goza, Lampedoza, Sycylia, Lipara &c.

Na morzu Jońſkim i Greckim: Corfou, S. Maura, Cefalonia, Zanta, Ceriga, Tiaka, Jataka, Sapienza, Wenetyka &c.

Na morzu Adryatyckim: Meleda *Melita*, Agoſta, Lezina i inne wyſpy nad brzegami Dalmacyi leżące.

Na Archipelagu dwie wielkie wyſpy: Kandya i Negrepont. Cyklady, to ieſt: Andra, Tina, Naxya, Paros &c. Wyſpy Sporady: Stalimena, Metelina, Ipſera, Scio, Samos, *Samus Jonica*, Palmoſa albo Patina, Nikarya, Forna, Gatoniza, Lipſa, Stampalia, Nizara, Stancho albo Lango, Amorga, Santorina, Lero, Roza, Lewata &c. także Cypr, Rod, Skarpenta.

Ktòre ſą przylądki dawnego świata?

Europeyſkie w Gallicyi, Finiſterra *promontorium Artabrum* albo *Nerium*; Ortegal *prom: Trileucum*; w Aſturyi: Pennas *pr. Rupium*; w Katalonii: Creuz *pr. Aphrodiſium*; w Walencyi: S. Marcin albo Punta de Emperador *pr. Artemiſium*, S. Antoni i Torbat; w Murcyi: Palos *pr. Saturni*; w Grenadzie: Gates *pr. Charidemum*; w Andaluzyi: Trafalgar *Junonis Ara*; w Portugalii: S. Wincenty *pr. Sacrum*, Rocca Sintra *pr. Magnum*; w Normandyi: La Hogue *Caput Ogæ*; w Anglii: Landſend *pr. Bolerium*, Lezard *pr. Dumnonium* albo *Ocrinum*; w Hetruryi: Campana *pr. Populonium*; w Kampanii Rzymſkiey: Monte-Circello *pr. Circæium*; w Krôleſtwie Neapolitańſkim: Palinuro *pr. Palinurum*, Zambrona *pr. Zambro*, Vaticano *pr. Vaticanum*, Sciglio *pr. Scilleum*, Dell' armi *pr. Rhegium*, Spartivento *pr. Herculis*, Burzano *pr. Ze-*

Zephyrium, Stillo *pr. Coccinum* albo *Corcynum*, Rizzuto, Orignano, La Nava *Japygum tria promontoria*, della Colonne *pr. Lacinium*, delle Alice *pr. Crimiſa*, Trionto *pr. Triuntum*, Roſſia *pr. Athenæum*, S. Maria di Leuca *pr. Salentinum*. w Epirze: Figalo *pr. Actium*; w Morei: Voſtiza *pr. Ægium*, Trepani *pr. Rhium*, Chiarenza *pr. Araxus*, Torneza *pr. Chelonites*, Jardan *pr. Ichrus*, Gallo *Acritas*, Zunchi *pr. Coryphaſium*, Matapan *pr. Tænarium*, Malio albo S. Anioł *pr. Malea*; w Laponii: Nord-Kyn, Nord-Kap *Rubæ prom.* na wyſpie Sycylii: Faro *Pelorus*, Melazzo, Orlando, Cefalu *pr. Cephalædium*, Bocco albo Boeo *pr. Lilybæum*, Paſſaro *pr. Pachynum* &c. w Korſyce: Corſo *pr. Sacrum*, Brigalino *pr. Vagum*, Roſſo *Ruber mons.* w Sardynii: La Teſta *Eribontium prom.* Orſo *Urſi pr.* Pola *pr. Cunicularium*, Tavolaro *pr. Hermæum* &c.

Azyatyckie w Arabii: Fartak, Razalgata &c. W Indyach Komoryn: W Chinach Liampo albo Ning-po. W Tartaryi: Tabin &c.

W Azyi mnieyſzey nad morzem czarnym: Tadien *pr. Jaſonium*, Piſello *pr. Carambis*; nad Archipelagem: Janiſſari *pr. Sigæum*, Baba *pr. Lectum*, Coloni *pr. Cana*, S. Mikołay *pr. Melæna*, S. Alexy albo Aleſſio *pr. Argennum*, Mykala *pr. Mycale* naprzeciwko wyſpy Samos

mos ſławna w hiſtoryi zwycięſtwem Grekow nad Perſami, Melazzo, według innych Arbra *Poſidium*, Patera *pr. Patareum*, Kelidoni *pr. Sacrum*, *Chelidonium* albo *Tauri*, Anemur *pr. Anemurium* naprzeciwko Cypru &c.

Afrykańſkie w ſtronie zachodniey: Spartel, Trefana, Doyado, Terem, Bojador, Kap-biały, Kap-zielony, Roxo, Verga, Das Palmas, Formoſa, Gonſalves, Salaga, Ledo, Kap-czarny-*C. Negro*, Frio &c. Na końcu Afryki Kap-dobrey nadziei; w ſtronie wſchodniey: Baxas, Dorfuy, Guadarfuy, naprzeciwko Sokotory &c.

Ktore ſą znacznieyſze gòry.

W Europie: Ofryńſkie dzielą Szwecyą od Norwegii, a Karpackie Polſkę od Węgier i Ziemi Siedmigrodzkiey; Rifeyſkie ciągną ſię od morza białego do uścia rzeki Oby; Hercyńſkie nazwane *Fiechtelberg* opaſuią Czechy i ciągną ſię przez różne kraie; Alpy ciągną ſię między Francyą, Włochami, Szwaycarami i Niemcami; Apennin dzieli Włochy na dwie części, i daie początek wſzyſtkim rzekom Włoſkim; Pireneyſkie między Francyą i Hiſzpanią; Kaſtagnackie albo Balkan Turcyą Europeyſką dzielą na południową i połnocną; Athos *Monte ſancto* w Macedonii; Ceweńſkie i Arwernackie w południowey Francyi; Malwerna, Peak,

Peak, Snowden w Anglii; Knok-Patrik w Irlandyi; Babia góra w Polſzcze za Lanckoroną &c.

Gòry Wulkańſkie albo ogniſte: Wezuwiuſz przy Neapolu, Etna albo Gibel w Sycylii, Hekla w Islandyi &c.

Gòry Azyatyckie: Taurus zacząwſzy ſię w Natolii, zabiega do Indyi; Kaukaz od morza czarnego paſmem ciągnie ſię do Kaſpyſkiego, i niby murem zamyka kray miedzy temi dwiema morzami położony; Gata przecina wdłuż pòł wyſpę Indyiſką przed Gangetańſką na dwie nie równe części. Rzecz podziwienia godna, że gdy z iedney ſtrony tey gòry na brzegach Malabarſkich w Czerwcu zaczyna ſię tęga zima, druga ſtrona na 20 mil tylko odległa na brzegu Koromandelu z wioſny i naymilſzego w całym roku cieſzy ſię czaſu; Imaus w Tartaryi W.; Gòra Adamowa *le Pic d'Adam* w Ceylanie; Liban, Sinai i Horeb ſławne gòry w piśmie S., oſtatnie dwie leżą w Arabii.

Gòry Afrykańſkie: Atlas albo Adirim od Egyptu do oceanu ſię ciągnie; Amededa Zarę od Biledulgerydu dzieli; Luna Kafreryą na wſchodnią i zachodnią rozłącza; Goiama i Amara w Abiſſynii; Tenerifa na wyſpie Teneryſie poczytana za naywyżſzą na świecie gòrę.

Kto-

Ktòre ſą miedzy-mor : a na dawnym lądzie?

W Europie: miedzymorze Korintſkie miedzy wybrzeżem Lepantſkim i Engiackim, łączy Moreę z Liwadyą; ieſt ſzerokie 6000 krokow geometrycznych, dla tego *Hexamillon* nazwane; miedzymorze Erizzo gòrę Athos przytyka do Macedonii; miedzymorze Romańſkie miedzy morzem Marmarą i wybrzeżem Megariſką łączy połwyſpę Romańſką z ſamą Romanią; miedzymorze Przekopſkie, albo Zakala miedzy morzem czarnym i Azowſkim łączy Tartarvą mnieyſzą z Krymem &c. W Azyi: miedzymorze Malackie czy Moluckie łączy Malakę z Kròleſtwem *Siamſkim.* W Afryce miedzymorze Suez miedzy śrzodoziemnym y czerwonym morzami Afrykę ſtyka z Azyą. To miedzymorze ſzerokie ieſt mil 17, Plutarchus kładzie, ale ſię myli, tylko mil 12.

Co ieſt nowy ląd albo świat?

Jeſt czwarta część świata na zachodzie Europy położona, od Krzyſztofa Kolumba r. 1492 znaleziona, a od *Ameryka Weſpucyuſza*, ktòry pierwſzy r. 1497 ląd tey części świata poſtrzegł, *Ameryką* nazwana.

Na wiele części dzieli ſię Ameryka?

Na dwie głównieyſze, Amerykę połnocną i południową, złączone z ſobą miedzymorzem Panamſkim.

Ame-

Ameryki *połnocney* ieſt 9 znacznieyſzych krajów: 1) Ziemia Labrador, 2) Kanada, 3) Luizyana, 4) Dawne dzierżawy Angielſkie, 5) Floryda, 6) Nowa Hiſzpania, 7) Nowy Mexyk, 8) Kalifornia, 9) Kray nieznaiomy, od Moſkalow r. 1741 poſtrzeżony w ſtronie połnocney Kalifornii.

W Ameryce *południowey* ieſt 7 kraiów głównieyſzych: 1) Ląd Amerykańſki albo *Tierra Firma*, 2) Brezylia, 3) Parakwarya, 4) Kray Amazońſki, 5) Ziemia Magellańſka, 6) Chili, 7) Peruwia albo *Perou.*

Ktòre ſą miedzymorza nowego świata?

Panama około mil 25 ſzeroka miedzy odnogą Mexykańſką i morzem ſpokoynym, łączy Mexyk z Tierra-Firmą.

Ktòre ſą połwyſpy Amerykańſkie?

Dwie Ameryki, południowa i połnocna ſą dwie połwyſpy: Kalifornia, Akadya, Floryda, Yukatan ſą połwyſpy Ameryki połnocney; W Ameryce południowey żadna ſię nie znayduie połwyſpa.

Ktòre ſą przylądki, albo gòry nadmorſkie w Ameryce?

W Ameryce połnocney Kap-Breton na wyſpie tegoż imienia: Piasczyſty *de ſable* w Akadyi, Cod w nowey Anglii, Fear w Karolinie &c. W Ameryce południowey: S. Roch, Ledo, S. Auguſtyn, Frio w Brezylii,

S. An-

S. Antoni, S. Helena &c. w ziemi Magellańſkiey; Horn, Wiktorya &c w ziemi ogniſtey; Biały w Quito &c.

Ktòre ſą wyſpy Amerykańſkie?

Między Europą i Ameryką na morzu połnocnym Amerykańſkim Azory, albo Wyſpy Jaſtrzębie, ieſt onych 9. Wyſpy w odnodze S. Wawrzyńca, Nowa ziemia, wyſpa Kap-Breton, S. Jan, Antikoſta, Bermudy, Lukayſkie, Antille wielkie, iako to: Kuba, Jamaika, S. Dominik albo Hiſzpaniola, Porto-Rico, Antille małe albo Karaiby, dzielą ſię: na *Barlo-Vento*, gdzie ſą: Martynika, Guadelupa &c i Karaiby *de ſoto-vento*, gdzie ſą: Bonair, Oruba, Karakao &c *Trinidada*; Wyſpy przy uściu rzeki Orinoki, Maluińſkie, a miedzy niemi Falkland naprzeciwko przeſmyku Magellańſkiego, Ogniſte na południe ziemi Magellańſkiey leżące nie dobrze znaiome.

Wyſpy miedzy Azyą i Ameryką na morzu ſpokoynym: nowe Filippiny, S. Łazarza, Salomonowe, S. Franciſzka, Markiezanki *de Mendoza*, *Galapy*, *Zołwie* &c.

Ktòre ſą gòry znacznieyſze w Ameryce?

W Ameryce południowey: Andy albo Kordeliery Peruańſkie od przeſmyku Magellańſkiego rozciągaią ſię do miedzymorza Panamy: Kordeliery Brezylſkie ciągną ſię paſmem

ſmem przez połnocną i wſchodnią część Brezylii, Apalacha miedzy Florydą i Kanadą. Ogniſte gòry w Ameryce połnocney: *Atilan*, *Caraculo*, *Guatimala* &c. W południowey: *Carrapa* &c.

ROZDZIAŁ III.

O wodach, oceanie, morzach, wybrzeżach, rzekach i ieziorach, tak dawnego, iako nowego lądu.

Ocean czy ſkłada ſię z iakich części?

Ocean nie dzieli ſię na żadne części rzeczywiſte granicami od ſiebie odſadzone, iakiemi morza ſzczegulne brzegami krajòw, albo przeſmykami od ſiebie ſię łączą; ale kraiopiſowie i żeglarze nierozdzielney oceanu wodzie wymyślone od ſiebie nadali imiona, i na cztery go wielkie według czterech horyzontu kreſow podzielili części, z ktòrych każdey zoſtawili nazwiſko oceanu; części zaś onego mnieyſze nazwali morzem od tych kraiow, z ktòremi ſię one ſtykaią.

Ktòre 4 oceanu części nazywaią ſię oceanem?

Część oceanu połnocna, położone na połnocy oblewaiąca państwa, nazywa ſię *oceanem połnocnym* albo *lodowatym*, i dzieli ſię na

na ſzczegulne morza, Niemieckie albo połnocne, Angielſkie ku połnocy, Szkockie, Duńſkie, Norwegſkie, Moſkiewſkie, Tatarſkie. Część oceanu oblewaiąca kraie wſchodnie od Kamſzatki aż ku brzegom wſchodnim Afryki, nazywa ſię *oceanem wſchodnim* albo *Indyiſkim*, i dzieli ſię na morza Japońſkie, Chińſkie, Indyiſkie, Archipelag Indyiſki, Maldywſki &c. Część oceanu oblewaiąca Afrykę za Ekwatorem położoną, nazywa ſię *oceanem południowym* albo *Murzyńſkim*, i zamyka morza Zangebarſkie, Kafrerſkie i Kongańſkie. Część oceanu zachodnie kraie oblewaiąca, zowie ſię *oceanem zachodnim* albo *Atlantyckim* od gòry Atlaſu do brzegow Marokańſkich przypieraiącey. *Ocean zachodni* zaczyna ſię od Ekwatora, a zachodzi aż do poł Anglii południowey, i dzieli ſię na morza Gwineyſkie, Przylądku zielonego, Kanaryiſkie, Hiſzpańſkie, Francuſkie, Angielſkie albo Brytańſkie.

Jak ſię nazywaią morza oblewaiące Amerykę?

Część oceanu Atlantyckiego miedzy Europą i Ameryką, nazywa ſię *morzem połnocnym Amerykańſkim*, a ocean od morza Chińſkiego i wyſp Filipińſkich, do brzegow teyże Ameryki rozciągniony, nazywa ſię morzem *południowym* albo *ſpokoynym*.

Kto-

Ktòre wybrzeża albo odnogi wypływaią z czterech części oceanu?

Naywiękſzą odnogą oceanu połnocnego, ieſt *morze Baltyckie*, ktòre ſame zamyka znaczne wybrzeża: Gdańſkie, Ryſkie, Finlanſkie, i Botnickie; morze białe albo golf Moſkiewſki oblewa Laponią Moſkiewſką na połnoc i zachod. Oceanu wſchodniego odnogi: Kamſzatſka, Koreyſka, Syamſka, Bengalſka, Perſka, Arabſka,, albo morze czerwone. Ocean południowy żadnych nie ma odnòg. Oceanu zachodniego odnogą ieſt morze śrzodoziemne, ktòre trzech części dawnego świata wiele oblewa kraiow, i na ſzczegulne dzieli ſię morza: naprzod na dwa morza wſchodnie *mer de Levant* i zachodnie *mer de Ponant*. Wchodniego ſzczegulne morza ſą: morze Jońſkie *Jonius Udo* miedzy Sycylią, Kalabryą i Moreą; morze Greckie oblewa wſchodnią ſtronę Grecyi; morze Egeyſkie rozlewa ſię między Turcyą Europeyſką, Azyą mnieyſzą, Dardanellami i Kretą; kraiopiſarze nazywaią to morze Archipelagiem, a tę część, ktòra o Kandyą ſię opiera, morzem Kandyiſkim; morze Karpackie albo *Egypſkie* miedzy Egyptem i Rodem, Karpackim ſię nazywa od wyſpy *Scarpento*, po łacinie *Carpathus*: morze Syryiſkie oblewa Syryą: morze Marmara miedzy Hellespontem i przeſmy-

ſmykiem Carogrodzkim; morze czarne *Pontus-Euxinus*; morze Zabachſkie albo Azowſkie *Palus Mancis* albo *Meotides*. Zachodnie śrzodoziemne morze ſkładaią: morza Hiſzpańſkie, Francuſkie, Genueńſkie, Korſykańſkie, Sardyńſkie, Toſkańſkie, Sycyliyſkie, Adryatyckie i Afrykańſkie albo Barbaryiſkie.

Wybrzeża albo odnogi mnieyſze śrzodoziemnego morza ſą: na morzu czarnym wybrzeże miedzy Trebizondem i przylądkiem Pizello *Sinus Amiſenus* od dawnego miaſta Amizy; na Marmarze wybrzeże Nikomedyiſkie *Sinus Aſtacenus* od miaſta dawnego *Aſtacus*; wybrzeże Chio *Sinus Cianus*, od miaſta *Cius*: wybrzeża do Azyi mnieyſzey wciſkaią ſię od dawnych kraiopiſarzow nazwane *Sinus Adramyttenus* i *Eolius* na wſchod Mitileny; Smyrneńſkie *Smyrnæus Sinus*, Efezyiſkie *Epheſius*, Miletańſkie *Ladinicus ſinus*, daley poſtępuiąc ku południowi, *Jaſſicus*, *Ceranicus* albo *Doridis ſinus*, *Bubaſſus* na połnoc Rodu: w ſtronie południowey Natolii wybrzeża Macri *ſinus Glaucus*, Myreńſki *Myrenſisſinus* miedzy przylądkami Patera i Kilidoni, Sataliyſkie *ſinus Attalicus* albo *vaſtus*, Aiazzo *Iſſicus ſinus* na końcu morza śrzodziemnego.

Do Grecyi wpływaią odnogi: Megaryſsańſka *Melanis ſinus* miedzy Romanią i połwyſpą Romańſką; Conteſſa *Strimonicus ſinus* wbiega do Macedonii; Macedońſka *Singiticus ſinus* także wbiega do Macedonii na południe góry *Athos*, Aiomama *Toronaicus ſinus* między dwiema połwyſpami; Salonicka *Thermatius ſinus*, nad którym ſtoi dawna Teſſalonika; Volo *ſinus Pelasgicus*, do Prowincyi Tureckiey Janna na połnoc zaciąga; do *Morei* wchodzą wybrzeża Engiackie *ſinus Saronicus*; Neapolitańſkie *ſinus Argolicus*; Kolochińſkie *ſinus Laconicus*; Korońſkie *ſinus Meſſanicus*; Arkadyiſkie *ſinus Cypariſſius*; Lepantſkie *Corinthiacus ſinus* miedzy Liwadyą i Moreą; Lartańſkie *Ambracius ſinus* wpiera do Epiru.

Do Kroleſtwa Neapolitańſkiego: Manfredońſka, Tarentyńſka, Salernitańſka; do Iſtryi Tryeſtańſka; do Włoch Genueńſka, do Francyi Liońſka, do Barbaryi Sidrańſka &c wpływaią odnogi.

Z morza pułnocnego Amerykańſkiego wychodzą wybrzeża albo odnogi: Hudſon, Baffin, S. Wawrzyńca i Mexykańſka, morze rumiane na wſchod Kalifornii. a morze zachodnie na połnoc teyże Kalifornii z morza ſpokoynego.

Które ſą przeſmyki, albo cieśniny morſkie oceanu i morz ſzczegulnych?

Oceanu

Oceanu północnego przesmyk Waigatz miedzy Nową-Zemlą i Tartaryą; trzy przesmyki, ktòremi morze Baltyckie wypływa, Belt-wielki na 8 mil szeroki, Belt-mały 4 mile szeroki; i *Zunt* ledwie pod Kronenburgiem na pòł mili szeroki, ale bardzo głęboki.

Oceanu wschodniego: Sangar między Jesso i Niphon; Makassar miedzy Celebes i Borneo; Przesmyk Malacki miedzy pòłwyspą Malaką i Sumatrą; Sądzki miedzy Sumatrą i Jawą; Chilao między Koromandelem i Ceylanem; Ormus Perskie, a Babel-Mandel Arabskie morza łączą z oceanem.

Oceanu południowego część pòłnocną i południową łączy kanał Mozambicki.

Oceanu zachodniego przesmyki: Kaletański miedzy Anglią i Francyą; Gibraltarski miedzy Afryką i Hiszpanią; kanał S. Jerzego miedzy Anglią i Irlandyą, lecz ten iest barziey odnogą niż cieśniną. Morza śrzodoziemnego cieśniny: Korsykańska miedzy Sardynią i Korsyką; Cycyliyska miedzy Cyprem i Karamanią; Messyńska miedzy Sycylią i Kalabryą; Gallipolska albo Dardanelska, albo dawny Helespont szeroki na 37 sążni, łączy Archipelag z morzem Marmara, to iest dawną Propontidą; Carogrodzka *Bosphorus Thracicus* łączy Marmarę z morzem czarnym;

nym; a Kaffa morze czarne z Azowskim; Eurip miedzy Liwadyą i Nigrepontem.

Przesmyki morza Amerykańskiego: Davis, Hudson, Belle-Isle i Magellański postrzeżony od *Magellana* r. 1520, lecz dla niebespieczney zaniedbany żeglugi.

Ktòre są głowne dawnego swiata rzeki?

Rzeki Europeyskie są: w Anglii Tamiza, Humber, Severna, Saba, Medway, Tyna &c. W Szkocyi: Tay, Spey, Klida, Tweda &c. W Irlandyi: Shannon, Barrow, Boyna, Blakwater, Liffa &c. W Norwegii: Glammer &c. W Szwecyi: Torna, Dala, Elfa, Kima &c. W Moskwie: Wołga-*Rha* do morza Kaspiyskiego 2 mil niżey Astrachanu, Peczora wielka do pòłnocnego, Dwina do Białego, Don-*Tanais* do Azowskiego, Newa do wybrzeża Finlandskiego wpadaią. W Litwie: Dźwina-*Rubeo*, *Duna* z Moskwy wypływaiąca, zabiera do swego koryta rzeki Ułę, Obolę, Uszacz, Połotę, Drissę, Dzisnę, Sarya, Ławkiesę, Iwiksztę &c, wpada do odnogi Ryskiey; Dniepr-*Borysthenes* wypływa z Moskwy, zabiera w się rzeki: Orszycę, Ordwak, Berezynę, Sożę, Prypeć, Desnę, Rastowicę, Samarę, Ingulec, Boh-*Hypanis* &c, wbiega przy Oczakowie do morza czarnego; Niemen-*Chronus* zaczyna się w Woiewodztwie Mińskim, i rozszerzony rzekami: Szczarą,

 Kotrą,

Kotrą, Mereczem, Wilią, Niewiazą &c wpada do wybrzeża morza Baltyckiego nazwanego *Curiſch-Haff*, albo ieziora Kurlandſkiego; w Polſzcze: Wiſła wybiega z gòr Karpackich w Sląſku gòrnym, powiękſza nurt ſwoy rzekami: Solą, Dunaycem, Nidą, Radunią, Sanem, Kamioną, Wieprzem, Pilicą, Bugiem, do ktòrego wſięka Narew, Bzurą, Drwęcą, Brdą, Motławą, Radunią &c dwuma uściami Nogatem i Karpowką do haffu, a trzecim nazwanym Leniwką do odnogi wpada Gdańſkiey; Dnieſtr-*Tyras* z pod gòry Bieſzczady wypływa, Podole dzieli od Multańſkiey ziemi, wpada przy Białogrodzie do morza czarnego; Prut-*Heraſus* na Pokuciu początek bierze, wpada do Dunaiu; Warta przy miaſteczku Kromołowice ſię zaczyna, łączy ſię z Proſną, Noteczem, Obrą &c, i wpada przy Kiſtrynie do Odry ze Sląſka płynącey. W Turcyi: Dunay wypada z czarnego laſu w Szwabach, oblewa Szwaby, Bawaryą, Auſtryą, Węgry, Turcyą pòłnocną Europeyſką z zachodu na wſchod, i kilką uściami w morzu topi ſię czarnym: wielkie rzeki do niego wpadaią: w Niemczech Iller, Lech, Altmuhl, Nab, Iſera, Wils, Inn, Traun, Ens &c; w Węgrzech: Waga, Tyſza, Morawa, Czerna za granicę miedzy Węgrami i Turcyą traktatem Belgradſkim r. 1739 uznana,

znana, Drawa, Sawa &c; w Turcyi: Olta, Iſkra, Nanowa, Dembowica, Jalonica, Seret i Prut traktatem Porcie chwalebnym r. 1711 ſławny. W Turcyi południowey: Drin czarny-*Drilo*, Siomina-*Panyaſus* do morza Adryatyckiego; Agriomela-*Sperchius*, Salambria-*Peneus*, Platamona-*Haliacmon*, Kaſtorya-*Leudias*, Wardar-*Axius*, Calico-*Chydorus*, Stromana-*Strymon*, Neſtra-*Neſſus*, Mariza-*Hebrus* &c, do morza Greckiego wpadaią. W Węgrzech: Dunay, Sawa, Drawa, Tyſza-*Tibiſcus* &c. W Czechach: Elba wypływa z pod gòry Olbrzymiey w cyrkule Buntzlawſkim, do ktòrey wpadaią rzeki Czeſkie, Mołdawa, Egra &c. W Niemczech: Dunay, Ren wypływa z kraiu Gryzonow, przyimuie rzeki, Lippę, Roer, Moſellę, Lahu, Men, Nekar i przebiegſzy Szwaycaryą, Niemcy, Niderland, dzieli ſię na pięć wylewòw: naprzòd na dwa, z ktòrych lewy nazwany Wahal wbiega do Mozy; prawy płynie daley pod nazwiſkiem Renu, i nad Arnheim znowu ſię na dwie rozlewa odnogi; prawa ieſt kopanica ciągniona przez 4 mile, nazywa ſię Nowy Iſſel-*Foſſa Druſiana* i wpada przy Dœsburgu do ſtarego Iſſelu rzeki z Kliwii przychodzącey; lewa ieſzcze zatrzymuie nazwiſko Renu i rozlewa ſię trzeci raz na 2 warty: lewy nazywa ſię Leck, całą zabiera

biera wodę i wpływa blisko Roterdamu do Mozy; prawy miałkim i ciasnym sączący się korytem, przy Leidzie ieszcze na dwa rozłącza się potoki; prawy nazywa się Fliet-*Fossa Corbulonis* y wpada do Mozy, lewy zowie się Ren, przy Katwiku traci swoie imię i po piasku się rozlewa. Moza, Emsa, Elba i Weser wpadaią do morza Niemieckiego; Odra zaś do Baltyckiego. W Niderlandzie: Aa, Isera, Skalda, Moza &c. We Włoszech: War, Adiga, Po, Arna, Tiber &c. We Francyi: Sekwana, Orna, Loira-*Ligeris*, Charenta, Garonna, Adur-*Aturrus* &c wchodzą do oceanu, a Rodan do morza śrzodoziemnego. W Hiszpanii i Portugalii: Ebro, Morwerdra, Xukar wbiegaią do morza śrzodoziemnego; a do oceanu Gwadalqwiwir-*Bætis*, Gwadyana-*Anas*, Tag, Duro, Minho &c.

Rzeki Azyatyckie: w Turcyi Azyatyckiey: Termech-*Thermodon*, Sakarya-*Sangarius*, Partheni-*Parthenius*, Kizil-Ermak-*Halys*, Jekil-Ermak to iest rzeka zielona-*Iris*, w morze czarne; *Rhindacus*, Ouswola-*Granicus*, Satal-deré-*Æsepus* w Marmarę; Girmasti-*Caicus*, Sarabat-*Hermus*, Chacci-*Cayster*, Meinder-*Meander* &c do Archipelagu; Eufrat złączony niedaleko uścia z Tygrem do morza Perskiego wpadaią. W Persyi wpadaią

daią do morza Kaspiyskiego: Kurr-*Cyrus*, *Chiggeron*, do morza Perskiego, Tab-*Oroates* albo *Pasitigris* &c. W Indyach: Sinda-*Indus*, Dena, Paddar do odnogi Guzaratskiey; Nerbada, Purna do Kambayskiey; Coulour, Ganga-*Ganges*, Awa, Pegu do Bengalskiey; Menan, Mekon do Siamskiey wylewaią się. W Chinach: *Kiang-Keou* albo wielka rzeka; *Hoang-Hokeou* albo żołta rzeka. W Tartaryi Wielkiey: Oby-*Margus*, Leniska, Lena, Amur &c.

Rzeki Afrykańskie: w Egypcie Nil dwuma uściami żeglownemi, iednym przy Rosecie *ostium Bolbitinum*, drugim przy Damiacie, nazwanym *ostium Bucolium* albo *Pathmiticum* albo *Phamiticum*: Wierszopisowie dawni siedmioro uściow Nilowi dawali. W stronie zachodniey Afryki: Senegala, Gambra, Kamarona, Moneba, Barba, Angra, Gabon, Zaira, Koanza. W stronie wschodniey: rzeka szeroka, Zambeza, Quilmancy, Juba, Magadoxa &c.

Rzeki Amerykańskie: w Ameryce pòłnocney: S. Wawrzyniec albo Kanada, Mississipi, do ktòrey wpadaią wielkie rzeki, biała, czerwona, czarna &c Brawa &c.. W Ameryce pòłudniowey: Madalena, Orinoka, Maragnon albo rzeka Amazońska, Plata, albo rzeka śrebrna wpada do morza uściem na 60 mil szerokim &c.

Kto-

Ktòre ſą znacznieyſze ieziora w czterech częściach świata?

Kraie pòłnocne częſtemi i wielkiemi oblane ſą iezioramі: Laponia, Szwecya, Finlandya, Moſkwa, Ruś biała, Litwa ſą pełne wielkich i rybnych iezior, lecz nayznacznieyſze ſą Europeyſkie: Lagoda i Onega w Moſkwie; Ula, Pelpus, Wenter, Meler &c w Szwecyi; Łuban w Inflantach; Gopło w Polſzcze; Jezioro Konſtancyeńſkie w Niemczech; Lehman albo Genewſkie, Lucerna w Szwaycaryi; Winander-mere, Wittlesmere w Anglii; Niſſa, Lomond w Szkocyi; Derga, Neagh w Irlandyi &c. W Azyi: Morze Kaſpiyſkie poczytane ieſt od kraiopiſarzow za naywiękſze na świecie iezioro, ponieważ widzialnie nie łączy ſię z oceanem, ani z żadnym morzem: muſi ſię iednak łączyć nurtem niewidzialnym, ponieważ z brzegòw nie wylewa, chociaż wielkie rzeki Wołgę, Kur &c do ſiebie przyimuie. Szamay w Indyach; Aral, Aſtamar &c w Perſyi; Genezareth albo morze Tyberyackie, i Aſphaltita albo morze martwe w Paleſtynie. W Afryce: Zara, Zambra, Zaſton, Maberya, Bornou w Nigrycyi i Etyopii; Libia w Zarze &c. W Ameryce pòłnocney: Jezioro gòrne, Huron, Machigan, Erya, Ontiarya, przez ktòre przechodzi rzeka S. Wawrzyńca,

ca, Nikaragwa i iezioro Mexykańſkie w nowey Hiſzpanii; Paryma w Tierra-firma; Titikata w Peruwii, Eupana w Parakwaryi &c.

ROZDZIAŁ IV.

O barwie, poſtaci, ięzykach, każdemu narodowi właściwych.

Wiele ieſt kolorow, albo barw przyrodzonych obywatelòw świata?

Obywatele czterech części świata w powſzechności dzielą ſię na białych i czarnych. Biali inni ſą cale biali, inni żołtawi, niektòrzy oliwkowaci. Czarni iedni ſą cale czarni, inni czarniawi.

Wſzyſcy powſzechnie Europeyczykowie ſą biali; iedni iednak barziey niż drudzy. W Azyi obywatele Natolii, Ormianie, Georgianie, Czerkaſſowie i mieſzkaiący w ſtronach pòłnocnych Perſowie, Tatarowie, Chińczykowie. Sniadey cery ſą w Afryce: znaczna część obywatelòw Barbaryi, Egyptu, Zary, Zangwebaru; w Azyi obywatele Syryi, Dyarbeku, Arabowie, Chińczykowie południowi, wyſpiarze Ceylańſcy, Sądzcy, Moluccy, Filipińſcy &c. Zołtawi ſą: Indyanie wſzyſcy na lądzie mieſzkaiący. Amery-

rykanie częścią ſą oliwkowaci, częścią żołtawi: ci ktòrzy ſą ogorzali, maią to od ſłońca nie z przyrodzenia. Amerykanie południowi maią cerę podobną do miedzi. Oliwkowaci ſą Japończykowie, Maldywczykowie, część Mogułow, Amerykanow &c.

Cera czarna iedna ieſt całe taka albo Murzyńſka, druga czarniawa albo Kafrerſka. Cale czarni albo Murzynowie prawdziwi ſą: obywatele Nubii, Kapu zielonego, Gwineyczykowie, Gambianie, Juidanie, Beninianie, Gabonianie, Lowanganie, Angolanie, Bengwelanie aż do Kapu czarnego. Czarniawi albo cery Kafrerſkiey ſą: mieſzkaiący od Kapu dobrey nadziei i wſzyſcy Pomorzanie wſchodni Afryki, wyſpiarze Madagaſkaru, wyſp przyległych, nowey Gwinei i kraiow południowych niedoſtatecznie znaiomych. Kafrowie rodacy ſą niemal wſzyſcy Murzyni.

Wielorakiey powierzchowney poſtaci ſą mieſzkaiący na całym świecie ludzie?

Cztery ſą znacznieyſze poſtaci ludzkie: Afrykańſka, Chińſka, Lapońſka, Europeyſka.

Do ſkładu poſtaci Afrykańſkiey, wyiąwſzy w ſtronie pòłnocney Afryki mieſzkaiących, wſzyſtkie Afrykańſkie należą narody: nos płaſki, wargi wielkie, podniebienie, uſta i ięzyk koralowe, czarna albo czarniawa twarz ſą tey poſtaci właſne.

Do

Do gatunku poſtaci Chińſkiey, należą Chińczykowie, wielcy i mali Tatarowie, Zagangetanie, to ieſt mieſzkaiący na pòłwyſpie wſchodniey Indyiſkiey, Japończykowie, wyſpiarze Filipińſcy, Sądzcy, Moluccy, ktòrzy wſzyſcy maią twarz bardzo płaſką, oczy małe okrągłe, brwi wielkie, nos mały i wklęſły, brodę rzadką.

Ktòrym kraiom właſna ieſt poſtać Lapońſka i iaki iey ieſt kſztałt?

Lapończykowie Duńſcy, Szwedzcy, Moſkiewſcy i wolni, Nowozemlanie, Borandyanie, Samoiedowie, Tatarowie pòłnocni, Oſtyacy na dawnym lądzie; Grolandczycy, Eſkwimanie na nowym lądzie, ſą twarzy ſzeroko-płaſkiey, noſa wklęſłego, płaſkatego, brwi pod ſkronie podſunionych, policzkow w gòrney części wypukłych, gęby ſzerokiey, ſpodu twarzy bardzo wąſkiego, warg wielkich w gòrę podnieſionych, głowy ogromney, głoſu cienkiego, włoſa czarnego glanſowanego, wzroſtu małego; ſą w ſobie zſiadli, chociaż chudzi, zwyczaynie cztery ſtopy maią wyſokości, a naywyżſi pòł piąty.

Ktòre narody poſtać maią Europeyſką?

Wyiąwſzy Tatarow mnieyſzych i Lapończykòw, wſzyſcy Europeyczycy, Afrykanie także pòłnocni w Barbaryi, Egypcie, Biledulgerydzie i Zarze, Turcy Azyatyccy, Ormianie,

nie, Georgianie, Czerkaſſowie, Perſowie i Indyanie z tey ſtrony Gangeſu mieſzkaiący nie wiele ròżnią ſię od Europeyczykòw.

Amerykanie pòłnocni do tego działu poſtaci ludzkiey należą, w ktòrym zamykaią ſię Europeyczykowie i Azyanie pod iedną z niemi długością geograficzną mieſzkaiący. Idąc z pòłnocy na południe Ameryki pòłnocney, naprzod ludzie dzicy, podobni do Lapończykow, potym do obywatelow kraiow pòłnocnych Europeyſkich, daley do Yeſſanow, nakoniec dzikie narody Kanadyiſkie i inne aż do odnogi Mexykańſkiey, doſkonałym podobieńſtwem wyrażaią Tatarow. Amerykanie południowi ſą cery czerwoney nakſztałt miedzi.

Wiele ieſt ięzykòw pierwſzych, z ktòrych inne uroſły?

Języki pierwſze iedne ſą wielu kraiom i narodóm właściwe, i nazywaią ſię powſzechne; drugie od ſzczupleyſzych kraiow i narodow nazywaią ſię ſzczegulne.

Wiele ieſt ięzykòw pierwſzych powſzechnych?

Można ich liczyć 14 albo 15: Słowieńſki, Grecki, Godzki, Tatarſki, Chińſki, Afrykańſki, to ieſt Berberſki, Nigrycki, Murzyńſki, Mexykańſki, Peruwiańſki, Tapuyańſki, Gwyarań-

arańſki, Kalibińſki, Tewtońſki, Łacińſki, i od wſzyſtkich naydawnieyſzy Hebrayſki.

Ktòre ſą ięzyki ſzczegulne?

W Europie ieſt onych 11: Inflantſki albo Łotewſki, Kodańſki w Normandyi, Irlandſki, Finlandſki, Bretońſki, Kantabryiſki, Węgierſki, Epirotſki albo Albańſki, Illiryiſki.

W Azyi 5 znacznieyſzych: Japońſki, Ormiańſki, Guzaratſki, Malabarſki, Molucki albo Malacki.

W Afryce y Ameryce każdy ſzczegulny gruby narod ma ſobie ięzyk właściwy.

Ktòre mowy z ięzykow pierwiaſtkowych uroſły?

Z Tewtońſkiego: Niemiecki, Flamańſki, Angielſki, Szwedzki, Duńſki; ſam ięzyk Tewtońſki początek podobno bierze z Gotſkiego. Ze Słowieńſkiego: Polſki, Moſkiewſki, Czeſki, Morawſki, Multańſki, Dalmacki i wielu obywatelow Turcyi Europeyſkiey. Z Łacińſkiego: Francuſki, Włoſki, Hiſzpańſki, w ktòrym ſię zamyka Kaſtillańſki i Portugalſki. Z Hebrayſkiego: pochodzą ięzyki teraźnieyſzy Zydowſki, ktòrym uczeni Rabini kſięgi piſzą, Chaldayſki, Syryiſki, po więkſzey części Arabſki, Etyopſki i dawny Fenicki. Języki Łacińſki i Grecki wiele ſłow początkowych z Hebrayſkiego maią ięzyka.

Jak

Jak daleko zachodzi ięzyk Grecki, Arabſki, Tatarſki, Chińſki &c.

Ięzyk Grecki poſpolity ieſt w używaniu w części południowey Turcyi Europeyſkiey, to ieſt dawney Grecyi, na wyſpach Archipelagu, w Natolii &c. Z ięzyka Greckiego pochodziły dawne ięzyki Attycki, Jońſki, Eolſki, Frygiyſki, ktòre wygaſły, a ſam ięzyk Grecki, iak Łacińſki ledwie od uczonych ludzi ieſt używany i zatrzymany.

Arabſki w Turcyi Europeyſkiey i Azyatyckiey, naybardziey w Mahometańſkim nabożeńſtwie; w Arabii, Perſyi, Indyi, Barbaryi, Egypcie, Sarze, Nigrycyi, Nubii i Zangwebarze.

Tatarſki ięzyk rozciąga ſię przez całą Tartaryą, ieſt w używaniu w Turcyi, Indoſtanie, Chinach. Chińſki oprocz Chin zachodzi do bliżſzych Chinom Indyi i wielu wyſp Azyatyckich. Ięzyk Chińſki żadnego nie ma związku z wſzyſtkiemi innemi ięzykami: nie zawiera nad 330 ſłow początkowych iedno-ſylabnych, ktòre odmiennym kſztałtem wymawiane i z ſobą rozmaicie ſkładane, czynią 80 tyſięcy rożnych ſłow. Afrykańſki zmieſzany mniey albo więcey z Arabſkim, ieſt mową poſpolitą w Barbaryi, Biledulgerydzie, Sarze, Nubii. Nigrycki w Nigrycyi i Gwinei. Etyopſki w całey Etyopii

pii albo ziemi Murzyńſkiey; Mexykańſki w Mexyku; Peruwiańſki w Peru; Tapuyańſki w Brezylii; Gwiarańſki w Parakwaryi po rzekę Amazońſką; Kalibińſki w Guyanie na ziemi tęgiey i na wyſpach Karaybſkich.

Ięzyki *żywe* ſą, ktòrych uczemy ſię obcuiąc z narodami, ktòremi one iako ſwemi oyczyſtemi mowią; takiemi ięzykami ſą wſzyſtkie mowy czterem częściom świata teraz zwyczayne. Ięzyki *martwe* albo *umarłe* ſą, ktòremi przedtym narody iako oyczyſtemi mowiły, a teraz trzeba onych ſię uczyć z kſiąg i dawnych Piſarzow, takie ſą: Łacińſki, Grecki, Hebrayſki, Tyryiſki, Chaldayski, a nawet Arabski. Ięzykami *wſchodniemi* zowiemy: Hebrayski, Chaldayski, Syryiski, Samarytański, Arabski, Perski, a nawet Etyopski i Koptski, chociaż te dwa ſą Afrykańskie. Ięzykami *zachodniemi* nazywaią ſię wſzyſtkie Europeyskie tak dawne, iako teraźnieyſze: Łaciński, Grecki, Francuski &c.

KSIĘ-

KSIĘGA II.

O Geografii powſzechney albo opiſaniu Europy, według podziału oney politycznego.

Jakie ſą Europy granice, obſzerność, ludność, i części polityczne?

Europę na zachod zachodni, na północ północny ocean, a na południe morze oblewa śrzodozięmne; na wſchod oddziela ią od Azyi rzeka Don, Wołga i linia krzywa z nad Kazanu prowadzona do uścia rzeki Oby. Atlas nowy Moskiewski, uſuwa ze wſchodu na zachod Europy granicę prowadząc ią rzekami Donem, Medwedycą, Wołgą, a kończąc przy przeſmyku Waigatz pod 75 ſtopniem długości geograficzney. Europa bierze nazwisko od ſłowa Fenickiego *Urap-pa* białą twarz znaczącego, albo od Europy corki Agenora.

Długość Europy miedzy czterma częściami naymnieyſzey od przylądku S. Wincentego w Portugalii, do uścia rzeki Oby wynoſi mil około 900, naywięcey 1000, z ktòrych 20 liczą ſię na ieden ſtopień ſzerokości geograficzney: ſzerokość od Kapu Matapan w Mo-

w Morei, do północnego w Laponii mil 700. Położenie iey ieſt miedzy ſtopniami 9 i 93 długości, a 36 i 72 ſzerokości geograficzney północney. Europa nie żywi więcey ludzi nad 120 millionow.

Wſzyſtkie 4 części świata w powſzechności, a miedzy wſzyſtkiemi Europa w ſzczegulności, dzieli ſię na wielorakiego rodzaiu państwa i narody.

Co ieſt w powſzechności państwo?

Państwo ieſt zgromadzenie wielu ludzi żyiących pod iednym iakimkolwiek rządem mocnym albo ſłabym, doskonałym albo niedoskonałym, ſzczęśliwym albo nieſzczęśliwym.

Jedne państwa czy różnią ſię od drugich?

Różnią ſię, a tę różnicę miedzy niemi czynią zupełność albo niedoſtatek zwierzchności panuiącey, kraiów obſzerność, rządów różność, tytułów prawnie uznanych rozmaitość, ſprzymierzenie, ſpoſob ſprawowania udzielney władzy.

Względem zupełności mocy panuiącey państwa dzielą ſię na potencye udzielne i nieudzielne. Potencye udzielne ſą te państwa, ktòre żadney niepodlegaią zwierzchności innego państwa w ſtanowieniu praw, ſądzeniu poddanych i przymuſzeniu albo ukaraniu niepoſłuſznych. Z tych albowiem trzech władz

władz wszystkie inne w szczegulności wypływaią udzielnego panowania przymioty. Potencye nieudzielne są, ktòre albo zostaią pod obroną mocnieyszey potencyi, iak przedtym byli Królowie Bityński, Pergamski, Rzeczpospolita Etolska pod opieką Rzymian: albo pod obowiązkiem są hołdu, iako wszyscy Xiążęta Niemieccy względem Cesarza i Rzeszy Niemieckiey: albo daninę płacą iako Hospodarstwa Wołoskie i Multańskie Turczynowi.

Względem kraiów obszerności państwa dzielą się na mocarstwa i pospolite państwa. Mocarstwa albo Monarchie wielkie, iakie były Assyryiska, Perska, Grecka, Rzymska zamykaią wiele ludnych i bogatych kraiów; państwa pospolite są, którym braknie albo na ludności, albo na bogactwach, albo na obszerności.

Rządów różność dzieli państwa na iedynowładne i wolne; państwa iedynowładne, to iest iedney osoby rządom i rozkazom podległe nazywaią się Monarchie, Cesarstwa, Królestwa, Xięstwa udzielne; państwa wolne rządzone przez możnieyszych, lub gmin, nazywaią się Rzeczypospolite.

Tytuły Monarchów prawnie od innych narodów im przyznane, czynią miedzy państwami różnicę. Państwa od panuiących nad niemi

niemi Cesarzòw nazywaią się Cesarstwa, od Krolow Krolestwa, od Arcy-Xiążąt Arcy-Xięstwa, od Wielkich Xiążąt Wielkie Xięstwa, od Elektorów Elektorstwa, od Margrabiòw Margrabstwa &c.

Od sprzymierzenia iednego narodu z drugim albo wielą innych, państwa nazywaią się sprzymierzone, albo skonfederowane. Państwa sprzymierzone są, ktòre własnemi rządzą się prawami, ani łączą rad spolnych w sprawach publicznych, są iednak węzłem wzaiemney ściśnione pomocy do prowadzenia woyny odporney albo zaczepney. Takiemi potencyami były przedtym linia domu Rakuskiego Niemiecka i Hiszpańska, a teraz są 4 Pontencye Burbońskie przymierzem familii r. 1761 zawartym spoione.

Państwa skonfederowane są, ktòre nie tylko łączą siły swoie na woynie, ale rządy maią i prawa przynaymniey niektòre spolne: iako Litwa i Polska, Stany Rzeszy Niemieckiey, Anglia i Szkocya &c: albo własnemi rządząc się prawami, i sprawuiąc naywyższą władzę wszczegulności każde w swych granicach, zawisły iedne od drugich w sprawach do całości i dobra powszechnego ściągaiących się: iako prowincye Rzeczypospolitey Hollenderskiey, Kantony Szwaycarskie: a w dawney historyi Rzeczypospolite Greckie,

miasta Jońskie, Lukumonie Hetrurskie, narody Galskie &c.

Sposob sprawowania naywyższey zwierzchności wypływa z dziedzictwa zupełnego, z następstwa dziedzicznego, i z wolney elekcyi. Idzie zatym, że troiakiego podziału są państwa: iedne zupełne dziedziczne (*regna patrimonialia*), te od panuiącego mogą być testamentem odkazane, darowane, przedane, zamienione, od własnego domu przez naznaczenie następcy według upodobania, oddalone. Takim państwem Politycy być mienią tron Moskiewski. Drugie państwa są następne albo niezupełnie dziedziczne, w ktòrych panuiący nie może korony po sobie komu innemu zostawić, tylko synowi pierworodnemu, albo naybliższemu z rodu swego: takie Krolestwa są Francuskie, Hiszpańskie &c.

Państwa *elekcyine* są, w ktòrych narod cały, albo znacznieysi panowie i szlachta obieraią sobie pana dożywotniego, iako iest w Polszcze; Elektorowie duchowni i świeccy głosów większością w Niemczech &c. Dawnych Cesarzòw Rzymskich obierania miedzy Senatem i woyskiem sporne, burzliwe sprowadzały bezkrolewia, a te straszną Rzymską potencyą do słabości i upadku przywiodły.

Co znaczy w sensie politycznym korona?

Korona bierze się za państwo każde, gdzie Krol panuie, tak korony Burbońskie znaczą Francyą, Hiszpanią i Sycylią; Korony pòłnocne biorą się za Polskę, Moskwę, Szwecyą, Danią &c. Potencye morskie znaczą, Anglią i Hollandyą; Głowa ukoronowana znaczy każdego Krola, lub Cesarza. Papież dla naywyższey źwierzchności duchowney, chociaż szczupłe ma państwo, miedzy Potencyami Katolickiemi pierwszą iest głową ukoronowaną. Rzeczypospolite Wenecka i Hollenderska z głowami są porownane ukoronowanemi, żadney iednak z nich przodkowania nie biorą.

Na iakie części składne dzielą się państwa?

Dwoiaki państw polityczny iest podział względem kraiòw i względem obywatelòw, ktòrych w granicach swych zamykaią.

Części składne państw względem kraiu są prowincye rożnemi nazwiskami podług zwyczaiu narodòw mianowane: tak Polska dzieli się na 3 wielkie Prowincye, Rzesza Niemiecka na 9 Cyrkułow, Szwaycarya na 13 Kantonow &c. Pod czas takowe prowincye nazywaią się Krolestwami, a wielkorządcowie onych namiestnikami Krolewskiemi *Pro-Reges*. Prowincye znowu dzielą się na Xięstwa, Hrabstwa, Margrabstwa, a u nas na

Woiewodztwa, Ziemie, Powiaty. W dawney Geografii prowincya złożona z miast 10 nazywała się *Dekapol.* Dekapol Celosyryiski, o którego położeniu dzisieysi niezgadzaią się Kraiopisarze. Z pięciu miast złożona zwała się *Pentapol:* iako Pentapol Egypski z miast Bereniki, Arsenoi, Ptolomaidy, Cyreny i Apollonii; Pentapol Azyi mnieyszey od Doryanów mieszkany; Pentapol Filistyński, który składały miasta Azot, Gaza, Askalon, Gath i Akaron. Pentapol Włoski od Pipina Króla Francuskiego darowany stolicy Rzymskiey, w którym były miasta: Ankona, Pesaro, Rimini, Fano i Uniena &c.

Miasta Królestw, a w szczegulności prowincyi są mnieyszemi wprawdzie, ale co do ozdoby bardziey w oczy wpadaiącemi składnemi częściami, i różne noszą nazwiska. Miasta stołeczne są, w których rząd państwa sprawuie się, i naywyższa kraiowa przebywa zwierzchność. Londyn Angielskiego, Paryż Francuskiego, Madryt Hiszpańskiego, Lisbona Portugalskiego, Wiedeń Niemieckiego &c. państw są miasta stołeczne. Miasta Cesarskie w Niemczech są te, które własnemi rządzą się prawami, i pod samey tylko Rzeszy Niemieckiey i Cesarza zostaią zwierzchnością. Takich miast iest 50. Miasta większe w Prusiech są: Toruń, Elbląg, i Gdańsk.

Mia-

Miasta portowe są, przy których zdatne mieysca znayduią się do stanowiska wygodnego i bespiecznego okrętów. Miasta handlowne i kupieckie nazywaią się, które prowadzą wielki handel lądem albo morzem, czy to przez kupców w nich osiadłych, czy przez zagranicznych. Takie miasta na całą słynę Europę: Londyn w Anglii, Amsterdam i Rotterdam w Hollandyi; Paryż, Lion, Marsella, Burdegala we Francyi; Hamburg, Lubeka, Brema &c w Niemczech; Gdańsk w Polszcze &c. Miasta portowe wolne są, do których wolno okrętom wszystkich narodów zawiiać i kupczyć bez płacenia cła od towarów wszystkich lub niektórych. Takim miastem Liworna w Toskanii &c traktatem przedugodnym Wiedeńskim r. 1735 iest uznana. W Geografii Kościelney miasta Patryarchowskie od stolicy Patryarchow iako Rzym, Carogrod, Antyochia, Alexandrya, Jerozolima; Metropolitańskie od Metropolitów, Arcybiskupie od Arcybiskupów, a Biskupie od Biskupów biorą nazwiska.

Jaki polityczny państw iest podział względem obywatelów?

W każdym prawie państwie nie tylko wolnym, ale też i iedynowładnym obywatele się dzielą na różne stany, to iest porządki pod iedną naywyższą zwierzchnością ziedno-

czone,

czone, urodzeniem, powołaniem, albo maiątkiem między sobą się różniące. Dawna Rzeczpospolita Rzymska na trzy dzieliła się stany: Senatorski, Rycerski i Gminny. Kapłani nie czynili stanu czwartego, ale do tego ze trzech należeli stanu, z którego ich brano. We Francyi, Węgrzech &c trzy są stany: duchowny, szlachecki i mieyski; w Szwecyi cztery: szlachecki, duchowny, mieyski i chłopski; w Wenecyi dwa: szlachecki i mieyski, ten iednak ostatni iest prawie względem rządów niczym; w Polszcze dwa: Senatorski i Szlachecki pod głową Królem. Za rządów iednak monarchicznych w Polszcze, Duchowni, Mieszczanie i Kmiecie trzy różne składali stany, i do seymow wchodzili narodowych, iako pokazuie się z seymu od Kazimierza W. w Krakowie r. 1356 nakazanego.

Co iest narod?

Narod iest zebranie wielkiego ludu, w obszernym osiadłego kraiu, i pewnemi zamknionego granicami, albo pod iednym mieszkaiącego panowaniem.

Czym narody różnią się iedne od drugich?

Narody iedne od drugich różnią się przyrodzonemi własnościami, liczbą, prawami i obyczaiami.

Każdy

Każdy narod ma z przyrodzenia przymioty dobre, lub złe iedynie sobie służące. W przysłowie poszło mówić, lekki iak Francuz, figlarny iak Włoch, poważny iak Hiszpan, złośliwy iak Anglik, dumny iak Szkot, gnuśny iak Irlandczyk, pijak iak Niemiec, gruby iak Hollender, chytry iak Greczyn &c.

Liczba czyni narod licznym lub drobnym, wielkim lub małym. Wielkie narody są: Tatarski, Chiński &c: małe Japoński, Siamski &c.

Przez prawa i obyczaie narody polerowne różnią się od grubych, dzikich, błąkaiących się, rozproszonych i ludoiedzców.

Wszystkie narody żyiące pod rządem politycznym, obyczayne, z przepisu prawa i z wychowania prowadzące sposob życia przystoyny, w naukach i kunsztach wyćwiczone, są polerowne.

Narody grube żyią bez ustanowionego kształtu rządów politycznych, chociaż maią nieiaką obyczayność i niedoskonałą niektórych pożytecznych kunsztow wiadomość. Takiemi narodami są Tatarowie Krymscy, Nahayscy, Kubańscy, Czerkascy &c.

Narody dzikie w grubey nauk i kunsztów, oraz prawego rządu niewiadomości zostaią, i obyczaiów żadnym prawem nie maią przepisanych. Do takich narodów liczby nale-

żą

żą Kafrerowie, Jagasowie &c w Afryce; Amerykanie mianowicie od iarzma Europeyczykòw wolni &c.

Narodami błąkaiącemi się albo *Nomades* nazywaią się ci ludzie, ktòrzy ani domòw, ani osiadłości stałych nie maią, lecz z iednego na drugie przenoszą się mieysce, pod namiotami, albo wchałupach pastuszych na polu i między taborami mieszkaią. Wiele Arabòw i Tataròw Azyatyckich takie prowadzą życie.

Narody rozproszone są, ktòre niemaiąc kraiu żadnego w szczegulności sobie właściwego miedzy obcemi tułaią się narodami, iacy są Zydzi, Cyganie, Parsowie, albo dawni Persowie &c.

Ludoiedzcy - *Antropophagi* ludzkim karmią się mięsem, i maią się do tych czas znaydować w stronie południowey Afryki, i po niektòrych mieyscach Ameryki, tak na lądzie iako na wyspach.

Jaka zachodzi ròżnica miedzy Europeyskiemi narodami?

Własności przyrodzone złe lub dobre tak każdego człowieka, iako każdego stanowią charakter narodu. O Europeyskich narodach można mòwić, że w ich charakterze więcey dobrych, niż złych wydaie się skłonności.

Wzglę-

Względem liczby i ludności narody Europeyskie iedne ią wielkie, drugie małe. Miedzy wielkiemi narodami liczą się Włosi, Hiszpani, Francuzi, Brytani, Niemcy, Polacy, Węgry, Turcy, Moskale, Grecy &c, miedzy małemi kładą się Szwedzi, Duńczycy, Szwaycarowie, Hollendrzy, Kozacy, Tatarowie Krymscy &c.

Wyiąwszy Tataròw i Lapończykòw wszystkie w Europie narody są polerowne, albo polityczne, iedne iednak obyczaynieysze i grzecznieysze od drugich. Te ktòre niedawnemi czasy polerować się zaczęły, nieotarły ze wszystkim swey grubości, ani wyrogowały z postępkòw okrucieństwa, ktòre wszystkich grubych narodòw iest cechą i znamieniem.

Na wiele Europa dzieli się Potencyi?

Europa dzieli się na 36 Potencyi, to iest 24 udzielnych, 8 lennych, a 4 hołdownicze.

Potencye udzielne są: 1 Papież Rzymski, 3 Cesarstwa: Niemieckie, Tureckie i Moskiewskie, 10 Koron: Polska, Francuska, Hiszpańska, Portugalska, Angielska albo W. Brytanii, Węgierska, Szwedzka, Duńska, Pruska, Sardyńska. 9 Rzeczypospolitych: Wenecka, Hollenderska, Genueńska, Szwaycarska, Gryzońska, Waleska, Genewska, Łukieska, Swięto-Maryńska. Jeden Xiążę Parmeński.

Po-

Potencye lenne pod obowiązkiem hołdu zostaiące są: Stolicy Apostolskiey Kròl Neapolitański, a tego W. Mistrz Maltański; Cesarza i Rzeszy Niemieckiey: Stany Niemieckie skonfederowane, iako to Kròl Czeski, wszyscy Elektorowie, Xiążęta Niemieccy, Włoscy, i Prowincye Niderlandu Austryackiego. Korony Polskiey Xięstwa Kurlandskie i Semigalskie. Cztery są Pontencye hołduiące Cesarzowi Tureckiemu: Han Tatarski, Hospodarowie Multański i Wołoski, Rzeczpospolita Raguzańska.

ROZDZIAŁ I.

O Państwach Papieskim albo Kościelnym, Neapolitańskim i Kawalerów Maltańskich.

Ktòre są kraie Papieskie, iakie onych granice i podział?

Papież posiada we Włoszech państwo Kościelne i Xięstwo Benewetańskie w Krolestwie Neapolitańskim; we Francyi Hrabstwa Wenezyńskie i Awenionskie otoczone Delfinatem, Prowancyą i Langwedocyą.

Na pòłnoc styka się z Rzecząpospolitą Wenecką; na wschod z Kròlestwem Neapolitańskim,

skim; na zachod z Xięstwem Toskańskim; na południe oblane iest morzem śrzodziemnym: długość iego iest mil 70, szerokość 30.

Dzieli się państwo Papieskie na 12 prowincyi, ktòrych imiona są: 1) Kampania Rzymska, ktòrey M. S. stolicą Papieską zaszczycone iest *Rzym* nad Tybrem, chociaż z dawney piękności obnażony, liczy się iednak między naywiększemi i naypięknieyszemi miastami Europy, nie tylko dla wspaniałych kościołòw, ale dla przepysznych pałacòw, roskosznych ogrodòw, i pięknych rynków. Inne miasta są: *Ostia*, ktòrey Biskup iest dziekanem Kardynałòw; *Albano*, *Frescati*, *Palestrina*, *Terracina*, *Weletra* urodzeniem Augusta Cesarza sławna, *Tivoli*, *Anagni*, *Segni*, *Castel-Gandolfo* małe miasteczko z zamkiem i miłemi ogrodami, gdzie Papieże od spraw publicznych schraniaią się dla odmiany powietrza. 2) Patrimonium S. Piotra, ktòrego M. S. wielkie i piękne *Witerb*; *Montefiascone* w szacowną muszkatelę obfituie; *Porto*, *Bracchiano*, *Civitta-Vechia* obronne z portem, w ktòrym stawaią galery Papieskie. 3) Xięstwo Castro z M. S. tegoż imienia. *Roncigliona* miasto piękne, zaszczycone tytułem Hrabstwa. 4) Powiat Orwietański M. S. *Orwieta*. 5) Xięstwa Sabińska M. S. *Magliano*

6) Po-

6) Powiat Peruzański M.S. *Peruż* biskupstwem i akademią sławny. 7) Umbrya M. S. *Spolet:* inne miasta: *Foligno*, *Nocera*, *Todi*, *Terni*, *Narni*, *Asyż* urodzeniem SS. Franciszka Serafickiego i Klary szlachetny. 8) Marchia Ankońska M. S. *Ankona* bogata, wielka i dawna. *Loret* miasto zaszczycone domkiem i kaplicą bogatą Nayświętszey MARYI PANNY. *Macerata*, *Rekanata*, *Tolentin*, *Osima*, *Kameryn.* 9) Xięstwo Urbińskie z M. S. *Urbin.* *Fossombrona*-Forum Sempronii, *Senigaglia*, *Fana*-Fanum Fortunæ, *Pezara*-Julia Felix. W tym Xięstwie leży Rzeczpospolita Swięto-Maryńska. 10) Romania M. S. *Rawenna*: inne miasta *Rimini*, *Cesena*, *Forli*, *Faenza*, *Meldola* &c. 11) Powiat Bonoński z M. S. *Bononią*, którą nazywaią tłustą dla obfitości kraiu. 12) Xięstwo Ferrarskie żyżne ma M. S. *Ferarz*, *Komachia* osiadła na bagnach.

Jak się nazywa miasto stołeczne Hrabstwa Wenezyńskiego ustąpionego Grzegorzowi X Papieżowi od Filipa smiałego Krola Francuskiego?

Carpentras. *Awenion* nad Ronem iest M.S. Hrabstwa Awenońskiego, należącego do Hrabstwa Wenezyńskiego. Miasto *Awenion* z swoim Hrabstwem *Klemens* VI Papież kupił r. 1348 za 80,000 Czer: Złotych u Joanny Kro-

Krolowy Neapolitańskiey, iako Hrabiny Prowanckiey. *Klemens* V Papież po koronacyi swoiey w Lionie r. 1305 założył stolicę Apostolską w Awenionie drugiego czy trzeciego roku. Następcy iego tam mieszkali aż do *Grzegorza* XI, który ią Rzymowi przywrócił: te dwa Hrabstwa są długie mil 15, szerokie 10.

W co kraie Papieskie we Włoszech obfituią?

Tak w kraiach Papieskich, iako w znaczniejszych Włoch częściach wszystkie cztery roku części są łagodne, bydła rożnego, zwierząt leśnych, zboża, wina, oliwy, owocow, iarzyny iest wielka obfitość. Całe Włochy mogą się nazwać wesołym i roskosznym ogrodem. Powietrze wszędzie iest zdrowe, oprocz państwa Papieskiego lecie w upały.

Jakie są przymioty obywatelow Państwa Papieskiego?

Obywatelow państwa Papieskiego i wszystkich w powszechności Włochow zdobi polor, rostropność, dowcip, wstrzemięźliwość, głęboka polityka i sposobność do wszystkich nauk i kunsztow wyzwolonych, w których oni ze wszelką ćwiczą się łatwością, a inne narody celuią w Architekturze, malarstwie, śnicerstwie, muzyce, krasomowskiey i wierszopisarskiey nauce, i czystości języka łacińskiego. Słuszna pada na Włochow nagana,

że

że są mściwi, skryci, zdraycy, zawiśni, podeyrzenia pełni, w okazałościach powierzchownych zatopieni, i rzeczy nayświętszych na złe zażywaią dla dopięcia swych zamysłow, i oszukania swych nieprzyiacioł.

Ktore są Państwa Krola oboiey Sycylii?

1) Krolestwo Neapolitańskie zabieraiące część Włoch południową nazwane Sycylią z tey strony Fanału. To Krolestwo, u dawnych *Wielka Grecya*, czyni połwyspę sykaiącą się na połnoc i zachod z państwem Papieskim, a z innych stron morzem oblaną, długą mil 100, szeroką 27. 2) Wyspa Sycylia także Krolestwo. 3) Wyspy Liparyiskie i inne mnieysze Sycylii przyległe. 4) Mały kray nazwany *Stato delli Presidii* nad brzegami Toskańskiemi, do ktorego należą miasta niektore na wyspie Elbie leżące.

Na wiele części dzieli się Krolestwo Neapolitańskie?

Na 4 wielkie Prowincye, z ktorych każda trzy mnieysze zamyka Prowincye. Cztery wielkie są: 1) Ziemia Labour albo Lawora, 2) Abruza, 3) Apulia, 4) Kalabrya.

Lawora zamyka właściwą Laworę, Principat bliższy i dalszy.

Neapol M. S. nie tylko właściwey Lawory, lecz całego Krolestwa liczy się miedzy naywiększemi i naypięknieyszemi miastami Europy,

ropy, obronne trzema zamkami, ozdobione rezydencyą Krolewską, stolicą Arcybiskupią i Akademią. Wezuwiusz góra ognie wybuchaiąca siarczyste o 3 mile leży od Neapolu. Inne miasta są: *Gaeta* obronna z portem morskim. *Fundi*, Góra Kassyńska sławna bogatym opactwem fundowanym od S. Benedykta w roku 529. *Sora*, *Kapua*, *Sorrenta*, *Nola*, *Ischia*, *Capri*, *Portici* wioska wsławiona odkryciem zapadłego miasta *Herkulanu* i wystawieniem wspaniałego zamku Krolewskiego, *Salerna* M. S. Pryncypatu bliższego, *Amalfi*, *Acerna*, *Kampagna* &c, *Xięstwo Benewentańskie* leży w Pryncypacie dalszym, także *Konza*, *Ariana*, *Awellina*, i Wąwoz Kaudyński w historyi Rzymskiey sławny.

Abruzzy prowincye są: Abruzza bliższa, dalsza, i Hrabstwo Moliskie. *Akwila* iest M.S. Abruzzy dalszey. *Chieta* albo *Theata*, od ktorego nazwali się XX Theatini, Abruzzy bliższey. *Peskara*, *Sulmona* oyczyzna Owidyusza, *Ottona*, *Lanicana*. Hrabstwa Moliskiego M. S. *Moliza*, *Lawina*, *Bojana*, *Iserna*.

W Apulii zamykaią się 1) Kapitanata, w ktorey miasta są: *Lucera*, *Manfredonia Termoli*, *Dragonera*, *Troja*, i góra *Gargan* 2) Ziemia Barska, w ktorey miasta są: *Trani*, *Bitonto*, *Grawina* i *Bar* M. Stołeczne mo-

mocne i bogate. 3) Ziemia Otrantska, w ktorey miasta: *Otranta* z portem, *Bryndyza*, *Tarent* port morski, *Matera*. Od Kapu Otrantskiego Pyrrhus Król Epyrski chciał most wystawić dla złączenia Grecyi z Włochami, byłby on długi mil 13.

Kalabrya dzieli się na bliższą, w ktorey są miasta: *Kozenza* i *Rossano*; na Kalabryą dalszą, w niey miasta: *Regio*, *S. Seweryn*, *Krotona* &c, i na Bazylikatę, w ktorey są miasta: *Cirenza*, *Wenoza*, *Tursi*, *Potenza*, *Melfi* &c.

Co iest Sycylia?

Jest wyspa nayznacznieysza miedzy wyspami morza śrzodoziemnego, długa mil 60, szeroka 40, dzieli się na trzy prowincye albo doliny: *di Demona*, *di Noto*, *di Mazara*. Znacznieysze miasta są: *Messyna*, *Katana*, *Syrakuza*, *Palerm*, *Marsala*, *Mazara*, *Montreal*, *Trapana* &c. *Messyna* i *Palerm* spór wiodą o tytuł miasta stołecznego.

Wyspy Liparyiskie leżą w stronie północney Sycylii; nazywały się przedtym *Eolskiemi* i *Wulkańskiemi*, na ktorych dawni wierszopisowie stanowili Królestwo Eola Boga wiatrow, i kuźnice Wulkańskie dla wielu gór ognistych na tych wyspach znayduiących się. Tych wysp znacznieyszych liczą 5, ktorych M. S. iest *Lipara*, od zburzoney Troii dawnieysza.

Co

Co iest kray delli Presidii, *albo garnizonowy?*

Są to miasta obronne oderwane od powiatu Sieneńskiego, ktore Hiszpani sobie zatrzymali, i do krolestwa Neapolitańskiego przyłączyli, ustępuiąc powiat Sieneński Wielkiemu Xiążęciu Toskańskiemu Roku 1557. miasta te są: *Orbitello*, *Telamona*, *Port Herkul sa*; *Piombino* z tytułem Xięstwa pod protekcyą Krola Sycyliyskiego własnego ma pana; do Xięstwa należy wyspa Elba, na ktorey Krol Sycylyiski trzyma *Portolongon*, a W. Xiążę Toskański *Porto-Ferrajo*.

W co obfituią państwa Krola oboiey Sycylii?

Krolestwo Neapolitańskie ma grunta dziwnie urodzayne, minery ałunowe i zelazne i mannę wyborną. Sycylia obfitue we wszystko, dla tego zwana przedtym była szpichlerzem Rzymskim. Powietrze tam iest bardzo zdrowe, wielorakie minery, morze rybne, a naywiększy handel iedwabiu.

Iakie są przymioty Neapolitańczykow i Sycyliyczykow?

Neapolitańczykom przyganiaią, że są niestateczni, proznuiący, zawiśni, skryci i szalbierze, zkąd przysłowie urosło: że *Neapol iest raiem mieszkanym przez diabłow.*

E Są

Są iednak hoyni, ludzcy i obowięzuiący tych, ktòrzy z niemi umieią postępować. Sycyliyczykowie są dowcipni, przemyślni, ale w przedsiewzięciach swych nietrwali.

Do iakiey powinności Krol Neapolitański iest obowiązany Papieżowi?

W wigilią S. PIOTRA daie mu corok przez Posła swego konia białego i 12,000 taleròw. Poseł Krolewski w mowie swey do Papieża żadney wzmianki nie czyni o Sycylii, ponieważ Krol Sycyliyski ma to Krolestwo za udzielne i pod lenność nie podpadaiące, ale Prokuratorowie skarbu Papieskiego przeciwko temu protestuią się opuszczeniu. Dla tey samey przyczyny krol oboiey Sycylii nie bierze inwestytury na Sycylią, ani w niey Nuncyuszowi Papieskiemu dopuszcza sędziowskiey powagi, ktòrą w krolestwie Neapolitańskim ma ròwną Nuncyuszowi Polskiemu.

Co za państwo ma Wielki Mistrz Maltański?

Wyspę Maltę nadaną Roku 1530. od Karola V. Cesarza Kawalerom S. Jana Jerozolimskiego, ktòrzy wypędzeni z Rodu przez Turkòw Roku 1522, tam osiedli i Kawalerami Maltańskiemi nazwali się.

Wyspa Malta długa mil 7. szeroka 4. brzegi ma mocnemi zamkami i portami uzbro-

uzbroione, ktòre bronią przystępu nieprzyiacielowi. M. S. całey wyspy *Malta* składa się z miasta nowego abo Wallety, i Floryany, z miasteczka, i wyspy S. Michała. Stare miasto - *Civita Vecchia* w pośrzodku wyspy leży, stolicą Biskupią ozdobiona. Ziemia na całey wyspie iest sucha i do rodzenia zboża i wina niesposobna, obfituie iednak w owoce delikatne, miòd, kmin, owies i bawełnę. Na około Malty leżące małe wyspy należą, do W. Mistrza a mianowicie Goza, dwie Kuminy i Farfara &c.

Z ktòrych narodòw składa się Zakon Maltański?

Składa się z 7 narodòw, ktòre nazywawaią się ięzykami, a te są: Prowancki, Arweński, Francuzki, Włoski, Aragoński, Kastylski i Niemiecki. Zakon Maltański składa się ze trzech stanòw: z kawaleròw, z kapelanòw i sług woyskowych. Kawalerowie powinni być stanu Szlacheckiego i wywodzić się ze czterech pokoleniow po oycu i matce, noszą broń, woiuią i trzy zakonne czynią śluby; kapelani i słudzy woyskowi mogą być urodzenia uczciwego, chociaż nie szlacheckiego. Wszyscy kawalerowie iakieykolwiek godności i powagi są pod posłuszeństwem W. Mistrza we wszystkich rzeczach, ktòre nie są przeciwne ustawom

zakonnym. Wielki Mistrz iest udzielnym panem nad Wyspą Maltą, i to iest rząd monarchiczny; w rzeczach wielkiey wagi i sprawach tykaiących się zakonu całego, W. Mistrz z radą tak nazwaną Swiętą naradza się i nierozdzielnie sprawuie władzę i to iest rząd Arystokratyczny.

Do czego iest obowiązany W. Mistrz Królowi Sycyliyskiemu?

Każdego roku w dzień wszystkich Swiętych na znak daniny oddaie W. Mistrz przez swego Posła Wicereiowi Sycyliyskiemu iednego sokoła. Król Sycyliyski naznacza na Biskupstwo Maltańskie iednego ze trzech kandydatów od W. Mistrza podanych.

ROZDZIAŁ II.

O Rzeszy Niemieckiey abo Cesarstwie Niemieckim i lennych onego przynależytościach.

Z czego się składa Cesarstwo Niemieckie?

Składa się ze wszystkich kraiów i ziem, które dependuią od Cesarza iako Pana zwierzchnego lennego, z części Włoch, także z części Niderlandu. Ta iednak własność nie czyni Cesarza panem żadnego kraiu.

Co

Co iest Rzesza Niemiecka?

Imię to właściwie służy stanom Niemieckim, które czynią iedną mocną Rzeczpospolitą złożoną z Xiążąt i Stanów udzielnych na 3 izby podzielonych pod iedną głową, którą iest Cesarz.

Iakie są granice i podział państwa Niemieckiego?

Na północ Dania i morze Baltyckie; na wschód Czechy, które Kraiopisowie pospolicie łączą z Niemcami, Polska i Węgry; na południe golf Wenecki, Włochy i Szwaycary; na zachód Francya i Niderland; Niemcy maią długości od morza Baltyckiego aż do Alpów około mil 180, szerokości od Mozy aż do Wisły około mil 160; Dzielą się na 9 cyrkułów, gdyż dziesiąty Burgoński iest oderwany; cyrkuły te są: 1, Austryacki. 2, Bawarski 3, Szwabski 4, Frankoński 5, Górney Saxonii 6, Dolney Saxonii 7, Westfalski 8, Elektorski albo dolnego Renu 9, Górnego Renu.

Z których kraiów składa się cyrkuł Austryacki abo Rakuski?

Między wszystkiemi 9 cyrkułami Austryacki nayobszernieyszy zamyka 6 znacznych kraiów, które są: Arcyxięstwo Austryackie, trzy Xięstwa Styryiskie, Karyntskie i Karniolskie, Hrabstwo Tyrolskie z

Bi-

Biſkupſtwami Trydentſkim i Brixienſkim, Szwaby Rakuſkie.

Arcyxięſtwa Auſtryackiego tym tytułem od Fryderyka III Ceſarza Roku 1477 ozdobionego, żyznemi obdarzonego gruntami, w ſzafran, wino, ſól &c: obſituiącego M. S. *Wiedeń* nad odnogą Dunaiu i rzeczką Wiedniem położony, ſtolicą rządu państw dziedzicznych Auſtryackich i rezydencyą Ceſarzów od lat 200, Arcybiſkupſtwem, Akademią zaſzczycony, ludny, bogaty i piękny naybardziey dla ſwych przedmieśćiów. Pałac Ceſarſki w mieśćie nazywa ſię *Bourg*, za miaſtem o małą milę *Schönbrunn*, a o mil 4 *Laxenbourg*. Inne miaſta: *Baaden*-Thermæ Auſtriacæ, cieplicami ſławne. *Neuſtadt* z zamkiem obronnym i ſzkołą Kadetów, *S. Pelten*, *Melck*, *Hoff*, *Krems* nad Dunaiem, który w tym mieyſcu niebeſpieczną kataraktą żegludze przeſzkadza: *Lilienfeld* bogaty klaſztór Cyſterſki, Cymburgi Xiężny Mazowieckiey zwłoki w kościele ſwoim chowa. Auſtryi górney M.S. *Lintz* nad Dunaiem. Inne miaſta: *Ens*, *Grein*, *Steyer* handlem żelaza ſłynie. *Freyſtadt*, *Traun*, *Wels*, *Gmunden*, *Neuburg*, *Diebach*, *Efferding* &c.

Styrya górzyſta wprawdzie, urodzayna iednak i naſiadła, zamyka 22 miaſta, 95 miaſteczek, 138 zamków, 15 klaſztorów i

200000 obywatelow. Żelazo i wyborna ſtal ieſt bogatym kraiu płodem i towarem. Dzieli ſię na Styryą górną, dolną i Hrabſtwo Cilleyſkie. *Gratz* nad Muerą M. S. kraiu i Styryi dolney, Akademią, pięknemi pałacami &c: zaſzczycony. Inne miaſta: *Fridau*, *Fridberg*, *Hardberg*, *Herberſtein*, *Weltz* &c: Górney Styryi M. S. *Judenbourg*, *Marien-Celle* miaſteczko ſławne obrazem cudownym M. P, *Muerawa* &c: Hrabſtwa Cilleyſkiego M. S. *Cilley* nad Sanem. *Windiſch-Gratz*, *Altenbourg Rain* &c.

Karyntbia obſituie w bydło, żelazo, ſtal, rybę i zwierzynę, zamyka 12 miaſt, 20 miaſteczek, 175 zamków i 60 tyſięcy dymów. Kraiu całego i Karyntyi dolney M. S. *Klagenfurt* nad Glaną wałami niezwyczaynie ſzerokiemi otoczony. *S. Weit*, *Oſterwitz*, *Lawamunda* &c: *Ortenbourg* nad Drawą M S. Karyn: górney. *Muhlſtadt* ſtolica przedtym Kawalerów S. Ierzego. *Dietrichſtein*, *Oſſiak* Klaſztór Auguſtyańſki nad ieziorem, do którego Boleſław śmiały Król Polſki, zabóyca S. Staniſława według powieści Mnichów pod zmyślonym imieniem ſkrył ſię na pokutę i tu umarł Roku 1090.

Karniola przypiera do morza Adryatyckiego, obſituie w wino, żelazo, ſtal, żywe śrebro i zboże ledwie iednak potrzebom

kraiu wystarczaiące, ludność kraiu zawisła na 21 miastach, 36 miasteczkach, 254 zamkach i 4000 wsi. Do Karnioli należą Marchia Wandalska abo *Windismarck*, Istrya Austryacka i Hrabstwo Goryckie. Karnioli M. S. *Laubach* nad rzeką tegoż imienia dawnych Xiążąt Karyntskich rezydencya. *Kołowrat* zkąd Hrabi wie tego imienia wynieśli się do Czech. *Mokrzyca*, *Auersberg*, *Czirnitz* nad ieziorem tegoż imienia, *Hydria* przy którey sławne żywego śrebra szyby daią pod czas na rok 300 tysięcy funtów merkuryuszu. Marchii Wandalskiey osadzoney Wandalmi M. S. *Metling*. Istryi Austryackiey M. S. *Triest* nad wybrzezem tegoż imienia z portem morskim wolnym głębokim na stóp 50 do 80 ale wiatròm podległym. *Proseco*-Pucinum, *Vindolo*, *Fiuma*, *Pisina* abo Mitterbourg, *Pedena*, *Akwileia* w Friulii przedtym drugi Rzym, teraz wieś rybacka. Hrab: Goryckiego M. S. *Gærtz*-Goritia z mocnym zamkiem i Arcybiskupstwem R. 1751. tam założonym. *Gradiska* &c:

Hrabstwo Tyrolskie kray górzysty iednak urodzayny, obfituie w zboże kraiu potrzebom wystarczaiące, w wino, w szyby złote, srebrne i miedziane. Liczą w tym kraiu 28 miast i miasteczek, dwa biskupstwa Trydentskie i Bryxieńskie pod protekcyą Arcy-

Arcyxiążąt, 48 klasztorów, 230 kościołów, 355 zamków, 894 wsi i 100 tysięcy obywatelów, którzy są pracowici, od wygód i przepychu dalecy, panom swym wierni &c: M. S. Hrabstwo *Inspruck* nad Inem piękne, pałacami i zamkiem ozdobione. Pałac w którym Kancellarya kraiowa iest osadzona, dach miedziany pozłacany pokrywa. *Franciszek* I. Cesarz Roku 1765 w tym umarł mieście. *Umbras* zamek o milę od Inspruka w którym biblioteka i różne ciekawości są złożone. *Meran* nad Adigą, *Covolo* na górze broniącey przeyścia z Niemiec do Włoch, *Kustein* zamek obronny, *Trydent* sławny ostatnim zborem powszechnym skończonym R. 1563 Trydentskiego, a *Brixen* Brixyeńskiego Biskupstw miasta stołeczne.

Szwaby Rakuskie po cyrkule rozrzucone Szwabskim zamykaią: 1) Wielkie woytowstwo Szwabskie nad ieziorem Konstancyenskim, 2) Miasto Konstancyą, 3) 4 miasta leśne *Reinfeld*, *Seekingę* na wyspie Renu mostem złączoney z lądem, *Lauffenbourg*, *Waldshout*, 4) Land hrabstwo Nellenburskie z M. S. *Nellenbourg*, 5) Margrabstwo Burgawskie przy Dunaiu z M.S *Guntzbourg* 6) Brisgowią, w którey miasta Stary i nowy *Brisak*, *Fribourg* w czarnym lesie przedtym obronny, *Heitern* &c: 7) Ortenawią na prze-

przeciwko Straſzburga, 8) Hrabſtwo Montfortſkie 9) Hrab: Bregentzſkie, 10) Hrabſtwo Sonnebergſkie 11) Woytoſtwa na około Ulmy. 12) Hrabſtwo de *Feldkirch* 13) Hrab: Hohenbergſkie przy rzece Nekrze w Xięſtwie Wirtemberſkim z miaſtami *Schemberg*, *Rottenburg*, *Horb*, *Oberndorff*.

Co zawiera cyrkuł Bawarſki?

Cyrkuł Bawarſki część dawnego Noryku i Windelicyi zawiera 6 państw znacznieyſzych, 2 świeckie a 4 duchowne, a te ſą 1) Xięſtwo *Elektorſtwo Bawarſkie* ſkłada ſię z Xięſtwa i Woiewództwa abo Palatynatu gòrnego 2) Xięſtwo Neuburſkie z Xięſtwem Sultzbachſkim należy do Elektora Palatyna Reńſkiego 3) Arcybiſkupſtwo Salisburſkie z M. S. *Saltzburg*. *Muhldorf* ſławny w hiſtoryi dla zwycięſtwa Ludwika Bawarczyka Ceſarza nad Fryderykiem Auſtryackim R. 1322 odnieſionego. 4) Biſkupſtwo Freſingeńſkie z M. S. tegoż imienia 5) Biſkupſtwo Ratysbońſkie którego M. S. wolne Ceſarſkie *Ratysbona*; w tym mieście uſtawiczny trwa Seym Niemiecki od R. 1662. 6) Biſkupſtwo Paſſawſkie z M. S. tegoż imienia.

Ktòre ſą miaſta znacznieyſze dwòch państw świeckich cyrkułu Bawarſkiego?

Munnich (Monachium) nad Izerą M. S. Elektorſtwa Barwarſkiego piękne, pałacem wſpa-

wſpaniałym i rezydencyą Elektora ozdobione, *Nymfemburg* i *Schleiſchem* dwa piękne pałace Elektorſkie z roſkoſznemi ogrodami. *Ingolſtad* miaſto obronne z Akademią ſławną. *Straubinga*, *Landshut*, ſtara *Etinga* ſkarbem kościelnym zbogacona, *Amberg* Stol: Woiewodztwa gòrnego. *Neuburg*, *Sultzbach* także ſtołeczne Xięſtw tegoż imienia. W Xięſtwie Neuburſkim leży *Hochſtadt* klęſką Francuzòw R. 1704. ſławny.

Ktòre kraie zamykaią ſię w cyrkule Szwabſkim?

Ieſt w nim 31 miaſt wolnych: *Auſzpurg* Auguſta Vindelicorum, *Biberach*, *Heilbron*, *Kempten*, *Offenbourg*, *Rotweil*, *Ulma* &c; 17. Hrabſtw także wolnych, iako *Pappenheim*, *Rechberg*, *Ems*, *Fugger*, *Koenigſeck*, *Waldbourg*; &c: 16. opactw męſkich; 6 panieńſkich na ſeymie ławę i głos maiących; 5 powiatòw Szlachty wolney i 10 państw znacznieyſzch. 1) Biſkupſtwo Auſzpurſkie, *Dellinga* rezydencya Biſk: 2) Biſk: Konſtancyeńſkie ktòrego miaſta *Merſebourg* nad ieziorem rezydencya Biſkupia, *Arbon* & 3) Opactwo Kempteńſkie. Opat ieſt Marſzałkiem dziedzicznym Ceſarzowey. 4) Opactwo Elwageńſkie. 5) Xięſtwo Wirtemberſkie rzeką Nekrą ſrzodkiem kraiu płynącą oblane; M. S. *Stutgard* z pięknym zamkiem.

Tu-

Tubinga z ſławną Luterſką Akademią, *Ludwigsburg* przepyſzny Xiążęcy pałac &c: Do Xiążęcia Wirtemberſkiego należy Xięſtwo Montbeliarſkie kraiami Francuzkiemi Burgundyą, Sundgawią i Lotaryngią okrążone. M. S. *Montbeliard* wielkie i piękne, inne miaſta *Horbourg*, *Blamont Paſſavant* &c: 6) margrabſtwo Badeńſkie dzieli ſię na Katolickie de *Bade-Baden* M. S. *Bada*, *Raſtadt* w ktòrym traktat pokoiu między Ceſarzem i Francyą R. 1714. zawarty. *Faworita* pałac piękny &c: i na Margrabſtwo Luterſkie *Bade-Durlach*, ktòrego M. S. *Durlach*, *Karlsrouhe* miaſteczko z pięknym pałacem i ogrodem. 7) Xięſtwo Firſtemberſkie M. S. *Furſtemberg* & 8) Xięſtwo Hohen-Zollerańſkie z M. S. *Zollern*. 9) Xięſtwo Oettingenſkie z M. S. tegoż imienia 10) Dzierżawy Bawarſkie: Xięſtwo Mindelheimſkie, Hrabſtwa Schwabeck, Wiſſenſteig &c:

Wylicz mi Państwa cyrkułu Frankońſkiego?

Znayduie ſię 7 znacznieyſzych w tym cyrkule. 1) Bamberſkie, 2) Wurtzburſkie, 3) Aichſztadſkie Biſkupſtwa z M. S. tegoż imienia 4) Margrabſtwo Kulembachſkie abo *Baireitſkie* z miaſtami tegoż imienia 5) Margrabſtwo Anſpachſkie z miaſtami *Anſpach* i *Szwabach*. 6) Dzierżawy W. Miſtrza

ſtrza Krzyżackiego z M. S. *Margentheim*. Oprócz tych 7 państw, ſą dwa Xięſtwa Koburſkie i Szwartzemberſkie.

W tym cyrkule ieſt Hrabſtw wolnych 17, Szlachty wolney familii 1500 na 6 Powiatòw podzieloney, 5 miaſt wolnych: *Norimberga* w ktòrey ſą złożone kleynoty i relikwie Rzeſzy Niemieckiey, piękna handlowna i bogata, *Schweinfurt*, *Rottenbourg* nad Tabrą, *Weiſſenbourg*, *Windsheim*.

W cyrkule Saxonii dolney wiele liczyſz znacznieyſzych kraiów?

Ośm które ſą: 1) Xięſtwo Brunświckie-Wolfenbütelſkie z miaſtami *Brunſwick*, *Wolfenbütel i Bewern*; to Xięſtwo należy do linii pierworodney Xiążąt Brunświckich. 2) Xięſtwo Halberſtadſkie. 3) Xięſtwo Magdeburſkie, obu tych Xięſtw ſekularyzowanych miaſta ſtołeczne ſą tegoż imienia i należą do Króla Pruſkiego 4) Xięſtwo Elektorſtwo Hannowerſkie abo państwa domu Brunświckiego-Luneburſkiego króluiącego dziś w Anglii, ktòre ſię ſkładaią z Xięſtw Hannowerſkiego, Bremeńſkiego, Luneburſkiego i Ferdeńſkiego. *Hannower* ieſt M. S. Elektoratu, *Herrenhauſen* bliſko Hannoweru ieſt pałac roſkoſzny Elektorſki, *Hamelen* miaſto obronne. *Eimbeck*, *Gottinga* z ſławną Luterſką Akademią. *Zell* nad Allerą

Lune-

Luneburg i *Lawenburg* M. S. swoich Xięstw nad Elbą. *Stade* miasto obronne przy uściu Elby. 5) Biskupstwo Hildesheimskie, 6) Xięstwo Meklenburskie: Xiążęta Maklenburscy pochodzący od dawnych Królów Wandalskich i Obotryckich dzielą się na 2 linie; pierworodna pisze się Meklenburską na Szwewerynie, do niey należą Xięstwa Meklenburskie, Wendeńskie, Szweryńskie z Hrabstwem tegoż imienia i państwem Rostockim; młodsza Meklenburską na Strzelicy; posiada Xięstwo Ratzenburskie, państwo Starogardzkie i bierze z cła *Boitzenburg*, 30,000 talerów twardych. *Wysmar* miasto wielkie i piękne należy do Króla Szwedzkiego 7) Xięstwo Holsztyńskie należy do Króla Duńskiego i Wielkiego Xiążęcia Moskiewskiego iako Xiążęcia *de Holstein-Gottorp.* Regencya Królewska iest w *Glückstad*, a W. Xiążęcia Moskiewskiego w *Kiell*, w którym Xiążęta Holsztyńscy na Gottorpie przedtym mieszkali. 8) Biskupstwo Luterskie Lubeckie należy do domu Holsztyńskiego. Miasta Cesarskie są: *Brema* nad Wezerą. *Hamburg* naywiększe i naybogatsze miasto w Niemczech nad Elbą, *Lubeka*, *Goslar*.

Na wiele części dzieli się cyrkuł Saxonii górney?

Na

Na trzy 1) na Saxonią właściwą 2) na Elektorat Brandeburski 3) na Pomeranią.

Na wiele części dzieli się Saxonia właściwa?

Na cztery. 1. na Xięstwo Elektorstwo Saskie. 2) na Margrabstwo Myszyńskie abo Mysnią, którego naywiększa część należy do Elektora Saskiego. 3) na Landgrabstwo Turyngii. 4) na Xięstwo Anhaltyńskie.

Znacznieysze miasta w Saxonii i Myśnii: *Wittemberg* M. S. Xięstwa Saskiego nad Elbą z sławną Akademią Luterską. *Torgaw* miasto obronne nad Elbą. W Myśnii *Drezno* M. S. i rezydencyą Elektorów Saskich. *Lipsk* sławny Akademią Luterską i iarmarkami nad rzeką *Pleiss*. *Meissen* miasto sławne fabryką porcelleny nad Elbą. *Königstein* zamek niedobyty na skale, *Deitz*, *Mersburg*, *Pirna*, *Naumburg*, *Weissenfels*, *Muhlberg*, *Fridberg*, *Zwikaw* &c: *Gera* należy do Hrabi *de Reussen*, a *Altenburg* do Xiążęcia *de Saxe Gotha*.

W Turyngi miasta: *Erfurt* i *Duderstad* z częścią miasta *Drefurt*, z powiatem *Eichsfeld* należą do Elektora Moguncki; *Gotha* M. S. Xięstwa *de Saxe-Gotha*; *Weimar*. *Jena*, *Eisenach* należą do Xiążęcia *de Saxe-Weimar* linii Ernestyńskiey; *Salfeld* do Xiążęcia *de Saxe-Salfeld*; *Mansfeld* M. S. Hrab-

stwa

ſtwa tegoż imienia w ſekweſtrze u Elektorów Saskiego i Brandeburskiego będącego. *Muhlhauſen* i *Nordhauſen* dwa miaſta wolne Cesarskie.

Xięſtwa Anhaltyńskiego podzielonego na 4 linie domu Askańskiego miaſta: *Deſſau* nad zbiegiem Elby i Muldy należy do linii pierworodnev Xiążąt *d'Anhalt-Deſſau*; *Bernburg* do Xiążąt *d'Anhalt-Bernburg*; *Cœthen* do Xiążąt *d'Anhalt-Coeten*; *Zerbſt* do Xiążąt *d'Anhalt-Zerbſt*. *Quedlinburg* M. S. Opactwa Kalwińskiego dla Dam wyſokiev rodowitości pod protekcyą domu Brandeburskiego.

Które ſą znacznieyſze miaſta Elektorſtwa abo Marchii Brandeburſkiey?

Berlin M. S. Marchii i wſzyſtkich państw Króla Pruskiego nad Sprą. *Frankfurt* nad Odrą, *Brandeburg* i *Potzdam* nad Hawelą. *Kiſtryn* miaſto obronne. *Landzberg*, *Rupin Reinberg*, *Prentzlow*, *Templin*, *Drezdenko*, &c

Pomerania rzeką Penną dzieli ſię na Pomeranią Pruską i Szwedzką. W Pomeranii Pruskiev, *Szczecin* miaſto obronne, *Anklam*, *Kamin*, *Stargard*, *Rugenwalda*, *Kolberg* port morski; wyſpy *Uſedom* i *Wolen*. Korona Szwedzka ma w Pomeranii bliżſzev. 1) Powiat Bartzki z miaſtem mocnym *Stralſund*. 2) cyrkuł Gutzkowſki z miaſtem *Wolgaſt*, *Gryp-*

Gryphſwaldą & 3) Wyſpę *Rugen*.

Które kraie zamykaią ſię w cyrkule Renu górnego?

Znacznieyſzych 10. 1) Biſkupſtwa Wormackie. 2) Spireńskie z miaſtami ſtołecznemi tegoż imienia. 3) Bazyleńſkie z *Brondrut* abo *Porentru* rezydencyą biſkupią. 4) Xięſtwo dwoch moſtów abo Zweybruckie z M. S. tegoż imienia. *Birkenfeld* ſtolica Xięſtwa Birkenfeldzkiego, 5) Xięſtwo Simmereńſkie z M. S. *Simmern* 6) Landgrabſtwo Haſkie, którego M. S. i obronne *Kaſſel*. Inne miaſta: *Eſwega Rothenburg*, *Gieſſen*, *Hirſzfeld*, *Treiſa*, *Alsfeld*, *Marpurg* &c. 7) Xięſtwo Weldeńſkie z M. S. *Weldentz*. 8) Weterawia, gdzie ſą: Hrabſtwa Hanawskie należące do domu Haſkiego; miaſto *Homburg* należy do Xiążąt de *Heſſe-Homburg*; miaſto i Xięſtwo *Darmſtad* należy do Xiążąt *de Heſſe-Darmſtad*; *Catzenellenbogen* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia. 9) Hrabſtwo Naſſawſkie, w którym ſą miaſta *Naſſaw*, *Uſingen*, *Deitz*, *Weilburg* &c: od których nazwały ſię różne linie domu Naſſawſkiego. 10) Xięſtwo Opactwo Fuldeńſkie podwyżſzone na godność Biſkupią od *Benedykta* XIV. 1752) z M. S. *Fuldą* oyczyzną Kirchera. W tym cyrkule wiele ieſt hrabſtw udzielnych; miaſta wolne: *Frank-*

furt nad Menem, elekcyą, koronacyą Cesarzow i złożeniem złotey bulli na ratuszu, ozdobiony; *Wetzlar* do ktòrego naywyższy trybunał nazwany izbą Cesarską z Spiry R. 1693 iest przeniesiony. *Frideberg.* Szlachta wolna na 3 dzieli się powiaty.

Ktòre kraie zawiera cyrkuł Elektorski abo dolnego Renu?

Zawiera 4 Elektorstwa. 1) Elektorstwo Arcybiskupstwo Moguncke, ktòrego M. S. *Moguncya* nad zbiegiem rzek Renu i Menu. *Aszafenburg* rezydencya Elektorska, 2) Elektorstwo Arcybiskupstwo Trewirskie z M. S. tegoż imienia; *Koblentz* nad zbiegiem rzek Renu i Mozelli rezydencya Elektora. *Ehrenbreitstein* zamek mocny, na przeciwko Kobleńtzu. 3) Elektorstwo Arcybiskupstwo Kolońskie z M. S. wolnym i wielkim *Kolonią* nad Renem. *Bonna* rezydencya Elektorska. 4) Elektorstwo Faldshrabstwo Ryńskie ktòrego M. S. *Heidelberga* nad Nekrą. *Manheim* miasto arcypiękne rezydencyą Elektoròw zaszczycone. *Eiffalia* do ròżnych należy Panòw Niemieckich.

Ktòre kraie leżą w cyrkule Westfalskim?

4 Biskupstwa, 8 Xięstw, wiele opactw płci oboiey, wiele hrabstw udzielnych i 3 miasta wolne.

1. Biskupstwo Leodyiskie wąskie ale długie. M. S. *Leodium* (Liége Lüttich) nad Mozą wielkie, ludne i obronne, ròżnemi rękodzielmi a naybardziey strzelby ognistey sławne. *Tongres*, *Dinant*, *Spa* wodami mineralnemi sławna, *Mastrych* obronny twierdzą Hollenderską osadzony 2) Biskupstwo Munsterskie M. S. *Munster* - Monasterium abo dawna Monigroda wielkie, obronne i pokoiem między Cesarzem i Francyą tu zawartym R. 1648. sławne. *Coesfeld*, *Warendorf* nad Emsą. 3. Biskupstwo Osnabrugskie M. S. *Osnabrug*, wielkie, piękne i dla traktatu tam zawartego między Cesarzem, Rzeszą Niemiecką i Szwedami R. 1648. znaiome. Znacznieysze miasta są. *Petersbourg*, *Iborg*, *Huntebeurg* &c: Według traktatu Westfalskiego Biskupem Osnabrugskim iest na przemianę ieden z domu Xiążąt Brunświckich z Katolickim Prałatem od Kanonikòw Katolickich wolnie obrany. Gdy Biskupstwo zostaie w domu Brunświckim, zwierzchność duchowną nad Katolikami sprawuie Arcybiskup Koloński. Kapituła składa się z 22 Katolickich, a 3 Luterskich Kanonikòw. 4) Biskupstwo Paderbońskie z M. S. tegoż imienia. *Warburg.*

Xięstwa, 1) Juliackie dzieli się na 25 woytòwstw. M. S. *Juliers* - Juliacum. *Linnich*,

przy ktòrym walney bitwy R. 1444 ſłoczoney order S. Huberta od Xiążęcia Juliackiego uſtanowiony ieſt pamiątką. 2) Kliwſkie z M S. *Kliwią*-Cleves na pagòrkach oſiadłe, od ktòrych wzięło nazwiſko. *Weſel* miaſto wielkie i mocnym zamkiem utwierdzone. *Emmerick*, *Duysbourg* &c: 3) Bergeńſkie M. S. *Duſſeldorff* nad Renem z pałacem Xiążęcym, w ktòrego kilka ſalach przednie obrazy ſą złożone. 4) Ferdeńskie z Biſkupſtwa na Xięſtwo R. 1648 zamienione z M. S. *Ferden* nad Allerą. 5) Mindeńſkie także z Biſkupſtwa za Xięſtwo uznane M. S. *Minden* ſtolica rządu kraiowego. 6) Oſt-Fryzyiſke nad morzem Niemieckim, obſite w zboże i bydło. M. S. *Embden* z portem morſkim. 7) Murſkie M. S. *Murs* albo *Meurs*, 8) Weſtfalskie M. S. *Arensberg*. Wſchodnia część tego Xięſtwa nazywa ſię *Sauerland* i ſtyka ſię z Biſkupſtwem Paderbornſkim.

Opactwa męſkie ſą: Korweyſkie, Werdeńſkie &c: Opactwa Panieńſkie: *Herwordeńſkie* dla 15 Kanoniczek Kalwińſkich z ktòrych 11. ſą Xiężniczki abo Hrabianki. Katolickie opactwa ſą: *Burscheid*, *Eſſen*, *Munſter-Bilſen*, *Thoren*.

Hrabſtwa: Baſſeimh, Teklenburg, Hoya, Lingen, de la Marck, Oldenbourg, Delmen-

menhorſt, Plettenberg, Pyrmont Rawenſberg, Ravenſtein &c:

Miaſta wolne: *Akwisgran*-Aix-la Chapelle ma zaletę od wòd mineralnych, pokoiu tam zawartego R. 1748. rękodzieł ſukiennych &c: *Kolno*-Colonia Agrippina miaſto wielkie ale nie ludne. *Dortmund* w Hrabſtwie Markańſkim.

Iaka ieſt własność kraiu Niemieckiego?

Powietrze ieſt zdrowe i umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe zwłaſzcza nad morzem. Grunta ſą urodzayne ledwie gdzie znayduią ſię takie mieyſca, ktòreby nie obſitowały we wſzyſtkie rzeczy do wyżywienia potrzebne. Nie ſchodzi Niemcom na wybornych winach zwłaſzcza nad rzekami Nekrą i Renem, na wodach mineralnych tak ciepłych iako zimnych, na minerach ſrebrnych, miedzianych, cynowych, żelaznych i żywym ſrebrze. Niemiecka kraina obficie ſzafuie dobre piwa, wełnę, grube ſukna, materye wełniane, konie, owce &c:

Iakie ſą przymioty narodu Niemieckiego?

Niemcy ſą ſzczerzy, przyſtoyney poſtaci, woienni, dobrzy żołnierze, ſpoſobni do attakowania i wytrzymania trudòw woyſkowych, nie ſą zbytnią rozumu oſtrością zaſzczyceni, zdatni iednak do handlu i kunſztòw

kunsztów rzemieślniczych; kochaią się w woynie, iedzą tłusto, piią zbytecznie, z tym wszystkim są pracowici i ćwiczą się pomyślnie w kunsztach i naukach. Celnią w Chimii, umieiętności obchodzenia się z kruszczami, w lekarstwie, w prawie i matematyce. Bardziey sposobni do zbierania z ksiąg, tłumaczenia i wydawania pism pracowitych niż dowcipnych.

Ktore kraie zostaią pod obowiązkiem lenności Rzeszy Niemieckiey?

1) *Czechy* z swemi przynależytościami, 2) Xięstwa Włoskie, 3) Niderland Austryacki.

Iakie są granice, obszerność i obfitość Krolestwa Czeskiego?

Czechy graniczą na północ z Misnią i Luzacyą, na wschod z Sląskiem, na południe z Austryą, na zachod z Bawaryą, położeniem swym owatę wyrażaią maią długości mil 60, szerokości więcey niż 40. kray to iest gorzysty, zimny i nienadto zdrowy, obsituie iednak w zboża, owoce, pastwiska, szafran, i w niektorych mieyscach w wino. Gory Czeskie są bogate w srebro, cynę, ołow, w granaty i inne kamienie na kształt wschodnich. Obywatele są dowcipni, pracowici, mocni, dobrzy żołnierze, ale do piiaństwa skłonni.

Ktore są miasta znacznieysze ośmnastu cyr-

cyrkułow, na ktore się dzielą Czechy?

Cyrkuły albo powiaty Czeskie biorą swe nazwisko od miast stołecznych. Całego krolestwa M. S. *Praga* nad Mołdawą na 3 miasta Pragę starą, nową i małą podzielona, Arcybiskupstwem, Akademią sławną i pięknym mostem ozdobiona. Zamek Wiszerad na skale zbudowany broni Pragi. Inne miasta są: *Czaslaw Kuttenberg, Leitomeritz, Konigsratz; Karlsbadt* i *Teplitz* wodami mineralnemi sławne. *Egra* miasto obronne. *Glatz* M. S. Hrabstwa tegoż imienia ustąpione Królowi Pruskiemu.

Ktore są przynależytości Krolestwa Czeskiego?

1) Xięstwo Sląskie. 2) Margrabstwo Morawskie. 3) Margrabstwo Luzackie, z ktorych większa część Xięstw Sląskich i Luzacya odpadła od Czech i są przyłączone do państw domow Brandeburskiego i Saskiego.

Iakie są granice i podział Xięstwa Sląskiego?

Xięstwo Sląskie od Kazimierza W. Krola Polskiego Koronie Czeskiey ustąpione styka się na polnoc z Marchią Brandeburską i Polską; na wschod z tąż samą Polską, na południe z Morawą i Węgrami, na zachod z Luzacyą i Czechami. Długie iest mil około 75. szerokie 30. Obsituie w zbo-

że,

że, lasy, pastwiska, bydło, w len dobry, w miòd, w ròżne po gòrach kamienie, w kruszcowe szyby, w marmury, &c: Sląsk dzieli się na dolny i gòrny; gòrny zaś może się dzielić na Sląsk Pruski i Austryacki.

Sląsk dolny zamyka w sobie 12 Xięstw nazwanych od miast stołecznych, ktòre wszystkie traktatem Wrocławskim d. 11. Czerwca R. 1742 ustąpione są Kròlowi Pruskiemu. 1) *Wrocław* ludne i handlowne nad Odrą. 2) *Lignica* Akademią Rycerską przedtym sławną ozdobiona 3) *Jawor* 4) *Swidnica* miasto obronne. 5) *Oleśnica* (Oels) 6) *Brzeg* miasto mocne 7) *Wolawa*, 8) *Głogow* miasto po Wrocławiu naybludnieysze. 9) *Sagan*. 10) *Krosno* z całym Xięstwem iuż R. 1538. domowi Brandeburskiemu ustąpione 11) *Munsterberg*. 12) *Nissa* M. S. Xięstwa Grotkowskiego nad wszystkie miasta Sląskie naymocnieysza. Oprocz tych miast stołecznych Xięstw tegoż nazwiska, są: *Wartenberg*, *Trachenberg*, *Milicz*, *Trzebnica* o mil 3 od Wrocławia klasztorem panieńskim od Henryka brodatego i S. Iadwigi iego żony fundowanym sławna.

Sląska gòrnego Pruskiego Xięstwa są: Opolskie M. S. *Opole* nad Odrą, w tym Xięstwie leży *Głogòw* mnieyszy i *Kosel* obronne; Xięstwo Raciborskie M. S. *Raciborz* nad Odrą.

Xię-

Xięstwa Sląska gòrnego Rakuskiego są 1) Oppawskie, ktòrego M. S. Opawa (Troppau); 2) Karnowskie z M. S. *Karnowem* (Iaegerndorf); 3) Cieszyńskie ma M. S. *Cieszyn*, należy do Albrychta Krolewica Polskiego Xiążęcia Saskiego. *Bielsk* nad granicą Polską M. S. Xięstwa Bielickiego dziedzicznego domu Xiążąt Sułkowskich. *Iabłunka* forteca nad granicą Węgierską.

Ktòre miasta znacznieysze znayduią się w Margrabstwie Morawskim?

Morawa od rzeki Morawy nazwisko biorąca obsituie w wina, pastwiska, bydło rogate, len &c: ma M. S. *Ołomuniec* niedawno na mocną obròcony fortecę, piękny i ludny, Akademią i Biskupstwem ozdobiony. *Brynn* miasto z zamkiem na wysokiey gòrze położonym. *Znaim*, *Niklasburg* o mil 8 od Wiednia. *Prosnica*, *Igława*, *Polna*, *Krumłów*, *Straswitz*, *Prerawa*, *Ostra*. &c:

Iak się dzieli Luzacya, i ktòre są znacznieysze iey miasta?

Luzacya między Sląskiem, Czechami, Misnią y Marchią położona domowi Saskiemu od Austryackiego R. 1635. ustąpiona, dzieli się na gòrną i dolną; gòrney miasta są: *Bautzen* nad Sprą stołeczne margrabstwa. *Görlitz* sukiennemi, à *Zitau* lnianemi manufakturami sławne, dolney Luzacyi

mia-

miasta są: *Luben*, *Guhen*, *Luckau*, *Spremberg*, *Cosau* &c: miasta: *Cottbus*, *Peitze*, *Boeschkau*, *Storckau*, *Sommerfeld* &c: należą do Króla Pruskiego.

Ktore Xięstwa Włoskie podlegaią prawu Iennemu Rzeszy Niemieckiey?

1) Xięstwa domu Austryackiego. 2) Państwa Króla Sardyńskiego 3) Xięstwa domu Atestyńskiego (po łacinie *Domus Atestina*) zostaią pod obowiązkiem państwa.

Xięstwa domu Austryackiego są: 1. wielkie Xięstwo Toskańskie iest z Państw Austryackich wydzielone dla Leopolda Arcy-Xiążęcia, i iemu oraz iego męskiey płci potomstwu, na wieczne czasy ustąpione. 2) Xięstwo Medyolańskie 3) Xięstwo Mantuańskie.

Iakie są granice, rozległość y żyzność W. Xięstwa Toskańskiego?

Toskania graniczy na północ i wschód z państwem Papieskim, na zachód z Genuą, Luką i Modeną, na południe oblana iest morzem; długości ma mil około 40, szerokości 30. obfituie w wino, zboże, cytryny, pomarańcze i inne delikatne owoce, w szafran, iedwab, lny, w marmury alabastr, porfir, minery ałunowe, żelazne, miedziane i srebrne.

Co Xięstwo Toskańskie z Rzeczypospolitey wol-

wolney uczynione Xięstwem dla domu de Medicis zawiera?

Zawiera 1) Powiat abo kray Floreński nad którym Alexander *de Medicis* przywłaszczył sobie dziedzictwo i moc panowania udzielną z tytułem Xiążęcia od Karola V. nadanym; syn iego Kosmus otrzymał tytuł W. Xiążęcia od Piusa V. Papieża R. 1569. 2) Powiat Pizański zawoiowany od Florenczyków R. 1406. 3) Powiat Senneński ustąpiony od Filipa II. Króla Hiszpańskiego R. 1557. W. Xiążęciu Toskańskiemu oprócz miast garnizonowych, które zostały się przy Królestwie Neapolitańskim.

Florencya nad Arną miasto piękne, całego kraiu stołeczne, rezydencyą Arcy-Xiążęcia, pięknemi pałacami, 150 Kościołami, 17 rynkami, i 169 statuami ozdobione. *Pratolino* zamek roskoszny W. Xiążęcia. *Arezza* miasto wielkie na górze położone *Pistola*, *Barberino* oyczyzna zacnego domu. *Camaldoli* wsławione opactwem pierwiastkowym zakonu Kamedulskiego fundowanego od S. Romualda. *Piza* miasto dawne, piękne i wielkie nad Arną. *Liworna* (Portus Liburnus) z portem morskim dla wszystkich narodów do handlu wolnym. *Sienna* miasto piękne i obronne, oraz delikatnością ięzyka Włoskiego zalecone. *Monte-*

Poli-

Policiano wybornym winem ſławne.

Xięſtwo *Medyolańſkie* ſtyka ſię na północ z Szwaycarami i Gryzonami, na wſchòd z państwem Weneckim, Parmą i Mantuą, na południe z Parmą i kraiem Genueńſkim, na zachòd z państwami Kròla Sardyńſkiego, długość iego ieſt mil 40, ſzerokość 20. obſituie we wſzyſtko. Miaſta ſtołeczne powiatòw to Xięſtwo ſkładaiących ſą: *Medyolan* nazwany Wielki ma 230 kościołòw, 66 klaſztoròw, 10 ſzpitalòw, Akademią i Arcybiskupſtwo; *Come* nad ieziorem tegoż nazwiska, *Pawia*, *Kremona*, *Anghiera*, *Lodi* przedtym *Laus Pompeia*. Z Xięſtwa Medyolanskiego uſtąpione ſą Kròlowi Sardyńskiemu: *Dolina Sezya*, część powiatu Augerskiego, Pawezanskiego: powiaty Nowarski, Wigewanowski, Lomeliński, Alexandryński, Tortoński: Hrabſtwo *Bobbio* i wſzyſtkie dzierżawy lenne Ceſarskie (Feudi Imperiali) na południu Tortony leżące.

Xięſtwo Mantuańskie leży między Państwem Kościelnym, Weneckim, Modeńskim, Parmeńskim, Medyolańskim, obſituie w zboże, paſtwiska, owoce, i wyborne wina, od R. 1708. należy do domu Auſtryackiego, długie ieſt na mil 16, ſzerokie 12. *Mantua* M. S. położone na wyſpie rzeką *Mincyą* otoczoney, ieſt mocne i obronne, wſpa-

wſpaniałym dawnych Xiążąt z domu *Gonzagi* w pałacem i innemi przepyſznemi gmachami ozdobione. *Oſtyglia* zamek nad Po. *Piktola* miaſteczko blisko Mantui ojczyzna Wirgiliuſza. *Borgoforta*, *Oſtiglia*, *Luzara*, *Goita*, *Caſtiglione* &c:

Ktòre Xięſtwa należą do Kròla Sardyńſkiego?

Kròl Sardyński trzyma 4 znaczne Xięſtwa: *Sawoyskie*, Piemonckie, Montferackie i część Xięſtwa Medyolańskiego, położone między Francyą, Szwaycarami, Medyolanem, Parmą i Genuą długie na mil 90, ſzerokie 70.

Sawoya kray gòrzyſty mniey obſity dzieli ſię na 7 powiatòw, ktòrych miaſta ſtołeczne ſą: *Chamberi* ſtolica całego Xięſtwa i Parlamentu. *Montmelian*, *Apermont*, *Anneci* M. S. powiatu Genewskiego. *Tornon* M. S. Xięſtwa Szablańskiego (*Chablais*) *Ripalla* &c: *Moutiers* przedtym *Forum Claudii* M.S. hrabſtwa Tarantezyńskiego (*de Tarantaiſe*) S. *Jan Mauryeńſki* M. S. hrabſtwa Mauryeńskiego. *Fauſſigni* M. S. powiatu tegoż nazwiska.

Xięſtwo Piemontańskie (po Włosku Piemonte) obſituiące we wſzyſtko, weſołe i ludne, ma w gòrach ktòremi ieſt otoczone, minery złote, ſrebrne, miedziane i żelazne.

Oby-

Obywatele ſą dowcipni, przemyślni, ku cudzoziemcom ludzcy, weſeli; panu ſwemu życzliwi i w dochowaniu wiary Katolickiey ſtateczni. *Turyn* (Auguſta Taurinorum) M. S. Xięſtwa tego i wſzyſtkich państw Krò. la Sardyńskiego, rezydencyą Królewską, Arcybiskupſtwem, Akademią, zamkiem, pięknością gmachów, porządnym ulic rozłożeniem ozdobione nad zbiegiem rzek Doryi i Pò położone. *Wenerya i Rivola* dwa roskoſzne królewskie zamki leżą za Turynem. *Coni* miaſto mocne dwa razy od Francuzów oblężone ni razu niedobyte. *Pignerol Feneſtrella. Saluſſa* M. S. Margrabſtwa Saluſſańskiego, w którym leżą miaſta obronne: *Demont* i *Carmagnolla. Nica* nad morzem M. S. Hrabſtwa Niceńskiego. *Willa-Franca, Onelia* M. S. Xięſtwa Oneliańskiego. *Suza* (Seguſium) M. S. margrabſtwa Suzańskiego. *Aoſta* (Auguſta Prætoria) M. S. Xięſtwa Aoſtańskiego. *Jurea* z mocnym zamkiem M. S. Hrabſtwa Kanawezańskiego (Canaveſe) *Wercella* M. S. Państwa Wercelskiego; *Aſta* M. S. Hrabſtwa Aſteńskiego. Do Pedemontańskiego Xięſtwa przyłączone ſą traktatem Wiedeńskim R. 1735. dzierżawy lenne Ceſarskie nazwane *Langhes* (feuda Langarum) których ieſt w liczbie 54.

Xię-

Xięſtwa Montferackiego położonego między Piemontem i Medyolanem od Xięſtwa Mantuańskiego oddzielonego i domowi Sawoyſkiemu uſtąpionego R. 1708 M. S. *Kazal* nad rzeką Po, przedtym naymocnieyſza we Włoſzech forteca, zburzona R. 1700, którey część twierdz Król Sardyński naprawił, *Trin* nad Po; *Alby* &c. Powiaty odłączone, od Xięſtwa Medyolańskiego dla Króla Sardyńskiego ſą: *Alexandryiſki, Tortoński, Nawarski* &c:

Które Xięſtwa ſą dziedziczne domu Ateſtyńſkiego?

Xięſtwa 1) Modeńskie. 2) *Reggio.* 3) *Carpi*, 4) *Corregio*, 5) Mirandola z Margrabſtwem *Concordia*, 6) Nowellara. 7) Maſſa-Carrara, które Xięſtwo przyniosła w posagu domowi Ateſtyńskiemu oſtatnia onego dziedziczka *Marya-Tereſſa* z domu Xiążąt *Cibo.* Wſzyſtkie te Xięſtwa razem wzięte mogą mieć długości mil 20, ſzerokości 10. Obfituią w zboże, wyborne wino i inne rzeczy do potrzeby i wygody ſłużące. M. S. *Modena* w kraiu weſołym i urodzaynym położona, mocnym zamkiem obroniona. Pałac Xiążęcy ieſt wielki i wſpaniały. *Rivalta* i *Saſſula* pałace roskoſzne Xięcia Modeńskiego leżą między Modeną i *Reggio.*

Które Prowincye ſkładaią Niderland Auſtryacki?

Ni-

Niderland przedtym nazwany Niemcami dolnemi, potym cyrkułem Burguńskim składa się z 17 Prowincyi, których 7 wybiwszy się z posłuszeństwa Królów Hiszpańskich, wolnym stały się narodem pod nazwiskiem *Prowincyi skonfederowanych*, abo *Rzeczypospolitey Hollenderskiey*. *Artezya* osma Prowincya dostała się w moc Francuską, dziewięć pozostałych z odłączeniem iednak od nich znacznych kraiów dla Królów Francuzkiego, Pruskiego i Rzeczypospolitey Hollenderskiey, zostały się przez traktat Utrechtski przy domu Austryackim w Niemczech panuiącym, iako to trzy Hrabstwa: Flandryiskie, Hannońskie, Namurskie; cztery Xięstwa: Brabańskie Luxemburskie, Limburskie Geldryiskie; Państwo Malińskie i Margrabstwo Antwerpskie. Wszystkie Prowincye Belgickie Austryackie składaią kray długi mil 38. szeroki 24. obfituią w zboże, pastwiska, lasy i są iednym z nayludnieyszych kraiów w Europie dla gęstych miast, nasiadłych miasteczek i nie przerwanym prawie ciągiem wsiów z sobą spoionych. Manufaktury kamlotowe, szpalerowe i koronkowe wsławiaią ten kray i bogacą. Belgowie są wzrostu pięknego, mocni, do trudów woiennych, nauk, kunsztów wyzwolonych i rzemiósł sposobni; rzetelni, słowa

słowa dotrzymuiący, ku cudzoziemcom grzeczni, do handlów się naywięcey przykładaią, smaczno iedzą, wiele a często niepomiarkowanie piią.

Flandrya dzieli się na Francuską, Hollenderską i Austryacką. Flandryi Austryackiey M. S. *Gand* nad zbiegiem Skaldy i Lizy, różnemi kanałami dzieli się na 26 wysp złączonych z sobą 300 mostami. Inne miasta są: *Bruga* ustanowieniem Orderu złotego runa od Filipa dobrego Xiążęcia Burguńskiego sławna r. 1430. *Ostenda* z dobrym portem i mocnemi twierdzami od Ambrożego Spinoli Wodza Hiszpańskiego r. 1604. po trzyletnim oblężeniu, a od Francuzów R. 1745 w dziesięć dni dobyta. *Neuport* nad Yperlą, miasto mocne. *Furna*, *Ypry*, *Menin*, *Tornak* (Tornay) *Udenarda*, *Alost*, *Knok*, forteca mocna, *Dyxmuda* naylepszym w tym kraiu syrem i masłem sławna. *Niniwa*, *Kurtrycht* &c.

Hannonia (*Hainau*) dzieli się na Austryacką i Francuską; Austryackiey M. S. *Mons*, piękne, bogate i mocne, którego iedna połowa leży na górze, a druga na dolinie błotnistey. *Ath* nad Dandrą obronny, *Halla*, *Gislenopol* (St. Guillain) którego sluzy miasto *Mons* w potrzebie zalewaią, *Lessina*, *Stenkerka*, *Chimay*, *Solra* &c.

Hrabstwo *Namurskie* oprocz *Charlemontu*

przyłączonego do Hannonii Francuskiey całe należy do domu Auſtryackiego M. S. *Namur* nad zbiegiem Mozy i Sambry iedno z naymnieyſzych w Europie, *Charleroi* forteca obronna. *Buvina Fleurus*, *Walkurt* &c.

Brabancya dzieli ſię na Auſtryacką i Hollenderską: Auſtryackiey i wſzyſtkich Prowincyi Belgickich M.S. *Bruxella* nad Senną piękna, wielka i obronna gdzie Wielkorządźca i naywyżſza mieſzka rada. *Lowanium* Akademią ſławną zaſzczycone. *Tillemont*, *Grimberg*, *Niwella*, *Judogna* a przy niey *Ramilly* klęską Francuzów R. 1706 pamiętna. *Wilworda*, *Senef*, *Genap.* &c:

Xięſtwo *Luxemburskie* należy do Auſtryi i Francyi. Auſtryackiego Luxemburgu M. S. *Luxemburg* mocnemi opatrzony twierdzami. *Kronenbourg*, *S. Hubert*, *Wirton.* &c.

Xięſtwa *Limburſkiego* M.S *Limburg.* &c: Hollendrzy tu maiąi *Dalem*, *Wyck*, *Rolduk* i *Falkemburg.*

Geldrya dzieli ſię na Auſryacką, Pruską i Hollenderską. Geldrya dolna należy do Hollendrów; W górney Auſtryackie miaſta ſą: *Ruremonda* i *Erkelens*; Pruskie: *Geldrya*, *Werda* i *Stralen*: Hollenderſkie- *Venlo* wynalezieniem i pierwſzym doświadczeniem bomb ſławna. *Stewenſwerd* zamek mocny nad Mozą.

Pań-

Pańſtwa *Malińſkiego* M. S. *Malina* nad Dylą pięknemi kościołami i Arcybiskupſtwem ozdobiona.

Margrabſtwa *Antwerpſkiego* M.S. *Antwerpia* nad Skaldą, piękna, mocna i wielka. *Lierra*, *Sandfliet*, *Eckem* &c:

Co ſą i które ſą miaſta Barrierowe?

Te miaſta obronne w Niderlandzie Auſtryackim nazywaią ſię *Barrierowemi*, w których Rzeczpoſpolita Hollenderska dla ubeſpieczenia granic ſwych i wſtrzymania woyska Francuskiego pod czas woyny od naiazdów, trzyma ſwoie załogi podług traktatu Barrierowego R. 1715 zawartego. Te zaś miaſta ſą: *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Furna*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Dundermonda* żołnierzem Auſtryackim i Hollenderskim ieſt oſadzona.

ROZDZIAŁ III.

O Pańſtwie Tureckim.

Które ſą Pańſtwa Sułtana Tureckiego?

Są te: 1) Turcya Europeyska, 2) Turcya Azyatycka, 3) Turcya Afrykańska, 4) wyſpy Tureckie, 5) Pańſtwa hołduiące.

Iakie ſą granice Turcyi Europeyſkiey?

Od zachodu ſtyka ſię z golfem Weneckim, Dalmacyą Wenecką, Kroacyą Rakuską; od południa z morzem śrzòdoziemnym; od wſchodu z morzem czarnym i Archipelagiem; od północy z Węgrami, Ziemią Siedmigrodzką i Wołoską. Ma z zachodu na wſchòd mil 200, a 250 z południa na pułnoc, całe zaś państwo Tureckie wraz z kraiami hołduiącemi rozciąga ſię na mil 800 od ſtrony zachodniey kròleſtwa Algierſkiego aż do Balſory leżącey na końcu odnogi Perskiey, a mil około 700 z północy na południe.

Na ktòre kraie dzieli ſię Turcya Europeyſka?

Dzieli ſię na Turcyą pòłnocną na pòłnoc gòr *Caſtagnas*, w ktòrey zamykaią ſię: 1) Beſſarabia. 2) Kroacya Turecka. 3) Dalmacya Turecka. 4) Boſnia 5) Serwia. 6) Bulgarya. 7) Romania abo Romelia i czworo państw hołduiących; i na Turcyą południową abo dawną Grecyą, w ktòrey leżą. 1) Macedonia. 2) Albania. 3) Epir. 4) Teſſalia. 5) Liwadya. 6) Morea.

Iakie narody mieſzkaią w Beſſarabii?

Tatarowie Oczakowſcy i Budziaccy bardziey wolni niż poddani Turkom, ktòrzy tu niektòre tylko trzymaią miaſta, te zaś ſą: *Oczakòw* nad uściem Dniepru, ſtolica Tataròw Oczakowſkich, twierdzą Turecką oſadzony. *Białogrod* abo *Akirman* ſtolica Tatarów Budziackich także garnizonem Tureckim utwierdzony. *Bender* abo *Tekin* rezydencya Baſzy Tureckiego, nad Dnieſtrem.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta w Turcyi pòłnocney?

Kroacya Turecka inna od Rakuſkiey ma M. S. i obronne *Wichicz* abo *Bichacz*. Ten kray obfituie w oliwę i wino. *Moſtar* ieſt M. S. Dalmacyi i rezydencya Baſzy. *Narenta*, *Trebigna*, *Redina*, *Antivari*. &c.

Bośnia tak zwana od Boſny rzeki tam płynącey, przedtym była kròleſtwem, ktòre w Roku 1366, fundował Stefan Miryes; Machomet II podbił ią r. 1463. i Stefana V Króla żywego ze ſkóry odrzeć kazał. M. S. tego kraiu ieſt *Bagnaluk*, *Yaycza*, *Orbach*, *Kornich* abo *Zwornik* nad Dryną &c:

Serwii M. S. *Belgrad* nad zbiegiem Dunaiu i Sawy przedtym przedmurze Chrześciańſtwa, teraz rezydencya Baſzy oddany Porcie R. 1739. Inne miaſta ſą: *Semendrya*, *Ianibazar*, *Niſſa*, *Paſſarowicze* miaſto ſławne pokoiem tam zawartym między Ceſarzem i Portą R. 1718. Serwia przedtym mocne Słowackie kròleſtwo doſtało ſię w moc Turecką. R. 1463.

Bul-

Bulgaryi M. S. *Zofia* blisko rozwalin dawney Sardyki, *Widdin* forteca nad Dunaiem, *Silistrya*, *Nikopol* zwycięstwem Bajazeta I. nad Zygmuntem potym Cesarzem, R. 1396. *Ternowa*, *Chiprowacz*, *Kopelowacz*, *Warna* przy morzu czarnym klęską Władysława III Króla Polskiego i Węgierskiego R. 1444. wsławione. *Mangalia* abo *Tomis-Wara* nad morzem czarnym wygnagnaniem Owidyusza pamiętna. *Babuduk*, *Prostawica* przy uściu Dunaiu. *Giurdziewo*, *Brabiłow* &c.

Konstantynopol po Turecku *Sztambuł* po Polsku *Carogród* iest M. S. Romanii i państwa Tureckiego szturmem dobyty od Mahometa II. R. 1453. Miasto to nad cieśniną Carogrodzką położone, zaszczyca się pięknym i bespiecznym portem, i iest iedno z naywiększych na świecie. Ulice ma ciasne, kamienice niskie i zle budowane, ale pałace i meczety wspaniałe. Pałac W. Sułtana nazwany saraiem iest gmach rozległy i wspaniały; od wielkiey bramy, którą do niego wchodzą państwo Tureckie iest nazwane *Portą Ottomańską*. W mieście mieszkaią Turcy, Grecy i Zydzi. Chrześcianie Europeyscy na przedmieściu nazwanym *Galata*, a Posłowie cudzoziemscy na przedmieściu *Pera*. Położenie miasta

sta tego nayroskosznieysze na świecie, podlega trzęsieniu ziemi, pożarom i morowey zarazie, które ostatnie dwa nieszczęścia można przypisać niedbalstwu i nieochędostwu Tureckiemu. Inne miasta są: *Adryanopol* podbity od Amurata I. R. 1362, *Demotyka*, *Filipol*, *Trajanopol* nad Marizą, *Gallipol* nad cieśniną tegoż imienia, gdzie Admirał Turecki rezyduie. *Dardanelle* są 2 zamki ieden w Europie, drugi w Azyi broniące weyścia okrętom na Helespont. *Rodosta* nad Marmorą &c: *Hem*, *Rodopa* dwie sławne góry leżą w Romanii abo dawney Tracyi.

Które są znacznieysze miasta dawney Grecyi abo Turcyi południowey?

Macedonii po Turecku *Comenolitari* M. S. *Salonika* dawna *Tessalonika*, handlowna, ludna, bogata, naylepszym szczyci się w Grecyi portem. *Genissar*-Pella narodzeniem Alexandra W. sławna; *Chitro*-Pidna klęską Perseusza ostatniego Króla Macedońskiego, a *Filippi* Bruta i Kassyusza Dziejopisom znajome. *Libanowa*-Stagira, *Emboli*-Amphipolis, *Konteßa* abo *Stremona*, *Okryda*, *Bolina* &c: Na południe wybrzeża *Conteßa* wbiega na morze góra *Athos* teraz *Monte-Sancto* iedna z nawyższych w Europie od lądu pasmem gór zamknięta, mnicha-

chami osadzona Greckiemi. Rachuią we 22 klasztorach i 40 pustelniczych mieszkaniach mnichów z różnych narodów na 6000, którzy ostre życie prowadzą, z pracy rąk swych żyią i daninę Porcie płacą. Pustelnicy z ostrością życia okropną łączący odludność, zawrotu dostaią głowy i w dziwackie wpadaią myśli. Z tego mieyśca naywięcey mnichów wychodzi do rządu dyecezyi, i naywięcey tu mieszka złożonych z urzędu Władyków.

Miasta Albanii są *Scutari* abo *Iskodar* stołeczne, *Durazzo* i *Walona* porty morskie; *Kröja* męstwem, a *Alissa*-Lyssus grobem Skandeberga wsławione. *Dulcigno* port morski; obywatele są dobrzy marynarze i nazywaią się *Dulcignotami*. *Dibra*, *Driwasta* &c:

Epiru abo według niektórych Krajopisów dolney Albanii M. S. *Delwino*, *Chimera* Acroceraunia; obywatele pod nazwiskiem *Cimeriotów*, na rozboie wypadaią morskie. *Kocyt* i *Acheron* strumyki i gay *Dodona* w okolicy są Chimery. W Epirze leży przylądek *Figalo*-prom: Actium w bliskości którego August Cesarz zwyciężył Antoniego i Kleopatrę. Turcy Albanią i Epir i piechotę z tych dwoch kraiów zaciągnioną nazywaią *Arnaut*.

Tessalii, którą Turcy nazywaią *Janna* mia-

miasta są: Sto: *Janna*-Cassiope, *Larissa* oyczyzna Ulissessa nad Selamprią-*Peneus*, *Zeiton* nad wybrzezem tegoż imienia przedtym Maliacus Sinus nazwany, *Farsa*-Pharsalia przy którey Cesarz zwyciężył Pompejusza; góry *Olimp* teraz Lacha, *Ossa*, *Pelion*, *Pind* i roskoszna dolina *Tempe* tu się znayduią.

Miasta znacznieysze Liwadyi są: *Liwadya* Lebadia stołeczne, *Atyna* abo *Setyna* przedtym *Ateny* tak zniszczone, że z rozwalin nie można poznać dawney onych wielkości. *Marathon* o 2 mile od Aten przy którym Milciades zwyciężył Persów. R. 490. przed C. P. *Tylwa* abo *Stylwa* dawne Teby, *Lepante*-Naupactus wsławione zwycięstwem Chrześcian nad Turkami R. 1571. Od miasta tego odnoga morska bierze nazwisko, łączy się z morzem Jońskim cieśniną dwoma zamkami małe Dardanelle nazwanemi, obronioną. *Castri* dawne Delfy. Liwadya za panowania Rzymian zwała się Achaią i zamykała: Attykę, Beocyą z miastami Plateą, Cheroneą, Lewktrami; Focydę z Delfami, Antycyrą &c: Lokrydę, Dorydę, Etolią. *Parnas*, *Cytheron* i *Helikon* tu się znayduią; sławny wąwóz *Termopilæ* na mappach *Bocca di Luppo* iest między Liwadyą i Tessalią.

Mia

Miasta Morei abo dawnego Peloponezu są: *Korynt* abo *Korynto* stolica przedtym sławney Rzeczypospolitey. *Patras*, *Modon*, *Koron*, *Belwedera* u dawnych Elis, *Longenico* przedtym Olimpia igrzyskami sławna. *Arkadya*, *Kalamata*, *Massenigá*-Messena, *Mandi* dawna Mantinea, *Napola Romańska* obronna; *Napola Malwazyiska* na wyspie małey mostem z lądem złączoney, niedobytym zamkiem zasłoniona i winnicami wina małmazyi otoczona. *Argo*, *Leontari*-Megapolis oyczyzna Filopemena i Polibiusza Dzieiopisarza. *Nawarin* dwoma zamkami obroniony: *Misitra* na rozwalinach abo blisko nich dawney Sparty dwoma zamkami na niedostępney skale osiadłemi mocna; w bliskości miasta tego znayduią się Maniotowie (Magnotes) czyniący się następcami dawnych Spartanów i innych Greków wolność dochowuiący; płacą daninę Turkom, rządzą się swemi prawami, nie wstydzą się rozbiiać na morzu i na lądzie. Do nich należą miasta: *Maina*, *Vitulo*, *Presti* i 300. wiosek. W Peloponezie zamykały się dawne kraie: Achaia, Argolida, Elida, Messenia, Arkadya, Lakonia albo Lacedemonia.

Iakie są granice Turcyi Azyatyckiey?

Na północ iey granicą są, morze czarne

ne i Georgia, na wschód Persya, na południe odnoga Perska i Arabia, na zachód morze śrzódziemne i Archipelag. Z północy na południe wyciąga się na mil 425, a z zachodu na wschód mil 430.

Iak dzielisz Turcyą Azyatycką?

Na cztery wielkie części, które są: 1) Natolia ppzedtym Azya mnieysza. 2) Syrya od Turków nazwana *Surystan*. 3) Turkomania abo Armenia wiekśza. 4) Dyarbek to iest dawna Assyrya, Mezopotamia i Babilonia.

Turcy dzielą Natolią na cztery Prowincye: na Natolią właściwą, na Karamanią, Amazyą i Aladulią.

Natolii zamykaiącey dawne kraie, Bitynią, Paflagonią, małą Fryzyą, Mizyą, Troadę, Lidyą, Eolidę, Jonią, Karią i część Pontu miasta: stoł: *Chyutaya* we śrzodku kraiu; *Scutari*-Chrysopolis, *Kadiaci*-Chalcedon na przeciwko Sztambułu; *Ismid*-Nicodemia chrztem i śmiercią Konstantyna W. R. 337, a *Gebisa*-Libissa Annibala otruciem się sławne, *Isnich*-Nicæa, *Bursa*-Prusa pod górą Olimpem; *Karamusal*-Pronutus, *Jalowa*-Drepanum, *Ghio*-Chius nad wybrzezem nazwanym sinus Gionus, *Mudania*-Apamea, *Chiziko*-Cyzicus, *Artaki*-Artace, *Lamsaki*-Lampsacus, *Eski-Stambul* o kil-

kilkoro ſtaiów od dawney Troi, *Laruſar*-Lariſſa, *Gargara*, *Antandra*, *Edremit*-Adramyttium, *Jalea*-Elxa port Pergamu, ktòry teraż ſię nazywa *Bergamo*, *Tochia*-Phocæa, *Iſmir*-Smyrna do tych czas bogata i handlowna, *Wurla*-Claſomene na pòłwyſpie, *Altoboſki*-Colophon, *Ayaſoluk*-Ephesus ſławny kościołem Dyany ſpalonym od Heroſtrata; *Guſcliſar*-Magnezia Jońſka, *Sigagik*-Teos, *Milet*, *Aſſem-Kalaſi*-Jaſſus, *Halikarnaſi* M.S. dawney Karyi, *Stadia*-Gnidus; *Benderachi*-Heraclæa, *Napoli* z portem morſkim i warſztatem okrętów Tureckich. *Samaſtra*-Amaſtris, *Sinopa* &c. We śrzodku kraiu *Sart* M. S. Kròleſtwa Lidyiſkiego; *Abullona*-Apollonia, *Geredeh*-Cratia, *Boli*-Hadrianopolis; *Sultan-hiſar*-Trallæ, *Ladik*-Laodicæa, *Akſhehr*-Antiochia ad Piſidiam, *Angura*-Ancyra &c.

Karamanii złożoney z dawnych Likaonii, Izauryi, Piſidyi, Pamfilii, Licyi i części Cylicyi miaſta ſtołeczne *Cogni*-Iconium dawne, wielkie, ludne. *Iſmil*-Piſibela, *Mira*, *Soli* od obywatelòw miaſta tego złych Grammatykòw początek bierże ſolæciſmus. *Teraſſo*-Tharſus nad Cydnem, przygodą Alexandra W. i Fryderyka I. Ceſarza w hiſtoryi znaiomym, *Satalia* nad morzem, *Tyana* Apolloniusza Tyańſkiego oyczyzna.

Ama-

Amazyi, ktòra zamyka część Pontu i Kapadocyą M. S. *Siwas*-Sebaſte, *Tokat*-Beriſa, *Amaſan*-Amaſia, *Trebiſond* nad morzem czarnym, ſtolica Ceſarſtwa, *Nikſar*-Neocæſarea, *Zezima*-Amiſus.

Aladulii, ktòra część Cylicyi i małey Armenii zabiera miaſto, ſtoł: *Maracz*-Maraſia potym Germanicia, *Malacia*-Melirina, *Laiazzo*-Iſſus, przy ktòrym powtòrnie Alexander W. zwyciężył Daryuſza. *Selenti*-Selinus śmiercią Trajana pamiętne &c.

Na wiele znaczniey ſzych części dzieli ſię Syrya?

Trzy w niey znayduią ſię prowincie: Syrya właściwa, Fenicya i Paleſtyna abo Ziemia Swięta.

W Syryi *Alep* abo *Halep* M. S. Syryi, naywiękſze po Sztambule i Kairze, ludne i handlowne. Antyochia dziś *Antakia* nad Orontą. *Alexandreta* abo *Skaderona* port morſki, gołębie ztąd liſty noſzą aż do Alepu o mil 24, *Latikia*-Lacodicea, *Hamah*-Apamæa nad Orontą. *Gebileh*-Gabala.

W Fenicyi *Damaſzek* M. S. ſławne fabryką adamaſzków, nożów i ſzabel. *Sour* dawny *Tyr*. *Trypol* nad morzem śrzodziemnym. *Seyda* abo *Sidon*, *Balbek* u dawnych Heliopolis 15 mil od Damaſzku, ku pòłnocy w rozwalinach ciekawych pokazuie

da-

dawną wſpaniałość. *Tadmor* dawna Palmyra na dzikich Syryiſkich polach ku Arabii puſtey, w hiſtoryi Rzymſkiey dla przepychu gmachów, bogactw obywatelów, męſtwa Zenobii, a w teraźnieyſzey dla rozwalin zburzonego tego miaſta od Anglików opiſanych i r. 1753 wydanych ſławna.

W Paleſtynie *Jerozolima* M. S. męką CHRYSTUSA Pana poświęcona. *Jaffa* dawna *Joppé*, *Akra* dawna *Ptolomaida*, *Gaza* porty trzy morſkie.

Gdzie ſię znayduie góra Liban?

W Fenicyi o mil 5 od Trypolu, *Liban* okryty cedrami, ciągnie ſię paſmem w 6 rzędów zawſze wyżey w górę podnoſzących ſię. *Anti-Liban* druga ieſt góra na przeciwko Libanu leżąca, która od Sydonu ciągnie ſię aż do Arabii. Każda z tych gór ma mil 100 w koło, a 40 długości; iedna od drugiey w równey leży odległości. Kray między temi górami leżący nazywa ſię *Cele-Syrya*, to ieſt Syrya lochowata bardzo żyzna. Maronitowie naród Chrześciańſki mieſzkaią na *Libanie*, a Druzowie na *Anti-Libanie*.

Co ſą Maronitowie i Druzowie;

Maronitowie ſą Chrześcianie do Rzymſkiego Kościoła przyłączeni; imię ich bierze początek od miaſteczka *Maronii* nazwanego od

S. MARONA, który wieku V wybudował klaſztór bliſko ich kraiu.

Druzowie udaią ſię za Chrześcian, ich iednak Chrześciańſtwo na ſamym tylko wzywaniu z uſzanowaniem imion IEZUS i MARYA zawiſło. Żydów równie iako i Mahometanów nie nawidzą, wina używaią, z właſnemi córkami i ſioſtrami żenią ſię, poſty i pacierz odrzucaią, powierzchownie ſą uczciwi, w lochach mieſzkaią, wychodzą zawſze ſzablą i muſzkietem uzbroieni, ſame niewiaſty umieią czytać i piſać, mężczyzni do zacnieyſzych zabaw ſądzą ſię być urodzonemi, niż piórem malować na na papierze. Xiążę abo Emir tego narodu pod naywyżſzą Sułtana Tureckiego źwierzchnością zoſtaiący całemu rozkazuie narodowi, i ma do ſtraży ſwoiey 12,000 woyſka. Dowodzą, że pochodzą od Francuzów. i że dawnieyſi ich Emirowie byli z famili Lotaryńſkiey *Mann*.

Które miaſta znayduią ſię w Turkomanii abo górney Armenii?

Turkomania wſchodnia należy do Perſyi, w zachodniey do Turków należącey *Erzerum* M. S. nie daleko źrzódła rzeki *Eufratu*. Niektórzy uczeni ludzie rozumieią, że ray ziemſki bliſko tego znaydował ſię mieyſca, gdzie *Eufrat* i *Tygrys* rzeki

zaczynaią ſię. Góra *Ararat* w tym leży kraiu. Inne miaſta ſą: *Kars*, *Van* &c.

Które kraie znayduią ſię w Dyarbeku?

Diarbek właściwy abo dawna Mezopotamia ku zachodowi, Irak-Arabi abo dawna Babilonia na południe, Kurdyſtan abo Aſſyrya na wſchód; niektóry raiowi ziemſkiemu mieyſce w Dyarbeku naznaczaią.

Dyarbek przedtym *Amida* nad Tygrem M. S. Dyarbeku właściwego. *Mozul* nad Tygrem naprzeciwko dawney *Niniwy* ztąd muśliny imię i początek biorą: *Urſa* przedtym *Edeſſa*, *Birmardin* &c: Irak-Arabii M. S. *Bagdad* nad Tygrem R. 1638. Perſom wydarty naprzeciwko dawney Seleucyi. *Baſſora* abo *Baſra* przy zbieżeniu Tygru i Eufratu. *Helleh* o mil 2 od rozwalin Babilonii. W Kurdyſtanie panuią Xiążęta Kurdowie, iedni pod hołdem Tureckim, drudzy pod Perſkim.

Turcy tam trzymaią miaſta *Kierkouk*, *Turc-Van*, *Irbil* abo dawną *Arbellę* klęſką Daryuſza wſławioną &c:

Które ſą dzierżawy Tureckie w Afryce?

1) Egypt. 2) Derna abo Barka. 3) ſtrona północna Abechu.

Egypt dzieli ſię na górny, dolny i śrzedni. *Girga* ieſt M. S. Egyptu górnego, Inne miaſta ſą: *Aſiot*, *Kena* przedtym *Koptos*

ptos; w ſtronie południowey ſą rozwaliny ſławnego miaſta Tebów 100 bram maiącego. *Kair* ieſt ſtolica Egyptu śrzedniego i całey Turcyi Afrykańſkiey, miaſto wielkie i handlowne, domy ma niſkie i zle budowane, ulice ciaſne, ſzpetne i nie brukowane. Naprzeciw Kairu za Nilem widzieć ſię daią rozwaliny miaſta *Memphis*, a o 4 mile ſą piramidy policzone, miedzy ſiedmią świata cudami, które były grobem Królów Egypſkich. *Alexandrya* po Turecku *Skanderyk* nad morzem śrzódziemnym ieſt ſtolicą Egyptu dolnego ſławna przedtym biblioteką Ptolomeuſzów, *Raſſit* u dawnych *Kanopa*, *Damieta* dawne *Peluſſium*, *Alberton* &c:

Barki *Derna* ieſt M. S. *Talometa* przedtym Ptolomaida, *Grena* dawna Cyrena. Barka od dawnych nazwana Libią zewnętrzną zamykała Cerenaikę i Marmarykę.

Turcy trzymaią w ſtronie północney Abechu: *Suagvem* abo *Suakwę*, *Eykiko* &c.

Które wyſpy należą do Turków?

Wſzyſtkie wyſpy należące do Turków leżą na morzu śrzódoziemnym i Archipelagu: iedne należą do Azyi, drugie do Europy.

Wyſpy Tureckie należące do Europy: 1) *Kandya* u dawnych *Kreta* od Turków

Wenetom po długiey i krwawey woynie R. 1669 wydarta. *Kandya* iest M. S. *Kanea* port wygodny. 2) *Negrepont* abo dawna *Eubæa* mostem złączona z lądem. 3) *Cyklady* między któremi znacznieysze są: *Milo*-Melos obfituie w sòl, ałun, siarkę, żelazo &c: Nad wyspiarzów nie masz lepszych marynarżów na całym Archipelagu. *Stampalia*-Astypalia urodzayna i w dzielne obfita konie: *Santorina*-Thera grunta ma urodzayne chociasz okryte żużlem kamiennym. Na wybrzeżu morza do śrzodka wyspy wchodzącym nowe z morza rożnemi czasy powstały wyspy, iakie są: *Thera*, *Therasia*, *Thia*: ostatnia wynurzyła się R. 1707. *Amorga*-Amorgus, *Nio*-Jos nazwana od Turków mała Malta z przyczyny że wszystkich narodów rozboynicy morscy tu się schraniaią. Niektórzy upatruią na niey gròb Homera; *Sikina*-Sicinus w wyborną żyzna pszenicę, bawełnę i figi. *Nansia*-Membliaros, *Anaphe* obfituie w pszczoły i w wielką moc kuropatw, które aby trawy i zboża wschodzącego nie ziadały, obywatele tłuką iayca. *Polikandra*-Philocandros 6 mil ma na około i grunta skaliste. *Argentaria*-Kimolos w szyby srebrne dawniey bogata, obfituie w kretę tłustą i gębczastą, któ-

rey

rey do bielenia płociennego używaią sprzętu. *Sifanta*-Siphnus obfituie w szyby marmurowe i ołowiane, iedwab, bawełnę, oliwę, kapary, figi &c: obywatele misternie robią kapelusze słomiane; które wszystkim wschodnim przedaią kraiom. *Chersa*-Seriphus, gorzysta, obfituie w magnes zwierzchnią ziemi warsztą pokryty, cybule arcydelikatną i kuropatwy. Dawni Rzymianie winowayców swych tu wyganiali. *Naxya* Naxus nazwana królową Cyklad dla żyzności i roskosznego położenia. Naxyanie chociaż Turkom poddani rządzą się na kształt Rzeczypospolitey. Wiele tu znayduie się familii Łacińskich, które Grecy srożey od Turków prześladuią. *Paros* w wyborne obfituie marmury i w wyrobion z nich nayprzednieyszym snicerstwem setuki, których obywatele do pokładek, zpodług &c: używaią. Z teyto wyspy wyszły marmury Arondelskie złożone w Akademii Oxfordskiey, na których wyryte epochy Historyi Greckiey od Cekropa pierwszego Króla Ateńskiego do rządu Dyogneta, zamykaią lat 1318. *Antiparos* na przeciwko Paros położona mil 5 ma na około. Same tu familie Francuskie i Weneckie od dawnych rozbóników pochodzące

gi, oliwę i wino: Pittacus, Alceusz, Arion i Sapho z tey wyspy byli rodem. *Scio* po Turecku *Saki*-Ghio między Cykladami i Sporadami nayludnieysza; *Samos*-Samus wąskim przesmykiem *Bogas* od Azyi oddzielona, życiem dawnych obywatelów roskosznym i miękkim oszpecona. *Nakarya*-Icaria nazwana od Ikara, który tu utonął uciekaiąc z Krety na okręcie maiącym żagle od niego wynalezione. *Patino*-Pathmos wygnaniem przez 18 miesięcy S. Iana Apostoła wsławiona. *Nacri*, *Lipso*-Lepsia, *Lero*-Lerus, *Calmina*-Calymna, *Stanchio* abo *Longo*-Cos dała dwom wielkim ludziom życie Hippokratesowi i Apellesowi, *Nicero* abo *Nisaro*-Nysirus, *Piscopi*-Telos i ostatnia wyspa Sporadzka *Scarpanoto*-Carpathus.

Rod-Rhodus długi mil 20, szoroki 10 od Solimana II Kawalerom Maltańskim R. 1522 wydarty. M S. *Rod* był sławny kolossem Apollina i prawami morskiemi od Rzymian przyiętemi.

Cypr zdawna na 7 królestw podzielony, od Persów, Egypcyanów, na ostatek Saracenów zawoiowany, był im od Chrześcian odebrany, od Rycharda I Króla Angielskiego R. 1189. podbity dostał się Wenetom R. 1458, którym R. 1571 wydarł

darł Selim II. Powietrze iest gorące i nie zdrowe, ale grunta żyzne wydaią zboże, owoce, cukier, oliwę, i przednie wina. M. S. *Nikozya*, *Famagusta* port i forteca. *Baffo*-Paphus, *Limissa*, *Masota* &c:

Iakie są własności Państwa Tureckiego?

Powietrze w tak rozległym państwie podług położenia kraiów różne, bardziey iednak iest gorące niż zimne. Grunta niemal wszędzie żyzne leżą odłogiem dla gnuśności Turków, i uciemiężenia Chrześcian pod niemi w niewoli żyiących.

Iakie są przymioty Turków?

Turcy w powszechności są wzrostu przystoynego, poważni, wstrzemięźliwi, spokoynością i prożnowaniem bawiący się, idzie zatym, że nie są sposobni do podeymowania wielkich trudów. Turcy iednak Europeyscy są mocni, szczerzy, między sobą ludzcy i polityczni, lecz względem Chrześcian dumni i hardzi. Każdemu wiadomo z iakim są oni przywiązaniem do roskoszy, zbytku, i własnego interessu. Ludzkość i uczynność ku cudzoziemcom bez względu na wiarę im iest właściwa, a cierpliwość w nieszczęściu nad wszystkie inne narody celnieysza. Dawni Turcy z taką bystrością obszerne podbili kraie, że podobnego przykładu historya niema. Na

dzwię

dzwięk ich imienia świat drżał od ſtrachu; teraźnieyſi krew ſwych przodków zmieſzali ze krwią narodów podbitych, od których wzięli pieſkliwość życia i zbytek, którzy nie raz iuż zwyciężeni więcey nie ſą ſtraſznemi od ſiebie zwyciężonym. Cały naród Turecki nic dziś nie ieſt, tylko pomieſzanie Syryiczyków, Ormianów, Illiryiczyków, Greczynów, Polaków, Moſkalów, Niemców, Francuzów, Włochów Arabów i Zydow.

Ktòre kraie Turkom hołduią?

W Europie Porcie Ottomańſkiey 4 hołduią potencye: Han Tatarów Krymſkich, Hoſpodar Multańſki abo Mołdawſki, Hoſpodar Wołoſki i Rzeczpoſpolita Raguzańſka. W Azyi Xiążęta Georgiańſcy, 2 króleſtwa Arabſkie w Afryce zaś Rzeczypoſpolite Algierſka, Trypolitańſka i Tunetańſka bez żadney od Turków dependencyi pozwalaią Sułtanowi próżnego protektora tytułu.

Iakie kraie należą do Tatarów hołduiących Turkom?

Kray Tatarów hołduiących Turkom rozciąga ſię łękiem na mil 200 do rzeki Donu do Dunaiu, i zawiera Tartaryą mnieyſzą dla rożnicy od wielkiey w Azyi leżącey tak nazwaną. Tartarya mnieyſza abo Krymſka zawiera pół wyſpę tegoż imie-

imienia i Tatarów Nahayſkich ku wſchodowi, Budziackich na północ i Oczakowſkich ku zachodowi oſiadłych.

Półwyſpa Krym od dawnych obywatelów Tawrów nazwana Cherſoneſus Taurica cieśniną na 2 małe mile ſzeroką z lądem złączona ieſt ludna, naſiadłemi wioſkami i miaſtami zabudowana, w pſzenicę, proſo naybardziey obſituie, wydaie wiele koni do biegu zdatnych, wielbłądów, owiec i innego bydła. Miaſta niektóre należą do Hana Tatarſkiego, niektóre do Sułtana Tureckiego.

Miaſta Tatarſkie *Bacieſaray* ſtołeczne przy końcu Krymu położone, pałacem Hańskim według Architektury Chińſkiey zbudowanym ozdobione, który Moſkale R. 1736 ſpalili. *Achmuzet* nad Salgirą w tymże Roku od Moſkalów ogniem zgładzony, *Kozłów* nad morzem czarnym, *Makupa* miaſto ludne, wielkie i handlowne nad rzeką Karas od Moſkalów zburzone. *Arabat*, *Kercz*, nad przeſmykiem morſkim obronne z portem morſkim: bez tey fortecy nie mogą Moſkale panować nad czarnym morzem. *Pzrekop* we śrzodku cieśniny łączącey Krym z lądem. *Ienicza* nad odnogą morſką. *Stary-Krym* na zachòd Kaffy. &c.

Mia-

Miasta Tureckie *Bałaklawa* mocna z portem morskim warstatami okrętów Tureckich sławna. *Kaffa* dawna Theodosia nad morzem czarnym miasto portowe i handlowne od Turków Genueńczykom R. 1474 wydarte. *Jenikoła* nad przesmykiem Cymeryiskim teraz Kaffańskim. *Taman* i *Temrick* na drugiey stronie przesmyku Kaffańskiego.

Tatarowie Krymscy idą od Tatarów Zawolskich w Kapczaku osiadłych; Haddi-Kieray podbił Krym około R. 1441. Iego następca poddał się Sułtanom Tureckim pod obowiązkiem hołdu i służby woienney na każdą potrzebę. Ci Tatarowie wielkie maią podobieństwo do Kałmuków, od których iednak są pięknieysi, wzrostu śrzedniego, płaskiego a szerokiego nosa, twarzy śniado-żołtawey, oczu czarnych zapadłych, gęby wąskiey, brody rzadkiey, którey nigdy nie golą, zębów białych rzadkich, szczęki zwierzchniey zapadłey, brwi gęstey, która im oczy zakrywa. Między wszystkiemi Tatarami są naymężnieysi, nayśmielsi, i naybitnieysi. Woynę z nieprzyiaciołami swemi rozboyniczym toczą obyczaiem, miasta, wsie paląc, ludzie stare zabiiaiąc, a młode w niewolą prowadząc, które potym Turkom

kom zaprzedaią. Z rodowitości swey chełpliwi wywody od przodków im zostawione pilnie chowaią. Przełożeni nad Hordami nazywaią się Murzami a z tych szlachetnieysi tytuł Kirim sobie daią. Murzowie maią prawo obierać Hana i do rady w głównych narodu sprawach wchodzić. Obranego Hana Porta potwierdza, częściey sama na ten urząd sadzi, i z onego ztrąca zawsze osoby biorąc z familii Haddy-Kierayego.

Kray Tatarów Nahayskich, Budziackich i Oczakowskich nad czarnym leży morzem według umowy po traktacie Belgradzkim przy Nissie dnia 3 Października R. 1739 podpisaney graniczy z Moskiewskim państwem z zachodu Dniepra według traktatu R. 1700 zawartego, ze wschodu zaś Dniepra od źrzodła rzeki Saliwy, i wód końskich linią prowadzoną do źrzodła wielkiey Bardy, a od Bardy do rzeki Mius.

Tatarowie Nahayscy mieszkaią w stepach, dzielą się na hordy, chałupy z iednego mieysca na drugie na wozach przewożą, wielkie trzody bydła, owiec, wielbłądów i koni stada chowaią. W kraiu ich miasta należą do Turków *Kinburn* nad uściem Dniepru. *Czarna dolina* nad tąż rzeką, *Azoff* nad Donem z twierdz obnażony

żony należy do Moſkwy.

Tatarowie Oczakowſcy mieſzkaią między Dnieprem i Dnieſtrem w Beſſarabii, gdzie miaſta Tureckie ſą: *Oczakòw* nad uściem Dniepru, obronny. Tatarowie Budziaccy zaymuią zachodnią część Beſſarabii: do Turkòw należą miaſta: *Białogròd* abo *Akerman* mocny, bogaty i handlowny przy uściu Dnieſtru. *Bender* abo Tekin murami grubemi i foſſami głębokiemi otoczony. *Kilia nowa* nad Dunaiem.

Iakie ſą granice i miaſta Xięſtwa Multańſkiego?

Mołdawa graniczy Dnieſtrem z Podolem i Tartaryą mnieyſzą, na południe ma Beſſarabią, na zachód ſtyka ſię z Wołochami i Tranſylwanią; przy powietrzu zdrowym obfituie w zboża, wino, miody, wielkie woły i wieprze, piękne konie &c: M. S. *Iaſſy* nad Prutem rezydencya Hoſpodara. *Soczawa* nie daleko rzeki Seretu. *Soroka*, *Fokſzany*, *Chocim* Turecką twierdzą oſadzony, ktòry Turcy R. 1769 dwa razy Moſkalòw od oblężenia odpędziwſzy nakoniec opuścili.

Hoſpodar od Turków ſtanowiony i zrzucany bywa, płaci im corocznego haraczu rachuiąc w to upominki Wezyrowi i Dwo-

Dworzanom 153 kies Lewów, abo 66500 talerów twardych w pieniądzach, a naymniey 15000 takichże talerów w woſku, miodzie, ſmole, łoiu, płotnie, oprócz tego upominki przy obięciu godności i co trzeci rok naſtępuiący zwyczayne przechodzą 120000 talerò w. Przydać tu trzeba podarunki i penſye, ktòre corok poſyła Hoſpodar Wezyrowi i przednieyſzym panom dla pozyſkania ich przyiaźni i łaſki. Hoſpodar Multańſki ſam oſobą ſwoią powinien ſtawić ſię na woynie w 7 lub 8000 zbroynych ludzi.

Iakie ieſt położenie, miaſta, żyżność &c: Xięſtwa Wołoſkiego?

Wołochy druga część dawney Dacyi z południa na północ na mil 50, a z zachodu na wſchód od Dunaiu do Seretu na mil bliſko 70 wyciągnione, w grunta obfituią żyżne ale dla gnuſności obwatelów zaniedbane, ktòre iednak wydaią owoce, zboża, wina, miód i woſk. Woły, owce, konie Wołoſkie wſzędzie maią ſzacunek, rzeki z gór Węgierſkich i Siedmiogrodzkich płynące piaſek toczą złoty. Obywatele reſzta dawnych Illiryiczykòw, Saſòw i Węgròw ſą leniwi, lekkomyślni, obyczaiów twardych i dzikich. Hoſpodara równie iak Multańſkiego ſtanowi i zrzu-

ca

ca Cesarz Turecki, ktòremu idzie większy daleko roczny haracz z Wołoskiey niż z Multańskiey ziemi, wynosi ten na rok, oprócz wkupienia się na państwo i trzyletnie upominki na 180 tysięcy talerów twardych. Miasta Wołoskie są Stoł: *Targowisk* handlowne i wrzkomo obronne. *Bukoresk* wielkie, tu mieszka Hospodar i Arcybiskup Grecki, a Czercy w wielkim klasztorze maią drukarnią. *Bakòw* nad zdroiem rzeki Jalonicy w miłym położeniu, stolicą Biskupią od Roku 1405 Łacińskiego zalecony. Król Polski na to Biskupstwo podaie, a sami Dominikanie z Franciszkanami na przemianę ie sprawuią. *Sydowa*, *Brankowan*, *Kraiowa* &c: Część zachodnia Wołoch zawoiowana od Cesarza powróciła do Turków traktem Belgradzkim R. 1739 z nową Orsową na wyspie Dunaiu położoną.

Gdzie leży Rzeczpospolita Raguzańska?

W Dalmacyi nad Golfem Weneckim. Panuie nad wyspami *Meledą* i *Agostą*. *Raguza* miasto bogate, handlowne i portem zaszczycone iest stołeczne. Rząd tey Rzeczypospolitey iest arystokratyczny. Senat składa się z 60 Senatorów. Doza albo Xiążę nazywa się Rektorem, i co dwa miesiące bywa obierany, aby pod czas tak krò,

krótkiego panowania nie mògł nic przeciwko wolności poczynać. Raguzanie płacą corok Sułtanowi Tureckiemu 24,000 cekinòw, gwardyą maią z samych Węgrów złożoną, cudzoziemcòw, a naybardziey Turkòw na noc w kwaterze wyznaczoney zamykaią, bramy mieyskie latem przez 3 godziny, a zimie przez półtory tylko otwieraią, szlachcie nosić szpady zabraniaią.

Krore są prowincye Georgii Ottomańskiey abo zachodniey?

Georgia między Kaspiyiskim i czarnym morzami położona korrelponduie dawnym Kolchidzie i Iberyi, dzieli się na 5 prowincyi z ktòrych dwie wschodnie Kakiet i Karduel należą do Persyi, a zaś trzy zachodnie Guriel, Imiretta i Mingrelia hołduią Turczynowi. Zboże, wino, owoce, bydło i wszystkie rzeczy do wyżywienia ludzkiego służące Georgianów obfitością i wyborem bogacą. Krew w obu płciach Georgiańskich na całym świecie ma być nayczystsza, a uroda w białey płci naypięknieysza. Męszczyzny są dowcipni, lecz prostacy, piiacy, lubieżni, okrutni, niewierni, a naybardziey Mingrelianie żeniący się ze swemi synowicami i siestrzenicami, są oraz wyperswadowani, że zabiiać

biiać własne dzieci w niedostatku, abo chorych bez nadziei życia zostaiących, iest dzieło Chrześciańskiey miłości. Nie dziw, że w tym kraiu nayprzednieysze familie maią za ozdobę sprawować urząd Kata abo Mistrza gardłowey sprawiedliwości.

Guriel M. S. Gurielu, w którym Xiążę mieszka, miasto haraczu przysławuie Porcie 46 młodych oboiey płci pięknych ludzi od lat 10 do 20. *Gonia* i *Akalsika* są dwa miasta Turecką twierdzą osadzone.

Imiretty M. S. *Imiretta. Radia*, *Scorgia* i *Scander* trzy mieysca obronne należą do Xiążęcia, a *Cotaris* do Turków. Xiążę prowadzi ród swóy od Dawida i Betsabei nazywa się *Meppa*, daie corok w haraczu Porcie 40 panienek i tyleż krasnych pacholąt. Ponieważ ten kray obfituie naywięcey w wino i świnie dwie rzeczy w zakonie Mahometa zakazane, Turcy nie obracaią Imirety w prowincyą dziedziczną, corok iednak z niey wyciągaią różnemi sposobami siła młodzi płci oboiey.

W Mingrelii dwa są miasta: *Izagur* i *Suwas;* kray cały na 2 dzieli się części, i trzem podlega panom sobie wzaiemnie nie podległym, a Turczynowi podlegaiącym i haracz w ludziach płacącym. Naymożnieyszy z tych Xiążąt nazywa się *Dadian.*

dian. Wszyscy trzey maią moc nie określoną nad życiem i maiątkiem swych poddanych, a szlachta kraiowa tęż samę rozciąga moc na nieszczęśliwych kmieciów, których ona często zabiia a częściey Turkom przedaie. Taż sama szlachta ustawiczną toczy woynę: iedni na drugich włości napadaią, rabuią, palą, i ludzi zabranych przedaią. *Dadian* oprócz haraczu w ludziach, daie Porcie 6000 sążni płótna.

Rzeczypospolite Barbarzyńskie: Algierska, Tunetańska i Trypolitańska bardziey sprzymierzone niż hołdownicze potencyi Tureckiey leżą w Afryce nad morzem śrzodoziemnym.

ROZDZIAŁ IV.
O Państwie Moskiewskim.

Które są państwa Monarchii Moskiewskiey?

Wszystkie te obszerne kraie, które się zamykaią pod powszechnym *Moskwy* imieniem na Moskwę Europeyską i Azyatycką podzielone. Moskwa *Europeyska* z Inflantami Moskiewskiemi i Estonią długa iest na mil 215, szeroka z południa na północ

mil 440. Moſkwa *Azyatycka* ma mil 400 ze wſchodu na zachòd; a 650 z południa na pòłnoc.

Z ktòremi kraiami graniczy Moſkwa?

Na pòłnoc oblana ieſt oceanem lodowatym, na wſchod morzem Amerykańſkim i golfem Kamſzatſkim, na południe ſtyka ſię z Tartaryą Chińſką, Tartaryą wolną i Tartaryą małą, na zachòd z Polſką, morzem Baltyckim, Szwecyą i Laponią Duńſką.

Na wiele części dzieli ſię Państwo Moſkiewſkie?

Na 14 Wielkorządztwa abo Prowincyi, z ktòrych 3: Kazan, Aſtrachan, i Tobolſk abo Syberya z częścią Archaniołu ſą w Azyi, inne zaś w Europie: 5 w części pòłnocney, a 6 w południowey.

Iak ſię nazywaią Wielkorządztwa pòłnocne?

Petersburg, *Rewel*, *Ryga*, *Wielki-Nowogròd* i *Archanioł*, ktòrego część wſchodnia należy do Azyi. Wielkorządztwa Petersburskiego, do ktòrego należy Ingrya abo Ingermania, część Karelii wſchodniey, Wirlandya abo Eſtonia wchodnia, ſą miaſta: *Petersburg* ſtołeczne Państwa Moſkiewſkiego, rezydencyą Carów, przepyſznemi pałacami ozdobione, założone od

od Piotra I. roku 1703. na wielu wyſpach rzeki Newy, o ćwierć mili od oney uścia, pożarem Roku 1737. i 1771 uſzkodzone. *Kronslot* port morſki na wyſpie *Kronſtadt*. *Sliſſelbourg* nad Ladogą w tym mieyſcu gdzie Newa z niey wypływa śmiercią Iwana III. r. 1764. ſławny. *Wiburg* M. S. Karelii Ruſkiey. *Narwa* miaſto obronne, przy ktòrym r. 1700 Szwedzi w 8.000 zbili 100,000 Moſkalów, *Rewel*, *Hapſal*, *Ryga* przy uściu Dzwiny. *Dunemonda* abo *Diament* forteca, *Wenda*, *Parnaw*, *Derpt*, *Nowogròd-Wielki*, ſtolica prowincyi tegoż imienia nad *Wołchową* od Witołda W. Xiążęcia Lit: r. 1427 do płacenia daniny przymuſzony, a od Cara Iwana Waſilewicza r. 1467. podbity. *Nizigród*. &c:

Miaſta znacznieyſze ſześciu prowincyi południowych, 1) *Moſkwa* M. S. nad Moſkwą wielkie i po większey części drewniane. Przy Cerkwi S. Iana dzwon naywiększy w Europie, ważący 160 tyſięcy funtów roku 1701. pod czas pożaru ſpadł na ziemię i rozłupał ſię. *Koſtrom* nad Wołgą, *Roſtów*, *Rezan*, *Włodziemierz*, *Suzdal*, *Kaługa*, nad Okką, *Tula* nad Upą. 2) *Smoleńſk* nad Dnieprem ſtołeczne i mocne miaſto Xięſtwa Smoleń: uſtąpionego od Polakòw Moſkalom R. 1686. 3)

Kiiów nad Dnieprem ſławny pieczarami ſtolica Xięſtwa Kiiow: także Moſkalom od Polaków uſtąpiony. *Pułtawa* ſławna klęſką Szwedów r. 1709. *Czerniechów*, część ukrainy abo Kozaczyzny należą do wielkorządztwa Kiiowſkiego. 4) *Białogród.* 5) *Woronez. Niſki-Nowogród* &c:

Które ſą miaſta znacznieyſze trzech prowinciy Aziatyckich?

1) *Kazan* M. S, Króleſtwa Kazańſkiego: Moſkale wzięli to miaſto Tatarom r. 1531, a całe króleſtwo podbili r. 1554. 1) *Aſtrachan* na wyſpie *Dołgoy*, którą czyni rzeka Wołga M. S. Króleſtwa Aſtrachańſkiego, *Caryczyn* nad Wołgą od którego Piotr I. zaczął był ciągnąć kopanicę dla złączenia Wołgi z Donem, ale dla ſkaliſtego gruntu muſiał zaczęte dzieło porzucić. 3) *Tobolſk* M.S. Syberyi abo Tobolſka. Rozległa ta kraina ieſt oſadzona częścią Moſkalami, częścią różnemi Tatarami Pogańſkiey i Mahometańſkiey wiary. Półwyſep *Kamſzatka* z miaſtem i portem tego imienia należy do Syberyi. *Nerzińſk* ſławny traktatem Moſkalów z Chińczykami. *Ochota* nad golfem *Amur.*

Iakie ſą własności kraiów Moſkiewſkich?

Powietrze wſzędzie ieſt zimne, kray cały niemal przez 3 ćwierci roku śniegiem i lodem zawalony, iednakże po większey części, a zwłaſzcza ku granicom Polſkim obfituie w zboże, bydło, źwierzynę, ryby, ſól i inne rzeczy potrzebne do wyżywienia ludzkiego. Futra, ryby ſolone, kawiar, ſkóry, woſk, miód, talk, łóy, mydło, konopie, len, potaż, *rhubarbarum* ſą Moſkiewſkie towary za granice wychodzące. Moſkale handluią z Hollendrami, Anglikami, Perſami i Chińczykami, do tych oſtatnich tak wiele wychodzi z Moſkwy pieniędzy, wiele z kraiu nie pieniężnego wychodzić może, ale teraz handel Chińſki ieſt prawie zaniedbany. Więcey daleko Moſkale na towarach ſwych zyſkiwaliby, gdyby one do Hollandyi, Francyi, Hiſzpanii &c: na ſwych okrętach poſyłali. Lecz do tych czas maytkowie Moſkiewſcy nie mogą liczyć ſię między dobremi, chociaż maią okrętów i ſtatków podoſtatku.

Iakie ſą przymioty narodu Moſkiewſkiego?

Moſkale nie dawno byli grubianie, nie obyczayni, prości, niewierni w dotrzymaniu traktatów i zabobonni. Zyiąc w niewoli pod panami także niewolnikami nie znali ani nauk i kunſztów, ani poznawali ſwych właſnych potrzeb i pożytków. Za *Piotra* W. Prawodawcy tego narodu

zaczęli trochę ſię polerować i z cudzoziemſkiemi kraiami poznawać. Moſkale ſą wzroſtu miernego, mocni, z przyrodzenia podeyrzliwi, ſrodzy, zuchwali w ſzczęściu, a małego ſerca w przeciwności, ſą ſpoſobni do woyny, żyią niekoſztownie, wytrzymuią wielkie trudy i ſą ślepo poſłuſzni ſwym Generałom. *Piotr* W. uſławicznie ich ćwicząc, a *Karol* XII Król Szwedzki nie przeſtannie zwyciężaiąc, nauczyli ich woiować z ſławą. Iednakże umyſł ich ma coś ieſzcze niewolniczego i braknie im na tych pobudkach ſławy i honoru, które czynią ludźmi wielkiemi.

ROZDZIAŁ V.

O Króleſtwie Francuſkim.

Co zamykaią Państwa Króla Francuſkiego?

Zamykaią: 1) Dwanaście wielkich prowincii abo dawne Wielkorządztwa. 2) Prowincye podbite abo nabyte. 3) Dzierżawy za Europą leżące.

Iakie ſą granice Króleſtwa Francuſkiego?

Francya nazwana przedtym *Gallia* ma granice na północ cieśninę morſką *la Manche* i Niderland; na zachód Ocean; na wſchód Niemcy, Szwaycaryą, Sabaudyą Piemont, i część Włochów Alpami oddzielonych; na południe morze śrzodoziemne y góry Pireneyſkie, które ią odłączaią od Hiſpanii. Leży Francya między 13-20 i 25-40 graduſami długości, a 42-20 i 51-10 ſzerokości geograficzney; więc długa ieſt około mil 186, ſzeroka na mil 177.

Iak ſię nazywaią Wielkorządztwa dawne Francuſkie?

1) Wyſpa Francuſka, 2) Pikardya 3) Normandya. 4) Brytania, 5) Xięſtwo Aureliańſkie, 6) Akwitania, 7) Langwedocya, 8) Prowancya, 9) Delfinat, 10) Prowincya Lugduńſka, 11) Burgundya, 12) Szampania.

Które ſą miaſta znacznieyſze 12 prowinciy Francuſkich?

1) Wyſpy Francuſkiey i Francyi M.S. Paryż nad Sekwaną pięknością, bogactwem, oſiadłością i wielkością naypierwſze w Europie, ieſzcze przed *Juliuſzem Ceſarem* ſławne. W nim 1. Akademie: *Akademia* albo *Univerſitas* przez *Karola* W. podług wielu mniemania r. 790 fundowana, *Collegium Królewſkie* od *Franciſzka* I. dla nauki różnych ięzyków założone. *Akademia Francuſka* dla wydoſkonalenia ięzyka Francuſkiego; *Akademia napiſów* dla tłumaczenia

nia dawnych napisów i medalów, ustanowiona, *Akademie nauk wyzwolonych*: *Mularstwa*, *Snicerstwa*, *Architektury* i *Cyrulictwa*. Biblioteki publiczne sławnieysze są: Królewska, Mazaryńska, S. Wiktora. Ogród Królewski ziołami cudzoziemskiemi i różnemi drzewkami napełniony, w którym znayduie się gabinet w różne ciekawości przyrodzone bogaty.

2) Place publiczne: *Plac Królewski* na którym *Ludwika* XIII; *Plac Wandomski*, na którym *Ludwika* XIV posągi na koniach stoią. *Plac zwycięski* ozdobiony posągiem *Ludwika* XIV w szatach, których Królowie Francuscy na koronacyi używaią: zwycięstwo kładzie mu koronę na głowę, a cztery narody w kaydanach widzieć się daią pod nogami. *Plac Ludwika* XV.

3) Pałace i gmachy znacznieysze: *Louvre* i *Tuilleries* dwa pałace Królewskie złączoczone z sobą długą galeryą. *Luxembourg* pałac także Krolewski z obszernym ogrodem. *Pałac Królewski* tak nazwany należy do Xiążęcia Aureliańskiego. *Szpital żołnierski*, *Ratusz*, *Bastilla*, *Pałac* w ktorym parlament zasiada. *Sorbona*, w kościele którey przepyszne *Mausoleum* iest Kardynała *de Richelieu*. Kościół Katedralny, Kościół S. Sulpicyusza, Kościół i *Collegium* czte-

czterech narodów od Kardynała Mazaryniego fundowane.

4. Pałace Królewskie na około Paryża: *Wersal* o 4 mile od Paryża dla zamku, ogrodu, wód, kaplicy i galeryi podziwienia godny. *Dom S. Cyra* o milę od *Wersalu* przez *Ludwika* XIV dla edukacyi 250 Panien szlachetnie urodzonych fundowany. *Zamek S. Germana*, *Marly*, *Choisi*, *lá Muette*, *Bellevue*, *Meudon*, *Vincennes* &c:

Inne miasta wyspy Francuskiey są: *S. Dyonizy* miasto sławne opactwem Benedyktyńskim, w którego kościele grzebią się Królowie Francuscy, a w klasztorze złożony iest skarb korony Francuskiey. *Fontainebleau* i *Compiegnie* zamkami Królewskiemi zaszczycone, *Soissons*, *Beauvais*, *Laon*, *Noyon*, *Pontoise Melun*, *Clermont* &c.

3) Pikardyi M. S. *Ambian* abo *Amiens* nad Sommą, inne miasta: *Peronna*, *Conti* Xięstwo, od którego Xiążęta krwi Królewskiey *de Conti*; *Calais* miasto mocne z cytadellą i portem obronnym, *Bolonia*, *Abbevilla*. *Crecy* klęską Francuzów r. 1346 sławne, *Vermand*, *Ardres*, *Ham* &c:

3) Normandii *Rotomag* abo *Rouen* nad Sekwaną M. S, *Dieppe*, *Yvetot* baiecznym Krolestwem zaszczycony, *Eu*, *Longueville*, *Caen* stolica dolney Normandyi. *Cherbourg*, &c:

4)

4) Brytannii *Rennes* stołeczne, *Nantes* nad Ligerą piękne, bogate i handlowne. *Saint-Malo*, *Vannes*, *L'Orient* sławny składem towarów kompanii Indyiskiey, *Brest* z portem w całey Francyi naypięknieyszym.

5) Akwitanii *Burdegala* (*Bordeaux*) nad Garonną wielka bogata i handlowna. Inne miasta są: *Fronsac* Xięstwo, *Cahors*, *Montauban*, *Rhodez*. Gaskonia i Nawarra dolna, Alwernia, Bearnia, Turenna należą do dawnego Wielkorządztwa Akwitańskiego.

6) Langwedocyi M. S. *Tolosa* nad Garonną stolicą Arcybiskupią, Parlamentem, Akademią zaszczycona. Inne miasta są: *Alby* nad Tarną, *Karkassona*, *Narbonna*, *Montpellier*, *Nismes*, *Agda*, *Lunel*, *Frontignan* &c.

7) Prownncyi M. S. *Aix* (Aquæ Sextiæ) miasto wielkie, *Arelata* (Arles) stołeczne przedtym Krolestwa Arelateńskiego, *Sisteron* nad Durancą, *Marsylla* nad morzem, miasto piękne i bogate, *Toulon* naypierwszy port Francuski nad morzem śrzodoziemnym, *Antiba* także port morski. Do Prowancyi należą wyspy: Hierskie i Leryńskie oraz Xięstwo Arauzykańskie (*d'Orange.*)

8) Delfinatu M. S. *Gracyanopol* (Grenoble.) *Wiedeń*, *Embrun*, *Walencya*. O 3 mile od *Gracyanopolu* iest wielka Kartuzya gdzie Generał całego zakonu mieszka.

9)

9) Xięstwa Aureliańskiego M. S. *Aurelian* (*Orléans*) nad Ligerą. Biskup miasta tego w dzień swego wiazdu na Biskupstwo ma przywiley uwalniać więźniów gardłowey karze podległych; inne miasta znayduią się: *Chartres* (*Carnutum*) *Maintenon*, *Vendome*, *Blois*, *Chambort*, *Bourges* stolica Xięstwa Biturycenskiego. *Nevers*, *Montargis* &c.

10) Prowincyi Lugduńskiey M. S. *Lugdun* abo *Lion* nad zbieżeniem Sonu i Rodanu: miasto to w wielkości i nasiadłości iednemu tylko ustępuie Paryżowi. Kanonicy Lugduńscy nazywaią się Hrabiami i używaią insuły Biskupiey. Nayprzednieysze iedwabne manufaktury w tym mieście są założone. Inne miasta są: *Montbrison*, *Moulins*, *Gueret*, *Roane*, S.*Stefan*, *Condrieux* &c.

11) Xięstwa Burguńskiego M. S. *Dijon*, *Chatillon*, *Auxerre* (Antissiodorum) *Semur*, *Autun*, *Macon*, *Avalon*, *Citeaux* pierwsze Opactwo Cysterskie. *Cluny* Opactwo Kluniackie. *Trévoux* M. S. Xięstwa udzielnego Dąbskiego od *Ludwika* XV przyłączonego do korony.

12) Szampanii *Remy* (Reims) M. S. nad Weślą, koronacyą Królów Francuskich zalecone. *Chalons* nad Marną, *Provins* stolica Prowincyi *Brie*, *Sens*, *Tonnere* sławne winem, *Sedan*, *Troyes*, *Langres*, *Rocroi* &c:

Które

Które Ją Prowincye Francuſkie podbite abo nabyte i onych miaſta znacznieyſze?

1) Flandrya Francuſka, 2) Artezya, 3) Alſacya, 4) Hrabſtwo Burguńſkie, 5) Hrabſtwo Ruſſilońſkie, 6) Lotaryngia i Bar. 7) Korſyka

Flandryi Francuſkiey. miaſta ſą: *Lille* ſtołeczne i obronne, *Duak* nad Skarpą, *Dunkierka* nad morzem ogołocona z twierdz, *Grawellina*, *Kaſſel* &c: *Cambrai* M. S. Kambrezyi; *Walencienna* nad Skaldą M. S. Hannonii Francuſkiey, *Charlemont* obronny nad Mozą, *Condé* od którego linia iedna krwi Królewſkiey nazywa ſię, *Givet* forteca &c:

2) *Artezyi* M. S. *Arras*, *S. Omer*, *Heſdin*, *Betuna*, *Lens*. 3) Alſacyi M. S. *Strasburg* wielkie i obronne. Inne miaſta ſą: *Enſisheim*, *Kolmar*, nowy *Brizak*, *Salverna*, *Lautenbourg*, *Landau* na końcu Alſacyi ku Faltz Hrabſtwu ieſt miaſto iedno z naymocnieyſzych w Europie. W Sutgowii miaſta ſą: *Belfort*, *Huninga*, *Feretta*, 4) Hrabſtwa Burgundſkiego. M. S. *Beſançon*, *Dola*, *Ornans*, &c. 5) Hrabſtwa Ruſſillońſkiego w górach Pireneyſkich przy Hiſzpanii, od któ, rey ieſt oderwane, leżącego M. S. *Perpinian* obronne i z mocnym zamkiem. *Elna*, *Riveſaltes*, *Mont-Louis* założony od *Ludwika* XIV. 6) Lotaryngii M. S. *Nancy*. Inne miaſta ſą: *Remiremont* Opactwem bogatym

gatym Kanoniczek świeckich zaſzczycone. *Plombiéres* ſławne wodami mineralnemi. *Luneville* rezydencyą i pałacem Xiążąt Lotaryńſkich ozdobione; tu dnia 23 Lutego r, 1766 Staniſław Król Polſki umarł i familią Leſzczyńſkich ſkończył. *Bar le Duc* ſtołeczne Xięſtwa Barſkiego razem z Lotaryngią uſtąpionego Krolowi Staniſławowi r, 1735. a po iego śmierci koronie Francuſkiey. Biſkupſtwa Lotaryńſkie: Tulſkie, Werdeńſkie i Metſkie, za panowania Henryka II doſtały ſię Francyi. r. 1552.

7 Korſyka od Genueńczykow Francuzom traktatem umownym uſtąpiona, mocą którego od tych do zupełnego poſłuſzeńſtwa dnia 10 Czerwca r. 1769 przyprowadzona, leży na morzu śrzodoziemnym na północ Sardynii, druga mil 33, ſzeroka 15 do 17 dzieli ſię na 4 ſtrony: na północną abo przedgòrną, połdniową abo zagòrną, wſchodnią abo wewnętrzną, zachodnią abo zewnątrzną, w tych 4 ſtronach ieſt 68 piewòw abo powiatòw na 5 biſkupſtw podzielonych, w których ſię znayduie 112 tyſięcy obywatelów.

M.S. całey wyſpy *Baſtya* z portem miałkim wielka i ludna. *Bonifacya* z portem morſkim piękna i handlowna; *Alerya Sarla*, *Adiazza*-Urcinum nad morſkim wybrzeżem

żem. *Sagona* prawie zburzona. *Calvi*, *Mariana*, *Nebbia*, *San-Fiorenzo*, i *Korta* w pośrzodku wyspy zasadzona, do którey Francuzi ze wszystkich miast portowych drogi sypać kazali.

Powietrze Korsykańskie grube i niezdrowe, grunta gòrzyste i twarde, a oprócz tego zle uprawiane przeszkadzaią wielkiey ludnorci, doliny iednak okrywaią się zbożem, a pagòrki winnicami, oliwnym, migdałowym i innym drzewem owocowym.

Cały naród od roku 1730 obroną wolności zaprzątniony, opuścił prawie rolę, przemysł i handel. Genueńczycy dla wyspy zaludnieuia w przeszłym wieku sprowadzili z Morei 600 Maniotòw zdatnieyszych do rozboiu, niż do roli uprawy.

Korsykanie są wzrostu przystoynego chociaż chuderlawi, dowcipu bystrego, poięcia prędkiego, wymowy gładkiey i tak łatwey, że nayprostszy człowiek z nieporòwnaną słów i wyrazów obfitością się tłomaczy. Mowa kraiowa nie wiele się ròżni od ięzyka Włoskiego. Z przyrodzenia Korsykanie zawzięci, mściwi, prożniacy wstrzemiezliwe prowadzą życie, wieśniacy latem na owocach, rybach i mięsie, a zimie na chlebie ięczmiennym i kasztanach przestaią; niewiasty wszystkie tu prace domowe i po-

i po większey części rolnicze podeymuią, męszczyzni ostatni prożniacy we wrotach chałup swych nikczemnych i brzydkich siedzą, tituń ustawicznie ciągnąc, abo po ulicach chodzą rząd kraiowy bramuiąc, i wiadomości publiczne sobie wzaiemnie powiadaiąc. Nie masz narodu nad Korsykrński, któryby większą miał do kart skłonność; dla iednego tylko polowania ci gnuśni prożniacy grę kart porzucaią. Piiaństwo, niewierność małżeńska, niedotrzymanie danego słowa są tu prawie występki nieznaiome.

Które kraie za Europą leżące należą do Francyi?

W *Afryce*, ku zachodowi wyspa *Gorea* przy brzegach Gwineyskich; ku wschodowi wyspy *Borbońska i Francuska*: w Krolestwie Algierskim *Bastyon Francuski* forteca.

W *Azyi*, *Ponticheri* nad brzegami Koromandelu z tey strony Gangesu.

W *Ameryce*: część *Guyany* na lądzie Ameryki południowey. Wyspy: *Martinika*, *Gwadalupa*, *Grenada*, *Maria-Galanta*, *Desiderada*, *SS. Bartłomieia*, *Marcina*, *Łucyi*, *Aluzyi*, *Kaienna*, część wyspy *S. Dominika* abo *Hiszanioli*, wyspy *S. Piotra i Miquelon* w stronie pòłnoeney dla suszenia stokwiszu od Anglii pozwolone i warowane.

Iaka iest żyzność i własności kraiu Francuskiego?

Po-

Powietrze ieſt czyſte, zdrowe i umiarkowane. Położenie kraiu piękne, miłe i do prowadzenia wielkich handlòw ſpoſobne. Kray cały żyżny, roſkoſzny i pięknemi rzekami oblany, obſituie w zboże, iarzynę, różne leguminy, kwiaty, owoce wyborne, wina, oliwę, ſòl, bydło, konie, owce, oſły, muły, zwierzynę wſzelaką, w kruſzce żelazne, ołowiane, miedziane, ſrebrne, wielce ieſt ludny, ponieważ na 20 millionów ludzi w nim rachuią. Nauki, kunſzty i rzemiosła ſą tam we czci i poważeniu, tak zaś ſą wydoſkonalone, że żaden naród z Francuſkiemi rzemieślikami zrównać ſię nie może. Francya ma wiele Akademii abo uczonych ludzi zgromadzeniów, 25 Universitates, 18 Arcyciſkupſtw, 112 Biſkupſtw, 700 Opactw, 14,700 klaſztorów, 1240 Przeorſtw, 240 Kommendorſtw Maltańſkich, 13 Parlamentów abo naywyżſzych trybunałów,

Iakie ſą przymioty złe i dobre narodu Francuſkiego?

Francuzom przyrodzone ſą chęć i ſpoſobność do woyny, te dwa przymioty pochodzą z ſkłonności woienney Gallów, i rządu żołnierſkiego Franków. W woyſku iednak ich karność nie zachowuie ſię należyta, ani daie ſię nauka w ſztuce żołnierſkiey

ſkiey potrzebna. Sami Officyerowie rzadko znaią ſię gruntownie na kunſzcie rycerſkim; Królom ſwoim Francuzi zawſze wierni i życzliwi, nie mniey maią ſpoſobności do wſzyſtkich nauk, iako do dzieł odważnych. Pięknym ich przymiotom i zaſzczytom od nauki i wychowania udzielonym uymuią ceny żywość zbytnia, nie pomiarkowane czci pragnienie, lekkość, á nadewſzyſtko zaſmakowanie w naganney roſkoſzy, uciechach, romanach i lekkich zabawach, które cały naród opanowały tak, że Paryż żywym ieſt wyobrażeniem Rzymu za czaſów *Ammiana Marcellina*. Edukacya Francuſka tak powſzechnie chwalona ieſt wielce nie doſkonała z ſtrony nauk politycznych,

---

ROZDZIAŁ VI.

O Króleſtwach Hiſzpańſkim, Portugalſkim, i Sardyńſkim.

Które państwa Król Hiſzpańſki poſiada?

W Europie ma Hiſzpanią; w innych świata częściach, á naybardziey w Ameryce obſzerne kraie ſą pod panowaniem Króla Katolickiego.

Jakie ſą granice, obſzerność i podział Hiſzpanii?

Hiſzpanii granice ſą: morze, Portugalia, gòry Pireneyſkie, ktòre ią oddzielaią od Francyi. Cała ta półwyſpa ieſt pod panowaniem Kròla Hiſzpańſkiego oprocz Portugalii, ktòra ma właſnego Kròla, i Gibraltaru, który od roku 1704 należy do Anglikòw.

Rozległość Hiſzpanii niemal ieſt taż ſama co i Francyi, wyſpa też Maiorka należy do Hiſzpanii, á Minorka do Anglii.

Dzieli ſię na 13 prowincyi po więkſzey części zaſzczyconych tytułem króleſtw, że przedtym nad niemi panowali właśni kròlowie tak Chrześciańſcy iako Maurowie. Z tych prowincyi cztery leżą nad oceanem: Biſkaya abo Kantabrya, Aſturya, Galicya ku pòłnocy, á Andaluzya ku południowi; cztery nad morzem śrzódziemnym: Grenada, Murcya, Walencya i Katalonia; pięć we śrzodku: Nawarra, Arragonia, Kaſtylia dawna, króleſtwo Leońſkie i Kaſtylia nowa, do ktorych maią być przydane wyſpy na morzu śrzodziemnym.

Jaki ieſt podział, i ktòre ſą miaſta trzynaſtu prowincyi Hiſzpańſkich?

1) Biſkaya dzieli ſię na trzy powiaty: na Biſkaya, Gwipuſkoę i Alawę: *Bilbao* ieſt M. S. całey Biſkaii, inne miaſta ſą: *Fontarabia* obronne, *S. Sebeſtyan*, *Gwetarya*, *Placencya* &c. Biſkayczykowie ſą naylepſi w całey Hiſzpanii żołnierze i nayſpoſobnieyſi marynarze, maią oſobliwy ſwoy ięzyk, żadnego niemaiący podobieńſtwa z innemi ięzykami Europeyſkiemi.

2) Aſturya dzieli ſię na *Aſturyą Owiedańſką*, ktòrey M. S. *Owiedo*. i *Aſturyą Santyllańſką*, ktòrey M. S. *Santyllana*. Pierworodni ſynowie Kròlòw Hiſzpańſkich piſzą ſię Xiążętami Aſturyi. Szlachta Aſturyiſka ieſt nayzacnieyſza w całey Hiſzpanii.

3) Gallicya ktòrey M. S. *Kompoſtella* pięknemi rynkami i wſpaniałemi kościołami, á naybardziey Metropolitańſkim ozdobiona. Poſpòlſtwo ieſt tego zdania, że ciało *S. Jakuba Apoſtoła Więkſzego* tam ſpoczywa. *Corogne* i *Ferrol* ſą dwa ſławne porty morſkie w Gallicyi, *Lugo*, *Tuy*, *Vigo*. &c.

4) Andaluzya u dawnych *Betyka* tak nazwana od rzeki *Bætis* dziś *Gwadalkwiwir* ieſt nayżyznieyſzą, naybogatſzą i nayweſeltzą prowincyą Hiſzpańską, obfituie w dzielne konie, w delikatne wina, i w zboże, dla czego poſpolicie ią nazywaią, ſtaynią, piwnicą i ſzpichlerzem Hiſzpanii: M. S. *Sewilla* nad Gwadalkwiwirem liczy ſię miedzy naypierwſzemi miaſtami Hiſzpańſkiemi. Inne miaſta ſą: *Korduba* oyczyzna dwuch *Senekòw* i *Lukana*, *Palos*, *Lucena*, *Oſſuna*, *Medina*. *Sidonia*, *Kadix* na małey wy-

wyſpie, miaſto wielkie, mocne, bogate i ſławne ſwym portem, z którego flota kupiecka wychodzi do Ameryki i ztamtąd naładowana złotem i bogatemi towarami powraca. *Rota* winem ſławna, *Ubeda*, *Moron*.

5) *Grenada* piękne wielkie i roſkoſzne ſtołeczne króleſtwa Granateńſkiego. Inne miaſta ſą: *Antekwera*, *Gwadix*, *Malaga* dla wina delikatnego ſławna, *Marbella*, *Wera* &c.

6) *Walencya* M. S. kròleſtwa Walentyńſkiego, piękne i ludne. *Morwedra* na rozwalinach *Saguntu* ſtoiąca, *Gandya*, *Monteſa*, *Alikant* w wino obfituiący, *Bunol* &c.

7) Króleſtwa *Murcyi* M. S. *Murcya* nad Segurą. Inne miaſta: *Lorka* *Almakaron* *Kartagena*, którey port morſki za naybeſpiecznieyſzy w Europie ieſt poczytany.

8) Katalonii M. S. *Barcellona* piękna zaſłoniona fortecą *Montjoui*, *Tarragona*, *Tortoſa*, *Leryda*, *Girona*, *Roża* ſą miaſta obronne, *Urgel*, *Maya*, *Kardona*, *Palamo*. &c:

9) Nawarry gòrney M. S. *Pampeluna* według poſpolitego mniemania od *Pompejuſza* założona; *Olita*, *Wiana*, *Tudela* &c: dolna Nawarra należy do Francyi.

10) Kròleſtwa Arragońſkiego M. S. *Saragoſſa* (*Cæſar-Auguſta*) nad Ebrem. *Albarazin*, *Balbaſtro*, *Fraga*, *Hueſka*, *Tarakona* *Mukon*, *Jaka*, *Monzon* ſą miaſta znacznieyſze.

11)

11) Kaſtylii dawney M. S. *Burgos*; rynki, gmachy publiczne, fortany i za miaſtem przechadzki ſą tam piękne i roſkoſzne. Nie daleko od tego miaſta ieſt ſławne opactwo *Las-Hueglas*, w ktorym naymniey mieſzka 150 zakonnic z nayprzednieyſzych domòw Hiſzpańſkich; Xieni ma pod ſobą 17 klaſatoròw Panieńſkich, 12 Kommanderyi kz walerkich i ieſt Panią nad 50 miaſt i miaſteczek. *Kalahorra*, *Kalaroga*, *Oſma*, *Lerma*, *Segowia*, *Medina-Cæli*, *Olivares*, *Walladolid*, *Soria*, ſą miaſta znaczne w dawney Kaſtylii.

12) Króleſtwa Leońſkiego M. S. *Leon* (*Legio*) kościołem katedralnym w całey Hiſzpanii naypięknieyſzym zalecony. Inne miaſta ſą: *Aſtorga*, *Zamora*, *Toro*, *Salamanka* z akademią nayſławnieyſzą w Hiſzpanii.

13) Kaſtylia nowa dzieli ſię na 4 prowinbye: *Algaryą*, *Sierrę*, *Manchę* i *Extremadurę*. Algaryi i całey Monarchii Hiſzpańſkiey M. S. *Madryt* nad potokiem *Manzanarą*, rezydencyą królewſką i wſzyſtkich rad koronnych zalecony, *Tolet* na Tagiem bogatym arcybiſkupſtwem ozdobiony Pałace kròlewſkie na koło Madrytu ſą: *Buen-Retiro*, *Florida* z ogrodem roſkoſznym i ciekawym; *El-Pardo* o dwie mile od Madrytu; *S. Ildefons* Werſal Hiſzpańſki; *Eſkuryał* o 6 mil od Madrytu nad *Gwadarą* ſła-

ſławny klaſztór Hieronimianów od *Filipa* II na cześć *S. Wawrzyńca* zbudowany, z mieſzkaniem dla Króla i dworu królewſkiego. *Alranjuez* nad *Tagiem* weſołym położeniem, ogrodami, fontanami &c: zalecony.

Sierry miaſta ſą: *Kuenza*, *Walerya*, *Almanza*, &c. Manchy: *Kalatrawa* kawalerów Kalatrawſkich gniazdo, *Gwadalupa*; Extremadury: *Badajos* (*Pax Auguſta*) *Meryda*, *Alkantara* kawalerów Alkantarſkich ſtolica, *Placencya*, &c. klaſztor Hieronimianów *S. Juſta* w którym *Karol* V Ceſarz przeżywszy w oſobności lat 2 umarł roku 1558.

Które wyſpy na morzu śrzodoziemnym należą do korony Hiſzpańſkiey?

Balerary to ieſt *Maiorka* z M. S. tegoż imienia, *Iwika*, *Fromentera* dla wielości wężów opuſzczona. *Minorka* podbita r. 1708 od Anglików doſtała ſię im przez traktat Utrechſki.

Które kraie za Europą leżące ſą pod panowaniem Hiſpańſkim?

Filip II Krol Hiſzpanſki mawiał: że w państwach iego ſłońce nigdy nie zachodziło; w rzeczy ſamey do Hiſzpanii obſzerne należą za Europą kraie:

W *Afryce* miaſta obronne: *Ceuta*, *Marſalquibir*, *Pignon de Velez*, *Oran* i na oceanie zachodnim wyſpy Kanaryiſkie: *Palma*, *Fera*, *Gomera*, *Wielka Kanarya*, *Teneryfa* na którey ieſt góra nazwana *Le Pic de Ténerife* naywyżſza na całym świecie, *Fortawentura Lancerotta* &c.

W *Azyi* wyſpy Filipińskie i Maryańſkie abo rozboynicze. Miedzy Filipińſkiemi znacznieyſze ſą: *Manilla*, *Mindanao*, *Cebu* &c.

W *Ameryce północney na lądzie*: 1) Mexyk abo nowa Hiſzpania obſituie w ſzyby złote, ſrebrne, ałunowe &c: przy którey ſą laſy ſarbiarſkiego drzewa. 2) Nowy Mexyk od ludzi dzikich mieſzkany. 3) Luizyana od Francuzów Hiſzpanom uſtąpiona. 4) Kalifornia kray piękny i żyzny.

W *Ameryce południowey*: 1) Ziemia tęga abo *Tierra firma*, 2) Peru abo Peruwia. 3) Królestwo Chileńſkie abo *Chili*. 4) Tukumania. 5) Ziemia Magellańſka. 6) Parakwarya, w którey leży ziemia Miſſionarſka wdłuż rzeki Parany.

Wyſpy na morzu północnym Amerykańſkim: 1) Wyſpy Antylſkie, część *Hiſzpanioli* abo S. Dominika wſchodnia i południowa, *Porto-Ricco* &c:, 2) Wyſpy Lukayſkie, których rachłuiąc ſkały nad wodę podnieſione, ieſt więcey niż 400 znacznieyſzych. &c. 3) Z wyſp Karaybſkich wyſpa *Trinidada* przy ziemi tęgiey leżąca.

Iakie ſą własności powietrza i gruntów Hiſzpańſkich?

Po-

Powietrze kraiow Hiſzpańſką Monarchią w Europie ſkładaiących ieſt ciepłe, ſuche i zdrowe, ſłońce zawſze wypogodzone wznieca upały częſtokroć tak wielkie, że rzeki pławne wyſychaią. Morze większą część Hiſzpanii oblewaiące czyni ią kraiem do prowadzenia wielkich handlów ſpoſobnym, porty morſkie ſą i częſte i dobrze opatrzone: Prowincyi nadmorſkich żyzność i weſołe położenie Hiſzpani do raiu przyrownywaią ziemſkiego, śrzodek kroleſtwa ſkładaiące ſą nie urodzayne; wina, owoce delikatne, zwierzyna, bydło, á mianowicie owce od wſzyſtkich narodów ſą cenione i ſzukane. Konie Hiſzpańſkie, wełna Segowſka, iedwab Grenadſki, kordyban Kordubeńſki, len i konopie Andaluzańſkie, miedź i żelazo Biſkayſkie wſzędzie wielki znayduią ſzacunek i odbyt; Nie ſchodzi Hiſzpanii na żupach ſolnych, minach żelaznych, cynobrowych, á nawet złotych i śrebrnych, tych iednak dwuch oſtatnich kruſzców Hiſzpani nie dobywaią, maiąc Amerykańſkie kraie żyżne w bogate góry, zkąd do Hiſzpanii niezmierne przychodzą bogactwa, á z Hiſzpanii po całey rozlewaią ſię Europie.

Jakie ſą ſkłonności i przymioty narodu Hiſzpańſkiego?

Mię-

Miedzy wſzyſtkiemi Europeyſkiemi narodami Hiſzpani ſami iedni mogą być ſtawieni za przykład rzetelności, cierpliwości, ſtatku i cnoty. Zadnym nieſzczęściem i przeciwnością nie uſtraſzeni w nayniepomyślnieyſzych przypadkach umyſłu i ſerca nie tracą. Zbytecznie z ſwego ſzlachectwa ſię chełpiący gardzą rolnictwem i wſzyſtkiemi rzemiosłami, które ręczną ſprawuią ſię robotą. Trudy woienne przezwyciężaią wſtrzemięźliwością, trzeźwością, á naybardziey ſtałym wykonaniem tego, co raz przedſięwzięli. Humor i edukacya równie dokładaią ſię do tey powagi, którą Hiſzpani celuią inne narody. W piſmach ſwoich miaſto wyrazów naturalnych naywięcey używaią metafory i hiperboli, rzeczy małe umnieyſzaiąc á wielkie nad miarę powiękſzaiąc; obdarzeni ſą dowcipem byſtrym i w uwagach głębokim, umyſłu nieporuſzeniem i bacznością doſkonale umieią prawdziwe ſwoie taić i ukrywać zamyſły. Długim naradzeniem ſię i uważaniem częſto ſwoie pſuią ſprawy.

Z których kraiów ſkładaią ſię państwa Króla Portugalſkiego?

W

W *Europie* z Portugalii i Algarwii; w *Afryce* z wysp i kraiów Afrykańskich, z wysp miedzy Afryką i Europą leżących; w *Ameryce* z Brezylii i południowey Guyany; w *Azyi* z miast Azyatyckich; nakoniec z kraiów koronie Portugalskiey hołduiących.

Jakie są granice, obszerność i dział Portugalii?

Portugalia na zachód i południe oblana iest oceanem; na północ styka się z Gallicyą; na wschód z Kastylią, Legionem, Extremadurą i Andaluzyą prowincyami Hiszpańskiemi; długa iest z południa na północ mil 100, szeroka około mil 40: od miasta *Porto* przedtym *Portukale*, to krolestwo u dawnych *Luzytania* nazwana iest *Portugalia*.

Dzieli się na 6 prowincyi, ktore z północy na południe takim leżą porządkiem: 1) *Antradura* 2) *Tra-los-Montes*, 3) *Beira*, 4) *Extremadura Portugalska*, 5) *Alenteia*, 6) *Algarwia*.

Które miasta znacznieysze znayduią się w Prowincyach Portugalskich?

1) W Antradurze *Braga* M. S. całey prowincyi arcybiskupią stolicą ozdobione. *Gwimanara* mocnym zamkiem zasłoniona, *Walencya* nad rzeką *Minho* obronna na przeciwko *Tuy* fortecy Hiszpańskiey, *Wiana*, *Kaminha*, *Porto* miasto nadmorskie drugie po

po Lisbonie handlowne i bogate. Anglicy tu osiadli wszystkie wina Portugalskie przedtym na siebie zakupowali, a potym do Anglii i kraiów północnych posyłali, *Cerwera*

2) W Tra-los-Montes *Braganza* M. S. Xięstwa Bragatyńskiego należącego do familii panuiącey. *Miranda*, *Villa-Real*, *Villa Flor*, *Pinhel* miasta małe, ale piękne.

3) W Beirze *Lamega* z mocnym zamkiem, *Aweira* z portem morskim, *Viseo*, *Gwarda*, *Salwatierra*, *Konimbryka* z sławną akademią przedtym krolestwa Portugalskiego stolica, są znacznieysze Beiry miasta.

4) W Extremadurze *Lisbona* przy uściu rzeki Tagu, stolica całego krolestwa, pałacem krolewskim w pośrzodku miasta położonym, katedrą arcybiskupią, godnością Patryarchowską wielkiemu Iałmużnikowi służącą, mocnym zamkiem, wygodnym i obszernym portem iest zalecona, ale przez wielkie ziemi trzęsienie r. 1755 niemal zburzona. Inne miasta są: *Setuwal* nad uściem *Zadany* handlem solnym sławny; Hollendrzy to miasto nazywaią *Saint-Ubes*, *Leiria* obronna, *Aljubarota*, *Tomar*, *Santaren* &c:

3) W Alenteii *Ewora* M. S. z arcybiskupstwem i akademią, *Beja*, *Serpa*, *Owryka*, przy ktorey *Alfons* I w roku 1139 zbiwszy piąciu krolow Saraceńskich pierwszym krolem

lem Portugalskim był obwołany, *Elwa*, *Portalegra*. *Oliwenza*, *Avis*, *Campo-Major*. &c.

6) W Algarwii abo Algarbii *Talwira* stołeczne, ma port dobry mocnym zasłoniony zamkiem. *Sylwa* dla roskosznego położenia nazwana *raiem Portugalskim*, *Lagos*, *Faro*, *Castro-Marino* przy uściu Gwadyany, *Kap. S. Wincentego*.

7) Wyspy *Kapu Zielonego*. 8) Wyspa *S. Tomasza* pod Ekwatorem, 9) wyspa Xiążęca (*L'Isle du prince*) 10) wyspa Fernand-*Po*. 11) Wyspa *Annabon*, wszystkie cztery nad brzegami Gwineyskiemi. 12) Wyspy *S. Macieia* i *Wniebowstąpienia* bardziey ku zachodowi niż cztery pierwsze leżą. 13) Wyspa *Możambik* przy brzegach wschodnich Afryki.

Na lądzie Afryki do korony Portugaskiey należą kraie: 1) Zamki. *Cachao*, *Bintam*, *Bissar* i inne nad rzeką *Gambrą*. 2) Zamki i składy kupieckie w krolestwie Gwineyskim. 3) Obszerne dzierżawy Angolańskie na 8 powiatów podzielone ź M. S. *Swięty Paweł de Laonda*. 4) Dzierżawy Kongańskie. 5) Dzierżawy Bangwelskie na 70 mil równie długie iak szerokie.

W *Afryce wschodniey na lądzie:* 1) w Państwie Monopotańskim zamki *Teta* i *Sena* nad rzeką Zambezą. 2) Miasto handlowne

wne i obronne na wyspie rzeki *Sofali* w krolestwie tegoż imienia. 3) zamek *Inhakwea* o 5 mil od Zofali. 4) Góry złote *Manninas* w krolestwie Zofalskim. 5) Zamek obronny w mieście *Melindzie* dla składu i bespieczeństwa towarów. 6) Miasto *Ampaza* i inne dzierżawy na brzegach Zangwebarskich.

Jak się nazywaią wyspy Portugalskie miedzy Afryką i Ameryką leżące?

Azorskie (*Açores*) abo iastrzębie od mnogości iastrzębiów tam znayduiących się, obfituią w bydło rogate, w owoce, w wino, w zboże, i mogłyby wielkie czynić pożytki, gdyby do pracowitszego należały narodu niż są Portugalczykowie; M. S. *Angra* na wyspie *Tercerze*, gdzie mieszka wielkorządzca wszystkich dziewiąciu wysp.

Co Król Portugalski trzyma w Ameryce południowey?

Brezylią z częścią Guiany na wschód i północ morzem północnym oblaną, na zachód z kraiem Amazońskim, na południe z Parakwaryą i morzem stykaiące się.

Sąż iakie kraie Portugalskie w Azyi?

W Indyach na brzegu Malabarskim. 1) Miasto *Goa*. 2) Miasto *Chaoul* zamkiem *Elmorą* obronione. 3) Miasto *Bassaim* wyspą Salsettą zasłonione. 4) Miasto *Diu* po-

ło-

łożone na wyſpie tegoż imienia w Guzaracie.

Oſady *Ceylańſkie*, wyſpy i oſady *Moluckie*, miaſta *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor*, *Kap dobrey nadziei* w Afryce &c: Portugalczykom wydarli Hollendrzy, a kròleſtwo Ormuskie, Król Perski z poſiłkami Angielſkiemi.

Które kraie ſą pod hołdem korony Portugalſkiey?

Wſzyſtkie takowe kraie leżą w Afryce wſchodniey iako to: Rzeczpoſpolita *Brawańſka*. Kròleſtwa *Jubańſkie*, *Pempańſkie*. *Zangwebarſkie*, *Monſiańſkie*, *Kwiloańſkie*, *Sofalańſkie* wſzyſtkie nazwane od miaſt ſtołecznych.

Jakie ſą własności przyrodzone, żyzność handel Portugalii

Powietrze w Portugalii ieſt umiarkowane i zdrowe, kray chociaż gorzyſty ieſt iednak miły i urodzayny; obſituie w wina wyborne, oliwę, morwowe drzewa, cytryny, pomarańcze, ktòre przed 160 lat z Chin przeſadzone, tak ſię rozkrzewiły, że całe laſy z iednego ſzczepu tam wyroſły i w innych kraiach, á naybardziey w Francyi południowey rozmnożyły ſię, konie ſzacowne, ſòl, marmury, kamienie drogie: rubiny, ſzmaragdy, hiacynty, kruſzce ołowiane, cy-

cynowe, ałunowe zbogacaią Portugalią. Szyby złote i ſrebrne po wielu mieyſcach dla gnuſności obywatelòw abo dla łatwego tych kruſzców z Afryki, a bardziey ieſzcze z Brezylii ſprowadzenia leżą nie tykane.

Jakie ſą przymioty narodu Portugalſkiego?

Portugalczyków wzroſt wyſoki i ſkładny ſzpeci cera żołtawa, którą w nich ſprawuie powietrze gorące, a bardziey ieſzcze, zwłaſzcza w ludziach gminnego urodzenia, powinowactwo z Murzynami. Oſtrość rozumu i dowcip przenikaiący ſą Portugalczykom udzielone od przyrodzenia, a łakomſtwo i żądza zebrania lichwiarſtwem bogactw od powinowactwa z Zydami. Wſtrzemięźliwości ſą oſobliwey, ſkryci w radach, ſtali w przedſięwzięciach, miłoſierni ku ſwym krewnym w potrzebie, podeyrzliwi w pożyciu małżeńskim, pyſzni w ſzczęściu, zuchwali w nieſzczęściu, nieumiarkowani w zemście, ſzydzący z drugich w poſiedzeniu, przyſtępni cudzoziemcom, nie prędcy do gniewu, ale nie ubłagani aż do wściekłości w gniewie. Rownie ſą pyſzni iak Hiſzpani, ale mniey roſtropni, a bardziey zabobonni.

Nad ktoremi kraiami panuie Król Sardyńſki?

Do

Do Króla Sardyńskiego należą: 1) Sardynia wyspa na morzu śrzodoziemnym. 2) Państwa Włoskie: Sabaudya, Piemont, Monsferat, Powiaty Medydyolańskie.

Jakie są granice i wielkość wyspy Sardynii?

Sardynia długa mil 50, szeroka dwadzieścia, morskim przesmykiem od Korsyki oddzielona, ze wszystkich stron morzem oblana dzieli się na 3 części. 1) Na *Capo di Cagliari*, 2) Na *Capo di Lugoduri*, 3) na wyspy małe na około *Sardynii* leżące.

Cagliari po łacinie *Calaris* M. S. całego krolestwa i stolica rządu Sardyńskiego. Miasto to iest wielkie, obronne, handlowne, akademią, arcybiskupstwem i portem dobrym ozdobione.

Oristagni (Usellis Colonia) miasto obronne ale nie ludne, *Sassari* miasto obronne i nasiadłe, *Algery* przedtym *Corax* nad morzem. *Castro-Aragonese* przedtym *Tibula* nad rzeką Termą, *Mandas*, *Bosa*, *Ampurias*, *Alez*, *Sarda*, *Sargana* &c.

Wyspy leżące na około Sardyni są: *Asinara* na północy *Sardynii* leżąca, obsituie w dziki, ielenie, bawoły, wyborne sokoły, żołwie &c. 2) *S. Damaz* wysoką górą sławny, 3) *S. Piotr* portem wygodnym zalecony &c.

Jakie są własność powietrza i żyzność Sardynii?

Po-

Powietrze Sardyńskie cale iest nie zdrowe dla bagnów wielkich, które w tym nieludnym znayduią się kraiu i szkodliwe wyrzucaią exhalacye. Grunta żyzne zbogacaią Sardynią różnym zbożem, winem, oliwą, delikatnemi owocami, iako to pomarańczami, cytrynami &c. W górach znayduią się minery ołowiane, żelazne, ałunowe &c: wielkie owiec trzody, woły, konie nie wielkie ale prawie nie spracowane, bogatym są płodem wyspy. Przy iey brzegach łowią się korale, sardele i inne morskie ryby. Zbywaiące nad potrzebę zboże, wełna, bydło, konie, korale, ryba, syry, masło całym są handlem tego ubogiego, i nieprzemyślnego kraiu.

Jaki iest Sardyńczyków charakter i przyrodzone własności?

Sardyńczykowie obyczaie maią grube, dowcip bystry i do naysubtelnieyszych nauk zdatny, ale dla niedostatku ćwiczenia i dobrey edukacyi żadnym polorem nie przetarty. Szlachta Sardyńska wielkiemi zaszczycona przywileiami żadnych nie płaci podatków, te spadaią na same miasta i wsie, ztąd wynika nędza i ubostwo oraczów, kupców, rzemieślników.

ROZDZIAŁ VII.

O Kroleſtwach Angielſkim i Węgierſkim.

Nad któremi kraiami panuie korona Angielſka?

1) Nad Wielką Brytanią to ieſt Anglią i Szkocyą, i Irlandyą. 2) Nad wyſpami nakoło Wielkiey Brytanii leżącemi. 3) Nad kraiami od Hiſzpanii oderwanemi. 4) Nad oſadami i wyſpami Amerykańskiemi, Afrykańskiemi i Azyatyckiemi.

Jakie ſą granice i obſzerność W. Brytanii?

Wielka Brytania tak nazwana dla rożnicy od Brytanii mnieyſzey prowincyi Francuſkiey, morzem zewſząd oblana; na południe ma Francyą, od którey ią dzieli ciaſne morze nazwane *La manche*; na wſchód Niderland, Niemcy, Danią i Norwegią; na północ ocean północny; na zachód Irlandyą oddzieloną kanałem *S. Jerzego*. Długość Anglii i Szkocyi z południa na północ ieſt mil 170, ſzerokość naywiękſza mil 90. Anglia u dawnych *Albion* nazwiſko wźięła od Anglów narodu Niemieckiego, á Szkocya, która przedtym nazywała ſię *Caledonia*, od Szkotów.

Jak

Jak dzieliſz Anglią?

Anglia dzieli ſię na Anglią właſną, na Xięſtwo Galskie, i na wyſpy do Anglii należące. Anglia właſna dzieli ſię na 40, á Gallia abo Wallia, na 12 Hrabſtw abo *Shires*.

Jak ſię nazywa miaſto ſtołeczne całego państwa?

Londyn nad Tamizą iedno z miaſt naypięknieyſzych, naywiękſzych i nayludnieyſzych na świecie. Znacznieyſze tego miaſta i *Weſtminſteru* z nim złączonego gmachy ſą: Pałace Krolewſkie: *Withehal*, *S. James* abo *S. Jakuba*, *Sommerſet-Houſe*; Ratuſz abo *Guidd-Hall* wewnątrz pięknie ozdobiony; *Giełda Kupiecka* wſpaniała przyozdobiona poſągami wſzyſtkich krolow od *Wilhelma Zwycięzcy* w framugach uſtanowionemi, á w pośrzodku dziedzińca poſągiem pieſzym *Jakuba* II z marmuru białego; *Bridwell* pałac dawny królewski na dom poprawy obrocony; *Dom Kompanii Indyiſkiey*; *Dom celny*; *Bank*; *Pałac Parlamentowy Weſtminſterſki*, w którym ieſt ſala dla balów w dzień koronacyi królow i inne uroczyſtości, 170 ſtóp długa, á 148 ſzeroka bez żadnych pilaſtrow; *Zamek* abo *Wieża Londyńſka*, w którey biią monetę, ſtrzegą więźniow obwinionych o wyſtępki przeciwko ſtanom kroleſtwa, chowaią kleynoty koronne, papie-

ry publiczne, i broń do uzbroienia 60,000 ludzi. *Dwa mosty* z kamienia ciosanego: ieden łączący *Londyn* z *Soutwarkiem* 900 stóp długi, 30 szeroki na 20 arkadach z obu stron sklepy kupieckie maiący; drugi *Westminsterski* na 15 arkadach 1,223 stopy długi, á 45 szeroki. Kościoły: *Katedralny S. Pawła* w Londynie, a *Opacki S. Piotra* w Westminsterze grobem krolow i wielkich ludzi zaszczycony, są godne dla wielkości i Architektury podziwienia cudzoziemcow; nakoniec liczą w Londynie 7,000 ulic bardzo błotnistych, 135 Parafii, 16 wielkich rynków, 130 tysięcy domów i więcey niż milion obywatelów.

Które są porty Angielskie i zbroiownie morskie?

Portsmuth naylepszy i naymocnieyszy port w całym kraiu, *Plymuth*, *Rye*, *Dartmuth*, *Douvres*, na przeciwko *Kaletu* morzem ciasnym siedm tylko mil szerokim odłączony. *Jarmuth*, *Lever*, *Hull*, *Scarboroug*, *Sunderland*, *Woolwich*, *Suthampton* &c:

Które miasta znacznieysze Anglii własney?

Yorck którego Xiążęciem brat krolewski pospolicie tytułuie się, *Kingston*, *Rippon* manufakturą sukienna sławny: *Richemont*, *Halifax*, *Norwich*, *Ipswich*, *Kolchester*, *Kantorbery* arcybiskupstwem i prymasowstwem za-

zaszczycony, *Rochester*, *Arundel*, *Lewerpool*, *Gwilfordt* *Salisbury*, którego kościoł katedralny ma tak wiele drzwi, wiele iest miesięcy w roku, okien wiele tygodni, kolumn i pilastrow wiele dni. *Oxford* sławny Akademią z 25 kollegiow złożoną, *Kambridgá* także Akademią sławna, *Petersborough* grobem Maryi krolowey Szkockiey z rozkazu Elżbiety ściętey zaszczycony, *Warwick*, *Elsmerá* w bliskości ktòrey umarł r. 1635 Tomasz Parre w 152 roku wieku swego. *Okeham* miasteczko maiące przywiley od każdego konia podkutego cło wybierać, *Bristol*, *Hastings*, *Bedford*, *Coventry*, *Kendalle*, *Darby*, *Bath*, *Wels*, *Weymuth*, *Lincoln*, *Stafford*, *Harwich*, *Excester*, *Glocester* &c.

Które miasta są w Xięstwie Galskim?

Wallia czy Gallia od Rzymian nazwana *Britania secunda*, gòrzysta, zimna i miernie urodzayna zrównać się z Anglią niemoże ani pięknością miast, ani kraiu nasiadłością. Miasteczka znacznieysze są: *Kárdiff*, *Brecknock*, *Pemprocke*, *Harlegh*, przy którym strasznie wielkie kamienie musiały być zażyte od Druidow do obrządków wiary. *Denbigh* gdzie nikt nie przychodzi do starości dla nie zdrowych wody własności, których po warsztach wapiennych nabywa płynąc i one udziela piwu i pokarmom wa-

rzo-

rzonym. *Anglesey* wyspa, u starożytność stolica i szkoła Druidów należy do Wallii.

Które wyspy leżą na około Anglii i do niey należą?

Wyspa *Mán* na morzu Irlandzkim w tym czasie Hrabiom *Derby* od korony zapłacona dla przeszkodzenia wprowadzeniu i wywozom towarow zakazanych. Wyspy *Sorlinskie* (Silurum Insulæ) ktòrych liczą 145 w cyrkuł ułożone, przy brzegach Kornwallii, obsituią w cynę, źwierzynę &c. naywięcey między niemi iest skał do mieszkania niezgodnych. *Wight* wyspa obszerna, żyzna i wielkie trzody owiec żywiąca, tam *Yarmouth* port wygodny. *Garnesey* i *Jarsey* dwie wyspy nad brzegami Normandyi.

Na wiele części dzieli się Szkocya?

Szkocya na północy względem Anglii położona dzieli się na 3 części: na Szkocyą południową i północną, oraz na wyspy w stronie północney leżące.

W Szkocyi południowey są miasta: *Edimburg* stolica krolestwa, a przedtym Krolow rezydencya. *Duns*, *S. Andrzey*, *Glaskow*,

W Szkocyi pòłnocney miasta są: *Dornoch*, *Perth*, *Inwerness*, *Montross*, *Brechin*.

Jak się nazywaią wyspy do Szkocyi należące?

1) *Orkady*, na północy Szkocyi, miedzy któ-

któremi *Main-land* iest naywiększa. 2) *Setlańskie* na północy wysp Orkad. 3) *Hebrydy* abo *Westerny* na zachodzie Szkocyi: wszystkich tych wysp obywatele są ubodzy, dzicy, żyiący z połowu ryb i polowania.

Jakie są granice, obszerność, podział Irlandyi i własności przyrodzone obywateló w?

Irlandya na wschód morzem niebespiecznym do żeglugi nazwanym *Kanał S. Jerzego* od Anglii i Szkocyi oddzielona, długa iest mil 75, szeroka 43. powietrze ma łagodne i umiarkowane, ale dla gęstych iezior, bagnów i morza, bardzo wilgotne; żadnych iadowitych gadzin ani wężów ziemia Irlandzka nie cierpi, które zkąd inąd tu przyniesione zaraz zdychaią; w drzewie Irlandskim żadne robaki nie rodzą się: obsituie w bydło, owce dobre, konie, pszczoły, len, konopie, ołów, żelazo i cynę. Irlandczykowie są dowcipni, mocni, lekkowierni, do gniewu prędcy, w gniewie nie przebłagani, niewygody życia, głòd, pragnienie, zimno cierpliwie znoszący, ale nie obyczayni, leuiwi, prożniacy; w cudzoziemskiey służbie będący w sztuce żołnierskiey dobrze się ćwiczą, i na pochwałę męstwa i odwagi zasługuią, w własney oyczyźnie żołd prowadzący bardzo są miernemi żołnierzmi. Irlandya dzieli się na 4 prowincye: na *Ultonią*

nią abo *Ulter*; *Konnacyą* abo *Connaught*; *Legenią* abo *Leinſter*; *Mommonią* abo *Munſter*.

Które miaſta większe ſą w Irlandyi?

Dublin M. S. Legenii i całego kroleſtwa nie daleko od morza, ſtolicą arcybiſkupią. Parlamentu i rządów kraiowych zalecony. *Wexford* miaſto portowe, piękne i wielkie. *Karig-Fergus* miaſto bogate i mocne, *London-derry*. *Dungall*, *Armach* Prymaſa Irlandſkiego katedrą ozdobiony, *Galloway*, *Limerick*, *Waterford* &c: W Irlandyi ſą 4 arcybiſkupſtwa, 19 biſkupſtw, 1,600 parafii, 32 hrabſtwa, 141 Baronia, 226 zamków, 120 miaſt większych.

Które kraie od Hiſzpanii oderwane należą do Korony Angielſkiey?

Miaſto *Gibraltar* w Andaluzyi obronne, mocne, i z lądu nieprzyſtępne, z portem morſkim kilka zamkami uzbroionym. Wyſpa *Minórka* na morzu śrzòdziemnym obſtituiąca we wſzyſtkie potrzeby i wygody życia, na ktòrey M. S. *Port-Mahon*, miaſto bogate i handlowne z portem wygodnym i zamkiem mocnym. Minorkę i Gibraltar uſtąpiła Hiſzpania Anglii traktatem Utrechtſkim roku 1713.

Które kraie w Afryce ſą pod panowaniem korony Angielſkiey?

Oſady i dzierżawy Senegalſkie od Francyi

cyi Anglikom traktatem oſtatnim Paryſkim r. 1763 uſtąpione. Dzierżawy te po nad brzegami *Senegali* wielki handlom przynoſzą pożytek dla obfitości gummy, piasku złotego i wielości niewolnikòw, na których przedtym Francuzi teraz Anglicy towary Europeyſkie zamieniaią. *Senegala* podlega wylewom, podobnym Nilowi pewnego czaſu przypadaiącym i wielką moc żywi krokodylòw. Dawnieyſze Angielſkie zamki i kupieckie ſkłady nad brzegami Afryki zachodniey ſą: *Capo-Corſo*; w Gwinei: *Carlſfort*, *Komenda*, *Eniachan*, zamek *S. Jakuba*; przy uściu Gambii: *Inſulma*, *Wimpa*, *Zakonda*; wyſpa *S. Heleny* na 300 mil od lądu leżąca, powietrzem arcy-zdrowym zalecona ieſt ſtanowiſkiem okrętów Angielſkich do Indyi i z Indyi do Europy żegluiących.

Czy ma iakie kraie Anglia w Azyi?

Ma bardzo obſzerne i bogate kompanii kupieckiey Indyiſkiey do handlu pozwolone, na półwyſpie morzem wſchodnim i odnogą Bengalſką oblane, a mianowicie kray znaczny, w którym znayduią ſię minery Golkondſkie długi na mil 100 Angielskich; tamże miaſto *Madras* ieſt ſtolicą handlu i rządu kompanii Angielſkiey, część kroleſtwa Bengalſkiego i Bokar prowincya leżące nad rzeką Gangeſem handlowne, bogate

gate i kompanii Indyiſkiey Angielskiey znaczny dochòd przynoſzące.

Jak ſą obſzerne kraie, które korona Angielſka ma w Ameryce?

Kraie Angielſkie w Ameryce iedne leżą na lądzie, drugie ſkładaią ſię z wysp na morzu północnym Amerykańſkim.

Wſzyſtkie kraie Angielſkie na lądzie leżą w Ameryce północney i z południa na północ do uścia rzeki *S. Wawrzyńca* wyciągaią ſię na mil 500; położenia onych ten ieſt porządek: 1) Floryda. 2) Karolina, 3) Wirginia. 4) Maryland 5) Penſylwania. 6) Nowy Jerſey, 7) Nowy Yorck, 8) Nowa-Anglia, 9) Akadya abo Nowa Szkocya. 10) Kanada. 11) Część Luizyany:

Wyſpy Angielſkie leżące na morzu północnym Amerykańſkim ſą: 1) *Antykoſta* laſami zaroſła w odnodze S. Wawrzyńca 2) *Nowa Ziemia* z M. S. *Placeneyą*, obſtituie w paſtwiska i laſy, 3) *Kap-Breton* albo *Wyſpa Krolewſka* z M. S. *Luisburgiem*, którego twierdze Anglicy rozrzucili, 4) *Wyſpa S. Jana*, 5) *Jamaika* naybogatſza i nayludnieyſza ze wſzyſtkich wyſp Angielskich obſtituie w cukier, kakao, tabakę, bawełnę i wſzelakie zboża, ma drzewa zawſze liściem á pola zielonością okryte i dni nocom przez cały rok niemal równe. M. S. *Jago de la Ve-*

Vega od Hiſzpanòw zbudowane, á Hiſzpanom od Anglikòw z całą wyſpą r. 1655 odebrane, 6) *Bermudy*, których znaczniey-ſzych ieſt 5 od *Jana Bermuda* wynalezione i nazwane, 7) *Barbada*, 8) *Antygoa*, 9) *S. Krzyſztof*, 10) *Barruda*, 11) *Montferrat*, 12) *Nelwis*, 13) *S. Wincenty* 14) *S. Dominik*, 15) *Tabago*, 16) *Angwilla*, 17) *Grenada*, 18) *Grenadyny* &c.

Jaka ieſt żyżność, urodzaie, właſności kraiu, przemyſł i handel kroleſtwa Angielſkiego?

Powietrze ieſt grube, mgliſte, zimie długiey iednakże nie bardzo tęgiey podległe, dla mgły ciepłey z morza wyſtępuiącey: odmiana powietrza tak ieſt tam zwyczayna że częſto we 24 godzinach cztery roku pory, iedna po drugiey naſtępuią. Grzmot, błyskawica, piorun tak innym kraiom zwyczayne, rzadko w Anglii widzieć i ſłyſzeć ſię daią. Wiatr zachodni przez trzy części roku od oceanu wieiący częſte deſzcze, chmury i powietrze napędza wilgotne; południowy zaś na wioſnę panuiący arcyſzkodliwe w owocach, bydle i ludziach ſkutki ſprawuie, pod czas porównania dnia z nocą tak ieſiennego iako wieſiennego ſrogie wiatry ſtraſzliwe wzniecaią nawałności i burze. Anglia ieſt kraiem bardziey równym niż górzyſtym; gaie ſą rzadkie i tylko dla pię-

kno-

knoſci, rozrywki i polowania zoſtawione; grunta wſzędzie uprawne i zaſiane zbożem, á odłogi i łąki wielkiemi okrywaią ſię trzodami owiec i bydła rogatego. Wſzyſtkie zboża, owoce, ſzafran, pſzczoły, ogrodowiny dobrze ſię tam nadaią; owce naywiękſzym ſą kraiu bogactwem, konie, ſyr, maſło, skury, piwo w całey Europie wielki maią ſzacunek i odbyt. W żadnym Europy kraiu tak wiele i tak delikatney nie znayduie ſię zwierzyny: ſarn, zaięcy, królików i wſzelakiego leśnego ptaſtwa, iak w Anglii. Rolnictwo rozumne i doświadczeniem fizyki oświecone początek u Anglików wzięło i oſtatniey nabyło doskonałości. Minery ſrebrne, cynowe, ołowiane, węglów ziemnych zbogacaią kray i wſpieraią handel, który dla wielkości zysków, wielości kraiów do których Angielskie kupieckie zapadaią okręty, rozmaitości towarów tak z ſamey Anglii, iako Angielskich Amerykańſkich i Azyatyckich oſad, wychodzących, dla potęgi morskiey wſzyſtkich narodow ſiły na morzu przewyżſzaiącey, Anglią naybogatſzym w Europie czyni króleſtwem. Manufaktury Angielskie i rzemioſła wſzyſtkie dowcip, przemyſł i nieſpracowaną narodu pilność pokazuią, ale mierny maią odbyt dla wyſokiey ceny, którą ſprawuią po-

podatki, na przemyſł i rzeczy do wyżywienia i mieſzkania potrzebne, nałożone. Anglia niedoſtatek wina nadgradza dobrym piwem i iabłecznikiem; wody mineralne na wielu mieyſcach ma ludzkiemu pomocne zdrowiu; od wielu wieków od wilków uwolniona nie cierpi ſzkody w trzodach.

Jaki ieſt charakter Anglików, Szkotów i Irlandczyków?

Anglicy, Szkotowie i Irlandczykowie pod iednemi żyiąc prawami i rządem, iednym mówiąc ięzykiem, iedne maiąc oyczyznę powinniby ſię wzaiemnie kochać; nienawidzą ſię iednak, iakby byli obcemi i ſobie zawiſnemi. narodami Charakter pierwiaſtkowy każdemu narodowi właściwy tę ſprawuie nienawiść. O dobrych i złych tak przyrodzonych iako nabytych ſkłonnościach trzech narodów, można mówić: że Anglicy ſą obdarzeni gruntownym i przenikaiącym rozumem, byſtrym poięciem; ſzczerzy i otwarci, przemyślni, mężni, ſprawni i nie zwyciężeni na morzu, odważni na ziemi, bez chluby wſpaniali, w poſiedzeniu milczą, o rządzie gruntownie piſzą, politykę do gruntu przenikaią. Szkotowie ſą wierni, grzeczni, przyiemni, przyiacielſcy, w poſiedzeniu mili, i zabawni, ale im Anglicy nieprzyznawaią tych przymiotów; według

dług nich: Szkot z przyrodzenia nic niema zacnego, i dla podłości umysłu rodzi się raczey do iarzma, niż do rządów styru. Irlandczycy są dowcipni, ludzcy i wspaniali. Te są trzech narodów zaszczyty, następnią wady: Anglik iest ponury, melancholik, w pomyślności hardy i zuchwały, w przeciwności nie cierpliwy, do zemsty i okrucieństwa skłonny, wiele o sobie rozumie, naród swoy nad wszystkie inne przenosi, zawsze głowę ma uwagami zaprzątnioną politycznemi; Angielskie iednak damy rzadkim przykładem nie mieszaią się do rządu, pilnuią gospodarstwa, ćwiczą się w naukach; troskliwe o swoię piękność i wdzięki, któremi wszystkich Europeyskich narodów celuią urodę, chętnie z cudzoziemcami obcuią, i onym grzecznemi się stawią. Anglik kocha oyczyznę i wolność narodową aż do nadmiaru, ta zbyteczna miłość praw narodowych ustawiczną go trapi boiaźnią, aby wolność praw á obywatele wolności nieutracili; tą ogarniony zapomina na domowe potrzeby i sprawy, á iedynie myśląc o ocaleniu wolności narodowey podaie w niebespieczeństwo wolność osobistą przez śmiałe i niebaczne mowy, pisma, postępki. Irlandczyk pełen iest prożności, á Szkot dumy. Iedna wada wszystkie te trzy narody do

siebie zbliża, to iest piiaństwo, którym iednak Irlandczyk Szkota, á Szkot przenosi Anglika, wszyscy zaś trzey swych sąsiadów.

Które kraie należą do korony Węgierskiey?

1) Węgry gòrne i dolne, 2) Sklawonia lub ziemia Słowieńska. 3) Kroacya Węgierska, 4) Dalmacya Węgierska, 5) Transylwania abo ziemia Siedmiogrodzka.

Iakie są granice, obszerność i podział Węgier?

Węgry w dawney Pannonii i Dacyi granicach zamknione na wschod graniczą z Styryą, Austryą i Morawią; na południe z Sklawonią i Serwią; na zachód z Siedmiogrodem i Wołochami; na pòłnoc z Sląskiem i Polską. Długość naywiększa z wschodu na zachòd iest mil 120, szerokość z północy na południe mil 80, dzielą się na Węgry dolne i górne. Węgry górne leżą na pòłnoc i wschòd Dunaiu; Węgry dolne leżą na zachòd teyże samey rzeki. Węgry tak dolne iak gòrne zamykaią 53 Hrabstwa, 2 Kumanie i Bannat Temeswarski, które dla łatwieyszego rządu politycznego podzielone są na 4 cyrkuły, 1) Przeddunayski, 2) Zadunayski, 3) Przedtyszański, 4) Zatyszański.

Cyrkuł Przeddunayski od Dunaiu do gò-

ry Karpatu wyciągniony zamyka hrabſtw 15: Presburſkie, Nitrańſkie, Tręczyńſkie &c i Kumanią mnieyſzą od rodowitych Hunnòw mieſzkaną. W tym cyrkule miaſta ſą: *Presburg po łaci*. Poſonium, *po Węgier*: Poſany nad Dunaiem M. S. kròleſtwa zamkiem obroniony, *Tyrnawa* kapitułą Strygońską i akademią ſławna, *Tręczyn* nad Wagą, *Turocza*, *Kremnica* ztąd czerwone złote Kremnickie, *Nowygrad*, *Peſt* nad Dun: *Budzyn*, (Buda, Offen) dawna ſtolica kròleſtwa, *Tekely* gniazdo domu tegoż nazwiſka, *Wyſzograd* nad Dun:, *Kołocza*, *Pandur*, ztąd nazwiſko Panduròw, którzy w miaſtach im naznaczonych, po gòrach i laſach przyległych mieſzkaią. Do tego cyrkułu należy wyſpa *Schutt* przy zbiegu Dunaiu, Wagi i Raby 20 mil długa z 3 miaſt: *Szerdabely*, *Waika*, *Samaria*.

Cyrkuł Zadunayſki z 13 ſkłada ſię hrabſtw, w ktòrych miaſta: *Edenburg* - Sopronium ziazdem ſtanòw dolnych Węgrów zaſzczycony, *Raab* Jaurinum, *Komorra*, *Gran*-Strigonium, *Parkan*, *Mohacz* klęſką Węgròw i śmiercią Ludwika II r. 1525 pamiętny, *Pets* abo 5 *Kościołòw*, S. *Gottard* Turecką klęſką r. 1664 ſławny, *Weſpryn*, *Palota*, *Papa* &c.

Cyrkuł Przedtyſzańſki przed rzeką Tyſzą-*Tibiſcus*. ma 11 hrabſtw i wielką Kumanią, w nich miaſta ſą: *Lewocza* i *Keſmark* w hrab.

hrabſtwie Spiſkim, od którego 13 miaſteczek Polakom zaſtawionych r. 1412. *Preſzòw* nad Taryſzą, *Zemplin*, *Tokay* naywybornieyſzym winem ſławny, *Koſzyce* - Caſſovia miaſto wolne, &c. W tym cyrkule leżą 1) Kraina Jaſzerſka - Jazygum regio oſadzona niedobitkami Jadzwingów z Polſki około r. 1282 rugowanych. M. S. *Jaſzberin*, &c, Kumania wielka, w niey miaſta: *Madaraſz*, *Kartzag*-*Wiſzada* &c.

Cyrkuł Zatyſzańſki od Karpatu do Dunaiu miedzy rzeką Tyſzą i górami Siedmiogrodzkiemi położony zamyka hrabſtw 15, á w nich ſą miaſta: *Mongacz*, *Rona* żupami ſolnemi, á *Kapnik* ſzybami złotemi ſławne. *Zatmar*, *Erdoda*, *Bator*, zkąd zacna wyſzła Batorych familia, *Debreczyn*, Wielki *Waradyn* nad Drawą mocnemi otoczony twierdzami, *Temeſwar* M. S. Banatu Temeſwarſkiego, *Lippa* nad Maroczą, *Pancowa* nad Dunaiem, *Bekieſzyn*, *Bihar*, nowy *Arad* &c.

Jakie ſą położenie, obſzerność i podział Sklawonii?

Sklawonia od Sarmatów Słowaków nazwana, leży między rzekami Sawą, Drawą i Dunaiem, długa ieſt z zachodu na wſchód aż do *Belgradu* mil 90, ſzeroka od Drawy do Sawy mil około 20, dzieli ſię na górną i dolną. Gòrna ſłyka ſię z Styryą, i nazywa

ſię *Raſcyą* mieſzkana od Raſcyanòw; dzieli ſię na 4 hrabſtwa; á dolna abo zachodnia właściwa Sklawonia opieraiąca ſię o Dunay na 3, i ieſt mieſzkana od Serbòw, Kroatów, Włochòw, Niemcòw, i Węgròw.

M. S. Sklawonii górney *Waraſdyn* z mocnym zamkiem nad Drawą; *Zagrab* nad Sawą; *Kralowa Wielika*, *Jwanice*, *Chaſma* &c.

W Sklawoni dolney *Peterwaradyn* nad Dunaiem forteca obronna; *Eſſek* nad Drawą także obronny, *Zemlin* zamek mocny naprzeciwko Belgradu, *Szreim* abo Sirmich *Sirmium* oyczyna Ceſarzów *Probuſa*, Aureliana, Konſtantego II, Gracyana, i śmiercią Marka Aureliuſza roku 180. pamiętny, *Gradyſka*, *Mitrowica*, i *Karłowicz* miaſteczko ſławne pokoiem tam zawartym miedzy Chrześcianmi i Turkami roku 1699.

Jakie ſą granice, obſzerność i miaſta Kroacyi Węgierſkiey?

Kroacya Węgierſka abo Auſtryacka graniczy na północ rzeką Sawą z ziemią Słowieńſką: na zachód z Karniolą; na południe z Dalmacyą; na wſchód z Kroacyą Turecką; długość iey z południa na północ ieſt mil 26, ſzerokość z zachodu na wſchód mil 20. Miaſta znacznieyſze ſą: *Karlſtadt* M. S. i mocne ieſt przedmurzem Chrześciańſkim od Turków. *Siſſek* nad Kulpą; *Pe-*

Petryna, *Chraſtowica*, *Koſtanica*, *Zrin*, ſą miaſta obronne i twierdzami Kroackiemi oſadzone, *Dubica* i *Grozdanka* nad Unną.

Gdzie Dalmacya Węgierſka leży i iakie ma miaſta?

Dalmacya Węgierſka część mała dawnego Królestwa Dalmackiego od Węgròw, Turkòw, Wenetów, Raguzanòw rozerwanego leży miedzy Karniolą Iſtryą, Kroacyą Węgierſką i Turecką, Dalmacyą Wenecką i odnogą Adryacką. Miaſta 5 powiatòw ſtołeczne ſą: *Zenga*, *Modruza*, *Oſtrowica*, *Korlawa*, *Zwonigrod*. Inne miaſta: *Bukaryza*, *Karlopaga* &c.

Gdzie leży i iakie ma granice ziemia Siedmiogrodzka?

Ziemia Siedmiogrodzka leży miedzy Polſką, którą ma na północ; miedzy Mołdawą, ktòrą ma na wſchód; Wołochami z ktòremi ſię ſtyka na wſchód i południe; Węgrami, z któremi graniczy na południe i zachód. Długość iey z pòłnocy na południe wyciąga ſię na mil 65, ſzerokość na mil 45. *Tranſylwania* ieſt mieſzkana od trzech narodów, Saſów, Węgrów i Hunnòw *Sikulami* nazwanych; obfituie w zboże i wino, ma w gòrach ſwych minery złote, ſrebrne, ołowiane, miedziane, merkuryuſz i ałun.

Hermanſtadt (po Węgierſku *Szebeny*)

miaſto Saſkie ſtołeczne Xięſtwa, wielkie, piękne i obronne. Inne miaſta ſą: *Kronſtadt* abo *Braſſow*, *Weiſſenbourg-Alba Julia*, *Klauſenburg* abo *Koloswor*-Claudiopolis, *Karlsburg*-Alba Carolina. *Huniada*, *Poſteny*. &c.

Jakie ieſt Węgier położenie, powietra właſność, żyżność?

Ta część Węgier, która na północ zachodzi, chociaż zimna i mniey urodzayna, czyſtym iednak i zdrowym ſzczyei ſię powietrzem; część ku południowi pomknięta żyżna, w równinach położona częſtey podlega zarazie od Turków przychodzącey. Częſte gorączki i frebry nie tak upały, iako obywatelów przynoſi niewſtrzemięzliwość. W powſzechności Węgry obfituią w rożnego rodzaiu zboża, w tabakę, w wyborne wina, w paſtwiſka, bydło, konie, woły, owce, oſły, muły &c, w delikatne ogrodowe leguminy, w owoce &c. góry Węgierſkie z bogatych ſkładaią ſię ſzyb złotych, ſrebrnych, miedzianych, żelaznych, ołowianych, merkuryuſzowych, cynobrowych, ſpiſglaſowych, ſiarczanych, kuperwaſowych, ſolnych, magneſowych, alabaſtrowych i marmurowych; rzeki Węgierſkie tak obficie pędzą drobne miedziane cząſtki, że żelazo do nichwrzucone w miedź zdaie ſię obracać; laſy i góry dzikiego ptaſtwa

ſtwa i zwierza rożne żywią rodzaie: kuropatwy, iarząbki, bażanty, ielenie, ſarny, niedzwiedzie, ryie, kuny &c.

Jakie ſą przymioty i charakter narodu Węgierſkiego

Obywatele Węgierſcy z rożnych narodów złożeni na Węgrów, to ieſt dawnych Scytów; Słowaków to ieſt Czechów, Kroatów, Serbów, Raſcyanów, Ruſaków, Windów; Niemców iako to Auſtryaków, Bawarczyków, Saſów, Szwabów, Wołochów podzieleni, nie tylko ięzyków, ale przymiotów, zwyczaiów, charakteru i ſkłonności przyrodzonych inſzością od ſiebie ſię rożnią. Obcowanie uſtawiczne, prawa też ſame, edukacya razem brana, pokrewieńſtwa częſte rożnicę tę coraz bardziey tępią, i z ſzczegulnych każdego narodu obyczaiów powſzechne wſzyſtkim czynią. Aże naród Węgierſki inne narody wraz z ſobą mieſzkaiące liczbą przewyżſza, zwyczaie onego i ſkłonności na cały kray ſię rozciągnęły. Są tedy Węgrzy poſtanowienia ciała krwiſto-cholerycznego, zkąd umyſł wypływa żwawy, ogniſty, do gniewu, zapalczywości, dzieł odważnych, a częſtokroć zuchwałych bardziey niż do nauk i kunſztów ſkłonny. Zywość przyrodzoną edukacya hamuie i do łagodności nakłania. Cnoty i wa-

wady Węgrom zwyczayne ſą: hardość, umyſłu wynioſłość, męſtwo, odwaga, czci zbyteczna żądza, wołołość i inne własności narodowi woiennemu przyrodzone. Jazda Węgierſka z pułków ſkłada ſię Huſſarſkich do puſtoſzenia kraiu nieprzyiacielſkiego i podiazdów arcy-ſpoſobna. Piechota abo hayducy zaſzczytem męſtwa dzielą ſię z Niemcami.

ROZDZIAŁ VIII.

O Króleſtwach Szwedzkim, Duńſkim, Pruſkim.

Które kraie należą do korony Szwedzkiey?

1) Szwecya właściwa, 2) Gothia, 3) Finlandya, 4) Laponia Szwedzka, 5) Wyſpy do Szwecyi należące, 6) Dzierżawy Niemieckie.

Jakie ſą granice obſzerność i podział Szwecyi?

Szwecyi granice ſą: Laponia Duńſka na północ; Moſkwa, odnoga Botnicka i morze Baltyckie na wſchód; toż morze Baltyckie na południe; Dania i Norwegia na zachód. Długość Szwecyi z północy na południe wynoſi mil 300, z zachodu na wſchód mil 200. Szwecya właściwa dzieli ſię

ſię na 2 części. na Szwecyą i Nortlandyą; Szwecyi prowincye ſą 1) Uplandya, w niey miaſto ſtołeczne całego kraiu, i Szwedzkiego rządu *Sztokolm*-Holmia, założony r. 1252 nad morzem Baltyckim przy iezierze Meler. *Upſal* ſtolicą arcybiſkupią, akademią, grobem królów ozdobiony; *Drottingholm* pałac królewſki na wyſpie *Lofon* od Katarzyny Jagiellonki założony; *Nortelga*, *Lindhom* urodzeniem Guſtawa I. ſławny, *Wira* fabryka oręża ręcznego &c: 2) Sudermania, w niey M. S. *Nikopinga* nad morzem z portem, zamkiem i warztatem okrętów; *Strengnes* przy Melerze; Karol IX r. 1611. zmarły z całą familią tu pogrzebiony &c, 3) Nerycya, w niey M. S. *Orebra* nad iez: Hilmer fabryką ſtrzelby ſławna; *Axberg* przy górze w kuperwas, ſiarkę i kredę czerwoną żyzny. 4) Weſtmania, którey M. S. *Weſteras*, w tym mieście r. 1544 Szwedzi koronę dziedzicznym prawem oddali familii *Wazów*; *Lindesberg* ſzybami żelaznemi i wodami zdrowemi wſławiony, *Hellefors* przy którym minery ſrebne znayduią ſię. 5) Dalekarelia mniey w zboże żyzna, ale w kruſzce, zwierzynę, rybę, bydło obſita: M. S. *Hedemora*; naywięcey tu prochu ruśnicznego robią, *Fahlun* abo *Gamala-Kupferberg* w całey Szwecyi miaſto naywiękſze, o którym mó-

mówią: *Sveciam nescit qui Fahlun nescit*; *Idra Sarna*, *Noor*, *Awestadt*, *Sather* &c.

Norlandyi prowincye są: 1) Gestrycya, którey M. S. *Gewal* nad Geflą w łosofie obfitą; *Folker* &c: 2) Helsingia M. S. *Hudwigswald* z portem głębokim; 3) Medelpadia M. S. *Sundswald* wełnianemi krosnami sławny, 4) Jemptelandya M. S. *Frosson* handlem naczynia żelaznego sławny 5) Heriedalia, wysokiemi górami od Norwegii zatoczona; 6) Angermania przy wybrzeżu leży Botnickim M. S. *Hernesand* na wyspie, *Ulfon* w żelazo, à *Tazia* w miedź obfita &c: 7) Botnia M. S. *Uhma* od Gustawa Adolfa zbudowana; *Torno* handel prowadzi wielki z Moskalami, Lapończykami &c.

Gotya dzieli się na 3 prowincye, 1) Ostrogotlandyą w którey zamyka się Smalandya M. S. *Linkopinga* kościołem katedr: z ciosanego kamienia ozdobiona; *Norkiopinga* ludna płótnem i wełnianemi warsztatami słynie; *Wadsten* niegdyś relikwiami S. Brygitty sławny; w roku 1747 zbudowany tu iest klasztòr za staraniem królowy wdowy dla szlachetney krwi panien; *Medewi*-Villa medicorum wodami kruszcowemi S. Brygitty do tych czas zwanemi sławne &c: *Kalmar* M. S. Smalandyi z portem morskim ziednoczeniem Szwecyi, Danii i Norwegii r. 1397 od Margorzaty Królowy dokonanym pamiętny; *Wester-Wick* z dobrym portem &c. 2) Sudergotlandyą, w którey zamykaią się Blekinga, Skania od Danii Szwedom r. 1658 ustąpiona; i Hallandya. Miasta Blekingi są: *Karlskrona* z portem morskim; Rada admiralska z Sztokolmu tu iest r. 1680 przeniesiona; *Karlshafen* także z portem; *Rottenby* &c: Skanii M. S. *Lunden* akademią, biskupstem, biblioteką ozdobione, *Landskrona* przy Zuncie trzema zamkami uzbroiona; *Krystianstadt* nad Helgą; *Huena* abo *Ween* wyspa wysoka, 4 mile na około maiąca sławna strażnicą gwiazdarską od Tychona Brahe zbudowaną r. 1580 *Uranienburg* nazwaną; która po śmierci Tychona w Pradze r. 1601 zmarłego na staynie folwarczne była obrócona &c: Hallandyi wyspy mil 40 długiey M. S. *Halmstadt* z twierdz obnażony. 3) Westrogotlandya zamyka prowincye: Westro abo zachodnią Gotyą właściwą z M. S. *Gottenburg* w którym kompania Indyiska osiadła; Wermelandyą w którey miasta; *Karlstadt* handlowny; *Filipstadt*, *Krystineham* od Krystyny królowy r. 1642 zbudowany; Dalią w niey miasta: *Dalenborg* &c; Bahus od Norwegii oderwany z miastami; *Bahus*, *Kongell* &c.

Finlandya dzieli się na 7 prowincyi, 1) Na

Na Finlandyą właściwą, którey M. S. *Abo* pokoiem miedzy Moſkwą i Szwecyą r. 1743 á *Nyeſtadt* r. 1721 zawartym ſławne; 2) Na Kajanią, w niey miaſta: *Kajana*, którey zamek Moſkale r. 1716 zburzyli; *Jakobſtadt* od Moſkalów ſpalony, &c: 3) Na Tawaſtlandyą w niey *Tawaſthus* abo *Kronenberg*; *Pejenda* iezioro 36 mil długie, 4) Na Nylandyą, w którey miaſta: *Helſingfors* mocny z portem wygodnym; *Degerby* nowa pograniczna forteca z portem: 5) Na Karelią za rzeką Kymeną leżącą, która żadnego niema znacznego miaſta; Karelia na zachód i północ położona od rzeki Kymeny *Kymmenegard* nazwana Moſkwie ieſt r. 1743 uſtąpiona, á r. 1721 Karelia wſchodnia; w nich miaſta Moſkiewſkie: *Fryderksham* z portem; *Wilmanſtrand*, *Wiburg* twierdzami i portem ſłynie; *Petrowka* &c: 6) Na Sawolaxyą z M. S. *Nyslot*, 7) Na Kexholmią północną z M. S. *Leżą*; południowa przy Ladodze leżąca należy do Moſkalów z M. S. *Kexholm*.

Laponia Szwedzka ledwie kilka ma ludnych miaſteczek; kray cały zimny, zwierza drapieżnego pełny, śniegiem i lodami zawalony dzieli ſię na 7 Marchyi, które ſię nazywaią od rzek. Lapończykowie mieſzkaią w chałupach małych, drewnianych, ſkórami pokrytych, które z iednego na drugie miey-

mieyſce przeprowadzać mogą. Żadne tam owocowe drzewa dla zimnego powietrza utrzymać ſię nie mogą.

Które wyſpy należą do Szwecyi?

Trzy znacznieyſze 1) *Alandya* leży na morzu Baltyckim miedzy Szwecyą właściwą i Finlandyą, ieden zamek *Kaſtelhom* wyſpy tey ieſt ozdobą, 2) Wyſpy *Gatlandya* i *Oelandya* leżą przy Oſtrogotlandyi. *Wisby* M. S. *Gotlandyi* ieſt bogate i handlowne; 3) *Oelandya* długa á wąſka, przeſmykiem Kalmarſkim od lądu oddzielona żyżnemi ſzczyci ſię gruntami. M. S. *Borcholm*; *Ottenby* miaſteczko z mocnym zamkiem.

Jakie ſą dzierżawy Szwedzkie w Niemczech?

Z obſzernych dzierżaw które koróna Szwedzka w państwie trzymała Niemieckim, zoſtały ſię iey: 1) Miaſto *Wiſmar* z portem wygodnym w Xięſtwie Meklenburſkim, 2) Wyſpa Rugen nad brzegami Pomeranii z M. S. *Bergen* w pośrzodku wyſpy położonym, 3) Część Pomeranii bliżſzey rzeką Penną od Pomeranii Brandeburſkiey oddzielona, dwa zamyka powiaty Bartſki i Gutzkowſki: M. S. Pomeranii Szwedzkiey *Stralſund* mocne i portowe, *Grypſwalda* nad małą odnogą morſką, *Gutzkow*, *Wolgaſt*, *Barth*, *Damgarten* &c. Odpadły od Szwecyi Xięſtwa Bipontyńſkie, Bremeńſkie, Ferdeńſkie,

ſkie, Inflantſkie, i Pomerania bliżſza oprócz dwuch powiatów.

Jakie ſą własności powietrza, obfitość, handel Króleſtwa Szwedzkiego?

Powietrze oſtre czyni zimę tęgą do dziewięciu mieſięcy poſpolicie przedłużoną, po którey naſtępuią upały wielkie ſłońcem długo na horyzoncie świecącym wzniecone: góry, laſy, ieziora częſte, bagna wielkie, większą połowę obſzernego tego zabieraią króleſtwa. Grunta piaſzczyſte i nieurodzayne dla niedoſtatku ludzi odłogiem leżą i obywatelów kraiowym nie mogą wyżywić zbożem. Bydło rogate ieſt daleko w Szwecyi mnieyſze, niż w innych Europy częściach południa bliżſzych; gęſte i wielkie laſy żywią wiele niedźwiedzi, wilków, ryſiów, kun, łoſiów i inne źwierząt rodzaie. Rafinet zwierzę wygodne, wielkie Laponii czyni pożytki. Z gór kruſzcowych Szwedzkich wychodzą naylepſze w Europie żelazo, przednia miedź, magnes &c.

Jakie ſą przyrodzone narodu Szwedzkiego własności i charakter?

Własności powietrza zimnego ale zdrowego daią Szwedom poſtanowienie ciała mocne, rozum zaś czynią mniey byſtrym i przenikaiącym; zkąd Szwedzi zawſze chętniey i pomyślniey przykładaią ſię do kunſztu

ſztu rycerſkiego, niż do nauk, między któremi naukami prawną, lekarſką, handlemi kupiectwem bardziey ſię brzydzi ſzlachta, niż w każdym innym kraiu. Męſtwa i odwagi Szwedzkiey doświadczyły ſąſiedzkie narody: Niemcy, Polacy, Duńczykowie, i Moſkale. Młódź ſzlachecka po zakończonych naukach uczy ſię polityki, rządów i nabywa wiadomości w ſprawach publicznych przy poſłach Szwedzkich u dworów cudzoziemſkich i przy różnych radach i trybunałach kraiowych, á naybarziey w kancellaryi koronney ſprawuiąc urząd piſarków, regentów, ſekretarzów &c. Szwedzi w młodym wieku cudzoziemſkie zwiedzaiąc państwa nabywaią obyczayności, grzeczności i w ſprawach politycznych doświadczenia.

Które kraie ſkładaią króleſtwo Duńſkie i do onego należą?

Kraie ſkładaiące króleſtwo Duńſkie iedne na lądzie, drugie leżą na morzu, w Europie i za Europą. Kraie leżące na lądzie ſą: 1) Jutlandya - *Cherſoneſus Cimbrica* północna, 2) Jutlandya południowa abo Xięſtwo Sleświckie. Kraie leżące na morzu ſą wyſpy: 1) Selandya, 2) Fionia, 3) Wyſpy mnieyſze. Kraie leżące w Europie za Danią ſą: 1) Norwe-

wegia z wyſpami po nad brzegami iey położonemi, 2) Wyſpy północne, 3) Państwa Niemieckie. Kraie za Europą leżące ſą: oſady Duńſkie w Afryce, Azyi i Ameryce.

Jakie ſą granice Danii?

Dania na południe ſtyka ſię z Niemcami, z innych ſtron ieſt dwiema oblana morzami: Niemieckim i Baltyckim, które z ſobą ſię łączą trzema morſkiemi przeſmykami: *Beltem małym-fretum Balticum minus* między Fionią i Jutlandyą na 4 mile ſzeroko płynąnym; *Beltem wielkim* na 8 mil ſzerokim-*fretum Balticum majus* miedzy Fionią i Selandyą biegącym; *Zuntem-fretum Oreſundicum* miedzy Selandyą i Skanią na pół mili ſzerokim, przez który wſzyſtkie przechodzą okręty.

Które znacznieyſze ſą miaſta w Jutlandyi?

Albourg, *Wibourg*, *Arrhus*, *Rypen* ſą miaſta biſkupie w północney *Jurlandyi*; *Sleſwick* M.S. Xięſtwa Sleświckiego. Inne miaſta ſą: *Gottrop*, *Huſum*, *Flesbourg*, *Tondern*, *Appenrada*, *Frederikſtadt* od Ormianów zbudowany, *Tonninga* &c. Xięſtwo Sleświckie od r. 1720 całe należy do korony Duńſkiey.

Jakie miaſta znayduią ſię na wyſpach Selandyi i Fionii;

Koppenhaga-Hafnia M. S. Selandyi i krò-

króleſtwa Duńſkiego z wygodnym, obſzernym i beſpiecznym portem na dwuch wyſpach Selandyi i Amaku moſtem zwodzonym z ſobą złączonemi położona. Pałace królewſkie: *Chryſtianburg* od *Kryſtyana* VI Króla r. 1740 dokończony; *Roſenbourg* z ogrodem roſkoſznym każdemu do przechadzki wolnym; *Charlotenbourg*, zbroiownia *Bremmerholm* nazwana, biblioteka królewſka, giełda kupiecka, domy i ſkłady towarzyſtw kupieckich Indyi wſchodniey i zachodniey, ſzkoła żołnierſka, akademia i inne gmachy przepyſzne ſą przednią ozdobą tego bogatego i handlownego miaſta.

Pałace królewſkie za *Koppenhagą* leżą: *Fryderiksbourg* o mil 8 od *Koppenhagi*; *Friedensbourg* o mil 10, *Jaegersbourg*, *Sorgenfrey*, *Friderikstbal* o mil 2, *Sophienburg*, *Friderikſberg* &c.

Inne miaſta Selandyi: *Rothschild* przymierzem pokoiu miedzy Duńczykami i Szwedami r. 1658 zawartym ſławny; *Kronenbourg* zamek, *Glaſeneur* lub *Helſinor* piękne miaſto nad Zuntem: ſą to dwa mieyſca, gdzie okręty wſzyſtkich narodòw przez Zunt przechodzące płacą cło królowi Duńſkiemu.

Miaſta wyſpy Fionii: *Odenſa*, *Nibourg*, *Swinborg*, *Aßens*, *Ozenberg* *Faaburg*, z portem. &c.

Jak ſię nazywaią wyſpy mnieyſze Duńſkie?

Wyſp

Wyſp mnieyſzych Duńſkich liczą kraiopiſarze 12: *Amack*, *Langelandya*, *Lalandya*, *Falſter*, *Guldebourg*, *Moena*-Virginea Danica, *Aaroa*, *Bornholm*, *Samſoa*, *Anhut*, *Leſſowa*, *Soltholm*. &c:

Jakie ſą Norwegii położenie, granice, obſzerność i miaſta?

Norwegia od r. 1387 do Danii przyłączona, zimna, laſami zaroſła i nieurodzayna w dłuż Szwecyi, którą ma na południe i wſchód położona, z Laponią Moſkiewſką ſtykaiąca ſię, oceanem północnym i morzem oblana, długa mil 360, ſzeroka 60, a w niektòrych mieyſcach tylko 2, dzieli ſię na 4 wielkorządztwa, które ſą: 1) *Aggerhus*, ktòrego M. S. *Anslo*, teraz *Chriſtiania*, *Fryderyckr-Halla* śmiercią roku 1718 *Karola* XII króla Szwedzkiego ſławna, 2) *Berghen* z M. S. tegoż imienia, 3) *Drontheim*, 4) *Warhhus* zamyka Laponią Duńſką kray gòrzyſty i cale nieurodzayny, dla tego nie ludny. Maiątkiem obywatelòw ſą rafinety, pożywieniem zaś mleko, ſer, ryba i zwierzyna. *Kap pòłnocny* i *Kap Kyn* ſą dwie góry Europeyſkie w morze wbiegłe naydaley pomknione ku pòłnocy. Od *Kapu* północnego (Nord Cap) naywiękſza Europy bierze ſię długość do *Kapu Matapan* w Morei, abo dawnym Peloponezie.

Ja-

Które wyſpy po nad brzegami leżą Norwegii?

Wyſpy małe nad brzegami Norwegii pòłnocney leżące ſą: *Maggeroya*, ktòrą kończy *Kap* północny, *Surroya*, *Samiana*, &c: za cyrkułem polarnym położone. Miedzy małą wyſpą *Werą* i brzegiem południowym wyſpy *Lofferenу* ſławny znayduie ſię zakręt lub wir morſki od rodakòw *Mal-ſtrom*, od ſtarożytności *umbilicus maris* nazwany, ktòry przez 6 godzin gwałtownie połykaiąc okoliczne wody i wſzyſtko co mu ſię tylko nawinie, przez drugie 6 ztąż gwałtownością pochłonione wody i zgruchotane by naywiękſze wyrzuca okręty.

Jak ſię nazywaią wyſpy północne na oceanie leżące?

1) *Islandya* wyſpa zimna, nieurodzayna brzozy tylko i iałowiec rodząca, gòrzyſta, mieſzkana ieſt od ludzi małych, wielkich próżniakòw, upartych i cale dla niedoſtatku wychowania głupich. Miaſta Iślandyi ſą: *Skalholt* ſtołeczne, *Ballenſtadt* zamek gdzie mieſzka wielkorządzca, *Holum Hofs-os* &c, *Hekla* gòra śniegiem i lodem zawſze okryta płomienie wyrzuca. *Krafla* druga góra ogniſta.

2) Wyſpy *Ferro-Gleſſariæ* miedzy Iślandyą i wyſpami Schotlantſkiemi należą do korony Duńſkiey; liczą ich wſzyſtkich 25 á

 oſia-

osiadłych 17: *Stroma*, *Sudera*, *Borda*, &c.

3) *Gronlandya* ledwie co poznana, od Duńczyków przywłaszczona styka się na wschód z Tartaryą, na zachód z Ameryką, na północ z nieznaiomemi kraiami abo też morzem; żadnych niema miast, lecz tylko niektóre porty co ie nawiedzaią Duńczykowie, Hollendrowie, Anglicy &c. Obfituie w bydło, konie, zaiące, rafinety, wilki, lisy, niedźwiedzie białe, bobry, kuny &c. Gronlandczykowie karmią się mięsem i rybami surowemi nadgniłemi i dla tego tak śmierdzą, że cudzoziemcom znieść ich nie podobna. Piią tłustość wielorybią; wino im iest nieznośne i przeciwne; wielkie z postaci i ciała kształtu maią podobieństwo do Lapończyków, żyią bez wiary, prawa i rządu; z przyrodzenia smutni, w posiedzeniu iednak żartobliwi i weseli; zazdrość, kradzież, piiaństwo, zdrady, podeyścia i namiętności od wiary zakazane, a rozum ludzki hańbiące w tym narodzie nie są znaiome.

Ktore kraie Niemieckie należą do korony Duńskiey?

1) Hrabstwo Oldenburskie z M. S. *Oldenburgiem* nad Huntą, 2) Hrabstwo Delmenhorstańskie z M.S. tegoż imienia; oba w cyrkule Westfalskim. 3) Trzy dzierżawy w Xięstwie Holsztyńskim: Rendsburgska, Honrow

rowska i Wilster-Marchia, w ktòrych miasta *Itzehoe*, *Wilster*, *Draga*, *Rendsburg*, *Honrow* &c

W Dytmarsii miasta *Meldorf*, *Brunsbuttel* nad Elbą, *Bockenbourg* &c.

W Stormarii- *Steinbourg* nad Elbą, *Glückstadt* - Tychopolis miasto obronne, w ktòrym wielkorządzca Duński mieszka &c: do Stormarii należą dwie części hrabstwa Pinnenbergskiego, w którym miasta są: *Pinnenberg*, *Altona* lub *Altena* na strzelenie działa od *Hamburga*, handlowna i ludna, *Wedel* &c.

W Wagryi: *Segeberg* M. S. dzierżawy Duńskiey; *Ratzów*, *Lutkenborg* &c. Inne wszystkie dzierżawy i miasta w Xięstwie Holsztyńskim, Dytmaryi, Stormarii i Wagryi należą do Xcia Holsztyńskiego następcy tronu Rossyiskiego,

Jakie osady ma Dania w innych trzech częściach świata?

W Afryce na brzegu Gwineyskim Dania trzyma zamki: *Chrystyansbourg* i *Fryderyksbourg*.

W Azyi na brzegu Koromandelskim miasto *Trankwebar* r. 1630 od Duńczyków założone i mocnym zamkiem zasłonione, ludne, handlowne z wolnym dla Katolików i wszystkich Chrześcian, Turków, Indyanòw obrządkòw wiary sprawowaniem. W tym mieście od Duńczykòw założona

 iest

ieſt drukarnia pierwſza i iedna w Indyach; oſadzeni Miſſionarze Auſzpurſkiego wyznania dla nawracania Pogan, nakładem krò-lòw Duńſkich.

W Ameryce miedzy wyſpami Karaybańſkiemi dwie wyſpy: *S. Tomaſza* obfituiąca w cukier i indych; *S Krzyża* wyſpa ròwnie długa iak ſzeroka mil 9 u Francuzów r. 1735 kupiona, żyżna, i zamkiem od Duńczykòw zbudowanym ubeſpieczona.

Jakie ſą urodzaie: żyżność, handel Kròleſtwa Duńſkiego?

W kraiach kròleſtwa Duńſkiego powietrze ieſt zimne; ale zdrowe? ſzkorbut tak Duńczykom zwyczayny barziey ſprawuie używanie mięſa ſolonego, niż powietrze ſzkodliwe. Tak wielkie iak mnieyſze wyſpy urodzayne maią grunta, i obfite wydaią żniwa. Konie Duńſkie u całey Europy ſą w ſzacunku. Woły, wieprze, owce w wielkiey wychodzą liczbie do Niemiec i Holandyi. Manufaktury potrzebne dla wygody kraiu założone; galony, hafty złote i ſrebrne, kleynoty &c. zakazane, na handlu, rolnictwie, á podobno naywięcey na rybach zyſkane, zatrzymuią w kraiu pieniądze. W gòrach Norwegſkich znayduią ſię minery ſrebrne, miedziane i żelazne; naywiękſzą iednak intratę przynoſzą temu kròleſtwu ma-

maſzty i drzewa do budowania domòw i okrętów zdatne.

Jakiego ſą Duńczykowie przyrodzenia i charakteru?

Duńczykowie ſą wroſtu pięknego, dowcipni, mocni, odważni, do nauczenia ſię ięzyków cudzoziemſkich, kunſztów i nauk ſpoſobni, chociaż nie nazbyt ſkłonni, pyſzni, ſkryci, ku cudzoziemcom iednak dość ludzcy. Naymilſzą ich zabawą ieſt rolnictwo, handel, koni i bydła wychowanie. Białey płci Duńſkiey przyznawaią cudzoziemcy piękność i urodę, pracowitość i uczynność w domu, wdzięczność i przyiemność w poſiedzeniu, wierność w małżeńſtwie, czyſtości cnotę w wdowim i panieńſkim ſtanie.

Które kraie należą do Króla Pruſkiego?

1) Kròleſtwo Pruſkie, 2) Marchia Brandeburſka dawniey od kraiopiſów Polſkich Xięſtwem Zgorzelſkim zwana, 3) Pomerania bliżſza i dalſza, oprócz dwuch powiatòw do korony Szwedzkiey należących, 4) Xięſtwo Sląſkie, to ieſt Sląſk dolny, znaczna część gòrnego i Glatz, 5) Xięſtwa Magdeburſkie i Halberſtadſkie, miaſto Halla Saſka, hrabſtwo Mansfeldſkie ſpólnie z Elektorem Saſkim w ſekweſtr wzięte, 6) Dzierżawy i miaſta

ſta Luzackie, 7) W cyrkule Weſtfalſkim: Xięſtwa Kliwſkie, Mindeńſkie, Murſkie (*Moerſch*) i Fryzyi wſchodniey; hrabſtwa Markańſkie - *de la Marck*, Teklenburſkie, Lingeńſkie, Rawensbergſkie, 8) W Niderlandzie: część Geldryi gòrney z M. S. tegożimienia, 9) Przy Szwaycarach Xięſtwa Newemburſkie - *Neuchatel* i Walengeńſkie. 10) W Polszcze ſtaroſtwa lenne: Bytowſkie i Lawemburgſkie; zaſtawne ſtaroſtwo Drahimſkie i Zuławy Elbląſkie: w Litwie dziedziczne włości Sereia i Tawrogi.

Jakie ſą położenie i obſzerność królestwa Pruſkiego?

Pruſy od panuiącey tam familii nazwane Brandebuſkie naprzód podbite od kawalerów Krzyżackich do Polſki ſprowadzonych od Konrada Xięcia Mazowieckiego r. 1226, potym od Kazimierza IV Króla Polſkiego do hołdu przymuſzone, a od ſyna iego Zygmunta I na Xięſtwo świeckie obròcone i Albrychtowi Margrabi Brandeburſkiemu oſtatniemu Miſtrzowi Krzyżackiemu w Pruſach na lenność dziedziczną oddane roku 1525; daley traktatem Wielawſkim r. 1657 od Jana Kazimierza i Rzeczypoſpolitey z hołdu wypuſzczone, nakoniec od Fryderyka I do tytułu królewſkiego r. 1701 podnieſione, graniczą na pòłnoc z morzem

rzem Baltyckim i Xięſtwem Zmudzkim; na wſchòd z Xięſtwem Litewſkim i Podlaſkim; na południe z Xięſtwem Mazowieckim i ziemią Dobrzyńſką; na zachód z Pruſami Polſkiemi; długość ich naywiękſza z północy na południe mil 60, ſzerokość z zachodu na wſchòd mil 50.

Na wiele prowincyi dzielą ſię Pruſy?

Na trzy cyrkuły: Samlandyą - *Circulus Sambienſis*, Natangią - *Circulus Natangenſis*, Hokerlandyą - *Circulus Hockerlandiæ*. Samlandya dzieli ſię na Samlandyą właściwą, na Sklawonią i Nardyą: dwie oſtatnie nazywaią ſię Litwą małą abo Pruſką dla używania w nich ięzyka Litewſkiego; Natangia na Natangią właściwą, Bartonią, Sudawią i Galindyą: Hokerlandya na Pomezanią i Pogezanią abo Hokerlandyą właściwą.

Jakie ſą miaſta znacznieyſze Pruſkie?

Królewiec po Niemiecku Könisberg nad Preglą od Ottokara II Króla Czeſkiego r. 1254 założony ieſt M. S. Samlandyi i całego króleſtwa Pruſkiego, ſtolicą rządu, trybunału naywyżſzego, akademii r. 1544 fundowaney &c. Miaſto to ludne, ochędożne, handlowne, zamkiem nazwanym *Fryderyksburg*, pałacem królewſkim, ratuſzem, ſzpitalami, giełdą &c ozdobione, dzieli ſię na trzy miaſta, na *Miaſto ſtare*, *Loebnicht* i *Kniephof*. In-

Inne miasta: *Piława*-Pillau miasto małe ale obronne, na małey pòłwyspie, miedzy morzem Baltyckim i portem *Frisch* na przeciwko uścia rzeki Pregli położone, iest przedmurzem kròlestwa od morza. Wszystkie okręty kupieckie tu stawaią i zapłaciwszy cło kròlowi Pruskiemu towary na statkach małych Preglą do Królewca 7 mil odległego przesyłaią, á na odwrót Krolewieckie towary biorą. *Fischhausen* nad hafem z zamkiem mieszkanym przedtym od Biskupów Sambieńskich. *Tapiewo* na górze przy Pregli położone z zamkiem z kamienia ciosanego zbudowanym, w którym złożone są papiery publiczne kròlestwa, *Allenburg*, *Wielawa* przymierzem pokoiu miedzy Koroną Polską i Fryderykiem Wilhelmem Elektorem r. 1657 zawartym i zwycięstwem Moskalòw, potym w lat 100 (1757) nad Prusakami odniesionym, sławna. *Nerung* miedzymorze miedzy morzem Baltyckim i iezior em Kurlandzkim.

W Sklawonii: *Memel* przy granicy Zmudzkiey miasto obronne, z portem głębokim i bespiecznym. W zamku broń i narzędzia woienne dwie napełniaią zbroiownie. *Tylża* nad Niemnem, *Heydenkrug*, *Ragneta* &c.

W Nardyi abo Nadrawie; *Labiawa* miasteczko zamkiem obronne. *Insterburg*, *Gumbin*, *Stołupiany*, *Gołdapa*, *Rautenburg* &c.

Wylicz miasta cyrkułu Natángeńskiego?

W Natangii właściwey: *Brandeburg*, *Kreytzburg*, *Dumnów*, *Heiligebeil*-święta siekierka. W Bartonii: *Bartenstein*, *Landsberg*, *Rastenburg*, w bliskości którego *Swięta Lipka* wspaniałym kościołem Katolickim stoi wsławiona. *Nordenbug*, *Angersburg*, *Gerdawa*, *Landsberg*, *Arys* &c.

W Sudawii: *Johannesburg*, *Biała*, *Olęcko*, *Prosken*, *Lick*, &c.

W Galindyi: *Willenberg*, *Ortelsburg*, *Passenheim* oyczyzna *Hartknocha* tu narodzonego roku 1644. *Kasztemburg*, *Nidenburg*.

W Pomezanii *Kwidzyń*-Marienwerder nie daleko Wisły przedtym miasto katedralne biskupstwa Pomezańskiego. *Gardensa* nad ieziorem: *Chrystburg* nad Sarguną, *Saalfeld*; *Riesenburg* nad Liebą. *Rosenberg*, *Osteroda* nad Drwęcą. *Schenberg*, *Gilawa*, Deutsch-Eylau, *Działdów*-Soldau nad ieziorem; *Liebemuhl* zamek dawnych Biskupòw Pomezańskich: *Dąbrowna*-Gilgenburg nad rzeką Gildą; o mil 2 od tego miasta *Tannenberg* i *Grunewalda* są wsie, miedzy któremi Władysław Iagiełło walną zwiódł bitwę r. 1410 z Ulrykiem de Jüngingen XXIV Mistrzem Krzyżackim i pamiętnym wiarołomnych Krzyżaków pogromił zwycięstwem; sam Mistrz i przednieysi rycerze

Nie-

Niemieccy legli na placu; woyſka zwycięzkie ſprawował Zyndram Maſzkowſki Chorąży Krakowſki; *Mormerk*-Morungen, *Hohenſtein*, *Lieſtadt*, *Finckenſtein*, zamek &c.

W Pogezanii: *Holland* miaſto bogate i ludne, *Mulhauſen* miaſteczko weſołe.

Jaka ieſt żyżność, Prus Branbeburſkich?

Las ciemny i nieprzebyty niedźwiedzi, łoſiòw, ieleni, ſarn, bawołòw pełny Prusy ſtykaiące ſię z Litwą òkrywa, znaczną część gruntòw piaſzczyſtych, częſtemi bagnami i ieziorami przeciętych, nieurodzaynych, obywatelòw przemyſł i twarda praca do wydawania pomyślnych przymuſza urodzaiòw, ktòre opędziwſzy domowe òbywatelów potrzeby i ſkromne wyżywienie dodaią zboża handlowi zamorſkiemu. Wſzyſtkie zboża, len, konopie, trzody bydła, ſtada koni zwłaſzcza w dobrach królewſkich, manufaktury grube wełniane, płótna, rzemiosła &c, handel utrzymuią Pruſki i daią obywatelom ſpoſob do płacenia ciężkich i na wiele rodzaiòw podzielonych podatkòw. Morze Pruſy oblewaiące żołty wyrzuca burztyn, ktòry także w rozkopanych na kilka ſtòp w głąb ziemi znayduie ſię warſztach.

Jakie ſą przyrodzone Pruſakòw ſkłonności i charakter?

Właśni kraiu obywatele Sarmatowie w ſzczegulności zaś Scyrowie, Sudynowie, od

których część cyrkułu Natageńſkiego do tych czas nazywa ſię Sudawia lub Sudynem, Eſtyanie &c, od niepamiętnych czaſów Pruſy zaludnili. Są Piſarze świadczący, że Boruſſowie czy Pruſſowie w wieku X wyſzedłſzy z Ruſi w tym oſiedli kraiu i onemu nazwiſko nadali teraźnieyſze. Kawalerowie Krzyżaccy ſprowadzili do Prus naywięcey Weſtfalanów, Saſów dolnych, i gornych, Frankończykòw; Hugonoci potym tam przyſzli Francuſcy, naoſtatek Salburczykowie. Panowanie domu Brandeburſkiego bliſko przez pòłtrzecia wieku wielu tam Brandeburczykòw, á bliſkość mieyſca Polakòw i Litwinòw przeciągnęła. Tak wielka różnych narodòw ſpołeczność różne do Prus wprowadziła obyczaie, ſkłonności i charakter. Rodowici Pruſacy, ktòrzy w ſamym zoſtali ſię gminie, ſą mocni, poſtaci przyſtoyney, pracowici, wſtrzemięźliwi, ſpoſobni do wytrzymania trudòw woiennych i dobrzy żołnierze.

ROZDZIAŁ IX.

O Rzeczachpoſpolitych Weneckiey, i Hollenderſkiey.

Które kraie należą do Rzeczypoſpolitey Weneckiey?

Z

Z obszernych państw i kraiów, które Rzeczpospolita orężem lub polityką i przemysłem nabyła, zostały się iey 1) Włochy Weneckie. 2) Dalmacya Wenecka. 3) Albania Wenecka, 4) Wyspy na morzu Jońskim położone.

Na wiele prowincyi państwo dzieli się Weneckie?

Według położenia i rządu politycznego na dwie Wenetowie kray swóy dzielą części, które państwem nazywaią lądowym i morskim. Kray nie stykaiący się z morzem abo Lombardya Wenecka zowie się państwem lub *Stanem lądowym*; kray zaś morzem oblany iako Xięstwo Weneckie, abo *Dogada*, część Istryi, Dalmacyi, Albanii i wyspy Weneckie są poczytane za *Stan morski*.

Które prowincye i znaczniejsze miasta leżą w państwie Weneckim lądowym?

Państwo abo *Stan lądowy* 12 zamyka prowincyi, te są: 1) Bergamask. 2) Kremask. 3) Bresciana. 4) Weroneza, 5) Polezyna Rowigańska, 6) Powiat Padewski, 7) Wincentyna, 8) Trewizana, 9) Feltryna, 10) Belluneza, 11) Kadoryn 12) Fryulia.

1) Bergamasku M. S. *Bergam*, ludne, bogate, obronne i zamkiem na wysokiey położonym górze zasłonione. Obywatele tego

go kraiu handluią żelazem, obiciemi bydłem i marmurem 2) Kremasku M. S. *Krema* nad rzeką Servą wpadaiącą do Addy; miasto to mocne zdobi się biskupstwem r. 1580 ustanowionym. 3) Bresciana-*Ager Brixianus* ma grunta żyżne, obfituie w zboże, wino, i żelazo, M. S. wielkie, obronne i bogate r. 1769 trzęsieniem ziemi skołatane *Brzescia*; piękna ztąd wychodzi broń ognista. Kościół katedralny, zbroiownia dobrze opatrzona, mocny zamek na skale położony, wieża nazwana *Pallada* ozdobą są miasta. Inne miasta *Sala* nad ieziorem Gardą, *Chidra*. &c, 4) Weroneza-*Ager Veronensis* szczupłość swych granic nadgradza gruntów żyżnością, wina, oliwy i owoców delikatnych obfitością. *Werona* M. S. Adigą przez środek płynącą na dwie części podzielona, trzema mocnemi zamkami obroniona, grubemi wałami i głębokiemi fossami otoczona, słynie biskupstwem, towarzystwem ludzi uczonych nazwanych *Gli Philarmonici* dawnością założenia, handlem oliwy i rękodziełmi iedwabnemi. Wsławiaią ieszcze Weronę *amphitheatrum* od Rzymian zbudowane do tych czas niemal całe, ratusz wspaniały posągami Korneliusza Neposa, Emiliusza-Marka, Pliniusza starego, Witruwiusza, Ieronima Frakastora w tym mieście.

ście urodzonych, przyozdobiony; dwa rozległe do przechadzki rynki, ieden dla szlachty, drugi dla mieszczan i kupców, na którym arcypiękny posąg wyraża miasto Weronę z koroną u nóg leżącą. Inne miasta są: *Garda* i *Peschiera* nad ieziorem Gardą 12 mil długim á 3 szerokim, *Lengnago* nad Adigą, *La Chiusa* zamek na górze położony, *Sermiona*-Sermio oyczyzna Wierszopisa Katulla; wyborne wino przy tym małym miasteczku rośnie nazwane *Vino santo.* 5) Polezyna Rowigańska od Xięstwa Ferrarskiego oderwana obsituie w zboże i bydło. *Rovigo*-Rhodigium nad Adigą M.S; *Adria* przedtym wspaniała i wielka, od którey odnoga Wenecka nazywa się do tychczas morzem Adryatyckim, teraz od samych rybaków mieszkana i bardziey do wsi niż miasteczka podobna; *Bellino* &c. 6) Powiat Padewski-*Patavinus ager* ma M.S. *Padwę*-Patavium nad Brentą, sławną akademią, wielką biblioteką w pałacu Rzeczypospolitey złożoną, dwoiakim zgromadzeniem uczonych ludzi, iednym nazwanym *gli Risoverati*, drugim *gli Infiammati*, różnemi pięknemi pałacami, grobem *S.* Antoniego od tego miasta Padewskim nazwanego, urodzeniem Tita-Liwiusza i innych sławnych ludzi zaszczyconą. Trzęsienie ziemi r. 1756 przepyszny te-

tego miasta ratusz i wiele pięknych gmachów rozwaliło. *Abano* zdrowemi cieplicami sławne. *Esta* od którey początek bierze familia Xiążąt Modeńskich. *Arqua* grobem Franciszka Petrarchy tu r. 1474 pogrzebionego, zalecona. 7) Wincentyna-*Ager Vincentinus* dla roskosznego położenia, żyżnych gruntów, wybornego wina, ogrodem Weneckim nazwana, obsituie w źwierzynę, bydło, masło i syry, Miasta iey są: *Wicenca* Vicentia wielka, ludna i mocnemi wałami opasana miedzy dwiema rzekami Rotoną i Bachiglioną i dwiema górami w pośrzodku wesołey równiny położona; zdobią to miasto katedra biskupia, piękne pałace, wspaniałe kościoły, obszerne rynki. Wicencyanów maią za naymściwszych miedzy wszystkiemi Włochami. *Marostyka* wałami i zamkiem zmocniona. *Brendola* zdrowym powietrzem zaszczycona &c. 8) Trewizany M. S. *Trewiza*-Torvisium dawna, piękna i obronna, biskupią stolicą, wspaniałemi pałacami z przyczyny, że tu naywięcey mieszka szlachty Weneckiey, narodzeniem Totili króla Gotów i Benedykta XI Papieża zalecona. Inne miasta: *Ceneda*, *Torcello*, *Mezorbo*, *Bassano* &c. 9) Feltryna-*Ager Feltrinus* naywiększy handel prwadzi żelaza. M. S. *Feltri* stolica biskupia i piękne zaleca położe-

żen ie. 10) Belluneza w żelazne obfituje rudy. M. S. *Belluna* nad Piawą z biskupstwem, mała ale piękna. 11) Kadoryn, którego M.S. *La Pieva di Cadora* nad rzeką Piawą. Według D. Vaissete obywatelów tego miasta od wszystkich podatków Rzeczpospolita uwolniła dla ich życzliwości w ciężkich okolicznościach statecznie dotrzymaney. 12) Friula-*Forojuliensis Tractus* cała iest Wenecka oprócz miasta Akwilei przedtym Patryarchowskiego do Arcyxięstwa Rakuskiego należącego. M. S. *Udyn* stolicą Arcybiskupią ozdobiony. Inne miasta w tym kraiu leżą: *Palma-nova* założona r. 1593 dla zasłonienia państwa Weneckiego od Niemców i Turków. *Friula*-Forum Julium po Włosku *Civita di Friuli*, przedtym M. S. kraiu do tych czas obronne, *Konkordya* od Attili zburzona, do tego czasu z rozwalin nie powstała, *Grada* na małey wyspie na przeciwko Akwilei położona; ztąd stolica Patryarchówska do Wenecyi iest przeniesiona.

Jakie miasta znacznieysze znayduią się w prowincyach Państwa abo Stanu morskiego Weneckiego?

1) Xięstwo Weneckie abo Dogada nad brzegiem morskim położona, od lądu zaś innych prowincyi Weneckich granicami ściśniona zamyka wiele wysp małych przy brze-

brzegach rozrzuconych.

Miasto stołeczne państw Rzeczypospolitey Weneckiey i Dogady iest *Wenecya* na 72 małych wyspach wystawiona, piękna, bogata, handlowna i ludna. Wszystkie domy, pałace, gmachy na ubitych palach zasadzone nie ulicami, ale kanałami dzielą się; niektóre kanały nakształt Hollenderskich groblą kamienną z oboiey strony ubitą obwarowane dla przechodu pieszych daią sposobność, ale po wszystkich innych trzeba wozić się gondołami to iest czółnami. Kanały iedne do drugich wpadaią, á ulice i wyspy mostami pięknemi, których tu liczą na 500, łączą się. Naypięknieyszy i naywspanialszy most *Rialto* długi stóp 187 na wielkim kanale na 12,000 palów iednę tylko unoszących z białego marmuru arkadę, osiada. Ta arkada 80 stóp wysoka, á 90 długa iest nadowcipnieyszym kunsztu budowniczego wynalazkiem. Kramy kupieckie we 2 rzędy uszykowane dzielą most na 3 ulice, á 4 z nayprzednieyszego marmuru posągi sztuce przydaią ozdoby: 1) Archanioł Gabryel zwiastuiący Maryi Pannie wcielenie Syna Bożego. 2) Marya Panna przyimuiąca to zwiastowanie. 3) S. Marek Ewangelista,

4)

4) S. Teodor, oba Patronowie miasta Wenecyi. Most *Rialto* kosztował Rzeczypospolitey 250 tysięcy dukatòw. Dom Niemiecki dla składu towarów z tego kraiu przychodzących od kupcòw Niemieckich mieszkany nad tym stoi kanałem. Rynki publiczne, kościoły, pałace, zbroiownia cudzoziemcòw wędruiących godne są podziwienia. Rynków w Wenecyi małych i wielkich do targów i rozrywek liczą 53, które wszystkie rynek S. Marka i S. Geminiana facyatą pałacu Xiążęcego, biblioteką, mennicą, prokuratoryami S. Marka i innemi przepysznemi gmachami galerye spodnie maiącemi otoczony, wspaniałością i pięknością przenosi. Strona prawa tego rynku ku morzu obròcona nazywa się *Broglio*, i iest mieyscem na przechadzkę i rozmowy dla samey szlachty uprzywileiowanym. Z 150 przepysznych pałacòw, pałac Rzeczypospolitey Xiążęcy facyatą na rynek S. Marka obròcony iest naywspanialszy; w dolnych onego salach zasiadaią wszystkie rady sądowe Weneckie, na drugie piętro dwoie iest wschodów, iedne prowadzą do pokoiów Xiążęcych, drugie do izb Senatorskich i innych wszystkich rad Rzeczypospolitey.

Biblioteka Rzeczypospolitey na przeciwko pałacu iest iedna z naycennieyszych w

Europie, mianowicie dla rękopismòw Greckich, które ze wszystkiemi swemi księgami Kardynał Bessaryon Rzeczypospolitey odkazał. Na tenże rynek wychodzi pałac menniczny nazwany *Zecca*.

Kościół Kollegialny S. Marka ze śrzodka marmurem powleczony, na 36 kolumnach czarnych marmurowych wsparty, naypięknieyszą mozaiką na sklepieniu ozdobiony, iest właściwie mòwiąc kaplicą Xiążęcą. Kapituła składa się z 26 Kanonikòw i Dziekana nad niemi przełożonego, ktòry obrządkiem Biskupim nabożeństwo odprawuie, na kleryki święci i zwierzchności Weneckiego Patryarchy nie podlega. Xiążę abo Doża na wszystkie tego kościoła duchowne podaie godności. W. Kaplicy nayświętszego Sakramentu złożone iest ciało S. Marka z Alexandryi, według powieści Wenetòw, tu sprowadzone, i skarb tak kościelny, iako publiczny Rzeczypospolitey. Wieża na przeciwko kościoła z kamienia ciosanego wysoka iest stòp 316, pokryta dachem złoconym. Przed kościołem S. Marka widzieć się daią 3 wysokie maszty na podstawkach mosiężnych misternie robionych osadzone, na ktòrych w dni uroczyste 3 wywieszaią okrętowe flagi, pierwszą z herbem Weneckim, drugą z Cy-

pryiskim, trzecią z Kandyiskim.

Po Kościele S. Marka idzie kościół katedralny Patryarchy Weneckiego pod tytułem S. Piotra *de Castello* zaszczycony wspaniałym grobem S. Wawrzyńca Justynianiego pierwszego Weneckiego Patryarchy na tę godność r. 1451 wyniesionego.

Arsenał abo zbroiownia Wenecka w końcu miasta kanałem oddzielonego nad morzem położona, murem opasana, 3 mile Włoskie na około maiąca iest składem drzewa i innych materyałów do budowania statków wodnych woiennych i broni różney ręczney w całey Europie naybogatszym. Podług świadectwa ludzi wiadomych 2000 dział Rzeczpospolita ma zawsze w tey zbroiowni do używania gotowych, a na uzbroienie 200 tysięcy piechoty i 25,000 iazdy, broni złożoney w salach górnych; w dolnych zaś znayduią się wszystkie narzędzia woienne dla woyska tak lądowego iako wodnego. Na bramie wielkiey napis złotemi wyryty literami potrzebną wszystkim narodom wraża naukę: *Felix est civitas. quæ tempore pacis de bello cogitat.* Dozor nad pracuiącemi ustawicznie tu rzemieślnikami, których liczbę niektórzy do 2000 podnoszą, poruczony iest urzędnikowi nazwanemu *Amiraglio*, á rząd trzem szlachcicom w zbroiowni zawsze

sze mieszkaiącym i przez lat 3 urząd sprawuiącym.

Liczą w całey Wenecyi kościołów parafialnych 72, domów zakonnych płci męskiey 39 płci białey 25, szpitalów 17, rynków 53, pałaców 150, wież wysokich 115, posągów marmurowych 74, spiżowych 23, á 160 tysięcy obywatelów. Port *Malamoto* w rynek S. Marka wsuniony dwa z Carogrodu za Sebastyana Ziani sprowadzone zdobią kolossy, na iednym iest S. Teodor, na drugim lew S. Marka. Na ostatek tak wiele Wenecya zamyka w gmachach, mostach, malowaniach piękności i ozdób, że Sannazar przeniósł ią nad Rzym w sześciu pięknych wierszach, które Rzeczpospolita hoynie opłaciwszy, na czarnym kazała wyryć marmurze.

Położenie Wenecyi na półtory mili od lądu czyni ią od nieprzyiaciół bespieczną, á wielkie rzeki Po, Adiga, Brenta, Piawa, na przeciw lub blisko wysp, na których stoi, do morza wpadaiące, iako i kanały nakładem Rzeczypospolitey kopane, do prowadzenia wielkiego handlu, bez którego ona upadłaby, sposobną.

Na około Wenecyi 16 małych leży wysep dobrze nasiadłych, na któych Weneci maią ogrody swoie i domy dla odmiany powietrza i letniego mieszkania. Znaeznieysze

ſze ſą: *Chioza* abo *Chioggia* w ſól obſituiąca, z ktòrey znaczne dochody ſkarb zbogacaią publiczny. *Malamòw* z portem wolnym od lat kilku dla wſzyſtkich narodów. *Murano* zdrowym zaſzczyca ſię powietrzem, dla tego naywięcey tam mieſzka ſzlachty Weneckiey i naypięknieyſze robią ſię zwierciadła Weneckie. *Paleſtryna* naywiękſza i nayludnieyſza z 16 wyſp. *Pida* ſłuży Wenecyi za tamę od nawałności morſkiey; Zydzi Weneccy na tey wyſpie maią ſwoię mogiłę. *Guiuidecca* roſkoſznemi zaſadzona ogrodami. Ieſt tu klaſztór Auguſtyanek, do którego damy Weneckie po karnawale udaią ſię na bogomyślność, i wzruſzone namiętności uſpokaiaią.

Iſtrya Wenecka położona na północ ku wſchodowi odnogi Weneckiey na półwyſpie tąż odnogą oblaney niezdrowemu podlega powietrzu i na wielu mieyſcach ſłodkiey niema wody, obſituie iednak w ſól, oliwę, ſzyby marmurowe i laſy do budowania okrętòw zdatne. Część Iſtryi pòłnocna i wſchodnia z miaſtami *Trieſt*, *Proſeco*, *Vindolo*, *Piſino*, abo *Mitterburg* &c: należy do domu Rakuſkiego; zachodnia zaś i południowa do Wenetów.

Iſtryi Weneckiey miaſta ſą: *Capo d'Iſtria* Juſtinopolis lub Egida ſtołeczne Iſtryi, obron-

bronne i ludne. *Citta-nova* z portem wygodnym. *Pola*-Pietas-Julia miaſto dawne i ſtarożytnościami Rzymſkiemi ſławne. *Parenza*, *Rovigna*, *Albona*. *Orſera*, *Iſola* &c.

Dalmacyi Weneckiey miaſta ſą: *Zara*-Jadera na pòłwyſpie odnogi Weneckiey położona ma arcybiſkupſtwo, port wygodny i mocny zamek, *Nona* obronna nad tąż odnogą, *Sebenico* miaſto mocne z portem dwoma zamkami zaſłonionym, *Spalatra* M. S. Dalmacyi Weneckiey, ſtolicą arcybiſkupią, naſiadłością i mocnemi zaſzczycona wałami, na rozwalinach pałacu Dyoklecyana Ceſarza wybudowana, *Salona* oyczyzna Dyoklecyana, od niego po złożonym pańſtwie mieſzkana, teraz cale opuſzczona. Wyſpy po nad brzegami Dalmacyi leżące Oſera, Cherſa, Weglia, Orba, Peroſina, Leſina &c: pod Weneckim zoſtaią panowaniem.

W Dalmacyi Weneckiey Albańczykowie uſzedłſzy z pod panowania Tureckiego oſiedli około góry Morlachu i od niey nazwali ſię Morlachami. Gdy Wenetowie maią woynę z Turkami, miaſto żołdu płacą im za każdego Turczyna głowę czerwony złoty. Uſkokowie podobni Morlachom ale z innego narodu oſiedli w Dalmacyi Rakuſkiey.

W Epirze albo Albanii dolney należą

leżą do Wenetów miasta: *Butrinto* z portem morskim, *Larta* nad odnogą tegoż nazwiska u dawnych Ambracius sinus handlowna i ludna, *Prewza* nad odnogą Lartańską obronna, w bliskości którey był port Actium sławny zwycięstwem Augusta odniesionym nad Antoniuszem r. 31 przed Chrystusem.

Wyspy na morzu Jońskim położone Weneckie 1) Corfou przedtym *Corcyra* ma na około mil 40, obfituie w sól, wino, oliwki, limonie, figi naydelikatnieysze i cedry; M. S. *Corfou* z portem wielkie, mocne, liczną żołnierską osadą strzeżone i dwoma zamkami obronione. 2) S. Maura przedtym *Leucas* od Wenetów r. 1684 Turkom wzięta, ma około mil 16 i M. S. tegoż nazwika. 3) Cefalonia długa około mil 20, szeroka 14, handluie winem, oliwą, muszkatowemi gałkami i rozenkami. Według zdania Iakuba Spona Cefalonia za czasów Homera nazywała się Samos i była nayznacznieyszą częścią dziedzictwa Ulissessa z dwoma przyległemi na wschód wysepkami Thiaką udawnych *Dulichium*, i Jataką przedtym Jtaką według Wirgiliusza narodzeniem Ulissessa sławną. Obywatele pokazuią do tych czas rozwaliny pałacu czystey Penelopy mieszkaniem poświęconego. M.S. *Cefalonia* mo-

mocne i portowe. 4) Zanta *Zacinthus* 6 mil długa á 4 szeroka obfituie naybardziey w rozenki małe nazwane Koryntskie, że z okolicy Koryntu tu były przesadzone; M. S. *Zanta* mocnym zamkiem obroniona z wygodnym portem.

Kursolary Echinadæ małe wysepki, których iest 5, odnogą oblane Lepańską nie ludne i niemal opuszczone, nabyły w dzieiach sławy z otrzymanego tam r. 1571 nad Turkami zwycięstwa od Chrześcian pod Ianem Austryakiem sprzymierzonych, którzy iednak nie umieli z okoliczności korzystać. 5) Ceriga-*Cythera* miedzy Kandyą i Moreą położona ma na około mil 60, obfituie w sokoły, zaiące, przepiórki, synogarlice &c. Według niektórych pisarzów dwie starożytne piękności Wenera i Helena natey wyspie się urodziły. M. S. *Ceryga* na skale położona i mocnemi twierdzami przeciwko Turkom uzbroiona. 6) Morze abo odnoga Adryatycka iest od Wenetów policzona między dzierżawami Rzeczypospolitey dziedzicznemi, na znak panowania każdego roku w dzień Wniebowstąpienia Pańskiego uroczyście Doża ią zaślubia w przytomności senatu i posłów cudzoziemskich.

Jakie są własności kraiu, urodzaie, handel Rzeczypospolitey Weneckiey?

Po-

Powietrza własności względem ciepła i zimna są podobne do innych Włoskich kraiów. Urodzaie we wszystkich prowincyach Weneckich pracą i przemysłem obywatelów pomnożone przenoszą potrzebę kraiu i handel zasiluią zewnętrzny. Marmury, żelazo, drzewo do budowania okrętów, zboże różne, zioła lekarskie, owoce delikatne, ptastwo leśne i źwierzyna, owce, bydło, iedwab, miòd, wosk &c: własnym są kraiów Wenetom poddanych płodem. Handel Europeyski, ktòry wszystkie świata części obiega, początek wziął w Wenecyi i iey panowanie po obszernych rozciągnął kraiach. Upadek mocy polityczney Weneckiey iest znakomitą w dzieiach Europy epochą, pochodzi zaś z upadku handlu Indyi wschodnich, który przed znalezieniem Kapu dobrey nadziei od Portugalczyków, Wenetowie sami iedni prowadzili i wschodnich kraiów bogactwa całey szafowali Europie.

Jakie są przyrodzone Wenetów skłonności i charakter?

Wenecyanie oprócz własności wszystkim Włochom powszechnych różnią się od nich charakterem do ich praw przystosowanym: są poważni, rostropni, stateczni w przyiaźniach, iednostayni w postępkach, cierpliwi

pliwi w sprawach długiego zawodu i trudnych, ludzcy i przyiemni tym, ktòrzy się z niemi umieią obchodzić, spokoynością zewnętrzną pokrywaią arcysztucznie naywiększe nieukontentowania i wewnętrzne burze; sprawy publiczne i domowe długo roztrząsaią, uważnie stanowią, á od wykonania postanowionych naywiększemi trudnościami odwieść się nie daią. Posłow ich osobliwa zaleca sposobność do wyrabiania spraw publicznych u dworòw cudzoziemskich, ktòrych oni zwyczaie, układ, obcowania sposòb, tak przeymuią, że zdaią się wyzuwać z przyrodzonych własności i skłonności, á przyswoiać charakter tych dworów, u których mieszkaią: pokazuią się być Francuzami w Paryżu, Hiszpanami w Madrycie, Niemcami w Wiedniu, Anglikami w Londynie &c.

Po wskrzeszonych w Europie naukach Wenetowie uczonemi światu przysłużyli się pismami. Liczba iednak Pisarzòw tego narodu szczupła pokazuie małą Rzeczypospolitey na pomnożenie nauk, ktòre bez zachęcenia i nadgrody dostatecznie zakwitnąć nie mogą, baczność i hoyność, á w obywatelach wielkie przeszkody. Szlachta albowiem powinnościami urzędowemi zatrudniona, á mieszczanie handlem, á bardziey ieszcze z ustawy rządu arystokratycznego, aby

aby swego nie czuli poniżenia, próżnemi rozrykami, iakie są: bal Wenecki, morza zaślubienie, komedye ustawiczne, koncerty muzyczne &c: zabawni nie maią dość czasu, sposobności i zachęcenia do nabycia wiadomości i poloru.

Muzykę którą Włosi inne narody celuią osobliwszym w Wenecyi zwierzchność kraiowa pomnaża i doskonali sposobem. Są domy skarbu publicznego nakładem utrzymywane, do których panienki ubogie przyimuią i one w muzyce i śpiewaniu pod dozorem naydoskonalszych mistrzów ćwiczą. Koncerty każdego tygodnia ustanawiane i dawne wzniecaią w uczących się ochotę i chęć przesadzenia się iednych nad drugie.

Które kraie należą do Rzeczypospolitey Hollenderskiey?

Kraie Rzeczypospolitey Hollenderskiey w Europie składaią się z 7 prowincyi własnemi prawami rządzących się, ale z sobą węzłem wiecznego przymierza związanych, i które iednę powszechną Rzeczpospolitą pod imieniem *Stanów generalnych sprzymierzonych* składaią; z kraiu generalnośc do 7 prowincyi sprzymierzonych nie wchodzą-

dzącego, lecz po przymierzu iedności Utrechtskim zawoiowanego lub innym sposobem pozyskanego. Za Europą obszerne i bogate dzierżawy w trzech częściach świata á mianowicie w Azyi, lubo są własnością i państwem kompanii kupieckich Indyi wschodnich, i zachodnich zostaią iednak pod nay-wyższą Rzeczypospolitey udzielnością.

Jakie są granice, obszerność i podział Rzeczypospolitey Hollenderskiey?

Rzeczpospolita Hollenderska od wschodu styka się z Westfalią; od południa z Niderlandem Austryackim; na zachód i północ z oceanem; długość iey naywiększa mil 58, szerokość 45, obwód 150. Siedmiu prowincyi według porządku przodkowania i głosów na radzie narodowey nazwiska są: 1) Geldrya 2) Hollandya, 3) Zelandya, 4) Utrecht, 5) Fryzya, 6) Owerisel, 7) Groninga.

Geldrya Hollenderska północna abo dolna (górna abo południowa należy do domu Austryackiego i Króla Pruskiego) dzieli się na trzy powiaty, na Betawią, Welawią i Hrabstwo Zufteńskie. M.S. Geldryi i Betawii *Nimega* nad Wahalem obronna, wielka, ludna, handlowna zawartym r. 1679 przymierzem pokoiu i oyczyzną Piotra Kanizego Jezuity sławna. Inne miasta: *Bommel* nad Wahalem, *Buren* &c: Welawii M.S.

Ar-

Arnheim; *Harderwick* nad odnogą morſką *Zuyderſee*, *Loo* zamek wſpaniały dziedziczny Stadhudera. *Zutphen* M. S. Hrabſtwa tegoż imienia nad Iſſelą, *Doesbourg*, *Groll*, *Lochem*, *Anholt*, *Breword*, *Borckelo*, *Lichtenword* &c.

Hollandya naywiękſza i naybogatſza miedzy 7 prowincyami dzieli ſię na północną i południową. Północney ieziorem Yą i rzeką Sparą oddzieloney od południowey miaſta ſą: *Alckmar* piękny i 8 baſztami obroniony. *Horna* przy Zuyderze; naywięcey ztąd ſyrów i maſła do cudzych wychodzi kraiów, *Enkchuza* nad morzem z portem wygodnym; *Medenblik* tu Hollendróy drzewo z północnych kraiów przychodzące ſkładaią. *Pettenheim*, przy tym mieście zaczynaią ſię z ſtrony północney tamy i ciągną ſię wzdłuż morza, ktòre wſtrzymuią wały morſkie, aby ziemi niżey od morza leżącey nie zalewały. Utrzymanie tych grobel do niezmiernego Hollendrow pociąga koſztu. *Texel* wyſpa przy uściu Zuyderze, przy ktòrey okręty wychodzące z portów Hollenderſkich, á mianowicie Amſterdamſkiego zatrzymuią ſię na wiatr czekaiąc pomyślny. *Saardam* wieś o 2 mile odległa od Amſterdamu, ktòrey obywatele budowaniem okrętòw bawią ſię i mogą w potrzebie wyſtawić każdego dnia okręt kupiecki, á każdego tygodnia woienny. Hol

Hollandyi południowey M, S. *Amſterdam* nad rzeką Amſtelą i ieziorem Yą, wielkie, bogate i handlowne; naybardziey to miaſto zdobią ratuſz cudnie piękny z kamienia białego budowany, giełda kupiecka, port na 1,000 i więcey okrętòw obſzerny, ale dla piaſku wyſypanego nazwanego *Pampus* w tym nie wygodny, że nie mogą tam zawiiać chyba pod czas wezbrania morza; kanały drzewami oſadzone, na ktòrych więcey niż 4000 moſtòw ſtoi murowanych; kościoły wſpaniałe, 18 ſzpitalów dla ludzi rożnego wieku i ſtanu, miedzy ktòremi 2 ſą Katolickie, 2 Synagogi iedna dla żydòw Niemieckich cale ubogich, druga wſpaniała dla Portugalſkich hardych i bogatych &c. Inne miaſta ſą: *Narden* forteca i przedmurze Amſterdamu; *Harlem* nad Sparą; obywatele tuteyſi cienkie tką płótna i iedwabne materye, piękne leią druki i handluią kwiatami. Tu ſię urodził Wawrzyniec Coſter, ktòremu Hollendrzy przypiſuią wynalazek drukòw. *Leyda*-Caput Germanorum abo Lugdunum Batavorum nad dawnym Renu przekopem ſłynie akademią, ludnością, domòw pięknością i rożnemi rękodziełmi, á mianowicie ſukna w Hollandyi nayprzednieyſzego; *Katwick* wieś przy ktòrym Renginie. *Delft* miaſto małe ale piękne, miłe i gro-

grobem Stadhuderów, zbroiownią, rękodzielmi, mianowicie farfurowemi ſławne. *Rotterdam* nad odnogą Mozy nazwaną Merwa z portem daleko od Amſterdamſkiego wygodnieyſzym. *Dort* abo *Dordrecht* nad Mozą obronny. *Guda* wielka, handlowna i obronna. *Gorcum*, *Worcum* nad Mozą, *Iſſelſtein*, *Leerdam*, *Gertrudenberg*, *Klundert* &c: *Haga*-La Haye, Haga Comitum ſtolica rządu Hollenderſkiego, wſpaniałością domów nakſztałt pałaców budowanych, ſzerokością i długością ulic, mieſzkaniem poſłów cudzoziemſkich zalecona. *Ryſwick* miedzy Hagą i Delftem dał imię traktatowi pokoiu tu r. 1697 zawartemu, *Brilla* na wyſpie Wornie z dobrym portem przy uściu Mozy.

Zelandyi z 6 wyſp, które ſą Walkrena, Schowen, Duwelandya, Bewelandya północna, Tolena i Bewelandya południowa, złożoney M. S. *Middelburg*-Metelli caſtrum na Walkrenie, wielkością, pięknością, handlem ſię ſzczyci. *Fleſſinga* port morſki i miaſto obronne przy uściu Skaldy-Eſcaut, *Goes*, *Zirícza*, *Ter-Vera*, *Armuyda*, *Tolen* &c.

Utrechtu M. S. *Utrecht*-Traiectum ad Rhenum nad Renem piękne, weſołe, ludne pierwſzym prowincyi Belgickich przymierzem r. 1579 i traktatem pokoiu r. 1713 zawartemi, akademią, narodzeniem Adryana VI.

VI Papieża ſławne. Kanał z Utrechtu do Amſterdamu przez 6 mil ciągniony zdobią z iedney i drugiey ſtrony roſkoſzne ogrody. Inne miaſta: *Monfort*, *Renna*, *Amerongа*, *Zeiſt* &c *Soeſt-Dyck* pałac Stadhudera.

Fryzyi M. S. *Leuwarda* w którey rząd prowincyi oſiadł. *Franecker* akademią ozdobiony. *Harlinga*, *Stawerna*, *Schneck* zamek obronny. *Molckwerda* którey obywatele mówią ięzykiem dawnych Fryzonów &c.

Oweriſſelſkiey krainy M. S. *Dewenter* nad Iſſelą oyczyna Iakuba Gronowiuſza. *Zwalla*, miaſto mocne. *Oldenzel*, *Colworden*, *Campen* &

Groningi wybrzezem *Dollart* od Niemców oddzieloney M. S. *Groninga* piękna, ludna, obronna i akademią ozdobiona. Przyległy kray nazywa ſię Ommelandya, w którey miaſto *Dam*, *Delfzil* nad Emzą przedmurze Groningi od Niemców, *Winſchoten*.

Kraie generalności nie wchodzą do rządu ani ucześnictwa praw i wolności, których prowincye ſprzymierzone używaią, takich kraiów ieſt pięcioro. 1) Część Flandryi 2) Część Brabancyi, 3) Część Geldryi górney, 4) Część Xięſtwa Limburſkiego, 5) Część biſkupſtwa Leodyiſkiego, nadto miaſta barryerowe.

Część Flandryi abo Flandryi Hollenderſkiey

ſkiey miaſta ſą: *Sluys* nad ſzerokim przekopem, *Hulſt* obronny, oyczyzna Kornelego Janſeninſza, *Axel*, *Iſendyck* fortece: *Izabella*, *Morycz*, *Donaet*, *Katarakta Gandawſka* le ſas de Gand, *Bierliet* na wyſpie, w którym Wilhelm Beuckelin pierwſzy ſolenia śledzi wynalazca umarł r. 1397. *Middelbourg*, *Filipina*, *S. Andrzey*, *Ardenburg* &c.

W Brabancyi Hollenderſkiey znaczniey-ſze miaſta: *Breda* piękna, wielka i 15 baſztami obroniona: wſławia to miaſto traktat pokoiu między Anglikami i Hollendrami r. 1667, zawarty; *Herzogenboſch*. Silva Ducis. Bois le Duc iedna z naymocnieyſzych fortec Hollenderſkich, *Grawa*, *Einwoden*, *Lillo*, miaſta obronne; *Rawenſtein* i *Berg-op-zom* ſą miaſta ſtołeczne kraiów należących do Elektora Reńſkiego. *Berg-op-zom* miany za niedobyty, był od Francuzów r. 1747 ſzturmem wzięty. *Helmont*, *Oſterwik*.

W Geldryi Auſtryackiey do Hollendrów należą *Venla* wynalezieniem bąmb ſławna; i *Stewenwerd*; w Limburgu dwa miaſta *Falkenburg* i *Dalem*; w biſkupſtwie Leodyiſkim miaſto obronne, piękne i wielkie *Maſtrycht*. Trajectum ad Moſam od Francuzów r. 1673 i 1748 dobyte. Hollendrzy weſpół z Biſkupem Leodyiſkim nad tym panuią miaſtem.

Mia-

Miaſta *barryerowe*, w których Hollendrzy dla zaſłonienia ſwego kraiu od naiazdów Francuſkich, mocą traktatu r. 1715 z Ceſarzem uczynionego, żołnierſkie trzymaią załogi, ſą: *Furna*, *Namur*, *Tornak*, *Menin*, *Warneton*, *Ypry* i zamek *Knok*. *Ruremonda* od Auſtryaków i Hollendrów ieſt ſtrzeżona.

Ktore ſą za Europą dzierżawy Rzeczypoſpolitey Hollenderſkiey w maiſtwo kompaniom kupieckim oddane?

Trzy ſą kompanie kupieckie w Hollandyi: iedna Indyi-Wſchodnich, druga zachodnich, trzecia Surynamſka, które obſzerne i bogate w trzech świata częściach poſiadaią kraie pod zwierzchnim Rzeczypoſpolitey panowaniem.

Kompania kupiecka Indyi-Wſchodnich naybogatſza i naymocnieyſza miedzy wſzyſtkiemi w Europie kompaniami panuie nad przylądkiem dobrey nadziei na końcu Afryki położonym, w Azyi zaś obſzerne i żyżne poſiada krainy, na utrzymanie których ma w żołdzie ſwym około 100 okrętów woiennych od trzydzieſtu do 60 armat, 10,000 woyſka lądowego, wielkorządcę generalnego na wyſpie Iawie, rząd przedziwny i porządek rozumnie ułożony.

Kraie do tey kompanii należą w Afryce:

Przylądek dobrey nadziei z kraiem na 50 mil ku śrzodkowi Afryki pomkniętym, winnicami zaszczepionym i ludnemi wsiami zabudowanym. Na przylądku miasto i zamek mocny bronią portu, do ktòrego na spoczynek zawiiaią okręty do Indyi, i z Indyi żegluiące. W mieście Hollendrzy maią porządny szpital dla flisòw, a przy fortecy ogród na świecie całym podobno nayroskoszniey-szy, drzewami, ziołami i różnemi z czterech świata części roślinami zasadzony i na 4 wielkie kwatery podzielony, z których każda nosi nazwisko tey części świata, ktòrey właściwe zamyka rośliny.

W Azyi Jawa wyspa w ryż, cukier, pieprz, imbier, owoce wszelakie, szyby złote, srebrne, miedziane, w rubiny, szmaragdy, dyamenty obfita, po większey części należy do kompanii. M. S. *Batawia* wielkie, piękne, ochędożne, handlowne, obronne z portem wygodnym i zamkiem do tych czas nie dobytym. *Batawia* iest stolicą rządu Hollenderskiego, składem towaru i narzędzia woiennego. Cesarstwo Materańskie i kròlestwo Bantamskie na tey wyspie położone hołduią kompani Indyiskiey.

Na Sumatrze na wiele kròlestw podzieloney do kompanii należy miasto *Andragira* z 4 czy 5 zamkami. Na

Na wyspie Ceylanie zamki nadmorskie z kraiem na 12 mil w głąb wyspy rozciągnionym. *Kolombo*, *Negombo*, *Matura*, *Punta-Galla* *Jafanapatnan* &c: wszystkie lasy cynamonowe do teyże należą kompanii i niezmiernym ią zbogacaią dochodem.

Wyspy Moluckie w goździki, gałkę muszkatową i inne do zaprawy korzenie obfite, miedzy ktòremi znacznieysze są: Celebes abo Makassar, Amboyna, Banda, Ternata &c: Obywatele tych wysp są obowiązani samym tylko Hollendrom przedawać goździki, ktòrzy im płacą za bahar abo za 480 funtòw Amsterdamskich, taleròw bitych 60.

Pułwyspa Malaka Portugalczykom r. 1641. wydarta. Na brzegu Koromandelskim miasta: *Negapatnam*, *Nizipatnam*, *Tegepatnam*. *Paliakata* &c.

Na brzegu Malabarskim: *Kananor*, *Kochin*, *Kranganor* &c.

Jakie są własności powietrza i gruntów Rzeczypospolitey Hollenderskiey?

Powietrze zwłaszcza prowincyi nadmorskich Zelandyi, Fryzyi nie zdrowe, grube i wilgotne dla błót, bagnòw i częstych przekopów wodą zawsze napełnionych, zwyczayne obywatelom sprawuie choroby: szkorbut, pedogrę i częste lubo nie zarazli-

we

we febry, Obywatele morowego nie znaiąc powietrza, bardzo rzadko do podeszłego przychodzą wieku. Woda błotnista i słona, ogień z węglów zaraźliwych pomnażaią życia niewygody. Gruntów niskich i na wielu mieyscach do osiewu nie zdatnych płonność buyne nadgradzaią pastwiska, na których wielkie krów paszące się trzody tak wiele Hollendrom przynoszą syra i masła, że onych z wielkim swym pożytkiem cudzym udzielaią kraiom. Naywiększemi Hollendrów zyskami zbogacaią rękodzieła lniane i wełniane, ryb połów i handel do czterech części świata rozciągniony.

Jaki iest Hollendrów charakter i przyrodzone skłonności?

Hollendrzy składu ciała przystoynego i mocnego w podziale od natury wzięli pracowitość, cierpliwość, w trudach wytrwanie, w obcowaniu otworzystość, w posiedzeniu podufałość, w dotrzymaniu słowa rzetelność, ta ostatnia w kupcach Hollenderskich zbytku się chwytaiących temi czasy mocno słabieć zaczęła. Zadnemu na świecie narodowi Hollendrzy przemysłem, ochędostwem i oszczędnością nie ustępuią. Oboia płeć do gospodarstwa ziemiańskiego i wychowania bydła z nieporownanym przykłada się statkiem

kiem i ochotą. W krainach nadmorskich mę zczyźni bawią się ryb łowieniem, niewiasty przyimuią na się staranie około roli, ogrodów i bydła. W miastach wszystkie domy zabieraią rzemiosła, warsztaty i kupieckie sklepy. Handel i żegluga Hollenderskich prowincyi po całym świecie rozszerzone, barziey zbogacaią Hollandyą, niż Potozyiskie góry Hiszpanią.

Wstrzemięzliwość Hollendrów iest ku podziwieniu: lulka, kawał chleba z niewiele masła i sera, albo też śledź z śklenicą piwa, á pod czas gorzałki, iest przepyszny dla pospolitego Hollendra bankietem.

Naród ten flegmatyczny nie przędko się zapala, ale złość w nim wzruszona z przyćmieniem wybucha rozumu i w pierwszym zapale strasznie sprawuie skutki. Dowcipnemi paskwilami i uszczypliwemi pismami abo medalami Hollendrzy wszystkich przechodzą Europeyczyków; miedzy ludem pospolitym hardość iest skutkiem wolności narodowey, á miedzy maytkami obyczaiów grubość i odpowiedzi ostrośc dowodem ponurego i flegmatycznego przyrodzenia.

Sprawy rządowe i cudzoziemskie zabieraią rozmowy i podpadaią pod roztrząśnienie nie tylko ludzi iakokolwiek oświeconych,

nych, ale niewiaſt proſtych, kucharek i dragarzów. W Hollandyi iak przedtym w Atenach, ile obywatelòw tyle polityków, ile ludzi, tyle zwierzchności urzędowey cenſorów.

Płeć żeńſką w Hollandyi zdobią gładkość i wdzięczność; wierność w małżeńſtwie ieſt iey zwyczayna, ochędoſtwo tak wielkie, i tak troſkliwie zachowane, iż od cudzoziemcòw za godne śmiechu bywa poczytane.

ROZDZIAŁ X.

O Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey, Genueńſkiey, Łukieſkiey, S. Maryńſkiey i Xięſtwie Parmeńſkim.

Z których części politycznych ſkłada ſię Rzeczpoſpolita Szwaycarſka?

Rzepoſpolita Szwaycarſka ſkłada ſię 1) z 13 Kantonów; ſą to ſzczegulne Rzeczypoſpolite właſnemi prawami i zwyczaiami rządzące ſię, wieczney iedności węzłem dla wzaiemney obrony i utrzymania wolności złączone, 2) z poddanych, 3) z 10 kraiòw ſprzymierzonych.

Szway-

Szwaycarya graniczy na północ i wſchód z Tyrolem i Szwabami; na południe z Sawoyą i Włochami; na zachód z Hrabſtwem Burguńſkim. Wzięta razem z Gryzonami może mieć długości mil 75, ſzerokości 40.

Ktòre ſą i iak ſię nazywaią Kantony Szwaycarſkie ſkładaiące Rzeczpoſpolitą?

Z 13 Kantonów Szwaycarſkich, 7 ieſt Katolickich: Uri, Underwald, Schwitz, Zug, Friburg, Solura, Lucerna; 4 Kalwińſkie: Zurich, Bazylea-Bâle, Szafuza-Schafouſe, Berna; 2 Katolikom i Kalwiniſtom ſpólne: Glaris i Appenzel - *Abbatis Cella.*

Kantonu *Uri* na roſkoſzney i żyżney dolinie miedzy Alpami położonego. M. S. *Altdorf* oyczyzna Wilhelma Tella przy rzece Ruſs. *Botzlinga* pòł mili od Altdorfu, w ktòrey pierwſzey niedzieli mieſiąca Maia Kanton obiera co rok ſwych urzędnikòw.

Kantonu Underwald wyſoką gòrą na dwie doliny rozdzielonego M. S. *Stantz* nad ieziorem Lucerną *Melchthal*, *Saxlen.*

Kontonu Schwitz M. S. tegoż imienia nad Muttą. *Einſidlen* oyczyzna Teofraſta Paracelſa, *Brunnen*, *Kuſnacht* &c.

Kantonu Zug M. S. *Zug* nad ieziorem tegoż nazwiſka pod gòrą oſadzony, pięknemi domami i ratuſzem ozdobiony. *Cham*, *Bar* &c.

Kan-

Kantonu *Fryburg* M. S. tegoz imienia leży częścią na skałach wysokich, częścią miedzy skałami na dolinie, Biskupa Lauzańskiego mieszkaniem zaszczycony. *Gruyera*, *Romont*, *Estawayer*, *Fawernach* &c są znacznieysze tego Kantonu miasteczka. O milę od Fryburga iest pustelnicze mieszkanie w skale wyrobione. Iest to dom wielki w skale wycięty z kościołem na 63 stopy długim, á 36 szerokim i dzwonnicą 70 stòp wysoką. Ieden to dzieło pustelnik zaczął, á drugi w przeciągu lat 25 dokończył na początku wieku tego.

Kantonu Solurańskiego M. S. *Solura*-Soleure nad rzeką Aarą w roskoszney osadzona rònninie. Kościoły, gmachy publiczne, ogrody i domy za miastem wesołe barziey to sławią mieysce, niż nie pewne onego założenie do czasòw Abrahama usunione. Poseł Francuskiu Rzeczypospolitey Szwaycarskiey w tym zwyczaynie mieszka mieście. Inne miasta są: *Olten* nad Aarą, *Bechbourg*, *Falkenstein*, *Dorneck* &c: *Blumenthal* cieplicami wsławiony.

Kantonu Lucerneńskiego M. S. *Lucerna* piękna, bogata, wielka nad ieziorem Lucerną w tym mieyscu, gdzie rzeka Rus wypływa, położona, nazwisko bierze łacińskie od latarni, którą palono dla żegluiących po iezierze. *Lucerna* iest składem towaròw z Włoch do Niemiec przechodzących i mieszkaniem Posłów Papieskiego i Hiszpańskiego. Inne miasta: *Willisòw*, *Rottenburg*, *Sempach*, przy ktòrym Leopold Xiążę Austryacki r, 1386 od Szwaycarów poległ porażony, *Ruswill* &c. Góra Piłatowa nad iezioremtegoż nazwiska w ktòrym podług Szwaycarów powieści Poncyusz Piłat z rozpaczy się utopił.

Czterech Kantonòw Kalwińskich miasta są: Zurichtańskiego *Zurich*-Tigurum nad ieziorem i wypływaiącą z tego iezioramrzeką Limatą osiadłe, wielkie, ludne, handlowne zbogaca się z rękodzieł wełnianych, iedwabiów Włoskich, z gruntów obfitych w zboże, owoce i winnice. Dwa mosty szerokie na Limacie, ratusz z ciosanego kamienia zbudowany, biblioteka publiczna, zbroiownia, szpitale, dwa kościoły miedzy miasta tego kładą się pięknościami. Konrad Gesner sławny naturalista i Zwingl Kacermistrz tu się urodzili. *Winterthur i Stein* dwa miasta pod obroną tego Kantonu rządzą się kształtem Rzeczypospolitych.

Kantonu Bazyleyskiego M. S. *Bazylea* Augusta Rauracorum Renem śrzodkiem mia-

miasta płynącym oblana miedzy Szwaycarskiemi miastami naywiększa, akademią od Piusa II Papieża r. 1460 założoną, zborem powszechnym r. 1431 odprawionym, biblioteką publiczną &c sławna. Po wprowadzoney Kalwińskiey nauce Biskup miasta tego mieszka w *Porentru*, á Kapituła przeniosła się do *Fryburga* w Brysgowie. *Augst* nad Renem, *Wallenburg* na górze, *Liechstall*, *Homburg*, *Ramstein* &c są piękne miasteczka.

Kantonu Szafuzańskiego M. S. *Szafuza* Scaphusia nad Renem, pięknie zabudowana, wałami i zamkiem ubespieczona, ma ozdobę od ulic szerokich i pod sznur prowadzonych, fontan wysoko w gòrę wyskakuiących, zegara bieg i zaćmienie słońca i księżyca pokazuiącego, mostu kamiennego, którego iednak trzy frambugi r. 1751 obaliły się &c, o pòł mile od Szafuzy przy zamku *Lauffen* Ren ciasnemi spięty skałami z wielkim szumem z wysokiey gòry na dòł spada.

Kantonu Berneńskiego M. S. *Berna* rzeką Aarą ze trzech stron oblana, ludna, bogata, piękna, wspaniałym kościołem, pięknemi rynkami, zbroiownią dobrze opatrzoną, biblioteką w rękopisma dawne bogatą, wzgorkiem ktòry ze trzech stron wał na

na 100 stóp wysoki opasuie, drzewami w kilka rzędòw zasadzonemi, oprowadzonym &c, ozdobiona.

Kanton Berneński trzecią część zabiera Szwaycaryi abo Helwecyi dzieli się na dwie części: Niemiecką od używania ięzyka niemieckiego i Romańską od używania ięzyka Francuskiego tak nazwane. W kraiu Niemieckim oprócz Berny leżą miasta: *Arberg* na wyspie, *Nidau*, *Lentzburg*, *Habsburg* zamek spustoszony, od którego wziął nazwisko dom Austryacki na Karolu VI Cesarzu w męskiey płci r. 1740 wygasły. *Kenigsfeld* przedtym sławny klasztòr Panieński na tym właśnie mieyscu zbudowany, gdzie Albrycht I Cesarz od Iana synowca swego był r. 1308 zabity, *Altenburg*, *Bruneck*, *Biberstein*, *Wildenstein*, *Burdorf*, *Fraubrunn* &c.

W kraiu Romańskim lub też Waldeńskim od ieziora Genewskiego do Newemburskiego *Neuchatel* rozwiedzionym w całey Szwaycaryi naywesełszym i nayobfitszym miasta są: *Lausanna* piękna, ludna i akademią sławna, *Morga* nad ieziorem Genewskim, *Copet*, *Rolla* &c: *Yverdun*-Ebrodunum Sabaudiæ na końcu ieziora Newemburskiego osiadły, z roskosznego położenia piękny, wsławia się z wydawania ksiąg uczonych i wielce pożytecznych. Kan-

Kantonów dwoch ſpólnych Katolikom i Zwinglianom miaſta ſą: *Glaris*-Glarona ſtolica Kantonu tegoż imienia, wielka i piękna. Katolicy i Zwinglianie w iednym tu czaſów umowionych kościele odprawuią ſwoie nabożeńſtwa. *Szwanden* mieyſce ſchadzek Zwingliańſkich. *Naefels* przy ktòrym r.1388 Szwaycarowie Leopolda pyſznego Xiążęcia Auſtryackiego porazili, *Werdeberg* &c. *Appenzell*-Abbatis cella M. S. Kantonu tegoż imienia nad rzeką Siterą.

Jakie ieſt powietrze, położenie, żyżność Szwaycaryi?

Powietrze Szwaycaryi wyſokiemi otoczoney abo przeciętey górami ieſt umiarkowane, bardziey iednak zimne niż ciepłe. Kray górzyſty i laſami zaroſły nie wydaie tak wiele zboża, aby onym mogły być kraiowe opędzone potrzeby, muſzą Szwaycarowie za ſwoie maſło i ſery, ktòre z licznych trzòd zbieraią, kupować chleb od Niemcòw, Włochów i Francuzòw, ſól maią w Kantonie Berneńſkim, ta iednak tak ludnemu nie wyſtarcza kraiowi, ſzafuią ią mu Lotaryngia, Tyrol, i Burgundya. Po wielu mieyſcach pagòrki zaſadzone winnicami nie złe rodzą wina. Leśnego ptaſtwa, źwierzyny i ryb, koni, wołów, płòtna Szwaycarya

rya ſąſiedzkim udziela narodom. Ciepłice ludzkiemu zdrowiu pomocne ſą częſte i doświadczone. Z górzyſtego tego kraiu płyną wielkie rzeki: Ren dwoma wypływa potokami, Rodan, Inn, Aar &c.

Jakie ſą przyrodzone własności i charakter Szwaycarów?

Wzroſt większy od miernego, grubość, ſiła, zwięzłość i ſzerokie ramiona właściwe Szwaycarom czynią ich do trudów woyſkowych i żołnierſkiey ſłużby zdatnemi. Oprócz ułożenia ciała do broni ſpoſobnego, poſtronne narody ſzacuią w Szwaycarach odwagę i wierność przez tak wiele wieków doświadczone. Te dwa ſzacowne przymioty to ſprawuią, że wſzyſcy niemal Europeyſcy Monarchowie mieć chcą w ſwym żołdzie Szwaycarów, ſtraż oſób ſwych im powierzaią i wielkiemi ich obowięzuią dobrodzieyſtwy. Poczciwi ludzie, cnotliwi obywatele, mężni żołnierze Szwaycarowie, nad zyſki naywiękſze i życie właſne wolność narodową przenoſzą, umowy z naywiękſzą wytwornością poty pełnią, poki przyrzeczenia im od innych pełnią ſię uczynione; te gdy uſtaią, na żadne czaſu okoliczności i względy nie uważaią. Nad powinność i umowione obowiązki nic nigdy Szwaycarowie

wie nie czynią, i tak w tym ſą niéporuſzeni iak góry ſkaliſte, ktòre kray ich otaczaią.

Poſtronnych narodów piſarze nie wielką Szwaycarom przyznawaią z dowcipu i rozumu byſtrości do nauk zdatność, ale w tym naybarziey wieku oczewiście Szwaycarowie pokazali niemnieyſzą do broni, iako do pióra narodu ſwego ſpoſobność.

Niewiaſtom Szwaycarſkim nie braknie ani wdzięków, ani przymiotów, ktòre płeć żeńſką czynią miłą i ſzacowną. Pracowitość od przyrodzenia, płodność od kraiu położenia i powietrza im ieſt udzielona. Naywiękſzemi Szwaycaryą zyſkami zbogacaią ſer, maſło, woły, płótna; temi zaś ſame zaprzątaią ſię białegłowy. Płodność niewiaſt Szwaycarſkich nie ma ſobie ròwney w Europie, ztąd pochodzi, że Szwaycarowie od roli, rzemioſł i rządowych uſług zbywaiącym pozwalaią obywatelom w cudzoziemſką zaciągać ſię ſłużbę; w tym zaciągu liczą temi czaſy bez mała 80,000 Szwaycarów.

Ktòrzy ſą poddani Rzeczypoſpolitey Szwaycarſkiey?

Przez poddanych Szwaycarſkich trzeba rozumieć niektòre kraie mieczem nabyte, ktòre abo ſpòlnie należą do wſzyſtkich Kantonów, abo do niektòrych tylko, takowe kra-

kraie iedne leżą przy granicach Niemieckich, drugie przy Francuſkich, trzecie przy Włoſkich.

Kraie leżące przy granicach Niemieckich ſą: 1) Hrabſtwo Badeńſkie na zachòd Zurychu od r. 1712 należy do kantonow Zurychtan: i Bernen: MS. *Bada*-Aquæ Helvetiæ nad Limatą bogata, piękna, zdrowemi cieplicami i dokończonym traktatem pokoiu miedzy Karolem VI Ceſarzem i Ludwikiem XIV Królem Francuſkim r. 1714 ſławna. Inne miaſta: *Klingnau*, *Wettingen* opactwo Cyſterskie. *Zurzach* Fanum Tiberii, *Kayſer-Stadt* Tribunal Cæſaris, gòra *Heittersberg* &c: W bliſkości Bady znayduie ſię łąka, z którey wielką moc kamiennych koſtek do grania wykopuią, 2) Woytoſtwa wolne *Freyen Emter* do ſiedmiu naydawnieyſzych należały kantonòw, lecz pokoiem Arawſkim r. 1712 podzielone były przekopem od *Farwangen* do *Lunghofen* prowadzonym; część pòłnocna z miaſtem *Bremgarten* doſtała ſię Kantanom Zurychtańſkiemu, Berneńſkiemu i Glareńſkiemu; część południowa, w ktòrey leży *Mayenfeld* przy dawnych zoſtała kantonach, 3) Turgowia z M. S. *Frawenfeld* nad rzeką Turą oſiadłym należy do ośmiu dawnieyſzych

ſzych kantonów, 4) Rintalia z M. S. *Reineck* nad Renem, ieſt pod władzą 7 dawnych Kantonòw, Appenzelſkiego i Berneńſkiego, 5) Hrabſtwo Sargańſkie z M. S. *Sargans* nad Sarą należy do 7 dawnych kantonow 6) *Gaſtera*-Caſtra Rhætica podana Kantonom Schwitz i Glaris równie iak woytoſtwo Gamſkie, 7) Miaſto *Rapperſwyl* nad ieziorem *Zurich* piękne, na pagórku oſiadłe od r. 1712 Kantonom Zurichtańſkiemu i Berneńſkiemu uſtąpione. 8) Miaſta *Bruack Topſinga* i *Araw* żyią pod obroną Kantonu Berneńſkiego; *Araw* ſławny pokoiem r. 1712 tu zawartym miedzy 5 kantonami Katolickiemi zwyciężonemi i 2 Kalwińſkiemi zwycięzcami, &c.

Przy granicach Francuſkich miaſta *Granſon*, *Morat*, *Orba*, i *Schwartzburg* należą do kantonów Berneńſkiego i Fryburſkiego.

Przy granicach Włoſkich wſzyſtkie kantony, wyiąwſzy Appenzelſki, dzierżą 4 powiaty od Xięſtwa Medyolańſkiego oderwane i im od Maximiliana Sforeyi r. 1512 darowane, te ſą: 1) *Lugana* z 100 wſiami, 2) *Lokarna*, 3) *Mendriza*, 4) *Magia* abo *Madia*.

Do kantonu Ureńſkiego, Szwaycarskiego, Underwaldeńſkiego należą we Włoſzech 3 po-

powiaty, 1) Bellnizona z miaſtem tego imienia oſiadłym na piękney równinie nad Tyczyną, 2) Dolina Brenna, 3) Riviera, abo *Portugalio*.

Które ſą kraie ſprzymierzone z Rzecząpoſpolitą Szwaycarſką?

Dzieſięcioro ieſt kraiòw z Rzecząpoſpolitą ſprzymierzonych abo pod obroną oney żyiących, 1) Miaſto Swięto-Galſkie, 2) Opactwo Swięto-Galſkie, 3) Rzeczpoſpolita Gryzońſka, 4) Rzeczpoſpolita Walezyiſka, 5) Rzeczpoſpolita Genewſka, 6) Xięſtwa Newemburſkie i Walengeńſkie, 7) Miaſto Bienne, 8) Biſkupſtwo Bazyleyſkie, 9) Miaſto Mulhauſen, 10) Biſkupſtwo Konſtancyeńſkie.

Miaſto *Swięto-Galskie* murem od opactwa oddzielone właſnemi rządzi ſię prawami i zaſzczyca ſię wolnością, ſłynie biblioteką publiczną, handlem, rękodziełmi płótna cienkiego.

Opactwa S.-Galſkiego Benedyktyńſkiego obſzerne dóbra leżą na północ, i południe kraiu północnego, i zdawna do opactwa tego należą. Opactwo S. Galla murem od miaſta oddzielone obſzerne i pięknie zabudowane; dzwony na wieży kościelney, biblioteka w klaſztorze i przy nim przepyſzny opaci pałac od wſzyſtkich krajopiſarzòw ſą

wſpomniane. *Weyl* nad Turą z pałacem, w ktòrym Opat zwyczaynie mieſzka. *Reſzach* nad ieziorem Konſtancyeńſkim, *Lichtenſteig* ſtołeczne hrabſtwa Tockenburſkiego kupionego od Opata Ulryka r. 1468. *Wildenhaus* oyczyzna Ulryka Zwingla, *Iberg* &c:

Kray Gryzońſki od dawnych Rzymian nazwany *Rhætia* gòrami otoczony na 26 mil tak długi iak ſzeroki ſtyka ſię na północ z Szwabami, z Tyrolem na wſchód, z biſkupſtwem Trydentſkim, Xięſtwem Medyolańſkim, i Weneckim pańſtwem, na południe, z Kantonem Uri i Claris na zachòd; rządzi ſię właſnemi prawami pod nazwiſkiem Rzeczypoſpolitey Gryzońſkiey, ma 3 ligi: Gryzońſką, Domu Bożego, i 10 ſądów, z których każda nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprawuie rząd gminowładny, ma właſne zwyczaie, ſądy, rady i urzędy, á wſzyſtkie 3 ligi wyſyłaią deputatów na ziazd narodowy w ſprawach do całey Rzeczypoſpolitey ściągaiących ſię.

Ligi Gryzońſkiey na 27 gromad podzieloney M. S. *Ilantz* nad źrzodłem Renu, *Diſent*, *Flims*, *Waltensburg*, *Lugnitz* &c.

Ligi Domu Bożego tak od Biſkupſtwa Koirſkiego, ktòre zamyka nazwaney i na 22 gromady podzieloney M.S. *Koira*. Curia bliſko

ſko Renu oſiadła, ludna, handlowna i katedrą biſkupią ozdobiona. *Furſtenau* zamek Biſkupa Koirſkiego. *Haldeinſtein.*

Ligi 10 ſądów na 14 gromad podzieloney M. S. *Mayenfeld* nad Renem klęſką woyſka Maximiliana I. Ceſarza r. 1499 wſławione, *Wazelola*, tu ligi 3 Gryzońſkie r. 1471. przymierze ſwoie przyſięgą zmocniły, *Dawa* &c.

Kraie Gryzonom poddane ſą: 1) Hrabſtwo Sziaweńſkie - *Chiavenne* z M. S. tegoż imienia, 2) Waltelina w wyborne obfita wina, którey miaſta *Morbegna* i *Tirana* nad Addą, *Sondrya* &c. 3) Hrabſtwo Bormeńſkie z miaſtami *Bormio*, *Braulio* &c.

Rzeczpoſpolita Walezyiſka miedzy kantonem Berneńſkim i Xięſtwem Sawoyſkim położona od źrzòdła Ronu do ieziora zachodzi Genewſkiego, obfituie w wino, zboże i ogrodowe owoce, rządzi ſię gminowładztwem. Przy ſamych obywatelach gòrney Walezyi ieſt rząd kraiu, biſkup na wſzyſtkich przodkuie radach.

M. S. *Sion* nie daleko Ronu w pięknym położeniu. inne miaſta: *Briga*, *Aragna*, *Wiſpach*, *Raren*, *Martigni*, *S. Maurycy* męczeńſtwem Swiętego Maurycego ſławny.

Rzeczpoſpolita Genewſka ciaſnemi ściśnio-

śniona granicami, leży miedzy Sawoyą i Francyą nad ieziorem tegoż imienia M. S. *Geneva* niemniey handlem, przemyſłem i rzemioſły, iako naukami kwitnie.

Xięſtwa Newemburſkie-*Neufchatel* i *Wallangeńskie* miedzy Szwaycarami i Hrabſtwem Burguńſkim położone 12 mil długie á 6 ſzerokie, obſituią w wino, rządzą ſię właſnemi prawami i od r. 1707 przez dobrowolne poddanie ſię należą do Króla Pruſkiego.

M. S. *Newemburg* abo *Neufchatel* nad ieziorem piekne i ludne, Inne miaſteczka ſą: *Wallangin*, *Zurlandra*, *Landeron*, *Creſſi* &c.

Bienna oſiada nad ieziorem miedzy Kantonami Berneńſkim, Soluraňſkim i Xięſtwem Newemburſkim: obywątele ſą wolni, z Kantonem Berneńſkim ſprzymierzeni.

Miaſto *Mulhauſen* w Alſacyi nad rzeką Illą.

Biſkupſtwo Konſtancyeńſkie i Bazyleyſkie należą do Niemiec.

Jaka ieſt kraiów Rzeczypoſpolitey Genueńskiey obſzerność?

Do Rzeczypoſpolitey Genueńſkiey należy, 1) Część dawney Liguryi abo pomorze w

w dłuż morza śrzodoziemnego rozwiedzione, 2) Wyſpa Kaprarya, 3) Magrabſtwo Finalſkie, 4) Wyſpa Korſyka za pamięci naſzey odpadła do Francyi. Kray Rzeczypoſpolitey nadmorſki długi około mil 46, ſzeroki naywięcey 11, naymniey 6, ſtyka ſię na południe z Toſkanią; na wſchód z Maſsą; z Hrabſtwem Niceńſkim, Xięſtwem Monaceńſkim i Alpami na zachód; z Medyolanem, Parmą i Montferatem na północ, dzieli ſię na ſtronę wſchodnią, i zachodnią które Włoſi rzekami nazywaią dla kſztałtu kraiu długiego a wąſkiego dorzeki podobnego.

Które ſą znacznieyſze miaſta w oboiey kraiu Genueńskiego ſtronie?

Strony wſchodniey po Włoſku *La riviera di Levante* i wſzyſtkiey krainy M. S. *Genua* nad morzemśrzodoziemnym nakſztałt amphitheatrum rozciągniona, ludna, bogata, obronna, portowa i pięknemi gmachami, pałacami Doży, ſenatu i ſzczegulnych familii Doryow, Pallawicynich, Grimaldów &c: kościołem katedralnym, zbroiownią, rękodziełmi materyi iedwabnych, á mianowicie akſamitu i adamaſzku ſławna. Port obſzerny groblą uſypaną 560 ſtòp długą á 13 ſzeroką ubeſpieczony, latarnią zawſze ieſt oświecony.

In-

Inne miasta są: *Porto-Fino*-Portus Delphini z portem skałą zasłonionym i dwiema zamkami obronnym. *Nervi*, *Moneglia* naywybornieyszym winem sławna, *Rapalla*, *Sarzana* przy granicach Massy, *Spezza*, *Sestri* z portem i mocnym zamkiem, *Lerica*, *Brugneta*, S. *Szczepan* &c &c.

Strony zachodniey *Riviera di Ponente* miasta: *Savona* nayludnieysza po Genui, obronna i wielka. Genueńczycy port zasypali, aby handlowi Genui nie był na przeszkodzie; *Vado*, *Noli*, *Albenga*, *Zuccarella*, *Wintimilla* dawna i ludna, S. *Rem* od Genueńczyków z przywileiów odarty i mocną żołnierską osadą zmocniony. *Arassa* przy którey korale się poławiaią. *Cogureo* oyczyzna Krzysztofa Kolumba wynalazcy Ameryki. Port *S. Maurycego* od Genueńczyków zasypany, *Taggia*; *Bocheta* wąwóz miedzy górami trzema szańcami zmocniony.

Margrabstwa Finalskiego u Karola VI Cesarza za 300,000 talerów r. 1713 kupionego M. S. *Final* mocne z portem morskim wolnym.

Wyspa Kaprarya-*Ægilon* 4 mile na koło maiąca, skalista na gruntach do zasiewu nie zdatnych nic oprócz wina nie rodzi; Genueńczycy ustępuiąc Koronie Francuskiey Kor-

Korsykę, tey yspy dzierżawę sobie warowali.

Xięstwo Monaceńskie udzielne domu Grimaldi pod opieką korony Francuskiey ma M. S. *Monaco* Herculis Monæci portus zamkiem mocnym, Francuskiey załodze oddanym warowne. Inne 2 miasta *Rocca-Brunai Menton* naywybornieysze w całych Włochach w okolicach swych zbieraią cytryny i pomarańcze.

Jakie są własności, położenie i żyność kraiu Genueńskiego?

Kray Genueński gorący, górzysty nie w wielkim u Włochów iest szacunku, przystowiem fałszywym o nim mówią: iż obywatele tuteysi są bez rzetelności, lasy bez drzewa, woda bez ryb, niewiasty bez wstydu; wydaie iednak wyborne wino, delikatne owoce, przednią i w wielkiey obfitości oliwę, różne marmury, których cudzym udziela kraiom a mianowicie Francyi, Hiszpanii, Portugalii i północnym królestwom przez Hollandyą. Zyskiem rękodzieł swych nadgradzaią Genueńczycy płonność gruntów skalistych. Handel znaczny zawisł na iedwabiu surowym nie przędzonym który wyprowadzaią z portów Sycyliyskich, na materyach iedwabnych iako to aksamitach gładkich

kich i kwieciſtych, nad ktòre lepſzych żadne cudzoziemſkie rękodzieła do tychczas tkać nie potrafiły, na adamaſzkach, atłaſach, złotogłowach, rękawiczkach, pończochach, kamizelkach, papierniach i drobnych towarach zależy. Budowanie okrętòw tak ku właſney iako cudzych narodów żegludze wielkim handel kraiowy zbogaca zyſkiem. Przeſtronny port Genueńſki oraz wygodne dla złożenia towarów ſzpichlerze, ſą przyczyną, że więkſza część Włochów ziemi i przemyſłu ſwego towary przez Genueńczykòw do nadmorſkich i zamorſkich miaſt poſyła.

Jakie ſą przyrodzone skłonności Genueńczykòw?

Oprocz ſkłonności wſzyſtkim Włochom właściwych ſzlachta dumna, w zamyſłach, przedſięwzięciach i przyiaźniach nieſtateczna, o wolność żarliwa, mieſzka przepyſznie, żyie w zbytkach, bawi ſię handlem ogulnym i przykłada ſię do nauk, które tu akademia nazwana *Sopiti* znacznie rozkrzewiła. Kupcy znaią ſię dobrze na handlu, á wieśniacy i ludzie prości na marynarſtwie i żegludze, wſzyſcy w powſzechności obywatele małe płacą podatki, zkąd w przyſłowie o Genui i Wenecyi weſzło, że Genua iako

iako Rzeczpoſpolita ieſt uboga, á Genueńczycy we Włoſzech naybogatſi, przeciwnym ſpoſobem Wenecya naybogatſza, á Wenetowie ubodzy. W Genui nie znaią tey maxymy że im wolność ieſt więkſza tym podatki ſą znacznieyſze.

W iakich granicach zamyka ſię Rzeczpoſpolita Łukieska?

Rzeczpoſpolita Łukieſka czy Luceńſka miedzy państwami Toſkańſkim, Modeńſkim, i Genueńſkim położona długa i ſzeroka około mil 6, obfituie w wino, oliwę, proſo i kaſztany, któremi tylko dwiema oſtatniemi rzeczami wieśniacy tu żyią. Rząd Aryſtokratyczny ſprawuią możnieyſze familie. Doża abo *Gonfalonier* na 2 obrany mieſiące ma ſobie przydanych 9 ſtarców. Wielka rada złożona z 160 ſzlachty należy do praw ſtanowienia, mnieyſza z 36 oſób do rządu ſprawowania.

M. S. *Luka* ludna, obronna i handlowna; nazywaią ią przemyślną dla ſprawności i pracowitości obywatelów. Pałac Xiążęcy, kościół katedralny, zbroiownia w broń na 20,000 ludzi opatrzona, pomnażaią ozdobę Luki. *Via-Reggio* albo *Voreggio* miaſteczko portowe.

Ja-

Jakie ieſt położenie, obſzerność, rząd Rzeczypoſpolitey Swięto - Maryńskiey?

Rzeczpoſpolita Swięto-Maryńſka Romanią i Xięſtwem Urbińskim otoczona, 2 mile długa, á półtory ſzeroka pod obroną ſtolicy Rzymskiey obyczaiem rządzi ſię aryſtokratycznym przez dwuch kapitanòw, ktòrych 2 razy na rok w Marcu i Pazdzierniku odmienia. Rada wielka z 48 składa ſie oſób. S. *Maryn* M. S. na pagòrku oſiadłe, obronne, do ktòrego należą 2 miaſteczka i kilka zamków, iako to: *Penna*, *Roſta*, *Serravalla* &c. Obywatele ſzczupły prowadzą handel, dla tego ſą ubodzy, ludność tego kraiu 9000 duſz nie przenoſi.

Które kraie należą do Xiążęcia Parmeńſkiego?

Xiążę Parmeński Ferdynand wnuk Filipa V Kròla Hiſzpańskiego panuie udzielnie i iedynowładnie nad trzema Xięſtwami traktatem Akwisgrańskim r. 1748 oycu iego Filipowi uſtąpionemi: Parmeńskim, Placeńskim i Gwaſtalskim, które ſtykaią ſię na wſchód z Xięſtwem Modeńskim, na południe z państwem Genueńskim, na zachód z nowemi dzierżawami Kròla Sardyńskiego od Medyolanu odłączonemi, na północ rze-

rzeką Po graniczą z kraiem Medyolańskim, obſituią w zboże, wino, owoce, ſól, rudę żelazną, paſtwiska żyzne, bydło i ſery całey Europie znaiome Parmezany. Xięſtwo Parmeńskie ma 18 mil długości, 10 ſzerokości, Placeńskie 15 długości, 12 ſzerokości, Gwaſtalskie 4 długości á 2 lub 3 ſzerokości.

Parma ſtolica Xięſtwa Parmeńskiego nad Parmą, piękna, ludna, mocnym zamkiem obroniona, rządem 3 Xięſtw, biskupſtwem, pałacem Xiążęcym ozdobiona. *Colorno* nad Po pałac Xiążęcy z roskoſznemi ogrodami. *Sala* nad Baganſą zamek także roskoſzny. *Roſena*, *Soragna*, *Gibello*, od Gibellinow, *Gwelfo* od Gwelfow zamki zbudowane.

Placencya M. S. Xięſtwa nad Po na roskoſzney oſiadła ròwninie, wielka, obronna i dla wſpaniałości kościołów, piękności domòw, rynkow, ulic, fontan &c: ſłuſznie Placencyą nazwana.

Rotto fredo mieyſce wſławione zwycięſtwem Auſtryakòw nad woyskami Francuskim i Hiſzpańskim r. 1746 odnieſionym. *S. Łazarz*, *Campo-Morto* nad Trebią zwycięſtwem Annibala pamiętne, *Roncaglia* &c.

Gwaſtalla M. S. Xięſtwa Gwaſtalskiego Mantuańskim otoczonego wielka, mocna i pięknie zabudowana, *Sabionetta* nie wielka ale

ale roskoſzna i zamkiem obroniona. *Bozolo* także zamkiem warowna.

ROZDZIAŁ XI.

O Państwach Korony Polſkiey.

Jak długo i ſzeroko rozciągaią ſię państwa Korony Polſkey?

Państwa Korony Polſkiey z kraiami ziednoczonemi i pod mańſtwem zoſtaiącemi wzięte rozciągaią ſię z pòłnocy na południe ukośne od oſtatniey krainy Biſkupſtwa Piltyńſkiego do uścia rzeczki Yaorliku w Dnieſtr wpadaiącey mil 220, i to ieſt naywiękſza długość; ze wſchodu na zachòd od od Mściſławia do granicy Wielkopolſkiey ſtykaiącey ſię z gruntami miaſta Sternberga w Margrabſtwie Brandeburſkim mil 200, i to ieſt naywiękſza ſzerokość.

Kròleſtwo Polſkie od zachodu graniczy z górnym i dolnym Sląſkiem, Margrab: Brandeburſkim i Xięſtwem Pomorſkim; na pòłnoc morze Baltyckie oblewa Pruſy, Zmudź i Kurlandyą, Dzwina oddziela tęż Kurlandyą, á Ewikſzta Inflanty Polſkie od Moſkiewſkich, daley też Inflanty Polſkie, Woiewòdztwa Połockie i Witebſkie ſtykaią ſię

ſię z Xięſtwem Pleſkowſkim, wielkiemi Łukami &c: Od wſchodu Woiewództwa Witebſkie, Mściſławſkie, Mińſkie i Kiiowſkie graniczą z Xięſtwami Smoleńſkim, Kiiowſkim i Ukrainą Moſkiewſką; na południe toż Woiewòdztwo Kiiowſkie przypiera do Nowey Serwii; Woiewództwo Bracławſkie od Tartaryi mnieyſzey rzeki Sinia Woda i Kodema; od ziemi Multańſkiey Podole, Dnieſtr; Pokucie i Małopolſkę góry Bieſzczad i Krępak od ziemi Siedmigrodzkiey i Węgier oddzielaią.

Na wiele znacznieyſzych części dzielą ſię państwa Rzeczypoſpolitey Polſkiey?

Polſka z rożnych złożona narodòw i drobnieyſzych kraiòw wielorakiemu podlega podziałowi. Polityczny iey podział na trzy prowincye Wielkopolską, Małopolską i Litewską ieſt nayproſtſzy i do prawa kraiowego ſtoſowany. W tym podziele Wielkopolska zawiera Woiewòdztwa tym porządkiem przodkowania rozmiarkowane. 1) Woiewòdztwo Poznańskie z ziemią Wſchowską. 2) Woiewòdztwo Kaliskie. 3) Woiewòdztwo Sieradzkie z ziemią Wieluńską, 4) Woiewództwo Łęczyckie, 5) Woiewództwo Brzeskie Kuiawskie. 6) Woiewodztwo Inowrocławskie. 7) Ziemię Dobrzyńską. 8) Woie-

iewòdztwo Płockie. 9) Woiewództwo Mazowiekie. 10) Woiewòdztwo Rawskie; te 3 oſtatnie Woiewództwa składaią ſzczegulną prowincyą Mazowiecką, á Pruską 3 naſtępuiące. 11) Chełmińskie. 12) Malborskie, 13) Pomorskie. 14) Wdztwo Gnieźnieńskie

Prowińcya Małopolska dzieli ſię na Woiewodztwa. 1) Krakowskie z Xięſtwy Oświecimskim, Zatorskim, Siewierskim i ſtaroſtwem Spiskim. 2) Sandomierskie, 3) Kiiowskie, 4) Ruskie, 5) Wołyńskie, 6) Podolskie, 7) Lubelskie, to Woiewòdztwo wraz z Krakowskim i Sandomierskim składa właściwą prowincyą Małopolską. 8) Bełzkie, 9) Podlaskie, 10) Bracławskie, 11) Czerniechowskie z powiatem Nowogrodzkim pod mocą zoſtaie Moskiewską, tytuły iednak urzędów warowane Polakom traktatem Moskiewskim r. 1686.

Prowincya Litewska zamyka Woiewòdztwa. 1) Wileńskie, 2) Trockie, 3) Xięſtwo Zmudzkie, 4) Smoleńskie tytularne, 5) Połockie 6) Nowogrodzkie, 7) Witebskie, 8) Brzeskie, 9) Mściſławskie. 10) Mińskie, 11) Inflantskie obu narodom ſpolne.

W tych trzech wielkich prowincyach kraie niektòre oſobliwe noſzą nazwiska. *Woiewodztwa Wielkopolſkie* znaczą Poznańskie

skie, Kaliskie i Gnieźnieńskie; *Kraina* ieſt ta część Powiatu Nakielskiego, ktòra ſię ſtyka z Woiewództwem Pomorskim; *Kaſzuby* ſą częścią Woiewòdztwa Pomorskiego leżącą przy Xięſtwach Wendeńskim i Kaſzubskim iako to: ſtaroſtwa Bytowskie, Lawemburskie w mańſtwo domowi Brandeburskiemu oddane, Puckie, Człuchowskie &c; *Kuiawy* ſą dwa Woiewództwa Brzeskie i Inowrocławskie; *Mazowſze* Woiewodztwa Płockie, Mazowieckie, Rawskie; *Podgórze* część Woiewòdztwa Krakowſkiego i ziemi Przemyſkiey z Węgrami graniczącą; *Pokucie*, powiat Kołomyiſki ziemi Halickiey; *Ruś Czerwona* Woiewództwa Ruſkie, Bełzſkie &c; *Ukraina*, Woiewòdztwa Bracławſkie i Kiiowſkie; *Ruś Biała* Woiewòdztwa Połockie, Witebſkie, Mściſławſkie, Mińſkie i Nowogròdzkie: oſtatnie to Woiewòdztwo nazywa ſię pòſpolicie *Ruſią Czarną*, chociaż Gwagnin ią kładzie w państwie Moſkiewſkim około Białego ieziora, i aż do Azyi rozciąga; *Poleſie* ieſt część Woiewòdztwa Brzeſkiego - Litewſkiego, Wołyńſkiego, &c. *Pobereże* kray Woiewòdztwa Bracławſkiego leżący nad Dnieſtrem; *Trakt Zapuſzczańſki* ieſt część Woiewództwa Trockiego od rzeki Niemna po

nad granicą Pruſką, ku Podlaſiowi poſu niona &c.

W podziale Kraiopiſarſkim wiele zamyka części prowincya Wielkopolſka?

Cztery znacznieyſze: Wielkopolskę, Kuawy, Mazowſze i Pruſy.

Wielkopolſka zawiera w ſobie Woiewodztwa Poznańſkie z ziemią Wſchowſką, Kaliſkie, Gnieźnieńſkie, Sieradzkie z ziemią Wieluńſką i Łęczyckie.

Woiewództwo Poznańſkie ma za herb orła białego bez korony w polu czerwonym; dzieli ſię na powiaty: Poznańſki, Wſchowſki czyli ziemię Wſchowſką, Kościańſki i Wałecki. M. S. Woiewództwa i całey wielkiey Polſki *Poznań* nad Wartą murem opaſany, naywiękſzą ma ozdobę od kościołów Katedralnego, Iezuickiego i innych wielu.

Kościan głowa powiatu nad rzeczką Obrą i miedzy błotami; gruzy pokazuią, że był przedtym murem obtoczony.

Srem nad Wartą, *Przemęt* Opactwo Cyſter: *Szmigiel*, *Wſchowa*. Fraufſtadt nad granicą Sląſką M. S. ziemi Wſchowſkiey do Xięſtwa Głogowſkiego od Henryka Xiążęcia Zegańſkiego przyłączoney, á od Kazimierza W. r. 1343 odzyſkaney i traktatem

w Namyſłowie zawartym Polſzcze warowaney r. 1346. Przy tym mieście r. 1706 Saſi od Szwedów porażeni. *Kopanica* nad błotami, *Obra* Opac: Cyſter: *Kargowa*, *Babimoſt*, *Grodziſk* piwem ſławny, *Lwowek*, *Bledzieiów* opac: Cyſter: *Miedzyrzecz* nad dwiema rzeczkami z błot ciągniącemi ſię położony; zamek przedtym od Niemieckich Xiążąt i Krzyżaków niedobyty z rozwalin może ieſzcze być poznany, *Wronki* nad Wartą imienia Kozmińſkich, *Oborniki*, *Rogoźno* nad ieziorem: tu Król Przemyſław od Margrabiów Brandeburſkich zdradziecko zabity r. 1296, *Czarnkow*, *Wałcz* M. S. powiatu Wałeckiego, *Wieluń* nad błotami, *Leſzno* wygaſłego na Królu Staniſławie Xciu Lotaryńſkim domu Leſzczyńſkich gniazdo, rękodziełmi ſukiennemi na całą Polſkę ſławne. Na około miaſta ieſt na kilka ſet wiatraków; należy teraz do Xiążąt Sułkowſkich. *Rydzyna* pałac ozdobny z roſkoſznym ogrodem o pół mili od Leſzna, *Boianowo*, *Rawicz* z pięknego ulic rozłożenia i rękodzieł ſukiennych chwalony; *Sarnowa*, *Poniec* &c.

Woiewództwo Kaliſkie ma za herb Wieniawę, abo żubrzą głowę, przez którey nozdrza przechodzi pierścień, ſkłada ſię z powiatów Kaliſkiego, Pyzdrſkiego. Koniń-

ſkiego, i Nakielskiego; M. S *Kaliſz* nad Proſną, kollegiatą, ſzkołami Jezuickiemi &c: ozdobiony, przy ktòrym Szwedzi pod Mardefeldem r. 1706 byli porażeni. Inne miaſteczka: *Odolanow*, *Zduny*, *Jarocin*, *Pyzdry* nad Wartą, *Wrzesnia*, *Srzoda* ſeymikom wyznaczona, *Biechow* z klaſztorem Filipinów, *Ląd* Opac: Cyſterſkie, *Konin*, *Koło*, *Kazimierz*, przy którym *Patkul* od Saſów Szwedom wydany r. 1707 był w koło wpleciony, a r. 1005 pięć braci puſtelnikòw męczeńſką odnieśli koronę, *Kleczew*, *Krotoſzyn*, *Słupca*, *Nakło* nad Notecią, *Mrocza*, *Złotów* imienia Działyńſkich, *Obłok*, *Chocz*.

Woiewòdztwo Gnieznieńſkie zamyka powiaty: Gnieznieński i Kcyński. M. Stoł. *Gniezno* przedtym króleſtwa, teraz Arcybiſkupſtwa i Woiewództwa Stolica, oprócz kościoła Katedralnego i S. Jerzego Krzyżakòw nie ma nic wſpaniałego. Inne miaſt: *Witkòw*, *Pobiedziſka*, *Kłecko* nad ieziorem i błotami, *Trzemeſzyn* pierwſze w Polſzcze opactwo Kanonikòw regul: *Wągrowiec* opac: Cyſter: *Łopieſzno* miedzy ieziorami, *Kcynia*, *Łabiſzyn*, *Szubin*, *Zerniki*, *Gołańcza*, *Janowiec*, *Znin* &c.

Woiewództwo Sieradzkie ma za herb pòł orła i pół lwa czarnych pod iedną koroną, ſkła-

ſkłada ſię z powiatów Sieradzkiego, Szadkowſkiego, Piotrkowſkiego, Radomſkiego i ziemi Wieluńſkiey. M. S. drewniane *Sieradz* nad Wartą, nie daleko miaſta zamku leżą rozwaliny. Nad tąż rzeką oſadzone ſą: *Warta*, *Szadek* ſeymikami Woiewództwa uprzywileiowany, *Unieiów* opact: Bened: Bogumiła Arcybiſkupa Gnieznieńſkiego r: 1182 zmarłego zwłokami uczczony w łęgach pod Wartą. Inne miaſteczka: *Rozprza*, *Spicimierz*, *Błaſzki*, *Łaſk* zaſzczycony kollegiatą Infułacką nad Widawą: *Widawa* nad Grabią, *Labianice*, *Wolborz* miaſto Biſkupſtwa Kuiawſkiego przyozdobione pałacem i ogrodem przepyſznemi od teraznieyſzego Biſkupa Antoniego Oſtrowſkiego założonemi i dokończonemi, *Lutomirz*, *Koniecpol* nad Białą i Pilicą, przedtym imienia Koniecpolſkich, teraz Czapſkich dziedziczny pałacem i ogrodem zalecony, *Witów* Norbert: *Suleiów* Cyſterſkie opactwa; *Piotrkow* miaſto murowane trybunałem prowincyi Wielkopolſkiey znakomity, *Radomſko* kaſzą ſławne, *Gidle*, *Kurzelów*, &c.

Ziemia Wieluńſka ma za herb baranka z chorągiewką i krzyżem, ſkłada ſię z powiatu Wieluńſkiego i Oſtrzeſzowſkiego, M. S. *Wieluń* tak iak wſzyſtkie miaſta Królewſkie

wſkie z dzierżawy Kròlòw wypuſzczone ſpuſtoſzały, ſamemi ſię zdobi tylko klaſztorami i kościołami, farnym, Piarów, Paulinów &c: *Oſtrzeſzòw i Boleſławiec* nad Proſną; *Grabòw*, *Działoſzyn*, *Wieruſzòw* &c:

Woiewództwo Łęczyckie noſi za herb pòł lwa czerwonego i pòł orła białego grzbietami do ſiebie obròconych pod iedną koroną, zamyka powiaty Łęczycki, Brzezińſki, Orłowſki, Inowłocki, M. S. *Łęczyca* murem rozwalonym i przekopem obwiedziona z zamkiem ſpuſtoſzonym na górze; za błotami bliſko Łęczycy ieſt kollegiata naypierwſza w Polſzcze po katedrach, dla czego ſię zowie archi-kollegiatą. Inne miaſteczka znacznieyſze ſą: *Inowłodz*, *Piątek* i *Bielawy* nad Bzurą, *Kłodawa*, *Orłòw*, *Kutno*, *Brzeziny*, *Stryikòw* o 5 mil od Łęczycy narodzeniem r. 1547 Macieia Stryikowſkiego Kanonika Zmudzkiego Hiſtoryi Litewſkiey Piſarza wſławiony. *Łogiewniki* klaſztorem i kościołem OO. Franciſzkanów ozdobione.

Woiewództwo Brzeſkie Kuiawſkie w herbie używa wraz z Inowrocławſkim, pòł orła białego i pòł lwa czarnego, iedną koroną uwieńczonych i grzbietami do ſiebie obròconych, składa ſię z pow: Brzeskiego, Ko-

Kowalſkiego, Przedeckiego, Kruświckiego i Radzieiowſkiego. M. S. *Brześć* przedtym ludne, mocne, wałem i głębokim przekopem warowne, teraz iedyny ma zaſzczyt od 2 kościołów murowanych Farnego i Dominikańſkiego, *Wrocławek* nad Wiſłą katedrą Biſkupſtwa Kuiawskiego z Kruświcy tu przenieſiona zaſzczycony, *Radzieiòw*, *Kruświca* nad Gopłem oyczyzną Piaſta kołodzieia według naſzych dzieiów na tron Polſki wynieſionego pamiętna. Sama lekkowierność od czaſów oświeconych daleko uſuni ona mogłaby to przyiąć podanie, że Popiela II tu myſzy zagryzły; *Kowal* Stoł: powiatu *Strzelno* z klaſztorem Norbertanek, *Nieſzawa* komora celna &c.

Woiewództwa Inowrocławſkiego przedtym Gniewkowſkim zwanego na powiaty Inowrocławski i Bydgoski rozdzielonego M. S. *Inowrocław* nad Notecią z Gopła płynącą. W bliskości wieś *Płowce* wygraną Władyſława Łokietka bitwą r. 1331 nad Krzyżakami pamiętna, *Dybòw* naprzeciwko Torunia, *Bydgoſzcz*-Bromberg nad Brdą traktatem miedzy Polską i Elektorem Brandeburskim r. 1657 dokończonym i składem ſoli Królewskiey znaiom.a *Labiſzyn*.

Ziemia Dobrzyńska rzeką Skrwą od Wo-

Woiewództwa Płockiego oddzielona przedtym do Mazowſza należąca, od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego Krzyżakom oddana, á od Władyſława Iagiełła im odebrana i do Korony przyłączona, używa w herbie głowy człowieka ſzędziwego, u ktòrey pod ſamą brodą korona iedna, á druga na głowie zwierzchu z dwoma bawolemi rogami z niey wychodzącemi: zamyka powia: Dobrzyński, Lipiński i Słoński, M. S. *Dobrzyń* nad Wiſłą ſpuſtoſzone, *Bobrowniki* ziemskich i Grodzkich kſiąg złożenie, *Lipne* ſeymikami, *Skąmpe* cudownym Matki Boskiey obrazem zaſzczycone. *Słońſk*, *Gorzno*, *Rypin* &c:

Prowincya albo Xięſtwo Mazowieckie składa ſię z Woiewództw Płockiego, Mazowieckiego i Rawskiego, wydzielone od Leſzka Białego Konradowi Bratu młodſzemu dziedzicznym do iego i naſtępcow iego należało prawem: i rozdzieliło ſię na Xięſtwa Czerskie, Warſzawskie i Płockie. Ziemowit Czerski, Troyden Warſzawski, Wanko Płocki Xiążęta Mazowieccy dobrowolnie poddali ſię w mańſtwo Kazimierzowi W z tym warunkiem, że pańſtwa każdego z nich miały ſpadać na Króla w niedoſtatku płci męskiey. Wkrótce Płocka i War-

Warſzawska linie gdy uſtały, kròl obawiaiąc ſię, aby Ziemowit do Czech lub Krzyżaków ſię nie udał, uczynił z nim w Kaliſzu d. 27 Grudnia r. 1355 taką zgodę: iż Ziemowit miał całe Mazowſze z daru Królewskiego otrzymać przyſięgę wierności wykonawſzy. Roku 1462 po śmierci Ziemowita i Władyſława braci Xiążąt Płockich Płock, Bełz, Rawa i Goſtynin do Korony powrociły, reſzta zaś Mazowſza po śmierci oſtatniego Xiążęcia Mażowieckiego Januſza r 1526 zeſzłego do teyże Korony przypadła,

Woiewództwo Płockie rzeką Łydynią do Wkry wpadaiącą od Mazowieckiego oddzielone noſi za herb orła czarnego z literą P. na pierſiach wyrytą, zamyka pow: Płocki, Bielski, Raciązki, Sierpski, Płoński, Strzeński, Niedzborski i Mławski: te trzy oſtatnie składaią ziemię Zawskrzyńską; M. S. *Płock* nad Wiſłą, katedrą i pięknemi kościołami, grobem Władyſława Hermana i Boleſława Krzywouſtego ozdobiony. Inne miaſteczka: *Sierpc*, *Raciąż*, *Płońſk*, *Radzanów* nad Wkrą, *Bielſk*, *Drobin*, *Bieżun*, *Mława* nad rzeczką Mławką &c.

Woiewództwo Mazowieckie ma za herb orła białego bez korony, składa ſię z 10 ziem: Czerskiey, Warſzawskiey, Wiskiey, Wy-

Wyszogrodzkiey, Zakroczymskiey, Ciechanowskiey, Łomżyńskiey, Rożańskiey, Liwskiey, Nurskiey. Ziemia Czerska zamyka 4 powiaty: Czerski, Groiecki, Warecki, Garwoliński, M. S. *Czersk* nad Wisłą, *Groiec*, *Garwolin Góra*, *Warka*, nad Pilicą &c. Ziemi Warszawskiey z powiatów Warszawskiego, Błońskiego i Tarczyńskiego złożoney i całego królestwa M. S. *Warszawa* na lewym Wisły brzegu przed rokiem 1300 założona, mieszkaniem Królow, mieyscem seymów, rad, Senatu, kommissyi woyskowey i skarbowey, sądów zadwornych, &c; koronocyą STANISŁAWA AUGUSTA zaszczycona. Zalecaią ieszcze tę królestwa stolicę zamek Królewski od Zygmunta III nad Wisłą w końcu Staregomiasta zbudowany i w nim pokoie á mianowicie marmurowy nowemi portretami Królow Polskich od panuiącego Króla na cudnie piękny kształt przerobiony; posąg Zygmunta III. pozłacany na kolumnie marmurowey 26 stóp geometrycznych wysokiey od Władysława IV wystawiony; biblioteka publiczna Załuskich od Iędrzeia Krakowskiego i Jozefa Kiiowskiego Biskupów na pożytek narodu oddana; zbroiownia z szpitala żołnierskiego od Sie-

Stefana Batorego założonego, á od Władysława IV pod dozorem Grodzickiego pierwszego starszego nad armatą, abo iak teraz, Generała artylleryi na skład rynsztunku woiennego przerobiona; Szkoła rycerska od panuiącego Króla fundowana i w pałacu Kazimierzowskim osadzona, á od Rzeczypospolitey na edukacyą 200 kadetów dochodami opatrzona; trzy akademie abo *Collegia Nobilium* pod dozorem XX. Teatynów, Piarów i Jezuitów; szkoły publiczne Jezuickie i Piiarskie; Kapituła Marywilska PP. Kanoniczek od z Zahorowskich Zamoyskiey wprowadzona; szpitale S. Rocha, Benona i generalny *Dzieciątkiem Jezus* nazwany pobożnego cudzoziemskiego kapłana *Baudouin* staraniem z iałmużny wybudowany; Kościoły Parafialne: S. Jana tytułem Kollegiaty r. 1410 ozdobiony z Kapitułą z katedralnemi r. 1669 porownaną, P. MARYI i S. Krzyża, &c. Pałace różnych panów przepyszne mianowicie domu Saskiego, Krasińskich Rzeczypospolitey dla czterech iurysdykcyi kupiony &c. Stara-Warszawa murem opasana szczupłość mieysca nadgradza kamienic pięknością, i mieszkańców nasiadłością; Nowa-Warszawa od Starey bramą Nowomieyską oddzielo-

lona rozciąga ſię do koſzar gwardyi pieſzey koronney i nabywa z domów murowanych codzień powſtaiących ozdoby; przedmieścia: Krakowskie wzdłuż Wiſły położone ieſt częścią tey ſtolicy nayokazalſzą, Nowy-świat, Grzybowo, Wielopole, Leſzno Niemcami oſadzone, Nowolipie &c. Na końcu nowego świata *Uiazdów* pałac Króla panuiącego wielkim nakładem pięknie przekſztałtowany, do ktòrego należą *Łazienki* i *Belweder* dla pięknego położenia i założoney w nim farfurowey fabryki widzenia godzien; mile od Warſzawy na trakcie Lubelskim *Willanów* pałac koſztowny z ogrodem imienia Xiążąt Czartoryskich r. 1686 od Kròla Jana III zbudowany, tegoż Króla śmiercią r, 1696 ſławny, *Marymont* pałacyk z zwierzyńcem należy do domu Saskiego, *Wola* pałac drewniany z kſztałtnym ogrodem: W Pawęskach i Mokutowie budowania zaczęte przydadzą ozdoby okolicom Warſzawskim.

W borze Królewskim Bielany, to ieſt klaſztòr i kościòł OO. Kamaldułòw od Władyſława IV dopełniaiącego ślub pod czas wòyny Moskiewskiey uczyniony fundowane, gruntem, młynem Rudą i wſią Polkowem nadane, á od Jana Kazimierza bar-

bardziey zbogacone. *Młociny* pałac drewniany z zwierzyńcem &c. Na przeciwko Warſzawy za Wiſłą *Praga* targami piątkowemi i batalią Polaków z Szwedami r. 1656 przegraną ſławna. O dwie mile od Pragi *Kobyłka*, w ktòrey kościòł fundacyi Załuskich ſłuſznie miedzy pięknemi ſię liczy. Inne miaſteczka zięmi Warſzawskiey: *Tarczyn*, *Błonie*, *Piaſeczno*, *Okuniow*, *Radzimin* z pałacem i ogrodem &c.

Wyſzogród M. S. Zięmi Wyſzogrodzkiey nad Wiſłą. *Czerwieńſk* opactwo Kanon: regularnych S. Auguſtyna.

Ciechanów w ròwninie między błotami położony M. S. zięmi na powiaty Ciechanowski, Sąchociński i Przaſnyski rozdzieloney; *Przaſnyſz* &c.

Zakroczym M. S. ſwey zięmi nad Wiſłą w glinę do farfur zdatną obſituie. Zięmia składa ſię z powiatów: Zakroczymskiego, Serockiego i Nowomieyskiego od miaſteczek głòwnych nazwanych.

Łomża nad Narwią, collegium Jezuickim i nowofundowanym od Ewy z Leſzczyńskich Szembekowey Kanclerzyny W. Koronney nowicyatem ozdobiona M. S. ſwey zięmi złożoney z powiatów: Łomżyńskiego, Kolińskiego, Zambrowskiego i Oſtro-

ſtrołęckiego od miaſteczek głównych nazwisko biorących.

Rożan M. S. ziemi zamykaiącey 2 powiaty: Rożański i Makowski. *Pułtuſk* nad Narwią należy do Biskupa Płockiego, ozdobiony pałacem biskupim, kollegiatą i ſzkołami Iezuickiemi.

Liw nad Liwiem M. S. ziemi Liwskiey noſzącey w herbie pół orła czerwonego i pół niedźwiedzia czarnego.

Nur M. S. ziemi Nurskiey, którą składaią powiaty: Nurski, Kamieńczykowski i Oſtrowski od miaſteczek głównych nazwane.

Woiewòdztwo Rawskie wraz z Mazowieckim do Korony przyłączone, ma za herb orła czarnego w polu czerwonym z literą R. na pierſiach, dzieli ſię na trzy ziemie od miaſteczek głównych nazwane: Rawską, Sochaczewską i Goſtyńską.

Rawa nad rzeką Rawą wpadaiącą do Bzury M. S. ziemi Rawskiey przedtym na kommiſſyą skarbową Koronną r. 1569 z Podskarbiego W. Kor. 2 z Senatu i 2 z ſtanu rycerskiego kommiſſarzów uſtanowioną do odebrania i ſzafowania kwarty z ſtaroſtw wyznaczona. Inne miaſteczka: *Nowemiaſto* nad Pilicą pałacem Granowskich ozdobio-

bione, *Mogielnica*, *Skierniewice* pałacem i ogrodem Prymaſowskim zaſzczycone &c: Ziemi Sochaczewskiey na 2 powiaty: Sochaczewski i Mſzczonowski podzieloney M.S. *Sochaczew* nad Bzurą; *Bolemów*, *Miedniewice* wieś przyozdobiona klaſztorem OO. Reformatòw. *Łowicz* nad Bzurą M. S. Xięſtwa Łowickiego darowanego od Konrada Xiążęcia Mazowieckiego za zabicie Czapli Prymaſom pod tym iednak obowiązkiem, aby pierwſzemi kanonikami Płockiemi ſię mianowali i na znak hołdu do skarbu Xiążęcego grzywnę ſrebra płacili. To miaſto ieſt przyozdobione zamkiem Prymaſowskim, kollegiatą, klaſztorami XX. Piarów, Miſſyonarzów, Bernardynów &c. Ziemi Goſtyńskiey 2 powiaty, Goſtyński i Gąbiński maiącey M. S. *Goſtyń* nad Bzurą; w zamku tamecznym Szuyski Car Moskiewski z bracią ſwą oſadzony, umarł

Prowincya Pruska złożona z 3 Woiewòdztw Chełmińskiego, Malborskiego i Pomorskiego noſi w herbie orła czarnego w białym polu na ſzyi koronę maiącego, z ktòrego prawego skrzydła wychodzi ręka mieczem uzbroiona; tego herbu używaią Woiewòdztwa Chełmińskie i Malborskie. W Pruskim każdym Woiewòdztwie znay-

znayduie się iedne miasto większe: w Chełmińskim *Toruń*, w Malborskim *Elbląg*, w Pomorskim *Gdańsk*, á w całey Prowińcyi iest miast mnieyszych 27, którym przodkuie *Malborg*.

Woiewództwo Chełmińskie na prawey stronie Wisły położone zamyka ziemię Michałowską rządem z sobą złączoną. Woiewòdztwo dzieli się na powiaty: Chełmiński, Toruński, Grudziążki, Kowalewski, Radzyński; ziemia zaś Michałowska na powiaty: Brodnicki, Nowomieyski, Golubski; Łasiński. Miasta znacznieysze są: *Chełmno* na górze przy Wiśle położone wspaniałemi ozdobione kościołami daie nazwisko Woiewództwu, należy do Biskupa, *Chełmża* od katedry biskupiey ma zaletę, *Starogród*-Altenhaus zamek biskupi, *Brodnica*-Strasburg, *Kowalewo*-Schonsée, *Radzyn*-Reden, *Nowemiasto*-Neumarck, *Grudziądz*-Graudentz, w ktòrym Generały Pruskie na przemianę z Malborgiem się odprawuią. *Lubawa* rezydencya Biskupa Chełm: *Golub* nad Drwęcą; *Toruń* od Krzyżakòw r. 1231 założony, pięknie zabudowany chociaż nie ludny nad Wisłą pod mostem drewnianym płynącą wałem i przekopem opasany; ztąd wychodzą sławne pierniki, rzepy, mydło

dło i delikatne kiełbasy. W tym mieście miedzy trzema Pruskiemi miastami naypierwszym, Ludwik von Erlichhausen W. Mistrz Krzyżacki część Prus którą Polskiemi zowiemy, Kazimierzowi IV na wieczne czasy ustąpił, resztę zaś tychże Prus pod hołd poddał d. 19 Pazd: r. 1466. *Archivum* ziemi Pruskich tu iest złożone; za Władysława IV r. 1645 nie rozmowa, ale zwada miedzy Katolikami i Dyssidentami odprawiła się. Dzierżawy mieyskie 25 wsi nasiadłych i pięknych zamykaią.

Woiewòdztwo Malboskie zamyka 4 Powiaty: Sztumski, Kiszporski, Malborski i Elblągski; miasta znacznieysze są: *Malborg*-Marienburg przedtym mistrzów Krzyżackich, teraz Woiewództwa stolica nad Nogatem od Wisły przy Szpicy Montawskiey oddzielonym. Zuławy Malborskie żyzne i porządnemi Hollenderskiemi wsiami zabudowane ciągną się ku Gdańskowi 6 mil ztąd odległemu. *Kiszporg*-Chrystburg, *Sztum* sądami ziemskiemi i seymikami zaszczycony, *Tołkmicko*-Tolckemit, nad Frischhaffem, *Elbląg* drugie miasto większe Pruskie, piękne, mocne i twierdzą Polską osadzone. Zuławy i przedmieścia są w zastawie u Kròla Pruskiego. Przy tym Woiewò-

wództwie leży Xięſtwo biſkupſtwo Warmińſkie króleſtwem Pruſkim otoczone pod udzielnym Biſkupa rządem, żyżnością, wſiów porządnych licznością, miaſt pięknością znakomite; w nim 12 miaſt znaczniey. ſzych: *Helsberg* rezydencya biſkupia, *Fraumburg* kościołem katedralnym i pięknemi Kanoników domami ozdobny, Mikołaia Kopernika śmiercią r. 1543 wſławiony, *Bnusberg* nad Paſſorgą; piękny i ludny bliſko haffu; tuteyſze Jezuitów *collegium* naypierwſze ieſt w Polſzcze, do którego oni od Kardynała Hoſyuſza ſprowadzeni weſzli, *Orneta*-Wordmit nad Drwęcą, *Reſzel Biſztynek*-Biſtein, *Zeburg*, *Biſkupice* Bisburg., *Olſztyn*-Altenſtein, *Wartemburg*, *Melzak*, nad Walſzą, *Gutſtad* nad rzeką Allą.

Wdztwo Pomorſkie właściwiey Pomerelskie ma za herb gryffa czarnego z nogami przedniemi wſpiętemi do biegu, z ſkrzydłami wyciągnionemi do lotu, z ięzykiem wywieſzonym, z koroną na głowie dzieli ſię na 10 powiatów: Tczewski, Nowſki, Gdańſki, Swiecki, Tucholſki, Człuchowſki, Mirachowſki, Pucki, Kościerzyński, Skaſzewſki. Powiaty Lemburski i Bytówſki oddane ſą w maníſtwo Domowi Brandeburſkiemu r. 1657.

Mia-

Miaſta znacznieyſze Woiewództwa ſą: *Gdańſk* trzecie z miaſt więkſzych Pruſkich, ale bogactwy, wielkością, ludnością i przywileiami od Królow Polskich nadanemi naypierwſze nad Motławą i Radunią rzekami bliſko Wiſły o mile ztąd ſzerokim rozwodem do morza wpadaiącey położone, zaſzczyca ſię handlem po całey prawie Europie rozciągnionym; ſamego tu zboża corok wchodzi na 65 tyſięcy łaſztów, wychodzi zaś za morze przeſzło 50 tyſięcy. Zdobią to miaſto arſenał, ſzpitale, ratuſz, giełda, brama wyſoka, kościół farny &c. O mile od Gdańſka leży forteca *Minda*-Weſſelmunda abo latarnia morſka przy uściu Wiſły do morza żołnierzem Gdańſkim oſadzona. Zuławy Gdańſkie Wiſłą i Motławą oblane, ludnemi zaſadzone wſiami w żyznych rozciągaią ſię rowninach i dochody mieyſkie znacznemi pomnażaią podatkami. Na około zaś miaſta na mile wzdłuż piękne dla rozrywki i powietrza odmiany Gdańſzczanie maią domy z roſkoſznemi ogrodami. Miaſteczko *Oliwa* o mile także od Gdańſka odległe, kościołem, klaſztorem Cyſterſów i traktatem tu r. 1660 zawartym ſławne. Pałac Opata wielkim nakładem dla ozdoby całego kraiu zbudowa-

ny i ogród z prospektywą na morze przez bór wycięty pod sznur wypuszczoną przekształtowany wieczną będą pamiątką zacnego męża Jacka Rybińskiego Opata mieysca tego. *Tczewo* Dirschau, *Peplin* Opac: Cysterskie, *Skarszew*-Schöneck nad Ferzą, *Czluchów* nad Brdą, *Choynice*-Conick, *Frysland*, *Tuchola*, *Kościerzyna*, *Pucko*, od którego aż do Gdańska morze do ziemi wbiega i czyni zatokę Pucką nazwaną *Pautzkerwik*, *Gniew* przy uściu Ferzy do Wisły, *Nowe*, *Hamersztyn*, *Swiecie* nad Wisłą, *Zarnowiec* opactwo Norbertanek, *Ray-Maryi*-Paradisus Mariæ klasztór Kartuzyanów miedzy 2 ieziorami nie daleko Mirachowa &c.

Wiele zamyka Woiewództw Prowincya Małopolska?

Prowincya Małopolska dzieli się na cztery mnieysze prowincye: Małopolskę, Ruś, Ukrainę i Podlasie. Małopolska zamyka 3 Woiewództwa: Krakowskie, Sandomierskie, i Lubelskie; Podlasie składa się z trzech ziem Drohickiey, Mielnickiey i Bielskiey; Ruś, którą czerwoną zowiemy, zamyka 4, Ruskie, Bełzkie, Wołyńskie, Podolskie; Ukraina 3, Kiiowskie, Bracławskie i tytularne Czerniechowskie;

Woiewodztwo Krakowskie ma za herb orła

orła białego w złotey koronie na czerwonym polu z złotą linią zamyka 8 powiatów i 3 Xięstwa; Powiaty są: Krakowski, Sądecki, Biecki, Proszowski, Xięzki, Czchowski, Lelowski Szczerzecki. Xięstwa: Oświecimskie, Zatorskie i Siewierskie wszystkie 3 od Sląska odłączone.

Miasta znacznieysze: *Kraków* przedtym stolica królestwa nad Wisłą, do tych czas iest mieyscem Królów koronacyi i składem kleynotów. Miasto to piękne i wspaniałe zdobią kościoły zwłaszcza katedralny widzenia godny, Jezuicki S. Piotra, Akademia od Kazimierza W założona, á od Jagiełła dochodami nadana, przedmieścia: *Stradom*, *Piasek*, *Kleparz*, *Wesoła*, *Zwierzyniec*, *i Kazimierz*, *Tyniec* Benedykt: *Mogiła* i *Jędrzeiów* Cyster: *Hebdów* Norbert: opactwa. *Olkusz* przy górach srebrnych, cynowych, ołowianych wodą teraz zapłynionych położony, *Bochnia* i *Wieliczka* żupami solnemi przy dochodach stołu Krolewskiego zatrzymanemi Europie znaiome, z których Król soli suchedniowey na Woiewództwa 3 Małopolskie, Sieradzkie, Mazowieckie, Podlaskie, Rawskie, Płockie, Łęczyckie i ziemię Wieluńską daie beczek 25,206; *Biecz* M. S. powiatu murem obtoczone nad Rabą, pianę tey rzeki zbie-

zbieraią i ſiarkę z niey robią; *Proſzowice* ſeymikami Wdztwa wſławione, *Lelow* nad Białą, *Olſztyn*, *Częſtochowa* klaſztòr i kościòł OO. Pawlinòw od Boleſława Xiążęcia Opolskiego á na ów czas Wieluńskiego i Dobrzyńskiego r. 1389 fundowany, i obrazem MARYI Panny z Bełza tu przenieſionym zbogacony, potym ſzańcami i wałem nakſztałt zamku obwarowany, nie raz nadaremnie obleżony. Rzeczpoſpolita na utrzymanie twierdz i oſady żołnierskiey naznaczyła ſtaroſtwa Kłobuckie, Brzeznickie, i Dębowiec. *Częſtochowa* miaſteczko nad Wartą należy do ſtaroſtwa Holſztyń: *Sądecz* nad Dunaycem murem opaſany kollegiatą i opac: Norbert:, á *Sądecz ſtary* klaſztorem bogatym Panien Franciſzkanek od S. Kunegundy fundowanym ozdobione, *Nowytarg* nad granicą Węgierską; *Czorſztyn* i *Xiąż* nad Dunaycem, *Zarnowiec*, *Czchow* murem opaſany, *Woynicz* nad Dunaycem, *Lanckorona*, z zamkiem od Kazimierza W. na wyſokiey górze zbudowanym, *Pilica* z którey ſtawu rzeka Pilica wypływa, *Pieſkowa ſkała* zamek na gòrze miedzy skałami położony, *Tęczyn* gniazdo zaſłużoney w Oyczyznie Toporczyków dzielnicy Tęczyńskich na Ianie Woiewodzie Krakowskim.

ſkim r. 1638 wygaſłey. *Oświecim* M. S. Xięſtwa Oświecim: od Januſza Xcia Kazimierzowi IV Krolowi r. 1457 za 50,000 grzywien groſzy ſzerokich Praskich to ieſt 500 tyſięcy talerów bitych przedanego. *Borek* zamek niegdyś mocny nad Sołą. *Zator* M. S. Xięſtwa Zatorskiego od tegoż Januſza Albrychtowi Królowi za 80,000 czerwonych złotych r. 1494 przedanego. *Kęty* oyczyzna S. Jana Kantego. *Zywiec* imieniowi Wielopolskich przynieſiony w poſagu od Kryſtyny Hrabianki na Orawie i Liptowie Komorowskiey Kaſztelanki Oświecimskiey. *Bernwald*, *Biała* nad Białą na granicy Sląskiey. *Siewierz* M. S. Xięſtwa Siewier: od Zbigniewa Oleśnickiego Biskupa Krakowskiego u Wacława Xcia Cieſzyńskiego za 6000 grzywien groſzy ſzerokich Praskich r. 1443 kupionego i do dobr biskupich przyłączonego. *Sławkow*, przy górach w ołów obſitych, *Koziegłowy* &c: Biskup Krakowski przy tytule Xiążęcym ſprawuie udzielną kraiową zwierzchność nad tym Xięſtwem.

Do Woiewodztwa Krakowskiego należy Staroſtwo Spiskie od Zygmunta Ceſarza Krola Węgierskiego Władyſławowi Iagiełłowi r. 1412 w ſummie 37000 kóp groſzy

szy szerokich Praskich, to iest 370,000 talerów bitych bez żadnego innego warunku tylko wrocenia teyże samey summy zastawione, z 13 miast nakształt kantonow Szwaycarskich rządzących się, i trzy razy w rok na spolną radę zieżdżaiących się, oraz trzech innych miast do 2 zamków przysłuchiwaiących złożone. 13 miast są: *Lubica*, *Iglo* lub Nowa wieś, *Waral* lub Podgrodzie, *Walendorff* lub Włochy, *Biała*-Bela, *Maynhard*-Wierzbów, *Sobota*, *Poprad*, *Matzdorff*, *Michelsdorff*, *Felka*, *Dudelsdorff*, *Rysdorff*. Miasta przy zamkach Podolinieckim *Podoliniec* handlowny i nowicyatem XX Piarów przyozdobiony; przy Lubowolskim na górze położonym *Lubowla* targami i iarmarkami sławna, *Gniazda* abo Gnezen.

Woiewództwo Sandomirskie ma za herb tarczę na dwoie podzieloną, na iedney połowie są trzy pola białe tak że po każdym czerwonym białe następuie, na drugiey połowie w polu błękitnym 9 gwiazd we trzy rzędy rozłożonych, zamyka 6 powiatów. Sandomirski, Wiślicki, Pilźnieński, Radomski, Opoczyński, Chęciński, i ziemię Stężycką.

M. S. *Sandomierz* nad Wisłą przyozdobio-

bione kollegiatą bogatą, *collegium* Jezuickim, &c. Inne miasta: *Radom*, *Wiślica*, nad Nidą, *Pilzno* nad Wisłoką, *Opoczno*, *Chęciny*, *Opatów* seymikami tego Woiewodztwa zaszczycony, *Rakow* stolica przedtym Aryanów, *Kielce* mieszkanie Biskupów Krakow: zimowe, *Zawichost* nad Wisłą zwycięstwem Polakow nad Rusakami i śmiercią Romana Xiążęcia Halickiego r. 1205 pamiętny, *Samsonów*, *Końskie* imienia Małachowskich, kuźnicami żelaznemi i rzemieślnikami wsławione, *Drzewica*, miasto piękne murowane, *Przysucha* nowozałożona, *Szydłowiec* z zamkiem, *Kolbuszowa*, *Staszów*, *Głogów*, *Gilniów*, *Skrzynno*, *Dukla*, *Mielec*, nad Wisłoką, *Zmigród*, *Pińczow* nad Nidą stolicą Margrabstwa i ordynacyi domu Wielopolskich od Piotra Woiewody Krakowskiego i Zygmunta Kasztelana Woynickiego Myszkowskich braci rodzonych uczynioney, á na seymie r. 1601 potwierdzoney. *Borzęcin*, *Ilża* &c. *S. Krzyż* abo *Łysa góra* i *Sieciechów* opactwa Benedykt: á *Wąchocko* i *Pokrzywnica* Cysterskie.

Woiewództwo Lubelskie z ziemi od Kazimierza IV tytułem Woiewództwa około r. 1471 ozdobione, nosi w herbie ielenia białego rogatego, którego szyia koroną

krò-

królewską otoczona, á przednie nogi iakoby do biegu podniesione w polu czerwonym, dzieli się na ziemię Lubelską i Łukowską z powiatem Urzędowskim. M. S. *Lublin* nad Bystrzycą murem obwiedziony, pięknemi kościołami i trybunałem prowincyi Małopolskiey ozdobiony. Tu r. 1569 stanęła sławna na wieczne czasy Korony z Litwą Unia, którey warunki są prawem ziednoczonych narodów gruntowym. Inne miasta: *Łuków*, *Urzędów*, *Kock*, *Siedlce*, *Kurów*, *Łęczna* iarmarkami, *Kazimierz* szpichlerzami, *Puławy* imienia Xiążąt Czartoryskich, *Lubartów* Xiążąt Sanguszków, *Radzyn* Potockich, wszystkie trzy mieysca pałacami wspaniałemi i ogrodami roskosznemi wsławione, *Czemerniki*, *Parczew* &c.

Woiewództwo Xięstwo Podlaskie od Litwy oderwane i do Korony r. 1569 wcielone używa w herbie z iedney strony orła białego, z drugiey pogoni Litewskiey, dzieli się na trzy ziemie: Drohicką, Mielnicką i Bielską, a ta ostatnia na 3 powiaty Brański, Tykociński i Surazki; M, S. Woiewództwa i ziemi Drohickiey, *Drohiczyn* nad Bugiem przyozdobione collegium i szkołami Jezuickiemi. W tym to mieście Daniło Romanowicz Xiążę Kiiowski, Halicki

cki &c. otrzymawszy od Innocentego IV Papieża koronę przez Opiza Biskupa Madeńskiego przy Prandocie Krakowskim i innych Biskupach Polskich na królestwo Ruskie r. 1253 był koronowany. *Węgrów* rzemieślnikami cudzoziemskiemi osadzony; *Sokołów*, *Boćki*, *Siemiatycze* paleniem dobrey gorzałki wsławione, domem XX. Missyonarzów przyozdobione, *Grodek*, *Bielsk* M. S. ziemi, *Brańsk*, i *Goniądz* miasteczka grodowe, *Tykocin* nad Narwią, z włościami w nadgrodę woiennych zasług Czarneckiemu Woiewodzie Kijowskiemu dziedzictwem nadany, tegoż woiownika kamiennym posągiem od świeżo zeszłego Branickiego Hetmana W. Kor. w rynku wystawionym, szpitalem żołnierskim, i ustanowieniem orderu orła białego r. 1705 wsławiony. *Białystok* iedno z znayporządnieyszych w Polszcze miasteczek wspaniałym pałacem, pięknym i kosztownym ogrodem, roskosznemi w okolicy dla rozrywki domami przyozdobiony i Wersalem Podlaskim słusznie nazwany. *Knyszyn* z włościami do 8 pokoleniów imieniowi Gnińskich dany, znaiomy iest w historyi dla śmierci Zygmunta Augusta ostatniego Jagiellończyka r. 1572, *Suraż*, *Augustów*

ſtów, *Raygród*, *Mielnik* nad Bugiem, *Konſtantynów* z pałacem murowanym i ogrodem &c.

Woiewództwo Ruskie noſi w herbie lwa złotego, w koronie złotey na polu błękitnym dzieli ſię na 6 ziem: Lwowską, Przemyską, Sanocką, Halicką, Chełmską i Zydaczewską na Seymie koronacyi Iana III urzędami ziemskiemi nadaną.

Lwów M. S. ziemi Lwowskiey i całey Ruſi miedzy górami od Lwa Daniłowicza Xiążęcia Ruskiego około r. 1280 założony, dwiema zamkami warowny, pięknemi kościołami, trzema Katolickiemi katedrami Łacińską arcybiskupią, Grecką i Ormiańską, akademią &c: ozdobiony, z kontraktów na 3 Króle otwieraiących ſię ſławny. Inne miaſta: *Grodek* pamiętny śmiercią Władyſława Iagiełła r. 1434, *Zołkiew* pałacem, ogrodem, kollegiatą i mieſzkaniem częſtym Iana III zaſzczycona. *Gliniany*, *Złoczów*, *Białykamień*, &c.

Przemyśl M. S. ziemi, na 2 powiaty Przemyski i Przeworski podzieloney maiącey za herb orła dwugłownego pod iedną koroną w polu błękitnym nad Sanem murem opaſane, zamkiem, katedrą, ſzkołami Iezuickiemi &c ozdobione, *Iaroſław* nad Sanem

nem oſiadły, handlowny dobrze zabudowany; *Rzeſzów*, *Przeworſk*, *Łancut* trzy mieyſca imienia Xiążąt Lubomirskich zamkami i ogrodami ſławne. *Kraſiczyn*, *Wisnia* ſeymikami Ruskiemi wſławiona. *Samborz* ſtoł: ekonomii Krolewskiey; tu ſól warzoną skarb królewski ſpuſzcza do żup Dybowskiey i Bydgoskiey i przedaie ziemi Dobrzyńskiey, Kuiawskim i Wielkopolskim Woiewództwom beczek 15890 po groſzy 48, á bez żadney zapłaty zamiaſt doſypki daie 1710 beczek.

Sanok M. S. ziemi nad Sanem iedenże herb z Przemyską maiącey. *Kroſno* miaſto murowane nad Wiſłoką.

Halicz M. S. ziemi nad Dnieſtrem, która noſi w herbie kawkę czarną w koronie złotey z rozciągnionemi skrzydłami w polu białym, dzieli ſię na trzy powiaty: Halicki, Trembowelski i Kołomyiski. Halicka ziemia pod Ruſakami małym była królestwem, które królowie Węgierscy dla familii ſwoiey nie raz przywłaſzczyli, i do tych czas królami piſzą ſię Halickiemi i Włodzimierskiemi, chociaż Ludwik Król Węgierski á potym i Polski na znak wdzięczności, że od Kazimierza wuia naślednikiem był naznaczony, prawa ſwego ſię zrzekł r. 1349.

Tręb-

Trębowla miasto grodowe z zamkiem spustoszonym, *Kołomyia* M. S. powiatu, który iest właściwym Pokuciem. *Sniatyn* nad Prutem. *Stanisławow* miasto piękne i obronne imienia Potockich.

Chełm M. S, ziemi maiącey za herb niedzwiedzia białego miedzy trzema drzewami w polu zielonym na 2 powiaty Chełmski i Krasnostawski rozdzieloney, *Krasnostaw* nad Wieprzem murem oprowadzony, katedrą z Chełmu przeniesioną ozdobiony. Maxymilian arcyxiążę Rakuskie, który umarł W. Mistrem Krzyżackim zwyciężony pod Byczyną od Iana Zamoyskiego r. 1588 w zamku tuteyszym przez rok więzienie podeymował.

Zamość M. S. ordynacyi Zamoyskiey od Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. Kor. założony wybudowany i umocniony z Akademią i Ordynacyą dla domu swego na seymie r. 1589 utwierdzoną.

Zydaczew M. S. ziemi Zydacz: która w herbie ma 3 lewków w polu błękitnym.

Woiewództwo Wołyńskie od Kazimierza IV do Litwy przyłączone á r. 1569 Koronie powrócone używa w herbie orła Polskiego w pośrzodku krzyża białego w czerwonym polu, dzieli się na 3 powiaty:

ty: Łucki, Włodzimierski i Krzemieniecki. Miasta stołeczne powiatów: *Łuck* nad Styrem Łuckiego, *Włodzimierz* Włodzimie: *Krzemieniec* Krzemie: Inne miasta: *Dubno*, *Ostróg*, *Korzec*, *Zbaraż*, *Ołyka*, *Wisniowiec*, *Konstantynow*, *Beresteczko*, *Brody*, *Klewan*, *Czartoryysko*, *Olesko* urodzeniem r. 1629 Iana III. sławne, *Rowne*, *Miedzyrzecz*, *Kołki*, *Targowica*, *Podkamień* &c.

Wodztwo Podolskie przez udzielnych Xiążąt Ruskich rządzone, od Tatarów zhołdowane, tym od Olgierda Xiążęcia Litewskiego r. 1331. odebrane, po śmierci Witołda do Polski przyłączone r. 1430, nosi w herbie słońce złote w polu białym, dzieli się na trzy powiaty: Kamieniecki, Latyczewski i Czerwonogrodzki.

Kamieniec Podolski nad Smotryczem M. S. Woiewodztwa od Turków Polakom r. 1672 mocą wzięty, á 1699 traktatem Karłowickim wrocony, na skale położony, wieżami, dwoistym zamkiem i wałami za staraniem panuiącego Króla Stanisława Augusta odnowionemi i artylleryą powiększoną osadzonemi, zmocniony. O trzy mile od Kamieńca *Okopy S. Tróycy* forteca nad Dniestrem kosztem tegoż Króla z gruzów dzwigniona. *Batow* sławny klęską

ską Marcina Kalinowskiego Hetmana Pol: Kor: z całym woyskiem r. 1652. *Zwaniec* naprzeciwko Choeimia, *Łatyczow*, *Zwinogrod*, *Paniowce*, *Buczacz*, *Usiatyn*, *Tarnopol*, *Czorstkow*, *Iazłowiec*, *Zaleszczyki* warsztatami sukiennemi i kamlotowemi sławne, *Bar*, *Szarogrod*, *Satanow*, *Miedzyborz*, *Czarnokozienice* w gruntach swych alabastr i marmur maiące; *Krzywce*, *Ormiany*, *Barszczowo* i *Jagielnica*, według Rączyńskiego maią lochy podziemne nakształt ulic ciągnione, w szybach marmurowych i alabastrowych wycięte. Zydzi we wszystkich miasteczkach zasiadli z pracy rąk nieszczęśliwego poddaństwa żyią i dziedzicom się opłacaią.

Woiewództwo Bełzkie od Króla Władysława Iagiełła Xiążętom Mazowieckim ustąpione, po śmierci Władysława Rawskiego i Ziemowita Płockiego Xiążąt braci bezpotomnie zeszłych w r. 1461 przez Kazimierza IV do korony w rok wcielone używa w herbie gryffa białego w koronie złotey z skrzydłami do góry wspiętemi i łapami podniesionemi w polu czerwonym; dzieli się na powiaty: Bełzki, Grabowiecki, Horodelski, Lubaczewski i ziemię Buską. Miasta znacznieysze: *Bełz* stoł: Wdztwa, ztąd obraz M. P. przeniesiony od Bolesława

Xcia Opolskiego do Częstochowy. *Grabowiec*, *Sokal* nad Bugiem z zamkiem murowanym na skale; klasztór OO. Bernardynów i kościół zdobią to miasto. *Tartakow* iarmarkami, á *Krystynopol* pałacem i ogrodem imienia Potockich sławne. *Magierów*, *Rubieszów*, *Waręż*, *Busk*, *Szczurowice*, *Mosty* &c.

Woiewództwo Xięstwo Kiiowskie stolica Xiążąt Ruskich r. 1320 od Gedymina Xiążęcia Litewskiego zwoiowane i pod sprawę Mindowa Xiążęcia Holszańskiego oddane, po śmierci Siemiona Olelkowica Xiążęcia, lubo ten syna Wasila zostawił, od Kazimierza IV króla na Woiewództwo obrócone r. 1470, á od Zygmunta-Augusta r. 1569. do Korony przyłączone, używa w herbie z iedney strony chorągwi Anioła białego w czerwonym polu w iedney ręce miecz goły ku ziemi spuszczony, w drugiey pochwy trzymaiącego; z drugiey zaś chorągwi strony niedzwiedźia w białym polu z nogą lewą do góry podniesioną. Dzieli się na 3 powiaty: Kiiowski, Zytomierski i Owrucki. Znaczna część powiatu Kiiowskiego i cała prawie Ukraina do Moskwy traktatem Grzymułtowskiego r. 1686 odpadła. Oddana Moskwie za Dnieprem Ukra-

ina i te osady: *Pułtawa*, *Perewołocznia*, *Peryestaw*, *Mirogród*, *Lubny*, *Przyłusk*, *Hadziacz*, *Ostrz*, *Baturyn*, *Niżyn* aż do Putywla; z tey strony Dniepru ustąpione: *Kiiów*, *Pieczary*, *Trypol*, *Stayki*, *Wasilków* i wszytkie grunta miedzy rzeczkami Stulmą i Irpienią na 5 mil od Kiiowa aż do Staykòw. W dole po nad Dnieprem przy Polszcze zostały: *Ryszczów*, *Trechtymierów*, *Kaniów*, *Moszna*, *Sokolnica*, *Czerkasy*, *Borowica*, *Bużyn*, *Kryłów*, *Czehryn* aż do Taśminy rzeki. Od tey rzeki w Moskiewskiey są mocy: *Zaporohy* czyli brzegi Dniepra kamienne od ktòrych Kozacy *Zaporowscy*; *Sicz Zaporowska* abo Kozacy Siczowi od północy i wschodu gòrami zatoczeni, dzikie pola i inne stepy Kozackie aż do granic Tataròw Oczakowskich. Ieszcze miasta Polskie są: *Czarnobyl* nad Prypecią, *Owrucz* M. S. powiatu, collegium i szkołami Iezuickiemi á *Zytomierz* także M. S. powiatu katedrą Biskup'twa Kiiòw: ozdobione, *Berdyczów* przy ktòrym klasztòr OO. Karmelitòw nakształt zamku warowny, i twierdzą żołnierską pod kommendą Przeora osadzony.

Woiewòdztwo Czerniechowskie za Dnieprem wzdłuż potoku tey rzeki położone mę-

męstwem Władysława IV nabyte i do Korony przyłączone, za Iana Kazimierza od niey odpadło, á za Iana III Moskwie z Kiiowem r. 1686 ustąpione; tytuły tylko przy Polakach zostały, ma za herb orła o dwoch głowach pod iedną koroną. Dzieliło się na dwa powiaty: Czerniechowski, i Nowogrodzki, seymikuie teraz w Włodzimierzu.

Na wiele Woiewódzw dzieli się Wielkie Xięstwo Litewskie?

Litwa przedtym państwo udzielne i przez narodu swego Xiążąt, á nie przez baiecznych owych Włochów, których przyiście i rozumowi się i historyi sprzeciwia, sprawowane, na wieczne czasy z Polską przymierzem Lubelskim r. 1569 złączone, graniczy na pòłnoc z Kurlandyą, Inflantami Moskiewskiemi i Moskwą; na wschòd z tąż samą Moskwą, z ktòrą Woiewòdztwa Witebskie, Mścisławskie i Mińskie stykaią się; na południe z Ukrainą, Wołyniem i z ziemią Chełmską; na zachòd z Woiewództwem Lubelskim, Podlasiem, Prusami Brandeburskiemi i morzem Baltyckim miedzy Kurlandyą i Prusami do Zmudzi przytkniętym. Długość Litwy od Mścisławia do Wisztyńca, ze wschodu na zachòd mil 90, szerokość od granicy Wołyńskiey do Maryenhausa mil 100.

Używa w herbie Pogoni, to ieſt męża zbroynego w ſzyſzaku na białym koniu niby do biegu zapędzonym, ſiodło na nim i czaprak czerwony aż do kopyt rozwlekły z troiaką złotą frędzlą, w polu także czerwonym; w prawey ręce miecz goły, do cięcia w gòrę wynieſiony, na lewey zaś ręki barku tarcza z dwiema krzyżami w ieden ſpoionemi; ſkłada ſię z naſtępuiących Woiewòdztw: Wileńſkiego, Trockiego, Xięſtwa Zmudzkiego, Smoleńſkiego, Połockiego, Nowogrodzkiego, Witebſkiego, Brzeſkiego, Mściſławſkiego, Mińſkiego i Inflantſkiego równie do Korony iako do Litwy należącego.

Woiewództwo Wileńſkie używa herbu Xięſtwa Litewſkiego, dzieli ſię na 5 powiatòw: Wileńſki, Oſzmiańſki, Lidzki, Wiłkomirſki i Braſławſki od miaſt ſtołecznych nazwane.

Wilno M.S. Xięſtwa całego i Woiewòdztwa, katedrą Biſkupią od Władyſława Iagiełła r. 1387 i akademią z ſtrażnicą gwiazdarſką nowowyſtawioną pod ſprawą XX. Iezuitów od Waleryana Protaſewicza Biſkupa Wileńſkiego r. 1579 fundowanemi, pięknemi kościołami, grobem S. Kazimierza ozdobione, od Gedymina Xiążęcia Litewſkiego r. 1321 miedzy rzekami Wilią i Wileńką do niey wpadaiącą założone, á od Alexandra króla wałem opaſane r. 1505; w mieście Lutrzy, za miaſtem Kalwini zbory, na przedmieściu Łukiſzkach Tatarzy maią meczet i publiczne nabożeńſtwo. W tymże mieście trybunał ziemſki ſądzi ſię niedziel 22, á duchowny 6. Inne miaſteczka: *Dubinki*, *Byſtrzyca*, *Kiernow* &c. *Oſmiana* o mil 7 od Wilna M. S. powiatu, w którym miaſteczka: *Zodziſzki*, *Smorgonie*, *Dołhinow*, *Korzeniec*, *Miadzioł*, *Poſtawy*, *Daniłowicze*, *Łuczay*, *Iwie* &c. *Lida* z zamkiem ſpuſtoſzałym MS. powiatu w którym leżą: *Waſiliſzki*, *Szczuczyn*, *Zołudek*, *Bielica* &c. *Wilkomierz* nad rzeką Swiętą, w którey pod tym miaſtem Zygmunt Korybut Król Czeſki od Michała W Xiążęcia Lit: ieſt utopiony r. 1435, *Onikſzty*, *Kowarſko*, *Pieniany*, *Kupiſzki*, *Uſzpole*, *Subocz* &c. *Braſław* nad ieziorem z zamkiem ſtarym ſypanym. M. S. powiatowe, *Druia* czy Sapieżyn nad Dzwiną miaſteczko drewniane znaczne. *Widze*, *Sołok*, *Dryſwiaty*, *Lezioroſy*.

Woiewòdztwo Trockie w herbie używa pogoni w czerwonym polu, dzieli ſię na 4 powiaty: Trocki, Kowieńſki, Grodzieńſki

i

i Upitſki. *Troki* M. S. Woiewództwa od Gedymina zbudowane bogatym proboſtwem ſławne. *Kowno* miaſto murowane nad zbiegiem Wilii i Niemna, o milę od Kowna, *Pożayście* klaſztòr z pięknym kościołem Kameldułſki od Krzyſztofa Paca Kanclerza W Lit: fundowany. *Grodno* nad Niemnem miaſto ſeymowe pałacem od Auguſta III i różnemi rękodziełmi od Staniſława Auguſta Króla dla pożytku kraiu ozdobione, *Kuźnica*, *Sokółka*, *Janów*, *Merecz* śmiercią Władyſława IV r. 1648 i Michała Xcia Wiśniowieckiego oſtatniego z familii r. 1744 ſławny, *Olita* &c. *Rożany*. *Stok* Dominikańskim, *Wygry* Kameldułſkim klaſztorami á *Poniewież* ſeymikami powiatu Upitſkiego i ſzkołami XX. Piarów zaſzczycone.

Xięſtwo Zmudzkie używa w herbie na iedney ſtronie chòrągwi niedzwiedzia czarnego z białą obrożą, na drugiey pogoni w polu czerwonym, dzieli ſię na 28 powiatów od miaſteczek głownych nazwanych: Eiragolſki, Wilkiſki, Wielońſki, Roſieńſki, Widuklewſki, Kroſki, Tendziagolſki, Jaſwońſki, Szawelſki, Wielko i Mało-Dyrwiańskie Berżańſki, Uźwętſki, Telſzewſki, Retowſki, Poiurſki, Wieſzwiańſki, Korſzewſki, Szaudow-

dowſki, Gondyńſki, Twertki, Potumſzewſki, Birzyniańſki, Połongowſki, Powendeńſki, Medyngiańſki, Korklańſki, Zorańſki, z ktòrych pierwſze 13, oprocz małych i wielkich Dyrwian należą do ſądòw ziemſkiego i grodzkiego Roſieńſkich, drugie 15 do Telſzewſkich. M. S. całey Zmudzi *Roſienie* ſeymikom naznaczone, *Wornie* katedrą biſkupią, *Kroże* hrabſtwo Xiążąt Radziwiłłòw ſzkołami Jezuickiemi fundacyi imienia Chodkiewiczòw ozdobione; *Szkudy*, *Kretynga*, *Szawle* ekonomia Królewſka, *Połąga* nad morzem, *Srzednik* nad zbiegiem Niemna i Dubiſſy, *Wielona* śmiercią Gedymina W. Xcia Litew: z ruſznicy ubitego r. 1378 pamiętna. *Siady*, *Kielmy*, *Jurborg*.

Woiewództwo Smoleńſkie ma za herb laſkę złotą na chorągwi czerwoney w ſzarym polu niemal całe Moſkwie r. 1686 uſtąpione, dzieliło ſię na dwa powiaty: Smoleńſki i Starodubowſki, Z powiatu Smoleńſkiego zoſtały ſię przy Rzeczypoſpolitey. *Siebież*, *Newel* &c:

Woiewòdztwo Połockie ma za herb pogonią w białym polu, wolnym Woiewody obieraniem przez ſeym r. 1647 ſtwierdzonym zaſzczycone; M. S. *Połock* nad Dzwiną i Połotą katedrą Ruſką, kościołem, domem

i ſzkołami XX. Jezuitów od Stefana Batorego fundowanych &c zaſzczycony, od Moſkwy r. 1564 dobyty, á od Stefana Batorego r. 1579 odzyſkany. *Dziſna* nad Dziſną i Dzwiną, *Oſwiey* miaſto nowowybudowane imienia Hilzenów, *Uſzacz*, *Łuſzki*, *Wiażyſzcze*, *Newel*, *Siebież*, *Czazniki* nad Ułą, w bliſkości których r. 1564. na polach Iwańſkich pamiętnym woyſko Litewſkie wſławiło ſię zwycięſtwem. *Iezierzyſzcze* zwycięſtwem od Staniſława Paca r. 1566 odnieſionym ſławne, *Uła* od Romana Sanguſzka r. 1568 dobyta.

Woiewództwo Nowogrodzkie ma za herb pogonią z iedney, á Anioła czarnego z drugiey ſtrony dzieli ſię na 3 powiaty: Nowogrodzki, Słonimſki, Wołkowyſki. *Nowogrodek* M.S. Woiewòdztwa na pagorku zalecony ſądem trybunalſkim każdego drugiego roku tu ſię przez niedziel 20 odprawuiącym, kościołami farnym, Jezuickim &c ozdobiony; tu r. 1252 Mendog na krolestwo Litewſkie był koronowany. Miaſta imienia Xiążąt Radziwiłłów: *Nieśwież*, zamkiem, pałacami pięknemi, w znaczne ciekawości ſkarbcem bogatym, biblioteką &c zaſzczycony. *Słuck* wałami mocnemi otoczony nad Suezą, *Mir*, *Korelicze*. *Kleck*, klę-

klęſką Tatarów r. 1506 od Litwy zbitych pamiętny, *Zdzięcioł*, *Naliboki* hutą przednią ſławne, *Lachowicze* z zamkiem zburzonym, *Stołowicze* Kommendorſtwo Maltańſkie, *Myſz*, *Sielub*, *Oſtrow*, &c. Powiatu Słonimſkiego M.S. *Słonim* nad Szczarą do Niemna płynącą: Inne miaſta: *Rożana*, *Dereczyn*, *Zelwa* iarmarkami wſławiona, wſzyſtkie trzy domu Sapiehów. *Bytyn* i *Zorowice* z klaſztorami Bazylian. *Koſſow* &c *Wołkowyſk* M. S. powiatu, *Mscibow*, *Izabellin* nowozbudowany, od imienia chrzeſnego Xiężny Czartoryſkiey Generałowey zięm Podolſkich nazwany &c.

Woiewòdztwo Witebſkie ma za herb pogonią na chorągwi zieloney w polu czerwonym, dzieli ſię na powiaty: Witebſki i Orſzańſki. *Witebſk* M. S. wielkie drewniane nad Dzwiną i Widzbą zamek wyſoki opływaiącą, ozdobiony kościołami farnym, Jezuickim &c, cerkwiami Greckiemi, elekcyą wolną Woiewodów &c: &c. Tu Jozafat Kuncewicz Arcybiſkup Połocki z Rzymem ziednoczony od odſzczepieńców Greckich r. 1624 zabity. Inne miaſta: *Suraż*, *Wieliż* nad Dzwiną, *Uswiaty*, *Oſtrowna*. *Orſza* M. S. powiatu nad Dnieprem i Orszycą. o 4 mile od tego miaſta nad Kro-

pi-

piwną znakomite Zygmunt I odniosł zwycięstwo pod sprawą Konstantyna Xiążęcia Ostrogskiego r. 1514. Inne miasta: *Mobylów* wielkie, ludne i warsztatami wszelkiey strzelby sławne stołeczne Ekonomii Królewskiey. *Szkłow*, *Smolany*, *Tołoczyn*, *Hory*, *Horki*, *Czercia*, *Dąbrowna*, *Bobr*, *Białynicze*, *Borysow* nad Berezyną, *Łukomla*, *Kopyś &c.*

Woiewództwo Brzeskie Litewskie używa w herbie pogoni barwy błękitney, w czerwonym polu, dzieli się na powiaty Brzeski i Piński. *Brześć* M.S. Woiewództwa nad Bugiem i Muchawcem z sobą się zbiegaiącemi wielkie, przedtym seymowe, przy nim leży miasteczko porządne *Terespol*. Inne miasteczka: *Janów* biskupie, *Biała* pałacem wspaniałym Xiążąt Radziwiłłów, *Wołczyn* Xiążąt Czartoryskich tak pałacem iako pięknym ogrodem, oraz urodzeniem Króla panuiącego d. 17 Stycznia r. 1732, *Wysokie* domu Sapiechów; iarmarkami zalecone, *Szereszów*, *Kodeń*, *Kobryń*, *Sławatycze*, *Kamieniec Litewski*, *Bereza* klasztór Kartuzów, &c. *Włodawa* nad Bugiem.

Pińsk M. S powiatu nad Piną, tu się znayduią: katedra Grecka Rzymowi posłuszna, collegium Jezuickie grobem Jędrzeia

ia Boboli sławne, kościoły Franciszkański i Dominik: Bernard: wiele cerkwi Ruskich i, za miastem opactwo Greckie Leszczyńskie. Inne miasta: *Horodyszcze* opactwo Benedykt: *Pohost*, *Łahiszyn*, *Dąbrowica*, *Wysock*, *Kozangrodek*, *Chomsk*, *Bezdzież* &c.

Woiewództwo Mścisławskie ma za herb pogonią na chorągwi żółtey w czerwonym polu, M. S. *Mścisław* nad rzeką Sożą przy Łoiowie do Dniepru wpadaiącą, szkołami XX Jezuitów, katedrą Ruską &c ozdobiony, *Krzyczew*, *Drybin* &c.

Woiewództwo Mińskie ma za herb pogonią na chorągwi żółtey w czerwonym polu, dzieli się na powiaty: Miński, Możyrski i Rzeczycki. *Mińsk* M. S. Woiewództwa wielkie, dobrze drzewem zabudowane, różnemi klasztorami i kadencyą trybunału w rok drugi przez niedziel 20 sądzącego się ozdobiony nad Swisłoczą. Inne miasta: *Zasław*, *Koydanów*, *Smiłowicze*, *Raków*, *Radoszkowice*. *Mozyr* M. S. powiatu zamkiem warowny nad Prypecią, *Petrykow*, &c, *Rohaczew* nad Dnieprem M. S. powiatu Rzeczyckiego, *Bobruysk* nad Berezyną, *Chalez*, *Homel* &c.

Woiewodztwo Inflantskie, to iest powiat Dyneburski pozostały z trzech Woiewództw:

wodztw: Derpſkiego, Wendeńſkiego, Parnawſkiego od Szwedòw zawoiowanych, i im traktatem Oliwſkim r. 1660 uſtąpionych, od Piotra I Szwedom mocą odiętych, które według traktatu Narewſkiego r. 1704 miały ſię Polſzcze doſtać, ale ſię zoſtały przy Moſkwie. To Woiewództwo ma za herb Gryffa białego w czerwonym polu w nodze prawey miecz dobyty trzymaiącego, á na pierſiach litery S i A związane z koroną złotą na głowie, M.S. *Dyneburg* nad Dzwiną z zamkiem ſypanym opuſzczonym i kościołami farnym i murowanym Jezuickim. *Kraſław* nad Dzwiną miaſto nowo murowane imienia Platerów, *Kryſzborg* Korffów także nad Dzwiną, *Lucyn*, *Rzeżyca*, *Marienhauz* &c.

Jakie ſą własności powietrza, gruntów i urodzaie kraiów Polſkich?

Powietrze w tak rozległey krainie iednoſtaynie być i czterech roku części równie wſzyſtkim kraiom Polſkim mierzyć nie może; bardziey ieſt zimne, niż ciepłe, dla tego zima ze wſzyſtkich pòr roku lub części ieſt naydłużſza; w kraiach ku północy i wſchodowi zbliżonych, iako w całey Litwie i Kurlandyi ſą dwie tylko pory: zima i lato: w prowincyach koronnych ieſień i wio-

wioſna krótko trwaią i ledwie ſię co różnią od zimy kraiów Europy południowych: Powietrza takowe umiarkowanie ſprzyia zdrowiu, oprócz kraiów niektòrych błotniſtych i wodą zalanych; państwo całe ieſt prawie równe wyiąwſzy granice Sląſkie, Węgierſkie i Siedmiogrodzkie wyſokiemi gòrami Krępakiem, Bieſzczadem &c zatoczone.

Grunta chociaż umieiętnym rolnictwem do tych czas ieſzcze nie ſprawowane, i z przyrodzenia ſwego miernie żyżne wydaią iednak obfite żniwa. Na Podolu, Wołyniu, Ukrainie i w części Ruſi rola tak ieſt tłuſta, że bez nawozu i pracowitey uprawy, buyne przynoſi urodzaie. Zyżności Polskiey można brać miarę, że po opędzonych domowych potrzebach naymniey za granicę wychodzi co rok różnego zboża 100 tyſięcy łaſztów. Drugie tyle biorą gorzalnie naywięcey Zydom arędowane dla rozpoienia kmieciów, zubożenia ich, odciągnienia od roboty i uſzkodzenia porządnemu goſpodarſtwu. Naylepſze rodzi ſię żyto w Litwie i w Ruſkich kraiach, pſzenica w Krakowſkim i Sandomierſkim Woiewództwach, proſo na Ukrainie, Podolu &c: lny na Zmudzi, w Kurlandyi, w Wilkomierſkim i Upitſkim.

ſkim powiatach i na Podgorzu; konopie na Białey Ruſi; konopie i lny narodowa niebacznòść nie mówię gnuſność za morze przedaie, i tenże ſam len, konopie, i wełnę na ròżne płótna i materye w cudzoziemſkich warztatach przekſztałtowane z wielką kraiu ſtratą odkupuie.

Po laſach i polach buyne znayduią ſię paſtwiſka, na ktòrych liczne chowaią ſię krów, wołòw, świń trzody, wielkie owczarnie i dzielnych, mocnych i lekkich koni ſtada. Konie cudzoziemcy naywięcey pod żołnierzy zakupuią, wołòw Polacy co rok na 80,000 za granice przedaią.

Laſy i pola obſituią w wſzelką zwierzynę i ptaſtwo, w dzikie świnie, łoſie, ielenie, niedźwiedzie, ſarny, żubry, liſy, ryſie, wiewiorki, kuny, zaiące, bobry, wydry, żbiki a naywięcey w wilki. Roſomak z głowy podobny do kota, a z ciała i ogona do liſa, ma ſię znaydywać w puſzczach miedzy Moſkwą i Litwą; ſuhak nakſztałt kozy dzikiey na Podolu, dzikie konie na Ukrainie. Dzikiego ptaſtwa wſzędzie moc ieſt wielka, kuropatw, iarząbków, cietrzewi, głuſzczòw, gołębi, kwiczołów, różnego rodzaiu bekaſów &c: naywiękſzą maią zaletę kuropatwy Podlaſkie, iarząbki Inflantſkie, kwi-

czoły Krakowſkie, śnieguły Łowickie, droſdy Pruſkie &c.

Ieſzcze laſy oprócz towarów leśnych, które rzekami Dzwiną, Niemnem i Wiſłą do portòw ſpławiaią ſię morſkich, niezmierną pſzczół moc zamykaią, z których wyborne miody i woſk kraiowe przenaſzaią potrzeby. Zioła do aptek ſłużące znayduią ſię wſzędzie, mianowicie iednak na Tatrach Manna Polſka po wielu mieyſcach obſicie ſię rodzi w zielu pewnym do proſa podobnym. Kwiaty delikatne i cudnie piękne zdobią ogrody przynaymniey Warſzawſkie. Owoce wszyſtkie, które ſię tylko w zimnych kraiach rodzić mogą, rodzą ſię na powietrzu otworzyſtym w ogrodach, wiele ieſt takich iako figi, pomarańcze, cytryny, migdały, a nawet ananaſy, które w pomaranczarniach przyrodzoney dochodzą doyrzałości. Czerwiec abo robaczki czerwcowe farbierſkie, ktòre cudzoziemcy nie mogąc wymówić ſłowa czerwiec nazwali kermes, ſą pełne ſoku czerwonego, okrągłe troſzkę mnieyſze od ziarka Polſkiego pieprzu abo koryandry, na końcu Czerwca lgną do korzenia pewnego ziela ſporyſz nazwanego i w ten czas bywaią zbierane. Przedtym Hollendrzy i Weneci przez

Gdańſk wiele tych robaczków zakupowali do farbierni ſwych, teraz Amerykańſkie mo-iąc robaczki do ſzarłatòw i karmazynów, obchodzą ſię bez czerwca, iednak ten towar i w kraiu potrzebny i od Turkòw i Ormianów zakupowany, powinienby pracowicie być pomnożony. Rośnie bez ſtarania i przemyſłu ludzkiego na Ukrainie, Podolu, Wołyniu i po niektòrych mieyſcach w Litwie, gdzie podobno na nim ſię nie znaią.

Nie braknie Polſzcze kruſzczow, kamieni cennych, ſoli i wſzelkiego takiego płodu, który ſię w zięmi rodzi. Olkuſkie góry żyżne w kruſzcze złote, ſrebrne, cynowe i ołowiane wodą zapłynęły. Za świadectwem Rączyńſkiego, i Starowolſkiego i innych znayduią ſię złote żyły w górach nazwanych Groiec u Zywca, Koton i Strzebel za Myślenicami, w gruntach Sądeckich; w Chęcińſkich ſrebro, ołòw, lazur i marmury; w Bieckich kuperwas i miedź; ſrebro w nowey gorze w dobrach Tęczyńſkich á w innych górach tychże dóbr miedź i węgle ziemne; w Babiey gòrze merkuryuſz; w Staroſtwie Nowotargſkim żyły złote, miedź i krwawniki; w Tatrach rubiny i inne kamienie od Czeſkich nie podleyſze; przy Se-

cy-

cyminie ſrebro i łazur, ołów przy Sławkowie, w Krakowſkim przednie marmury przy wſi Rudawie w gòrze Dębniku, w Sielcu, przy Czarney, przy miaſteczku Skale &c.

Kamienne góry częſte ſą w Woiewòdztwach Krakowſkim, Sandomierſkim &c.

Sól bałwaniaſta nie iedne tylko zbogaca Polſkę, znayduie ſię w Węgrzech przy Eperyaſzynie i białością przenoſi Polską, w Katalonii przy Kardonie, w Tyrolu przy Halli i przy Halleinie w kraiu Saltzburſkim; w obu tych oſtatnich mieyſcach bryły ſolne potrzebuią, aby warzeniem z cząſtek zięmnych były oczyſzczone; ale żupy ſolne Wielickie i Bocheńſkie około roku 1252 poſtrzeżone i otworzone ſą w Europie nayſławnieyſze i nayobfitſze, iednakże na rok 200,000 beczek zpełna nie ſzafuią. Sòl Ruſka abo warzona robi ſię w Samborzu i po różnych mieyſcach Ruſkiey prowincyi.

W rudę żelazną obfituie naybardziey Małapolſka i w niey założone kuźnice mianowicie w Xięſtwie Siewierſkim, Pradle, Zarkach, Kużnicy, Rudniku, Kielcach, Samſonowie, Piorkowie, Drzewicy, Przyſuſze, á nadewſzyſtko Końſkich, dodaią dość do-

U bre-

brego żelaza na obeyście domowe znaczney części kraiu.

Przy tak obfitym płodzie i materyi do rękodzieł zdatnych dostatku potrzebne ieszcze w narodzie nie zakwitnęły manufaktury. Ledwie na kilku mieyscach osiadły rękodzieła sukienne w Lesznie, Rawiczu, Koźminie; strzelby przedniey w Mohylowie, zbroi różney w Swiątnikach, pasów iedwabnych i bogatych w Nieświżu, Grodnie, Drzewicy, farfury w Belwederze Królewskim przy Warszawie &c.

Litwa zbieraiąc w obfitości len tak piękny nie pomyśliła ieszcze o lnianych rękodziełach, z ktorychby wychodziły płótna równe ieżeli nie Hollenderskim to przynaymniey Sląskim. Czas iest aby pod Królem tak oyczyznę kochaiącym i o iey pożytki staraiącym się poznali się Polacy na swych siłach, dostatkach i stratach.

Iakie są przymioty i charakter Polaków?

Polacy, iak wszystkie inne narody, z dobremi i złemi rodzą się i żyią przymiotami; w tym szczęśliwi, że wady ich nie góruią nad skłonnościami chwalebnemi, i prawym mogą być wytępione wychowaniem. Cudzoziemscy pisarze zadaią nam prożniactwo, piaństwo, dumę, wolności narodowey

wey niepomiarkowane używanie i o szczegulne pożytki z uszczerbkiem powszechnego dobra zabiegi.

Młodz Polska przy zdatności od przyrodzenia wlaney do wszystkich nauk, kunsztów i ięzyków cudzoziemskich pilnego nauczycielów potrzebuie dozoru, aby równą sposobności swey odniosła korzyść; ośmnastu lat dopełniwszy do wolności wzdycha, a wyszedłszy z akademii, tego czego się nauczyła w domu oycowskim zapomina, abo przynaymniey na pierwiastkowym przestaiąc polorze do urzędów a zwłaszcza poselstwa na seym się drze i natrętnie ubiega. Niedziw, że rządowego składu i polityczney ekonomii nie przenikaiący do gruntu nasi prawodawcy od zamiaru kraiowego rządu częstokroć ustępuią i oyczyznę, z twierdz obywatelskiey społeczności naygruntownieyszych pozbawiaią.

Piiaństwo pod wstrzemieźliwym przeszłym i teraznieyszym panowaniem w stołecznym państwa mieście przy samey zostało się prostocie; za stolicą prożniacy zwyczaynie bawią się piiatyką, biesiadami, grą kart i polowaniem, ktore zabawy przerywane podczas bywaią gospodarskim roz-

porządzeniem, drabowaniem papierów do wynalezienia sądowych kłotni i intrygami seymikowemi; duma to sprawuie, że wyżsi czynią się niedostępnemi niższym, a nie dawnemi czasy to rozumienie w znacznieyszey narodu panowało części, iż rodowitość i szlachectwo iednę tylko zdobiły Polskę.

Od Kazimierza Wielkiego wziąwszy wolność początek zawsze rosła i do tego stopnia przyszła, że pod praw oyczystych mocą zostawać i onym się poddawać częstokroć się zbraniała.

Szczegulne i domowe pożytki nad kraiowe przenosić potrzeby i pod publiczne dobro zysk podciągać osobisty w zwyczay od dawnego weszło czasu. Wszystkie seymy zerwane, wszystkie związki podniesione w dobra oyczystego pozor się tylko przybierały, w rzeczy zaś samey prawdziwym podobnych czynności celem i powodem były upatrzone w burzonym kraiu i spraw odmęcie korzyści, nadzieia gòrowania nad współobywatelami, nienawiść albo zemsta zawsze w zawodach swych nie uważna i ślepa, a sobie samey nayszkodliwsza.

Na zgonie wieku przeszłego zaczęte, a w te-

w teraznieyszym ugruntowane przebierane życia wygody, okazałość i zbytek w podłość Polaków wprowadziły: tam się skłaniaią umysły, dokąd ie prowadzi przyczynienie maiątku iako iedyny śrzodek do zrównania się z możnieyszemi a wygórowania nad uboższemi.

Honor narodowy od dawnych Polaków tak mężnie ofiarą życia i maiątków utrzymywany z całey podziwieniem Europy w umysłach szczegulnemi korzyściami zgasł zaprzątnionych. Naród tak wielki, przedtym bitny i cienia podległości narodom sąsiedzkim nie cierpiący domowemi osłabiony niezgodami i nierządem do tey przyszedł nieczułosci, że naywiększe ponosząc krzywdy w samym tylko niedorzecznym folgi szuka szemraniu; szemrzeć, żalić się á ciężaru nie zrzucać, małe serce i podły okazuie umysł, nieszczęścia rzeczewiste poznawać, przyczyny onych radą, i męstwem odwracać, bacznych obywatelów iest obowiązkiem i wolnego narodu znamieniem.

Gorliwość o wiarę Katolicką Rzymską i stateczne w niey wytrwanie, litość nad nędznemi, grunt serca szczery i otworzysty, przyiaźnych obowiązków dochowanie, ludzkość ku cudzoziemcom osobliwym naród

ród Polſki zdobią i zalecaią obyczaiem. Wierność ku Monarchom wolnie obranym lubo dwoch wieków ciągiem ieſt doświadczona tę iednak ma oſobliwość, że Polacy na żyiących chociaż naylepſzych Krolow ſkarżą ſię i ſarkaią, zmarłych zaś częſto miernych, żałuią i wielbią.

Xięſtwo Kurlandſkie do hołdu Koronie Polſkiey obowiązane graniczy ku zachodowi i północy z morzem Baltyckim, odwſchodu z odnogą Inflantską, także rzeką Dzwiną z Inflantami, ku południowi z Litwą i Zmudzią; długość iego naywiękſza wynoſi mil 50, a ſzerokość 20, dzieli ſię na Kurlandyą, Semigallią i powiat Piltyński. Herb Kurlandski ma 4 pola, w pierwſzym i trzecim ieſt lew czerwony z koroną złotą w białym polu dla Kurlandyi, á dla Semigalli w drugim i czwartym polu pół łoſia koronowanego w błękitnym polu; w śrzedniey tarczy kładzie ſię herb familii panuiącey; herb utrzymuią dwa lwy, otacza płaſzcz Xiążęcy purpurowy, pokrywa mitra.

Kray cały chociaż niski na wioſnę i w ieſieni bywa na wielu mieyſcach wodą zalany, ma iednak grunta żyzne, które oſobliwſzą Kurlandczykòw umieiętnością i pracą ſprawowane, obſite wydaią żniwa á mianowicie żyto, ięczmiona, wyborny len i konopie. Pola Kurlandskie na wybornych paſtwiskach żywią wielkie trzody bydła rogatego, koni, owiec i świń. Laſy zapłodzone ſą niedzwiedziami, łoſiami, wilkami, kunami, dzikiemi świńmi; brzegi morskie i rzeki różnemi rybami, nad to nadmorskie oſady zbogacaią ſię burſztynem, który morze wyrzuca.

Szlachta od poddańſtwa różni ſię narodem i ięzykiem. Szlachta wſzyſtka ſą Niemcy od Krzyżaków tu z Rzeſzy ſprowadzeni i dobrami opatrzeni, a naywięcey od rzeczonych mnichòw zlutrzałych ſpłodzeni, nie podeyrzanemi dowodami dawney dowodzą rodowitości, obyczaie iednak maią przygrubſze dla niedoſtatku poloru, ktòry bierze ſię od nauk; w ſłużbę woyskową u różnych zaciągaią ſię potencyi, rzadko u Polakòw, chociaż ich dzielnością z iarzma ſą oſwobodzeni i wolnościami nadani; w domach ſwoich ſą ludzcy, w poſiedzeniach i ſąſiedztwie uraźliwi, naymnieyſzym obrażaią ſię ſłowem, á ſłów, uraz i krzywd rzeczywiſtych a częściey mniemanych, zaniechawſzy kraiowego ſądu, mſzczą ſię i dochodzą w poiedynkach orężem.

Pod-

Poddani ſzlachty Kurlandskiey kraiu tego rodacy Letowie abo Łotyſze od Krzyżaków podbici i z wolności wyzuci do tych czas pod iarzmem zoſtaią niewoli, niepewni zdrowia i maiątku, żadney nie maiący własności, iedynie od lubości i upodobania ſwych panów, na których w dzień i noc bez ſpoczynku cały tydzień pracuią; ci Łotyſze obyczaiów ſą grubych, żadną edukacyą nie oświeceni, w niewiadomości tajemnic wiary Chrześciańskiey żyią, na wielkie prace bez tęsknoty ſię zawodzą, z nędzyſwey, uboſtwa i iarzma kontenci, wyſtępków, które zbytek i wygody życia rodzą, nie znaią i nie dopuſzczaią ſię, piiańſtwa iednak, a pod czas kradzieży ſię nie chronią.

Kurlandya właściwa dzieli ſię na dwa ſtaroſtwa więkſze: Goldyńskie i Tukumskie, te na powiaty, które tu parafiami ſię nazywaią. Staroſtwo Goldyńskie zamyka 9 parafii, których miaſta ſą: *Goldynga* nad rzeką Windawą ſtoł: ſtaroſtwa i parafii ſądami, zamkiem ſpuſtoſzonym, kościołem Katolickim. i Luterskim zaſzczycona. *Eden* mieyſce w rudę żelazną i ſzyby miedziane obſite. *Windawa* M. S. parafii Windawskiey z portem nad rzeką Wintą abo Windawą ze Zmudzi płynącą przedtym warſztatem

tatem ſtatków woiennych ſławna. *Alſzwangen*, *Haſenpot*, *Durben*, *Gramſden*, *Grobin*, *Szrunden*, *Frawenburg* miaſteczka podłe poſpolicie z zamkami ſpuſtoſzonemi ſtołeczne parafii od nich nazwanych. W parafii Durbeńskiey leży miaſto *Lipawa* - Libau miedzy morzem i ieziorem z drzewa zbudowane z portem dla mnieyſzych okrętów wygodnym; co rok tu na 150 okrętów zabiega z winem, korzeniami i innemi towarami, na odmianę biorą len, konopie, ſiemie lniane. Dwa kościoły ſą w mieście Katolicki i Luterski.

Staroſtwo Tukumſkie zamyka 5 parafii od miaſt naſtępuiących: 1) *Tukum*, 2) *Kandawa* nad Abawą 3) *Zabeln* 4) *Talzen* 5) *Autz*.

Semigallia z Łotewska *Zeme-gal* to ieſt koniec ziemi znacząca długo po nad Dzwiną ſię rozciąga, składa ſię z dwuch więkſzych ſtraroſtw: Nitawskiego i Selburgskiego.

Staroſtwo Nitawskie zamyka 9 parafii, które od miaſteczek głównieyſzych nazywaią ſię, miaſta ſą: *Nitawa* - Mittau ſtołeczne całego Xięſtwa, rządu i parafii ſwoiey zamkiem, pałacem nowym ieſzcze nie dokończonym, kościołem Katolickim farnym,

przy-

przy którym ieſt dom i ſzkoły Jezuickie, także kościołami Luterskiemi i Kalwińskim, ſzkołami mieyskiemi ozdobione. *Annenburg*, *Ekawa*, *Baldona*, *Neurut*, *Seſſawa*, *Bowſk* nad zbiegiem rzek Memla i Muſzy, które tu złączone Aą ſię nazywaią; przy mieście leży zamek ſpuſtoſzony *Bauſkenburg* na skale: w teyże parafii leży maiętność *Ruhendal*, gdzie obſzerny i wſpaniały zamek od przeſzłego Xiążęcia ieſt założony. *Schonberg* imienia Korffow, z domem kościołem i ſzkołami Jezuickiemi, *Iłukſzta* z zamkiem Szlonsbergem imienia Zybergow także ſzkołami Jezuickiemi i klaſztorem OO. Bazylianów ozdobiona. *Grentzhoff*, *Doblena*, *Newenburg* &c.

Staroſtwo Selburgskie zamyka 4 parafie, których M. S. *Selburg* z zamkiem opuſzczonym. W tey parafii ſą miaſteczka: *Friderichſtadt*, od którego zaczyna ſię górna Semigallia, *Jakobſtadt* z kościołem Katolickim i innemi.

Powiat Piltyński ma cztery woytoſtwa czy parafie; miaſteczko *Piltyn* ieſt ſtołeczne.

KSIĘ-

KSIĘGA III

O Azyi i Państwach w niey zaſiadłych.

Jakie ſą granice i obſzerność Azyi?

Azya dawnego świata część naywiękſza, ſtworzeniem pierwſzego człowieka i raiem ziemſkim zaſzczycona, naypierwey od ludzi mieſzkana i wiarą prawdziwą oświecona, oblana ieſt na północ morzem lodowatym, na wſchód oceanem Indyiſkim, na południe tymże oceanem Indyiſkim i południowym, a na zachód morze czerwone i międzymorze Suez oddzielaią ią od Afryki, á morze śrzodoziemne, archipelag, Marmara, Czarne, Azowſkie, Don &c od Europy. Z zachodu na wſchód to ieſt od cieśniny Dardanelſkiey aż do oſtatniey krainy Kamſzatki ma mil 2300; z południa na północ od Malaki, aż do końca lądu mil 1500; leży biorąc razem wyſpy Sądzkie i Moluckie między 10 ſtopniem ſzerokości południowey i 77 północney, á między 43 i 205 długości. Według Bocharda Natolia abo Azya mnieyſza nazwa-

na

na ieſt od Fenicyanòw *Eſſie* to ieſt śrzodek dla położenia ſwego między Europą i Afryką, które nazwiſko całey tey części świata było potym dane.

Jakie ſą powietrze, płód ziemny i żyżność Azyi?

Azya w tak rozległey obſzerności rożnym powietra podlega odmianom. Strona iey południowa w kraiu podſłonecznym położona nieznośne cierpi upały, śrzodek umiarkowanego używa powietrza, á krainę północną tęgie trapią mrozy.

Naykoſztownieyſze i naywybornieyſze natury dary wylały ſię na Azyą obficiey od innych swiata części. Kamienie naydroższe, dyamenty, topazy, rubiny, chryzolity, grenaty, ſzafiry, perły nayſzacownieyſze, złoto, ſrebro, miedź i inne kruſzcze, wonności naydelikatnieyſze: myrra, kadzidło, piżma rożne, zioła lekarſkie, herbata, kawa nayprzednieyſza, owoce wyborne, wino, zboże różne, ryż, korzenie do zaprawy, cynamon, gozdziki, muſzkatowe gałki, iedwab, bawełna, wełna, ſierść kozia, różne dzikie zwierzęta: lwy, tygryſy, amparty, ſobole, ſłonie, iednorożce, wielbłądy, małpy nieſkończonych prawie poſtaci i rodzaiu obfitym i ſzacownym Azyi ſą płodem.

Ja

Jakie ſą przyrodzone ſkłonności i charakter Azyanów?

Azyanów zawſze miano, wyiąwſzy Tataròw i niektórych goralòw, za ludzi bez ſerca i odwagi, gnuśnych, miekkich, prożniakòw i w roſkoſzy zmyślney zatopionych. Wſtrzemięzliwość ieſt raczey ſkutkiem ciepłego powietrza, niż cnotą Azyatyckich narodów. Toż powietrze rzadkie i ſubtelne ſprawuie, że Azyanie z przyrodzenia obdarzeni ſą rozumem przenikaiącym, imaginacyą żywą, wymową poważną ale nadętą, ktòry mówienia ſpoſób ſtylem zowiemy Azyatyckim i miedzy wadami kładziemy kraſomowſtwa. W tym to nieſzczęśliwym kraiu ſamowładność, rodzay rządòw ludzkiego rozumu zacność hańbiący zaczął ſię i panuie. Niewola tey części świata tak ieſt właściwa, że żadne odmiany panowania i rządòw iey do tych czas nie umnieyſzyły, á we wſzyſtkich Azyi dzieiach niemaſz narodu, ktòryby wolnemi rządził ſię prawami.

Które znacznieyſze państwa zaſiadły w Azyi?

Ceſarſtwa 1) Tureckie 2) Moſkiewſkie oba pod Europą położone, 3) Chińſkie, 4) Indoſtańſkie, 5) państwa Tataròw wolnych,

6)

6) państwa udzielne Indyiskie na półwyspie wschodniey i brzegu Malabarskim położone, 7) Królestwo Perskie, 8) naród Arabski, 9) państwa na wyspach leżące.

ROZDZIAŁ I.

O Cesarstwach Chińskim i Indostańskim.

Z których kraiów składa się Cesarstwo abo Monarchia Chińska?

Monarchią Chińską składaią 1) Chiny właściwe: 2) Wyspy na morzu wschodnim położone, 3) znaczna część Tartaryi, 4) królestwa hołdownicze.

Jakie iest położenie, granice i obszerność Chin właściwych?

Chiny w stronie wschodniey Azyi położone, maią na północ Tartaryą Chińską sławnym murem ze wschodu na zachód przez mil 500 ciągnionym około r. 240 przed Chrystusem Panem przeciwko Tatarskim naiazdom wystawionym oddzieloną; na wschód ocean wschodni; na południe tenże sam ocean, królestwa Tonkwińskie, Laozańskie i Awanskie; na zachód kro-

królestwo Tybetańskie i wielkie dzikie pola; długość Chin z północy na południe wynosi mil 440, szerokość z zachodu na wschód naymnieysza mil 360, á obwód mil 1700. W tak rozległym krain pisarze godni wiary liczą przeszło 10 millionów familii, á 200 millionów dusz, około 1500 miast wielkich, 2000 zamków, niezliczone prawie miasteczka po millionie pod czas dusz żywiące i wsie na milę często długie i iednym niby ciągiem z sobą spoione. Same rzeki i kanały Chińskie zdaią się być zabudowane. Ubodzy bowiem ludzie nie znayduiący ani domów do mieszkania, ani roli do uprawy, na rzekach i wielkich kanałach z żonami i dziećmi mieszkaią na łodziach w linią uszykowanych i tak rozstawionych, że nie zle pływaiące miasta ulicami wzdłuż i poprzek ciągnionemi wyrażaią.

Na wiele prawincyi dzielą się Chiny?

Rzeka wielka abo niebieska Kiang przez śrzodek Chin płynąca, dzieli ie na północne i południowe. Chiny północne nazywaią się *Kathai* abo *Kitay*, zamykaią 6 wielkich prowincyi: *Chen-si*, *Chan-si*, *Pe-tche-li*, *Chan-tong*, *Se-thuen*, *Ho-nan* miedzy wszystkiemi prowincyami Chińskiemi naywe-

sel-

ſelſzą kwiatem abo ogrodem od Chińczykòw nazwaną.

Chiny południowe nazwane *Mangy*, dzielą ſię na 9 prowincyi, które ſą: *Kiang-nan*, naybogatſza miedzy wſzyſtkiemi prowincyami, płaci podatku 32 milliony talerów bitych, *Hou-quang* dla żyżności ſzpichlerzem Chińſkim nazwana, *Kiang-ſi* ſławna dla rękodzieł iedwabnych i porcellanowych, *Tche-Kiang* obſituie w naywybornieyſze iedwabie, *Fo-kien* między wſzyſtkiemi nayhandlownieyſza, *Quang-tong*, *Quang-ſi*, *Koei tcheou* tak uboga, że przez znaczną część roku obywatele ze ſkarbu żyią Ceſarſkiego, *Yun-nan*, oblany wiele rzekami i częſtemi ieziorami, obſituie w małe, ale mocne i rącze konie.

Ktòre ſą znaczniey ſze miaſta w Chinach?

W Chinach pòłnocnych M. S. Monarchii *Pe-king* w *Pe-tche-li* dzieli ſię na 2 miaſta: ſtare mieſzkane od Tataròw i nowe Chińczykami oſadzone, oba miaſta wſpaniałemi bramami, długiemi na milę, ſzerokiemi na 120 ſtòp i pod ſznur ciągnionemi ulicami ozdobione, murem 150 ſtòp wyſokim, foſſami ſuchemi, głębokiemi i ſzerokiemi opaſane, kanałami dla ſprowadzenia z całego pańſtwa żywności oblane, żywią przeſzło 2 milliony duſz, i maią 7 mil na około nie rachuiąc obſzernych przedmieściòw i pływaiących na kanałach miaſteczek. Zamek Ceſarſki wpośrzòd ſtarego miaſta położony, długi ſtòp 1000, ſzeroki 1000, troiakim murem opaſany, zamyka za pierwſzym i drugim wałem koſzary dla gwardyi, dla urzędnikòw nadwornych pałace i piękne dla rzemieślnikòw domy; za trzecim wałem ieſt 7 wielkich pałacòw, w ktòrych mieſzka Ceſarz, żony iego, nałożnice, familia &c, miedzy temi pałacami roſkoſzne ſą ogrody, miłe przechadzki, zwierzyniec, ſtaw i inne piękne mieyſca dla rozrywki. O 3 mile od Pekingu *Chamchuniven* roſkoſzny pałac, w którym zwyczaynie Ceſarze z narodu mieſzkaią Tatarſkiego. *Si-ngan* w Chen-ſi 4 mile ma na około; liczny garnizon Tatarſki w zamku od miaſta oddzielonym granic ſtrzeże pańſtwa. *Tai-yvan* M. S. Chanſi, zkąd materye bogate iedwabne i nayprzednieyſze wychodzą kobierce. *Tſin-an*, w ktòrym piękne ſkło leią, ale tak łomne, że grubego wytrzymać nie może powietrza; w Chinach południowych *Nan-king* w Kiang-nan przedtym Chińſka ſtolica nad rzeką Kiang z dawnych obnażona ozòb, nayludnieyſze

iednak to ieſt miaſto i naywiękſze na świecie, rachuią w nim 4 milliony duſz, á 12 mil na około oprocz przedmieściów. Przy tym mieście daie ſię widzieć wieża porcellenowa na 9 piętrów wynieſiona, gankami otwartemi, i bożków połągami ozdobiona, 884 ſtopy wyſoka. *Hang-tcheou* płynie kroſnami bławatòw drogich, około ktòrych pracuie 60,000 ludzi. *King-te-tching* w Kiang-ſi miaſteczko millionem duſz naſiadłe fabryką porcelleny ſławne. Z tego iednego miaſteczka Chińſka prawdziwa wychodzi porcellena, na żadnym innym mieyſcu ſię nie udaie, *Quang-tcheou* u Europeyczyków *Kanton* z portem morskim wygodnym, który ſam tylko ieden w całym państwie dla okrętów kupców Europeyſkich ieſt wolny i otwarty.

Które wyſpy morza wſchodniego należą do Chin?

Znacznieyſze ſą: 1) *Tſong-ming* w uściu rzeki Kiang, 20 mil długa, ludna, żyżna i weſoła. 2) *Tai-ouan* u Europeyczyków *Formoſa* wyſoką gòrą na dwie części wſchodnią i zachodnią przerznięta: w wſchodniey mieſzkaią rodacy, ludzie wolni ale głupi, w zachodniey Chinczykowie zabudowali miaſta, wypędziwſzy ztąd Hollendrów

drów r. 1661. *Tai-ouan* M. S. z portem, zamkiem od Hollendrów zbudowanym warowne. 3) *Hai-nan* wyſpa wielka, zyżna i tak od Chińczyków w kraiu nadmorſkim, iako od wyſpiarzów wolnych ale dzikich, śrzodek iey poſiadaiących mieſzkana obſituie w ſzyby złote i śrebrne. M. S. *Kiuncheou* wielkie, bogate i naſiadłe. 4) *Sanchan* abo *Sanciana* śmiercią S. Franciſzka Xawierego r. 1552 poświęcona. 5) *Macao* z M. S. portowym tegoż nazwiſka od Ceſarzòw Chińſkich Portugalczykom w maństwo puſzczonym. Cła iednak wſzyſtkie idą na ſkarb Chińſki.

Iakie ſą własności powietra, grunta, urodzaie Chińſkie?

Państwo Chińſkie ſzeroko i długo rozwiedzione we wſzyſtkich prowińcyach ma zdrowe ale nie iednoſtayne powietrze. Krainy południowe natężonym ſkwarzą ſię upałem, zachodnie i wſchodnie umiarkowanym ſzczycą ſię ciepłem, a północne dla gòr wyſokich zawſze śniegiem zawalonych przykrego doznaią zimna. Grunta wyiąwſzy mieyſca ſkaliſte, które żadnym przemyſłem i uprawą płonności do tych czas pozbyć ſię nie mogły, wſzędzie żyżne, urodzayne do uprawy łatwe, pola

weſołe, i drzewami na kſztałt ogródów zaſadzone wydaią obſicie wſzyſtkie zboża: ryż, wina, bawełnę, iedwab, trzciny cukrowe, korzenie do zaprawy, i wſzelkie owoce; paſtwiſka tłuſte i rozległe żywią niezliczone wſzelakiego bydła trzody i koni ſtada; ſzerokie rzeki, rozmnożone przekopy i morſkie brzegi ku podziwieniu rybne ubogim ludziom dla nadzwyczayney ludności gruntu oſiewnego mieć nie mogącym daią wyżywienie; góry bogatym ſą ſkładem złota, ſrebra i wſzyſtkich kruſzców, drogich kamieni, magneſu, ſrebra żywego i ſoli, które i w wierzchnich roli warſztach częſto ſię znayduią: w laſach różne dzikie lęgą ſię zwierzęta: ſłonie, tygryſy, bawoły, żubry, niedzwiedzie, iednorozce, kozy dzikie, miedzy któremi ieſt ieden rodzay w pęcherzu muſzkuł noſzący. Tak obſita i nad inne kraie hoyniey uſzczęśliwiona ziemia nie może iednak wyżywić mnogości obywatelów; miedzy poſpolſtwem ubodzy oycowie potomſtwem obciążeni topią dzieci właſne abo na publiczne wyrzucaią ulice. Podczas głodu i nieurodzaiów millionny giną ludzi, á zwierzchność kraiowa chociaż ludzkości pełna zamyka na tak okropne widoki oczy nie mogąc zabieżeć złemu.

Oprocz

Oprocz wyliczonych bogactw, maią Chiny niektóre drzewa Europie nieznaiome: 1) *Quey-wha* kwitnie 4 razy do roku i kwiaty różnego koloru w bukiet układa. 2) *Tſi-chu* drzewo z liścia i kory do ieſionu podobne wypuſzcza w wielkie ciepła ſok tłuſty, z którego tak delikatny Chińczykowie wyciągaią pokoſt Chińſki. 3) *Pe-la-chu* drzewo miodowe, niezliczonym łaſiczek mnoſtwem okryte, które na gałęziach plaſtry kładą miodu. 4) *Ou-kieou-mou* drzewo łoiowe wielkości wiśni naſzey rodzi owoc mięſiſty na kſztałt orzecha w peſtce twardey zamkniony w puch biały i tłuſty uwiniony, z którego Chińczykowie łoy wyciſkaią, á z niego świece leią. 5) Trzcina *Bambou*, z którey robią maty delikatne, koſzyki, krzeſła plecione &c: drzeń tey trzciny młody i pękowie ſą owocem przedziwnie ſmacznym; chcąc z niey mieć papier, trzeba ią na kawałki rozciąć i w wodzie moczyć. 6) *The-li-mu* abo drzewo żelazne, ciężkie i twarde wyſokością równa ſię z naywiękſzemi naſzemi dębami, Chińczykowie robią z niego kotwice. 7) *The* drzewo z liścia ſwego, które my herbatą zowiemy, całey Europie znaiome, 6 naywięcey, 8 ſtóp wyſokie, zawſze

wſze zielone, kwitnie od Pazdziernika do Stycznia. Z iednego drzewa troiaką Chińczykowie zbieraią herbatę nayprzednieyſzą na początku *Marca*; ta dla liścia młodego i miekkiego zowie ſię Ceſarſką i zoſtaie ſię w kraiu, drugą dość dobrą w Kwietniu, trzecią poſpolitą w mieſiącach naſtępuiących.

Handel wewnętrzny Chińczyków, przenoſi wſzyſtkich narodów Europeyſkich; zewnętrzny co raz do tego czaſu drobnieie, iak Europeyczycy zaczęli u ſiebie robić porcelleny, pokoſty, i materye różne Chińſkie. Towary Enropeyſkie: kryſztały, broń ręczna i ogniſta, okulary, perſpektywy, zegarki różne nie maią iuż wielkiego odbytu, bo iemi Anglicy i Francuzi zarzucili Chiny. Na złotych ſztabach ieſt zyſk iakikolwiek, ale za nie wzamianę trzeba dawać piaſtry Hiſzpańſkie. Z narodami Azyatyckiemi pożytecznie handluią Chińczykowie. Do Japonii poſyłaią zioła i korzenie lekarſkie: *Gin-ſeng*, korzeń Chińſki, *rhubarbarum*, cukier, ſkury bławaty, drzewa pachnące i ſukna Europeyſkie; wywożą zaś z Japonii, perły, moſiądz i moſiężne naczynia, tombak, głownie, porcelleny, naczynia różne pozłacane i pokoſzczane

ne. Do Manilli i do Syamu wywożą: herbatę, porcellenę, ſukno, á biorą piaſtry. Batawii udzielaią herbaty, porcelleny, złota w liściech, korzeni lekarſkich i naczynia kuchennego, które zamieniaią na piaſtry, korzenie do zaprawy, perłowe macice, drzewo ſaepalſkie, agat i ſukno Europeyſkie.

Jakie ſą przymioty i charakter Chińczyków?

Chińczykowie ſą dumni, ſamych ſiebie nad wſzyſtkie narody przenoſzący, pracowici, ſprawni, ſpoſobni do kunſztów ale nie zdatni do wydoſkonalenia onych, biegli w handlu, lecz nie rzetelni i ſzalbierze. Zyſk tego narodu ieſt naywiękſzym prawidłem i przyrodzoną właſnością. Męſtwo w tak podłych umyſłach mieścić ſię nie może: garſtka nie bitnych Tatarów dwa razy nayludnieyſzą na świecie podbiła krainę. Wſtrzemięźliwi, ſkromni, baczni, wſtydliwi i tak ſą układni Chińczykowie, że cudzoziemiec na powierzchowności tylko zaſtanawiaiący ſię ſądziłby, iż cnota ieſt iedynym poſtępków Chińſkich prawidłem. W rzeczy ſamey nie ſą ani lepſi, ani cnotliwſi od innych, ale tym celuią inne narody, że wady ſwoie umieią ſztucznie i pięknie

knie pokrywać, i że rozum nigdzie bardziey i powszechniey iak w Chinach swoiey nie rozciąga władzy.

Jak znaczna część Tartaryi zostaie w poddaństwie Cesarza Chińskiego?

Wieloracy są Tatarowie poddanemi abo dannikami Chińskiemi. 1) Mantszuańscy, 2) Mugalscy czarni, 3) Mugalscy żółci abo Kalkascy, 4) Kokonorscy, 5) Tufańscy abo Tifanscy.

Kraina Tatarów Mantszuańskich abo właściwa Tartarya Chińska z stroną północną Chin ku zachodowi stykaiąca się dzieli się na 3 Wielkorządztwa twierdzami osadzone Chińskiemi i od miast stołecznych nazwane, M. S. całey Tartaryi Chińskiey, *Chinyang* po Tatarsku *Mugden*. Prowincya ta obsituie w ryż, zboża, owoce i ogrodowiny, znayduie się tu sławne ziele *Gin-seng*, którego korzeń Chińczykowie maią za lekarstwo powszechne. Drugiey prowincyi M, S. *Kirin-Ula* nad Songarą. Trzeciey prowincyi M. S, *Trikeikar* nad Nonnozą. Tey prowincyi sobole są na całym świecie naypięknieysze. Rzeki: *Argun* i *Kierbetchy* dzielą Tartaryą Chińską od Moskiewskiey według traktatu r. 1689. Oprocz Tatarów Matszuańskich

mieszkaią w tey prowincyi Tatarowie Solońscy i Tungutańscy oyczyzną i obyczaiami od siebie się rożniący. Ci ostatni ospą od Moskalów zarażeni, znacznie zdrobnieli.

Tatarowie Mugalscy (Mongous) czarni posiadaią kray 300 mil długi a 100 szeroki oddzielony od Tatarów Mugalskich żółtych dzikiemi polami od Chińczyków *Chamo*, od Tatarów *Coby* zwanemi na wschodzie. Tatarów Mantszuańskich położony, lasami zarosły, w rożne lekarskie zioła i niektóre kruszcze obfity.

Tatarowie Mugalscy czarni mieszkaią pod namiotami skórzanemi suknem grubym pokrytemi, wielkie bydła pasą trzody, idą za nauką filozofa Indyiskiego Fo, niezwyczaynym uszanowaniem czczą swych popów, á mianowicie nad niemi przełożonego Kutukta nazwanego, który się czyni namiestnikiem wielkiego Lamy. Cały naród na 49 hord się dzieli pod rządem swoich Hanów, którzy pod ostrym dworu Pekińskiego zostaią posłuszeństwem.

Tatarowie Mugalscy żółci albo Kalkascy tak od rzeki Kalkas nazwani, nad którą mieszkaią, posiadaią kray gorzysty 300 długi, á 150 mil szeroki. Na kształt Tata-

rów Mugalſkich czarnych, których maią na wſchód, mieſzkaią pod taborami; r. 1691 nie mogąc ſię oprzeć Kałmukom poddali ſię Ceſarzowi Chińſkiemu.

Tatarowie Kokonorſcy od ieziora Kokonor nad którym mieſzkaią. tak nazwani od r. 1720 należą do Chin, od których oddzielaią ich niedoſtępne góry. Podzieni ſą na 8 hord, z których każde właſnego ma Hana. Na południe tych Tatarów mieſzkaią Tatarowie Tufańſcy abo Zifańſcy. Ci iedni ſą czarni, od namiotów czarnych tak nazwani hołduią wielkiemu Hanowi Kałmuckiemu, drudzy żołci zoſtaią w poddańſtwie Ceſarza Chińſkiego. Kray ich obfituie w konie małe ale dzielne, w rhubarbarum, rożne kruſzcze i złoty piaſek po korytach rzek ſię toczący.

Które kraie zoſtaią pod hołdem Ceſarza Chińſkiego?

Trzy krróleſtwa: Koreańſkie, Tonkwińſkie, Kochinchińſkie, i wyſpy: *Licou-Kicou* pod zwierzchnym panowaniem.

Korea wielkie kroleſtwo na pół wyſpie miedzy Japonią i Chinami oſiadłe, obfituie we wſzyſtkie życia ludzkiego potrzeby, á mianowicie w zboże rożne i ryż, proſo, konopie, iedwab &c: w gorach znayduie ſię

ſię złoto i ſrebro, á w przeſmyku morſkim, który ią dzieli od Japonii łowią ſię perły. Koreanie początek ſwóy muſzą brać z Chin, ponieważ Chińſkim obyczaiem piſzą, wierzą i rządzą ſię. Ięzyk iednak Koreańſki różni ſię od Chińſkiego, którym ſami tylko uczeni mówią ludzie. W wierze idą za nauką Xaki; z przyrodzenia gnuśni i bez ſerca, cale do woyny nie zdatni, na ſamo nieprzyiaciela ſpoyrzenie uciekaią, z cudzoziemcami grzecznie ſię obchodzą; ale po rożbiciu okrętów ratuiących ſię na ich brzegi ludzi w ſrogą zaymuią niewolą. Chytrość, kłamſtwo, oſzukanie naród ten gruby, zabobonny i lekkowierny poczytuie za cnotę; iedyna Koreanów zabawa pić, ieść, roſkoſzować, na prożnowaniu i grach czas trawić; ſtali ſię iednak trochę pracowitſzemi, gdy ich Chińſka niewola do płacenia ciężkiey przycinęła daniny. Sami uczeni ludzie kraiowe otrzymuią godności, nauki iednak w Korei ſą grubemi przyćmione błędami, kſiąg tak piſanych iako drukowanych na deſkach drewnianych Koreanie maią moc niezmierną i wielką publiczną w mieście ſtołecznym bibliotekę. Król hołdownik i dannik Ceſarza Chińſkiego nazwany *Kowe-wanga* ma nad Korea-

na-

nami władzę nieokryśloną, wszystkie grunta do niego należą, które on do czasu daie i odbiera według swego upodobania. Wszyscy mu płacą ze wszystkich rzeczy dziesięcinę i przez 3 miesiące w roku służą pańszczyznę; sami żołnierze są od niey wolni.

M. S. królestwa całego na 8 Prowińcyi podzielonego *King-ki-tao* po Chińsku *Ping-Jang* we śrzodku kraiu położone panuie nad 360 miastami i licznemi zamkami, których obywatele znaczny prowadzą handel z Tatarami, Chińczykami i Japończykami.

Krolestwo Tonkwińskie na północ i wschód styka się z Chinami, na południe z Kochinchiną, na zachód z kraiami Laos i Bowes, obszerność onego nie iest dobrze wiadoma. Tavernier rowna ie z Francyą, á Baron z Portugalią. Powietrze ma miłe i zdrowe chociaż gorące; dwie tu iako w każdym innym kraiu miedzy tropikami położonym panuią chwile, iedna sucha i nad miarę gorąca od Maia do końca Sierpnia, od Sierpnia zaś do Stycznia łagodna i umiarkowana; druga mokra i ustawicznym prawie deszczem oziębiona od Stycznia do końca Marca: Kwiecień iest naymilszy i nayłagodnieyszy.

Grunta żyżne wydaią obficie ryż, zboża, wyborne owoce, á mianowicie pomarancze i ananasy. W wielkiey obfitości znayduią się ptastwa domowe i leśne, bydło wszelakie, zwierzęta różne: tygrysy, ielenie i małpy; owiec, osłów i lwów kray ten miedzy państwami wschodniemi nie zna.

Tonkwinczykowie wzrostu mierznego ale pięknego, cery ogorzałey, włosy maią gęste, czarne i długie, zęby czernią, białe poczytuią za szpetność naywiększą; są dowcipni, przemyślni, wielką obdarzeni pamięcią, ku cudzoziemcom zwłaszcza kupcom ludzcy, kochaią się i ćwiczą w naukach, kunsztach, rzemiosłach i żołnierstwie. Szlachta harda, żołnierze swywolni, gmin do kradzieży surowie zakazaney skłonny, piiaństwo i obżarstwo podczas swych biesiad za grzeczność poczytuią. Zaproszeni na ucztę posyłaią do zapraszaiącego regestr potraw, które chcą mieć, i te im zawsze się daią. Pogrzeby z naywiększą uroczystością i zbytkiem tu się obchodzą, żałob, a obyczaiem Chińskim trwa przez lat trzy ięzyk, wiarę i wyniesienie samych uczonych ludzi do urzędów Tonkwinczykowie od Chińczyków wzięli, i do tych czas dochowali. Od lat 200 nad Tonkwinczykami dwa panuią Królowie: ieden imię tylko Krò-

króla noſzący i cześć maieſtatowi powinną odbieraiący nazywa ſię *Bowa* z familii *Li* który Tonkwin z iarzma oſwobodził Chińczykòw poſtąpiwſzy im daninę, á ta do tych czas każdego trzeciego płaci ſię roku; drugi kròl rzetelny zowie ſię *Chowa*, ten udzielnie nad kraiem panuie.

M. S. całego króleſtwa na 8 wielkich prowincyi podzielonego *Kacho* ludne wielkie i handlowne. Trzy pałace kròlewſkie iedyną ſą miaſta tego ozdobą, inne wſzyſtkie domy ſą niſkie i z błota ulepione. Anglicy i Hollendrzy maią tu domy kupieckie. *Hean* nad Chalą, która na dwa tu ſię rozlewa nurty, miaſto wielkie, domem kupieckim Francuſkim i pałacem Biſkupa Katolickiego ozdobione.

Kròleſtwo Kochinchińſkie pod ſtrefą świata gorącą miedzy morzem i onego wybrzeżem, kròleſtwami Tonkwińſkim, Komboyskim, i Laos położone mil 200 długie a 90 ſzerokie, dzieli ſię na 12 Synow abo prowincyi, obſituie w ryż, różne owoce, gałki muſzkatowe, rożne drzewa pachnące, w herbatę od Chińſkiey iednak podleyſzą, w ròżne bydła i zwierzęta, w minery złote i żelazne, w perły i dyamenty ale naywiękſzym Kochinchiny ſą bogactwem

ctwem pieprz i cukier. Iedwab tak ieſt poſpolity, że rybacy z niego ſieci, a żeglarze liny robią i żagle. Powódź w ieſieni z gòr ſpadaiąca cały kray przez dwa zalewa mieſiące, muł zoſtawuie i onym zażyżnia pola. Dla tey powodzi wſzyſtkie domy na wyſokich tu ſą budowane pilaſtrach.

Kochińczykowie ſą z przyrodzenia łagodni, przyiemni, otwarci, ſzlachta przyzwoitą ſtanowi ſwemu ma edukacyą, cudzoziemcom ſtawi ſię grzeczną, gminowi poważną, na urzędach pilną, w ſądach ſprawiedliwą. Nauki żadney tu nie maią ceny, ale rzemioſła na Azyą dość ſą wydoſkonalone, á mianowicie kroſna iedwabne, młyny cukrowe, pompy do wody ciągnienia &c. niewiaſty z ſkładu poſtaci ſzpetne, z głoſu przyiemnego i do cichey muzyki podobnego miłe uprawuią tu rolę, łowią ryby, handluią i wſzyſtkę domową prowadzą ekonomią, á męszczyzny iedydynie w kunſzcie ćwiczą ſię żołnierſkim, i onym wſzyſtkich ſwych celuią ſąſiadów. Wiara tego kraiu podobna ieſt Tonkwińſkiey, rząd Kròl ſprawuie ſamowładny.

M. S. *Kehua* żadnym murem iak wſzyſtkie inne miaſta, nie zamknięta. *Taifoa*, *Ciampa* &c.

Wy-

Wyſpy *Lieou-Kieou* naypierwey opiſane od Xiędza Gaubil Jezuity na północ wyſpy Formozy ku wſchodowi położone i od teyże wyſpy aż do Iaponii paſmem ciągnione obfituią w zboże, owoce, cedry, różne zwierzęta i ſą dobrze naſiadłe, mówią ięzykiem z Japońſkiego i Chińſkiego mieſzanym, idą za nauką Fo i z Japonii naywięcey ſprowadzaią Bonzów do odprawowania obrządków bałwochwalſkich. Wyſp tych liczą 36 pod Królem dannikiem Chińſkim na wyſpie *Lieou-Kieou* mieſzkaiącym.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i części ſkładne Ceſarſtwa Indoſtańſkiego?

Państwo wielkie Indoſtańſkie abo Mogułſkie w Indyach ma Perſyą na zachòd, Tartaryą na północ, półwyſpy Indyiſką wſchodnią na wſchód, á zachodnią na południe; długość onego ſię rozciąga na mil 560, á ſzerokość na 430. Dawniey to państwo zamykało 36 obſzernych prowińcyi nakſztałt króleſtw, których wielkorządcy z władzy W. Moguła wyłamali ſię, i ledwie onego za zwierzchniego pana podług ſwey woli

woli uznaią; teraz dzieli ſię na 34 wielkorządy, z których Europeyczykom znaiomſze ſą: Bengala, Oryxa, Patna, Bakar, Agra, Banda, Kandysha, Guzarata, Delhy, Kaſzmira &c.

Ktore ſą miaſta znacznieyſze w państwach Wielkiego Moguła?

Agra M. S. Monarchii Indoſtańſkiey wielkie, pięknie budowane, ludne nad rzeką Gemeną oſiadłe, wałem z kamienia czerwonego i przekopem 100 ſtóp ſzerokim obwiedzione. Pałac Ceſarſki dziwnie ieſt obſzerny. Od Agry do Delhy przez mil 40 z obu ſtron drzewem wyſadzana droga ſię ciągnie. *Delhy* przedtym ſtolica państwa nad Gemeną mocna i wielka r. 1739 od Kulikana Króla Perſkiego ze wſzyſtkich bogactw odarta, *Chaligam*, *Daka*, *Ragimohol*, *Mongher* &c, miaſta handlowne nad Gangeſem w Bengali prawie całey w dzierżawie towarzyſtwa kupieckiego Angielſkiego. *Orixa* M. S. Oryxy nad odnogą Bengalſką rozciągnioney. *Jagrenat* naywyżſzego Braminów kapłana mieſzkaniem zaſzczycony. *Patna* M. S. Patny handlem ſiarki ſławna. *Amadabad* M. S. Guzaraty naybogatſzey prowincyi Indoſtańſkiey. Inne miaſta teyże prowincyi piękne, wielkie, han-

handlowne: *Kambaya*, *Brodra*, *Surata*, *Bisangatan* &c.

Jakie są własności kraiu, grunta, i płód ziemny Indostanu?

Powietrze państwa Indostańskiego dwie przeciwne łączy z sobą własności; w stronie północney miedzy górami śniegiem okrytemi niezmiernie iest zimne ale zdrowe, w południowey zaś nieznośnym podlega upałom, w tamtey kray górzysty skąpe wydaie urodzaie, w tey doliny równe i okiem niezmierzone, rzekami i szerokiemi oblane przekopami obfitą sprawuią żyżność. Zboża zwyczayne temu kraiowi buyne przynoszą żniwa: orkisz, pszenica, ięczmień, owies, groch, szocowica, bob i ryż; wydaią także tamteczne pola i ogrody, anyż, trzciny cukrowe, gorczycę, konopie, wiele bawełny, winogrona, ale w małey liczbie, ponieważ obywatele z kokosu to iest orzechów Indyiskich tłoczą mocny napòy, który przenoszą nad wino. Zaden kray większą Indostanu nie przewyższa obfitością cytryn, iabłek granatowych, pomarańczów, daktylów, migdałów, Indyiskich orzechòw, różnych śliwek, á miedzy niemi mirabalanòw, morellów &c. Owoc *Mango* podobny do moreli, smakiem i wielkością ią przenosi; ale naydelikatnieyszym kraiu tego iest owocem *Ananas* maiący smak poziomek, wody różaney i cukru razem złączonych. Kwiaty Indostańskie oprócz róży i pewnego kwiatu białego do iaśminu Hiszpańskiego podobnego na spoyrzenie piękne żadnego nie wypuszczaią zapachu; miedzy drzewami po większey części Europie nie znaiomemi wielkie pożytki przynoszą: morwowe, bawełniane i kokosowe. Banian osobliwey piękności drzewo z gałęzi wyrzuca latorośle, które o ziemię oparłszy się wypuszczaią korzenie i utrzymuią gałęzie, z których wypadły; drzewo do niezmierney podnosi się wysokości, á gałęzie i latorośle tak szeroko się rozkładaią, że kilkaset osób pod onemi może się mieścić i zasłaniać od upałòw abo deszczu. Wszystkie ogrodowiny buyne się rodzą i smaczne. Imbier w południowey krainie przedni naywięcey gruntòw zabiera.

Lasy pełne są źwierząt drapieżnych: lwòw, tygrysów, iednorozców, leopardów, wilków, iakalów abo psów dzikich, także łosiów, ieleni, sarn zwyczaynych i muszkuł przynoszących; zwierząt do dzwigania ciężaròw: iako to wielbłądów, dromedarzow, mułow, osłow, koni, wołow, bawołow &c, małp

małp niezliczone tu prawie znayduią ſię rodzaie; gad ieſt rozmaity i ſzkodliwy; ſzczury wielkie i ſmiałe wnocy ſię rzucaią na ludzi i onym ogryzaią uſzy, nos &c; Ptaſtwa rozmaitością domy i laſy ſię napełniaią.

Indoſtan na całym świecie podobno naybogatſze poſiada gòry w kamienie drogie iako to rubiny, ſzafiry, topazy &c. Iedna tylko góra przy Somelpurze miaſteczku Bengalskim dyamenty wydaie. Kraiopiſarze nie zgadzaią ſię, ieżeli ſzyby ołowiane, miedziane, ſrebrne znayduią ſię w Indoſtanie.

Pańſtwo wielkiego Moguła ieſt przepaścią na pieniądze złote á bardziey ieſzcze ſrebrne narodow Europeyſkich. Co Ameryka z żyznych ſwych miner na Europę rozlewa ſrebra, to w Indoſtan wſięka. Europeyczykowie przywożą tu korzenie, ſkòry, cynę, ſukna, konie, &c, á wywożą drogie kamienie, indych, bawełnę i rożne z niey płotna, iedwab ſurowy i materye bławatne, pieprz, imbier &c: aże ledwie ſzoſtą część towarow mogą zamienic na ſwoy ładunek, reſztę płacą gotowemi pieniędzmi, ktore Indoſtanie nie na handel obracaią, ale w ziemi zakopuią.

Ja-

Jakie ſą przyrodzone własności i charakter obywatelów Indoſtańſkich?

Cztery narody mieſzkaią w Indoſtanie: Mogolanie, Indyanie, Parſowie abo dawni Perſowie i Patanowie rożniący ſię iedni od drugich wiarą, charakterem i obyczaiami.

Mogolanie w powſzechności ſą wzroſtu wyſokiego i przyſtoynego, bielſi od Indyanow ale ogorzalſi od Europeyczykow południowych. Zdobią ich męſtwo dawnych Mogolanow ieſzcze nie zewſzyſtkim w roſkoſznym kraiu i pod ſamowładnym rządem wygaſłe, umyſł ſzlachetny, obyczayność, przyiemność w poſiedzeniach, dowcip w żartach, rozmowy miłe i od ſprzeczek dalekie. Kochaią ſię w ſzatach drogich, ſprzętach domowych koſztownych i bieſiadach. Nie mogą ſię wſtrzymać od gry ſzachow i kart naymnieyſzego do naſzych podobieńſtwa niemaiących, na ktorych czas i maiątek tracą, muzyką chociaż cale niedoſkonałą chętnie ſię rozrywaią. Za domem trzeźwi i przyſtoyni, w domu dopuſzczaią ſię piańſtwa i brzydkich roſkoſzy. W nauce gwiazdarskiey i gwiazdarzach wielką pokładaią ufność i bez ich rady do żadney głownieyſzey nie przyſtępuią ſprawy. Cwiczą

czą się w sztuce lekarskiey, Fizyce i Astronomii, piszą obyczaiem Europeyskim.

Indyanie prawdziwi dzielą się na pokolenia godnością urodzenia, religią, zabawami miedzy sobą się rożniące. Indyanie pierwszego pokolenia nazywaią się Braminowie, drugiego Kuteryanie, trzeciego Banianie, abo Wanianie, czwartego Wizowie abo Weyzowie abo inaczey Sudrasowie piątego Tereasowie abo Pereanie.

Braminowie godnością wszystkie celuią pokolenia, są narodowemi kapłanami i nauczycielami. Ostrość życia ich iest ku podziwieniu, nauki wszystkie á mianowicie Filozofia grubemi poszpecone błędami, nieludzkość, hardość i okrutne z wdowami po śmierci mężow postępowanie nad wszelkie wyrażenie są większe.

Kutereanie, stan składaią szlachecki, ćwiczą się w żołnierstwie i nim Indostan był podbity od Mogolanow pod nazwiskiem Raiow nad prowincyami Indostanu udzielnie panowali, á niektorzy z nich w gòrach niedostępnych przy graniey do tych czas poddaństwa nie znaią. Inni z mocy udzielney i maiątku wyzuci możnieyszym w służbę żołnierską się naymuią; takich żołnierzy Raiaputami w kraiu zowią.

Ba-

Banianie abo Wanianie trzecie Indyanow pokolenie nad wszystkich naylicznieysze, handlem i rzemiosłem do handlu wchodzącym się bawią, odziewaią się przystoynie, są ku podziwieniu ochędożni, cierpliwi, miłosierni, zabobonni, wierzą przechodzeniu duszy z iednych ciał do drugich, i z tego względu mięsa i ryb nie iedzą.

Wizowie czwarte pokolenie składaią stan rzemieślniczy, rolniczy &c, według liczby rzemiosł i rożności służebniczych zabaw dzielą się na rożne mnieysze pokolenia, ktore z sobą przyiaźnią i pokrewieństwem się nie łączą. Każde pokolenie własnym nazywa się imieniem; naypodleysi miedzy niemi i w pogardzie u wszystkich są- Korewanie i Pereanie; Korewanie niemaią stałych siedlisk, tułaią się z dziećmi i żonami po lasach nakształt naszych cyganow. Pereanie od wszystkich wzgardzeni osobne maią siedliska; nie wolno im do miasta wchodzić, z iednego zdroiu z innemi pokoleniami wody czerpać; wszystkie naypodleysze posługi do ich należą stanu; karmią się mięsem krowim, końskim, zwierzyną á nawet ścierwem.

Wszyscy w ogolności Indyanie są wzro-

stu

ſtu przyſtoynego, twarzy przyiemney w piciu i iedzeniu ſkromni, dziwnie cierpliwi i umiarkowani, miłoſierni, i oſtatnim groſzem z potrzebnym ſię dzielący, w obcowaniu z żeńſką płcią wſtydliwi nigdy ſię takich nie dopuſzczaią rzeczy, ktòreby przyſtoyność i ſkromność obrażały, kupcy rzetelni, ſłudzy wierni, przyiaciele ſtateczni, rzemieślnicy nieſpracowani, w obyczaiach prości i umiarkowani, w obcowaniu poważni i oſtrożni, polityczni z rownemi, ludzey z niżſzemi, pokorni z ſtarſzemi, zyſku ſprawiedliwego chciwi, dla drobney nadgrody na wielkie odważaią ſię trudy i w oczywiſte wdaią ſię niebeſpieczeńſtwa. Doſkonałość rękodzieł Indyiſkich daie ſię widzieć w materyach bławatnych i płotnach bawełnianych. Zaden naròd Indyiſkich tkaczòw do tych czas nie mógł doſkonale naśladować i przeiąć delikatności. Do rzemioſł, handlu, umieiętney gruntu uprawy Indyanie przyzwyczaieni brzydzą ſię orężem i na odważny nie mogą ſię zdobyć umyſł wyiąwſzy Rajaputów, Maratow i innych góralow.

Parſowie abo dawni Perſowie z właſney oyczyzny w wieku ſiodmym od Arabòw wypędzeni do Indyi zabiegli i na rożnych miey-

mieyſcach á mianowicie w Guzaracie oſiadłſzy dziwnie ſię rozmnożyli. Odzieniem nie różnią ſię od Indyanów wyiąwſzy brodę, ktòrą zapuſzczaią, życie prowadzą pracowite na uprawie roli, zaſadzaniu winnic i ròżnego drzewa, unikaią ſpołeczności z ludźmi ròżney wiary, wſzelakie ptaſtwo, bydło i zwierzynę iedzą oprócz świń i kròw dla przypodobania ſię Mahometanom i Indyanom, koguty w wielkim maią uſzanowaniu, á ogień czczą iako oznakę boſtwa, kapłani ich nazwani *darous* przynieſiony z Perſyi ogień do tych czas chowaią, zmarłych nie grzebią, ale na mieyſce obmurowane na pożarcie ptaſtwu drapieżnemu rzucaią; w kilka dni krewni zwłoki zmarłego oglądaią, dla zważenia które pierwiey oko ſępy zaczęły wydzierać, ieżeli prawe, znak to ieſt że zmarły doſtąpił wiecznego ſzczęścia, ieśli lewe, wnoſzą, że zoſtał wiecznie nieſzczęśliwym. Małżeńſtwa oprócz właſnego narodu ſą im zakazane.

Patanie dawni Indoſtanu panowie, których Mogolanie zwyciężywſzy bogatą tę krainę im wydarli, mieſzkaią w ſtronie pół nocuey państwa Indoſtańſkiego. Iedni rozumieią, że ſą reſztą Arabòw, Turkòw i Perſów Mahometanów, którzy pod ſprawą Mah-

Mahmuda Gaznewidy około r. 1000 niektóre prowincye Indyiſkie podbili; drudzy prowadzą ich ròd i nazwiſko od Patny prowincyi Zagangetańſkiey. Cóżkolwiek ieſt, Patanie nieubłaganie Mogolanów iako nieſłuſznych państwa ich przywłaſzczycielòw nienawidzą, ſą woienni, umyſłu dzikiego i nieſpokoynego, częſtemi buntami zatrudniaią Ceſarza, onemu w górach odrywaią kraie, nad któremi rònie iak Rajawie panuią; dopomogli Szach-Nadyrowi Kròlowi Perſkiemu w r. 1739 do naiachania Indoſtanu.

Które kraie ſą pod hołdem Ceſarza Indoſtańſkiego?

Pod hołdem Ceſarza Indoſtańſkiego zoſtaią państwa: Wiſapurſkie, mały Tibet, Karnata, Golkonda i państwa nad brzegiem Koromandelſkim oſiadłe: Ginganſkie, Tangórſkie, Madurſkie, Marawſkie, Maſſurſkie. Od dawnego czaſu te kraie od zwierzchności ſłabych Ceſarzòw Indoſtańſkich abo ſię uwolniły, abo lekce ią ważą

Króleſtwo Wiſapurſkie ſtyka ſię na pòłnoc z Indoſtanem, na wſchòd z Karnatą; obſzerność onego nie ieſt dobrze wiadoma; obſituie w iedwab, bawełnę, pieprz, i naywybornieyſze w całey Azyi ma dy-

dyamenty w Raolkondzie. *Wiſapur* M. S. nad Mandową pałacem obſzernym kròlewſkim ozdobione. Inne miaſta handlowne i ſkładami kupcòw Europeyſkich zaſzczycone ſą: *Graen* nad Korſeną śrzodkiem kraiu płynącą, *Myrſya*, *Aurengabad*, *Rajapur*, *Bedir* &c.

Miedzy Wiſapurem i Karnatą dwie ciągną ſię góry *Gata* i *Balagata*, ktòre całą pòłwyſpę na dwie równe przecinaią części, na i miedzy górami panuią różni Rajowie abo Królikowie Indyiſcy poganie, i Maratowie narod męſtwem i rozboiem ſławny. W państwie Indoſtańſkim liczą na 84 Rajow, ktòrzy na pozór będąc hołdownikami Wielkiego Mogula, ſą onemu ſtraſznemi.

W króleſtwie Wiſapurſkim i Kanarze do Portugalczyków należą: *Goa* M. S. oſad Portugalſkich w Indyach oſiadła na wyſpie rzeki Mandowy, wielka, obronna i portem wygodnym zaſzczycona. Pałace namieſtnika kròlewſkiego i Arcybiſkupa, dom inkwizycyi, różne ſzpitale, klaſztory ſą przepyſzne. Handel tego miaſta upadł po założeniu Batawii od Hollendrów na wyſpie Jawie. *Szol*-Chaul zamkiem obroniony, *Baſſaim* piękny i wielki ale morowym zarazom

zom podległy, *Daman* z portem wygodnym; do Anglikow *Bombaya*; do Hollendrów w Kanarze- *Onor*, zkąd wychodzi pieprz niezwyczaynie ciężki i ryż czarny.

Karnata obszernego przedtym krolestwa Bisnagarskiego nosiła tytuł, podbita od Mogolanow, á potym od Wielkorządzcow rozerwana szczupleyszemi teraz ściska się granicami, leży na zachod wybrzeża Bengalskiego, á od Golkoldy rzeką się Krysną oddziela, obsituie w złoto, srebro, drogie kamienie, ryż, pieprz &c. Krol Karnaty naywiększą część kraiu posiada, może wystawić 100 tysięcy piechoty, 30 tysięcy iazdy i 200 słoniow, pisze się Królem Krolów i mężem tysiąca żon. Rożni Raiowie abo Krolicy nad szczupłemi tu panuią w górach powiatami. M. S. *Bisnagar* na gorze osiadłe, troiakim grubym murem opasane; pałac krolewski obszerny i bogaty zdobi miasto. Inne miasta: *Gandykota* stolica udzielnego Raja, *Kadapa* &c; miasta nadmorskie należą do Anglików: Forteca *S. Jerzego* abo *Madras*, dzieli się na dwa miasta białe i czarne: w pierwszym mieszkaią Europeyczykowie, á pośrzodku stoi zamek S. Jerzego; w drugim Indyanie, Mahometanie, Ormianie; *S. Tomasz* abo *Meliapur* &c, do

do Hollendrów *Palliakata* zamkiem Geldryą obroniona.

Krolestwa Gingańskiego miasta są: *Ginga* i *Cidambaran*. *Ponticheri* należy do Francuzów, miasto piękne, ludne i handlowne, *S. Dawid* do Anglikòw. Krolestwa Tangorskiego MS. *Tangor*; *Negapatan* należy do Hollendrów. *Trankvebar* zastoniony zamkiem Danesburgiem do kompanii Duńskiey, *Karlikal* port wygodny do Francuzow. Krolestwa Madurskiego M.S. *Madura* mocnemi wałami obtoczona, *Trichirapalla* rezydencyą Krolewską ozdobiona, *Manapar* &c To krolestwo zawoiowane iest od Massurzanow narodu dzikiego, ktorzy brańcom na woynie poimanym nosy urzynaią i nasoliwszy one Krolowi swemu w upominku posyłaią. Dawni Krolowie Madurscy prowadzili swoię genealogią od osła i dla tego wszystkich osłow w wielkim mieli poszanowaniu i z niemi iak z swemi krewnemi obchodzili się. *Tutukurin* należy do Hollendrow, ktorzy z przywłaszczonego sobie pereł połowu, maią rocznego dochodu 100 talerow bitych. Krolestwa Marawskiego M. S. *Ramanadalaura*. Wyspa *Ramanankor* iest z Marawą złączona mostem, ktory nie na arkadach ręką ludzką wysta-

wio-

wionych, ale na skałach na łokci 2 nad strych wody morskiey podniesionych, á od siebie na trzy aż do 10 stop odsadzonych, osiada, i w okamgnieniu gdy potrzeba tego wyciąga, zrzucony bywa. Z tey wyspy aż do drugiey nazwaney Manar ciągną się także skały i haki, ktore Indyanie mostem nazywaią Adamowym.

Krolestwo Golkondzkie styka się na wschod z odnogą Bengalską, na połnoc z Oryxą, na zachod z Talingami i Wisapurem, na południe z Karnatą; długość iego iest mil 200, szerokość 120. Oprocz płodu zwyczaynego Indyom, Golkonda obfituie w dyamenty na cały świat sławne, ktorych dobywaią z gòr przy mieście *Kulurze*-Coulour położonych; dyamenty Golkondzkie są daleko większe od Raolkondzkich, ale przedniey onych wody nie donoszą. M. S. krolestwa *Golkonda* dzieli się na 3 miasta, ludna, wielka i piękna. *Massulipatan* miasto portowe i handlowne, *Tenara* &c.

Krol Golkondzki iest samowładny, wszykie dobra nie ruchome do niego należą, ktòre on swym arędnie poddanym więcey daiącym, wielkorządztwa tymże samym daią się sposobem, zkąd zdzierstwa wynikaią okropne. Mahometanie wszystkie więk-

większe posiadaią urzędy woyskowe i polityczne; Indyanie na 44 pokolenia podzieleni miarkuią miedzy sobą tym podziałem stan, przodkowanie i wszystkie obywatelskie zabawy.

Mały Tybet abo Baltistan leży na połnocy ku zachodowi Kaszmiry. prowincyi Indostańskiey, długi i szeroki na mil 30 do 40, obfituie w rożne zboża i owoce, kryształ muszkuł i wełnę. Obywatele Mahometanie zostaią pod rządem wielu Hanow hołduiących Cesarzowi Indostańskiemu. Miasta znacznieysze są: *Eskerda i Sheker.*

ROZDZIAŁ II

o Państwach Tataròw wolnych.

Które potencye panuią nad Tataryą wolną,

1) Kontasz abo Wielki Han Kałmucki. 2) Potencye Tybetańskie. 3) Narody Turkestańskie. 4) Dagestan i Czerkassy.

Jak szeroko rozciąga się państwo W. Hana Kałmuckiego?

Państwo Wielkiego Hana Kałmuckiego styka się na południe z Indostanem i Wielkim Tibetem, na wschod z Tatarami Chińskie-

skiemi, na północ z Moſkiewſkiemi, na zachód z Usbeckiemi. Długość iego i ſzerokość nie ieſt dobrze wiadoma; dzieli ſię na kray Elutow albo Kałmucką ziemię, mnieyſzą Bukaryą i ſtepy Koby.

Kałmucka ziemia w rowninach gorami otoczonych położona rzeką Irtyczą do Oby wypływaiącą i ieziorem *Saiſſan* i *Palkat* i zwanemi oblana, obfituie w owoce, konie, wielbłądy &c. *Harkas* abo *Urga* nad Iłą ieſt wielki obóz Hana Kałmuckiego i może być poczytany za ſtolicę państwa.

Bukarya mnieyſza r. 1683 od Kałmukow zawoiowana ieſt mieſzkana od rodakow, ktòrzy cale ſię rożnią od Kałmukow nad niemi panuiących: Bukarowie mieſzkaią w domach, maią wſi i miaſta naſiadłe, handluią z Perſyą, Indyą, Chinami i Moſkwą; kray ich obfituie, w rośliny, korzenie, w ołòw, ſiarkę, ſrebro &c.. *Yarkan* M. S. nad rzeką tegoż imienia, ludne i handlowne. Wielki Han w tym mieście mieſzka: gdy dla ſpraw kraiowych Bukaryą nawiedza. *Kagkar* miaſto przedtym wielkie, á *Lotan* ſtołeczne udzielnego niegdyś państwa.

Stepy Koby ſą mieſzkane od Tatarów błąkaiących ſię.

Jakie ſą przymioty i charakter Kałmukòw?

Kai-

Kałmucy od włoſów długich, których nie ſtrzygą tak nazwani ſą prawdziwi Tatarowie Mogulſey zwycięſtwami Gengiſkana ſławni, błąkaią ſię po polach, nie bawią ſię rolnictwem i uprawą ziemi obfitey, ſą bałwochwalcy, naywyżſzego maią kapłana, ktòry ſię nazywa Kutukta. to ieſt namieſtnik wielkiego Lamy. Kałmucy Torgawtowie na początku wieku teraźnieyſzego umknąwſzy ſię z pod zwierzchności Kontaſza, przyſzli do państwa Aſtrachańſkiego i tam oſiedli; tych widziała w woyſku Moſkiewſkim nietylko Polſka ale i Rzeſza Niemiecka nad Renem w roku 1734.

Ktòre potencye Tatarſkie panuią nad Tybetem wielkim?

Wielki Tybet abo Butańſka kraina leży miedzy ſtepami Koby, państwami Chińſkim i Indoſtańſkim. Kray ten rozległy, wyſokiemi górami przerznięty, zimnemu podlega powietrzu, nie rodzi tylko pſzenicę, i ięczmień, obfituie w rhubarbarum naywybornieyſze, w kozy muſzkuł wydaiące &c. Obywatele onego ſą Tatarowie i Indyanie pracowici, ktòrzy w miaſtach i po wſiach ochędożnie chociaż w domach małych, ciaſnych i nie ſztucznie ſkleconych mieſzkaią.

Wielki Tybet na dwa teraz dzieli się państwa; to iest królestwo Tybetańskie i państwo wielkiego Lamy albo naywyższego Tatarskiego kapłana.

Królestwo Tybetańskie abo właściwy wielki Tybet przy stepach Kobańskich położony zostaie pod panowaniem własnego króla nazwanego *Chiampa*, którego iedni czynią udzielnym, drudzy hołdownikiem Kałmuckim, a niektórzy Indostańskim. Miasta tu znacznieysze są: *Latak* abo *Ladak* Stoł: nad ramieniem północnym rzeki Gangesu abo Gangi. *Chaprunga* miasto wielkie, ludne i handlowne, *Timur-Kand.* &c.

Państwo wielkiego Lamy nazywa się Lassa, na południe niedostępnemi górami otoczone, na wschód z Kokonorem, Tufanem i Chinami, na południe z dzikiemi polami, á na zachód z Tybetem się styka; obszerność tego kraiu nie iest wiadoma; ztąd wychodzi naywybornieysze na całą Azyą rhubarbarum.

M. S. *Tonker* abo *Lassa*, przy którym na górze Putoli w zamku wspaniałym Dalii-Lama abo wielki Lama naywyższy Tatarów bałwochwalców kapłan i pan kraiowy mieszka; inne miasta są: *Samnanryn*, *Changaprang*, *Aridson*, *Sankra*, *Chusor* &c.

Ja-

Jakie są przymioty i charakter Lassanów?

Lassanów natura obdarzyła przystoynym wzrostem, czerstwym zdrowiem i siłą osobliwą, niewiasty iednak są ogromnieysze i silnieysze od mężczyzn; oboia płeć nosi na lewey ręce manele od przegubu do łokcia. Naród ten nie używa chust białych, nigdy się nie umywa, wszelakie, wyiąwszy krowie, surowe ie mięso, niewiastom tu wolno wiele zaślubiać mężów, którzy dzielą się dziećmi według dawności zamęścia.

Wielkiego Lamę poddani bałwochwalcy czczą go za Boga żyiącego, nieśmiertelnego, i wszystkie prawdziwemu Bogu należyte przypisuią mu doskonałości, popi bałwochwalcy umieią prosty lud w tak grubym utrzymywać błędzie, udaiąc że dusza tego chimerycznego Boga z zgrzybiałego do młodego przenosi się ciała. Ze wszystkiey Kałmuckiey krainy ustawiczne do Lassy dla nabożeństwa przychodzą karawany.

Duchowieństwo pod zwierzchnością wielkiego Lamy zostaiące iest bardzo liczne, i na różne dzieli się stany: na namiestników Lamy, na duchowieństwo świeckie i zakonne płci oboiey w bezżeństwie zostaiące.

Delay Lama w roſkoſzy zatopiony i odbieraniem czci Boſkiey od poddanych ſwych i cudzoziemców zatrudniony politycznego rządu ſprawowanie porucza iednemu z panów kraiowych *Kan-Typa* zwanemu. Tatarowie Koſzotańſcy po ſtepach Kobańſkich błąkaiący ſię hołduią wielkiemu Lamie.

Jak ſię rozciąga Turkeſtan i które w nim mieſzkaią narody?

Turkeſtan Turków kray oyczyſty ograniczony morzem Kaſpiyſkim, wielką Bukaryą, rzeką Iembą, krainą Kałmucką, długi i ſzeroki na mil 90 ieſt od 4 hord abo narodów Tatarſkich mieſzkany, rzeką Sirem abo dawną Jaxartą ſrzodkiem kraiu płynącą i do ieziora Arallu wpadaiącą oblany. Cztery hordy ſą: Porucka Kałmuckiemu Hanowi hołduiąca, druga Kozacka, którey znacznieyſza część pod zwierzchnością zoſtaie Kontaſza, Ta horda naiazdami i rozboiem ſię bawi i częſto zagony ſwoie aż do Syberyi zapuſzcza; w krainie Kozackiey miaſta ſą: *Tuſkunt* nad Sirem Hana Kozackiego rezydencyą i *Otrara* śmiercią Tamerlaneſa zaſzczycone. Trzecia horda Karakałpacka przy granicach Tartaryi Moſkiewſkiey oſiadła.

Karakałpacy żyią w ściſłym przymierzu z

z Kozakami, z niemi wraz wypadaią na rabunki, czynią ſię Mahometanami, lecz nie maią ani alkoranu, ani duchownych, ani meczetów; *Turkeſtan* nad Sirem ieſt M. S. tey krainy. Czwarta horda Turkomanów białych między Aratem i morzem Kaſpiyſkim oſiadłych. Ci Tatarowie za Mahometa idą prawem i po ſtepach z trzodami ſię błąkaią.

Jakie ieſt położenie, obſzerność i żyżność kraiu Tatarów Usbeckich?

Kraina Tatarów Usbeckich zamyka dawną Sogdyanę i Baktryanę oblane rzeką Gihonem - *Oxus* przedtym nazwanym, leży na północ Perſyi, obfituie w tłuſte paſtwiſka, wyborne owoce, rożne zboża i urodzayną rolę, którey uprawą bawią ſię Sartowie i Bukarowie dawni kraiu obywatele. Kraina ta dzieli ſię na dwie wielkie prowincye od wielu Hanów udzielnych rządzone: Bukaryą wielką i Korozan abo dawną Partyą.

Bukaryi wielkiey miaſto nayznakomitſze *Samarkanda* przedtym państw Tamerlaneſa ſtołeczne i iego grobem wſławione. W tym mieście nayſławnieyſza Mahometańſka założona kwitnie akademia, w którey młódź ze wſzyſtkich Muzułmańſkich narodów

dòw polor bierze, Melony tak tu delikatne ſię rodzą, że onych na ſtół wielkiego Moguła ſzukaią. *Balk* dawna *Baktra* miaſto wielkie, ludne handlem iedwabiu ſłynie. *Bachara* abo *Bokara* przy Gihonie. Te trzy miaſta ſą trzech prowincyi ſtolicami i onym daią nazwiſko. W miaſteczku Bukarſkim *Afnanie* narodził ſię Awicenna, r. 980.

Korozan mieſzkany od Tatarów, których Moſkale Chiwańſkiemi zowią, leży w górach; hordy Chiwańſkie z łupów, naiazdów i trzod żyią. Miaſta ich ſą: *Korkany* abo *Urgen*, *Harat* &c, Turkomani czarni nad morzem Kaſpiyſkim oſiadli hołduią Hanowi Chiwanſkiemu.

Wſzyſcy Tatarowie Ubeccy wpadaią do kraiòw ſąſiedzkich, zaymuią bydło i ludzie, nie zaprzątaią ſię uprawą roli, ſą iednak od wſzyſtkich innych Tatarów obyczaynieyſi. Białegłowy w raz zmężami na zdobycz wypadaią.

Jakie narody mieſzkaią w Dageſtanie, Czerkaſach, i na około góry Kaukazu?

Wſzyſtkie kraie na zachodzie morza Kaſpiyſkiego położone kraiopiſarze częſtokroć nazywaią Czerkaſſami. Leżą one miedzy morzem czarnym i górą Kaukazem, którą oddzielaią ſię od Perſyi, Georgii i Min-

Mingrelii, miedzy Kaſſą i morzem Azowſkim, Donem i Aſtrachanem; dzielą ſię na Dageſtan, Czerkaſſy, i Podgòrze Kaukazkie.

Dageſtan z Szyrwanem prowincyą Perſką ſtykaiący ſię wielu ieſt poddany Hanom nad rożnemi hordami panuiącym. Tatarowie tameczni brzydcy, dzicy i wielcy złodzieie, żyią owocami i zabawiaią ſię drzew ſzczepieniem. Podbici od Moſkalow r. 1722, zupełną odzyſkali wolność r. 1739.

Czerkaſſy otoczone morzem czarnym, Donem, Aſtrachańſkim państwem i Georgią, mieſzkane ſą od Tatarow Nahayſkich, Kubanow, Kabardynow, Petyhorcow, Czerkaſſow, Aſpahow od ktorych cały ten kray rozległy wziął nazwiſko. Wſzyſcy ci Tatarzy ſą arcyſzpetni, chociaż z naypięknieyſzych na świecie niewiaſt zrodzeni, bawią ſię uprawą roli, bydła paſzeniem, wypadaniem na zdobycz i naiazdami; Petyhorcy wyznanie wiary Greckiey czynią, inni do alkoranu i meczetow przyznaią ſię. Miaſta w tym kraiu ſą: *Terki*, *Kaborda*, *Beſini*, *Taman*, *Ladda* nad morzem Azowſkim, od którego miaſta Turcy całe Czerkaſſy nazywaią Laddą. *Azów* pod Moſkalami.

mi. Strona zachodnia Czerkassow od Moskalow naiechana, traktatem Belgradzkim z ich się uwolniła poddaństwa.

Podgorze Kaukazkie to iest kray na około Kaukazu rozciągniony, rożne narody wolne, srogie i z rozboiu naywięcey żyiące posiadaią: Lelgianie, Taulakowie, Awarowie, Czerkasowie czarni, Alani, Abazowie i Zikowie abo Zecl owie teraźnieyszych Czechow przodkowie.

ROZDZIAŁ III.

O krolestwach udzielnych Indyiskich na połwyspie Zagangetańskiey abo wschodniey i na brzegu Malabarskim położonych.

Które królestwa leżą na półwyspie wschodniey za Gangesem?

Azemitańskie, Typrańskie Arakańskie, Peguańskie złączone z Awańskim, Laozańskie, Syamskie.

Królestwo Azemitańskie położone miedzy Tiprą, Pegu, Tybetem i Lassą obsituie

ie we wszystkie kruszce, w iedwab, w gommę lakę, z których Król żyie i godność tronu utrzymuie nie nakładaiąc żadnego na poddanych podatku. M. S. *Chamdara*, *Aza* przedtym stolica od Mogolanów zburzona. Azemitanie przypisuią sobie wynalazek prochu i strzelby.

Krolestwo Typrańskie ledwie znazwiska znaiome, leży na północy Arakańskiego, według powieści Tawerniera obsituie w iedwab, ma w gorach złoto, zostaie pod rządem udzielnego króla, któremu poddani wyiąwszy w rok 6 dni pańszczyzny, żadnych nie płacą podatków. M. S. *Marbagan.*

Królestwo Arakańskie na zachód oblane morzem, na południe i wschód z Peguańskim, á na północ z Typrańskim styka się królestwami, dzieli się na 12 wielkich prowincyi; z których północne górzyste i nieurodzayne drapieżnych zwierząt są knieiami, południowe wielkiemi zabudowane miastami, oblane rzekami, i żyżnemi obdarzone gruntami, wydaią delikatne owoce, rożne zboża, ryż, bawełnę &c. Powietrze iest zdrowe i dwom tylko podlega odmianom: deszcze i wiatry zaczynaią się w Kwietniu á kończą się w Pazdzierniku, pogoda i upały

ły przez drugą roku połowę panuią. M. S. *Arrakan* nad rzeką Chaberą; w pałacu królewſkim maią ſię niezmierne znaydować bogactwa á miedzy niemi dwa rubiny wielkości iaia kurzego. Król Arakańſki udzielny i ſamowładny piſze ſię Królem ſłonia białego, panem pałacu złotego i dwuch zauſznic rubinowych, Królem Peguańſkim i Bramańſkim, dwunaſtu prowincyi Bengalſkich i 12 Królów onym rozkazuiących, którzy głowy ſwoie ſchylaią pod ſtopy nóg iego.

Króleſtwo Peguańſkie na początku wieku przeſzłego podbite i przyłączone do Awańſkiego, iedne z nim czyni państwo, które Europeyczycy Peguańſkim nazywaią; graniczy górami i dzikiemi polami z Chinami na północ, z Arakanem i odnogą Bengalſką na zachód, z króleſtwami Siamſkim na południe, á Laozańſkim na wſchód, długość iego i ſzerokość nie ieſt dokładnie wiadoma; zdrowym zaſzczyca ſię powietrzem, urodzaiem ryżu, różnych owoców, w górach nayprzednieyſzemi w w całey Indyi rubinami &c. M. S. *Awa* oſiadłe nad rzeką Awą, ma ulice pod ſznur ciągnione, ſzerokie i drzewami z obu ſtron wyſadzone. Inne miaſta nad tąż rzeką leżą;

żą *Rakan*, *Prom*, *Suriam* nad morzem przy uściu Awy; *Pegu* ſtolica przedtym króleſtwa, nad Pegą, *Martaban*, *Dokaza*, *Orietan* &c.

Król z narodu Bramów nad Peguanami, Awanami, Barmami i innemi bałwochwalcami ſamowładnie panuiący, ieſt nazywany od poddanych ſwych *Kiiak* to ieſt Bóg; ſam zaś piſze ſię Królem Królów przyiacielem i krewnym wſzyſtkich Bogów, nieba i ziemi, bratem ſłońca, powinowatym Xiężyca, panem udzielnym podnieſienia i opadnienia morſkiego, Królem ſłonia białego i 24 baldakinów. Miedzy poddanemi iego Peguanie ſą nayroſpuſtnieyſi, Barmowie naybitnieyſi, Awanie nayłagodnieyſi.

Króleſtwo Laozańſkie miedzy Siamſkim, Tonkwińſkim &c króleſtwami położone, wyſokiemi zewſząd górami obtoczone, na równinie żyzney w ryż i różne zboża, oſiadłe, rzeką ſrzodkiem kraiu płynącą oblane, od narodu pracowitego, rolnictwem i połowem ryb naywięcey bawiącego ſię, przyiemnego, ludzkiego i rzetelnego ieſt mieſzkane. Król ſamowładny dwa razy w rok daie ſię widzieć ſwym poddanym, naywiękſzy ma dochód z ſłoniów i kości ſłoniowey, z ſoli którą tu robią z piany od

deſzczu na polach zaſtawioney, á potym od ſłońca ztwardniałey. M. S. *Winkian* abo *Lanchang*, *Landiam* &c.

Kroleſtwo Siamſkie graniczy z Tonkwinem, Kochinchiną, Kamboyą i morzem Chińſkim, obfituie w ryż. pſzenicę od Francuzów zaprowadzoną, we wſzyſtkie włoſzczyzny, w owoce delikatne, w kwiaty, w pieprz w różne zwierzęta i bydło iedynie do uprawy roli i w różne kruſzce; nie ieſt według ſwey obſzerności ludne, bo dwuch millionów zpełna duſz nie żywi. Francuzi Angielczycy i Hollendrzy obſzerny w tym kraiu prowadzą handel. M. S. *Siam* abo *Jucya* oſiadła na wyſpie, którą rzeka pełna krokodylow opływa Menan. Pałac krolewſki wielkie zamyka bogactwa, w ſtayniach krolewſkich chowaią wiele ſłoniow, którym Krol nadaie tytuły hrabiow, Xiązat, Parow &c i naznacza rożnych do ſłużenia im urzędnikow. Słoń biały, ktorego krolem podług zwyczaiu Indyiſkiego piſze ſię Monarcha Siamſki, z złotego naczynia przyimuie ſtrawę. W mieście pełno ieſt pagod abo bożnic pogańſkich, na przedmieściu ſą domy i kaplice Miſſyonarſkie. Inne miaſta ſą: *Bankok*, *Lubva* &c.

Siamczykowie ſamowładnością rządu obar-

barczeni nie znaią ani powabow chwały, ani czcią do znakomitych pociągaią ſię czynności. Leniwi, oſpali, prożniacy, w niewiadomości wſzyſtkich rzeczy wychowani Krolowi nakſztałt Boſkiey czci wyrządzaią i tęż ſamę cześć do bydląt od Krolow używanych, abo ku ich używaniu naznaczonych rozciągaią. Głupi i nierozgarnieni w tym iednak zoſtaią rozumieniu, że żaden narod z niemi ſię nie równa w zdatności do praw ſtanowienia; Francuzom przyznawaią ſpoſobność do woyny, Hollendrom do handlu, Anglikom do żeglugi, ſobie zaś ſamym ſprawowanie rządu. To grube rozumu uprzedzenie od edukacyi pochodzi.

Wywrotnym przyrodzenia porządkiem Siamczykowie wſzyſtkie prace ſilne na białą płeć zwalaią. Gdy mężowie gnuśni w obrzydliwym gniią prożnowaniu, żony ich uprawuią rolę, wyrębuią laſy na drwa i budowę, żną zboża, łowią ryby, oſpałym pokarm gotuią, a zamiaſt wdzięczności w oſtatniey zoſtaią wzgardzie i upodleniu. Nigdy żona z mężem do ſtołu nie ſiada, z nim ſię nie przechadza, łagodnych ſłow nie ſłyſzy ani względow płci ſwoiey winnych odbiera. Ta twardość wypływa z ſtanu Siamczykow niewolniczego; każdy domowe pa-

panowanie do rządu ſtoſuie kraiowego i z młodości do dźwigania cięſzkiego przyuczony iarzma ſtaie ſię goſpodarzem groźnym á mężem nieznośnym chcąc być bardziey ſtraſznym niż kochanym. Boiaźń w ktorey ſamowładzca kraiowy ſtara ſię utrzymywać poddanych, wygładza z ſerc ich miłość i przywiązanie; za powſtaniem buntu oboiętnie czekaią na onego koniec i powodzenie. Każdy narod niewolniczy nigdy na niebeſpieczeńſtwo nie wydaie ſię za tego, ktory go gnębi; woyſko obywatelow ieſt niezwyciężone, niewolnicze połki tam ſię walą gdzie żywność i zapłatę hoyną czuią.

Ktore kroleſtwa hołduią Krolowi Siamſkiemu?

Kroleſtwo Kwedańſkie, Patańſkie i Johorſkie położone na połwyſpie Malace od miaſt ſtołecznych nazwiſko biorące ſą abo przynaymniey były pod hołdem Krola Siamſkiego; *Malaka* miaſto przedtym handlowne należy z zamkiem do Hollendrow. Kamboyſkie r. 1717 Krolowi Kochinchińſkiemu daninę poſtąpiło. Jambińſkie na wyſpie Sumatrze do tych czas podług niektorych piſarzow zoſtaie pod zwierzchnością Siamſką.

Kto-

Ktore kroleſtwa udzielne leżą na brzegu Malabarſkim?

Brzegiem Malabarſkim nazywa ſię kray nadmorſki połwyſpy zachodniey Indyiſkiey. Ledwie ieſt na całym świecie kraina roſkoſzmieyſza i żyżnieyſza od Malabaru. Nie zmierzone okiem pola ryżem zaſiane, laſy, gaie i ogrody zawſze zielonym liściem okryte, powietrze żadnym gradom, śniegom, mrozom nie podległe nie zle ray wyrażaią ziemſki. Malabarſki brzeg zaczyna ſię od części połnocney kroleſtwa Kanarſkiego, a kończy ſię na przylądku Komoryńſkim, długość iego wynoſi mil 140, ſzerokość naywiękſza mil 36; dzieli ſię na 10 więkſzych i mnieyſzych pańſtw, te oſtatnie częſto iedno tylko miaſto zamykaią. Idąc z połnocy na południe tym porządkiem kroleſtwa leżą Malabarſkie.

Kroleſtwa Kanarſkie płodne w betel, pieprz, daktyle i rożne owoce, ryż czarny zdrowſzy i lepſzy od białego; według oſtatnich wiadomości białagłowa panuie nad tym kraiem, idzie za mąż za kogo chce, z mężem iednak nie dzieli ſię kraiową zwierzchnością, ani po śmierci onego palić ſamę ſiebie ieſt obowiązana podług okrutnego kraiowego zwyczaiu.

Ka-

Kanaryanie twarz maią ogorzałą, wzrost mały ale składny, włosy noszą długie, są dobrzy żołnierze, sposobni do min zasadzenia, z tym wszystkim bardziey maią się do handlu niż do żołnierstwa. Prawa oyczyste tak ściśle zachowuią, że miedzy niemi o rozboiu i złodzieystwie prawie niesłychać, cudzoziemcy wszędzie bespiecznie wędruią, nikt ich nie pyta, dokąd albo po iakiey idą potrzebie. Lud pospolity iezdzi na mułach, wołach, bawołach i słoniach; konie samym urzędnikom kraiowym i szlachcie są pozwolone.

Miasta są: *Onor* nad morzem z zamkiem mocnym od Portugalczykow zbudowanym, ktorzy nad tym panowali miastem: iest tu sławna na całą krainę pagoda, bałwanowi *Ramrut*, ktorego posąg bardziey małpią niż ludzką twarz wyraża, poświęcona. Zewsząd na to mieysce ciągnie ludzi mnostwo, mianowicie w dni uroczystych processyi, ktore tym sposobem się odprawuią: na woz piramidalny maiący koł obwod długiemi i ostremi gozdziami nabity, stawią posąg, ktory 8 Braminow trzymaiąc pienie spiewaią. Woz za powroz bardzo długi ciągną nayznakomitsi ludzie, á pod koła rzucaią się bogoboyni Poganie za zaszczyt poczy-

tą-

tuiący być skaleczonemi abo zabitemi na część Ramruta. *Batokola* z którey rozwalin wspaniałość ludnego miasta się pokazuie. *Banselar*, *Mangalora* w całym kraiu nayhandlownieysza. Portugalczykowie maią tu wielki skład kupiecki i kościoł wspaniały. *Manguzir* port morski &c.

Kananorskie długie mil 25, żyżne w cukier, imbier, cynamon dziki, bursztyn szary, pieprz, rubiny, grénaty &c. M. S. *Kananor* z zamkiem Hollenderską załogą osadzonym. Kròl tego kraiu nazywa się *Kallistri* i mieszka w pałacu z gałęzi plecionym, á liściem kokosowym pokrytym.

Kalikutańskie miedzy wszystkiemi naymocnieysze, górami, bagnami i rzekami przecięte, obfituie w ryż, imbier, pieprz, aloes, papugi i małpy rożnego rodzaiu, *Zamorin* iest nazwisko Krola, ktòry może wyprowadzić na woynę 100,000 ludzi; M. S. *Kalikut* handlowne, zamek od Portugalczykòw zbudowany falą morską oberwany zapadł. *Kalikut* iest port Indyiski naypierwszy, do ktòrego Gama Portugalczyk r. 1498 zawinął. *Maha* należy do Francuzów.

Tanorskie M. S. *Tanor* od bogatych mieszkane kupców, podobno hołduie Zamorynowi.

Kranganorſkie żyżne i weſołe, ktòrego M. S. *Kranganor* od Portugalczykòw opanowane, r. 1662 od Hollendrów ſzturmem dobyte i zburzone, ktòrzy kościoły i gmachy publiczne rozwaliwſzy z onych zamek dla ubeſpieczenia ſwego handlu wyſtawili. Nowy *Kranganor* o milę od zburzonego wyſtawiony ieſt miaſtem ſtołecznym tego kròleſtwa daninę płacącego Zamorynowi.

Kochinſkie, ktòrego *M.S. Kochin* 7 baſztami zmocniony, należy do Hollendrów. Król ma pałac mieſzkalny o pół mili.

Portaka Xięſtwo z M. S. tegoż nazwiſka 4 mile długie ubogiemu poddane panu.

Kalikulang inne Xięſtwo ſłyka ſię z Portaką i nie ieſt od niego znacznieyſze.

Koylang abo Kalam trzeci mały kray udzielny, w ktòrym Hollendrzy i Anglicy maią zamki, á Duńczykowie w Erwie dom kupiecki.

Kròleſtwo Trawankorſkie kończy ſię na przylądku Komoryńſkim Niektòrzy twierdzą że niewiaſta częſto tu tron poſiada, który według iednych hołduie Zamorynowi, według drugich Królowi Madury. M. S. *Trawankor* mieſzkany od wielu ubogich Chrześcian, których przodków nawrócił do wiary S. Franciſzek Xawery.

Ten.

chowney i kraiowey zwierzchności zakazane. Ich iednak Teologowie nie ſądzą być zakonu zgwałceniem gdy gra ieſt bez pieniędzy, i teraźnieyſi Perſowie bawią ſię dla rozrywki ſzachami, warcabami, koſtką na nożce biegaiącą, kartami od naſzych rożnemi &c, Perſowie ſobie przypiſuią wynalazek ſzachòw, ale podobnieyſza rzecz do prawdy, że tey gry nauczyli ſię od Indyanòw.

Wſtrzemięźliwość narodów Azyatyckich ieſtwłaſnością ciepłey krainy. Perſowie dwa razy na dzień iedzą, obiad przed południem, à wieczerzą przed zachodem ſłońca. Obiad ich ſkłada ſię z mlecznych potraw, owocòw i konſitur, na wieczerzy gruntownieyſzych używaią potraw, iako to potaziu z owoców i włoſzczyzny, pieczeni rożnych ale nigdy, albo rzadko wołowey, cielęcey lub zwierzynney, iaiec, iarzyn a nayczęściey owſzem zawſze kaſzy ryżowey nazwaney *pilau* z mięſem gotowaney; prowincye południowe ciaſta ryżowego mięſem przekładanego używaiąc obchodzą ſię bez chleba, w północnych zaś pieką chleb pſzenny niekwaſzony na blachach żelaznych na palec tylko gruby; iedzą na ſtołach kobiercem lub matem zaſłanych bez obruſa, ſerwet, nożòw i

wi-

widelców na porcellenie lub glinianym naczyniu. Łyſzkami długiemi biorą potrawy rzadkie, á palcami mięſne i gęſte. Co tylko z ſtołu ſchodzi, wſzyſtko to ubogim ſię doſtaie. U ſtołu czyſtą piią wodę, po obiedzie kawę, ſorbet napóy z pękowia wierzbowego pędzony. Kawa w domach przedaie ſię kawowych, do których wſzelakiego ſtanu ludzie ſchodzą ſię, wolnie rządy państwa ſprawuiących bramuią. Dekokt makowy ieſt także Perſów napoiem, na chwilę rozweſela, á potym w ſen wprowadza twardy. Perſowie częſto zażywaią oppium w pigułkach, w tabace i innym obyczaiem; zdrowie przeto ſię niſzczy, ale zwierzchność kraiowa nie mogła do tychczas zwyczaiu tak ſzkodliwego wykorzenić. Prawo Mahometa wina używać zakazuiące bardziey od Perſów, niż od Turków gwałt cierpi. Perſowie mody nie radzi odmieniaią: odzienia ich ten ſam kſztałt do tychczas zatrzymały, który za Tamerlaneſa miały.

ROZDZIAŁ V.
O Państwach Narodu Arabſkiego.

Jakie ſą granice i podział Arabii?

Arabia

Arabia w Azyi zachodniey na wielkiey półwyſpie położona od zachodu graniczy z morzem czerwonym, miedzymorzem Suez, Paleſtyną i Syryą; od północy z Eufratem i morzem Perſkim; od wſchodu z oceanem; od południa z przeſmykiem Babel-Mandel, długa ieſt z południa na północ mil 420, á ſzeroka mil 360. Poſpolicie ią dzielą na 3 wielkie części: na Arabią opoczyſtą, puſtą i ſzczęśliwą, nad któremi Turczyn i różni udzielni panuią Arabſcy Serifowie.

Ktore ſą znacznieyſze miaſta Arabii Opoczyſtey?

Arabia Opoczyſta tak nazwana od M. S. *Petra* miedzy dwiema okopami zbudowanego, przedtym od Ammonitów, Moabitów, Madianitów, Idumenów i Amalecytów znaiomych z Piſma S. narodów mieſzkana, cudami Boſkiemi podczas czterdzieſtoletniey Iſraelitów wędrowki wſławiona, Turkom poddana M. S. *Krak* u dawnych *Petra*. *Ailach* i *Tor* ſą dwa miaſta nad dwoma wybrzezami morſkiemi oſiadłe. O mil 2 od Toru ieſt klaſztór Mnichów Greckich, á przy nim ogród *Elim*, na którym ſiodmy był oboz ludu Bożego, gdzie Moyżeſz wodę oſłodził, która do tychczas ciecze, ale

do przyrodzoney powróciła gorzkości. Za pustynią *Sin* leżą dwie sławne góry, iedna nie daleko drugiey: *Sinai* i *Horeb*.

Jakie są miasta w Arabii pustey?

Arabia pusta od Arabów błąkaiących się zrzadka mieszkana, udzielnym kilku Emirom poddana, na mappach dla wiadomości granic nie dobrze iest opisana. W niey miasta stołeczne królestw małych abo Emirostw są: 1) *El-Katif* M. S. Emirostwa tegoż nazwiska nad morzem Perskim nie daleko wyspy Baharin połowem pereł sławney, z których doehodem dzieli się Emir z Królem Perskim. Wyspa *Heger* oblana morzem i odnogą Eufratu, żyzna naybardziey w drzewa palmowe długa na mil 50 należy do Emira. 2) *Maskat* M. S, Emirostwa, tegoż imienia abo inaczey Omańskiego nad morzem Indyiskim mocnemi wałami i zamkami opasane, wielce handlowne. Inne miasta są: *Oman*, *Tsur*. *Ganga* &c: 3) Miasta *Maskalat*, *Julfar*, *Wodana*, *Mahrab*, *Yamama* &c: są stołeczne Emirostw abo Xięstw udzielnych we środku Arabii pustey położonych.

Ktore państwa Arabia szczęśliwa zamyka?

W Arabii od żyżności kraiu szczęśliwą na

nazwaney, oceanem i czerwonym morzem oblaney udzielne zamykaią się dwa państwa nazwane Serifowstwa: Mekkańskie i Medyńskie i 3 królestwa: Yemeńskie, Hadramutańskie i Fartackie. Xięstwa czy Seryfowstwa Mekańskiego M. S. *Mekka* na rowninie płoney osadzona i górami opasana, 10 mil od morza odległa, dawnością założenia, meczetem i urodzeniem Mahometa sławna. *Mekka* Muzułmańskiey wiary stolica pyszni się z meczetu wspaniałego i ofiarami narodów Mahometańskich zbogaconego, który zamyka w sobie kościół nazwany *Kiabé* według powieści Arabów od Abrahama zbudowany, i studnią nazwaną *Zemzem* wielce od Arabów czczoną, Mahometani z przepisu Mahometa raz przynaymniey w życiu powinni nawiedzić meczet Mekański, i ze wszystkich kraiów tu wędruią; corok pięć przychodzi gromadnych Muzułmańskich kompanii, abo karawanów z millionu naymiey ludzi złożonych: ieden z Kairu, drugi z Syryi, trzeci z Persyi, czwarty z Indostanu, piąty z Barbarii. *Jodda* abo *Zibin* nad morzem czerwonym iest port Mekkański należy do Turków. Cesarz Turecki czyni się obrońcą Mekki.

Xięſtwa Medyńſkiego M. S. *Medyna* na 70 mil od Mekki oddalona, grobem Mahometa ſławna. który wieża mała lampami ſrebrnemi ozdobiona i złotogłowem obita obeymuie. Wieża ta w meczet ieſt wpuſzczona wſpaniały, a grób wſpiera ſię na cienkich z czarnego marmuru pilaſtrach gankiem otoczony ſrebrnym i wiſzącemi na nim z tegoż kruſzcu lampami. *Yamba* port Medyny żołnierzem Tureckim oſadzony. *Madyan* także nad morzem, *Hegr* miedzy ſkałami.

Kròleſtwa Yemeńſkiego dla przedziwney żyżności, wielkich bogactw, łagodności powietrza nayprawdziwiey ſzczęśliwą Arabią nazwać ſię mogącego M. S. *Sonaa* na gruncie opoczyſtym zbudowana, Powietrze tu ieſt miłe, dni nocom zawſze rowne i uſtawiczną wioſną umilone, okoliczne grunta żyżność kawy bogaci. *Muab* zamek królewſki około roku 1711 wyſtawiony. *Betelfaguja* naywiękſze miaſto w kraiu. Naylepſzą na świecie kawę w okolicy tego miaſta zbieraią, którą w Europie zowiemy *Mokańſką*, że z portu Moki wychodzi. *Zibid*, *Gabala*, *Moka* nad morzem czerwonym do którey portu z całego świata okręty zawiiaią. *Aden* nad wybrzezem morza Indyiſkiego. Kro-

Kròleſtwa Hadramutańſkiego Turkom hołduiącego M. S. *Schibam*; *Sequira* á podług niektòrych *Chicheri* miaſto wielkie portowe.

Kròleſtwa Fatackiego Turkom także hołduiącego M. S. *Fartach* nad morzem czerwonym na przeciwko wyſpy Sokotry należącey do Sułtana Fartackiego żyżney w aloes na całym świecie naywybornieyſzy. *Dofar*, *Kaxem* abo *Kaſarem*, *Seger* z z portem wygodnym &c. *Tamarin*, *Galanza*, *Beni* ſą miaſta wyſpy Sokotry.

Jakie ſą własności powietrza, grunta, urodzaie, handel Arabii?

Arabia po części w krainie podſłoneczney oſiadła ieſt kraiem płonnym i nieurodzaynym. Ta część, która ſię z morzem ſłyka czerwonym przez mil 300 długości, á 10 do 12 ſzerokości, pola dzikie i piaſzczyſte zawiera; część północna i wſchodnia grunt twardy i opoczyſtemi przecięty gorami na widok ſtawi, ſama tylko południowa w nieiakiey od morza odległości okrywa ſię laſami kokoſowemi, palmowemi, kadzidłowemi, drzewinami kafowemi, aloeſem, mirrą i drzewem balſamowym. Wſzyſtkie tey części Arabii doliny i pagórki żyżne wydaią urodzaie. Arabia obſituie w rożne

żne rośliny pachnące i lekarſkie, w owoce, ryż, pſzenicę, ięczmień większy od naſzego, w daktyle, w dzielne konie, muły, oſły, wielbłądy &c.

Jakie ſą przymioty i charakter Arabów?

Arabowie ſą wzroſtu miernego, chudzi i ogorzali. Mieſzkaiący na wſi, lub błąkaiący ſię po piaſczyſtych puſtyniach bawią ſię złodzieyſtwem i rozboiem; oſiadli w miaſtach maią ſię do handlu, nauk, mianowicie aſtronomii i lekarſtwa; z przyrodzenia poważni mówią mało, mòwiących w poſiedzeniu nigdy nie przerywaią, mówiąc żadnych geſtòw nie używaią, ſprzeczek ſię nie dopuſzczaią, w rozmowach ſkromni i łagodni, naymnieyſzych obraźliwych ſłów ſię wyſtrzegaią, urazy cierpliwie do czaſu znoſzą, ale gdy te pewney dobiera miary, zemſta ich ieſt ſtraſzna, gniew nieubłagany. Prożno na całym świecie zabobonnieyſzego ſzukać narodu nad Adabſki, zwłaſzcza w chorobach i przeciwności. Nie zbywa im na dowcipie. poięciu żywym i byſtrości rozumu, te iednak zacne przymioty polorem nie tarte, żadnym nie wſławiły narodu Arabſkiego wynalazkiem.

RO-

ROZDZIAŁ VI.

O Państwach na wyſpach oceanu Indyiſkiego zaſiadłych.

Ktòre państwa Azyatyckie zaſiadły na wyſpach?

1) Ceſarſtwo Japońſkie na wielu wyſpach oceanu wſchodniego, 2) Kròleſtwa wyſp Sądzkich, i Moluckich, 3) Ceſarſtwo Ceylańskie, 4) Króleſtwo Maldywſkie.

Z których kraiów ſkłada ſię Ceſarſtwo Japońſkie?

Ceſarſtwo Japońſkie zamyka wiele wyſp odkrytych r. 1542 od Portugalczyków morſką nawałnością tu zapędzonych, miedzy ktòremi 3 ſą znacznieyſze: Nipon naywiękſza, która Europeyſkim obyczaiem wymawia ſię Japon i daie nazwiſko całemu Ceſarſtwu. Suikok abo Xima; Sikok abo Xikoka, Trzy te wyſpy niezliczonemi prawie mnieyſzemi otoczone i brzegami niedoſtępnemi przeciwko morſkim nawałnościom i nieprzyiacielſkim naiazdom obwarowane maią na połnoc ziemię Yeſſo i część Tartaryi, na zachòd Koreę i Chiny, na wſchòd nowy Mezyk i Kalifornią, na

po-

południe morze Chińſkie. Długie ſą mil 250, ſzerokie 80. Cała Monarchia dzieli ſię na 66 wielkich prowincyi, a te na 604 powiaty; z tych niektòre należą do korony, drugie do panów kraiowych. Oprocz wyſp Japońſkich, pod panowaniem Ceſarza Japońſkiego zoſtaią inne kraie.

Ktòre ſą znacznieyſze miaſta Japońſkie?

Na trzech wyſpach Japońſkich liczą 13 tyſięcy miaſt naſiadłych, á miaſteczek, i wſiow prawie bez liczby, bo te nieprzerwanym ciągiem oſiadły przy drogach od iednego miaſta do drugiego idących. Miaſteczka wſzyſtkie i wſi nie maią tylko iednę ulicę, to ieſt drogę Ceſarſką, domy też wieyſkie nie wiele warte, cztery ściany z drzewa proſtego, niſkie, wapnem z ziemią zmieſzanym obrzucone i ſłomą nakryte ſą licznych familii Japońſkich mieſzkaniem. Maty od ulicy zawieſzone zakrywaią przed przechodzącemi co ſię w domu dzieie. Miaſta naywiękſze nie ſą ani murem, ani ſypanym otoczone wałem, rzadko przekopem abo płotem. Ulice wąſkie i nie brukowane ale pod ſznur ciągnione na krzyż ſię przecinaią, i kończą na drewnianych wrotach ktòre ſię zawſze na noc zamykaią; wzdłuż domów dla piechoto idących daią ſię wzgór-

wzgórki cioſanym wyſłane kamieniem. Po śrzodku każdey ulicy mieyſce znayduie ſię ogrodzone, w ktòrym chowaią ſię narzędzia i ſłatki do gaſzenia pożarów w Japonii bardzo częſtych.

M. S. całey Monarchii *Jedo* nad miałkim morſkim wybrzeżem i rzeką 5 uściami do morza wbiegaiącą i pięknemi moſtami zaſłaną. W tym mieście mieſzka Kuba abo Ceſarz świecki ze wſzyſtkiemi państwa radami i przedniemi panami, którzy pół roka naymniey przy dworze bawią ſię á wyieżdżaiąc dzieci w zakład wierności zoſtawuią. *Meaka* dawna Japonii ſtolica Dairy abo Ceſarza duchownego rezydencya w ròwninie oſiadła roſkoſzney, Kaempfer liczył w tym mieście r. 1691, 6220 bożnic, 137 pałaców, 1858 ulic, 13879 domòw, 87 moſtów, ktòre łączą rożne miaſta kwatery trzema rzekami oblane, á na końcu miaſta z ſobą ſię zbiegaiące.

Ozaka mocnym obroniona zamkiem, w którym dochody prowincyi zachodnich i ſkarby Ceſarza złożone ſą świeckiego. *Nangazak* nad głębokim wybrzeżem oſiadły. Iedno to ieſt miaſto kupcom Hollenderſkim otwarte, to ieſt w porcie tego miaſta ieſt wyſypana wyſpa, na którey zamknięci Hol-

Hollendrzy ciężkie cierpią więzienie osłodzone iednak handlem zyskownym. *Firanda* od Hollendròw przedtym tu kupczących gmachami Europeyskiemi ozdobiona &c.

Które kraie cudzoziemskie należą do Kuby abo Cesarza Japońskiego świeckiego?

1) Wyspy połnocne od Chińczyków *Lieou-Kieou*, od Europeyczykòw *Liquejo*, od Japończykow *Riuku* nazwane, 7 tych wysp, á miedzy niemi naywiększa Tanaxuma, płacą czynsz Cesarzowi Japońskiemu. Obfituią w ryż, zboże i owoce. Obywatele z przyrodzenia weseli kochaią się w muzyce i tańcach, graią na ròżnych instrumentach, bawią się naywięcey roli uprawą dwa żniwa na rok przynoszącey i ryb łowieniem.

2) *Tsiosina* prowincya w Korei nad morzem położona płaci daninę Japończykom, ktòrzy ztąd ciągną stokwisz i inne ryby, ròżne owoce, á naybardziey korzeń Gingseng.

3) *Jesso* abo *Jeso* abo *Jesogasima* wyspa zawoiowana od Jerytoma Wodza Japońskiego, ciemnemi zarosła lasami, strona iey południowa zostaie w poddaństwie Cesarza Japońskiego, ktòremu czynsz płaci futrem i solonemi rybami.

4) Kray od Moskalów nazwany *Kurylski* za Jeso miedzy stopniem 41 i 60 szerokości północney położony.

5) Wyspy *Ginsyma* to iest srebrna i *Kinsyma* to iest złota od Niponu na wschòd mil 150 usunione, obfituią w minery złote i srebrne. Hiszpani i Hollendrzy daremnie kusili się o odkrycie i podbicie tych dwuch wysp bogatych.

6) *Fatsisyce* wyspy ku południowi osiadłe. Fatsisya daiąca innym mnieyszym nazwisko iest naywiększa, na którą Cesarz złoczyńców przeciwko swemu maiestatowi występnych posyła, ci z pracy rąk swych żyią i naypięknieysze tką Japońskie bławaty. Brzegi wyspy tak są wysokiemi i ostremi skałałami otoczone, że żadnego do niey niemasz weyścia. Gdy iednego złoczyńce przywiążą, do kosza wsadzonego, á gdy wiele z batem na skałę winduią.

Jakie są własności kraiu Japońskiego?

Powietrze dalekie od łagodności zimie nayostrzeyszym mrozom, lecie nieznośnym podlega upałom, á przez Czerwiec i Lipiec ustawicznym prawie deszczom; nawałnice, grzmoty, pioruny, i trzęsienia ziemi gwałtowne są w Japonii, straszne i zwyczayne. Gòry ogniste nieprzestannie wyrzucaią ognie

gnie i dymem kurzą ſię ſmrodliwym. Na morzu Japońſkim zawſze nieſpokoynym ſtra ſznych zatopów abo wirow pełnym częściey niż na każdym innym widzieć ſię daią wieże wodniſte, abo wały popiętrzone, co ſię pod ſame obłoki podnoſzą i maſzty łamią okrętowe, także chmury czarne okrągławe, ktòre wſchodzące i zapadaiące ſłońce otaczaią żegluiącym ſzkodliwe. Tak niewygodne powietrze ieſt iednak arcyzdrowe, zaraza morowa rzadko kray trapi, wiek długi zwyczayny, niewiaſt płodność ieſt wielka,

Grunta Japońſkie gòrzyſte, twarde i ſiarczyſte wielkiey potrzebuią pracy do wydania zboża; na wielu mieyſcach braknie na wodzie ſłodkiey do picia i obywatele muſzą używać wody gorącey z cieplic w tym kraiu zagęſzczonych. Z gòr naywięcey ſkaliſtych i niedoſtępnych ſpadaią rzeki tak byſtre, że na nich moſty ſtawione być nie mogą, z tych rzek wezbranych powodzie rozlane pola oſiewne zatapiaią i żniwa niſzczą. W górach znayduią ſię ſzyby złote, ſrebrne, miedziane, żelazne, á naywięcey ſiarczyſtych, z których dwie części zyſku idą do ſkarbu Ceſarſkiego, a trzecia dla kopiącego. W rzekach piaſek złoty ieſt poſpolity, á przy brzegach morſkich perły czerwone

ne od białych nie podleyſze ſię poławiaią. Zwierzęta leśne w kraiu tak naſiadłym i uprawnym ſą rzadkie; znayduią ſię iednak w laſach niedzwiedzie, dziki, liſy, wilki, ſarny, pſy dzikie, małpy i zaiące. Ponieważ Japończycy nie iedzą ani mięſa, ani mleka, nie dziw, że to tylko chowaią bydło, którego do uprawy roli i dźwigania ciężarów potrzebuią. Ptaſtwo domowe, że go cale abo rzadko iedzą ieſt rzadkie iako nie potrzebne. Około drew i roślin, z których owocu żyią, naywiękſze Japończycy maią ſtaranie. Drzewem morwowym kray zaſadżony, bogaty przynoſi w iedwabiach towar; drzewo *Koadſo* do morwy podobne ieſt arcypożyteczne, z niego Japończycy kręcą powrozy, knoty, grube odzienie i cienki papier. Drzewo *Ureſia* wypuſzcza ſok tłuſty, który ſtaie ſię pokoſtem rożnym od Chińſkiego, Herbata w Japonii rośnie i ieſt w wielkim używaniu. Japończycy nie nalewaią na iey liście wody wrzącey, ale na proch ſłuczoną rzucaią do wody. W Japonii nie znaią iabłoń i iabłek, á ieden tylko znayduie ſię gatunek gruſzek zimowych. Winne grona ſą rzadkie i nie dochodzą, limonie ſkąpo ſię rodzą ale cytryny, pomarańcze, morelle, pigwy i brzoſkwinie ob-

obſicie. Poziomki, maliny, wiśnie i inne owoce czerwone żadnego nie maią ſmaku.

Z płodu krainy Japonſkiey wychodzą towary do Azyi i Europy przez Chińczyków i Hollendrów, którzy chociaż pod ciężkiemi warunkami, maią pozwolenie zawiać do Nangazaku. Chińczykom nie wolno nad 70 batòw ſprowadzać, á Hollendrom nad 300.000 taelow to ieſt 420,000 talerów bitych. Chińczykowie zyſkuią na cukrze, który wprowadzaią 100 na 100, a Hollendrzy 95 na 100 na miedzi, którą wywożą.

Jakie ſą przymioty i charakter Japończyków?

Japończykowie ſą wzroſtu miernego, głowę maią wielką, nogi i golenie krotkie, cerę oliwkowatą, oczy małe i wklęſłe, nos zadarty, wargi ſzerokie i obwiſłe. Białey płci wdzięki i małżeńſka poczciwość ſą od wielu wędrownikòw wychwalane.

Co ſię tycze przymiotów umyſłu i ſerca, przyznaią Europeyczykowie temu narodowi piękne przyrodzenie, umyſł ſzlachetny, ſerce litościwe i dobroczynne, rozum byſtry, obyczaie łagodne i towarzyſkie. Japończyk w prywatnym życiu oſzczędny, ſtara ſię być na publicznym widoku wſpaniałym aż do rozrzutności; naymniey-

ſzą

ſzą podłość za naywiękſzą poczyta hanbę; zuchwały bez miary, odważny aż do zuchwałości nieſzczęście z nieporownaną znoſi cierpliwością, życiem lekce waży i dla lekkiey przyczyny dobrowolną ſobie śmierć zadaie; dla tey przyczyny i innych można go nazwać Angielczykiem Azyatyckim. Mściwy nad miarę i wſzelkie wyrażenie zdaie ſię odmieniać częſto przyrodzenie ſwoie ſtaiąc ſię ponurym, chytrym i okrutnym. W otworzyſtości, rzetelności i nieubieganiu ſię o zyſk żadnemu Japończykowie nieuſtępuią narodowi; dowcipni i ciekawi, kochaią ſię i ćwiczą w naukach, chociaż onych z gruntu nie znaią ani poymuią. Kochaią oyczyznę, ſzanuią zwierzchność kraiową i urzędy od niey uſtanowione i ſtatecznie trwaią w oyczyſtym bałwochwalſtwie. Niepowściągliwość w tym kraiu wielka żadnym nie podlega prawom ani karom, dla tego po wſzyſtkich rozlewa ſię ſtanach. Niemaſz narodu na świecie niepowściągliwſzego. Pokarmem zwyczaynym Japończykòw ieſt ryż, wielorybie mięſo, oſtrygi, rośliny i korzonki ogrodowe, polne i morſkie, ciaſta z mąki pſzenney, bobowey i z korzeni uſuſzonych, cukry i owoce; wyiąwſzy ſarny i niektòre ptaſtwo domowe niektòrym ſektom

po-

pozwolone, używanie wſzelakiego mięſa powſzechnie ieſt zakazane.

Napoiem zwyczaynym ieſt herbata i piwo z ryżu pędzone mocne i głowę zawracaiące *ſiacki* nazwane. Inny ieſzcze maią Japończykowie napoy, który z śliwek tłoczą. Na publicznych ucztach każdy gość ma właſny ſtolik, ktòry z nowemi potrawami ſię odmienia. U ſtołu i na wizytach ſiędzą na nogach na krzyż złożonych, po ſtole piią herbatę, ſpiewaią pieśnie, zadaią ſobie gatki i innemi uczciwemi zabawiaią ſię rozrywkami miaſto gry przypadkom i ślepemu podległych ſzczęściu, á narodowi temu nieznaiomych. Wizyty przyimuią w bogatych, á oddaią w podłych zwyczaynie z atłaſu czarnego ſzatach, których długość ieſt podług zacności urodzenia, im oſoba ieſt godnieyſza, tym ſzata ieſt dłużſza. Ubiór białogłowſki podobny ieſt męſkiemu. Damy noſzą ſzatę długą z ogonem po ziemi ciągnącym, á pod nie kładą kamizele cienkiego bardzo bławatu: im oſoba ieſt zacnieyſza, tym więcey takowych noſi kamizelek, pierwſzey godności damy nad 100 ornych na ſię wdziewaią, ſzatę ſpinaią paſem ſzerokim w kwiaty i różne figury ſztucznie tkanym, ktòry mężatki wiążą z przodu, pan-

panny z tyłu. Wſzyſtkie białogłowy głowę zdobią ſamemi treſionemi włoſami, różnie iednak według ſtanu i godności; gminne ściągaią włoſy na śrzodek głowy i zbieraią ie na igłę; godnie urodzone trefią ie z tyłu i wypuſzczaią ſzypeł wiſzący, z lewey ſtrony głowy trochę nad uchem zatykaią iglicę znacznie na twarz wyſunioną, na ktorey końcu wiſi perła abo dyament, á u uſzu kolczyki perłowe. Zyią Japońſkie damy zamknięte, bardzo rzadko widzieć ſię daią męſzczyznom i wtenczas zakrywaią twarz i ręce długim kwefem, ledwie kiedy z domu bywaią wypuſzczane, gdy to ſię zdarza, nieſione ſą i wſzyſtkie ich ſłużebne w zakrytych norymonach to ieſt lektykach. Ieżeli idą piechoto, co ſię rzadzey ieſzcze zdarza, liczny ie otacza orſzak ſłużebnic, iedne nioſą pań ſwoich pantofle, drugie rękawiczki, inne chuſtki, wachlarze, baldakinki, kleynoty, konfitury &c,

Męſzczyzny golą przednią część głowy, á zapuſzczaią długiemi włoſami tylną; lud poſpolity przeciwnym obyczaiem tył głowy goli, á przòd zapuſzcza; wſzyſcy z brody włoſy wyrywaią, kapeluſzòw, ani żadnego głowy nakrycia oprocz podròży nie używaią. Obuwie ſzlachty ſą buty kròtkie abo pantofle lakierowane.

Jakie wyſpy leżą na południe wyſp Japońſkich?

Wyſpy Maryańſkie od Magellana r. 1520 znalezione, á od imienia Królowey Hiſzpańſki Maryi - Anny nazwane rozciągaią ſię na mil 150, leżą w kraiu podſłonecznym, zbytnim iednak nie podlegaią upałom. Powietrze czyſte, zdrowe, i zawſze pogodne do długiego obywatelom dopomaga życia. Obſituią w owoce, zioła, ryż, paſtwiſka i różną żywinę. Obywatele przed przyiściem Hiſzpanów ognia nie mieli ani znali: ſą przemyślni, hardzi, lekkomyślni i otyli chociaż ſamemi tylko żyią korzonkami. Hiſzpani na wyſpie Guan lichą nakſztałt miaſteczka maią oſadę dwoma zamkami warowną.

Wyſpy Filipińſkie od Magellana odkryte, á od imienia Filippa II Króla Hiſpańſkiego nazwane leżą w krainie podſłoneczney; powietrze panuie tam gorące i razem wilgotne, dla tego nie zdrowe; grunta urodzayne obſituią w różne zboża; góry w złoto, ſrebro i inne kruſzce, á brzegi morſkie w perły; laſy zawſze zielone w różną żywinę, w małpy wielkie i ſrogie, bawoły &c, gòry ogniſte wyrzucaią materyą ſiarczyſtą, i częſte ſprawuią ziemi trzęſienie; obywatele ſą Hi-

Hiſzpanii i inni przychodniowie; rodacy czarni mieſzkaią miedzy gòrami i w iaſkiniach, dzicy i okrutni z przyrodzenia, Hiſzpanom nieubłaganemi ſtawią ſię nieprzyiaciołmi. Filipiny tak ſą liczne, że onych na 1200 rachuią; znacznieyſze ſą: Mindanao, ma właſnego króla dannika Hiſzpanów; Paraga, S. Jan udzielnego ma króla; Cebu, Mindora, á miedzy wſzyſtkiemi naywiękſza Manilla od M. S. nazwana, ktòre Hiſzpani zbudowali, i rząd duchowny pod Arcybiſkupem, á polityczny pod namieſtnikiem królewſkim oſadzili. Port *Cavita* obſzerny zawſze pełny ieſt okrętów naywięcey Chińſkich.

Gdzie leżą wyſpy Sądzkie i ktòre w nich ſą państwa?

Wyſpy Sądzkie od przeſmyku morſkiego Sondy miedzy Sumatrą i Jawą płynącego nazwane, na zachòd wyſp Moluckich około ekwatora położone znacznieyſze ſą: Sumatra, Bornea, Jawa; mnieyſze Bala, Madura, Banka i inne ktòre żeglugę trudnią i niebeſpieczną czynią.

Sumatra na południe wybrzeża Bengalſkiego położona dla częſtych gòr, iezior, bagnów i deſzczòw od Czerwca do Pazdziernika uſtawicznych nie zdrowa, obſituie w

ryż, pieprz, bawełnę, gumy drogie, orzechy Indyiſke, woſk, miòd, indych, w ſzyby złote, cynowe, w ſiarkę i drogie kamienie &c, dzieli ſię na 6 króleſtw, kòrym daią nazwiſka miaſta ſtołeczne: *Achem*, *Andigra*, *Jamba*, *Palimban*, *Manikaba*, *Indapura*.

Króleſtwo Achemſkie udzielne zaſiada koniec pòłnocny wyſpy i rozciąga ſię w zdłuż na mil 80. obfituie w ryż, owoce, bydło i ſiarkę. Zwierzchność kraiowa kazała wſzyſtkie pieprzowe powyrywać drzewka, aby mieyſca ryżowi do wyżywienia kraiu potrzebnemu nie zabierały. W górach które śrzodek kraiu zalegaią, hordy ludzi dzikich wolności ſwoiey dochowuią. M. S. *Achem* o pòł milę od morza na mieyſcu błotniſtym zaſiadłe i bagnami, któremi ſię otacza oraz rzeką warowne. Wſzyſtkie domy, aby wezbraniem morza nadzwyczaynym ſię nie zalewały, budowane ſą na ſłupach 10 ſtóp wyſokich; podczas wylewów od iednych do drugich domòw na łodziach tylko przebrać ſię można. Pałac królewſki o pòł mili leży od miaſta, głębokim i ſzerokim otoczony przekopem, wyſokim ſzańcem i gęſtym drzewem zaſłoniony, z kamienia wybudowany, pięknemi ſalami, roſkoſznemi ogrodami, á w nich piramidami, kanałami, przepy-

pyſznemi grobami &c ozdobiony. Port i brzegi morſkie rożnemi twierdzami ſą ubeſpieczone. Inne miaſta na pomorzu wſchodnim: *Pedir* ma okolicę w ryż i iedwab obfitą, *Pacem i Deli* przedtym ſtołeczne króleſtw podbitych; na zachodnim zapomorzu: *Daya*, *Labo*, *Barro* &c.

Andigra M. S. kroleſtwa Hollendrom daninę płaci. *Jamba* M. S. króleſtwa, o którym mówią iż ieſt bogatſze od Achemſkiego. Hollendrzy zamek twierdzą ſwą oſadziwſzy naród ſwóy uczynili całemu państwu poważnym.

Palimban M, S. kròleſtwa od Hollendròw r. 1659 zrabowane i zburzone. Kray obfituie w pieprz, woſk, miòd, cukier, ſandarakę, złoto, ktòre zakupować maią przywiley mocą otrzymany ſami iedni Hollendrzy.

W króleſtwach *Manikaby* i *Indapury* miaſta nadmorſkie: *Podang*, *Priaman*, *Tika*, *Paſſaman* ſą pod mocą Hollenderſką. Na tymże zachodnim pomorzu oſady Angielſkie ſą: *Machomoka*, *Bantal*, *Cattun*, *Jpoa*, *Sillebar* i zamek *Marlborug* dla beſpieczeńſtwa handlu i oſad. Taż ſtrona zachodnia Sumatry ieſt zatoczona wyſpami Workens, Nias, Montabay, Naſſau, Inganno &c, tę oſtatnią zaſiadaią okrutni i dzicy ludzie, ktò-

ktòrzy wszystkich cudzoziemców bez braku zabiiaią.

Jawa druga wielka wyspa Sądzka długa ze wschodu na zachód mil 200, szeroka mil 20 do 40; dla gruntów niskich, rzek wylewów, bagnów trzciną zarosłych i krokodylów pełnych niezdrowa zwłaszcza dla Europeyczyków, iednakże tak nasiadła, że przeszło 30 millionów czworakiego narodu ludzi: Indyanów, Arabów, Chińczykòw i Europeyczyków żywi. Indyanie srzodek wyspy i połodniowego pomorza niektòre mieysca zasiadaią; Arabowie panuią i naypięknieysze tey wyspy kraie dzierżą; Chińczykowie w Bantamie i Batawii osady swe rozciągnęli; Hollendrzy Batawią i pomorskiemi zamkami całą wyspę osiodłali, ktòra na 5 dzieli się państw: na królestwo Bantamskie na pomorzu zachodnim, Mataramskie we śrzodku kraiu, Cierybońskie w stronie zachodniey, Balambańskie miedzy wschodem i południem, i Batawią abo stolicę kompanii Hollenderskiey na wschod Bantamu położoną.

Królestwo Bantamskie przed przyściem Hollendrów przemożne, moc, handel, wspaniałość teraz utraciło, ledwie mu się zostały 3 miasta: *Anir*, *Tiryassa* i *Bantam*, z lichemi

mi dzierżawami. *Bantam* stołeczne przed założeniem Batawii trzema słyneło iarmarkami, na które kupcy z całey Azyi, Abissynii, Egiptu zbiegali się. *Batawia* zbudowana i kupcow i bogactwa do siebie przeciągnęła.

Królestwa Mataramskiego we śrzodku wyspy położonego od Hollendròw obarezonego M. S. *Mataram* przedtym od 60 tysięcy familii mieszkane. *Ningrat* rezydencya krolewska; miasta nadmorskie od załòg Hollenderskich są strzeżone.

Królestwa Cierybońskiego M. S. *Cieribona* nad morzem. Kray iest rządzony od trzech Sułtanòw razem panuiących.

Kròlestwo Balambańskie na wschodzie położone mężnym i ostrożnym postępkiem obroniło wolności swey nietylko przeciwko Arabom, ale też Hollendrom, ktòrzy nie raz o ten szczupły, ale w złoto, ryż, pieprz bawełnę, owoce różne, konie dzielne, bawoły, kozy i woły od naszych daleko większe obfity kray się kusili, aby bez przeszkody nad Jawą panowali. *Balamban* stołeczne z portem wygodnym okrętom Hollenderskim zabronionym. O mil 5 od morza w zamku mocnym kròl z narodu Indyiskiego mieszka.

Osada głowna kompanii kupieckiey Hollen-

lenderſkiey nad dawnym panuie króleſtwem Jakatrańſkim nie nadto obſzernym, ale ktòre wſzyſtkie wyſpiarzów ſiły i handel w mocy ſwey trzyma i onemi włada.

Ledwie nie wſzyſtkie nadmorſkie miaſta á trzech króleſtw ſtolice Hollenderſkiego żołnierza oſiodłały oſady. M S. oſady i wſzyſtkich kraiòw Indyiſkich Hollendrom poddanych, oraz ſkład towarów generalny *Batawia* na obalinach Jakatry nad wybrzeżem morſkim na ròwninie zbudowana, od południa wyſoką i długą gòrą zaſłoniona, rzeką na przekopy podzieloną przez miaſto płynącą oblana, wałem kamiennym z 23 baſztami i przekopem głębokim opaſana. To miaſto iedno z naypięknieyſzych na świecie od 100 tyſięcy Europeyczyków i Indyanow mieſzkane ma ulice długie i 30 ſtòp ſzerokie pod ſznur ciągnione i zaſadzonemi częſto we dwa rzędy drzewami zawſze umaione; brzegi rzeki i kanałów kamieniem obłożone do miłych ſłużą przechadzek; na rzece i kanałach 56 ſtoi moſtòw kamiennych; domy Hollenderſkie z kamienia białego zbudowane maią obſzerne dziedzińce i rozkoſzne ogrody. Gmachy publiczne ſą: kościoł S. Krzyża, Ratuſz z pokoiami pięknemi od urzędników mieyſkich mieſzkanemi, ſzpi-

ſzpitale: wielki żołnierſki, ſierocy i Chińſki, *Spinhuis* abo dom poprawy, magazyny publiczne, iadki mięſne, chlebne, iarzynne. Zamek przy uściu rzeki oſadzony czterma baſztami i liczną artylleryą warowny zamyka obſzerny pałac wielkorządzcy generalnego oſad Indyiſkich, w którego ſalach zaſiadaią wielka rada, rada ſkarbowa i inne; apteka ſzafuiąca wſzyſtkim Hollenderſkim i obcym oſadom lekarſtwa, zbroiownie &c. Przedmieścia Batawſkie na pòł mili długie, a za niemi cudnie piękne Hollendròw ogrody, wieyſkie pałace, pola z bagnów na płodne winnice i oſiewną rolą obrocone &c.

Bornea na północ Jawy pod ekwatorem położona z ſamego tylko pomorza Europeyſkim znaioma żeglarzom, obſituie w naywybornieyſzą na świecie kamforę to ieſt żywicę z wyſokiego drzewa płynącą, w pieprz, w drzewa i zioła farbierſkie, w piaſek złoty, dyamenty, w gniazda ptaſze, ktòre ſtołòw Indyiſkich, a ieſzcze bardziey Chińſkich nayſmaczmeyſzemi ſą potrawami, w ryż, legominy, drzewa do budowy okrętów zdatne, zwierzęta ròżne drapieżne, &c.

Które króleſtwa znayduią ſię na wyſpach Moluckich?

Wſzy-

Wſzyſtkie wyſpy na południu Filipińſkich położone nazywaią ſię Moluckiemi od ſłowa Arabſkiego *moluco* kròleſtwo znaczącego; dzielą ſię na większe, a te ſą: Celeba, Gilola, Ceram, Timor, &c, mnieyſze ſą: Ternata, Fidor, Motir, Machian, Bachian, Amboina, Banda, Sologa, Key &c wſzyſtkie obſituią w goździki, muſzkatowe gałki, aloes, ſagu, to ieſt dzikie palmowe drzewo.

Celeba abo Makaſſar na 150 mil wzdłuż z południa na północ ſię rozciąga, gruntami obdarzona żyżnemi, we wſzyſtkie zboża, leguminy, kwiaty cudnie piękne obſituie, dzieli ſię na kilkanaście państw udzielnych, z ktòrych nayznacznieyſze ſą znaiomſze: Celebańſkie, ktòrego M. S. *Bona;* Makaſſarſkie od M. S. *Makaſſar* nazwane; Hollendrzy zbudowali tu mocny zamek dla beſpieczeńwa ſwey powagi i handlu, do nich także należy miaſto portowe *Jompandam.*

Gilola ekwatorem przecięta od hord Indyiſkich mieſzkana, ktòre w miaſtach nadmorſkich handlem i roli uprawą ſię bawią.

Ceram na północy Amboiny bezmała nie wſzyſtka zoſtaie w poddańſtwie kompanii Hollenderſkiey.

Timor 60 mil długa wielu udzielnym pod-

podlega panom. Hollendrzy w kraiu Kupańſkim trzymaią zamek *Konkordyą* od 50 żołnierzy ſtrzeżony. Portugalczykowie maią oſadę *Lafao* ſzańcami warowną. Przy Timorze leżą wyſpy: Lombata, Serbita, Floris, Kumbawa &c.

Miedzy mnieyſzemi Molukami Ternata ieſt nayſławnieyſza chociaż 8 mil ma obwodu, obſituie w ſagu, migdały, pomarańcze, cytryny, tabakę, zoſtaie pod kròlem Kompanii Hollenderſkiey raczey niewolnikiem niż ſprzymierzeńcem.

Tidor abo Tudura większa od Ternaty właſnemu podlega królowi, a ten pod pozorem przymierza Hollendrom. *Motir* i *Machian* dawne kròla Ternaty właſności ledwie nie zupełnie w mocy zoſtaią Hollendròw. Bachian ieſt udzielnym kròleſtwem zamkiem Hollenderſkim *Barnevelt* oſiodłanym. &c Amboina ſzańcami Hollenderſkiemi warowna w goździki obſituie ròwnie iak Banda we śrzodku piąciu mnieyſzych wyſepek oſiadła w kwiat i gałki muſzkatowe żyżna pod iarzmem Kompanii Hollenderſkiey zoſtaie &c.

Jakie ieſt położenie i obſzerność Ceſarſtwa Ceylańſkiego?

Ceſarſtwo Ceylańſkie iednę zabiera wyſpę

ſpę Ceylan nazwaną długą z pòłnocy na południe mil 90, ſzeroką mil około 50 a od brzegòw Koromandelſkich oddaloną na mil 15. Ceylan do trzech należy narodòw: Cingalów, Bedaſow i Hollendròw. Bedaſowie na wiele podzieleni pokoleniów właſnemi rządzą ſię zwyczaiami pod ſtarſzemi w każdym pokoleniu uſtanowionemi, poſiadaią kray równy dwoma gòrami otoczony miedzy wſchodem i pòłnocą.

Cyngalowie naròd ludny Ceſarzowi poddany Ceylanſkiemu, ktòry nad całym panuie kraiem wyiąwſzy kray Bedaſów i miaſta nadmorſkie, ktore Hollendrzy podbili.

Państwo Ceſarza Ceylanſkiego ſkłada ſię z części wewnętrznych wyſpy, dzieli ſię na 42 powiatów, zamyka wiele gòr, miedzy któremi gòra Adamowa *Pic d' Adam* ieſt naywyżſza; we śrzodku kraiu M. S, *Kandy* od Portugalczykow zburzone nie zewſzyſtkim ieſzcze z gruzów ſię podnioſło. *Digligi-nur* mieyſce pałacem Ceſarſkim ozdobione. Miaſta i miaſteczka w całym państwie ſą gęſte i naſiadłe, ale lichemi i nieporządnie rozłożonemi ząbudowane chałupami.

Wſzyſtkie miaſta portowe z pomorzem na mil 15 ku śrzodkowi kraiu pomkniętym po-

poſiada Hollenderſka Kupiecka kompania, mocnym trzyma one żołnierzem oſadzone i twierdzami uzbroione. Te miaſta ſą: *Jafanapatan* na pòłwyſpie w pòłnocy oſiadły z 24 powiatami, i wielkiemi cynamonowemi laſami. Miaſto to wielkie i pięknemi ozdobione gmachami mocny zaſłania zamek. *Manar* wyſepka na zachodzie z miaſtem i zamkiem ubeſpieczaiącym połów pereł. *Kalpentyna* wyſpa także, trzema zamkami obroniona; *Chilawa*, port naywygodnieyſzy w całey wyſpie; *Negumba* zamek dla obronienia, laſu cynamonowego, *Kolomba* ſtolica rządu Hollenderſkiego piękna i obronna z portem nad wybrzeżem morſkim, w ſtronie pòłnocney miaſta naywiękſze cynamonowe roſną laſy; *Pontogala* obronna z portem, *Batekala*, port na wſchodzie, *Trinkemala* nad obſzernym wybrzeżem, obronna i mocna.

Jakie ſą właſności Ceylanu?

Wyſpa Ceylan gòrzyſta, laſami cynamonowemi okryta, ſłuſznie nazywa ſię od Indyanów ziemią roſkoſzy dla obſitości i wielości bogactw, ktòre ztąd wychodzą. Płodem Ceylanu i towarem ſą: orzechy Indyiſkie, miòd, woſk, kardamon, drzewo hebanowe, kawa, pieprz podługowaty, bawełna

na i bawełniane delikatne pod roznemi nazwiſkami płotna, iedwab, tabaka, muſzkuł, cukier, ryż, kość ſłoniowa, ſłonie wielkie w Indyach naydroższe, małpy ludźmi leśnemi nazwane, które na nogach tylnych chodzić nauczone rożne ſamym ludziom właściwe czynią uſługi, a nadewſzyſtko cynamon, który ieſt korą wewnętrzną drzewa na tey tylko wyſpie roſnącego i handel Hollendrów niezmiernemi zyſkami bogacącego, którzy chcąc utrzymać w wyſokiey cenie ten drogi towar, nad million funtów, na rok nie wywożą, nad miarę zebrany palą.

W gòrach Ceylańſkich znayduią ſię rożne kruſzce i drogie kamienie: rubiny większe od Peguańſkich, ſzafiry niebieſkie i białe bardzo twarde, topazy miedzy wſzyſtkiemi wſchodniemi naypięknieyſze. Dyamentów prawdziwych tu niemaſz, ale Cingalowie tak doſkonale bielą ſzafiry i topazy, że częſto ludzie dobrze na tym towarze ſię znaiący kupuią ie za prawdziwe dyamenty.

Jaki ieſt charakter Ceylanczyków?

Bedaſowie Ceſarzowi nie podlegli, ſą biali, ku cudzoziemcòm ludzcy, śmiali, odważni, ale tak zawiśni co ſię tycze żon i còrek, iż za ſamo na nie weyrzenie gotowi ſą za-

zabiiać, mowią bardzo mało, chodzą prawie nago, ſą wzroſłu małego, ale krępi, zwięzli; bronią ich ſą ſtrzały i łuk na pięć łokci długi w końcach okuty, z którego w ziemię utkwionego wypuſzczaią ſtrzały, i miaſto dzidy go używaią. Zyią mięſem ielenim, miodem i owocami, mieſzkaią nad rzekami, ſypiaią na drzewach.

Cingalowie, według Knoxa Angielczyka przez lat 20 na Ceylanie niewolnika, ſą wzroſłu przyſtoynego, łagodni, ludzcy, z cudzoziemcami radzi obcuią, dowcipni, przemyślni, ochędożni, obyczayni i nie dzikiego niemaiący w obyczaiach i ſkłonnościach. Te przymioty i ich ſpoſobność do woyny, odwagę, trzeźwość, wſtrzemięźliwość ſzpeci ſkłonność do kłamſtwa, ſzalbierſtwo, w handlach oſzukanie, chluba i pròżna duma.

Jakie ieſt położenie, obſzerność, żyzność &c: Króleſtwa Maldywſkiego?

Maldywy wyſpy paſmem z północy na południe przez mil 20 ciągnące ſię na morzu Indyiſkim na zachod Ceylanu z tey ſtrony Ekwatora położone, na 13 części na kształt gronòw winnych Atollony nazwanych od natury podzielone i przeſmykami morſkiemi od ſiebie odłączone, rożney ſą wielkości: iedne całe ſą bryłami ogromnych ka-

kamieni, drugie gorami piaſku ruchawego nad ſtrych morza wynieſionego do mieſzkania zgoła nie zdatne, naywięcey ieſt takich, które ſkąpo rodzą ryż, a obficie orzechy Indyiſkie, ktoremi wyſpiarze żyią i handluią. Brzegi morſkie obfitym połowem nadgradzaią zboża niedoſtatek; tu ſię poławiaią konchy *koris* nazwane od Indyanòw i niektórych Afrykańſkich Murzynòw miaſto monety używane. M. S. całego kraiu *Mala* na wyſpie Mali domami z kamienia cioſanego i drzewa kokoſowego zabudowana, pałacem obſzernym kròlewſkim ozdobiona.

Arabowie i rodacy Indyanie narod ſkładaią Maldywſki, ſą oliwkowaci, wzroſtu wyſokiego, koſmaci, zdatni do broni i nauk i dość pomyślnie ćwiczą ſię w Aſtronomii. Niewiaſty znayduią ſię tak białe iak w Europie, włoſy długie przez pierzścień przeciśnione noſzą rozpuſzczone i kwieciem przetykane, długość warkocza przyſpoſobionemi nadſtawiaią włoſami. Oboia płeć rozwięzła w oſtatniey żyie rozpuście. Rząd ſamowładny ieſt przy krolu nazwanym *Raſkwan* ktory piſze ſię Monarchą trzynaſtu prowincyi i 12000 wyſp.

KSIĘ-

KSIĘGA IV.

O AFRYCE

Jakie ieſt położenie, granice, obſzerność i naſiadłość Afryki?

Afryka według Jozefa od Afra wnuka Abrahama, abo według innych z ſłowa Hebrayſkiego kurzawę dla piaſkòw wielkich znaczącego nazwana, wielką ieſt pòłwyſpą miedzymorzem Suez mil 20 ſzerokim do Azyi przytkniętą, graniczy od północy z Europą morzem śrzodoziemnym, od wſchodu z Azyą morzem czerwonym i miedzymorzem Suez, od południa z kraiami nieznaiomemi oceanem Murzyńſkim, á od zachodu z Ameryką oceanem Atlantycznym. Długość iey od przylądku dobrey nadziei do przeſmyku Gibraltarſkiego wynoſi mil około 1500, á ſzerokość naywiękſza z zachodu na wſchód nad mil 1300, na około ma mil prawie 3800. Leży miedzy 1 i 70 ſtopniem długości, á miedzy 37, minut 30 ſzerokości pòłnocney i 24, minut 40 ſzerokości południowey. Naſiadłość Afryki nie ieſt według iey rozległości, podcho-

dzi przecież pod 140 millionów dusz.

Jakie są własności powietrza i żyżność Afryki?

Powietrze Afryki w powszechności wzięte dla upałów kraiom podsłonecznym właściwych iest niezdrowe. Grunta piaszczyste skąpo rodzą wyiąwszy Egipt i niektóre pomorza á mianowicie Barbaryą, gdzie iedne ziarno 100 przynosi. Afryka delikatne wydaie owoce, drogie lekarskie rośliny, iako to senes, kasyą &c i na wielu mieyscach zamyka złote i srebrne żupy. Drapieżne zwierzęta: lwy, lamparty, rysie, słonie, wielbłądy, tygrysy. małpy, dzikie osły &c obficiey w Afryce się płodzą, niż w innych świata częściach. W Barbaryi bydło i owce są osobliwey wielkości i smaku. W rzekach znayduią się kónie morskie i krokodyle, po polach strusie, kameleony i węże niezwyczayney długości i grubości.

Jakiego przyrodzenia są Afrykanie?

Afrykanie są mocni, wzrostu przystoynego, zli, dzicy, okrutni, niewierni, żadnemi naukami nieoświeceni, nie woienni wyiąwszy Egipcyanów i Barbarzyńskie narody. Arabowie którzy w tym kraiu osiedli na brzegach morza śrzodozięmnego używaią broni ognistey, bawią się morskim rozboiem

iem i różnią się cerą i postacią od rodaków. Wszyscy maią twarz ogorzałą, ci zaś którzy cale maią czarną, nazywaią się Murzynami.

Które państwa znaczniejsze zamykaią się w Afryce?

Oprocz Egiptu, o którym rzecz była pod Turcyą, państwa w Barbaryi, Etyopii, Nigrycyi, Kafreryi, Gwinei, i na wyspach zasiadłe w Fryce zamykaią.

ROZDZIAŁ I.

O państwach i narodach w Barbaryi osiadłych.

Barbarya tak nazwana od słowa Arabskiego *Barbar* znaczącego mowę miedzy zębami, które nazwisko iey nadali Arabowie w wieku VII nie mogący dobrze rozumieć ięzyka rodaków, obszerna Afryki północney kraina, oceanem zachodnim, morzem śrzodozięmnym, Egiptem, Nigrycyą otoczona, długa na mil 900, szeroka na 150, powietrzem umiarkowanym i w całey Afryce nayzdrowszym, gruntami na pomorzu w zboże, owoce, migdały, daktyle żyżnemi obda-

darzona, nasiadła iest od Mawròw, Arabòw i Turkòw, ktòrzy dla handlu Chrześcian cierpią i Zydów. Barbarya dobre ma porty, z których wychodzą towary: strusie pióra, zboże ròżne, indych, piasek złoty, skòry, wosk, cyna, korale, i dzielne konie. Obywatele są żwawi, odważni i dowcipni, ale bez nauki i poloru. Niewiasty zrzędne kochaią się w skromności.

Które kraie i państwa zamykaią się w Barbaryi?

Barbarya gòrą Atlas na dwie wielkie dzieli się części: na Barbaryą właściwą, w którey leżą: Cesarstwa Marokańskie, rzeczypospolite Algerska, Tunetańska, Trypolitańska i Barka od Turkòw przyłączona do Egiptu, Biladulgeryda; i Barbaryą południową za gòrą Atlasem osiadłą, ktòra zamyka pustynią Zarę.

Cesarstwo Marokanskie dawna *Mauritania Tingitana* w zachodniey stronie Barbaryi położone składa się z królestw Marokańskiego, Fezańskiego, Tafiletańskiego, Suzańskiego i znaczney części Dary, graniczy na pòłnoc z morzem śrzodoziemnym, na wschód z królestwem Algerskim i dzikim polem Targą, na południe z pustynią Tanagą, na zachód z oceanem Atlantycznym, dłu-

długości może mieć mil 220, szerokości 140. Każde królestwo Monarchią Marokańską składaiące dzieli się na prowincye, w których znacznieysze miasta są:

Marok miasto wielkie, stołeczne Monarchii na òwninie osiadłe wiele z ludności i bogactw utraciło po przeniesieniu się Cesarzòw na mieszkanie do *Mikienezu* nie dawno zbudowanego; *Feza* M. S. królestwa Fezańskiego z 3 miast złożona, ludna i bogata; *Tander* dawna Tingis od Anglików r. 1684 opuszczona; *Tetuan* w którym Anglicy naywięcey żywności kupuią dla Gibraltaru; *Laracha* Hiszpanom r. 1682; á *Magazan* Portugalczykom r. 1769 odebrane; *Sala*, *Saffia*, wszystkie portowe nad oceanem. *Suza* abo *Tarudan*, *Tafilet* miasta stołeczne dwoch królestw, á *Kitewa* prowincyi Dary. Królestwo Sugulmessańskie należało do Cesarza Marokańskiego, ale iest podbite od Arabow, obfituie w zboże, owoce, żelazo, ołów i antimonium. *Melilla*, *Ceuta*, *Pignon de Velez* są miasta obronne Hiszpańskie.

Królestwa Suzańskie, Tafiletańskie i Sugulmessańskie leżą w Biladulgerydzie.

Powietrze w całym kraiu iest miłe, łagodne i umiarkowane, kray słykaiący się z Barba-

baryą i naſiadłością i żyżnością inne przenoſi prowincye: obfituie w zboże, owoce, migdały, figi, rozynki, winogrona, daktyle, cukier, wołk i miòd; góry w złoto, ſrebro i miedź; laſy we lwy w całey Afryce nayſroższe i inne drapieżne zwierzęta; pola zwłaſzcza nie urodzayne okryte ſą ſtruſiami, dromedaryuſzami &c.

Obywatele Ceſarſtwa Marokańſkiego ſą Berberowie abo dawni Mawrowie z Hiſzpanii wygnani, Arabowie, Beduani, Szawianie od Hiſzpanów za panowania Saracenów z Hiſzpanii tu przeſadzonych pochodzący i Zydzi z Hiſzpanii rugowani; Berberowie mieſzkaią pod namiotami, błąkaią ſię po polach, górach i laſach z ſwemi trzodami i brzydzą ſię mieyſkim życiem. Mawrowie Hiſzpańſcy dowcipni prowadzą życie pracowite, bawią ſię roli uprawą, rzemioſłami, handlem i morſkim rozboiem. Arabowie podzieleni na pokolenia mieſzkaią pod namiotami, które z iednego mieyſca na drugie przenoſzą, oddaią Ceſarzowi dzieſięcinę ze wſzyſtkich dóbr ſwych i dochodow. Zydzi ſami iedni prowadzą znaczny handel i ſą litkupnikami wſzyſtkich kupców z tym pańſtwem handluiących. Niewolnicy Chrześciańſcy należą do Ceſarza; ſtan ich ieſt nieſzczę

ſzczęśliwy dla prac cięſzkości, pokarmu nie zdrowego i mieſzkania w lochach podziemnych, w których ich zamykaią. Miedzy towarami ztąd wychodzi kordyban, to ieſt ſkóra przednią ſztuką wyprawiona, którą my ſzafianem od miaſta Safii nazywamy.

Ceſarz Marokańſki piſze ſię Ceſarzem Afrykańſkim i wielkim Szeryfem to ieſt potomkiem Mahometa idącym od Alego zięcia i Fatymy córki fałſzywego proroka, panuie ſamowładnie, naſtępcą ſwym ſtanowi tego z ſwych ſynòw który mu ſię naybarziey podoba, mianuie Muftego ale go nie ma mocy ſkładać; rozbóynicy zdobyczy morſkiey daią mu połowę i wſzyſtkich niewolków, biorąc od niego za każdego 50 talerów. Woyſka iego morſkie ſą ſzczupłe, lądowe zaś liczne nic warte, nie ſą ani dobrze uzbroione ani wyćwiczone.

Rzeczpoſpolita Algerſka u dawnych Numidyą i Mawrytanią Ceſarſką nazwana oprocz króleſtwa Algerſkiego z tey ſtrony góry Atlaſu, ma za tąż ſamą gòrą w Biladulgerydzie prowincye Zabę i Tegorarin, długość kraiu ieſt na mil 175, ſzerokość 150, leży nad morzem śrzodoziemnym i ſtyka ſię z kròleſtwem Tunetańſkim, Marokańſkim &c. Powietrze ieſt umiarkowane,

grun-

grunta w ſtronie pòłnocney żyżne, w innych częściach piaſzczyſte i niepłodne.

Alger (Reſcurum abo Julia Cæſarea) M. S. wielkie, piękne i naybogatſze w Afryce. *Konſtantyna*, *Bonna* przedtym *Hippona*, *Bugia*, *Trzemeczyn*; *Marſalkiwir* i *Oran* miaſta i porty należą do Hiſzpanii, á *Baſtyon* Fracuski do Francyi.

Rząd polityczny Rzeczypoſpolitey Algerſkiey ieſt na kſztałt aryſtokratycznego. Turcy od 260 lat panuiący nad Algerem ſami iedni ſkładaią ſtan ſzlachecki i ſami iedni wchodzą do rządòw. *Dey* zgodnie od żołnierſtwa obrany ieſt Rzeczypoſpolitey głową; ma ſobie przydanych do rządu 4 Sekretarzów nazwanych *Hojas*, i *Kaſnadara* abo Podſkarbiego, z ktòremi ſądzi ſprawy, cło ſtanowi, ſkarbem ſzafuie publicznym, nakazuie podatki. On ſam ma moc ſtanowić pokóy, rozdawać urzędy, karać winnych, abo onym winę odpuſzczać, i wſzyſtkie ſprawy publiczne rozrządzać, oprócz ſpraw należących do wiary, które w mocy ſą duchowieńſtwa. Liczą tu na 12 tyſięcy Turków, krórzy wſzyſcy żołnierſką odprawuią ſłużbę i maią prawo do naywyżſzych urzędów. Pobiſurmanieni Chrześcianie temiż ſamemi ſzczycą ſię przywileiami co

co i Turcy, gdy ſłużbę przyimuią żołnierſką i ſtanowią ſię z Turczynkami abo niewolnicami Chrześciańſkiemi; á zaś tak Turcy iako poturczeni Chrześcianie tracą prawo do urzędòw poymuiąc w małżeńſtwo niewiaſty Mawrſkie abo Arabſkie, z takiego poſtanowienia ſpłodzone dzieci nazywaią ſię *Kulolis*, mogą ſłużyć woyſkowo ale do urzędòw maią przyſtęp zabroniony. Dzieci *Deja* ſą także nieſpoſobni do ſprawowania urzędòw Rzeczypoſpolitey. Obywatele tego kraiu dzielą ſię na Turków, Arabòw i Mawrów. Turcy czynią ſtan ſzlachecki panuiący, Arabowie i Mawrowie ſą niewolnikami Turków. Sułtan Turecki żadney nie ma w Algerze władzy polityczney i nie trzyma Baſzy; poſyła iednak do rządow duchownych Muftego.

Rzeczpoſpolita Tunetańſka u dawnych Afryką właściwa oblana od północy morzem śrzodoziemnym, ſtyka ſię z kraiami Algerſkim, Trypolitańſkim i ròżnych narodów Arabſkich.

Tunis abo *Tunet* M.S. wielkie i bogate z zamkiem Guletą broniącym weyścia do portu. *Kairoan* ſławne w hiſtoryi miaſto od Saracenòw zbudowane, teraz upadłe. *Porto-Farino* abo dawna *Utyka*. O 3 mile od Tu-

Tunetu ſą rozwaliny ſławney Kartageny, która tak długo z Rzymem, o pierſzeńſtwo walczyła. *Tokorta* M. S. króleſtwa w Biladulgerydzie płacącego daninę Tunetanom.

Po długich woynach i kłótniach przez lat 160 Mawrowie Turkom odebrali naywyżſze Rzeczypoſpolitey rządy, które ſprawuiący nazywa ſię Bey i ieſt udzielnym panem. *Dywan* ze wſzelkiey wyzuty władzy może Beyowi przekładać potrzeby kraiu abo poddanych uciemiężenie. Baſza Turecki przy mierney zachowany penſyi, bynaymniey nie wtrąca ſię do rządów,

Kray Trypolitańſki leży nad morzem śrzodoziemnym i ſtyka ſię z Derną, Zarą, Gadumą, Tunetem &c.

Tripol ieſt M. S. handlowne i mocne. *Leeda* przedtym Leptis, *Zoara* &c. Rząd tey Rzeczypoſpolitey ieſt aryſtokratyczny. Dey ieſt głową dywanu i woyſka Hetmanem. Wſzyſtkie te trzy Rzeczypoſpolite bawią ſię morſkim rozboiem i onym ſię bogacą. Narody, które chcą ſię uwolnić od ich napaści, muſzą bogatemi opłacać ſię im upominkami.

Biladulgeryda na południe Barki, Tripolu, Algeru i gòry Atlas obrocona, od Egi-

Egiptu ciągnie ſię do morza Atlantyckiego, grunta ma piaſzczyſte i nieurodzayne, iedynym kraiu bogactwem ſą daktyle, ſtruſie i wielbłądy. Arabowie Biladulgerydy obywatele na kſztałt Szwaycarów na ſłużbę żołnierſką różnym naymuią ſię potencyom, iedynie ſię bawią ſtrzelaniem i łowieniem ſtruſiow, ktòrych mięſo iedzą, a piòra przedaią. Z zachodu na wſchód 8 leży krain, które Biladulgerydę ſkładaią: 1) Kròleſtwa Suzańſkie 2) Tafiletańſkie z prowincyą Darhą należą do Ceſarza Marokańſkiego, 3) Sugulmeſſanſkie wybiwſzy ſię z mocy Ceſarza Marokańſkiego pod Arabów zoſtaie panowaniem, 4) Tegorarin ludnemi wſiami i mocnemi zabudowany zamkami czynſz płaci Algerczykom, równie iako, 5) kray Zab żyżny, ale wody niedoſtatek cierpiący. którego M. S. *Peſkara* pod Atlaſem zaſiadła. Kray *Mezab* należy do Zabu zamkami i gęſtemi wſiami zabudowany, 6) Biladulgeryda właściwa legowiſko ſzarańczy z M. S. *Truſerą* w żyżnym kraiu w daktyle, położoną. Króleſtwo Tokortańſkie pod hołdem zoſtaiące Tunetanów w tym leży kraiu równie iak Gadumańſkie z M. S. *Gadumą*, które wybiło ſię z mocy Tripolitanow, 7) Króleſtwo Fezzeńſkie hołdnie Tripoli.

politanom. Na wſchodzie tego kròleſtwa leży kray *Raſſem* abo ſkamieniały do mieſzkania niezdatny, 8) Krainy Uguela i Siowa wchodzą do Barki. Siowa rządząca ſię wolnie płaci czynſz Tripolitanom. W bliſkości była ſławna Jowiſza Hammońſkiego bożnica.

Dzikie pola abo puſtynia Zara według innych *Sahara* mniey ieſzcze niż Biladulgeryda naſiadła dla ſtep dzikich i piaſzczyſtych równin okiem niedoścignionych, od Arabòw morzem nazwanych piaſzczyſtym, ktòre wiatrem poruſzone ćmią ſłońce i gromadne zaſypuią karawany. Dawni Garamanci mieſzkali w ſtronie tey krainy wſchodniey, á Getulowie w zachodniey. Położenie iey ieſt miedzy górą Atlaſem, Egiptem, Nubią, Nigrycyą i oceanem; długość ze wſchodu na zachód mil 800, ſzerokość nayweiększa 300. Powietrze ieſt zdrowe ale nieznośnie gorące, grunta płonne, oprocz daktylòw, nic prawie nie wydaią. Poſiadaią ią dawni Afryki rodacy Mawrowie i Arabowie na pokolenia podzieleni i królikom mnogim poddani. Kraiopiſarze poſpolicie na 5 ią dzielą części, które ze wſchodu na zachód takim ciągną ſię ſzykiem 1) Berdoa 2) Lemta: 3) Terga, 4) Zuenziga, 5) Zanhaga.

Ber-

Berdoa ſtyka ſię z Egiptem ma 3 miaſteczka i wſi kilkanaście.

Lemta puſta i zgoła nieurodzayna, z którey w hiſtoryi ſławni Almorawidowie w wieku XI wyſzedłſzy, założyli mocną monarchią w Maroku i Hiſzpanii.

Terga obſituie w wodę, paſtwiſka, mannę i daktyle.

Zuenziga ſucha i piaſzczyſta obſituie w ſòl kopaną, którą karawanami prowadzą do Maroku i Tombutu.

Zanhaga zachodzi do morza, które przylądki Mirik, Boiador i Nun biały okrąża; kray to ieſt zgoła płonny, w którym widzieć ſię daią rozwaliny dwoch zamków Francuſkich zburzonych *Portandik* i *Argwin*. Dwa także Murzyńſkie miaſta *Hoden* i *Tegazza* znayduią ſię. Gumma Senegalſka z drzewa małego rodzaiu akacyi ſączącą ſię i ſòl kopana z Zanhagi wychodzą. Mawrowie te towary z Europeyczykami zamieniaią na ſukna, grzebienie bukſzpanowe, naczynia moſiężne i inne, noże, żelazo, pieprz, korzenie &c.

ROZDZIAŁ II.
O państwach Etyopſkich.

Etyopia graniczy na pòłnoc z Egiptem, na

na wſchód z morzem czerwonym, na południe z Kafreryą, na zachód z dzikiemi polami które ſię ſtykaią z Nigrycyą i Gwineą; dzieli ſię na Etyopią dolną ku pòłnocy obroconą, ktòrą dawni kraiopiſarze nazywali Nubią, á teraźnieyſi Sennaryą abo Sennar i Etyopią gòrną abo Abiſſynią.

Które państwa zamykaią ſię w Etyopii dolney abo Nubii?

Nubia abo dolna Etyopia otoczona paſmem gór, które ią dzielą od Egiptu na pòłnoc, od morza czerwonego i pomorza Abex na wſchód, od Abiſſynii na południe, od Nigrycyi na zachòd, oblana Nilem w zdłuż kraiu płynącym ledwie ieſt z położenia znaioma, przy Nilu na milę w ſzerz żyżna, w innych mieyſcach piaſzczyſta i puſta, obſituie w złoto, różne drogie wonności, drzewo Sandałowe i hebanowe, w trzciny cukrowe, z ktòremi iednak Nubianie obchodzić ſię nie umieią, w konie i wſzyſtkie drapieżne zwierzęta. Nubianie maią twarz czarną, wargi wielkie, nozdrze ſzerokie i ſkład ciała mocny, ſą zli, chytrzy, zdradliwi, rozboiem ſię bawią, żadney obyczayności nie znaią, niektòrzy iednak, z nich handluią z Egiptem, á niektorzy pilnuią rolnictwa.

W

W Nubii zamykaią ſię 4 kròleſtwa: Senarſkie podbite od Króla Fungu i do iego państwa przyłączone; Dungalſkie hołduiące Kròlowi Senarſkiemu; Sudańſkie i Dekińſkie.

Kròleſtwo Senarſkie obſzerne i mocne w ſtronie zachodniey Nilu ma M. S. *Sennar*, nad Albawą zaſiadłe, ludne i bogate. Pałac kròlewski murowany oprocz ogromności, nic nie ma oſobliwego.

Kròleſtwo Dungalſkie na pòłnoc Senarſkiego położone, onemu hołduie, M. S. *Dungala* Nilem oblana pięknym kròlewſkim pałacem ieſt ozdobiona.

Kròleſtwo Sudańſkie leży ku zachodowi, á Dekińſkie ku pòłnocy nad granicą rozciąga ſię Egipſką.

Ktòre ſię państwa w Abiſſynii abo Etyopii górney znayduią?

Etyopii gòrney nazwiſko dawne Abaſena w poźnieyſzym czaſie zamieniło ſię w Abaſſią, zkąd urosła *Abiſſynia*, graniczy na pòłnoc z Nubią, na wſchod z Abachem, na południe z Gallami i Agawami, na zachod z polami dzikiemi do Nigrycyi rozciągnionemi; długość iey prawie ſzerokości równa mil około 200 wynoſi; przedtym daleko obſzernieyſzemi zamykała ſię granicami, i dzie-

dzieliła się na 36 kròleſtw, które od niey odpadły. Można ią dziś dzielić na Ceſarſtwo Abiſſyńſkie i kraie od niego oderwane.

Abiſſynia żadnych miaſt nie ma, zaledwie się znayduią wſie z namiotow złożone, ktòre się z iednego częſto mieyſca na drugie przenoſzą. Sam Ceſarz Abiſſyńſki pod takiemi mieſzka namiotami, temi czaſy mieyſce *Gondar* nad ieziorem Dambeą ieſt obrane. *Axum* M. S. dawney Abiſſynii tak ſławne, że dawni piſarze cały narod od tego miaſta Axumitami nazywali; do tych czas widzieć się daią wyſokie piramidy, rozwaliny wielkich gmachow, i na kamieniach napiſy Greckie i Łacińſkie.

Jakie ieſt powietrze, żyżność i płod ziemny Abiſſynii?

Upały ſłoneczne na ròwninach panuią nieznośne, na gòrach zaś łagodności obywatelé doznawaią powietrza. Deſzcz w tym kraiu nie kroplami ale niby konwiami się leie, śnieg nie ieſt znaiomy, i obywatele nie daią wiary cudzoziemcom o nim mowiącym. Kray ten górzyſty wſzędzie ieſt żyżny gdzie tylko może bydź uprawiony i zaſiewany, w niektòrych mieyſcach trzy na ieden rok przynoſi żniwa; pſzenica, ięczmień, proſo, teff maiący ſmak żyta, ogrodowiny, owo-

ce,

ce, dobrze się udaią; w gòrach znayduią się rożne drogie kruſzcze, ale ich Abiſſyńczykowie nie dobywaią, ſolne żupy ſą nieprzebrane; piaſek złoty rzeki niemal wſzyſtkie toczą, łąki i laſy uſtawiczna okrywa zieloność; bawełny, trzcin cukrowych, ſeneſu wielka ieſt obfitość; ziele nazwane *Aſſazoa* uſypia żmiie i każdy gad iadowity; iabłek i gruſzek do naſzych podobnych nie zna i nie ma Abiſſynia. Oprocz rożnego bydła Europeyczykom nieznaiomego, Abiſſynia płodzi woły niezwyczayney wielkości, owce też ſą tak wielkie, że onych ogon 50 waży funtow, a rogi wołow, ktorych miaſto węborkow do noſzenia wody używaią, trzymaią 5 garcy dobrey miary. Miedzy drapieżnemi zwierzętami, ktòrych wſzelkie rodzaie Abiſſynią napełniaią, lwow większych od Abiſſyńkich żaden inny kray nie wydaie.

Handel wſzyſtek ieſt w ręku Arabow i Turkow w ſąſiedztwie mieſzkaiących. Ormianom narodowi przemyślnemu i do kreſow świata za zyſkiem biegaiącemu wſzyſtkie prowincye ſą otwarte, że obrządki i wiarę maią Abiſſyńczykom podobne: wprowadzaią oni do Abiſſynii materye bławatne, bawełniane, lniane i wełniane, korzenie, á

naybardziey pieprz, którym niepomiarkowanie Abiſſyńczykowie ſwe potrawy zaprawuią, rożne naczynia, ktore zamieniaią na piaſek złoty, ſkóry, woſk, kość ſłoniową &c; miedzy ziomkami kupno i przedaż dzieią ſię rzeczy zamianą; piaſek złoty i ſol w cegłę cięta ſłużą temu kraiowi za monetę.

Jakie ſą przymioty, ſkłonności i charakter Abiſſyńczykow?

Abiſſyńczykowie ſą naypięknieyſzym w całey Afryce narodem, zdobi ich wzroſt piękny i ſkład ciała według proporcyi ułożony; cerę ſwoię czarnooliwkowatą przenoſzą nad białą, nos ich nie ieſt zadarty ani wargi obwiſłe zwyczayne Nubianom i Kafrerczykom; ſą żywi, letcy, rzeźwi, moeni, wſtrzemięźliwi i do wytrzymania prac nayciężſzych ſpoſobni; zaleca ich byſtry dowcip, uwaga, rozſądek oſobliwy, miłość bliźniego i inne cnoty w towarzyſtwie potrzebne. Iednakże te chwalebne przymioty nie doſtały ſię rownym podziałem wſzyſtkim Abiſſyńczykom. Enareanie wſzyſtkich przechodzą męſtwem i dochowaniem panu wierności; Tygranie ſą nieobyczayni, zdraycy i tak zawzięci i mściwi, że gniew i nienawiść w familiach wiekuie.

Abiſſynczykowie ćwiczą ſię w nauce ięzyka kraiowego dawnego, ktorego tylko do nabożeńſtwa i liſtow dyplomatycznych używaią, w kunſzcie lekarskie, zioła poznawać uczącym, w Filozofii miedzy tyſiącznemi błędami i ten przypuſzczaiącey, że człowieka dwie ożywiaią duſze: iedna zgoła cieleſna, druga duchowna. Aſtronomia Abiſſyńſka nie ieſt doſkonalſza od Filozofii: rozumieią że wſzyſtkie planety na czymſi wiſzą, żeſłońce wſchodząc i zachodząc przeciſka ſię przez iakąś dziurę. Mahomet rownie iak Abiſſyńczykowie w aſtronomii proſtak twierdził, że planeta dzień czyniąca do ſłudni zapada; o ſamych rzeczach świętych nie zgrabne ſkładaią wierſze, liſty rzadko do ſiebie piſuią, a gdy to czynią, publicznych na to naymuią piſarzow, malarſtwo i ſnicerſtwo ſą kunſztycale Abiſſyńczykom nieznaiome. Rzemioſłem zaledwie iakim ſię bawią, ſami Zydzi tką płotna i naczynia robią żelazne. Kowalſtwo według mniemania tego narodu ieſt rzemioſłem diabłom nie ludziom właściwym. Egipcyanow dawnych zwyczaiem rzemioſła od oycow podaią ſię ſynom i w iedney utrzymuią ſię familii.

Abiſſyńczykow życie proſte zakrawa na ſpoſob życia narodow dzikich. Niektorzy pod

pod namiotami, inni w chałupach z rokiciny plecionych na kształt leyku wystawionych, a inni w długich a wąskich mieszkaią lepiankach wewnątrz matami obitych. Wielcy panowie i sam Cesarz iedzą z skorupy i pospolicie sami sobie chleb pieką codzień. Chleb Abissyński iest cienki, tak zaś wielki, że miasto obrusa cały stoł okrywa, ktory biesiadnicy sztukami łamią i iedzą. Godnie urodzeni nigdy się potraw nie dotykaią, pokoiowi do stołu służący chleb i mięso kraią i do gęby sadzą. Wielkie kawały połykać iest tu moda, a iedząc wielki szelest czynić, iest właściwa szlachcie polityka. Pieczenia wołowa surowa ze krwie nie osączona, solą, pieprzem i żołcią wołową zaprawiona na uroczystych daie się uczztach; żołć ze krwią wyciśnioną chętnie biesiadnicy piią, iedni drugim podług godności stopnia ią podaiąc. Zaprawuią też mięsne potrawy sosem *manta* nazwanym z tłustości z kiszek zwierzęcych wyciśnionym, ktory smażą z masłem, solą, pieprzem i cybulą.

Zwyczaynym Abissyńczykow napoiem iest miod i piwo; na wizytach i biesiadach obficie zawsze piią i zawsze się upiiaią.

Odziewaią się prawie po Turecku, prości

ści ludzie noszą kamizole w męskie ubranie szerokie z płotna prostego wpuszczoną, bogaci zaś żupany bławatne długie do goleni i ubranie męskie z przodu bogate, á z tyłu ponieważ żupanem iest zakryte, z prostego płotna. Starzy przykrywaią głowę czapkami lub noszą zawoie, młodzi prawie zawsze są odkryci.

Płci żeńskiey ustawiczna iest zabawa pięknyć się, stroić, włosy wymyślnie trefić i starać się każdemu podobać.

Nie masz kraiu gdzieby mniey kosztowała podroż iak w Abissynii. Podrożny wszędzie przy zwyczayney ludzkości znayduie wszystkie wygody, czy iest gospodarzowi znaiomy, czy nie.

Niemasz także narodu, ktoryby mniey od Abissyńczykow podrożą się trudnił: w swym kraiu ieżdzą rzadko, a za granice nie wychodzą prawie nigdy.

ROZDZIAŁ III.

o Państwach i Narodach w Nigrycyi osiadłych.

Nigrycya abo ziemia prawdziwie Murzyń

rzyńska to ieſt czarnych narodòw oyczyzna zamyka ſię Zarą od pólnocy, Abiſſynią i Nubią od wſchodu, Gwineą od południa, oceanem od zachodu. Długość iey od wſchodu do zachodu zamyka mil nad 800, ſzerokość z południa na pòłnoc mil 200. Rzeka czarna od Ptolomeuſza nazwana *Niger*, od Francuzòw *Senegala* śrzodkiem Nigrycyi płynąca czyni przyległą z obu ſtron krainę żyżną w proſo, len, bawełnę, i ryż. Wſzędzie owoce rodzą ſię w obfitości, palmowe drzewo daie obywatelom wino, góry złoto i miedź, laſy drogą gumę &c. Murzyni Nigryccy cale czarni zęby maią białe, z ludzkością cudzoziemców przyimuią, ſą iednak grubianie, lubieżni i prożniacy. Mieſzkaiący w miaſtach idą za Alkoranem, błąkaiący ſię po ſtepach nie maią żadney wiary i obyczayności.

Które kraie leżą w Nigrycyi?

W Nigrycyi kładą kraiopiſarze nad 40 kròleſtw, ledwie z nazwiſka znaiomych, dzikich i do wyrażenia trudnych; znaczniey-ſze ſą: Tombuckie, Mandyngańſkie i Burneńſkie, inne prawie wſzyſtkie we śrzodku kraiu zaſiadłe daninę płacą Królowi Tombuckiemu, a nad Gamrą i Senegalą położone ſą ſzczupłe i z nazwiſka nieznaiome.

Krò-

Kròleſtwo Tombuckie naypotężnieyſze i naybogatſze w Nigrycyi leży w pośrzodku kraiu ku pòłnocy, M. S. *Tombut* zaſiadłe bliſko odnogi rzeki czarney, bogate z handlu, który prowadzi z Barbaryą. Domy wſzyſtkie ſą kryte ſłomą, á lepione z kredy, pałac Królewſki wſpaniały z cioſanego kamienia zbudowany wyſokie i grube otaczaią wały, w nim ſą złożone niezmierne bogactwa. Kròleſtwa Zanfarańſkie, Zegzegańſkie, Agady &c. płacą daninę Królowi Tombuckiemu.

Kròleſtwo Burneńſkie na zachòd Nubii położone, obfituie w zboże. Obywatele tameczni nie maią ani wiary, ani praw, ani małżeńſkich znaią związkòw. Zony i dzieci do wſzyſtkich należą. M. S. *Burnum* w ktòrym Król mieſzka. W ſtronie żachodniey tego państwa przepaściſte góry niezmierną moc zamykaią złota.

Kròleſtwo Mandyngańſkie rozciąga ſię z południa ku zachodowi i zamyka wiele mnieyſzych kròleſtw, ktòre mu czynſz płacą. M. S. *Songa* oſiadła w kraiu żyżnym w daktyle, ſłonie i małpy; naròd Mandyganòw przyść tu muſiał z pomorza Atlańſkiego.

Pomorze Nigrycyi od przylądku Te-

rem-

remſkiego ciągnie ſię do przylądku Werga, i zamyka dwie wielkie rzeki Senegalę i Gamrę. W tym żyżnym i bogatym kraiu mieſzkaią 3 wielkie narody na mnieyſze ofady i 38 kròleſtw podzielone. Trzy wielkie narody, od których mnieyſze poſzły i różne nazwiſka pobrały, ſą: Mandynganie, Ualofanie (na mappach Jalofanie) i Fulianie abo Pulanie.

Mandynganie poſiadaią 19 kròleſtw na porzeczu pòłnocnym i południowym Gamry aż do oceanu zaſiadłych; ſą to miedzy wſzyſtkiemi narodami Murzyńſkiemi naygorliwſi Mahometanie i nayobyczaynieyſi ludzie, czuyni, przemyślni, ſprawni cały niemal handel tey krainy do ſiebie przeciągnęli, dla tego Europeyczykom naylepiey poznać ſię dali, żyią ryżem i korzonkami, ktòre iedzą bez widelcòw i łyżek iednego zawſze czalu położywſzy ſię na ziemi, piią zwyczaynie wodę, używaią iednak pod czas wina palmowego i napoiu nakſztałt piwa ze zboża kraiowego warzonego. Mocne Europeyſkie trunki tak im ſię podobaią, że podczas oſtatnie przedaią fanty dla zakupienia onych, bawią ſię roli uprawą, bydła paſzeniem, handlem, polowaniem, ryb łowieniem, muzyką, tańcami, i wo-

ien-

iennemi wyprawami. Panowie kraiowi wiele zakupuią niewolnikòw, z ktòremi łaſkawie ſię obchodzą; wielkie tu ieſt zgorſzenie człowieka z właſnego ich narodu zaprzedawać Europeyczykom w niewolą, chyba za wyſtępek popełniony. Mieſzkaią w lepiankach ciaſnych do gołębnikòw naſzych podobnych; wioſki ich okrągłe otaczaią ſię paliſadami z trzciny ſadzoney na 6 ſtòp wyſokiemi; miaſta zwłaſzcza w których królowie mieſzkaią, daleko ſą wſpanialſze i mocnieyſzemi twierdzami otoczone.

Naygłòwnieyſzy handel na porzeczu Gamry zawiſł na złocie, niewolnikach, kości ſłoniowey, woſku i gumie. Piaſek złoty Mandynganie i niewolnikòw ze śrzodka ſprowadzaią Nigrycyi, z narodu ſwego tych tylko zaprzedaią, którzy albo wyſtępek iaki popełnili, abo na woynie ſą poimani. Anglicy nad Gamrą maią 15 ſkładów kupieckich, a Francuzi ieden.

Ualofanie, Fulianie i Mandynganie z obu ſtron rzeki Senagali 13 kròleſtw i 4 rzeczypoſpolite założyli. Ualofanie poſiadaią pomorze, Fulianie leżą ku wſchodowi, a Mandynganie ku południowi. Sarakolanie pomieſzani z Mandynganami o 240 mil od uścia Senegali kròleſtwo dzierżą Galamſkie

ſty-

ſtykaiące ſię od południa z wolnym krolestwem Bambuckim długim mil 24, ſzerokim 16. Ta mała kraina naybogatſze na świecie zamyka złote minery, nie w górach ale po rolach rozproſzone, warſztę ziemi zwierzchnią na ſtopę zebrawſzy, piaſek pokazuie ſię ze złotem zmieſzany, który w wodzie rozpuſzczony, naywybornieyſze daie złoto. Sarakolanie zakupuią ten drogi towar od Bambukanów i przedaią go abo Murzynom, abo ſamym Europeyczykom.

ROZDZIAŁ IV.

O państwach Afrykańſkich w Kafreryi zamknionych.

Kafrerya ieſt cała część Afryki miedzy Gwineą, Nigrycyą, Nubią, Abiſſynią i morzem położona. Nazwiſko tak rozległemu kraiowi Arabowie Mahometanie dali od ſłowa *Kiafar* to ieſt niewierny, że Afrykanie tam oſiadli prawdziwego Boga nie znali. Ponieważ Arabowie pomorze wſchodnie Kafreryi opanowawſzy, różne w nim założyli państwa i obywatelów niewolą obarczy-

czyli, cała Kafrerya może ſię dzielić na dwie chociaż nie równe części, na Kafreryą Arabſką i Kafreryą właściwą. Kafrerya Arabſka ſkłada ſię z Zangwebaru i Ayanu; Kafrerya właściwa dzieli ſię na północną, wſchodnią i południową.

Ktòre państwa zaſiadaią w Zangwebarze i na brzegu Ayańſkim?

Zangwebarem i brzegiem Ayańſkim nazywa ſię to pomorze, ktòre z południa od granic Monomotapy aż do przylądku Guardafu ſię ciągnie. Powietrzu podlega gorącemu i niezdrowemu, z gruntòw mniey żyżnych zbiera proſo, zboże, pomarańcze, cytryny &c. Naywiękſze obywatelów, ktòrzy ſą poganie lub Mahometanie, bogactwa zawiſły na zębach ſłonich w takiey obfitości że onemi ogrody i pola ſię zagrodzaią.

W Ayanie zaſiadaią krolestwa: Adelſkie, Magadoxańſkie, Brawańſkie, Jubańſkie; w Zangwebarze: Melindańſkie, Mombazańſkie, Kwiloańſkie, Mongolańſkie i Mawrukańſkie.

Królestwo Adelſkie gorzyſte ale żyżne, handluie złotem, ſłoniową kością, kadzidłem i bydłem. Owce tu wielką maią ſzyię i głowę czarną, iedne krowy maią rogi podobne ielenim, drugie ieden tylko róg wo-

łbie

łbie zakrzywiony na grzbiet. Król z narodu Arabſkiego mieſzka w M.S. *Aukaguyeli*; *Zeila* i *Barbora* porty morſkie handlowne.

Kròleſtwo Magadoxańſkie mieſzkane od Arabòw żwawych i okrutnych obſituie w ięczmień, owoce, paſtwiſka i bydło. M. S. *Magadoxa* nad uściem rzeki tegoż imienia zaſiadłe ſłynie handlem Indyiſkim i Arabſkim.

Rzeczpoſpolita Brawańſka, króleſtwo Jubańſkie i Mozambickie płacą daninę koronie Portugalſkiey.

Kròleſtwo Melindanſkie zprzymierzone z Portugalczykami obſituie w ryż, proſo, ròżne zboża, ptaſtwo, bydło i owoce niezwyczayney wielkości, zoſtaie pod panowaniem Króla Arabſkiego, który wſpaniałością dworu wſzyſtkich Afryki wſchodniey celuie krolòw; gdy wychodzi z pałacu nayprzednieyſi panowie nioſą go na ramionach, a na ulicach, które przebywa, naypięknieyſze panienki iedne drogie wonności palą, inne kwiaty rzucaią, inne pienie na iego pochwałę ſpiewaią. Arabowie mieyſcy ſą wſpaniali, obyczayni i ku cudzoziemcom grzeczni. Niewiaſty całey Afryki płeć żeńſką wdziękami i pięknością przenoſzą.

M. S, *Melinda* wielka, bogata, porządnie roz-

rozłożona i kościołami kilką Katolickiemi ozdobiona. Indyanie z Kambayi i Guzaraty z ſwemi towarami tu zaieżdżaią, ktòre zamieniaią na złoto, burſztyn, kość ſłoniową &c.

Kròleſtwo Mombazańſkie położone na wyſpie, które rzeka na dwa rozdzielona warty opływa, zoſtaie pod panowaniem Arabſkim, obſituie w figi, różne owoce i arcydobrą wodę. M. S. *Mombaza* wielkie i handlowne.

Króleſtwa Kwiloańſkie, Pempańskie, Zanzibarſkie, Monſiońſkie hołduią Portugalczykom.

Króleſtwo Mongalańſkie obſituie w miniery złote i zwierzchność ſwoię rozciąga nad wiele hołdownikow. M. *Mongala*.

Króleſtwo Mawrukańſkie rozległe i ludne pod panowaniem Arabſkim, do którego wyſpy uściem rzeki Maniki obiegłe należą. Nad brzegami tego Kroleſtwa wyſpy Kwerymbańſkie należą do Portugalczyków. Cztery Komorſkie, z ktòrych każda udzielnemu podlega panu.

Które kraie w Kafreryi leżą północney?

Kafrerya pòłnocna z północy na południe od Abiſſynii i Nigrycyi podſuwa ſię aż pod 15 ſtopień długości południowey po rze-

rzekę Zambezę, w niey ſię wielkie zamykaią państwa i ludne mieſzkaią narody dzikością i rozboiem ſławne.

Państwa ſą: Ceſarſtwo Monomugańſkie, kròleſtwa Gingarańſkie, Lubańſkie, Muiakańſkie, Anzikańſkie, Matambańſkie &c:

Narody Marakatańſki, Moſſegayańſki, Dongańſki, Zimbańſki, Mumbańſki &c.

Ceſarſtwo Monomugańſkie nie ieſt dokładnie do tych czas opiſane, to tylko wiadomo że leży za ekwatorem i pod 53 merydyanem, że obſzernością równa ſię z rzeſzą Niemiecką, że powietrze ma gorące i niezdrowe, grunta urodzayne, obſituie w miòd, minery złote, ſrebrne, miedziane, w ſłonie, i że obywatele czarni i wyſokiego wzroſtu czczą bałwany.

Kroleſtwo Gingirańſkie na pòłnocy Ekwatora, a na południe Abiſſynii i Nigrycyi położone według świadectwa abo raczey domyſłu niektòrych piſarzòw, wolnym obraniem na tronie oſadza kròla, który panuie nad 15 króleſtwami daninę mu płacącemi. Ieden Xiądz Fernandez r. 1613 do tego ſię wciſnął króleſtwa, ale dokładnego nam nie zoſtawił opiſania.

Króleſtwo Lubańſkie abo Luwańſkie na południe Abiſſynii ku wſchodowi położone

ne, Gallami narodem dzikim oſadzone, bierze nazwiſko od kròla każdego oſmego roku obieranego, ktòrego Luwą nazywaią, i ktòry ieſt udzielnym w ſprawach żołnierſkich, w politycznych zaś rząd należy do ziazdu narodowego, ktòry Luwa ſkłada, i ma moc nie dopuſzczać uſtaw prawom narodu gruntowym przeciwnych. Gallowie żyią naywięcey łupem i zdobyczą, po które zapadaią do Abiſſynii i państw pogranicznych; woyna ieſt iedynym ich rzemioſłem, wſzyſtkie inne kunſzty nawet rolnictwo w oſtatniey zoſtaie wzgardzie, i dla tego żyżne tego kraiu role leżą odłogiem, chowaią iednak wielkie bydła trzody, które daią im pokarm, napóy i odzienie; mięſo iedzą ſurowe, piią mleko abo wodę, odziewaią ſię ſkórami, żyią w pogaństwie uznaiąc iſtność powſzechną, żadney iednak czczi iey nie oddawaią; przyſięga z ręką na owcy maſłem namazaney położoną wykonana wkłada na nich taki obowiązek, od którego ſię dla życia utraty nie uwalniaią.

Króleſtwo Mujakańſkie położone na wſchodzie Benińſkiego od żadnego kraiopiſarza nie opiſane, i dla tego cale nie znaiome od narodòw dzikich ieſt zaięte i dzierżane.

Krò-

Krolestwo Anzykańskie abo podług mapp Roberta Makokańskie miedzy krolestwami Mujakańskim od połnocy, a Kongańskim i Matambańskim od południa położone składa się z rozległych krain i królestw. M. S. *Mozal* pałacem krolewskim dość przystoynym ozdobiony. Kray Anzykanów obfituie w zboże, miedź, drzewo sandałowe czerwone i szare. Warsztaty płotna z nici palmowych i iedwabiu częste służą ku odzieniu i handel utrzymuią. Obywatele rzeźwi, śmiali, woienni takiey są szybkości że rączością sarny ubiegaią. Lopez chwali ich męstwo i rzetelność, rzadkie zaiste cnoty w ludziach dzikich i tak okrutnych, że gdy im na brańcach nieprzyiacielskich zchodzi, sami siebie iedni drugich iedzą.

Krolestwo Matambańskie od krolestwa Angolańskiego oderwane, daie nazwisko rozległemu kraiowi Iaggami osadzonemu, a na południu Anzykanów położonemu i aż do Monomugii zachodzącemu. Z miał tey rozległey krainy iedna *Kassanda* iest ledwie z nazwiska znaioma, w którey król albo wielki Jagga zwyczaynie mieszka. Jaggowie narod wielki i ludny na liczne dzielą się pokolenia, są wzrostu wysokiego, czarni, z ciała składu szpetni, zawsze chodzą nadzy,

dzy, a we wszystkich swych zwyczaiach i życia sposobie nayfroższą wyrażaią dzikość; liczne pokolenia Iagów rządney nie podlegaią zwierzchności, błąkaią się po stepach i lasach żyiąc z zdobyczy i łotrostwa. Wszyscy pisarze świadczą, że cały naród ludzkim się karmi mięsem, za nic waży złoto, pola nie osiewa, ale w czasie żniwa w sąsiedzkie wpada krainy, bydło, zboże, ludzi zabiera i drzewa palmowe wycina z których cały sok osobliwszym wyciska sposobem. Niewiasty nie mogą dostąpić zamęścia ani podobać się męszczyznom, chyba dwa zęby dolne, a dwa górne z sprzodu sobie wyrywaiąc, dzieci które się rodzą w obozie zabiiaią dla uniknienia pracy w wychowaniu onych, á na to mieysce Iagowie u sąsiedzkich narodów kradną, abo gwałtem biorą dzieci oboiey płci dorośleysze, onym wygodę iako własnym swym czynią, chłopcom kładą na szyię obroż na znak niewoli, którą poty ci noszą, poki zabitego od siebie nieprzyiaciela głowy do wielkiego Jagi nie przyniosą; w tenczas przestaią być niewolnikami, są przyięci do narodu i zostaią *Gonso* to iest żołnierzmi.

Marakatowie blisko Ekwatora w stronie połnocney kray posiadaią obszerny; Bo-

rorowie naròd liczny, bitny i okrutny śrzodek dzierżą kraiu, z drugiey strony Ekwatora mieszkaią Mossegayanie z nazwiska i okrucieństwa znaiomi. *Morawa* nad wielkim ieziorem zasiadła iest ich stolicą. Dongowie miedzy Bororami i Iagami błąkaią się po dzikich pustyniach. Zimbanie Iudoiedzcy oddzieleni są od Bengueli rzeką Kunena: Mumbanie naród sroższy od Zimbanów z granicami stykaią się Monomotapy.

Ktore państwa znayduią się w Kafreryi wschodniey?

Kafreryą wschodnią opływaią rzeki Manika, Zambeza i morze, zamykaią się w nim Cesarstwo Monomotapańskie, krolestwa Manikańskie, Sofalańskie, Sabiańskie Inhambańskie, Mongawskie &c.

Cesarstwo Monomotapańskie rzeka Zambeza opływa z pòłnocy i zachodu, morze od wschodu, á kray Chikanga zamyka od południa. Państwo to z 25 składało się krolestw, z ktòrych wiele wzbiło się z poddaństwa. M. S. Monarchyi *Zimbao* pałacem bardzo wielkim Cesarskim ozdobiona miedzy zamkami *Tetą* i *Seną* do Portugalczyków należącemi, ktòrzy sami iedni z tym państwem handluią. Inne miasta cale Europeyczykom nie są znaiome.

Powietrza łagodność, gruntów żyżność, zboża, pastwisk, owoców, cukru, ryżu, bydła obfitość czynią państwa Monomotapańskie zwłaszcza we śrzodku kraiu zasiadłe dziwnie ludne. Znayduią się minery złote i srebrne w górach, piasek złoty w rzekach, á po lasach nie zwyczayney wielkości strusie. Portugalczykowie wywożą ztąd złoto, kość słoniową, bursztyn i niewolnikòw, á kray zarzucaią bławatem, płotnem i Indyiskim różnym towarem.

Obywatele czarni maią wzrost przystoyny, są zdrowi, mocni, żyią długo, bawią się uprawą roli i pasterką, żyzność kraiu czyni ich gnuśnemi, i do pracy wielkiey niesposobnemi. Męstwo iednak ich, sposobność do woyny i szybkość w biegu są od pisarzow zalecone.

Cesarz panuie samowładnie, chowa wielkie woyska dla zatrzymania w posłuszeństwie krolów danników, ktòrych synowie w pałacu Cesarskim z młodości biorą wychowanie, a potym Cesarzowi do lat 20 wieku swego służą, naostatek pierwsze państwa urzędy sprawuią. Piszą niektòrzy o nim, że gdy kicha i piie całe miasto o tym ostrzeżone życzy mu zdrowia, że gwardya iego z 12000 składa się niewiast i 200 psów wielkich, że

poddani żadnego mu podatku nie płacą, służą iednak 7 dni pańszczyzny w miesiącu, że nikt do niego nie przystępuie bez upominku.

Krolestwo Manikańskie ktòremu rzeka z północy płynąca (Robert nazywa ią Laurent Marquez) imię daie, leży na północy Monomotapy ku wschodowi. Krol nazywa się *Chikanga*, M. S. *Manika* którą z południa otaczaią gòry żyżne w złoto. Więcey wiadomości o tym państwie nie mamy.

Krolestwo Inhambańskie na mil 70 w zdłuż morza wyciągnione od bałwochwalców mieszkane. Oprocz M. S. *Tongi* i zamku Portugalskiego *Inhaqua* nic więcey o tym kraiu nie wiemy.

Królestwo Sabiańskie na północy Inhambańskiego położone, ledwie z nazwiska znaiome zostaie pod panowaniem Króla zowiącego się *Sedanda*.

Krolestwo Sofalańskie hołduie Portugalczykom. Krola nazwisko iest *Kwitewa*.

Niektórzy pisarze biorą ten kray za *Ophir* Salomona.

Krolestwo Kwiterrańskie od Roberta na północy Sofalańskiego położone; cale nie iest znaiome.

Krò-

Królestwo Mongawskie (Mongas) górą Lupatą i rzeką Zambezą od wschodu i zachodu ograniczone obfituie w żyżne grunta, ryż, ptastwo, bydło i bogate minery.

Jakie iest położenie, obszerność i dział Kafreryi południowey?

Kafrerya południowa czyni ten klin, ktòry ścieśnia i kończy Afrykę na przylądku dobrey nadziei, graniczy od Gwinei przylądkiem *Negro* i rzeką *Kuneną*, od Kafreryi pòłnocney piętnastym stopniem szerokości południowey, od Kafreryi wschodniey Zambezą i Maniką rzekami. Kray iest nie ludny dla płonney roli, piasków i bagnòw; na gruntach dobrych rodzi się zboże i i owoce. Na pastwiskach żyżnych wielkie ròżnego bydła paszą się stada, owce nie okrywaią się wełną ale włosami, lasy napełniaią rożnego rodzaiu drapieżne zwierzęta, powietrze bardziey iest zimne niż ciepłe zwłaszcza ku południowi, wszędzie iednak zdrowe. Kafrowie na różne podzieleni narody są szpetni, czarni, nieochędożni i dzicy, miedzy narodami nayznacznieysi są Cimbebazanie, Butuanie i Hotentotowie.

Naród Cimbebazański żyie pod Królem zwanym Mataman, zasiada kray obszer-

ſzerny, na zachòd ſtyka ſię z morzem, á na wſchòd przypiera do Butuanu. Powietrze ieſt tam arcyzdrowe; kray we wſzyſtkie obfituie żywności, w gòrach znayduią ſię kryſztał i różne kruſzce. Cały naròd czci bałwany.

Króleſtwo Butuańſkie od wſchodu Zambezą oblane, od zachodu do Cimbebazanòw przyparte w żyżne złote obfituie góry.

Hotentotami wſzyſtkich nazywamy Kafròw na końcu Afryki południowey mieſzkaiących. Nazwiſko to im ieſt dane od ſłowa *Hottentots*, ktòre uſtawicznie w ich brzmi uſtach. Właściwi Hotentotowie z dzierżawami ſtykaią ſię Hollenderſkiemi; ku pòłnocy, na wſchód i zachód dzikie, á niektòre błąkaiące ſię zaſiadły kray narody, iako to Sonkwanie, Gaſſikwanie, Grigrikwanie, Namakwanie &c. Wſzyſcy ci ludzie ſą czarni, ſzpetni, nieochędożni, nigdy paznokci u rąk i nòg nieobcinaią, rzęczami nayſzpetnieyſzemi ſię karmią, zwyczayny iednak pokarm ich ieſt, korzonki różne, mleko i owoce. Szpetność ich przyrodzoną piękne nadgradzaią duſzy przymioty: przyiemność, bliźniego miłość, w przyiaźni ſtałość, ſprawiedliwość, rzetelność właściwą Hotentotów ſą cechą, i ma-

ło

ło ieſt narodów, ktòreby ich tak pięknemi celowały cnotami. Gnuſność i pròżnowanie ſą im tak zwyczayne, że żadne Hollendrów zachęcania i pożytków powaby niemogły do tych czas wciągnąć ich do pracy.

ROZDZIAŁ V.

O Państwach i narodach w Gwinei zaſiadłych.

Gwineą nazywamy całe to pomorze, które od góry nadmorſkiey *Verga* aż do takieyże góry *Negro* rozciąga ſię, á w śrzodek Afryki na mil 120 zachodzi; graniczy z Nigrycyą i Kafreryą, na zachòd i południe morze Atlantyckie ią oblewa. Dzieli ſię na dolną abo króleſtwo Kongańſkie i gorną. Wielkie upały powietrze czynią niezdrowym. Grunta żyżne obficie rodzą ryż, proſo, ięczmień, trzcinę cukrową i wyborne owoce. Handel zawiſł na piaſku złotym, woſku, burſztynie, ſkorach, bawełnie, kości ſłoniowey i niewolnikach, ktorych z tego kraiu naywięcey Europeyczycy wyprowadzaią do oſad ſwych Amerykańſkich. W gorach znaduią ſię minery złote, w laſach rożne zwierzęta, ptaſtwa, iako papugi, pawie &c.

Ow-

Owce Gwineyſkie miaſto wełny maią włoſy, a ludzie miaſto włoſow wełnę. Wſzyſtkie narody Europeyſkie do portow Gwineyſkich zawiiaią z towarami, á niektore maią kupieckie ſkłady i dla beſpieczeńſtwa handlu oſadzone żołnierzem zamki.

Murzyni Gwineyſcy ſą dowcipni, rozeznani, ſprawni i mocni, ale dumni, chytrzy, mściwi, gnuśni, prożniacy i wielcy złodzieie. Prawie wſzyſcy czczą bałwany, chodzą nago, iedzą ſurowe mięſo. żyią pod rządem krolewſkim, a niektorzy używaią wolności.

Na które części dzieli ſię Gwinea dolna abo południowa?

Gwinea dolna zaczyna ſię od przylądku *Negro*, á kończy ſię na przylądku *Lopez Gonſalwez* pod pierwſzym prawie ſtopniem ſzerokości południowey położonym. Z południa na północ idąc te w niey znayduią ſię kraie: 1) Benguela, 2) Angola, 3) Kongo, 4) Loanga.

Benguela kroleſtwo od zachodu oblana morzem, od północy ſtyka ſię z Angolą, do ktorey iako prowincya należy, od wſchodu z Kafreryą, od południa z państwem Matamana; nad brzegiem morſkim leży M. S. liche *Benguela*; Portugalczykowie w tey ſtronie zabudowali miaſto z zamkiem *S. Fi-*

Filipa, ktore nową *Benguelą* nazwali. Inne ich w tym krolestwie dzierżawy wzdłuż i wſzerz na 70 mil rozciągaią ſię, ktorych grunta od wielkiey liczby Murzynow ſą wyrabiane; miaſta i wſi z ziemi ſamey zbudowane nie wiele zalecaią przemyſł Europeyſki.

Powietrze Benguelſkie zdrowiu Europeyczykow tak ieſt przeciwne, że wſzyſcy tu mieſzkaiący cerę tracą, oddech ciężki cierpią, ſłabym i drżącym głoſem mówią. Kray zbogacaią minery miedziane i ſrebrne.

Murzyni kraiowi nazywaią ſię *Endal-Ambondos*, nie znaią ani prawa, ani rządu, chociaż w pomorzu znayduią ſię wſi noſzące tytuł Xięſtw. Z przyrodzenia ſą boiaźliwi, prożniacy i lubieżni, chodzą nie mal nago, niewiaſty noſzą na ſzyi obróż moſiężną ważącą 15 funtow, á na ręku i goleniach pierścienie z tegoż kruſzcu.

Kroleſtwo Angolańſkie leży na północy Bengueli, á na południe Kongu, dzieli ſię na 6 wielkich prowincyi, w ktorych Portugalczycy nayżyźnieyſze poſiadaią mieyſca pod rządem w mieście *S. Paweł de Loanda* oſadzonym. Krol Angolańſki mieſzka w ſtronie południowey na gorze wyſokiey przepaściſtey 7 mil na około maiącey, na którą nie

me można wniść tylko iednym ciasnym wąwozem w skale wykutym, i zawsze troskliwie strzeżonym; pola, ktore tę górę otaczaią, obfituią w pastwiska, niektore zboża i owoce. W całym tym kraiu zdrowey nie masz do picia wody.

Angolanscy Murzyni psie iedzą mięso obyczaiem innych Afrykanow, ci ktorzy pod iarzmem zostaią Portugalskim są Chrześcianie, ale za przykładem swych panow idąc w ostatniey żyią rozwiązłości i rozpuście. Portugalczycy wyprowadzaią co rok na 15000 Murzynow z Angoli, ktorych posyłaią do Ameryki.

Kongo krolestwo Chrześciańskie miedzy Angolą od południa, á Loangą od połnocy położone, dzieli się na 6 wielkich prowincyi, nad ktoremi przełożeni wielkorządzcy abo *Mani* tytułuią się po Europeysku Xiążętami, Hrabiami &c.

Stolica krolestwa i prowincyi Bemby *S. Salwator* przedtym Banza na roskoszney gorze o mil 50 od morza zbudowana, pałacem krolewskim, wspaniałemi kościołami i pańskiemi szczyci się domami. Inne miasta daiące nazwisko prowincyom są: *Batta*, *Pango*, *Sundi*, *Pemba*, *Sonho &c.*

Na połnocy prowincyi Sundi ku wschodowi leży małe krolestwo *Kondi* nad ktorym zawsze panuie białagłowa.

Kongo używa powietrza bardzo łagodnego, zima tamteczna ktora się zaczyna w Marcu, á kończy się w Wrześniu, ròwna się z nayroskosznieyszą wiosną Włoską, i zawisła na deszczu prawie ustawicznym, ale ciepłym, ktory rzek wylewami kray zatapia; same niewiasty nie pługiem ale naczyniem nakształt kielni ziemię uprawuią, i dwa zbieraią żniwa w Kwietniu i Grudniu. Wszystkie zboża kraiowi właściwe, á niektore z cudzych kraiow sprowadzone dobrze się tu udaią; żupy miedziane, porfir, iaspis znayduią się w górach; buyne pastwiska żywią wielkie stada wołow, krow, koz, świń i rożnego bydła. Wszystkie zwierzęta drapieżne wyiąwszy samych lwow, osobliwszym się płodzą sposobem: słonie, tygrysy, wilcy i inne rożne Europeyczykom nie znaiome.

Kongolanie w znacznieyszey i szlachetnieyszey narodu części Chrześcianie od Portugalczykow do wiary nawroceni są oliwkowaci, wzrostu srzedniego, oczu czarnych, a niektorzy iasnozielonych, warg wielkich i obwisłych, obyczayni i grzeczni względem cudzoziemcow, w posiedzeniu mili i zabawni, w sprawach do słuszności się łatwo skła-

skłaniaią, gładko myśli swe tłomaczą, pod czas iednak dumę i żywość pokazuią. Wada tego narodu powszechna, że są prożniacy, gnuśni i wstrętu do pracy, rzemiosł i nauk przekonać nie mogą, nauczyli się iednak od Portugalczykow czytać, pisać, potrzebnieyszych stanowi obywatelskich nauk, i tkać materye z kory pewnych drzew. Trudno im się powściągnąć od trunkow mocnych i złodzieystwa; Nayznacznieysi Panowie w niełaskę gdy wpadną krolewską czynią z sobą związek i bawią się rozboiem. Surowe kary powściągnęły nieco Kongolanow od zdrad okrutnych i trucia swych nieprzyiacioł.

Zwyczaynemi tego kraiu potrawami są: iarzyny, chleb, korzonki i owoce. Mięso tu iest drogie i rzadko używane. Biesiaduią zwyczaynie w nocy, piiąc trunki gorące, zabawiaiąc się grą kart, spiewaniem, tańcami, mieszkaią w iamach liściami przykrytych, abo w chałupach z chrostu plecionych.

Loanga krolestwo od Kongańskiego zachodzi na połnoc pod Ekwatora, dzieli się na 10 prowincyi: Gobbi, Setta, Loanga &c.

M. S, *Loanga* o milę od morza na rowninie położona i obszernym krolewskim pałacem ozdobiona; ulice chociaż nie rowne

wne z obu stron drzewem palmowym i innym osadzone i miastu czynią ozdobę, i przechodzącym ochłodę. *Longera* miasto mogiłą krolow zębami słoniowemi zagrodzoną sławna o dwie mile leży od stolicy, *Kaia* na mieszkanie dziedzica korony naznaczona, *Kapinga* &c.

Grunta Loangańskie bez pługa i sprzężaiow uprawione wydaią na rok 3 żniwa. Zboża temu kraiowi właściwe: *Massanga* z ziarna do naszych podobna konopi nakształt trzciny rosnąca; *Massabala* także nakształt trzciny rosnąca, i z iednego ziarna 2 nasze kwarty naymniey zboża podobnego do kąkolu rodząca; *Maniok* z ktorego korzenia chleb pieką, tabaka, pieprz, trzciny cukrowe, kasya i wszędzie i obficie się rodzą. Pomarancze, cytryny, limonie, kokosy są tu bardzo rzadkie, ktorych niedostatek setnie nadgradzaią pataty, ignamy, dynie, banany i inne piękne i smakowite owoce. Rośnie tam ogromne drzewo *Metamba*, z ktorego sok płynący w naymocnieysze zamienia się wino, liście zaś nie tylko do przykrzycia służą domow, ale do przędzy i tkania płotna, ktorym wszyscy się odziewaią. Niemasz w Afryce kraiu, w ktorymby i więcey i większych znaydowało się słoniow iak w Loandze,

Mu-

Murzyni Loangańscy bałwochwalcy są składu ciała przystoynego, wzrostu wysokiego, komplexyi mocney, dość miedzy sobą grzeczni, bardziey zabobonni niż nabożni, nie wypowiedzianie chciwi i łakomi, zdradliwi, szalbierze, żarłocy i na sprosne nierządy wylani, przystoyniey się odziewaią od innych Murzynow, rożne płotna i materye robią z drzewa palmowego; codziennym ich pokarmem iest ryba wędzona i świeża z rożnemi korzonkami zgotowana, oleiem palmowym, solą i pieprzem zaprawiona; na same uczty uroczyste mięsne rożnego rodzaiu potrawy są zachowane.

Prace naycięższe i rolnicze na samę płeć żeńską w tym kraiu padaią. Same niewiasty uprawiaią i osiewaią grunta krolewskie, pańskie i swych mężow, ktorzy z swemi żonami iako z niewolnicami się obchodzą. Nigdy one z małżonkami wraz nie iadaią, i na tym tylko przestawać muszą, co ze stołow mężow schodzi. Gdy mąż się pokaże, żony przed nim na twarz upadaią á inaczey mowić im do męża nie godzi się, tylko klęczącym na kolanach; Dapper pisze, że z rodzicow Murzynow rodzą się pod czas w tym kraiu dzieci białe i takiemi zostaią przez

przez całe swoie życie. Tacy biali Murzyni osobliwszą od swych ziomkow cześć odbieraią: oni robią bałwany, wiele zakonnych sprawuią obrządkow, w przytomności krola siadaią, i na targach bez zapłaty rożne żywności dla siebie biorą.

Które kraie zamykaią się w Gwinei górney abo pòłnocney?

Gwinea gorna od przylądku *Lopez Golsalwez* pod pierwszym prawie stopniem szerokości południowey położonego ciągnie się do przylądku *Verga*, z południa na połnoc te w niey zamykaią się kraie: 1) Biafara, 2) Krolestwo Benińskie, 3) Pomorze niewolnicze, 4) Pomorze złote, 5) Pomorze słoniowe, 6) Pomorze pieprzowe abo Malagweta, 7) Podgorze lwie abo Sierra Leona.

Biafarę zamknioną od południa przylądkiem *Lopez Golsawez* á od połnocy przylądkiem pięknym abo *Formosa* oblewaią szerokie rzeki ze śrzodka Afryki płynące: Olibata, Gabon, Angra, Kamarona, rzeka krolewska, Jamur, Banda, Koneda &c; brzegi tych rzek rozkoszne, i ludne gęste zasiadaią wsi Murzyńskie, á warty napełnia wielka moc krokodylow i koni morskich.

W Biafarze liczne mieszkaią narody Murzyń-

rzyńskie, iedne pod ubogiemi rządcami, ktorych kupcy Europeyſcy krolami zowią, drugie nie znaią rządu, obyczayności i prawa.

Kray obfituie w bawoły, ſłonie i wſzyſtkie zwierzęta drapieżne, w małpy, papugi ſzare, w ptaſtwo wſzelakie domowe i leśne, w kość ſłoniową, wosk, miod i drzewo farbierskie. Obywatele na rożne narody podzieleni rożne maią przyrodzone skłonności i obyczayne przymioty, chodzą niemal nago, farbuią ſobie twarz, ciało nacieraią tłuſtością bawolą lub ſłoniową z proſzkiem czerwonym zmieſzaną, ktora tak śmierdzi, że iey znieść i do Murzynow przyſtępować Europeyczycy nie mogą.

Kroleſtwo Benińskie zaczyna ſię od przylądku pięknego, á ciągnie ſię do rzeki *Rio-Lagos*, M. S. *Benin* ma 6 mil na około, pałac krolewski obſzernością wielkie miaſta przenoſi Europeyskie. Inne miaſta ſą: *Bododa*, *Arebo*, *Agaton*, *Meiberg*, nad rzeką piękną, do ktorych naywięcey z towarami ſwemi Hollendrzy zabiegaią. Nad rzeką Forkadą ciągnie ſię kroleſtwo *Overri* pięknemi domami zabudowane. Sami iedni Portugalczycy i Hollendrzy z tym kraiem arcyniezdrowym handel prowadzą.

Benińſkie kroleſtwo obfituie we wſzyſtko to, co Gwinea rodzi, obywatele grzecznie ſię obchodzą z Europeyczykami i za gardłowy wyſtępek maią ich obrażać, perſwazyą rozumną daią ſię do wſzyſtkiego nakłaniać, oſtrość ich obruſza i nieubłaganemi czyni. Z ſtrony obyczaiów ſą niepowściągliwi, gnuśni i próżniacy.

Pomorze niewolnicze od rzeki Lagi *Rio Lagos* zachodzi do Wolty. W tym ſzczupłym 40 mil ciągu zamykaią ſię 4 kroleſtwa: Ardrańſkie, Juidańſkie, Popońſkie, Kotońſkie, a Dahomayſkie o 200 mil od brzegu morſkiego

Kroleſtwo Ardrańſkie z Benińſkim ſięſtyka, w roſkoſznych i żyżnych w palmy, zboże, ſmakowite owoce i ſól leży równinach, M. S. *Azem* abo wielka *Ardra* rzeką i grubym murem oprowadzona. Inne miaſta ſą: *Fulan*, *Praya*, *Offra*, *Jakin* &c.

Kroleſt: Juidańſkie od wſchodu Ardrańſkim, od zachodu rzeką Woltą otoczone podług iednoſtaynego wſzyſtkich Europeyſkich wędrownikow świadectwa ieſt kraiem na całym świecie naywesełſzym, nayroſkoſznieyſzym i nayżyżnieyſzym. Długie mil tylko 16, á ſzerokie 12 nayobſzernieyſze Gwineyſkie ludnością przenoſi kroleſtwa i iednym zdaie ſię być miaſtem dla ciągu prawie nieprzerwanego miaſt, wſiów i miaſteczek

czek naywięcey na ſtrzelenie z muſzkietu od ſiebie odſadzonych. Kray przy morzu niſki nieznacznie ſię nakſztałt amphitheatrum podnoſi, z ktòrego oſady naſiadłe, rzeki proſtym korytem płynące, góry i pola buynym zawſze zbożem okryte i oceanu widok wdzięczną czynią perſpektywę. Rzeki Jakin i Eufrates żyżności gruntom trzy żniwa do roku wydaiącym i w naydelikatnieyſze owoce, ryż, proſo, turecką pſzenicę &c, obfitym przyezyniaią. M. S. *Sabi* o 3 mile od morza położone, zamyka pałac królewſki, wſpaniałe domy kupieckie Anglików, Francuzów, Hollendrów i Portugalczykòw: obſzerne gmachy panów kraiowych z ogrodami i polami oſiewnemi do nich przyłączonemi i płotem żywym otoczonemi.

Tak piękney krainie ſchodzi na zdrowym powietrzu zwłaſzcza dla Europeyczyków. Deſzcz ſtrumieniami płynie i wrzącą prawie leie wodę, którą powietrze rozegrzane oddech czyni trudny i śmiertelne ſprawuie febry. Naſiadłość Juidy ieſt przyczyną, że drapieżne zwierzęta ledwie w górach przepaściſtych ukryć ſię mogą. Konie ſą rzadkie i małe, których mięſo równie ſię Juidanom podoba iak pſie. Bydła domowego wſzelakiego niezliczone chowaią tu ſtada;

da; żaden inny kray nie obſituie bardziey w kuropatwy, bażanty, ſynogarlice, kaczki, bekaſy, grzywacze, drozdy, pintady &c; niedoperzów wielkości naſzey kury taka ieſt moc, że we dnie gałęzie drzew od nich ſię łamią, á w wieczór od lataiących ſłońce ſię ćmi zachodzące.

Juidanie celuią wſzyſtkich innych Murzynów i złemi i dobremi przymiotami, ſkłonnościami i obyczaiami. Nauczeni zbytku od Europeyczykòw przepychem ſwych celuią nauczycielòw, w iedzeniu, odzieniu, ſtołowym naczyniu i napoiu. Wina wſzelakie, porcelleny, ſrebra &c: ſą tu znaiome i w modę wprowadzone.

Kròleſtwo Ardrańſkie r. 1724, á Juidańſkier. 1727 ſą zawoiowane od kròla Dahomayſkiego.

Kròleſtwo Dahomayſkie położone w górach, á na mil 200 odſadzone od morza leży pod ſtopniem 8 ſzerokości pòłnocney, mieſzkane ieſt od Murzynów tak dzikich, ze brańców ſwych zabiiaią na pokarm, i mięſo ludzkie w publicznych przedaią iatkach.

Rząd Dahomayſki ieſt cale żołnierſki. Woyſko porządnie na chorągwie i pòłki podzielone i w kunſzcie żołnierſkim wyćwiczone,

ne, opatrzone ieſt bronią ogniſtą ręczną, ſzablą, tarczą i artylleryą. Truro Audati Król Dahomayſki, nad ktòrego podobno Afryka większego bohatyra nie miała, podbiwſzy ſąſiedzkie narody, pogromem ſwego imienia i oręża Ardrańſkie i Juidańſkie obalił trony. Daremne były zwyciężonych kròlów uſiłowania poſiłkami kupcòw Angielſkich wſparte, Truro zwyciężczyznę ſwoię umiał obronić.

Króleſtwo Popońſkie od Juidy do przylądku Monte, á Kotońſkie od Monte do Wolty zachodzące pod rządem udzielnych zoſtaią kròlów, ktòrzy z pod władzy dawnych kròlòw Ardrańſkich wybili ſię.

Pomorze złote od rzeki Wolty do przylądku Apollonii rozciąga przez mil 130 ſwoie granice, i 18 tak króleſtw iako Rzeczypoſpolitych w pomorzu, á 39 we śrzodku kraiu zamyka zaſiadłych. Miaſta daiące nazwiſko króleſtwom ſą: Ninga, Lubbada, Akra &c. Anglicy, Hollendrzy, Duńczycy &c, zbudowali w tym kraiu zamki dla beſpieczeńſtwa handlu i ſkładu towaròw.

Powietrze pomorza złotego od Pazdziernika do Marca zbyt gorące ſzkodzi Europeyczykom dla zarazy, którey naciąga z nieochędoſtwa Murzynów, zgnoiowey ryby, któ-

którą ciż Murzyni nie inaczey iedzą, mgły grubey, ſiarczyſtey i ſmrodliwey z dolin i ròwnin nadmorſkich powſtaiącey. Przez całą zimę uſtawiczne padaią deſzcze, á w Kwietniu, Maiu i Czerwcu tak czerwone i ſzkodliwe, że ſuknia onemi zmoczona na drobne ſię ſztuki rozſypuie, á ciało dotknięte w ciężką wpada chorobę.

Pomorze to nazwane złotym dla obfitości niezwyczayney złota, które Murzyni ze wſzyſtkich ſtron przynoſzą i na Europeyſkie towary zamieniaią. U wielu tamecznych kròlòw naczynia poſpolite, odrzwi &c, ſą ze złota lane abo kute. Sól z morſkiey wody robiona po złocie kray bogaci. Drzewa drogie, rośliny do lekarſtw wchodzące, zboża różne á naybardziey pſzenica Turecka od Portugalczyków przywieziona, proſo, ryż, trzciny cukrowe &c nie zle ſię nadaią. Bydło domowe, owce, ptaſtwo chude i żyłowate arcy nie zdrowym dla ludzi ſą pokarmem. Zwierzętami drapieżnemi napełniaią ſię laſy, á gadem różnego rodzaiu pola, doliny, góry i ſame domy.

Pomorzanie kraiu tego ſą wzrzoſtu śrzedniego, twarzy okrągłey, oczu żywych i małych, brwi gęſtych, noſa nie nadto płaſkiego, pamięć maią ſzczęśliwą, dowcip byſtry, pozna-

nie

nie czyſte i prędkie. Duma i pycha tego narodu we wſzyſtkich pokazuie ſię poſtępkach; Europeyczykowie iednak znayduią dla ſiebie względy. Litość tak przyrodzeniu ludzkiemu właściwa w tym kraiu zgoła nie ieſt znana: człowiek śmiertelnie raniony abo tonący od przytomnych owſzem naybliżſzych krewnych naymnieyſzey nie może ſię ſpodziewać pomocy, nad chorym nikt ſię nie użala, zmarłego nikt nie płacze. Oboia płeć z młodości przykłada ſię do pracy i w nałòg ią obraca.

Pomorze ſłoniowe od przylądku Apollonii zaczyna ſię, á o przylądek palmowy ſię (das Palmas) opiera, ciągnie ſię przez mil 80. Cały kray dzieli ſię na dwa narody dobry i zły. Naród dobry zwany inaczey Kwakwowie że zawiiaiące do lądu okręty kupieckie witaią krzykiem Kwakwa, to ieſt: zawiiay ſzczęśliwie, mieſzka przy przylądku Apollonii, ludny na wiele dzieli ſię króleſtw z nazwiſka nawet nieznaiomych, wyiąwſzy króleſtwo Iſſyńſkie bogate, ludne i handlowne. Naród zły rozciąga ſwoie ſiedliſka do przylądku palmowego, dla dzikości obywatelów zaledwie ktòre Europeyſkie okręty do brzegu odważaią ſię zawiiać, á podobno portòw nie znayduią wygodnych.

Po-

Pomorze pieprzowe abo Malagweta od palmowego do przylądku Verga zabiega. Od przylądku palmowego do rzeki Seſty widzieć ſię daią miaſteczka wielki i mały *Paryż*, wielka i mała *Goiena*, *Seſtra* &c należące do krolików kraiowych dannikòw króla Seſtańſkiego i mieſzkane od narodów przyrodzenia łagodnego.

Króleſtwo Seſtańſkie (Seſtos) przez 35 mil ciągnie ſię pomorzem, á znacznie daley ciągnie ſię lądem ku Nigrycyi. M. S. *Seſtos* z 30 chałup od ſamego Kròla i iego tylko familii mieſzkanych złożone, leży nad rzeką Seſtą uściem na mile ſzerokiem do morza wpadaiącą.

Kray Seſtańſki obſituie w ryż, pieprz, proſo, owce ſierścią nie wełną odziane, bydło rogate; pſów mało ſię tu znaduie, bo ie Seſtanie iak wſzyſcy Gwineyczykowie tuczą i iedzą.

Obywatelòw zdobi wzroſt przyſtoyny i wyſoki, mocne przyrodzenie, odwaga, grzeczne z Europeyczykami obchodzenie ſię, wſtrzemieśliwość i pracowitość. Od Francuzòw, ktòrzy pierwſi do tego kraiu z towarami zapadli, nauczyli ſię brać imiona Swiętych Piotra, Pawła &c, zoſtaią pod panowaniem udzielnym, Królowi płacą dani-

nę

nę z rybitwy i towarów Europeyſkich na kraiowe zamienionych. Wyſlępki gardłowe karzą ſię zaprzedaniem w niewolą Europeyczykom.

Kròleſtwo Mézurandy od rzeki Junki zaczyna ſię, á od przylądku Mezurandy ſię zowie M. S. *Andrea*. Płòd ziemny i ſkłonności obywatelów prawie ſię nie ròżnią od płodu i obywatelów Seſtańſkich.

Kraina *Wakongo* miedzy Mezurandą i rzeką Makwibą abo Nugną położona naſiadła ieſt Murzynami dowcipnemi, pracowitemi, rolnictwem i ſoli robieniem iedynie ſię bawiącemi, którzy płacą czynſz Królowi Karowſkiemu.

Podgorze lwie *Sierra Leona* rozciąga ſwoie granice pomorſkie od rzekiMaſſy aboMary do przylądku *Verga* czy *Vega* à od wſchodu gòrą Lwèw pełną zatoczone, oblane ieſt rzekami SierrąLeoną inaczey Mitombą, Galinhą, Szerbrą inaczey Selbobą, Torrą &c. Ludne wſie nad rzekami zbudowane do wielu należą narodòw i królòw, którzy prawie wſzyſcy od króla Karowſkiego zwoiowani daninę mu płacą. Króleſtwo właściwe Karowſkie leży z obu ſtron rzeki Junki, M. S. *Tomba*; w ſtronie pòłnocney znacznieyſze króleſtwa oſiadły: Bulum, Burra &c, króleſtwo

ſtwo Burrańſkie od Jezuitów do wiary S. nawrócone r. 1687 trwa w niey do tych czas.

Zboża, rośliny, bydło, zwierzęta &c właściwe kraiom Gwineyſkim w Podgòrzu Lwim znayduią ſię. W rzekach Makwibie i Marze płodzą ſię ſłonie wodne wielkości konia ale daleko grubſze.

Obywatele Podgórza Lwiego grzecznością i przyiemnością wſzyſtkich celuią Pomorzanòw Gwineyſkich; brzydzą ſię morderſtwem, zaledwie przymuſzeni toczą woynę, żyią w zgodzie i wzaiemnemi ſiebie ratuią uſługami, o niedoſtatku bliźniego iak tylko ſię dowiedzą, zaraz go wſpomagaią. Kradzież nieznana, zabóyſtwa rzadkie i ſurowie karane, wierność w małżeńſtwie dotrzymana, edukacya młodzi w publicznych ſzkołach dawana, uprawa roli za naypożytecznieyſzą zabawę poczytana ſą ſkutkiem proſtych obyczaiów, praw rozumnych i obcowania z Europeyczykami, ktòrzy naymniey ztąd wyprowadzaią niewolnikòw.

ROZDZIAŁ VI.

O wyſpach Afrykańſkich.

Które wyſpy należą do Afryki?

Ie-

Jedne wyſpy Afrykańſkie leżą naprzeciwko ſtrony wſchodniey, drugie zachodniey Afryki.

Wyſpy naprzeciwko ſtrony wſchodniey Afryki ſą, 1) Borbońſka, długa mil 20, ſzeroka 14, znaleziona od Portugalczyków, Maſkareną nazwana, i opuſzczona. Francuzi na Madagaſkarze oſiadli dowiedziawſzy ſię o iey żyżności roku 1664 opanowali ią na Króla Francuſkiego i Borbońſką wyſpą nazwali; naoſtatek z Madagaſkary wypędzeni tam ſię przenieśli, trzy miaſteczka założyli, i to mieyſce ſtanowiſkiem okrętów ſwych do Indyi wſchodnich żeglu iących, i do Europy powracaiących uczynili. Powietrze arcyzdrowe, i tak częſtemi rzekami, iako wiatrami z gór i morza łagodnie wieiącemi ochłodzone, grunta żyżne, obſite w wyborną tabakę, nie złą kawę, pieprz biały, drzewa pachnącą żywicę ſączące, także do budowy wodnych ſtatków zdatne, owoce i ogrodowiny delikatne, woda czyſta i zdrowa, wyſpę tę czynią mieſzkaniem powabnym, wygodnym, i ſzacownym. Bydło rogate, i leśne dziwnie ſię płodzi, świń dzikich i domowych ſamemi ſię żołwiami karmiących mięſo ieſt i zdrowe i ſmaczne. Kray nie zna żadnego gadu, krokodylów, mrowek, ko-

komorów, myſzek i ſzczurów; mógłby być poczytanym za zupełnie ſzczęśliwy, gdyby iedna z trzech gór w pośrzodku wyſpy zaſiadłych nie wyrzucała ogniów i przyległych pól lawą nie zalewała. Francuzi wyſilaią ſwóy przemyſł, aby oſady tamteczne do zupełney przyprowadzili doſkonałości, roku zaprzeſzłego (1770) mimo Hollendrów czułość ſprowadzili z wyſp Moluckich kilka tyſięcy drzewek muſzkatowych i godzików z Indyanami ſadzić ie i z niemi ſię obchodzić umieiącemi. 2) Wyſpa Francuſka abo S. Maurycego od Hollendrów r. 1703 opuſzczona, á od Francuzów roku 1726 opanowana, na około mil 35 maiąca, obſituie w heban, ptaſtwo domowe i leśne, rybę, bydło &c. Niedoperze niezwyczayney wielkości z głow wielkie maią do małp podobieńſtwo. Oprócz kotów, żadne tu inne źwierze ſię nie znayduie. 3) Wyſpa Mozambik należy do Portugalczyków, którzy wypędziwſzy Mawrów miaſto ſtołeczne, i twierdzami, i żołnierſką umocnili oſadą; do portu tameecznego wſzyſtkie okręty Portugalſkie do Indyi żegluiące i ztamtąd powracaiące dla ſpoczynku i żywności zawiiaią. Powietrze Mozambickie ieſt arcyniezdrowe, zwłaſzcza dla Portugalczyków. Grunta wſzędzie

dzie równe obſituią w drzewa palmowe, cytryny, pomarańcze, limonie, figi, ryż, proſo, i wſzelaką żywinę &c.

4 Madagaſkara według Ptolomeuſza *Memuthias* iedna z naywiękſzych wyſp na świecie miedzy 12 i 25 ſtopniem ſzerokości południowey á 62 i 70, długości położona, długa mil 270, ſzeroka 70 od różnych ſzczegulnych narodów udzielnym Królom podległych naſiadła. Portugalczykowie ią poſtrzegli r. 1605. Francuzi roku 1665 założyli oſadę i zamek Delfinowy zbudowali, który r. 1673 opuścili dla nienawiści obywatelów, do którey ich pociągnęli okrucieńſtwem i hańbiącą naród polityczny ſrogością w obchodzeniu ſię z niemi użytą.

Madagaſkara chociaż w krainie podſłoneczney położona ſzczyci ſię powietrzem czyſtym i zdrowym, pomorze iey ieſt równe, ſrzodek kraiu górami naroſzczony, z których wiele rzek bieży dla zażyżnienia pól i powietrza ochłody. Ryż, proſo, ogrodowiny i grochy różne, ananaſy, melony poſpolite i wodne, trzciny cukrowe, granaty, cytryny, pomarańcze, pieprz biały, obficie ſię rodzą. Wychodzą ztąd rózne kruſzce i kamienie, żelazo, ſtal, złoto ale podłe, kryſztał, topazy, ametyſty, i tarzyſy; znayduie

ſię

ſię także kreda biała do prania chuſt miaſto mydła używana. Miód tey wyſpy ieſt wieloraki, nayprzednieyſzy do cukru podobny leczy choroby wſzyſtkie pierſi i dychawicę; bydła wſzyſtkie rodzaie w Europie znaiome dziwnie ſię płodzą. Woły iedne maią rogi, drugie głowy maią okrągłe bez rogòw, trzeciego rodzaiu ſą woły, u których wiſzą rogi ze ſkóry. Miedzy zwierzętami kraiowi właściwemi nayoſobliwſze ieſt od rodakòw zwane *Tratratratra*, wielkością cielęciu dwuletniemu równe, ma głowę okrągłą, czoło, nos i uſzy podobne do człowieka, á nogi do małpy, ſierść fryzowaną, ogon krotki, kocha ſię w oſobności, od ludzi ucieka i od niego ludzie. Drugie zwierzę Antaba z wielkości i poſtawy podobne do lamparta, pożera ludzie i cielęta.

Wyſpiarze Madagaſkarſcy ſą biali i czarni: biali pochodzą od Arabòw, czarni od Kafrów Afrykańſkich. Wiara obu narodow ieſt złożona z niektórych obrządków pogańſkich, Mahometańſkich, Zydowſkich i Chrześciańſkich. Dość maią rozumu i poiętności, ale ſą okrutni, chytrzy, zdradliwi, zazdrośni i próżniacy, żyią w wielożeńſtwie, iedzą ryż, korzonki i mięſo prawie ſurowe, piią wodę ciepłą, miód i wino z trzcin cukró-

krowych wytłoczone, chodzą ledwie nie nago á zawſze boſo. Rząd we wſzyſtkich króleſtwach ieſt deſpotyczny.

Na około Madagaſkary leżą małe wyſepki, ſkały i haki,

5) Wyſpa nazwana *Jan Lisboński* mieſzkana od Arabów i Murzynòw ma właſnego Króla, ktòry 800 liczy poddanych oſiadłych.

6) Wyſpy Komorſkie miedzy Zangwebarem i ſtroną północną Madagaſkary położone ſą cztery. 1) Komora naywiękſza, ale nieurodzayna, dla tego nieludna. 2) Johanna kſztałt troygrańca maiąca od Arabòw, i Kafrów mieſzkana, i dla gruntów żyżności, położenia weſołego, buynych paſtwiſk naſiadła. obfituie w różne delikatne owoce. Obywatele wſzyſcy Mahometanie wielcy prożniacy, żon ſwych tyranni, wolą zgłodu umierać, niż pracować, iednakże handluią figami i konchami *Coris* miaſto monety od Indyanòw używanemi. 3) Mohilla naybliżſza Johanny żyżna, ale od ludzi nieobyczaynych, dzikich i okrutnych mieſzkana. 4) Mayotta od wſzyſtkich wyſp Komorſkich nayżyżnieyſza i nayludnieyſza rapami wodą ukrytemi i hakami otoczona, dla tego Europeyſkim okrętom nieprzyſtępna.

Każda wyſpa ma właſnego Kròla; ci kròlowie uſtawiczną z ſobą toczą woynę i państwa wzaiemnie ſwoie puſtoſzą.

7) Mombaza od lądu ramieniem tylko wielkiey rzeki dwuma wartami do morza wpadaiącey oddzielona, od panowania Portugalczyków r. 1698, uwolniona w rząd doſtała ſię Arabom, ktòrych wiarę i obrządki przyięli rodacy, obfituie w różne owoce, paſtwiſka i żywinę.

Inne wyſpy na tym morzu ledwie z nazwiſka ſą znaiome.

Ktòre wyſpy leżą na przeciwko pomorza zachodniego Afryki?

1) S. Helena zdrowa i żyżna Anglikom, 2) Aſcenſya, S. Mateuſz, Annobona, S. Tomaſz, wyſpa Xiążęca, Ferdynan-Po, wyſpy przylądku zielonego, Madera, Porto-Santo Portugalczykom, 3) wyſpy Kanaryiſkie Hiſzpanom podlegaią. 4) Wyſpy Biſſagoſkie miedzy 10 i 12 ſtopniem ſzerokości północney przy brzegach Nigrycyi położone biorą nazwiſko od naywiękſzey *Biſſagos*; liczą ich 23, znacznieyſze ſą: Gallina, Bulama, Biſſagoſa, Kazeguta, Buſſya i Iatta. *Gallina* obfituie w kury i od nich bierze nazwiſko. *Bulama* od Biſagoſanòw zwoiowana i z mieſzkańców pobitych lub wypędzonych ogołocona, od zwierząt, koni i krów dzikich, ieleni, ſło-

ſłoniòw, bawołów &c, mieſzkana. *Biſſagoſa* ma naokoło mil 40, ſwego właſnego króla, grunta żyżne we wſzyſtko, i położenie roſkoſzne. Obywatele tameczni dzicy i okrutni dla naymnieyſzey przeciwności topią ſię, w przepaść ſię rzucaią, abo ſię obieſzaią. Tak w mocnych trunkach á mianowicie gorzałce ſmakuią, że dla nabycia oney w niewolą zaprzedaią Europeyczykom mąż żonę, ociec ſyna, ſyn oyca. *Kazeguta* wielka, weſoła i żyżna właſnemu podlega królowi, prawie ieſt niedoſtępna dla haków na około wyſypanych. Obywatele ſą wyſokiego wzroſtu, łagodnego przyrodzenia i na Murzynòw dość obyczayni. Wyſpy *Buſſya* i *Fatta* od ludzi dzikich Europeyczykom nieznaiomych mieſzkane. 5) *Gorea* na przeciwko przylądku Emmanuelowego miedzy Gambrą i Senegalą położona, więcey nie ma obwodu na pół mili, należy do Francuzòw, którzy ią z ſkaliſtey i twardey uczynili pożyteczną i do mieſzkania wygodną. Skały, które tę wyſpę otaczaią, zdaią ſię palić ogniem pod czas nawalnicy morſkiey.

Konchy i ryby w nocy wyrzucaią płomień i całą wyſpę oświecaią.

KSIĘ-

wał ziemię. Motyle Amerykańſkie wielkością rownaią ſię z wroblami, ropuchy ważą funtow około 50, i krzeczą głośniey od rocznych cieląt beczenia. Żadna świata kraina podobnych tym nie rodzi potworow. Do tych czas oſady Europeyſkie wyciąwſzy laſy, oſuſzywſzy bagna, ſprowadziwſzy do morza i rzek przekopami z gruntow wodę, nie uwolniły ſię ieſzcze od gadu iadowitego i owadow plugawych, ktorych płodność wilgotną pomnaża ſię atmosferą. Panamę trapią i niemal puſtoſzą węże, Kartagenę grube niedoperzow chmury, Portobellę ſtraſzne ropuchy, Surinę żaby tak mnogie, iakoby z całego świata tam ſię zebrały, Gwadalupę i inne wyſpy chrobąſzcze ſmrodliwe, ſzaty, kſięgi i inne używalne rzeczy nakſztałt myſz gryzące, Kwitańſką krainę i Peruwią komory i pluſkwy, Brezylią mrówki tak wielkie, że ie królami nazywaią Brezylſkiemi. Przeciwnym przyrodzenia dziwem, lwy, tygryſy, niedźwiedzie Amerykańſkie i inne zwierzęta z przyrodzenia drapieżne, ani wielkości, ani żwawości ani ſrogości, tegoż ſamego rodzaiu zwierząt w innych świata częściach ſpłodzonych nie maią. Tygrys Kanadyiſki tak ieſt lękliwy, że go Francuzi *tygryſem tchórzem*

rzem nazwali. Ziemia ten tylko płòd w drzewach i roślinach buyny wydawała, który wiele wilgoci, á mało ciepła potrzebuie. W krainie nawet podsłoneczney pod warsztą sześć calów głęboką znaleziono ziemię skrzepłą i do rodzenia zboża niesposobną, dla tego drzewa w dłuż tylko na kilka calòw głębokości korzenie rozciągały głębiey ciepła do rozrzadzenia miazgi nie znayduiąc. Wszystkie zboża, leguminy i drzewa z Europy i innych części świata przewiezione te tylko się udały, które wilgoci wiele naciągaią i potrzebuią. Kapusta, melony, dynie, trzciny cukrowe, ryż, bòb &c, żniwa wydały nad nadzieię obfitsze, świnie bezmała dorosły miernych wołów, inne zwierzęta abo się nie płodziły, abo od rodzaiu swego wyrodziły się; psy szczekać przestały, żyto i pszenica na niektòrych tylko Ameryki pòłnocney gruntach miernym żniwem natężone rolnikòw opłacaią trudy. Owoce pestkowe: wiśnie, śliwy, migdały &c, ledwie gdzie, i to bez smaku i mięsistości zwyczayney rodzą się i dozrzewaią.

W tak błotnistym, wilgotnym i zaśmiardłym kraiu powietrze zarazliwe wzrostowi, ludności i zdrowiu ludzkiemu koniecznie się przeciwiło i ieszcze się przeciwi.

Pier-

Pierwszym Europeyczykom na wyspach osiadłym wszystkie dzieci w osadach spłodzone w kolebce grubym udusżone ginęły powietrzem, temi czasy ledwie się onych czwarta część dochowuie. Niewiasty Europeyskie daleko wcześniey tam przestaią być płodnemi niż w kraiu oyczystym; Amerykanki wstręt iakiś czuią zostawać matkami i płód rożnemi psuią sposobami; na Jamaice. Barbadzie i wszystkich niemal mieyscach przesadzeni z Europy ludzie tak chudnieią, że z skóry tylko i kości ludzka wydaie się w nich postać. Z pewnego doświadczenia Ameryka wpoioną ma iakąś wadę rodzaiowi ludzkiemu, ba samym źwierzętom czystego powietrza do oddechu potrzebuiącym i onych rozmnożeniu przeciwną. Murzyni Afrykańscy okropnym tey prawdy są dowodem. Od r. 1517 do r. 1772 przez lat 255 naymniey z Afryki do Ameryki przesadzono oboiey płci 15 millionòw Murzynòw, á temi czasy na rok po 100 tysięcy ich tam posyłaią, gdyby iednak ten brzydki i wiarę Chrześciańską hańbiący handel ustał, w lat 50 cały Murzynòw rodzay do szczętuby zniszczał. Ale że góry Amerykańskie złotem, srebrem i drogiemi kamieńmi natura zbogaciła, chciwi Europeyczy-

czykowie lekce wszystkie ważą dla zysku niebespieczeństwa, woląc żyć krotko i nędznie, aby umierali bogato. Sam Ameryki handel dowodzi, że ta część świata mniey iest zdatna do żywienia ludzi, powieważ płodem swym pierwszym człowieka nie może wystarczyć potrzebom. Wszystkie towary wyiąwszy stokwisz z Ameryki wychodzące nie do żywienia ludzi, ale do zbytku tylko i okazałości służą, iako to: złoto, srebro, perły, dyamenty, szmaragdy, kakao, tabaka, futra, drzewa i robaczki farbierskie; te zaś które do Ameryki wchodzą, życie utrzymuią ludzkie i fizyczne onego opędzaią potrzeby. Bez świata dawnego płodu i pomocy obywatele Ameryki ieżeli nie wymarliby z głodu, zapewnie w ostatniey żyliby nędzy, abo dzikich Amerykanów, á w niedostatku tych, siebie samych pożeraliby, iako Hiszpani i Francuzi czynić musieli. Tak to iest kray nikczemny, że dla wyżywienia się w nim trzeba z pohanbieniem rodzaiu ludzkiego ludźmi iak bydłem się karmić, abo handlować.

Jakie są przymioty i charakter Amerykańskich narodów?

Obywatele Amerykańscy piąciorakiego są rodzaiu: Europeyczykowie tam osiadli, któ-

których dzieci tam spłodzone *Kreolami* się zowią; *Metis* to iest z rodziców iednego Europeyczyka, á drugiego Amerykanina spłodzeni; Rodacy abo prawdziwi Amerykanie; Murzyni od Europeyczyków zakupieni i z Afryki sprowadzeni; Mulatrowie z Murzyna i Amerykanki lub przeciwnym obyczaiem urodzeni. Europeyczykowie właściwe swym narodom wady i dobre przymioty do Ameryki przynieśli, Metis rodziców swych skłonności z mlekiem wyssali, Murzyni Afrykańskim właściwe narodom zatrzymali przyrodzenie. Amerykanie rodowici brakiem zdaią się być rodzaiu ludzkiego abo ludźmi od natury ieszcze niedokończonemi i w przymiotach tak ciała iako duszy upośledzonemi, dla tego pierwsi nasi do nieznaiomego świata zawodzcy wzięli ich niezdrożnie za małpy ludźmi leśnemi nazwane. Wilgoć zbyteczna kraiu, która roślinom, drzewom, zwierzętom, ziemi samey do należney im doskonałości przychodzić nie dopuszczała, ludziom wzrost i kształt doskonałey postaci odięła. Postanowienie ciała Amerykanów na pozór nie nad to wielkim podlega wadom, ale w rzeczy samey istotną zamyka słabość, która ich do spraw przyrodzonych i obywatelskich czy-

czyni niezdatnemi. Chibcy i do rączego ſpoſobni biegu Amerykanie nie maią tey mocy i ſił, ktòre pochodzą z napiętych i odpòr wzaiemnie ſobie daiących żył i muſzkułów. Nayſłabſzy Europeyczyk z naymocnieyſzym poſzedłſzy za pały Amerykaninem iak piłkę go o ziemię rzuca; dzieſięciu trzeba było Amerykanòw do przenieſienia takiego ciężaru, który od iednego Hiſzpana był bez trudu dźwigany; poſtać ich nie dochodziła wzroſtu Hiſzpanów, ale ſię znacznie od niey nie różniła, znaleziono iednak w Peruwii i na innych mieyſcach wiele ludzkich kości, ktòre karli wzroſt pokazywały. Naymocnieyſzym ſłabey Amerykanów komplexyi ieſt dowodem, że wielu im brwi, á wſzyſtkim oprócz głowy, ani twarz brodą i wąſami, ani żadna część ciała włoſem i puchem nie zaraſtała. Krew w nich nie była dobrze ciepłem przewarzona przyrodzonym i zdrowa, ponieważ na wielu mieyſcach męſzczyznom wieku dozrzałego mleko z pierſi płynęło, co u nas tylko dzieciom zwyczayna ieſt nowonarodzonym; taż ſama krew w ludziach i panienkach na oko nayzdrowſzych zarażona była iadem, ktòry od Europeyczykòw zachwycony, pomścił ſię na nich okrucieńſtwa po nowym świe-

świecie nie litościwie rozciągnionego. Fizyczne Amerykanòw niedoſkonałości na duſzę, oney naczynia i ſiły ſpłyneły.

Grunt charakteru Amerykanów ſkłada ſię z tey nieczułości, ktòrą ſerca ogarnione o nic niedbaią, żadnym pociągiem ku chwale nie dążą, żadną paſſyą ſię nie poruſzaią. Niepoięta iakaś gnuſność odciąga Amerykanów od ſłuchania bacznie nauk, ktòre im ſię daią, od zrzucenia iarzma, pod ktòrym ięcząc go nie czuią, od wydobycia ſię z dzikości, ktòre życie niewczeſne i przykre ſprawuie. Już trzy wieki ſięgaią końca, iak Amerykę Europeyczycy odkryli, prawie każdego roku do Europy Amerykanòw ſprowadzali, aby w naukach, kunſztach wyzwolonych lub rękodzielnych wyćwiczyli; ale wſzyſtkie ich ſtarania były nadaremne, żaden do tych czas Amerykanin ani na uczonego człowieka, ani na dobrego nie wyſzedł rzemieślnika. Amerykanie nawet Chrześcianie piſać, czytać, myślić, rachować na pamięć więcey nad 3, á na palcach nad 10, przeſzłe rzeczy przypominać, do przyſzłych myśl rozciągać ieſzcze ſię nie nauczyli, i z doświadczenia trzech wiekòw wnoſić można, że nigdy ſię nie nauczą. Rzecz dziwna, że dzieci rodaków tamecznych w młodości po-

pokazuią po ſobie iakąś dowcipu i rozumu nadzieię do lat ſzeſnaſtu, w tym czaſie uczą ſię trochę piſać, czytać i na pamieć, doſzedłſzy lat ſiedmnaſtu, tępość w nich ſię pokazuie, á w roku dwudzieſtym iſtne głupſtwo ſię odkrywa, zapominaią wſzyſtkiego, abo niemal wſzyſtkiego czego ſię nauczyli. Ieſt to właſność powietrza i atmoſfery Amerykańſkiey, ktora na ſamych ſpływa Europeyczykòw, ci w Ameryce ſpłodzeni im w dalſze zachodzą pokolenia, tym mniey maią rozumu, dowcipu i poiętności. Ze wſzyſtkich Akademii nowego świata żaden do tych czas nie wyſzedł ſławny lekarz, Filozôf, Matematyk i miernego nawet nie wydał na świat dzieła.

Ktòre kraie znayduią ſię w Ameryce?

Ameryka po zburzeniu od Hiſzpanów dwuch Monarchii Peruańſkiey i Mexykańſkiey udzielnych nie zna potencyi. Oſady Europeyſkie należą do Hiſzpanów, Portugalczyków, Anglików, Francuzòw, Hollendrów i Duńczykow, rodacy iedni z dzikości nie otarci bez rządu i prawa błąkaią ſię po laſach, drudzy z Europeyczykami obeznani na pokolenia abo drobne dzielą ſię narody i pod zwierzchność ſtarców abo możnieyſzych ſię poddaią. Więc Amerykę podzielemy nie na części polityczne, ale na fizyczne, á naypierwey na południową i północną.

ROZDZIAŁ I.

o Ameryce południowey.

Na ktòre części znacznieyſze dzieli ſię Ameryka południowa?

Na 9 znakomitſzych, ktore ſą 1) Terra firma na północy 2) Peru, 3) Chili na zachodzie, 4) Amazonia abo kray Amazońſki we śrzodku, 5) Brezilia, 6) Guyana na wſchodzie, 7) Parakwarya, 8) Ziemia Magellańſka na południe, 9) Wyſpy.

I. Terra firma abo Kaſtylia złota miedzymorzem Ganamą od Ameryki oddzielona pòłnocney leży w kraiu podſłonecznym, obfituie w owoce, paſtwiſka, balſam z drzew ſączący ſię, w złoto, ſrebro, ſzmaragdy &c, dzieli ſię na 8 prowincyi Hiſzpańſkich. Hiſzpani i Indyanie Chrześcianie poſiadaią miaſta i pomorza, rodacy mieſzkaią we wſiach, po laſach i polach, iedynie bawią ſię łowieniem ryb i polowaniem; żony ich wychowuią dzieci, i maią ſtaranie o bydle. *Panama* miaſto nad wybrzeżem *Adrien* ieſt ſkładem towarów Peruanſkich i Hiſzpańſkich.

ſkich. Nad tym wybrzeżem mieſzka naròd okrutny, i dziki, ktòrego do tychczas nie mogli podbić Hiſzpani. *Porto-bello* na przeciwko *Panamy* nad wybrzeżem Mexikańſkim, do ktòrego złoto i ſrebro Peruańſkie Hiſzpani ſprowadzaią lądem z Panamy, i tu je na okręty kładą, *Kartagena* bogata i mocna z portem wygodnym, *Wenezuela*, *Karaka* na ròwninie, w naylepſze kakao obfitey, *Komana*, *Santa-Fé di Bogota* M. S. całey Kaſtylii złotey, &c.

II. Peru abo *Peruwia* zupełnie poddana Hiſzpanom oprócz niektòrych mieyſc dzierżanych od rodakòw, którzy wolności ſwey bronią. Amerykanie poddani Hiſzpańſcy, iedni mieſzkaią pod górami Kordelierami, drudzy na górach; Podgòrzanie na pokolenia podzieleni maią rozum mierny nic wymyślić nie zdolny, do naśladowania iednak dość zdatny, żyią w wielkiey zgodzie i takiey ufności, że domów ſwych i ſkładów kupieckich nigdy nie zamykaią, niektòre rzemiosła umieią i onemi ſię bawią ròwnie iak rybitwą i polowaniem; twarzy ſą czerwoney, pod ſamą zaś gòrą oſiadli białey. Nadgòrzanie ſą cale głupi i próżniacy, używaią ich w miaſtach do uſług podłych, do oraćtwa i twardych prac. Z Peru-

ruwii wychodzi balſam Peruwiańſki, quinquina na febry doznana, złoto, a naywięcey ſrebra. Peruwia dzieli ſię na trzy prowincye Kwitańską, Limańſką i Los-Charcas; *Quito* M. S. prowincyi, *Lima* M. S. Peruwii, bogata, wielka ludna trzęſieniem ziemi r. 1746 ſkołatana, które port *Callao* zepſuło. *Kuska* dawnych królow ſtolica; *Plata* M. S. prow. Los Charcas, *Potoſi* przy gòrze tegoż nazwiſka w złoto i ſrebro obfitey.

III. Chili abo kray Chileńſki od Hiſzpanów r. 1539 znaleziony, ale do tych czas zupełnie nie podbity. Rodacy wſzyſtek kray wyiąwſzy pomorze, poſiadaią i uſtawicznie Hiſzpanów napaſtuią. Naymocnieyſi miedzy niemi ſą Araukanie i mieſzkaiący na dolinach *Tukapel* i *Puren*, żyią pod wolnie obranemi Kaczykami to ieſt wodzami, ſą przyrodzenia od innych Amerykanów mocnieyſzego, wolność nad życie przenoſzą, cześć boſką oddaią złemu duchowi. Powietrze ieſt zbyt ciepłe, á doliny w zboże i i owoce żyżne. Na pomorzu buyne rozkrzewiły ſię winnice, pola okrywa i laſy napełnia ptaſtwo: gołębie, ſynogarlice, kuropatwy, papugi &c. Bydła obfitość ieſt znaczna, a oſobliwie barany tak wielkie, że ich do

do dzwigania ciężarów miasto wielbłądów używaią. Znayduią się też tu żupy złote, szyby iaspisowe i różne drzewa farbierskie. Osady Hiszpanskie są: *San-Jago*, *Koncepcya*; *Imperiala*, *Baldiwa*, *Mendoza* &c.

IV, Amazonia śrzodek zasiada Ameryki południowey, nazwisko bierze od rzeki Amazony inaczey Maragnonu która z ieziora Peruwiańskiego wypłynąwszy i około 1000 mil przebiegłszy wpada do morza północnego.

Powietrze tey krainy dla natężonego gorąca szkodzi zdrowiu Europeyczykòw; lasy wielkie i nieprzeyrzane cały ten rozległy kray okrywaią, oprócz porzecza Amazony, które od źrzodła do uścia rzeki Hiszpani i Portugalczykowie lasy wywaliwszy, osadami i missyami zasadzili: Hiszpani od źrzódła aż do *Pewas*, á Portugalczycy od missyi *S. Pawła* w stronie południowey, á od rzeki czarney w stronie północney Amazony aż do samego uścia.

Amazonia obszerna w swych granicach obfituie w grunta żyżne ale odłogiem od wieków leżące, w pastwiska buyne, w złoto, dzewo farbierskie, w źwierzęta różne, tygrysy, łosie, papugi, małpy, gad wielki i iadowity &c, oprocz ryb różnego rodzaiu, ży-

Paragwę, Paranę, i Urwagę. Kray łagodny i zdrowy obfituie w zboże owoce, bawełnę, trzcinę cukrową, pastwiska i bydło. Hiszpani wielką część podbili kraiu, większa iednak należy do rodakòw ludzi dzikich, tak wiele iednak rozumnych, że wolności swey bronić nie przestaią.

Dzielą Parakwaryą Hiszpani na 7 prowincyi, które są: 1) Parakwarya właściwa: M. S. *Villa-Ricca*. 2) Chaka. 3) Guaira abo Ontivera 4) Plata z M. S. *Assumpcyą*, *Santa-Fé*, *Buenos-Aires* nad uściem Platy wielkorządztwa Parakwarskiego stolica. 5) Uragwaya. 6) Tukuman w bawełnę i pastwiska żyżny, ale gwałtownym wiatrom, które często walą domy i z korzenia wyrywaią drzewa, podległy. 7) Parana abo ziemia Missyonarska wzdłuż Parany rozciągniona, iest mieszkana od 24000 familii Indyanów do wiary Chrześciańskiey wielką pracą nawróconych i do życia społecznego namòwionych.

VIII. Magellania r. 1520 od Ferdynanda Magellana znaleziona i nazwana, na południu Parakwaryi á wschodzie Chili położona, mniey żyżna, nasiadła iest narodami dzikiemi; wszystkie Hiszpańskie osady zaprowadzone wyginęły z głodu i nędzy. Zy-

wi ten kray dostatek bydła, á po lasach kòz Wigońskich, ktòrych delikatną sierść rękodzieła obracaią na ròżne odzienia. W Magellanii od rzeki *Los-Camarones* do brzegu wschodniego przesmyku Magellanskiego rozciąga się kraina Patagonow, abo pretendowanych olbrzymow Amerykańskich; od r. 1520 do dnia dzisieyszego wiele bardzo ksiąg wyszło dowodzących i zbiiaiących iestności Patagonow: kto wierzy iż są upiory, może utrzymywać Patagonow: oba te ludzi rodzaie przebywaią w imaginacyi prawdziwą Filozofią nie oświeconey.

IX. Wyspy Ameryki południowey na morzu połnocnym są: 1) Wyspy Maluwińskie naprzeciwko przesmyku Magellanskiego ledwie są znaiome oprocz Falklandy od Anglikow osadzoney, á od Hiszpanow im zabraney i wroconey. 2) Wyspy ognisie na południu Magellanii gorami ognistemi napełnione i wysokiemi lasami zarosie. Wyspiarze są biali, dzicy, niewypowiedzianie szpetni i ludoiedzcy; przylądek *Horn* kończy te wyspy. 3) Chiloa przy brzegach Chileńskich leżąca; obsituie w burztyn szary. &c.

RO-

ROZDZIAŁ II.

o Ameryce połnocney.

Ktòre kraie znayduią się w Ameryce pòłnocney?

Ameryka pòłnocna może się dzielić na 9 wielkich części: 1) na Kanadę, 2) na dawne dzierżawy Angielskie, 3) na Florydę, 4) na Mexyk dawnieyszy abo nową Hiszpanią, 6) na nowy Mexyk, 7) na Kalifornią, 8) na kraie nowo-odkryte, 9) na wyspy.

1) Kanada abo Nowa Francya Anglii r. 1763 ustąpiona, graniczy z osadami dawnemi Angielskiemi z kraiami nieznaiomemi, oceanem i Mississipą. Powietrze tam iest zimne, grunta urodzayne, lasy wielkie, i zwierząt, wilkòw, niedzwiedzi, łosiòw, koń, ieleni, á naybardziey po rzekach bobròw pełne.

Miasta Angielskie są: *Quebec*, *Montréal* &c. Rodacy tey krainy na trzy głòwne dzielą się narody: Irokwanów, Algonkwanòw, i Huronów ludzi okrutnych, mściwych, w biegu rączych, z połowu ryb i polowania żyiących i o całość wolności żarliwych. W narodzie Hurońskim starsi gromadni godność dziedzictwem po białychgłowach o-

trzymuią, inni zaś sobie starszych obieraią.

II. Dawne dzierżawy Angielskie, 1) Akadya abo nowa Szkócya z M. S. *Port Królewski* abo *Annopól*; 2) Nowa Anglia wielkiemi zarosła lasami obfituie w drzewa do budowy okrętòw zdatne. M. S. *Boston* z wygodnym portem wysyła co rok liczne floty do Anglii i Angielskich osad. 3) Nowy Jork abo Nowa Hollandya od Hollendròw za Surinam Anglikom r. 1666 oddana. 4) Nowy Yersey dawniey Nowa Szwecya, Szwedom od Hollendròw odebrana, á potym Anglikom r. 1666 ustąpiona. M. S. *Elżbieta*. 5) Pensylwania od Karola II r. 1681 dziedzicznym prawem kawalerowi Penn darowana, od niego Kwakierami osadzona ma M. S. naypięknieysze w Ameryce północney *Filadalfią* nakształt dawney Babilonii od tychże Kwakieròw zbudowaną. 6) Maryland od imienia Maryi żony Karola I nazwany z M. S. *Swięta Marya*. 7) Wirginia miedzy wszystkiemi Ameryki Angielskiey kraiami naylepsza na pamiątkę bezmęścia Elżbiety Królowey tak nazwana, obfituie w mais i wyborną tabakę. M. S. *James-Town*. 8) Karolina z M. S. *Charles-Town* zaszczyca się zdrowym powietrzem i żyżnemi gruntami. We wszystkich osadach pomorze zasiedli Anglicy i miastami lub porządnemi zabudowali wsiami, odległe od morza mieysca trzymaią rodacy, ktòrzy przez obcowanie z Anglikami nabywaią trochę łagodności, ale nie porzucaią obyczaiu życia leśnego.

III. Floryda półwyspa cała Anglikom poddana. *S. Augustyn i Pensakoła* są dwie fortece warowne od Hiszpanów Anglikom r. 1763. ustąpione. Kray od morza usuniony posiadaią rodacy wzrostu przystoynego, koloru oliwkowego, ktòry iednak nie iest przyrodzony, ale nacieraniem pewnych ziół sprawiony, naiazdami, boiem, rybitwą i polowaniem iedynie się bawią, zostaią pod rządem Kaczykòw to iest starszych nad pokoleniami panuiących.

IV. Luizyana od imienia Ludwika XIV. za którego panowania r. 1680 była znaleziona, miedzy nowym Mexykiem, Kanadą i Florydą położona, szerokiemi rzekami á mianowicie Mississipą z północy na południe biegącą oblana, od źrzodła Mississipy aż do rzeki Iberwilli, á od tey aż do morza należy do Anglików; część zachodnia z miastem *Nowym Aurelianem* do Hiszpanów, á kray północny do licznych narodòw Amerykańskich Ilinanów Assinibolanów, Panianòw, Padukanòw &c.

Po-

Powietrze Luizyany umiarkowane gorętſze w południowey, zimnieyſze w północney ſtronie ieſt arcyzdrowe; Europeyczykowie rzadko tam choruią, rodacy prawie nigdy, i do pożney przychodzą ſtaroſci. Grunta dobyte ſą żyżne, obſituią w pſzenicę Turecką, zboża Europeyſkie, w drzewa palmowe, morwowe i różne rośliny lekarſkie. Rzeki rybne, pola ptaſtwem okryte, laſy wſzelakiego zwierza pełne obſicie wſzyſtko to ſzafuią co do żywności, wygody i handlu obywatelów ſłuży. Francuzi przez lat 80 tę krainę dzierżąc nie umieli z niey korzyſtać.

V. Mexyk dawny Nową Hiſzpanią tak od Hiſzpanów dla podobieńſtwa tego kraiu do dawney Hiſzpanii nazwany, od ſławnego Ferdynanda Korteza w 600 ludzi r. 1519 podbity, ma na północ nowy Mexyk, na południe Amerykę południową, z innych ſtron morzem oblany, na trzy dzieli ſię audyencye albo wielkorządztwa piąciąletniemu królewſkiemu namieſtnikowi podległe, obſituie w minery złote, ſrebrne, ałunowe, rudę żelazną, w indych &c. *Mexyk* M. S. kraiu i rządu miedzy dwoma iezioramі iednym ſłonym, drugim ſłodkim położony, ludny, bogaty, i piękny. *Akapulko* nad morzem

rzem ſpokoynym, z którego portu gallion wychodzi do wyſp Filipińſkich, i do niego powraca. *Merida* M. S. półwyſpy Yukatanu wybrzeżem Mexykańſkim okrążoney, w złoto i ſrebro bogatey, w zboże zyżney i dwa żniwa wydaiącey. W laſach znayduią ſię oſobliwe zwierzęta, iako to krowy dzikie, koty na kſztałt tygryſſów, *Ai* leniwiec (*Ignavus Americanus*) zwierz dla nad zwyczay opieſzałego ruchu tak nazwany, ſamym żyiący liściem, na drzewo lezie dni dwa, tyleż mu czaſu trzeba do zlezienia, gdy wſzyſtkie liścia przez dni kilka ogłoda, od iednego drzewa do drugiego nie idzie na nogach ale ſię czołga po ziemi, za 15 dni ledwie przebyć może mieyſce na ſtrzelenie z piſtoletu, wielkością równa ſię z liſem, á z ſierści daleko iednak miękſzey, podobny ieſt do żbika, krzykiem oſtrym wyraża i, i, i, i, i, zkąd mu nazwiſko dane Ai. *Kampeſza* nad wybrzeżem tegoż nazwiſka, za którą laſy farbierskie leżą; *Vera Cruz* nowa z portem do którego flota zawiia Hiſzpańſka z Europy z towarami na Mexyk i Filipiny. &c.

VI. Mexyk nowy na północ ſtyka ſię z kraiami nieznaiomemi, na wſchód z Luizyaną, na południe z Nową Hiſzpanią, na zachód z morzem rumianym. Nowe mappy kła-

kładą iednę w tym kraiu osadę Hiszpańską: Nową Nawarrę i miasto *Santa-Fé*.

Powietrze łagodne i zdrowe pomaga do żyżnych urodzaiów, pszenicy Treckiey, melonów, różnych iarzyn i owocow. Miedzy gorami znayduią się szerokie rowniny i buyne pastwiska, á na górach i w lasach niedzwiedzie, ielenie, sarny, dziki, lwy, tygrysy, konie, woły, i owce wielkie iak nasze konie, maiące krótki ogon á długie rogi.

Mexykanie przyrodzenia dość łagodnego i towarzyskiego żyią z rybitwy, polowania i oractwa, naymężnieyszym z pośrzodku siebie rząd i spraw publicznych styr powierzaią. Iedni kłaniaią się bałwanom, drudzy słońcu, niektórzy wyznawaią iednego Boga w niebie mieszkaiącego, á niektórzy bez żadnych żyią obrządkow i rządu.

VII. Kalifornia półwyspa morzem rumianym od Nowego Mexyku oddzielona niemal cała należy do rodakow z przyrodzonych skłonności podobnych do Nowo-Mexykanow. Powietrze arcyzdrowe, grunta żyżne, brzegi morskie połowem pereł bogate kray ten zaszczycaią. Missyonarze Hispańscy wiele Kalifornianów do wiary Chrześciańskiey nawróciwszy i do życia społecznego zachęciwszy, osadzili ich w stro-

stronie południowey, nauczyli domy budować, wsie zakładać, rolę uprawiać i potrzebnemi rzemiosłami się bawić. Hiszpani część Kalifornii nową Andaluzyą nazwali, która się składa z dwuch prowincyi Senory i Cynalwy. W Senorze roku 1771 na polach *Cienegwilla* znaleziono minerę złotą na 14 mil rozległą bardzo bogátą, ktora warsztę na 2 stopy w głąb prawie z czystego ma złota; nie daleko od niey dwie są minery srebrne, w iedney z nich w *Promontorio* znayduią się kamienie prawie z czystego srebra.

VIII. Kraie nowoodkryte, 1) na zachod Kanady znayduie się wielkie wybrzeże morza spokoynego na nowych kartach morzem zachodnim zazwane znalezione od Marcina d'Aguilar Hiszpana, który wąskim przesmykiem pod 45 stopniem długości połnocney na to wbiegł morze. Kanadyiczykowie wschodni powiedaią, że nad tym morzem mieszka narod długich sukien (iako Azyanie) używaiący, miasta i zamki posiadaiący i towary rożne od Europeyskich na futra Kanadyiskie zamieniaiący. 2) Kraie postrzeżone od Moskalow; r. 1741; Alexy Czerykow Kapitan okrętowy ku połnocy na zachod przesmyku Marcina d'Aguilar i Kalifornii pod 55 stop: 36 min: szerokości

połnocney postrzegł ziemię, posłał do niey łodź z 11 ludźmi, którzy do okrętu o milę od lądu stoiącego nie powrócili. Powracaiąc do Kamżatki Czerykow widział pod 51 stòp szerokości ku północy krainę gorzystą, przylądował do brzegu i znalazł obywatelow podobnych do Kanadyiczykòw. Powtòre ciż Moskale żegluiąc śladem Kapitana Beringa dawniey to iest r. 1731 inną krainę głębiey na połnoc ku zachodowi Ameryki na przeciwko Syberyi postrzegli. 3) Kraie postrzeżone r. 1640 od Admirała Hiszpańskiego de Fonte według wszelkiego do prawdy podobieństwa też same są, ktore Moskwicin Czerykow w 100 lat potym widział.

IX. Wyspy Ameryki połnocney wszystkie należą do potencyi Europeyskich. Do Anglii patrz na karcie 171; do Francyi, patrz na karcie 143; Do Hiszpanii Wyspy Lukayskie, ktore Hiszpani wytraciwszy rodaków opuścili, są prawie puste; Anglicy Prowidencyą osadzili. Z Wysp Antylskich do Hiszpanow należą. 1. Kuba gorzysta i nieurodzayna, ma minery złote i iednę miedzianą, obfitnie w kuropatwy, synogarlice, papugi, tabakę i cukier. M. S. *Hawana* wielka i bogata, trzema mocnemi zamkami warowna, port 1000 okrętow obeymuie, weyście tak ma

ma ciasne że ieden tylko okręt może przechodzić. 2. S. Dominik abo Hiszpaniola, ta wschodnia w drogie kruszcze bogata, ktorych Hiszpani dla niedostatku ludzi nie tykaią. M. S. S. *Dominik.* 3) Porto-Rieco od złotych miner tak nazwana. Przy Tierra firma, Margarita, od połowu pereł tak nazwana; Trynidada w uyściu rzeki Orenoki z M. S. handlowym *S. Jozef.* Do Danii p. na kar: 196. Do Hollandyi nad brzegami Ameryki połud: Bonair, Oruba, Kurakao z portem wygodnym, S. Eustachi, Saba, i połowa S. Marcina, druga połowa należy do Francyi.

ROZDZIAŁ III.

O kraiach polarnych nie dobrze znaiomych.

Co są kraie polarne?

Kraie Polarne nie dobrze znaiome są wyspy abo lądowe krainy naprzeciwko dawnego lub nowego świata ku biegunom onego położone, od żeglarzów rożnemi czasy postrzeżone, ale nie dobrze poznane. Kraie leżące na pòłsferzu południowym nazywaią się krainami południowemi abo An-

Antarktycznemi, na połsferzu zaś północnym osiadłe krainami połnocnemi abo Arktycznemi.

Które są znacznieysze krainy południowe polarne?

1. Nowa Gwinea, 2) Nowa Brytania, 3) Nowa Hollandya, 4) Karpentarya, 5) Ziemia Diemen, 6) Nowa Zelandya, 7) Ziemia obrzezania, 8) Gonnewilla, 9) Ziemia ognista, 10) Wyspy na morzu spokoynym między Ameryką i Azyą położone.

I. Nowa Gwinea od Alwara Sawedry żeglarza Hiszpańskiego r. 1527 postrzeżona i Gwineą od niego dlatego nazwana, że na niey postrzegł obywatelów z twarzy i włosow wełnianych do Gwineyczyków podobnych, leży pod Ekwatorem miedzy 150 i 160 stopniem długości. Dampier żeglarz Angielski na początku wieku tego wysłany na odkrycie kraiów południowych, zwiedził pomorze Nowey Gwinei. Na około tey krainy wiele iest wysp wesołych, żyżnych i ludnych.

II. Nowa Brytania miedży 2 i 5 stopniem szerokości południowey od Dampiera postrzeżona i przesmykiem morskim od nowey Gwinei odłączona. Obywatele nowey Gwinei, Brytanii i wysp na około osadzonych

nych pracowici, znaią się dobrze na orać, ale są dzicy i okrutni. W chałupach chowaią kamień ieden z żyłą zieloną, drugi czerwoniawy i kawałek kruszczu, i te trzy rzeczy osobliwym czczą uszanowaniem. Trupów nie grzebią, ale na brzeg wyrzucaią morski.

III. Nowa Hollandya na południe wysp Moluckich położona, pierwszy raz od Hollendrów postrzeżona, szeroko i długo musi rozciągać granice; część iey połnocna nazywa się ziemią *Diemen*, zachodnia ziemią *With* abo *Endracht*, połndniowa *Lieuen*. Srzodek kraiu cale nie iest znaiomy; pomorza od Dampiera dwa razy przeglądane zdawały mu się niskie, piaszczyste, ledwie zrzadka krzewinami zarosłe, oprocz małych ptaszków na drzewkach, á wielkiey mocy żołwiów, i krow morskich przy brzegach, żadney inney żywiny nie postrzegł. Na lądzie i bliskich wyspach postrzeżeni Murzyni pokazali się bydź ludzmi dzikiemi, i tak głupiemi, że oprocz postawy ledwie w nich ślad wydawał się ludzkiego przyrodzenia.

IV. Karpentarya na połnoc ku wschodowi nowey Hollandyi od Karpentera Hollendra odkryta leży na przeciwko ziemi Ducha S. od Fernanda de Quiros Hiszpana znalezioney.

V.

V. Ziemia Diemen różna od strony północney nowey Hollandyi od Abla Tasmana żeglarza Hollenderskiego r. 1642 znaleziona leży pod 42 stopniem szerokości południowey. Tasman usłyszawszy muzykę Murzyńską nakształt trąby, wystąpił z ludźmi zbroynemi na ląd, postrzegł ślady źwierząt, drzewa srzedniey wielkości sączące żywicę i dym z chałup kurzący się, nie odważyszy się w głąb kraiu zapuszczać, utkwił Hollenderską banderę, wsiadł na okręt i odbił się.

VI. Nowa Zelandya od tegoż Tasmana po odbiciu się od ziemi Diemeńskiey postrzeżona, ktory 60 mil nad pobrzeżem oney żeglował, wydawała mu się być kraiem wysokim, żyżnym i miłym. Obywatele od niego na brzegach widziani, mieli głos chrapliwy, wzrost wysoki, włos czarny na szrodek głowy zebrany z piorem utkwionym, farbę ciała srzednią miedzy żołtą i brunatną.

VII. Ziemia obrzezania dnia 1 Stycznia r. 1739 od Kapitana Francuskiego de Lozier Bouvet była postrzeżona, który dla mgły gęstey, wiatrów przeciwnych i lodów w kupę zsunionych zawinąć do lądu nie mógł.

VIII. Ziemia Gonnevilla od kapitana Francuskiego tegoż nazwiska nawałnicą o brzegi iey rzuconego r. 1503 odkryta, obfituie w zboże, rośliny farbierskie, i iest mieszkana od ludzi cale przyiemnych, miedzy któremi rzeczony kapitan przemieszkał pół roka i syna iednego z tamtecznych królików do Francyi sprowadził.

IX. Ziemia Ognista za przesmykiem Magellańskim.

X. Wyspy na morzu spokoynym miedzy Azyą i Ameryką położone są: 1) Salomonowe od Alwara Mendozy Hiszpana r. 1567 postrzeżone maią być żyżnością i powietrzem umiarkowanym zaszczycone, szerokość i długość ich nie iest wymierzona. Izabella iest miedzy niemi naywiększa. 2) Wyspa trzech królów od Abla Tasmana postrzeżona leży pod 35 stop: szerokości pół: á 191 długości. Tasman widział zdaleka kilkadziesiąt ludzi wielkiemi kiiami uzbroionych, ziemię bez żadney uprawy. 3) Trzy wyspy od Tasmana postrzeżone nazwane były Pilstraats, Amsterdam i Rotterdam; na ktorych Hollendrzy znalezli wodę słodką, wielką moc świń, kurów, owoców &c, obywatele pokazali się być towarzyskiemi, przyiemnemi, ale wielkiemi złodzieiami. 4) Wyspy postrzeżone i przeglądane od Kor-

nelego Schuten i Jakuba le Maire Hollendrow; ziemia Stanòw, Morycz, Nassau, wyspa psia dla trzech psow tam widzianych, Wyspa bez gruntu dla wielkiey morza głębokości, Wyspa Much dla strasżney onych wielości. tak nazwane; Wyspa Cocas, ktorey obywatele wysocy, przyrodzenia mocnego, nago chodzący z Hollendrami dość grzecznie się obeśli, i ich owocami, ptastwem, zwierzyną udarowali, Wyspa zdraycòw, Nadzieia, Horn &c. Tey ostatniey wyspy obywatele nie zwyczaynie wysokiego wzrostu, postawy iednak przystoyney, szybko biegaią i po morzu pływaią, żadney nie znaią pracy, oractwem się nie bawią, żyią owocami, korzonkami, rybą i mięsem wieprzowym prawie surowym &c.

Które są kraie polarne na półsferzu północnym?

1) Labradora abo Estotilandya. 2) Wyspy Jakubowe. 3) Nowa Wallia. 4) Nowa Dania. 5) Gronlandya. 6) Spitzberg. 7) Nowa Zemla abo Ziemia. 8) Ziemia większa,

I. Labradora przy przesmyku Hudseon położona od 50 do 63 stopnia szerokości północney rozciąga się. Iest to kray zimny, płonny, wyspami otoczony i od ludzi dzikich

kich mieszkany; brzegi onego są zaledwie znaiome.

Miedzy narodami dzikiemi Eskwimanie, są nayznacznieysi, dzielą się na Eskwimanów Indyiskich i północnych; ci zasiadaią kray nad przesmykiem, tamci na południe wybrzeża Hudsońskiego; z podobieństwa ich postaci, mowy, życia sposobu i zwyczaiów wnieść bespiecznie można, że oba te narody iedną miały dzielnicę. Kray obu narodów arcyzimny, przepaścistemi skałami narosżczony; doliny ma żyżne, w drzewa, krzewie, i zioła Europeyczykom nieznaiome obfite. Anglicy tu osiadli roskosżne założyli ogrody, i one roślinami zasadzili Europeyskiemi, które dobrze się udały. Ołów, miedź, żelazna ruda znayduią się w gòrach, i często rodacy Anglikom miedzianego krusżcu szafuią bryły. Też gòry obfituią w talk, amiant, kryształ rożnych kolorów, kamień czarny łyszczący się, który na cienkie przezroczyste listki się łupa i rodakom za zwierciadło służy; skały z marmuru przedziwnie białego i żyłkami czerwonemi, zielonemi, modremi ubarwionego ogromne składaią się i do tych czas są nietknięte. Niebo prawie nigdy tu nie iest pogodne. Na wiosnę i w iesieni ustawi-

czna gruba mgła do ſamey rozciągniona ziemi widok wſzyſtkich rzeczy odeymuie; zimie z rzek i innych wòd nie zamarzłych grube wyſtępuią wapory, ktòre na powietrzu zlodniawſzy figurę ſtrzał wyrażaią, á gdy ſię wody zetną w oka mgnieniu owe ſtrzały lodowate znikaią. Parelia, abo fałſzywe ſłońca ſą tu zwyczayne, pod czas ſześcioro ich ſię razem pokazuie, iutrzenki pòłnocne prawie w każdą noc świecą.

II. Wyſpy Jakubowe przeſmykami Hudſon i Davis oblane od imienia Jakuba I Króla Ang: nazwane; naywiękſza miedzy niemi Kumberlandya.

III. Nowa Wallia (New Wallis) za przeſmykiem Hudſon położona należy do Anglików, ktòrzy ią zaniedbali.

IV. Nowa Dania od Admirała Duńſkiego Jana Muncha r. 1609. znaleziona, pod polarnym leży cyrkułem. Duńczycy z wynalezioney tey ziemi nie korzyſtali, á Anglicy traktatem Utrechtſkim r. 1713 ią ſobie wraz ze wſzyſtkiemi kraiami na pòłnocy Kanady położonemi przywłaſzczyli. Morze, które Nową Danią oblewa, od Wilhelma Baffina wkròtce po Munchu tam żegluiącego nazwane ieſt wybrzeżem Baffińſkim.

V.

V. Gronlandya r. 982 od Norwegianów odkryta i zaludniona, za panowania Małgorzaty dla zaniedbaney żeglugi opuſzczona, ledwie za Chryſtyana IV Kròla Duńſkiego od Admirała Lindenau była znaleziona. Ponieważ obywatele teraznieyſi żadnego podobieńſtwa w niczym do Norwegianów dawnych tey wyſpy mieſzkańców nie maią, rzecz ieſt wątpliwa aby Gronlandya teraznieyſza była taż ſama co dawna. Còżkolwiek ieſt: Gronlandya leży miedzy wybrzeżem Baffińſkim i Islandyą, mieſzkana ieſt od ludzi dzikich, którzy iedzą ryby i mięſo ſurowe, piią tłuſtość wielorybią, odziewaią ſię ſkorami pſiemi i cieląt morſkich, miaſto koſzuli używaią wnętrzności rybich, á miaſto kamizoli ſkór ptaſzych z pierzem zdartych. Morze Gronlandyi przyległe obſituie w wieloryby, na ktòrych połów zbiegaią ſię okręty Hollenderſkie, Angielſkie, Duńſkie, Francuſkie &c. Kray acz zimny ieſt iednak żyżny. Lądem ieſt Gronlandya czy wyſpą, rzecz nie ieſt dowiedziona. Zima długa nieznośnym mrozom, lato bardzo krótkie natężonym podlega upałom. Iedne lody wiatrem nanieſione przytykaią ſię do brzegòw i one niby wałami zataczaią, inne po przyległym pływaią morzu i iak głęboko

w wodzie ſię topią, tak wyſoko nad iey ſtrych ſię podnoſzą. Niektòre z nich nakſztałt wielkich wyſp pływaią i maiąc na około więcey mili, na 100 ſążni w gòrę ſię wynoſzą i w głąb idą, iedne ſkładem ſwych części wyrażaią figurę kościołòw z wieżami, drugie zamkòw z baſztami, inne okrętòw z żaglami; barwa też ich wdzięczny oku czyni widok: ſą przezroczyſte iak kryſztał, błękitne iak ſzafir, zielone iak ſzmaragd &c. Oſobliwa, ale doświadczeniem warowna rzecz Gronlandyi ieſt właściwa, że poſtanowienie iey powietrza całey przeciwi ſię Europie: gdy w umiarkowanych tey części świata kraiach zima ieſt tęga, tu w ſwoim rodzaiu nayłagodnieyſza, á gdy inne Europy kraie z zimy cieſzą ſię łagodney, Gronlandyą nadzwyczay zimne trapi powietrze. Nayznacznieyſza oſada Duńſka ieſt *Got-haab*, do którey corok dwa okręty żywnościami i odzieniem naładowane, z Kopenhagi zawiiaią.

VI. Spitzberg wyſpa od Hollendrów r. 1596 odkryta, ma dane ſobie nazwiſko od gòr wyſokich i oſtrych, któremi ieſt napełniona. Powietrze tam arcyzimne, á ziemia prawie zawſze śniegiem okryta. Znayduie ſię wiele ziół nam nieznaiomych, ptaſtwa

różnego rodzaiu, ranifetòw, niedzwiedzi białych, liſów, wołów dzikich &c. Srzodek kraiu do tych czas nie zwiedzony; ci, ktòrzy ſię o to kuſili, abo od mrozu abo od zwierza drapieżnego poginęli.

VII. Nowa Zemla według mapp kraiopiſarſkich Moſkiewſkich wyſpa miedzy 70 i 76 ſtopniem ſzerokości Geogra: pòłnocney naprzeciwko Tartaryi Moſkiewſkiey położona i od niey przeſmykiem morſkim Waigacz oddzielona, cierpi mrozy i uſtawiczne mi prawie zawalona ieſt śniegami. Stronę iey pòłnocną ſame białe niedzwiedzie, wilcy i liſy napełniaią, w ſtronie południowey mieſzkaią ludzie wzroſtu małego, grubi, głowy wielkiey, twarzy ſzerokiey, noſa płaſkiego zadartego miedzy wſzyſtkiemi Tatarami nayſzpetnieyſi. Zimie mieſzkaią w lochach podziemnych, lecie łowią ryby i biią zwierzęta, których mięſem żyią, á ſkòrami ſię odziewaią. Wiara ich zawiſła na czci ſłońcu, kſiężycowi i gwiazdom wyrządzaney. Hollendrzy przez morze pòłnocne ſzukaiący przeyścia do Chin, przymuſzeni byli r. 1596 zimować w Nowey Zemli, i doznali, że ogień naywiękſzy zmarzłey ziemi nie odmiękczał, wòdka naytęższa i wina Hiſzpańſkie marzły.

VIII. Miedzy kraiami nieznaiomemi może być liczona obszerna kraina ku Syberyi wschodniey obrócona od Moskalów postrzeżona, ieszcze nazwiska niema własnego; Moskale ią zowią *Bolszaia Zemla*.

Których kraiów dawniey znaiomych wiadomość zginęła?

Kraie od dawnych kraiopisów znane, abo w poźnieyszym czasie postrzeżone zniknęły lub nie wiadomo gdzie leżą: 1) Atlantyda, 2) Tula, 3) Frieslandya, 4) Sewerambia, 5) Utopia kray zmyślony.

I. Atlantyda (Atlantica Insula) według świadectwa Platona w Timeuszu i Krycyuszu, była wielka wyspa oceanu zachodniego naprzeciwko przesmyku Gibraltarskiego położona, za tą wyspą mnogie mnieysze leżały wysepki, á za niemi ląd daleko większy od Azyi i Europy za czasów Platona znanych razem wziętych. Uczeni ludzie rozumieią, że ów ląd za Atlantydę i bliskie iemu wyspy posuniony iest Ameryka, ze Atlantyda od wysp Kanaryiskich do Azorskich rozszerzona trzęsieniem ziemi w morze zapadła, á rzeczone wyspy resztą są Atlantydy pochłonioney.

II. Tula (*Thule* abo *Thyle*) naywiększa wyspa oceanu pòłnocnego od dawnych dobrze

brze znana pod teraźnieyszych kraiopisarzów sprzęczki podpada. Iedni Islandyą biorą za Tulę, ale temu domysłowi przeciwi się świadectwo Tacyta piszącego, że żegluiącym około Wielkiey Brytanii widzieć się daie Tula; Islandya zaś iest zbyt daleka, aby z brzegów Anglii mogła być widziana. Ptolomeusz śrzodek Tuli kładzie pod 63 stopniem szerokości północney, zkąd Cellaryusz wnosi, że wyspy Szetlantskie, á w szczegulności Fero ią Tulą; to mniemanie nie zgadza się z świadectwem Prokopiusza, który Tulę dziesięć razy czyni większą od Wielkiey Brytanii. Prokopiusza świadectwo nakłoniło wiele kraiopisarzów na to zdanie, że Skandynawia iest dawną Tulą: w szczegulności Orteliusz upatruie położenie i nazwisko Tuli w prowincyi Norwegiańskiey nazwaney Tilemark. Ze wszystkich zdań tu przywiedzionych wypada prawda, że dawna Tula nam nie iest wiadoma.

III. Frieslandya wielka wyspa miedzy Gronlandyą i Ameryką nie daleko przesmyku Davis według powieści niektórych położona na tym mieyscu teraz się nie znayduie.

IV. Sewerambia wyspa na oceanie Muzyńskim położona. Pisze prawdziwie czy baie.

baiecznie Hennepin, że po rozbitym okręcie niewiasta iedna brzemienna deski się chwyciwszy przypłynęła do wyspy pustey, znalazła na desce kilka ziarn ryżu, który zasiała, w kilka tygodni syna zległa, którego wychowała i w przyzwoitym czasie zaślubiła. Potomstwo z tego małżeństwa tak było liczne, że całą tę wyspę z powieści tylko rzeczonego autora znaiomą zaludniło.

V. Utopia abo kraina zmyślona na żadnym mieyscu się nie znayduiąca nie należy do zamiaru Geografii. Uczeni ludzie iedni użyli tego wyrazu dla odmalowania nędzy życia ludzkiego; drudzy dla podzielenia świata na różne zepsucia rodzaie; niektórzy układaiąc rząd polityczny doskonały, kray na myśli swoiey wystawiony, w którym taki rząd do wykonania niepodobny osadzaią, Utopią zowią.

FINIS

KSIĘ-

KSIĘGA VI.

O Astronomii i Polityce tak wiele, ile one wchodzą do Geografii.

O ASTRONOMII.

ROZDZIAŁ I.

O sferze świata i iey częściach.

PONieważ świat wydaie się oczom naszym okrągły, Astronomowie wynalezli kulę dla wyrażenia onego na niey; ta kula nazywa się *sfera misterna* abo *artyficialna*, a sam świat może się nazwać *sferą przyrodzoną* abo *naturalną*.

Sfera misterna wyrażaiąca machinę świata ma oś żelazną abo mosiężną przez śrzodek okrągłości swey przechodzącą, końce tey osi nazywaią się bieguny abo *poli* reprezentuiące bieguny świata od Astronomów zmyślone; składa się z różnych cyrkułów dla pokazania biegu gwiazd i planet na niebie; we śrzodku sfery znayduie się kula reprezentuiąca okrąg ziemiowodny.

Według dwoiakiego składu świata od Ptolomeusza i Kopernika wymyślonego dwoiakim kształtem sfera układa się misterna. W sferze Ptolomeusza: Ziemia we śrzodku iest nieporuszona, około którey iako punktu śrzedniego, powietrze, ogień, gwiazdy, i planety wszystkie obracaią się. W sferze Kopernika: gałka pozłocona słońce reprezentuiąca śrzodek sfery zabiera, poprzek którey oś Zodyaku przechodząca biegunami swemi opiera się o eklyptykę. Wewnątrz sfery gwiazdarskiey siedm planet przez tyleż gałek reprezentowanych widzieć się daią, których strony ku słońcu obrócone są oświecone według te-

go

go porządku, który one maią na firmamencie.

Oś Swiata ieſt linia proſta myślą przez śrzodek świata prowadzona, która według Ptólomeuſza ieſt także osią ziemi po śrzodku świata osadzoney. Końce tey linii nazywaią ſię *poli*, z których północny nazywa ſię arktyczny, (*polus arcticus*) od słowa Greckiego *arctos* znaczącego konſtellacyą północną nazwaną: *urſa minor*; południowy nazywa ſię antarktyczny (*polus antarcticus*) od słowa Greckiego *antarctos* które znaczy położenie przeciwne konſtellacyi niedźwiadka.

Dziesięć cyrkułów abo kół dzielą sferę świata, 6 wielkich a 4 mnieyſze; Cyrkuły wielkie ſą: Ekwator, abo cyrkuł porownania dnia i nocy: Zodyak, Horyzont, Merydyan, i dwa kolury, ieden porownania, drugi przesilenia dnia z nocą. Te cyrkuły nazywaią ſię wielkiemi, że całą sferę dzielą na dwie części równe, inne cztery nazywaią ſię mnieyſzemi, że sferę dzielą na dwie części nie równe.

Własności powszechne wſzyſtkim cyrkułom wielkim ſą: Każdy cyrkuł ma ſwoie oś i ſwoie właſne bieguny, które biorą ſię na wierzchu sfery i ſą równie odległe od wſzyſtkich części obwodu tego cyrkułu, którego ſą biegunami; Oś każdego cyrkułu ieſt linia proſta od iednego do drugiego bieguna przez śrzodek cyrkułu prowadzona, każdy wielki cyrkuł dzieli ſię na 360 gradusów, a każdy gradus na 60 minut, kazda minuta na 60 ſekund, i tak daley,

Ekwator ieſt cyrkuł wielki wſzyſtkiemi ſwemi częściami równie na 90 gradusów od biegunów świata odległy, Nazywa ſię linią ekwinokcyalną, że słońce równy dzień nocy wymierza wſzyſtkim kraiom gdy w tym znayduie ſię cyrkule. Zeglarze morſcy linią go nazywaią. Własności Ekwatora ſą: cały świat dzieli na dwie równe części, z których iedna nazywa ſię półsferzem północnym abo arktycznym (*hemiſpherium arcticum*) druga półsferzem antarktycznym abo południowym. Ekliptykę przecina we dwuch mieyſcach, do których słońce przyſzedłſzy dnia 21 Marca i 23 Września równa dzień z nocą.

Cyr-

Cyrkuły godzinne przecina wciąż angułem proſtym; ieden cyrkuł godzinny 5 gradusów zamyka. Obieg Ekwatora ieſt miarą dnia naturalnego, gdy taż ſama część onego we 24 godzinach powraca do ſwego merydyanu, która obieg zaczęła. Na Ekwatorze liczą ſię gradusy długości Geograficzney.

Zodyak ieſt cyrkuł wielki nieporuſzony ukośnie na sferze położony świat cały na dwie rowne części północną i południową dzielący, a ſam na dwanaście części dwunaſtą Zodyacznemi znakami podzielony, iedną połową nachyla ſię ku biegunowi północnemu, a drugą ku południowemu. To słowo *Zodyak* w Greckim ięzyku znaczy zwierzę, od którego ten curkuł nazwany z przyczyny że dwanaście znaków abo konſtellacyi figurami zwierzęcemi wyrażaią ſię; te ſą dwoiakie północne i południowe dwoma łacińſkiemi wierſzami wyrażone.

Sunt *aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,*
Libraque, ſcorpius, arcitenens, caper, amphora, (*piſces.*

Po Polſku:

Baran idzie przed *bykiem*, po *bliźniętach raki*
Lew przed *panną* uchodzi, to ſą letnie znaki;
Waga chłodzi z *niedźwiedziem ſtrzelec* zimnem grozi,
Koziorożiec ląd wiąże, *wodnik ryby* mrozi.

Znaki północne temi ſię wyrażaią figurami.	Baran	♈
	Byk	♉
	Bliznięta	♊
	Rak	♋
	Lew	♌
	Panna	♍
Znakow południowych figury ſą	Waga	♎
	Niedźwiadek	♏
	Strzelec	♐
	Koziorozieck	♑
	Wodnik	♒
	Ryby	♓

Aſtronomowie dzisieyſi z pilnych poſtrzegli uwag, że punkta ekwinokcyalne uſtępuią uſtawicznie, a

pun-

a punkta ekliptyki i wszystkie znaki zodyaczne pomykaią się własnym obrotem z wschodu na zachód każdego roku na 50 sekund, tak że od czasow Hypparcha, iuż na 30 gradusów pomknęły się, a zatym gdy rozumiemy, że słońce iest naprzykład w znaku Barana, w rzeczy samey na ow czas wchodzi, do znaku Ryb, i tak daley.

Wiedzieć tez trzeba że słońce dłużey ośm dni bawi się w znakach północnych, niż południowych. Ta różność pochodzi z nierównego biegu słońca według Ptolomeusza, abo ziemi według Kopernika, które raz prędzey, drugi raz leniwiey obracaią się, abo też że eklyptyka nie iest na dwie równe części od Ekwatora przecięta, lecz większą obwodu swego częścią nachyla się na półsferze północne.

Ekliptyka iest droga po śrzodku Zodzaku, którą słońce podług Ptolomeusza abo ziemia według Kopernika obieg swóy roczny z zachodu na wschód odprawuie. Nazywa się ekliptyka od słowa łacińskiego *eclipsis*, to iest zaćmienie, że zaćmienia się przytrafiaią, gdy Xiężyc iest w punktach od Astronomów, nazwanych ogon y głowa smocze. Astronomowie maią ią za curkuł wielki na dwanaście znaków, abo części podzielony, z których każda część dzieli się na 30 gradusów. Ekliptyka ma swoię własną oś różną od osi świata i ekwatora, końce tey osi nazywaią się *poli*, abo bieguny ekliptyki, leży ukośnie względem ekwatora, który ona przecina we dwuch punktach.

Horyzont iest cyrkuł wielki z odmianą mieysca odmieniaiący się cały świat na dwie części, abo półsferza dolne niewidzialne, i górne widzialne dzielący. *Horyzont* inny iest *racyonalny* a inny *widzialny*. Nazywa się horyzontem od słowa Greckiego granice znaczącego, że ten cyrkuł granicę zakłada patrzącym; z odmianą mieysca ten cyrkuł odmienia się, każde iednak mieysce ma swóy własny horyzont nieodmienny. Horyzont sfery artyficyalney iest cyrkuł wielki nieodmienny, w który wpada merydyan mosiężny z całą sferą. Na obwodzie onego są wyzna-

znaczone 12 znaków Zodyaku, dni dwunastu miesięcy, i 32 wiatry ku wielorakiemu sfery misterney używaniu. Bieguny Horyzontu, górny nad głowami naszemi prosto wiszący Arabskim ięzykiem nazywa się *Zenith*; a dolny naprzeciwko iemu leżący *Nadir*.

Horyzont widzialny iest ta część świata, którą na około nas widziemy. Ten horyzont nie dzieli świata na dwie części równe iako horyzont racyonalny.

Horyzont racyonalny abo prawdziwy iest cyrkuł wielki myślą przez świat cały prowadzony, maiący za bieguny *Zenith* i *Nadir* mieysca onego, którego ten cyrkuł iest horyzontem. Nazywa się racyonalnym, gdyż tylko myślą ludzką może być kreślonym. Horyzont racyonalny przecina całą sferę na dwa półsferza dolne i górne, idzie zatym że gdy dzień iest w iednym półsferzu, noc iest w drugim; pokazuie wschód i zachód słońca i innych świateł Niebieskich, które wschodzą gdy nad horyzontem się pokazuią, zachodzą gdy pod horyzont się puszczaią; naznacza długość dnia i nocy, gdyż dzień nic innego nie iest iako obecność słońca nad horyzontem, a noc zniknienie onego z horyzontu; pokazuie długość zorzy zaranney i wieczorney; zorza wieczorna zaczyna się gdy słońce znika z horyzontu, a kończy się gdy na 18 od niego oddala się gradusów; zorza zaranna zaczyna się, gdy słońce o 18 gradusów iest przed wschodem, a kończy się gdy wschodzi na horyzont; dzieli świat na cztery części kardynalne, to iest wschód, zachód, południe i północ. Mieysca, gdzie horyzont i merydyan abo cyrkuł południowy wzaiemnie się przecinaią iest południe i północ, a zaś gdzie tenże horyzont przecina ekwatora, iest wschód, i zachod; iest kresem szerokości geograficzney abo wysokości bieguna, gdyż od horyzontu zaczynaią się liczyć gradusy szerokości geograficzney na merydyanie ku biegunowi.

Horyzont racyonalny iest troiaki: prosty, ukośny, i paralelny. Horyzont prosty iest, który przecina ekwatora i wszystkie dzienne cyrkuły na dwie równe czę-

części; taki horyzont ieſt tylko pod ekwatorem i dla tego tam dni ſą zawſze równe nocom. Horyzont ukośny ieſt, który wſzyſtkie cyrkuły dzienne na dwie nierówne przecina części, oprócz iednego ekwatora, i dla tego ſłońce gdy tylko ieſt w ſamym ekwatorze takiemu horyzontowi czyni dni równe nocom. Ten horyzont tym ukośniey dzienne przecina cyrkuły, im bardziey ieſt oddalony od ekwatora. Horyzont paralelny ieſt tenże ſam co ekwator, którego bieguny *Zenith* i *Nadir* wpadaią w bieguny świata. W takim horyzoncie połowa ieſt ekliptyki na wierzchu, a druga połowa na ſpodzie, idzie zatym że dzień w tym horyzoncie trwa półroka, a noc półroka. Według troiakiego horyzontu troiako można uſtawić sferę: proſtą sferę uſtawiſz kładąc bieguny świata w horyzoncie, a bieguny horyzontu *Zenith* i *Nadir* w ekwatorze; ukośną, ieden biegun świata zoſtawuiąc nad horyzontem, a drugi pod nim według wymiaru ſzerokości geograficzney; paralelną daiąc horyzontowi za Zenith i Nadir bieguny swiata.

Merydyan ieſt cyrkuł wielki z odmianą mieyſca odmieniaiący ſię, przez bieguny świata i horyzontu mieyſca tego, które znaczy południe, przechodzący i cały świat na dwie równe części wſchodnią i zachodnią dzielący; nazywa ſię cyrkułem południowym, że ſłońce przyſzedłſzy do tego cyrkułu czyni południe wſzyſtkim kraiom pod nim leżącym; z odmianą mieyſca ſię odmienia, gdyż idąc ze wſchodu ku zachodowi nie można odmienić mieyſca bez odmiany południa. idąc zaś na północ abo południe można zawſze pod iednym iść merydyanem. Merydyan dzieli cały świat na dwa półſferza iedne wſchodnie, a drugie zachodnie; naznacza śrzodek dnia abo południe; pokazuie ſzerokość geograficzną, abo wynioſłość bieguna (*elevatio poli*) która nic innego nie ieſt, tylko część merydyanu miedzy horyzontem biegunem nad horyzont podnieſionym, zawarta. Na tym cyrkule bierze ſię uſtępek abo deklinacya gwiazd i ſzerokość geograficzna miaſt, toż ſamo albowiem ieſt deklinacya w Aſtronomii, co ſzerokość Geografii.

Kolury ſą dwa cyrkuły wielkie na krzyż ſiebie w biegunach świata przecinaiące i przez punkta kardynalne ekliptyki przechodzące, dzielą ekliptykę na cztery równe części; ieden przecina ią w punktach ekwinokcyalnych, to ieſt na początku barana i wagi i nazywa ſię kolurem ekwinokcyalnym abo porownania dnia z nocą; drugi w punktach ſolſtycyalnych to ieſt na początku raka i kozierozca i nazywa ſię kolurem ſolſtycyalnym abo przeſilenie dnia z nocą. idzie zatym, że kolury naznaczaią cztery części roku, ieſień i wioſnę w punktach ekwinokcyalnych; lato i zimę w punktach ſolſtycyalnych.

Cztery cyrkuły mnieyſze dwa tropiczne i dwa polarne. Cyrkuły tropiczne równie na gradusów 23 minut 30 od Ekwatora odległe ſą kreſem biegu ſłonecznego i ſtykaią ſię z ekliptyką na początku raka i kozierozca. Ieden nazywa ſię *tropicus cancri*, abo kres ſłońca północny, a względem nas letni, do którego ſłońce przyſzedłſzy ku ſtronie coſa ſię południowey, przynoſi początek nam lata i dzień naydłużſzy; drugi *tropicus capricorni*, abo kres ſłońca południowy względem nas zimowy, u którego ſłońce ſtanąwſzy, kraiom południowym lato i dzień naydłużſzy, północnym zaś noc naydłużſzą i zimę ſprawuie.

Cyrkuły polarne ſą dwa cyrkuły mnieyſze od biegunów świata na 23 gradusy, minut 30 odległe, z których ieden ieſt na półſserzu północnym i nazywa ſię cyrkułem północnym, abo arktycznym; drugi na półſserzu południowym, abo antarktycznym. Oba te cyrkuły ſą kreślone przez bieguny ekliptyki, i dzielą kraie zimne od utęperowanych.

ROZDZIAŁ II.

O Gwiazdach i onych biegu.

Ponieważ cyrkuły wynalezione ſą do wyłożenia świateł niebieſkich biegu, rzecz potrzebna wiedzieć

wieloraki onych ieſt bieg. Gwiazdy iedne ſą nieporuſzone drugie błąkaiące ſię abo Planety.

Gwiazdy nieporuſzone nazywaią ſię te światła niebieſkie, które iedne względem drugich zawſze ſą w równey odległości, chociaż zdaią ſię obracać około ziemi z wſchodu na zachód. *Planety* nazywaią ſię gwiazdami błąkaiącemi, że względem ſiebie iedney nie zachowuią odległości, podczas z ſobą ſię łączą, to ieſt na iednym ſtopniu znayduią ſię Zodyaku, a podczas na przeciwko ſiebie ſtawaią.

Sławny Hollenderſki Aſtronom *Huygens* uſiłował dowieść, że odległość *gwiazd ſtałych* od ziemi ieſt 27,664 razy większa, niż ſłońca od teyże ziemi. Uczony d'*Alembert* upewnia, że gwiazdy ſtałe naymniey 10,000 razy daley od ziemi leżą niż ſłońce. Myśl ludzka ginąć muſi w tak ogromney niebios rozległości.

Ogromność *gwiazd nieporuſzonych* w iednych większa, w drugich mnieyſza wydaie ſię, i może pochodzić, przynaymniey po większey części, z różnego onych położenia i odległości, a nie zmnieyſzey lub większey ſamych gwiazd ogromności. Aſtronomowie uwagi i doświadczenia czyniący, iedni 10 milionów razy ogromnieyſzemi gwiazdy nieporuſzone od ſłońca upatrują, drudzy, podobno prawdziwieyſze z ſłońcem równemi czynią.

Mniemanie ludzi poſpolitych gwiazdy ma za niezliczone; Aſtronomowie dawno onych liczbę naznaczyli, zwłaſzcza tych, które ludzkim okiem widzane być mogą. Wſzyſcy iednak na iednę nie zgodzili ſię liczbę. *Kepler* liczy gwiazd wſzyſtkich 1392, i w ſiedmiorakim one rozkłada porządku.

Pierwſzey wielkości gwiazd	15
Drugiey	58
Trzeciey - - - -	218
Czwartey - - - -	294
Piątey - - - -	354
Szoſtey - - - -	240
Gwiad ciemnych i poſępnych	13
	1392.

Własności i iſtota *Gwiazd ſtałych* dla niezmierney onych od ziemi odległości doſkonale poznane i opiſane być nie mogą. Aſtronomowie dziſieyſi naſtępuiące w nich upatrują własności. 1) Gwiazdy nieporuſzone własnym błyſzczą światłem; ponieważ nie porownanie daley ſą oddalone od ſłońca, niż *Saturnus*, a żywſzym od tey planety migaią światłem, z innego źrzodła muſzą brać iaſność, zkąd ią bierze *Saturnus*, to ieſt nie od ſłońca. 2) Rzecz zdaie ſię być do prawdy podobna, że nie ſą mnieyſze od ſłońca, którego wſzyſtkie maią własności iako to nieporuſzenie, światło własne &c. 3) Każda gwiazda nieporuſzona ma planety około ſiebie toczące ſie, które oświeca.

Według *Kopernika* tak gwiazdy nieporuſzone, iako niebioſa, do których one zdaią ſię być przybite, żadnego nie maią w rzeczy ſamey obrotu, ale tylko pozorny pochodzący z prawdziwego obrotu ziemi około ſwey oſi. Ptołomeuſz dwoiaki gwiazdom nieporuſzonym przyznaie obrot: ieden dzienny, abo poſpolity który nażywa *primi mobilis*, razem z tym one wraz z firmamentem obracaią ſię około ziemi w 24 godzinach i na tym mieyſcu zkąd obbieg dzienny zaczęły, ſtawaią; drugi obrot ſzczegulny abo własny z zachodu na wſchód według porządku znaków Zodyacznych około biegunów ekliptyki. Tym obrotem gwiazdy nieporuſzone ledwie w 72 latach ieden gradus wymierzaią.

Ptołomeuſz liczy planet ſiedm: których imiona i charaktery Aſtronomiczne według porządku odległości onych od ſłońca ſą te: Saturnus ♄, Jowiſz ♃, Mars ♂, Słońce ☉, Venus ♀, Merkuryuſz ☿, Xiężyc ☾. Kopernik ſłońce czyni niby gwiazdą pierwſzey wielkości nieporuſzoną, a miedzy planetami większemi umieſzcza ziemię, rożniąc ią od innych tym znakiem ♁. Według tego nieporownanego Aſtronoma, ſłońce ieſt oſadzone we śrzodku świata, około którego wſzyſtkie planety obracaią ſię, oprócz księżyca, który ma za śrzódek obrotu ſwego ziemię.

Planety iedne ſą większe drugie mnieyſze; większe

kręcą się około słońca, tych iest sześć: Saturnus, Jowisz, Mars, Ziemia, Venus i Merkuryusz. Planety mnieysze nie maią słońca za punkt śrzedni (*centrum*) biegu swego. lecz inną którą planetę. Planet mnieyszych nie znamy do tychczas nad dziesięć: księżyca, cztery około Jowisza, a pięć około Saturna idących. Planety większe dzielą się na wyższe i niższe; wyższe planety są: Mars, Iowisz i Saturnus dla tego tak nazwane, że wyżey leżą za ziemię i odległeysze są od słońca; niższe: Venus i Merkuryusz, które bliższe są słońca niż ziemia.

Planety nigdy za Zodyak nie występuią, koło obrotu ich nie iest z iednego z ziemią punktu śrzedniego prowadzone, zkąd pochodzi że na czas oddalaią się a podczas zbliżaią do ziemi. Ustawicznie odmieniaią mieysce, iedne względem drugich. Obrot maią dwoiaki: roczny około słońca, dzienny około osi własney.

Słońce iest massa ognista figury okrągley, która nie tylko własnym świeci światłem, lecz onym planety oświeca. Opisanie słońca nazywa się Heliografia. ponieważ dyameter słońca iest 107 razy większy niż dyameter ziemi, słońce blisko million razy musi być większe za ziemię.

Odległość słońca od ziemi czasem iest większa, czasem mnieysza, Srzednia słońca odległość iest mil 26,400,000. W Grudniu słońce będące w punkcie ziemi naybliższym millionem iednym mil bliższe iest ziemi niż w Czerwcu, gdy iest w naywiększey odległości; nie idzie iednak zatym, aby słońce mocniey ogrzewało ziemię w Grudniu niż w Czerwcu, ponieważ w Grudniu krótko na horyzoncie się bawi, i ukośnie promienie rzuca.

Według Kopernika słońce ma dwoiaki obrot, ieden na pozór ze wschodu na zachód, który zdaie się odprawować w 24 godzinach około ziemi, ten pozorny słońca bieg służy do naznaczenia wschodu, i zachodu, długości dnia i nocy, także żorzy poranney i wieczorney; drugi bieg abo obrot prawdziwy około własney osi, który słońce odprawuie w 25 dniach, po-

ponieważ w tym czasie postrzeżone na słońcu plamy znowu też same widzieć się daią.

Właściwie mówiąc nie słońce. lecz ziemia się ćmi, na którą pada cień księżyca, gdy słońce. księżyc i ziemia razem stawaią prosto na przeciwko sobie, co się nie trafia tylko na nowiu gdy księżyc łączy się z słońcem.

Ziemia ma obrot dwoiaki: *dzienny* i *roczny*. Obrot dzienny potrzebny iest do wyłożenia dni i nocy po sobie następuiących, a obrot roczny do wyłożenia czterech części roku.

Obrotem ziemi dziennym tak się dni i nocy wykładaią: gdy się ziemia na swoiey osi z zachodu na wschód w 24 godzinach obraca, zda się nam że w tymże samym czasie słońce i niebo z wschodu na zachód się toczą, takim właśnie sposobem: iako gdy człowiek w okręcie zamknionym, którego biegu nie czuie, z wodą płynąc, przez okno obaczy inny okręt przy brzegu stoiący, rozumie że ow stoiący okręt przeciw wodzie idzie. Ztąd gdy nasze półsferze iest ku słońcu obrócone, mamy dzień, a gdy iest od słońca odwrócone, mamy noc.

Czterech roku części odmiana dzieie się: oś ziemi iest do ekliptyki dwudziestu półczwarta gradusów nachylona, i zawsze do iednego punktu niebieskiego skierowana, i ta to iest prawdziwa przyczyna dla czego ziemia odmiennie w różnych czasach słonecznym prezentuie się promieniom, gdy iest na początku Barana i Wagi linia prowadzona od śrzodka, to iest *centrum* słońca do śrzodka ziemi przechodzi przez Ekwatora; w tenczas nam się zdaie że słońce przez śrzodek sam ziemi abo Ekwatora ziemskiego toczy się i czyni dzień równy nocy, i to iest początek wiosny i iesieni; gdy ziemia iest w początku raka, linia myślą prowadzona od śrzodka słońca przechodzi tropik ziemski Koziorozca, a zatym słońce musi się pokazywać za tym tropikiem, i to iest początek zimy; nakoniec gdy ziemia wchodzi w pierwszy gradus Koziorozca, promień słoneczny ze śrzodka słońca do śrzodka ziemi przechodzi przez tropik

ziemſki raka, ſłońce na ow czas zdaie ſię przechodzić przez tenże tropik, i to ieſt początek lata.

Księżyc ieſt planeta mnieyſza, okrągła, ciemna, nieprzezroczyſta, we wſzyſtkim ziemi podobna, udzielonym ſobie od ſłońca światłem oświecona, i ziemię oświecaiąca.

Xiężyc ieſt mnieyſzy bliſko 49 razy od ziemi; ſrzednia onego od teyże ziemi odległość ieſt mil 68,260. Zawſze do ziemi iedne okrągłości ſwey półſferze ma obrócone; w miesiącu iednym obiega około ziemi, wſzyſtkie znaki Zodyaku przebiega w 27 dniach, 7 godzinach i 43 minutach, ale z ſłońcem nie łączy ſię, chyba w 29 dniach 12 godzinach 45 minutach. Bieg księżyca przez znaki Zodyaku nazywa ſię *Mieſiącem peryodycznym*, a bieg do złączenia ſię z ſłońcem *Synodycznym*. Księżyc albowiem rozłączywſzy ſię z ſłońcem, gdy cały Zodyak przebiegłſzy na mieyſce ſwego rozłączenia powraca, znayduie ſłońce na ieden niemal cały znak zodyaku ztamtąd oddalone; muſi tedy dni 2, godzin 5, minut 2 łożyć dla złączenia ſię znowu z ſłońcem.

Odmiany abo lunacye księżyca (*Lunæ phaſes*) ſą różne światła księżycowego aſpekty, które względem ziemi ſię odmieniaią. Połowa księżyca zawſze ieſt od ſłońca oświecona, ale że uſtawicznie księżyc mieyſce odmienia, a czaſem miedzy ziemią i ſłońcem ſtawa, nie może półſferza światłego ku ziemi zawſze mieć obróconego, dla tego wydaie ſię nam raz więcey, drugi raz mniey od ſłońca oświeconym.

Znacznieyſze księżyca aſpekty ſą: Nów, pierwſza kwadra, Pełnia i oſtatnia kwadra. Nów ieſt złączenie ſię księżyca z ſłońcem; księżyc miedzy ziemią i ſłońcem ſtanąwſzy, maiąc całe półſferze światłe do ſłońca obrócone, ziemi oświecać nie może. Pierwſza kwadra ieſt gdy księżyc wyſzedłſzy z promieni ſłońca na 90 ſtopniów od iego oddala ſię i rogi oświecone ku wſchodowi obrócone ziemi pokazuie; Pełnia księżyca ieſt, gdy ta planeta na przeciwko ſłońca ſtanąwſzy całym iaſnym półſferzem na ziemię patrzy; oſtatnia kwadra ieſt gdy księżyc do ſłońca zbliżaiący ſię

ſię ſtawa na 90 ſtopniów od niego, i rogi ſwoie świetne ma na zachód obrócone. Księżyc ma naywięcey światła ſłonecznego względem ſiebie w nowiu, mniey w kwadrach, naymniey w pełni.

Zaćmienie księżyca w ſamey tylko pełni przypada, na ten czas albowiem ziemia miedzy ſłońcem i księżycem położona cieniem ſwym księżyc zaćmić może przeymuiąc promienie ſłoneczne. Nie w każdey iednak pełni zaćmienie księżyca trafia ſię, bo w każdey pełni ſłońce, księżyc i ziemia w proſtey linii na przeciwko ſiebie nie ſtawaią.

Reſzta planet: Saturnus, Jowiſz, Mars, Venus, i Merkuryuſz. których iako też ſłońca, księżyca i ziemi odległość, obbieg koło ziemi i własnych oſi maſz wyraźne w naſtępuiącym porządku według naypożnieyſzey obſerwacyi Pana *De la Lande*.

Diameter Słońca ieſt większy niż Dyameter ziemi razy 107, *maſſa zaś abo ogromność* ſłońca 1,217.4209 razy. *Odległość od ziemi* mil 26,400,000. *Rok tropiczny ſłoneczny*, abo pozorny obrot ſłońca względem gwiazd odprawuie ſię w dniach 365 godzia: 5, minut 48, ſek: 45. *Obrot około własney oſi* w dniach 25, minut 12.

☿ MERKURYUSZ.

Dymeter Merkuryuſza względem ziemi ieſt iak 1 względem 3, a *ogromność* iak 1 względem 24, *odległość od ziemi* ieſt mil 26,400,000; *od ſłońca* mil 1,029,300; *rok tropiczny* abo *obbieg* około ſłońca dni 85, godzin 23, minut 16; *około własney oſi* niewiadomy.

♀ VENUS

Dyameter tey planety względem ziemi ieſt $\frac{17}{18}$ a *ogromność* abo *wielkość* $\frac{4}{5}$; *odległość* od ziemi mil 26,400,000 od ſłońca mil 1,996,000 *Rok tropiczny* dni 224, godzin 14. min. 50. *Obbieg około własney oſi* godzin 3 min: 20.

♁ ZIEMIA.

Dyameter Ziemi ieſt mil 2,292, *maſſa iey*, *wielkość* abo *ogromność* mil 6,265,716,800. *Powierzchowność* mil kwadratowych 16,402,400. *Odległość od*

Słoń-

Słońca mil 26,400,000. *Obrot roczny* około słońca dni 365, god: 6. minut 9, second 10; *Obrot około własney osi* dni 23, minut 56.

♂ MARS.

Dyameter względem ziemi $\frac{52}{100}$, a wielkość $\frac{1}{6}$ *odległość od Ziemi* mil 40,000,000; *Od słońca* mil 40,225,460. *Obrot roczny około Słońca rok* 1, dni 321, godzin 23 minut 29. *Około własney osi* godzin 24, minut 40.

♃ JOWISZ.

Dyameter Jowisza iest większy 11 razy niż *Ziemi*, a massa abo ogromność 1246 razy. *Odległość od Ziemi* mil 136,000,000; *Od Słońca* mil 137,304,000. *Obrot około Słońca* lat 11, dni 315, godzin 8, minut 4. *Około własney osi* godzin 9, minut 56.

♄ SATURN.

Dyameter Saturna iest większy razy $9\frac{1}{2}$, niż dyameter Ziemi, a *massa* abo *ogromność* 868 razy. Odległy iest od Ziemi mil 250,400,000. a od Słońca mil 251,820,000 *Obrot około Słońca* lat 29, dni 166. Około własney osi obrot nie iest znaiomy.

☾ KSIEZYC.

Dyameter Księżyca względem ziemi $\frac{3}{11}$, a ogromność $\frac{1}{49}$, *Odległość od Ziemi* mil 68,260. *Od Słońca* mil 26,400,000. *Obrot koło Ziemi* dni 27. go: 7 minut 43. sekond 12, około własney osi dni 27, godzin 8.

ROZDZIAŁ II.

O przystosowaniu Sfery świata do kuli albo Globu ziemskiego.

Ziemia nazywa się *kulą* abo *globem* dla swey okrągłości, i wszystkie niemal sfery niebieskiey własności do niey przystosowane być mogą; ma swoię oś, bieguny, Ekwatora, Horyzont, cyrkuł południowy, Zodyak, kresy słoneczne, abo Tropiki, cyrkuły biegunowe abo polarne. Kolury na globie ziemskim nie kładą się iako mniey potrzebne.

Oś Ziemi iest linia myślą przez środek Ziemi pro-

prowadzona, którey końce nazywaią się *biegunyabo poli*, ieden północny, a drugi południowy, odległe od każdey części Ekwatora ziemskiego na gradusów 90.

Ekwator ziemski od Marynarzów linią północną abo tylko *linią* nazwany iest cyrkuł wielki ziemię całą na dwa równe półsferza, abo części dzielący naprzeciwko Ekwatora niebieskiego leżący. Cyrkuł ten przechodzi przez morze Gwineyskie, Gwineę, część Afryki, Archipelag Maldywski, Ocean wschodni, wyspy, Sumatrę, Jawę. Celebę; Moluckie, morze spokoyne, część ziemi Peruańskiey, i tęgiey. (*Terra firma.*)

Zodyak ziemski iest cyrkuł wielki naprzeciwko Ekliptyki leżący i całą ziemię na dwie równe części ukośnym Ekwatora przecięciem dzielący, sam na dwanaście równych części od dwunastu znaków Zodyaku podzielony.

Horyzont ziemski iest cyrkuł wielki całą ziemię na dwie równe części wyższą i niższą przecinaiący, z odmianą mieysca odmieniaiący się.

Horyzont iest dwoiaki: myślą prowadzony abo Astronomiczny i widzialny; *Horyzont Astronomiczny* iest cyrkuł wielki myślą z tego mieysca, którego iest horyzontem, prowadzony, za bieguny punkta *Zenith* i *Nadyr* maiący i ziemię na dwie równe części przecinaiący. *Horyzont widzialny* iest kray świata, który kto z wysokiego mieysca okiem wokoło obeyrzeć iak naydaley może.

Główne kraie świata dzielące Horyzont są cztery: Wschód, Zachód, Południe, Północ. Z tych stron wieiące wiatry nazywaią się: *Wschodni* a na morzu śrzodoziemnym nazywa się *Levante*; *Zachodni* na morzu śrzodoziemnym *Ponente*; *Północny* na morzu śrzodoziemnym *Tramontane*; *Południowy* na morzu śrzodoziemnym *Ostro*.

Merydyan abo cyrkuł południowy iest cyrkuł wielki z odmiana mieysca odmieniaiący się, ziemię na dwie części wschodnią i zachodnią dzielący przez *Nadir* i *Zenith* mieysca tego, którego iest merydyanem, prowadzony.

Pier-

Pierwszy Merydyan iest, od którego stopnie długości Geograficzney liczyć się poczynaią. Każdy Astronom podług swego upodobania pierwszy kładzie merydyan: Francuzi na kartach Geograficznych kładą pierwszy merydyan na wyspie Kanaryiskiey *Fer*; Hollendrzy prowadzą go przez górę wyspy *Teneriffe* i *Kap zielony*; Portugalczykowie przez wyspę Azorską *Tercerę*; Hiszpani przez *Tolet &c.*

Tropiki są dwa cyrkuły mnieysze od Ekwatora na gradusów 23. minut 29 odległe cyrkułom tropicznym abo kresom słonecznym korrespondujące.

Cyrkuły polarne są dwa cyrkuły mnieysze od biegunów ziemi na gradusów 23, minut 29 odległe, za któremi dni i nocy nie godzinami, lecz miesiącami rosną.

O szerokości i długości Geograficzney.

Szerokość w powszechności wzięta iest ten cały ziemi przeciąg który miedzy dwoma zamyka się biegunami okręgu ziemnowodnego północnym i południowym. Ta szerokość od iednego bieguna do drugiego zawiera gradusów 180, na każdy gradus rachuiąc mil 20.

Szerokość iest dwoiaka: północna i południowa. *Północna* iest ta część powierzchowna ziemi długa na gradusów 90, która od Ekwatora rozciąga się do bieguna północnego; *Południowa* zaś zamyka się miedzy tymże Ekwatorem i biegunem południowym.

Gradusy szerości na globach liczą się na cyrkule południowym mosiężnym, biorąc pierwszy gradus pod Ekwatorem, a ostatni abo dziewięćdziesiąty szerokości północney pod północnym, a południowey pod południowym biegunami; na kartach zaś geograficznych abo mappach, po prawey i lewey stronie gradusy szerokości są położone.

Szerokość geograficzna mieysca w szczegulności iest odległość mieysca szczegulnego naprzykład Warszawy od Ekwatora ziemskiego. Znaydziesz ią na glo-

globie tak: Szukay miasta Warszawy, podsuń ią pod cyrkuł południowy, licz potym gradusy na Merydyanie od Ekwatora do punktu pod którym stoi Warszawa, te będą szerokością Geograficzną Warszawy, to iest gradusów 52 minut 15.

Wyniesienie bieguna nad horyzont abo *elevatio poli*, iest część obwodu cyrkułu południowego miedzy horyzontem i biegunem zawarta, abo iest podniesionego ukośnie bieguna ziemskiego nad horyzont odległość, od tegoż horyzontu.

Szerokość Geograficzna mieysca szczegulnego naprzykład Warszawy iest toż samo co wyniesienie bieguna nad horyzont Warszawski; niech człowiek podekwatorny idzie do bieguna północnego, za każdym postąpieniem musi odmieniać horyzont. Wtenczas biegun północny podnosi się nad horyzont, a biegun południwy spuszcza się na dół; niech taki człowiek uydzie mil 1,000 rzecz iest widoczna że na mil 1,000, abo gradusów 50 biegun północny wyniesie się nad horyzont, a gdyby taki człowiek przyszedł do Warszawy, miałby biegun północny podniesiony nad horyzont Warszawski na gradusów 52, minut 15, co iest właśnie szerokość Geograficzna; dla tego mieszkaiący pod Ekwatorem, że oś niebieska tam wpada do Ekwatora, a nie podnosi się nad horyzont, Geograficzney nie maią szerokości.

Długość Geograficzna w powszechności iest rozciągłość ziemi od wschodu na zachód, abo z zachodu na wschód; długość w szczegulności naprzykład Warszawy iest odległość od pierwszego cyrkułu południowego przez wyspę Kanaryiską *Fer*, od którego kraiopisarze mierzą długość z zachodu na wschód; chcesz znaleść długość w szczegulności naprzykład Warszawy, szukay iey na globie, podsuń pod cyrkuł południowy, a na Ekwatorze licz gradusy od pierwszego cyrkułu południowego, aż do Warszawy, ta liczba pokaże długość Warszawy, to iest gradusów 38, minut 45.

Dawni Kraiopisowie więcey znaiąc kraiów z za-

chodu na wschód, niż z północy na południe pierwszą rozległość nazwali długością, a drugą szerokością.

Aby iedne mieysce od drugiego różniło się godziną czasu, trzeba gradusów 15; na mieyscu na 15 gradusów odległym od Warszawy ku wschodowi, iest godzina pierwsza z południa, gdy w Warszawie iest dwunasta, a ku zachodowi iest godzina dwunasta, gdy w Warszawie iest pierwszą.

O DZIALE ZIEMI
Przez odmianę powietrza.

Łacinnicy kraie odmianą ciepła zbytniego, abo zimna od siebie różniące się, nazywaią z Greckiego *Zonæ*; które zawieraią się miedzy czterma mnieyszemi cyrkułami idąc z południa na północ, abo z północy na południe.

Cztery cyrkuły mnieysze sfery ziemnowodney dzielą całą ziemię na pięć kraiów: na kray suchy, gorący, abo podsłoneczny zawarty miedzy dwuma kresami biegu (na pozór) słonecznego; na dwa kraie mierne abo zasłoneczne miedzy słońca kresami i cyrkułami polarnemi leżące; na dwa kraie zimne miedzy cyrkułami polarnemi i biegunami osi ziemskiey zawarte.

Kray podsłoneczny pod Ekwatorem ma sferę prostą, dni zawsze równe nocom, dwa razy na rok podczas porownania dnia z nocą i nocy ze dniem w południu słońce w pośrzodku nieba prosto nad głową stoiące, toż same słońce ma przez sześć miesięcy na północy, a przez drugie sześć na południe; obywatele tamteczni widzieć mogą wszystkie obroty niebios i konstellacye tak południowe, iako północne, maią dwie zimy i dwa lata, i powietrze umiarkowane dla równych dni z nocą.

W kraiu podsłonecznym miedzy Ekwatorem i kresami słońca abo tropikami, sfera iest ukośna, dni nocem nie równe, oprocz pod czas onych porownania to iest dnia 21 Marca i 23 Września, słońce dwa razy w roku stawa nad głowami, a raz tylko pod samym kresem swoim; iedne tylko tam iest lato daleko gorętsze, niż pod Ekwatorem dla dnia dłuższego i iedna zima mroźnieysza dla większey odległości słońca.

Mieszkaiący w *kraiach zasłonecznych* abo *miernych* nigdy słońca ani żadney nie maią nad głowami planety, konstellacye północne wszystkie widzieć mogą, południowe zaś ci tylko, ktorzy przy kresach mieszkaią słonecznych, rok cały na cztery dzieli się części, na wiosnę, lato, iesień, i zimę. Dni przez pół roka zawsze tu przybywaią, a przez pół roka ubywaią.

Kraie zimne równie iak mierne słońca ani żadney planety nad głowami obywatelów nie maią, konstellacye północne w kraiach zimnych północnych, a południowe w południowych wszystkie widzane być mogą, które względem samych biegunów nigdy nie zachodzą ani wschodzą, ale nad horyzontem dokoła się kręcą. Słońce też tam nie wschodzi ani zachodzi przez czas nieiaki, i im mieysce iest bliższe do biegunów, tym dzień więcey trwa miesięcy, tak, że pod samemi biegunami dzień iest ustawiczny przez sześć miesięcy; iedne tam iest lato i to krótkie, iedna zima, a ta tęga i bardzo długa.

Kraie zimne południowe cale Europeyczykom nie są znaiome, którzy żeglugą swoią za gradus 54 szerokości południowey daley nie zaśli.

Kraie zimne północne są znaiomsze i aż do 80 gradusa od Hollendrów przeyiścia przez ocean północny do Chin i Japonii szukaiących zwiedzione.

Obywatelom piąciu kraiów odmianą powietrza podzielonym nazwisko daie cień nie iednostaynie od słońca południowego rzucony. 1.) Obywatele wszyscy kraiów podsłonecznych nazywaią się z Greckiego *Ascii*, to iest bez cienia, że żadnego w południe około siebie cienia nie widzą, maiąc raz abo dwa w rok słońce nad głowami. 2) Ciż sami obywatele nazywa-

zywaią się *Amphiſcii*, że cień raz na południe, drugiraz na północ rzucaią. 3) Ci którzy w iednę zawſze ſtronę cień południowy rzucaią, nazywaią się *Héteroſci*. tacy ſą obywatele kraiów zaſłonecznych i pod kreſami ſłońca mieſzkaiący. 4) Ci. którzy mieſzkaią w kraiach zimnych nazywaią się *Pereſcii*, koło których cień przez dzień się obraca.

Mieſzkaiący pod iedną ſzerokością na iednym półſferzu, a oddaleni od ſiebie na 180 graduſów długości, nazywaią się *Periœci*: ci równie ſą odległi od Ekwatora, w iednym mieſzkaią kraiu względem zimna abo ciepła, iednego czaſu maią zimę i lato, dni i nocy równie u nich przybywaią, lecz godziny ſą przeciwne, naprzykład gdy u iednych ieſt południe, u drugich ieſt północ. Narody mieſzkaiące pod iednym południem i równie odległe od Ekwatora, lecz iedne na półſferzu północnym, drugie południowym nazywaią się *Antœci*, południe i północ maią iedney godziny, lecz gdy u iednych ieſt dzień naykrótſzy, u drugich ieſt naydłużſzy, gdy u iednych ieſt zima, u drugich ieſt lato &c. Mieſzkaiący pod iedną ſzerokością na różnych półſferzach a oddaleni na 180 graduſów długości to ieſt pod drugą połową merydyanu, nazywaią się *Antypodami*. Ci maią dni i nocy równie długie. ale w częściach roku przeciwnych, gdy u iednych ieſt południe, u drugich ieſt północ &c.

O DZIALE ZIĘMI
Przez odmienną czaſu długość.

Clima ieſt kray miedzy dwuma paralelnemi cyrkułami od Ekwatora na północ abo południe takiey ſzerokości; która pół godziny odmiany we dnie albo wnocy uczyni. Takie kraie abo *climata* inne ſą dawne, inne teraźnieyſze, inne godzinne, inne mieſięczne, inne północne, inne południowe.

Dawni Kraiopiſowie rozumieiac, że kraiów podſłonecznych mała część od kreſów ſłonecznych ku Ekwatorowi dla zbytecznego gorąca ludzmi ieſt oſadzo-

dzona, a kr ie zaſłoneczne za 50 graduſem ſzerokości ſą puſte, ſiedm tylko naznaczali *climata* prowadząc one przez znacznieyſze dawnego świata mieyſca. Doświadczywſzy potym że ludne narody za 50 graduſem znayduią się, dwa nowe *climata* do dawnych ſiedmiu przydali, które przez te mieyſca były prowadzone. *Pierwſze* przez Meroę wyſpę górney Etyopii; *Drugie* przez Siennę miaſto Egypſkie; *Trzecie* przez Alexandryą miaſto także Egypſkie; *Czwarte* przez wyſpę Ród; *Piąte* przez Rzym albo Hellelpont; *Szoſte* przez morze czarne; *Siodme* przez uyście rzeki Dniepru; *Oſme* przez gory Ryfeyſkie w Sarmacyi Azyatyckiey; *Dziewiąte* przez rzekę Don.

Climata tera nieyſze ſą kraie długością dnia od teraznieyſzych Kraiopiſarzów wymierzone, którzy z doświadczenia wiedząc, że ziemia dobrze ku końcom oſi ieſt oſiadła, każdemu półſferzu naznaczyli po 30 *climata* tak godzinnych, iako mieſięcznych.

Climata godzinne ſą kraie iedne od drugich długością półgodziny dnia różniące się, ieſt ich dwadzieścia cztery od Ekwatora do cyrkułu polarnego północnego, a drugie 24 od tegoż Ekwatora do cyrkułu południowego, i pierwſze nazywaią się północne, drugie południowe.

Im *climata* bardziey od Ekwatora ku północy abo południowi oddalaią się, tym mnieyſzego mieyſca dla czynienia dnia półgodziną dłużſzego potrzebuią, tak dalece że ſzeſnaſte naprzykład *clima* od ſiedmnaſtego odległe ieſt na minut 48; a dwudzieſte trzecie od dwudzieſtego czwartego na minut tylko trzy; im bardziey bieguny oſi ziemſkiey podnieſione ſą nad horyzont, tym mniey trzeba mieyſca ziemi, aby dzień był półgodziną dłużſzy. *Climata* mieſięczne przeciwnym ſpoſobem im daley od cyrkułów polarnych ku biegunom uſtępuią, tym więcey mieyſca dla dnia długością mieſiąca większego potrzebuią.

Climata mieſięczne ſą kraie za cyrkułami polarnemi położone, w których dni różnią ſię ieden od drugiego mieſiącem, także oſtatnie *climata* maią dzień uſtawiczny przez ſześć mieſięcy trwaiący; ieſt

ich

ich ſześć na półsferzu północnym, a drugie ſześć na południowym.

Rzecz pewna, że kraie leżące za 87 gradusem ſzerokości przez 6 mieſięcy ſłońca na horyzońcie ſwym przytomnego nie maią, nie przeto iednak grubą ſą okryte nocą; uſtawiczna im świeci zorza, poki ſłońce nie ſpuści ſię do 18 gradusa niżey Ekwatora, abo (co toż ſamo ieſt) pod horyzont, co we dwuch mieſiącach ledwie ſię ſtaie, a za dwa mieſiące znowu tam z zorzą zaranną ſłońce powraca, więc przez cztery mieſiące zorza wieczorna i poranna rzeczone oświeca kraie. W dwuch mieſiącach śrzednich, kſiężyc przez cały świeci mieſiąc, a zatym ieden tylko mieſiąc i to nie ciągle ieſt grubey nocy.

O DZIALE ZIEMI

Przez miary Kraiopiſom zwyczayne.

Miary Kraiopiſarſkie też ſame niemal ſą, których nauka używa miernicza. W nayczęſtſzym iednak u kraiopiſów używaniu ſą gradus i mile.

Gradus ieſt trzyſetna ſześćdzieſiąta część cyrkułu abo koła tego, który cały świat ziemowodny opaſuie.

Ieden *gradus* zawiera kroków mierniczych 60,000, im więcey mila którego kraiu ma kroków mierniczych, tym mniey mil idzie na ieden *gradus*, kładę tu wſzyſtkich kraiów długość mil: *Na ieden gradus idzie mil* Angielſkich morſkich 20.

poſpolitych	48
małych	75
Arabſkich - - - -	$56\frac{2}{3}$
Aragońſkich - - -	18
Artezyiſkich - - - -	28
Auſtryackich wielkich -	8
Barſkich	$22\frac{4}{5}$
Bawarſkich - - - -	13
Borbońſkich - - - -	23
Brabańſkich - - - -	20

Bre-

Bretańſkich - - - -	22
Burgońſkich - - - -	$21\frac{1}{2}$
Chińſkich ſtaiów (Lys)	250
Chińſkich mil (Pus)	25
Czeſkich - - - - -	12
Delfinackich - - -	19
Duńſkich - - - -	15
Faltzgrabſkich - - -	24
Flamańſkich pocztowych	20
Flandryſkich poſpolitych	23
Francuſkich morſkich	20
poſpolitych	25
Paryſkich -	$28\frac{1}{2}$
Gaſkońſkich - - -	19
Genueńſkich - -	67
Haſkich - - - -	$11\frac{1}{4}$
Hollenderſkich większych	20
Hiſzpańſkich morſkich	$17\frac{1}{2}$
poſpolitych	20
pocztowych -	$26\frac{1}{2}$
Japońſkich - - - -	40
Indyiſkich - - - -	30
Inflantſkich - - -	17
Irlańſkich	50
Lotaryńſkich - - -	$22\frac{1}{5}$
Moſkiewſkich wiorſtów	104
Niemieckich - - -	15
Norwegſkich - - - -	$10\frac{2}{7}$
Perſkich (Paraſande)	$22\frac{2}{9}$
Piemonckich - - -	50
Polſkich - - - -	20
Portugalſkich - - -	18
Prowanckich - - -	19
Saſkich - - - - -	$17\frac{1}{2}$
Szwaycarſkich wielkich	8
śrzednich	10
małych	12
Szwedzkich - - -	12

Tu-

Tureckich - - - -	$66\frac{1}{3}$
Ukrainſkich - - -	$13\frac{2}{3}$
Węgierſkich - - -	10
Zmudzkich - - -	15.

ROZDZIAŁ III.

O wielorakim używaniu globu albo sfery ziemnowodney do poznania rzeczy potrzebnych.

1. *Jak uſtawić sferę na horyzont każdego mieyſca?*

Trzeba naprzód podnieść koniec oſi północney, ieżli mieyſce ieſt na półsferzu północnym, naprzykład *Warſzawa*, na gradusów 52, minut 15. potym podſunąć *Warſzawę*, abo każde inne mieyſce pod cyrkuł południowy moſiężny, ten pokaże gradus długości geograficzney, który ieſt w Warſzawie 38, minut 45.

2. *Jak znaleść długość i ſzerokość, abo wyſokość oſi pewnego mieyſca naprzykład Warſzawy?*

Szukay na globie Warſzawy, podſuń ią pod merydyan, gradus merydyanu nad Warſzawą proſto leżący to ieſt 52 m. 15 ieſt iey ſzerokością abo wyſokością oſi nad horyzontem Warſzawſkim; a gradus Ekwatora pod merydyan podſuniony ieſt długością *Warſzawy*.

3. *Jak znaleść Słońce w Zodyaku na każdy dzień?*

Chceſz wiedzieć w którym znaku i onego graduſie ieſt ſłońce, naprzykład dnia 10 Maia, ſzukay tego dnia na cyrkule horyzontowym, znaydzieſz że na ten dzień przypada 19 *gradus* Byka, ſzukay potym w Ekliptyce tegoż ſamego graduſu, w nim ieſt tego dnia ſłońce. Chcąc znaleść mieſiąc i dzień korreſponduiący graduſowi w którym znayduie ſię ſłońce, naprzykład 17 graduſowi Lwa, ſzukay tego graduſu

graduſu w horyzoncie, a na przeciwko iego dnia mieſiąca, z naydzieſz dzień 9 Sierpnia.

4. *Jak pewnego dnia znaleść kraie, nad któremi ſłońce ieſt w południu nad głowami obywatelów?*

Znalażſzy na Ekliptyce mieyſce, w którym ſłońce tego dnia ſię znayduie, podſuń ie pod merydyan, i uważay obracaiąc sferę, które kraie przechodzą przez ten *gradus* merydyanu, te wſzyſtkie tego dnia maią ſłońce nad głowami ſwych mieſzkańców wiſzące.

5. *Jak znaleść każdey godziny wſzyſtkie kraie, w których ieſt Wſchód, Zachód, Południe, Północ?*

Znalażſzy mieyſce ſłońca nad głowami świecącego w Ekliptyce, uſtaw ie podług ſzerokości mieyſca tego; W tym położeniu we wſzyſtkich mieyſcach tykaiących ſię ſtrony wſchodniey horyzontu ieſt *Zachód*, w tykaiących ſię zaś ſtrony zachodniey ieſt *Wſchód*, w leżących pod merydyanem ieſt *Południe*, a na przeciw merydyanu ieſt *Północ*, na półſferzu wyżſzym ieſt dzień, a na niżſzym ieſt noc.

6. *Jak znaleść mieyſce, w którym ſłońce ieſt nad głowami każdey naznaczoney godziny?*

1. Znalażſzy mieyſce ſłońca w Ekliptyce na dzień naznaczony, podprowadź ie pod merydyan i naznacz punkt merydyanu korreſponduiący mieyſcu ſłońca. 2. Podſuń mieyſce w którym ſię znayduieſz naprzykład *Warſzawę* pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtanów na godzinie dwunaſtey. 3. Ieżeli godzina od ciebie naznaczona ieſt wieczorna obracay glob ku zachodowi aż poki ſtrzałka kompaſowa ſtanie na godzinie naznaczoney; mieyſce to ma ſłońce wertykalne, które będzie ſię znaydowało pod punktem merydyanu naznaczonym; ieżeli godzina ieſt poranna obracay glob ku wſchodowi.

7. *Naznaczywſzy mieyſce pewne w kraiu podſłonecznym, iak znaleść dwa dni w roku, których ſłońce przechodzi przez głowy obywatelów mieyſca tego?*

Mieyſce naznaczone niech będzie *Mexyk* ſtołeczne nowey Hiſzpanii. 1) Podprowadź *Mexyk* pod merydyan i naznacz na nim punkt korreſponduiący rze-

czonemu miaſtu. 2) Obracay glob około ſwey oſi i uważay dwa gradusy Ekliptyki przechodzące przez punkt merydyanu naznaczony. 3) Szukay dni, których ſłońce znayduie ſię w tych dwuch gradusach Ekliptyki. Te ſą dni 18 Maia i 26 Lipca, których ſłońce przez Mexykanów przechodzi głowy.

8. *Jak na globie poznać wſchód i zachód każdego dnia na każde mieyſce?*

1) Uſtaw sierę podług mieyſca naprzykład *Warſzawy*. 2) Znaleziony *gradus* ſłońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw na godzinie południowey. 3) Obracay sferę na wſchód aż *gradus* ſłońca dotknie ſię kraiu horyzontu. 4) Patrz którą godzinę pokazuie ſtrzałka kompaſowa, ta znaczy wſchód tego dnia na *Warſzawę*. 5) Obracay sferę na zachód, a poznaſz godzinę zachodu.

Dnia 20 Lipca ſłońce ieſt w 29 graduſie Raka, wſchodzi na Warſzawę o godzinie czwartey, zachodzi o godzinie oſmey, tym ſpoſobem poznaſz długość dnia każdego czaſu i na każde mieyſce. Także dwa dni w roku których ſłońce wſchodzi i zachodzi iedney godziny.

9. *Jak znaleść wſzyſtkie mieyſca ziemi w których dzień krótſzy niż 24 godziny, ieſt przez cały rok równie długi?*

Chcesz znaleść wſzyſtkie mieyſca, którym dzień 10 godzin długi świeci naprzykład dnia 12 Lutego, tak przyſtąp: ſzukay mieyſca na dzień 12 Lutego znaydziesz 23 *gradus* Wodnika, znalezione mieyſce ſłońca podſuń pod merydyan, a ſtrzałkę kompaſową poſtaw w południu; obracay sferę na zachód aż ſtrzałka ſtanie na godzinie piątey, o którey ſłońce zachodzi we dniu 10 godzin długim: w tenczas podnoś abo ſpuſzczay merydyan, poki on gradusem 23 Wodnika nie dotknie ſię horyzontu zachodniego; koniec oſi podnieſiony obaczyſz na gradusów 42 ſzerokości, i nieomylnie wnieſieſz że kraie pod 42 ſzerokości północney leżące, maią godzin 10 dnia 12 Lutego.

10. *Jak znaleść dzień w kraiach zimnych, którego ſłońce*

ſłońce wſchodzi na czas długi bez zachodu, abo zachodzi bez wſchodu?

Niech będzie mieyſce dane naprzykład pod gradusem 80 ſzerokości północney, w tym przykładzie 10 gradusów ſzerokości ieſt pod horyzontem, które że ſą w uſtępku północnym ſłońca, trzeba obracać sferę aby którykolwiek *gradus* Ekliptyki częścią wieſienną przechodził przez 10 gradus uſtępku ſłonecznego wziętego na merydyanie, ten *gradus* będzie 25 barana przypadający na dzień 12 kwietnia, którego dnia wſchód ſłońca będą miały kraie pod 80 gradusem ſzerokości położone.

Chcąc wiedzieć dzień zachodu w tymże ſamym kraiu trzeba uważać, który *gradus* Ekliptyki częścią letnią dotknie ſię merydyanu pod 10 *gradusem* uſtępku ſłońca, ten będzie 5 *gradus* Panny, w którym ſłońce znayduie ſię dnia 26 Sierpnia; ten dzień będzie zachodem ſłońca na mieyſce dane. Ztąd łatwo wnieść że pod 80 gradusem ſzerokości dzień ieſt uſtawiczny przez pół piąta mieſiąca.

11. *Jak znaleść można na każdy dzień wyſokość ſłońca południowego?*

Wyrachowanie wyſokości ſłońca powinna uprzedzać znaiomość co ieſt wyſokość Ekwatora na każde mieyſce i deklinacya abo uſtępek ſłońca. *Wyſokość Ekwatora* ieſt dopełnienie ſzerokości Geograficzney i równa ſię zawſze z odległością bieguna abo końca oſi od punktu *Zenith*. W uſtawionym globie na horyzont Warſzawſki maſz 52 gradusy 15 minut ſzerokości Geograficzney, abo odległości bieguna od horyzontu, iako i ſzerokości miedzy Ekwatorem i Zenitem, a ponieważ od Zenitu do horyzontu ze wſzech ſtron ieſt 90 gradusow, z których wziąwſzy 52 gradusów 15 minut na ſzerokość Warſzawy zoſtanie ſię 37 gr. 45 minut, któremi wyraża ſię wyſokość Ekwatora nad horyzontem Warſzawſkim.

Deklinacya abo *uſtępek* ſłońca ieſt iego odległość od Ekwatora ku biegunowi północnemu, abo południowemu; ieżeli ſłońce znayduie ſię na półſferzu

północnym w znaku którym, policz iego ustępek od Ekwatora i złącz z wysokością tegoż Ekwatora, będziesz miał wysokość słońca południowego na dzień dany. Ieżeli słońce iest na półsferzu i w znakach południowych odciągni iego ustępek od Ekwatora z wysokości tegoż Ekwatora nad horyzontem, ostatek gradusów zostałych będzie wysokością słońca.

Chcesz wiedzieć iaka iest wysokość słońca południowego w Warszawie dnia 21 Czerwca, i dnia 21 Grudnia, ustaw sferę na horyzont Warszawski, podsuń mieysce w którym słońce dnia 21 Czerwca znayduie się pod merydyan, poznasz że w ten dzień oddaliło się abo ustąpiło od Ekwatora 23 gra: 29 minut, złącz ten ustępek to iest 23 gra: 29 minut z wysokością Ekwatora to iest 37 gradusów 45 minut będziesz miał 61 gra: 14 minut wysokości słońca. Przeciwnym sposobem wiedząc że słońce dnia 21 Grudnia ustąpiło od Ekwatora na półsferzu południowym na 23 gr: 29 minut odciągni ten ustępek od wysokości Ekwatora, zostanie na wysokość południową słońca 14 gradusów 16 minut.

12 *Jak znaleść mieysca wszystkie, na których południe przypada, iedney godziny iak w Warszawie?*

Podprowadź *Warszawę* pod merydyan. wszystkie mieysca w iedney linii od północy na południe z Warszawą znayduiące się, maią południe teyże samey godziny.

13. *Jak znaleść wszystkie mieysca maiące iednę długość dnia, którą ma Warszawa?*

Ustaw sferę na horyzont Warszawski, obracay ią, którekolwiek mieysca będą przechodziły przez gradus 52 minut 15 równy maią dzień *Warszawie*, chociaż różnych godzin południe.

14. *Jak znaleść wielą godzinami południe iest prędzey lub poźniey w iednym mieyscu niż w drugim?*

Chcesz wiedzieć naprzykład iak prędzey iest południe w *Moskwie* niż w *Warszawie*: Znaydź długość obu miast, większą długość *Moskwy* obróć na godziny (15 gradusów licząc na iednę godzinę, a iedenden *gradus* na 4 minuty) długość *Moskwy* iest większa niż w *Warszawie* 19 grad: 15 minut, zkąd poznasz że w *Moskwie* prędzey iest południe 1 godziną 17 minutami niż w *Warszawie*. Tymże samym sposobem poznasz wielą godzinami iest prędzey w *Warszawie* południe niż w innym iakim mieyscu na zachód *Warszawy* leżącym naprzykład w *Lisbonie*, *Madrycie*, *Paryżu*, *Londynie &c.*

15. *Jak znaleść każdey daney godziny, godzinę właściwą każdemu na świecie mieyscu?*

Chcąc wiedzieć która iest godzina na każdym na świecie mieyscu, gdy w *Warszawie* iest osma poranna tak postąp: Względem mieysc na wschód *Warszawy* podsuń *Warszawę* pod merydyan, a strzałkę kompasową postaw na godzinie 8 poranney, obracay potym sferę na zachód, i gdy każde z osobna mieysce będzie przechodziło przez merydyan, patrz którą kompas pokazuie godzinę, ta iest na ów czas w mieyscu pod merydyanem będącym. Tym sposobem poznasz że gdy iest godzina 8 poranna w *Warszawie*, iest w *Carogrodzie* go: 8. minut 52, w *Jerozolimie* g. 8. m. 57, w *Ispahanie* g. 10 m. 7. w *Petersburgu* godzina 8 minuta 43, &c.

Ieżeli mieysca są zachodnie względem *Warszawy* podsunowszy *Warszawę* pod merydyan, strzałkę kompasową postaw na osmey wieczorney, a sferę obracay ku wschodowi, uważaiąc którą godzinę strzałka magnesowa pokazuie gdy każde w szczegulności mieysce przez merydyan przechodzi, poznasz, że gdy w *Warszawie* iest godzina osma poranna, w *Rzymie* iest godzina 7. m. 27, w *Paryżu* g. 6. m. 45, w *Limie* w Ameryce g. 1. mi 28 z północy &c; Temu podobnym sposobem można pokazać, która iest godzina na każdym mieyscu, gdy iest iedynasta poranna naprzykład w *Pekinie* mieście stołecznym Chińskim, gdzie iest południe, abo inna którakolwiek godzina, gdy w *Warszawie* iest 3 z południa &c.

16. *Jak poznać w którym kraiu nazwanym* clima *leży mieysce iakie szczegulne, naprzykład Warszawa?*

Trzeba

Trzeba wiedzieć dzień naydłuższy horyzontu Warszawskiego, który znaydziesz według nauki *Nro* 8, odrzucić od 12 godzin dnia naydłuższego zostaiące godziny i podzielić ie na pół godziny, na każdą półgodzinę iedne licząc *clima*. Ponieważ w Warszawie dzień naydłuższy, nie licząc 8 minut refrakcyi, iest g. 16 m. 24, idzie zatym że *Warszawa* iest w dziewiątym *clima*.

17. *Niewiedząc naydłuższego dnia mieysca, iak poznać* clima *tego mieysca?*

Ustaw na mieysce, którego szukasz *clima* naprzykład na *Warszawę*, uważ wiele gradusów cyrkułu tropicznego Raka iest nad horyzontem, dziel te gradusy przez 15 (bo słońce 15 gradusów ubiega przez godzinę) *Kwocyent* abo liczba wychodząca z dzielenia pokaże długość dnia; naprzykład, według szerokości Warszawskiey gra: 52 m. 15 cyrkuł tropiczny Raka ma nad horyzontem gradusów 246, dziel tę liczbę przez 15, *kwocyent* wynidzie 16, a zostanie frakcya 6 czyniąca minut 24. Masz tedy dzień naydłuższy w *Warszawie*, nie rachuiąc refrakcyi, godzin 16 minut 24, a zatym dziewiąte *clima* iest mieyscem Warszawy.

18. *Jak łatwiey poznać dzień naydłuższy i* clima *mieysca każdego szczegulnego?*

Chcąc naprzykład wiedzieć dzień naydłuższy w *Warszawie* ustaw sferę na to miasto, podprowadź pierwszy *gradus* Raka pod merydyan, a strzałkę kompasowa postaw na godzinie 12; obracay glob pierwiey ku wschodowi, a potym ku zachodowi aż pierwszy *gradus* Raka dotknie się horyzontu na wschodzie i zachodzie, obaczysz na kompasie godzinę wschodu i zachodu, z tych wniesiesz długość dnia, a z długości dnia, *clima*.

19. *Jak znaleść* clima *mieśięczne?*

Chcesz wiedzieć *clima* mieysca maiącego naprzykład szerokość północną 78 *gradusów*, ustaw sferę na to mieysce, obracay póty aż znaki Zodyaczne będą przecinały horyzont, te znaki na mieysce rzeczone dotkną się horyzontu pierwszym gradusem Byka i Panny, ztąd dowiesz się że tam dzień naydłuższy trwa cztery miesiące, gdyż słońce od pierwszego gradusa Raka, do pierwszego gradusa Panny podnosi się, a przez dwa miesiące spuszcza się. Na to więc mieysce przypada czwarte północne miesięczne *clima*.

20. *Jak ustawić sferę aby pokazała naprzykład na horyzont Warszawski, Anteków, Peryeków i Antypody?*

Ustawiwszy sferę podług długości i szerokości Warszawskiey, licz gradusy szerokości Warszawskiey na merydyanie od Ekwatora ku południowi *gradus* 52 m. 15 iest mieyscem *Anteków* Warszawskich. Obracay sferę póty aż iey dolna połowa na 180 gradusów długości oddalona stanie na mieyscu *Warszawy* pod merydyanem; w tenczas *gradus* 52 m. 15 szerokości północney pokaże Warszawskich *Peryeków*, a tenże sam *gradus* szerokości południowey naznaczy mieysce Warszawskim *Antypodom*.

O POLITYCE.

Polityka iest częścią Filozofii naygłównieyszą, podaie ludziom rządy państwa sprawuiącym, abo szczegulne własnego domu sprawy kieruiącym skuteczne środki do wykonania przedsięwziętych zamysłów; zkąd inna iest Polityka domowa, inna kraiowa abo publiczna.

Polityka kraiowa iest Filozofia Królów i królewskich lub kraiowych ministrów, tak im potrzebna, że bez niey państwy rządzić i one uszczęśliwić zadną miarą niemogą. Wszystkich państw upadek abo nieszczęścia z niedostatku polityki w sprawuiących rząd kraiowy pochodzą ludzi.

Polityka w swoim zamyka zamierzeniu państw założenie, utrzymanie i rozszerzenie. Państwa zakładaią się na władzy udzielney naywyższey, i na rządzie to iest pewnym kształcie sprawowania tey władzy;

dzy; rząd i zwierzchność kraiowa nie rozdzielnym ſpaiaią ſię z ſobą i obywatelſkim życiem, węzłem; gdy bowiem ludzie zebrali ſię do życia obywatelſkiego, dla takiego życia związków uſtanowili zwierzchność i pewny ſprawowania oney ſpoſòb, to ieſt rząd przepiſali. Państwa założone utrzymuią ſię prawami, religią, mocą woyſkową, przemyſłem i handlem; rozſzerzaią ſię zaludnieniem i ſprawiedliwym poſtronnych kraiów nabyciem. Ludzie nie oświeceni poſpolicie politykę biorą za chytrość i ſzalbierſtwo, rozumieiąc że polityk dobrym Chrześcianinem i człowiekiem poczciwym być nie może. Mylą ſię zaiſte! Polityka ieſt roſtropność do ſprawowania rządu czy to kraiowego, czy domowego potrzebna; taka zaś roſtropność od wſzyſtkich polerownych narodów ſzukana, w Piśmie Swiętym na wielu mieyſcach zalecona i chwalona, do uſzczęśliwienia rodzaiu ludzkiego wymierzona, na ſłuſzności ſię gruntuiąca, według Platona ieſt nauką Królów, i Królową nauk, państw całość, narodów powodzenie, obywatelów wolność utrzymuiąca.

Prawdziwa Polityka ma niektóre powſzechne prawidła abo reguły, któremi ſię kieruie i które nie przeciwią ſię ani przyrodzoney ſłuſzności, ani Chrześciańſkim uſtawom, a te ſą: poddani naymożnieyſi równie z ubogiemi powinni prawu być poſłuſzni; urzędnicy kraiowi powinni ſtarać ſię o dobro powſzechne; nadgroda i kara powinne czynności obywatelſkie miarkować; przychodnie i cudzoziemcy nie powinni liczbą przenoſić rodaków; woyna i żołnierſkie powołanie nie maią być iedyną i głowną zabawą narodu; zmacniać ſię i w ſiły żołnierſkie ſię opatrywać należy według mocy ſąſiadów, bogactwa prawdziwe i przyrodzone nad czcze i wymyślne, dobro powſzechne nad ſzczegulne, pokòy uczciwy nad woynę przekładać, i tyſiączne inne tym podobne. Inne polityki prawidła mniey powſzechne, do każdego rządu, narodu ſkłonności, kraiu położenia ſtoſuią ſię i według okoliczności od zwierzchności kraiowey ſą używane.

Interes państwa (*Ratio Status*) abo maxyma utrzymuiąca całość publiczną należy do polityki i do iednego z nią zmierza końca, to ieſt dobra kraiu powſzechnego i państw całości. Tu ſię naybardziey fałſzywi mylą politycy, rozumieiąc że dla dobra powſzechnego wolno od przepiſu umykać ſię ſłuſzności, i prawa tak ludzkie iak Boſkie gwałcić. Bezbożne to ieſt mniemanie. Prawda, że iako gwałtowna potrzeba, tak główny państwa interes ma właſne ſwoie prawa, którym wſzyſtkie inne uſtępuią, nigdy iednak nie ieſt wolno umknąwſzy ſię od ſprawiedliwości chwytać ſię śrzodków prawu przyrodzonemu, ſłuſzności lub prawdziwey religii przeciwnych, ponieważ żadne państwo ani ratowane, ani ocalone, ani uſzczęśliwione być nie może, chyba przez ſprawiedliwość.

ROZDZIAŁ I.

O Zwierzchności kraiowey.

ZWierzchność kraiowa bierze ſwòy początek w związkach obywatelſkich, gdy bowiem ludzie na ſpołeczne życie ſię zmówili, zaraz kraiową zwierzchność, któraby onemi rządziła, właſności każdego obywatela ſtrzegła, porządek w towarzyſtwie utrzymywała, uſtanowili, i oney ſię poddali. Więc zwierzchność kraiowa znaczy moc udzielną i władzę nayważſzą iedney lub wielu oſobom bez żadney od kogokolwiek dependencyi daną do rozkazywania narodowi i ſzczegulnym onego członkom tym iedynym końcem, aby naród obywatelſkiego poſtanowienia obowiązki przyimuiący żył pod obroną rządu przeciwko gwałtom wſpołobywatela i naiazdom ſąſiada, a wolności iakiey rozum i prawa kraiowe dopuſzczaią, używał.

Dwie rzeczy władzę kraiową ſprawuiącym koniecznie ſą potrzebne: pierwſza, moc rozkazywania

chcąc państwa i naznaczenia po sobie następcy, takie iest państwo Moskiewskie.

Kształt abo pewny sposób sprawowania kraiowey zwierzchności, nazywa się rządem, którego różne są rodzaie: Teokracya, monarchia, despotyzm abo samowładność, tyrannia, Demokracya, Arystokracya, Oligarchia, Ochlokracya, Anarchia.

Teokracya abo Bogowładztwo, to iest samego Boga panowanie nad narodem przez prórokôw rządzonym; Prawdziwey Teokracyi przykład w iednym Hebrayskim mamy narodzie od uwolnienia Zydów z niewoli Egypskiey do podniesienia Saula na tron Hebrayski. Sędziakowie z rozkazu Boskiego obierani sądzili tylko sprawy i rządzili woyskiem, nie panowali zaś udzielnie, ponieważ nie wolno im było ani nowych praw stanowić, ani danych od Boga podnosić lub odmieniać. W różnych narodach zwodziciele rząd nakształt Teokracyi ustanowić usiłowali: Mahomet i po nim następuiący Kalifowie nad Arabami, Dairowie abo Cesarze duchowni nad Iapończykami, Druidowie nad Gallami &c.

Monarchia abo iedynowładztwo to iest władza iednego prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślona.

Despotyzm abo samowładność, abo władza iednego żadnemi prawami niewstrzymana, szczegulnie od teyże osoby woli, upodobania a często dziwactwa zawisła.

Tyrania abo prawołomstwo właściwie mówiąc nie iest rząd, ale nieporządne iakieykolwiek naywyższey władzy używanie.

Demokracya abo gminowładztwo iest rząd od pospólstwa sprawowany.

Arystokracya abo możnowładztwo iest rząd możnieyszym i szlachetnieyszym w narodzie osobom powierzony i do sprawowania oddany.

Oligarchia iest rząd nieprawny od małey liczby możnych obywatelów przywłaszczony; takiego nierządu przykład daią dwa trzech mężów Rzymskich panowania, piewsze Pompeiusza, Cezara i Krassa dru-

drugie Oktawiana, potym Augusta, Antoniusza i Lepida.

Ochlokracya znaczy nierządne gminowładztwo, gdy pospólstwo porzuciwszy obranych od siebie urzędników władzę im daną odbiera i w zamieszaniu rządy sprawuie.

Anarchia bezrządztwo gdy w państwie iakimkolwiek urzędy nie maią tak wiele mocy i powagi, aby mogły poddanym rozkazywać i do zachowania praw zniewalać, a zatym każdy zwłaszcza możnieyszy sprawuie się według swego upodobania bez względu na porządek i zwierzchność, Taki nierząd ma moc i gwałt za prawo. Każdy rząd zmierza do władzy despotyczney abo do anarchii. Tyrania chociaż w każdym rządzie może się znaydować, mianowicie iednak iest wadą rządu monarchicznego i despotycznego, Oligarchia arystokratycznego, Ochlokracya demokratycznego; Platon dowodzi że nayłatwiey do Demokracyi wdziera się tyrania.

Z tych rządu rodzaiów rożne onego są kształty; iedni stanowią ich trzy, drudzy cztery, niektórzy pięć: monarchiczny, despotyczny, arystokratyczny, demokratyczny i mieszany, to iest z dwuch abo trzech rządów prostych złożony. Wszystkie te kształty rządu maią właściwe sobie zamierzenie, prawidła, prawa gruntowe całości, śrzódki &c.

Rząd Monarchiczny abo iedynowładny inny iest ściśle taki, gdzie prawa gruntowe abo nieiaśnie są wyłożone, abo do utrzymania powagi panuiącego tylko się ściągaią i porządek następstwa potomstwu iego waruią, taki rząd nie wiele się różni od samowładnego; znayduie się w Danii, Prusach, Moskwie, Czechach &c.

W Danii wolney i Królów sobie obieraiącey, dla tego zawsze zakłoconey i na fakcye podzieloney roku 1660 rząd ustanowił się monarchiczny i korona dziedzicznym oddana prawem Hrabiom Oldenburskim domu Xiążąt Holsztyńskich. Fryderyk III. od

od ſtanów duchownego i świeckiego, za których przykładem przymuſzony był iść ſzlachecki, monarchą uznany wydał r. 1665 prawo wieczne *Królewſkim* nazwane w 40 artykułach ułożone, którym rząd Duńſki iedynowładny ſobie i naſtępcom ſwym płci oboiey przyznał, bez naymnieyſzey od ſtanów dependencyi. Tak ſam Fryderyk III. iako iego naſtępcy kraiową po oycowſku ſprawuiąc zwierzchność, przybrali do rządu różne rady z godnych złożone obywatelów. 1) Radę ſkarbową. 3) Woyſkową; 4). morſką abo admiralſką, 5) handlowną i ekonomiczną, a do expedycyi ſpraw dwie kancellarye: Duńſką i Niemiecką.

W Pruſach, tak pod Krzyżakami do roku 1525, iako pod Margrabiami Brandeburſkiemi Korony Polſkiey hołdownikami do roku 1657 i tego roku traktatem Wielawſkim od hołdu uwolnionemi, a roku 1701 Krolewſką godnością ozdobionemi zawſze rząd był Monarchiczny; w teraznieyſzym czaſie ſprawy polityczne Kroleſtwa należą do Regencyi Królewſkiey, a żołnierſkie do Kommendanta generalnego.

Moſkwa długo pod ciężkim ięczała ſamowładztwem. Piotr I zacząwſzy polerować naród różne polityczne poczynił uſtawy; Piotr III naſtąpiwſzy po Elżbiecie I roku 1762 w pół roku panowania ſwego znaczne ſzlachcie nadał wolności; Katarzyna II dziś panuiąca wſtępuiąc na tron przyrzekła uroczyście nic w ſprawach ważnych nie ſtanowić bez rady Senatu, któremu Piotr I roku 1724 wſzyſtkie wewnętrzne Państwa ſprawy powierzył, a Elżbieta I powagę z którey przez różne panowania odmiany był wyzuty, roku 1741 przywróciła, uſtanowiwſzy do ſpraw cudzoziemſkich radę gabinętową i w niey przodkowanie Kanclerzowi wielkiemu przyſądziwſzy. Katarzyna II dziś panuiąca poſtanowiła pod właſną ſwoią prezydencyą radę do ſpraw

ſpraw politycznych i woiennych. Zwierzchność kraiowa w Moſkwie ieſt tak dziedziczna, że panuiący Monarcha mocą prawa od Piotra I dnia 5 Lutego r. 1722 ogłoſzonego, a od narodu przyiętego i zaprzyſiężonego może naſtępcę po ſobie według ſwego upodobania mianować i koronę oddał wſzy od nich prawego naſtępcę odkazać, pod temi iednak dwuma warunkami, aby naſtępca mianowany wyznawał wiarę podług obrządków Greckich, i cudzoziemſkiego nie podſiadał tronu.

Czechy króleſtwo znakomite mieſzkane naprzód od Boiów narodu Celtyckiego, potym od Markomanów, naoſtatek w wieku VI odzierżane od Słowaków Zechów abo Czechów były państwem wolnym; po śmierci Ludwika prawnuka Władyſława Iagiełła pod Mochaczem r. 1525 zabitego ſpadły na ſioſtrę iego rodzoną Annę żonę Ferdynanda I Ceſaſerza i weſzły w dom Rakuſki. Dyſſydenci Czeſcy nie kontenci z panowania Ferdynanda II, bunt podnieśli i Fryderyka Elektora Reńſkiego Królem obwołali. Ten nieprawny ich poſtępek na tym ſię zakończył, że króleſtwo Czeſkie ze wſzyſtkich wolności, i ſwobód wyzute, za dziedziczne domu Rakuſkiego pokoiem Weſtfalſkim uznane, udzielnie od tegoż domu do tych czas ieſt rządzone. Ziazdy abo ſeymy narodowi od Ferdynanda II zoſtawione ſą cieniem dawney wolności, ponieważ one zwoływać, prawa ſtanowić, i materye do uwagi podawać ſam tylko Król ma moc; te ſame ziazdy rzadko bywaią ſkładane, i tylko do rozłożenia podatków nakazanych i od zwierzchności panuiącey determinowanych.

Inny rząd Monarchiczny abo iedynowładny ieſt umiarkowany; to ieſt prawami gruntowemi i nieodmiennemi okryślony, który ſprawuiąca oſoba lubo ſama iedna całą kraiową władzę poſiada, nie może

może iednak od pierwiaſtkowych państwa uſtaw, iako iſtotnych, miedzy ſobą i poddanemi ſwemi umów odſtępować, ich z życia, czci, maiątków, i wolności obywatelſkiey według ſwego upodobania wyzuwać, ani praw żadnych prawom gruntowym przeciwnych przepiſywać. Taki dziś rząd kwitnie we Francyi, Hiſzpanii, Portugalii, Sardynii, Neapolu, Malcie względem poddanych zakonu nad któremi wielki miſtrz Maltańſki udzielnie panuie &c.

Francya ſtarożytnego Celtów narodu Oyczyzna, naprzód od Rzymian zwoiowana, potym od Niemców Franków naiechana i od imienia ich Francyą nazwana, do tych czas pod iednowładnym zoſtaie rządem, który od założenia Monarchii z trzech różnych familii, 66 Królów ſprawowało, to ieſt z Familii pierwſzey Merowingów Królów 22, z drugiey Karolowingów 13, z trzeciey Kapetyngów z teraznieyſzym Ludwikiem XV, Królów 31; od pierwſzey Królów ſwych familii dzielona, od drugiey w znakomitych ſwych częściach na obſzerne państwa rozdana, za trzeciey pod zupełnie iedynowładny rząd z wolna przychodzić zaczęła, i do tey potęgi przyſzła, że za panowania przeſzłego całey ſtała się ſtraſzną Europie. Zawſze rząd Monarchiczny zoſtawał przy Królu, a rada, abo głos doradny przy Seymach narodowych, które naprzod *Parlamentami* potym *Stanami* nazywały się *generalnemi*, á roku 1614 zgoła uſtały; ſkładały się zaś z Panów i Szlachty, to ieſt lenników ſamym Królom ſtraſznych i częſto od nich mocnieyſzych, z duchowieńſtwa, i deputatów mieyſkich. Parlamenta Francuſkie teraznieyſze po roku 1300 uſtanowione oprocz nazwiſka nic poſpolitego nie maią z Parlamentami dawnemi, to ieſt ſeymami narodowemi; za naſzych iednak czaſów odważyły się do mocy wdzierać się prawodawczey, ale od panuiącego Króla iedne ſą zniesione, drugie mądremi przepiſami ściśnione i do pierwiaſtkowych powinności przyprowadzone. Władza królewſka

lewſka iedynowładna na tych gruntowych państwa zaſadza się prawach, 1) Ze Król panuiący ieſt iedynym źrzodłem i początkiem wſzelakiey mocy, á wſzyſtkie urzędy od niego uſtanowione namieſtniczym ią ſprawuią ſpoſobem. 2) Ze korona Francuſka ieſt naſtępna, na naybliżſzego panuiącego Króla ſpada potomka lub krewnego, i niemoże być według upodobania iego nikomu odkazana. 3) Że taż korona nigdy nie pada na kądziel, 4) Ze Król żadnego kraiu nie może oddalić od korony. 5) Ze wſzyſtkie dobra doſtaią się koronie, które przed oſiągnieniem tronu Król panuiący poſiadał.

Wſzyſtkie publiczne królestwa Francuſkiego ſprawy w różnych roztrząſaią się radach. 1) Na radzie pokoiowey abo ſpraw cudzoziemſkich ſtanowi się pokóy, lub woyna, przymierza zaczepne, odporne, handlowne i inne wſzelakie, poſłów expedycye, większey wagi ſprawy królestwa wewnętrzne i wſzyſtkie ſtanu materye. 2) W radzie ſtanu koronney decyduią się ſpory prawne, kaſſacye dekretów otrzymanych w Parlamentach, albo edyktów od nich wydanych, i wſzyſtko to, co do utrzymania porządku ſądów, i ſprawiedliwości poddanym oſtrzeżenia należy. 3) Rada ſpraw wewnętrznych królestwa ma ſobie wydzielone ſprawy królestwa wewnętrzne, ſupliki poddanych, ſkargi na wielkorządzców, rząd prowincyi, wydanie przywileiów na urzędy cywilne &c. 4) Rady ſkarbowa, ſkarbem, podatkami, minnicami monetą; á handlowna handlem i wſzyſtkim, co się do handlu ſtoſuie, zawiaduią.

Naywyżſzy dozór nad radami, i należącemi do nich ſprawami, po Królu maią cztery miniſtrowie, których Sekretarzami nazywaią ſtanu. Sekretarz morſki ma pod ſwym dozorem i ſtaraniem żeglugę morſką, ſiły morſkie Francuſkie, porty i w nich zbroiownie, handle, które się morzem prowadzą wſzyſtkie oſady za Europą i rząd Korſyki.

Sekretarz domu królewſkiego należy do domu i dworu królewſkiego, do duchowieńſtwa i rozdawania

nia godności kościelnych, do ſpraw i rządu duchownego Hugonotów, do Annat i onych rozrządzenia. Sekretarz ſpraw woyſkowych ma w mocy ſwey woyſko, ſprawy woyſkowe, artylleryą, zbroiownie, zamki, i wſzyſtkie twierdze lądowe, penſye, rozdanie urzędów woyſkowych, pobór na maiątek każdego włożony, ſtada królewſkie, poczty. Sekretarz ſpraw cudzoziemſkich zawiaduie wſzyſtkiemi do Poſłów expedycyami, penſyami i z dworami cudzoziemſkiemi korreſpondencyą. Oprocz ſpraw rzeczonych całe króleſtwo podzielone ieſt na cztery części niemal równe, i każda z nich pod dozor iednego Sekretarza oddana.

W Hiſzpanii za panowania Gotów wolna koronę dawała elekcya, a ztąd okropne na kray wynikały ſkutki. Pelagiuſz w martwych Aſturyi gurach tron założył dla potomſtwa ſwego płci oboiey dziedziczny, który przez małżeńſtwa naprzód wſzedł w dom Rakuſki á potym Burbońſki, a gdyby tego linia Hiſzpańſka wygaſła, warowane ieſt po nim naſtępſtwo domowi Sawoyſkiemu.

Król Hiſzpańſki tak ieſt iedynowładny że może rozkazywać i rządzić bez dołożenia ſię ſtanów króleſtwa i rady ſwoiey. Iedynie tylko ieſt obowiązany zachować i w niczym nie naruſzać praw gruntowych które ſtanom poprzyſięga przy oſiągnieniu tronu i odebraniu od poddanych ſwych przyſięgi wierności. Stany króleſtwa nazwane *Las Cortes* od Karola V z mocy ſtanowienia podatków i prawodawczey wyzute, do czczych prawności ledwie ſą używane. Królowie iednak Hiſzpańſcy nic nie czynią bez rady ludzi w prawie biegłych i w kierowaniu ſpraw publicznych doświadczenie maiących. Według różności ſpraw różne ſą rady. 1) *Junte* abo Rada, Gabinetowa dla ſpraw cudzoziemſkich i domowych ſtanu króleſtwa tykaiących ſię. 2) Rada ſtanu Koronna przed którą przychodzą ſprawy lenne koronne,

ne, oddanie wet za wet nieprzyiacielowi, penſye Poſłom &c. 3) Rada woyſkowa, 4) Rada Kaſtyliańſka abo naywyżſzy Hiſzpańſki Trybunał na 4 izby podzielony i dwie kancellarye Grenateńſką i Walſoletańſką ku pomocy ſwey przydane ſobie maiący. 5) Rada Indyiſka do wſzyſtkich ſpraw ſądowych i politycznych oład Hiſzpańſkich w Ameryce i Azyi należąca. 6) Rada ſkarbowa do którey na 4 izby podzieloney wſzyſtkie ſprawy ſkarbowe: cła, podatki, taxy, pobory, rachunki poborców &c należą, 7) Rada budownicza nad wſzyſtkiemi pałacami królewſkiemi, gmachami publicznemi, lasami &c przełożona, 8) Rada Nawarſka ieſt trybunałem naywyżſzym na Kroleſtwo Nawarſkie w Pampelonie oładzona. 9) Trybunał inkwizycyi łądzi ſprawy kacerſkie, zabobony, &c.

W Portugalii korona ſpada dziedzictwem na potomſtwo nawet nieprawego łoża w niedoſtatku prawego potomſtwa i na kądziel w niedoſtatku miecza z tym iednak warunkiem, aby białapłeć na tron wſtępuiąca w małżeńſtwo ſię doſtawała rodowitemu Portugalczykowi; władza króleſtwa monarchiczna do ſtanowienia praw rządowych wzywa ſtanów trzech króleſtwa; pierwſzy ieſt pańſki złożony z Xiążąt, Margrabiów, Hrabiów, Miniſtrow Królewſkich, i Prezydentów trybunałów; drugi duchowny ſkłada ſię z 1 Patryarchy, 3 Arcybiſkupów Portugalſkich, między któremi Bragańſki ieſt Prymatem, 2 Arcybiſkupów Goańſkiego i S. Salwatora w Brezylii, 10 Biſkupów Portugalſkich, 4 Brezylſkich, 6 Afrykańſkich; trzeci ſtan mieyſki ſkłada ſię z deputatów miaſt maiących prawo wchodzić do rady powſzechney narodu.

Prawa gruntowe króleſtwa Portugalſkiego poczęły ſię z ſamym króleſtwem uſtanowione na walnym ziezdzie w Lamego á te ſą: 1) Korona Portugalſka ieſt dziedziczna. 2) Syn pierworodny naſtępuie po

oycu w linii prostey, á gdy syn pierworodny umiera przed oycem, drugi syn tron osiada. 3) W niedostatku synów córka królewska bierze koronę i iest obowiązana iść za mąż za rodowitego Portugalczyka, który nie dzieli się z nią tronem, ani nazywa się Królem, aż gdy mu królowa syna powiie; ieżeli obiera cudzoziemca za męża prawo traci do korony.

Państwa Króla Sardyńskiego podlegaią rządowi monarchicznemu i udzielnemu. Władza prawodawcza iest istotną tronu własnością żadnym podziałem z stanami królestwa nieosłabioną. Wyłączenie białey płci od panowania zdaie się być prawem gruntowym tego państwa.

Królestwo Neapolitańskie chociaż do hołdu stolicy Rzymskiey obowiązano, zupełnie iest monarchiczne i udzielne. Rady zwyczayne są królewskie nie królestwa.

Malta od Kartageńczyków wraz z Sycylią dostała się w moc Rzymską; Saraceni opanowawszy Sycylią, ią podbili wypędzeni z obudwuch wysp od Rogeryusza Hrabi Sycyliyskiego; Wpostępie dalszego czasu Król Tunetański ią opanował; Karol V Cesarz ią zdobył i Kawalerom S. Jana Jerozolimskiego prawem lennym oddał. Wielki Mistrz rządzi udzielnie tą wyspą i bez dokładu Rady zakonney naywyższą sprawuie władzę. W sprawach zaś zakonnych nic W. Mistrz stanowić nie może bez rady z osób pierwszych zakonu złożoney.

Rząd iedynowładny ma swoie prawa, i maxymy na których się gruntuie, środki, któremi się utrzymuie, bezprawia, które go obalaią i niszczą.

Isto-

Istota tego rządu, co iest iego gruntem na tym zależy, aby monarcha był iedynym źrzódłem i zebraniem wszelakiey władzy polityczney, obywatelskiey i żołnierskiey, aby sam ieden rządził państwem według praw gruntowych onego państwa; aby straż praw była pewnym powierzona urzędom któreby nowe Monarchy rozkazy ogłaszały, a dawne podług potrzeby i okoliczności wskrzeszały; aby obywatele na trzy dzielili się stany duchowny, szlachecki i mieyski, á te stany osobliwemi zaszczycały się przywileiami; aby nayprzednieysze dostoieństwa samey dostawały się szlachcie.

Srzodkiem do utrzymania rządu iedynowładnego iest honor w poddanych, á cnota w królu. Honor abo pragnienie czci i przodkowania wolnym narodom arcyszkodliwa, dobre w państwach monarchicznych sprawuie skutki i gdy się złączy z praw kraiowych zachowaniem do zacnych dzieł prowadzi, mieysce zastępuie cnoty i rządu wypełnia zamierzenie. Cnota iednak istotnie iest Krolom potrzebna dla państwa całości. Gdy Król iest cnotliwy gdy łaskami i karą szafuie rozumnie i według słuszności, gdy pilnuie aby namiestnicze władzy swey urzędy bez względu na osoby wyroki czyniły sprawiedliwości, wszyscy go wielbią, wszyscy kochaią, wszyscy za iego dostoyność życie i maiątki na niebespieczeństwo niosą; ale gdy Monarcha porzuca cnotę, umyka się od słuszności, skłania się do podchlebstwa, ginie w poddanych chęc sławy, i nadgroda przezacnych czynności staie się znamieniem podłości i umysłu niewolniczego. Rzymianie pod dobremi Cesarzami pogromem oręża bitne i mnogie tłumili narody, pod gnuśnemi stali się podłości przykładem i pierzchliwych hord łupem.

Monarchie się psuią gdy urzędy naywiększe są cechą naywiększey niewoli, gdy panowie kraiowi powinnego swey rodowitości nie odbieraią uszanowania, abo rządu samowładnego staią się naczyniem.

Mo-

Monarchie upadaią i giną, gdy Monarcha dla pokazania swey mocy i wielowładney władzy odbiera urzędom powagę; odbiera ią iednym a daiąc drugim nie ma względu na prawa i pożytki poddáńych; wszystko naciąga do siebie, oszukany od podchlebców dworskich rozumie opacznie, że im poddani iego są ubożsi tym familie liczniey sze, a im bardziey podatkami obciążeni, tym do onych płacenia zdolniey sze; obie maxymy szkodliwe, które zawsze niszczyły i do zgonu świata niszczyć będą państwa iedynowładne. Rzeczypospolite giną dla zbytku, Monarchie dla ubostwa.

Rząd despotyczny żadnemi warunkami nieostrzeżony prawom przyrodzonym i Chrześciańskiey nauce przeciwny równie panuiącym iak ich poddanym szkodliwy znayduie się w Turcyi, w Persyi, Iaponii, Indostanie, Chinach i w całey Azyii.

Państwo Tureckie na zwalinach Cesarstwa Greckiego zasiadłe, od roku 1300 Sułtanom z familii Ottomańskiey poddane, mieczem, a bardziey ieszcze przez zwady i podłość zniewieściałych Greków nabyte, iest pod rządem despotycznym żadnemi prawami nieokryślonym. Wszyscy tego państwa obywatele: Chrześcianie, Turcy, Zydzi, są Sułtana panuiącego niewolnikami, a on sam iest niewolnikiem wszystkich. Wola iego iest prawem poddanych, którym w dzieciństwie fałszywą wbiiaią maxymę, że niemasz chwalebnieyszego męczeństwa iako umierać z rozkazu Sułtana, i że takowym obdarzony szczęściem prosto idzie do nieba.

Lubo Sułtan we wszystkich sprawach sam ieden skaznie, iednakże są niektóre ustanowione rady tak polityczne iako sądowe.

Wszystkie sprawy wewnętrzne i cudzoziemskie, potrzeby lądowe i morskie na radzie prywatney Sułtańskiey *Galibe-Divan* nazwaney roztrząsaią się, która się odprawuie w szaraiu każdey Niedzieli i Wtorku; z wielkich Ministrów á podczas Mufty od Sułtana wezwany na tey zasiadaią radzie, których zdania wysłuchawszy Wezyr wielki Sułtanowi one opowiada, a ten według swego upodobania stanowi.

Oya-Divani iest rada walna narodowa, którą Sułtan podczas dla wielkich spraw składa; wszyscy Ministrowie, urzędnicy, Baszowie, officyerowie woyskowi, ludzie prawni na tym zasiadaią dywanie.

Wielki dywan iest naywyższy Turecki trybunał na którym W. Wezyr prezyduie i wszystkie sprawy tak ziemskie iako gardłowe rozsądza cztery razy na tydzień w Poniedziałek, Wtorek, Srzodę i Sobotę.

Rząd Perski iest nayostrzeyszey samowładności doskonałym wyobrażeniem. W żadnym kraiu nawet w Turczech, wola panuiącego obszernieyszych niema granic. Król bez żadney inney przyczyny tylkoże mu się tak podoba, może każdego z swych poddanych z czci, maiątku i samego wyzuć życia. Iednakże na ukaranie ludu pospolitego są ustanowione gardłowe sądy, i nieiaka zachowuie się prawność, ale względem dworzan królewskich i Ministrów sława Monarchy wola stoi za prawo; słowo iego wyrzeczone iest dekretem, po którym nieodwłoczna następuie exekucya.

Korona Perska dziedziczna spada zwyczaynie według stopnia pokrewieństwa teyże samey linii z męszczyzny na męszczyznę gdy inaczey panuiący nie stanowi Monarcha, który maiąc moc równie nad życiem i wszelaką własnością swych dzieci iak wszystkich swych poddanych, może oddalać od tronu. Za przykładem Abbazy II. idąc Królowie Perscy, wstąpiwszy na tron każą wyłupiać oczy swey braci i synowcom.

Król Perski samowładność swoię sprawuie przez dobranych Ministrów i dworu swego urzędników.

Pier-

Pierwszy *Wezyr-Azem*, miasto Króla w szarain wychowanego, i rządu nieumieiącego całemu rozkazuie państwu. Królewskie rozkazy mocy nie maią, gdy od tego Ministra nie są pieczętowane; drugi *Diwan-Beg*, abo naywyższego trybunału prezydent i nad sądami przełożony; Trzeci *Wakanawisch* abo Sekretarz stanu do którego należy wszystkie królewskie ordynacye zbierać, one w prowincyach przez swych namiestników ogłaszać, od nich o wszystkim tym co się tam dzieie być uwiadomionym. Czwarty *Mirab* abo nad wodami przełożony, powinien starać się, aby wody wystarczyły nie tylko do obeyścia domowego, ale do zalania pól &c. Piąty *Nazir* Wielki Podskarbi odbiera wszystkie dochody kraiowe, miarkuie wydatki dworu, płaci pensye &c. Szosty *Iehikagasi Basza* Marszałek nadworny. Siodmy *Mirakur Basza* W. Koniuszy nad stayniami królewskiemi, i stadami całego królestwa przełożony &c.

W Indostanie zwierzchność samowładna w samey tylko, Cesarza abo Wielkiego Mogula zamyka się osobie który udziela iey trzem lub czterem Ministrom do rządzenia państwa od siebie obranym. Zadney inney rady w tym niemasz kraiu. Naypierwszy państwa urzędnik nazywa się *Itimat Uddulet* którego godność rowna się z Wezyrowską u Turków i ma wielkie dla siebie wyznaczone dochody. Drugi państwa urzędnik Podskarbi W. odbiera dochody koronne, płaci pensye urzędnikom Dworskim i woyskowym &c. Trzeci poborca wielki iest przełożony nad czynszem poziemnym, który z roli płaci się i wynosi na rok około 80 millionów czerwonych złotych; z pogłównego Indyanów, z cła za towary po 5 od 100, z arendy gór dyamentowych, z maiątku Ministrów i Dworzan zmarłych, ktory wszystek przypada na skarb Cesarski &c.

W Iaponii rząd iest podzielony między Dairem abo

abo Cesarzem duchownym i Kubą abo Cesarzem świeckim; do pierwszego z pierwszeństwem przodkowania należą wszystkie sprawy duchowne; do drugiego polityczne i rząd państwa samowładny; mieszka on zwyczaynie w Iedo, dwór ma liczny złożony z naywiększych kraiowych panów, z których iedni z urzędu na usłudze zostaią, drudzy surowym obowiązani prawem naymniey sześć miesięcy w roku przy dworze mieszkaią, i synów swych w stołecznym mieście koniecznie edukować powinni. Rząd prowincyi przedziwnie pięknym obyczaiem sprawuią Wielkorządzcy dziedziczni nakształt lennych panów, większi nazywaią się *Daimio*, mn eysi których liczą 604 w całym państwie *Siomio*; tak ci iak tamci imieniem Kuby rządzą woyskiem, sądzą głownieysze sprawy, porządek utrzymuią, woysko w potrzebie swym nakładem według intraty zaciągaią, i naymniey sześć miesięcy przy dworze mieszkaią. Miasta Cesarskie to iest stołowe są rządzone od dwuch Wielkorządzców po roku na przemianę, ieden z nich zostawiwszy żonę i dzieci przy dworze rząd przez rok miasta sobie powierzonego sprawuie, drugi mieszka przy dworze, a gdy się rok skończy ieden na mieysce drugiego następuie. We wszystkich prowincyach i miastach znayduią się Cesarscy dozorcy, szpiegowie którzy na naymnieysze Wielkorządzców kroki daią baczność.

Godność Kuby i na tron następstwo są dziedziczne. Iapończykowie żadnych mu nie płacą podatków; dochody iego zawisły na urodzaiu dóbr stołowych, które mu w śrzednim roku przynoszą 5 millionów czerwonych złotych. Cała zaś Japonia według Kempfera wydaie na rok śrzedni zboża, mianowicie ryżu za 80 millionów czerwonych złotych. Woysko Kubie przystawuią Wielkorządzcy, Prowincye i lennicy według wymiaru swych intrat: z intraty 2 tysięcy czerwonych złotych pod czas pokoiu utrzymuią 20 piechoty i 20 iezdnych; pod czas woyny ta liczba dwoi się a pod czas troi, bez uciemiężenia kraiu.

W

W Chinach państwie miedzy wszystkiemi teraz kwitnącemi naydawnieyszym samowładność panuie od początków Monarchii zaszczepiona; Cesarz zupełnie udzielny podług swey woli szafuie dochodami publicznemi, rozdaie urzędy, stanowi swych namiestników, Wielkorządzców, wszelakich urzędników, onych odmienia i zrzuca, za następcę na tron po sobie naznacza z synów swych tego który mu zdaie się być naygodnieyszym, a gdy takiego w swey krwi nie znaduie, wolno mu do cudzey tron przenieść familii. Władza tak wielka od naymnieyszey daleka iest tyrannii, ponieważ te same łagodzą ią prawa, które ustanowiły. Rząd Chiński na tym zasadza się gruncie i w powszechnym narodu z młodości edukacyą wpoionym mniemaniu, że Cesarz iest powszechnym wszystkich swych poddanych oycem, a Chiny iedną liczną familią.

Wszystkie sprawy polityczne i obywatelskie w sześciu naywyższych Pekińskich Radach rozurząsaią się i stanowią.

Pierwsza rada nazwana *Lii-pu* ma pod swym dozorem wszystkich państwa urzędników, przestrzega Cesarza o wakuiących urzędach na które on zaraz mianuie, i zawiaduie pieczęcią Cesarstwa.

Druga Rada *Hu-pu*, zawiaduie dochodami skarbu Cesarskiego, które w tym państwie przychodzą z pogłownego włożonego i wielkością intraty miarkowanego, które płaci się tak srebrem iako zbożem, bławatami, płotnem &c. co wszystko według poważnych pisarzów przechodzi 100 millionów czerwonych złotych; z miner, ceł &c.

Trzecia Rada *Li pu* przełożona nad obrządkami zakonnemi i politycznemi; iey iest powinnością ceremonie należące do wiary w całości utrzymywać, iakim obrządkiem uroczystości wszelakie, ofiary posłów przyimowanie odprawować się maią, przepisywać, nauki i kunszty wyzwolone mieć pod dozorem, nauczycielów naznaczać, onych nauki doświadczać, zdatnych na stopnie i godności szkolne wynosić, &c.

Czwarta Rada *Ping-pu* przełożona nad woyskiem lądowym, morskim, sprawami woiennemi, nad zaciągami żołnierskiemi, magazynami, fortecami, i warsztatami wszelakiey broni. 18000 Mandarynów woyskowych, i 700 tysięcy woyska dobrze odzianego, ale arcyźle ćwiczonego iest pod zwierzchnością tey rady.

Piąta Rada *Hing-pu* iest naywyższym trybunałem spraw gardłowych przez appellacyą z trybunałów prowincyalnych tu przychodzących. Żaden dekret gardłowy w całym państwie nie może być do exekucyi przyprowadzony chyba od tey rady potwierdzony, a od samego Cesarza będzie podpisany.

Szosta Rada *Cong-pu* to iest budownicza; tey dozorowi poruczone są budowy i gmachy publiczne, pałace, ogrody, zamki Cesarskie, kościoły, drogi, kanały &c.

Każda z tych rad ma pod sobą mnieysze rady na przykład czwarta ma onych, 9, Piąta 14, szosta 4, w każdey naywyższey radzie zasiada Cesarski dozorca po naszemu *Infligator*, który niema żadnego głosu, ale tylko daie baczność, aby nic się nie działo przeciwko ustawom państwa i aby każdy Mandaryn pełnił powinności swoie.

Wszystkie naywyższe Pekińskie Rady zostaia pod zwierzchnością Rady Cesarskiey gabinetowey zwyczayney, w którey cała kraiowa zwierzchność i udzielność samowładna osiada. Cesarz sam na tey zasiada Radzie, wchodzą do niey niektórzy Xiążęta krwi Cesarskiey i Ministrowie stanu to iest Mandaryni pierwszego porządku nazwani *Colaos* mądrością i doświadczeniem znakomici. Nad

Nad prowincyami Chińskiemi przełożeni są Namiestnicy Cesarscy nazwani *Fu-yuen:* przodkuią na radzie prowincyalney, która o wszystkich stanowi obrębu swego sprawach. W każdym większym mieście są dwa trybunały, ieden dla spraw ziemskich, drugi dla gardłowych, w mnieyszych miastach tak ziemskie iako gardłowe sprawy przed ieden przychodzą trybunał. We wszystkich miastach, oprocz śpiegów od zwierzchności w naiem wziętych, znayduią się publiczni Cesarscy dozorcy, którzy wszystkie niesforności, niedbalstwa i przestępstwa Wielkorządzców i mnieyszych urzędników radom Pekińskim donoszą. Wszystkie urzędy są tylko trzyletnie, nikt nie może być wielkorządzcą w tey prowincyi w którey się urodził. Po zawoiowaniu Chin r. 1642 od Tatarów *Mantheoux*, nayczęściey tego narodu Mandarynom rząd prowincyi Chińskich się powierza, a w radach Pekińskich w równey liczbie zasiadaią Chińczycy z Tatarami.

Prawa gruntowe samowładnego rządu są, aby osoba panuiąca sama iedna rządziła państwem według swey woli i upodobania; aby nie miłość poddanych, ale boiaźń i okrucieństwo tron utwierdzały; a do panuiącego wszystkie dobra, i maiątki ruchome i nieruchome należały, poddani bez własności, nauk, poloru żyli, i swego nieszczęścia nie poznawali.

Rząd demokratyczny aho gminowładny iest gdy pospolstwo Rzeczpospolitą sprawuie. Zdaniem dawnych polityków rząd gminowładny iest do przyrodzoney wolności, i słuszności naybliższy, i na tym zasadza się wyroku- że gdzie idzie o dobro wszystkich, tam swe staranie maią łożyć wszyscy; iednakże rząd taki ani wielkim państwom może być właściwym, ani od wewnętrznego zamieszania wolnym. Rządzi się dziś demokratycznym kształtem Hollandya za całą Rzeczpospolitą wzięta, niektóre iey prowincye i niektóre Kantony iey Szwaycarskie.

Rzecz-

Rzeczpospolita Hollenderska składa się z 7 Rzeczypospolitych udzielnych wieczney iedności przymierzem w Utrechcie roku 1579 zawartym z sobą złączonych, z których każda ma własny rząd, prawa, dochody, woysko, sądy, rady, bije monetę, nakazuie podatki, i całą udzielnie rozrządza ekonomią polityczną wyiąwszy przymierza z potencyami cudzoziemskiemi, sprawy pokoiu i woyny &c te materye przymierzem Utrechtskim zostaią przy seymie narodowym abo stanach generalnych, z posłów 7 prowincyi złożonych, które wszystkich siedmiu prowincyi sprawuią zwierzchność demokratyczną i maią pięć rad niższych sobie podległych.

Seym abo stany generalne z deputatów 7 prowincyi sprzymierzonych złożone odprawuią się, wakacye wyiąwszy, ustawicznie w Hadze. Każdey prowincyi wolno na ten Seym posyłać tak wiele posłów, ile iey się podoba, ale w izbie seymowey dla każdey prowincyi iedne tylko iest krzesło i ieden głos. Posłowie zdania swoie daią według przepisu i rozkazu siedmiu rad prowincyalnych mocą prawodawczą i zwierzchnością kraiową każdey prowincyi szczegulney zaszczyconych; te siedm rady prowincyalne biorą moc swoie od 67 izb abo rad mnieyszych. W Geldryi są trzy izby szlacheckie i 13 mieyskich; w Hollandyi 1 izba szlachecka i 18 mieyskich, w Zelandyi 6 mieyskich &c.

Na radzie stanów generalnych prowincye przez swych posłów prezyduią koleyno według przodkowania ustanowionego, pierwsza Geldrya, druga Hollandya &c, koley się zaczyna od północy niedzieli, a kończy się o tymże samym czasie niedzieli następnięcey. Prezydent tygodniowy daie audyencyą posłom cudzoziemskim, odbiera od nich pisma pamiętne, á od obywatelów suppliki, każe one czytać w Radzie, podaie do roztrząśnienia materye, zbiera głosy, i rezolucyą stanów ogłasza.

Rady powszechne Rzeczypospolitey pod dependencyą Stanów generalnych.

Ra-

I. Rada ſtanu oprocz Stadhudera który na wſzyſtkich radach ma prawo zaſiadać ſkłada ſię z 12 deputatów 7 prowincyi, z podſkarbiego generalnego dożywotniego i iednego deputata ſzlachty; Geldrya ma na tey radzie deputata 1. Hollandya 3. Zelandya 2 Utrecht 1, Fryzya 2, Overiſſel 1, Groninga 2. Każdy deputat ma ieden głos, prezydencya idzie koleyno; Deputatów obieraią prowincye, a ſtany generalne kredenſuią. Każdy ten urząd ofiągaiący przyſięga, że dobro powſzechne całey Rzeczypoſpolitey będzie przenoſił nad ſzczegulne prowincyi, do którego dobra powſzechnego zdania ſwoie wſzyſtkie ſtołować przyrzeka.

Rada ſtanu w materyach ſądowych niema wyżſzego od ſiebie trybunału; ſtany iednak generalne maią moc roztrząſać oney dekreta równie iak wſzyſtkich innych.

Ta rada piſze liſty, daie ſwoie zdanie, przekłada ſtanom generalnym wſzyſtkie potrzeby Rzeczypoſpolitey, wykonywa wſzyſtko to, co one ſtanowią w ſprawach żołnierſkich, ſkarbowych &c, Pod czas woyny ieden z tey rady z kilką deputatami ſtanów generalnych przydaie ſię wodzowi woyſko Rzeczypoſpolitey pod ſprawą ſwoią maiącemu ku pomocy i radzie.

II. Rada ſkarbowa za zezwoleniem 7 prowincyi ku pomocy rady ſtanu uſtanowiona ſkłada ſię z 2 deputatów każdey prowincyi, zawiaduie dochodami publicznemi, wpiſuie rozporządzenia rady ſtanu i odbiera rachunki od poborców.

III. Rada rachunkowa zabawia ſię wydatkiem pieniędzy na woyſko i rachunkami.

IV. Rada menniczna przeſtrzega, aby moneta wſzyſtkich prowincyi ieden miała wewnętrzny ſzacunek i była bita podług ligi Rzeſzy Niemieckiey.

V. Rada admiralſka ma pod ſwym rządem ſiły mor-

morſkie Rzeczypoſpolitey. Według zdania i przepiſu rady ſtanu wyſtawuie floty, uzbraia i one wyſyła na morze; zwierzchność ſwoię rozciąga na morze, odnogi i rzeki, ſądzi ſprawy z zatonienia okrętów, rozboiów &c. wynikaiące, handel morſki w olobliwey ma pieczy; ſkłada ſię z deputatów miaſt Amſterdamu, Rotterdamu, Middelburga, Harlingi i Horny z Enikhuyſeu na przemianę, dzieli ſię na 5 izb w rzeczonych miaſtach, uſtanowionych, w których admirał abo vice-admirał zawſze prezyduie.

Kantony Szwaycarſkie: Uri, Schwitz. Underwald, Zug, Glaris, Appenzel rządzą ſię demokratycznie: każdy Kanton ma ſwych urzędników obranych na schadzkach Kantonu. Kantony zaś Szwaycarkie nakſztałt prowincyi Hollenderſkich ſprzymierzone ſprawy poſpolite i do wſzyſtkich Kantonów ściągaiące ſię na 5 różnych Seymach traktuią.

I. Seym powſzechny wſzyſtkich Szwaycarów to ieſt 13 Kantanów i ich przymierzników. Takowy ſeym odprawuie ſię, gdy idzie o przyięcie iakiego miaſta lub kraiu do ligi powſzechney Szwaycarkiey

II. Seym 13 Szwaycarſkich Kantonów w Badzie odprawuie ſię raz w rok w ſprawach, które do całości ligi Szwaycarſkiey i dobra wſzyſtkich Kantonów ſię ściągaią.

III. Seym 7 Hantonów Katolickich odprawuie ſię pod czas w Lucernie w ſprawach Kantonom Katolickim poſpolitych.

IV. Seym 4 Kantonów Kalwińſkich ſkłada ſię zwyczaynie w Arawie, gdy potrzeba tym Kantonom właściwá tego wyciągá. Z Kantonów Glaris i Appenzel Katolicy z Kátolickiemi, Kalwini z Kalwińſkiemi łączą ſię Kantonami.

V.

V. Seym nadzwyczayny wszystkich Kantonów, gdy minister cudzoziemski zwoływa Kantony dla przełożeniá im iakiey sprawy pana swego, powinien deputatów swym podeymować kosztem.

Prawa gruntowe rządu demokratycznego. 1, Czas i mieysce na obrady publiczne powinne być prawem naznaczone, 2) Prawidłem nieomiennym wszystkich obrad powinna być głosów większość osób do rady wchodzących; większość głosów iest duszą rady wolnego narodu, gdy wiele osób do niey wchodzi, iednomyślność iest niepodobna i rozumowi przeciwna. W Hollandyi gdzie w radzie narodowey siedm tylko iest głosów, niektóre sprawy iako to pokóy lub woyna, nowe z obcemi potencyami przymierza, odmiana monety, woyska lądowego i morskiego pomnożenie, uchwała nadzwyczaynych podatków według praw gruntowych iednomyślnością się stanowią, iednakże kilka razy iuż się stało, że w takowych sprawach gdy do iednomyślności wszystkie prowincye przywiedzione być nie mogły, podług głosów większości postąpiano i prawo gruntowe narodu dla całości tegoż narodu uchylono. Ieżeli w kilku głosach iednomyślność była trudna; w kilka set iest niepodobna, i wszędy dobru pospolitemu szkodliwa, 3) Postanowieniu demokracyi potrzebna rzecz iest mieć urząd, któryby w potrzebie seymy mógł składać nadzwyczayne i tegoż seymu do skutku przyprowadzał ustawy. 4) Gmin powinien być podzielony na pokolenia. Dawne Gieckie Demokracye z tego podziału mocy nabierały i trwałości. 5) Wolny głos w obieraniu urzędników iest prawem fundamentalnym wolności Demokratyczney. 6) Sposób obieránia urzędników iest także prawem głownym Państwa Demokrackiego. Głośne wotowanie, abo losowanie są dwa sposoby wolnym narodom w obieraniu urzędów zwyczayne, pierwszy iednak iest właściwszy Arystokracyi, drugi Demokracyi. Politycy spór wiodą, ieżeli losowanie pożyteczne czy szkodliwe iest Rzeczompospolitym. *Cicero Lib. I & III. de Legibus* kładzie między pierwszemi przyczynami upadku Rzeczypospolitey Rzymskiey wprowadzone taiemne przy schyłku iey wolności losowanie. *Solon* chciał, aby w Atenach wszyscy Urzędnicy woyskowi obierani byli głośnym wotowaniem, á Senatorowie i Sędziowie przez taiemne losowanie, które znaiąc być niedostatecznym, zostawił każdemu wolność na placu publicznym dowodzić niesposobności obranych losowaniem Urzędników do sprawowania urzędów. Bez wątpienia głośne wotowanie iest pożyteczniejsze w Demokracyach, ale rozumnieysi powinni dawać pierwsi swoie głosy, aby oświecili gmin prosty. 7) Nakoniec prawem fundamentalnym każdey Demokracyi być ma, aby przy samym gminie moc zostawała prawodawcza. Z pożytkiem iednak państwa Demokratycznego iest, gdy rada zaszczycona powagą przyprowadzenia praw do wykonania ma moc doczesne czynić ustawy. Ustanowienie rządu Rzymskiego i Ateńskiego cale w tey mierze zgadzało się z rozumem; Ustawy Senatu miały moc prawa przez rok ieden, po roku gmin ie potwierdzał abo odrzucał, *Dion: Halicar Lib: IV & IX*. Te są prawa istotne rządu Demokratycznego, do których wszystkie powinne szczegulne ściągać się ustawy. Obaczmy krótko które są właściwe środki do ucalenia tych praw i utrzymania w rzeźwości rządu gminnego. Honor Monarchii iest duchem ożywiaiącym, a cnota Arystokracyi i Demokracyi. Miłość oyczyzny i praw oyczystych iest ta cnota tak potrzebna rządowi gminnemu, iak dusza do ożywienia ciała ludzkiego. Miłość oyczyzny i Demokracyi ruguie z sere obywatelów miłość własnych pożytków, uczy przenosić dobro powszechne nad szczegulne, prowadzi do dobrych obyczaiów, á dobre obyczaie pomnażaią też miłość oyczyzny, która im dała początek. Z tey to wolnym narodom istotnie potrzebney cnoty formuie się miłość rowności, równość zaszczepia mierność w życiu i maiątkach, ta zaś tak miarkuie szczęście, pożytki, wygody.

gody, i ſame nadzieie obywatelów, że ieden nad drugiego większych ſobie nie zamierza rzeczy. Ieſzcze miłość równości wraża każdemu obywatelowi tę ambicyą, aby na równą wſzyſtkim zdobywał ſię zdatność do ſłużenia oyczyźnie, i na iey obronę maiątek, zdrowie i ſamo poświęcał życie. Edukacya od ludzi właſnego kraiu i pod tymże ſamym rządem urodzonych młodzi dana, á przykładem rodziców umocniona tak znakomite i wolność ocalaiące zaſzczepia cnoty. Wolność każda Demokratyczna muſi upadać, gdy równość zbytnia do ſerc obywatelów wkrada ſię, to ieſt, gdy każdy chce ſię zrównać, z tym pod którego rząd wolnym poddał ſię obraniem; gdy miłość oyczyzny i praw zaczyna ſtygnąć; gdy edukacya publiczna ieſt zaniedbana; a domowa cudzoziemcom, maxym rządu, zwyczaiów, praw narodowych nieznaiącym, abo rodakom cnot i umieiętności niemaiącym, powierzona; gdy namiętności obywatelów cel i zamierzenie odmieniaią z iſtoty rządu naznaczone; gdy pycha, łakomſtwo ruguie z ſerc obywatelów te cnoty, które ſą wolnego rządu duchem i twierdzą. Wſzyſtkie te prawdy gruntuią ſię na dawney i teraznieyſzey hiſtoryi. Politycy Greccy żyiący pod rządem gminnym trwałość Rzeczypoſpolitych na ſamey zakładali cnocie, teraznieyſi onych całość i moc przypiſuią manufakturom, handlom, intratom, podatkom, bogactwom, á nawet ſamym zbytkom. Mylą ſię zaiſte! czaſy i rzeczy przypadłości odmieniaią ſię, iſtota taż ſama trwa zawſze; zawſze cnota twierdzą będzie wolności. Anglicy wieku przeſzłego po okrutnym z Karolem I obeyściu ſię, rządu chwycili ſię Demokratycznego, ale że rządzący ludzie byli bez cnoty i poczciwości, naród po wielu odmianach i ſcenach muſiał powrócic do dawnego kſztałtu. Sylla krwią Rzym ſpluſkawſzy, Dyktatorſką złożył władzę i dawną prywrócił wolność, lecz Rzym reſztą cnoty goniący nie mógł tey dochować; áże codzień miłość dobra powſzechnego dobre obyczaie upadały, Rzym po ſrogich panowa-

waniach *Ceſara*, *Tyberyuſza*, *Kaliguli*, *Klaudyuſza*, *Nerona*, *Domicyana*, w ciężkie wpadał niewoli iarzmo, tyranów gubił, tyranią umacniał. Niech ſię wolne narody które ſię przeciwko mocnym obroniwſzy ſąſiadom chwałą męſtwa i mądrym rządem wſławiły, potym do ſłabości i niewoli przyſzły, przeyrzą w ſwych obyczaiach; w nich znaydą przyczynę ſwoiey odmiany &c.

Rząd Aryſtokratyczny ieſt gdy ſzlachetnieyſi i możnieyſi obywatele dla zacności urodzenia, lub zaſług bez dokładania ſię poſpolſtwa naywyżſzą kraiową ſprawuią władzę. Takim kſztałtem ſię rządzi: Wenecya, Genua, Raguza, Rzeczypoſpolite Luceńſka, Raguzańſka, S. Maryna.

W Wenecyi wſzyſtka władza ieſt przy ſzlachcie na 4 rzędy podzieloney; pierwſzy zamyka 12 familii nazwanych dla liczby Apoſtołami, które pierwſzego Xiążęcia Pawła Anafeſta r. 697 obrały; drugi cztery familie nazwane Ewangeliſtami a te ſą *Juſtiniani*, *Cornari*, *Bragadini*, *Bembi*, od r, 800; trzeci zamyka familie r. 1289. do złotey kſięgi wpiſane; czwarty ſkłada ſię z familii, które w gwałtownych Rzeczypoſpolitey potrzebach kupiły ſobie ſzlachectwo wyliczywſzy 100 tyſięcy dukatów. Wſzyſtkie te familie pod zwierzchnością Doży abo dożywotniego Xcia na 3 rady wielką, radę ſtanu nazwaną Collegium, i Senat, podzielone ſprawuią rząd arcyoſtry aryſtokratyczny.

Rada wielka ſkłada ſię z całey ſzlachty Weneckiey oprocz Prokuratorów; każdy ſzlachcic dobrych obyczaiów ſkonczywſzy rok 25 wieku ſwego do niey wchodzi, w dzień S. Barbary loſem ciągną 30 młodzianów przepiſanego wieku prawem niemaiących, którzy bez żadnego głoſu iedynie dla przyſłuchania ſię do rady wielkiey ſą przypuſzczeni. Rada wielka zwyczaynie zgromadza ſię każdego

dnia świętego, zrana od Marca do końca Pazdziernika, po obiedzie od Listopada do końca Lutego, obiera na wszystkie urzędy oprocz niektórych Senato i zostawionych, nie głosem ale zawiłym losowaniem, stanowi prawa &c.

Rada Gabinetowa abo Collegium składa się z 26 osób: z Doży, 6 Konsyliarzów, 3 Prezydentów Kwarancyi to iest 3 Trybunałów naywyższych każdego z 40 Sędziów złożonego, z sześciu mędrców wielkich, pięciu mędrców lądowych, i pięciu mędrców porządkowych, ci będąc młodemi nie maią żadnego głosu, to tylko czynią co im wielcy mędrcowie każą; w Senacie iednak spytani, zdanie swoie daią. Ta Rada daie audyencyą Posłom cudzoziemskim Deputatom miast, wodzom woyskowym, przyimuie suppliki, i odpowiada na nie, iako i posłom wedug zdania Senatu otrzymanego na piśmie; zwoływa nadzwyczaynie wielką radę i Senat, daie im i wszystkim mnieyszym radom materyą do roztrząśnienia, ale sama nic nie stanowi tylko przekłada.

Senat abo Pregadi do którego wchodzi nad 300 osób, to iest, 120 Senatorów, Rada Gabinetowa, trzy Kwarancye abo trybunały, *Rada Decci* abo 10 mężów na sądzenie spraw stanu ustanowiona, Szlachta młoda. (*Il sotto-Pregadi*) dla przysłuchania się; wypowiada woynę, stanowi pokóy, nakazuie podatki, naznacza cenę monecie, rozdaie wszystkie urzędy żołnierskie na lądzie i morzu, obiera i wysyła posłów do dworów cudzoziemskich, i iest radą stanu, na którey wszystkie sprawy narodu polityczne od Rady Gabinetowey na piśmie podane roztrząsaią się. Każdemu Senatorowi wolno otworzyć swoie zdanie, i zbiiać swych kollegów. Wszystkie sprawy większością gałek się stanowią, urzędnicy zaś głosami są obierani. Urząd Senatorski tylko trwa przez rok.

Rada Decci iest naywyższym Rzeczypospolitey sądem na obwinionych o występki stanu, Sam Doża temu podlega sądowi, który choć iest dożywotni, nie-

nie ma żadney mocy, chyba w Senacie i Radach.

§ W Genui rząd Arystokratyczny r. 1528 ustanowiony iest przy Doży abo Xciu dwuletnim i dwuch radach wielkiey i małey z dawney i nowey Szlachty złożonych.

Wielka Rada, w którey zwierzchność kraiowa przebywa, składa się naymniey z 700 szlachty wybraney z 150 familii; każdy szlachcic skączywszy rok dwudziesty drugi wieku swego w niey zasiada. Rada mnieysza zamyka 200 osób szlacheckich wybranych z wielkiey rady, którzy na urzędzie lat dwie bawią się a niektórzy po dwuch leciech bywaią potwierdzeni. Rada stanu, która właściwym iest Genueńskim Senatem i nazywa się *Signoria* składa się z Doży 12 Senatorów, 8 Prokuratorów i wszystkich tych, którzy sprawowali urząd Doży.

Rada wielka stanowi prawa, i obiera na urzędy wszystkie z kandydatów poddanych od rady mnieyszey. Rada mnieysza podaie kandydatów Radzie wielkiey na wszystkie urzędy.

Rada stanu abo Senat Genueński z Dożą wszystko może czynić czego tylko prawo nie zakazuie, roztrząsa sprawy stanu i onych stanowi, testamenta i kontrakty kassuie, stronom sędziów do przesądzenia daie, materye do roztrząśnienia radom podaie, skarbem publicznym szafuie &c. Doża z swoią radą przodkuie zawsze na wielkiey i małey radach; Senatorowie i Prokuratorowie sprawuią urząd lat dwie, ale nie razem wszyscy się odmieniaią, każdego szostego miesiąca trzech Senatorów i dwuch Prokuratorów z rady ustępuią, a na ich mieysce inni przychodzą. Doża na lat dwie obrany, bywa koronowany, ostatniego Grudnia każdego drugiego roku kończy swoię godność, nie może być na niey potwierdzonym, ani przed piącią laty drugi raz obranym, owszem z teyże samey familii po nim następować prawa zabraniaią. Dnia osmego po skończoney godności Syndykowie rządy przeszłego Doży

ży roztrząſaią i gdy ſię te nieprawne pokażą, do rady nowego Doży przeſzły Doża nie wchodzi. Zawſze dway prokuratorowie przy Doży mieſzkaią, bez których on nic czynić z urzędu ſwego nie może. Nikt niemaiący lat 50 ſkończonych godnością tą obdarzonym być nie może, raz z familii dawnych, drugi raz nowych na przemianę Doża bywa obierany.

Żadna rada nie może ſię odprawować bez przytomności piąciu Konſerwatorów praw, których powinnością ieſt przeſtrzegać aby nic ſię nie ſtanowiło przeciwko prawom kraiowym. Ieſzcze w Genui ieſt rada złożona z 7 Inkwizytorów ſtanu, którzy pilną daią baczność, aby odwracać wſzyſtkie zamyſły wolności i publiczney ſpokoyności przeciwne. Sześciu urzędników należy do ſpraw woiennych, 5 do zboża, 5 do galer, 5 do okrętów, 5 do murów, dróg, portów morſkich, 5 do żywności i porządku.

Rzeczpoſpolita Luceńſka rządzi ſię kſztałtem Aryſtokratycznym. Powagę kraiową ſprawuią: Xżę abo Gonfalonier dwumieſięczny, wielka rada złożona z 160 á mała z 36 ſzlachty i Senat złożony z 9 ſtarców, którzy w równey liczbie obierani ſą z 3 miaſta kwater, á Doża koleyno z każdey kwatery. Każda kwatera obiera iednego Sekretarza dla całości ſwych praw i wolności.

Raguzańſkiey Rzeczypoſpolitey rząd Aryſtokratyczny ſprawuie rządca mieſięczny nazwany *Rektor* wraz z 10 poradnemi. Rada wielka z 60 ſzlachty ſtanowi prawa, á mnieyſza z 30 złożona zawiaduie ſkarbem. Raguza w żołdzie ſwym chowa Węgrów. Rektora odmienia co mieſiąc, wſzyſtkich urzędników co tydzień, przełożonego nad zamkiem codzień; ſzlachta nie noſi ſzpady, bez pozwolenia nie wolno nikomu ſpać za ſwym domem; miaſto lecie ieſt tylko wdzień otwarte przez trzy godziny, zimię

zimię przez półtory. Lata obywatelów nie liczą ſię tu od narodzenia obyczaiem całego świata, ale od poczęcia, którego pewności mieć nie można.

Rzeczpoſpolita S. Maryna ieſt rządzona przez dwuch Kapitanów, którzy w pół roka ſię odmieniaią, i przez wielką radę, z 60 obywatelów złożoną.

Rząd Aryſtokratyczny powinien mieć prawa do iſtoty ſwoiey przyſtoſowane, á te powinne wypadać z uwag naſtępuiących: 1) w Aryſtokracyi ponieważ możnieyſi w wielkiey liczbie rządzą, zdania ich i rady niemogą być taiemne. 2) Wotowanie przez los mieć mieyſca nie powinno: rzecz każda rozumem nie ślepym trafem ma być ſtanowiona. 3) Gdy ſzlachta liczna wchodzi do rady, do Senatu należy materye publiczne do roztrząśnienia i ſtanowienia ſzlachcie przygotować i podawać, á gdy ſzlachta, na którą rzecz ſię nie zgodzi, powinna ſpuścić ſię na zdanie Senatu. W takim rządów kſztałcie Aryſtokracya będzie przy Senacie. Demokracya przy ſzlachcie, á gmin abo lud proſty nie nie będzie ważył. 4) Pożyteczna wielce rządowi Aryſtokratycznemu rzecz ieſt, áby gmin nie zoſtawał w oſtatniey podłości. Tak w Genui bankiem S. Jerzego rządzi poſpólſtwo; w Wenecyi godność Kanclerſka zoſtawiona ieſt ſtanowi mieyſkiemu. 5) Urząd Senatorſki, ani żaden inny nie powinien być dziedziczny, ani Senat powinien obierać Senatorów. 6) Nayniedoſkonalſza Aryſtokracya ieſt, gdzie ſtan do rządów nie wchodzący zoſtaie w niewolt ſtanu rządzącego. 7) Umyſł ſkromny i umiarkowany rządzących ieſt duſzą Aryſtokracyi. 8) Wſpaniałość tronów częścią ieſt powagi królewſkiey, á ſkromność i ludzkość naymocniey utwierdza panowanie Aryſtokratyczne. 9) Cnotliwi obywatele uſzczęśliwiaią i zmacniaią każdą Aryſtokracyą. 10) Aryſtokracya umyka ſię od prawdziwych rządu ſwego

swego maxym á zbliża się do monarchii, gdy niektórzy z szlachty przywłaszczaią sobie zaszczyty szczególne, które na cały stan Szlachecki nie ściągaią się. 11) Zbytnia nierówność między rządzącemi i rządzonemi wprowadza do Arystokracyi nierząd, i zamieszanie, a naybardziey zawisła na nierównym płaceniu podatków, á ieszcze gorzey gdy szlachta cały ciężar zwala na lud pospolity. W Rzymie stan pierwszy nawet poborców niechciał sprawować urzędu, sądząc rzecz oyczyźnie arcyszkodliwą, aby ci poborem bawili się, którzy go stanowią, á tym bardziey gdy stanowiący podatki, sami od onych uwalniaią się. 12) Ponieważ handel iest rzemiosłem ludzi rownych, szlachta Arystokratyczna sprawuiąca rzady powinna mieć handel sobie zabroniony. 13) Wielkie ubostwo i zbytnie bogactwa szlachty, równie są szkodliwe Arystokracyom. 14) W Arystokracyach prawo pierworodzin nie ma być dopuszczone, áby iedna familia góry nie brała nad drugą. Wszystkie sposoby wyniesienia stanu szlacheckiego nad innych w monarchiach, zgubę przynoszą Arystokracyom. 15) Niezgody miedzy familiami uspokoione być maią, ieżeli trwaią, pierwszą są przyczyną słabości abo upadku państwa. 16) Arystokracya upada i niszczeie pod rządem szlachty bezprawnym i gdy cnota wygaśnie w rządzących i poddanych. 17) Prawa w Arystokracyi powinne naybardziey zmierzać, áby chęć panowania była umiarkowana, áby stan panuiący krzywdy nie czynił ludowi pospolitemu, áby zwierzchność ustanowiona utrzymywała szlachtę w boiaźni i praw zachowaniu. Tym końcem ustanowiono Censorów w Rzymie, Eforów w Sparcie, Logistów w Atenach, Inkwizytorów stanu w Wenecyi. 18) Sposób wychowania i polerowania młodzi szlacheckiey, powinien być koniecznie w tym rządzie przepisany i prawem naznaczony. Srzodek istotny do zachowania w całości praw Arystokratycznych i samey Arystokracyi iest cnota, á naybardziey miłość oyczyzny i skromność nie ta, która pochodzi z po-

z podłości umysłu i gnusności, lecz którą wraża cnota.

Rząd mieszany to iest z rządów prostych złożony w różnych Europeyskich wielkich i małych znayduie się państwach; z monarchicznego, Arystokratycznego i demokratycznego składa się rząd Rzeszy Niemieckiey; królestw Angielskiego i do tych czas Szwedzkiego.

W Rzeszy Niemieckiey rząd monarchiczny iest przy Cesarzu wolnie większością głosów od 9 Elektorów: trzech duchownych, Arcybiskupów Moguńskiego, Trewirskiego i Kolońskiego, sześciu świeckich, Króla Czeskiego, Xiążąt Bawarskiego i Saskiego, Margrabi Brandeburskiego, Hrabi Woiewody Reńskiego i Xiążęcia Hannowerskiego obranym; rząd arystokratyczny przy dwuch izbach Elektorskiey z 9 głosów, i Xiążęcey z głosów 100 tak duchownych iako świeckich złożoney; rząd demokratyczny sprawuie izba mieysza z deputatów miast wolnych Cesarskich na dwie ławy Reńską i Szwabską podzielonych. Rząd takowy iest względem całey Rzeszy Niemieckiey ogulnie wziętey, bo każdy Elektor i Xiążę nad własnemi kraiami, które są lennemi dziedzictwy panuie udzielnie; miasta zaś Cesarskie rządzą się arystokracyą i demokracyą z sobą złączonemi. Kraiowa tedy Rzeszy Niemieckiey zwierzchność zostawa w Seymie Ratysbońskim od r. 1662 ustawicznym.

W Anglii rząd Monarchiczny iest przy Królu dziedzicznym który ustawy dwuch izb Parlamentowych potwierdza, abo odrzuca, potwierdzone wykonywa i wszystkie udzielney zwierzchności posiada własności, iednak praw nowych stanowić, dawnych znosić, podatków nakazywać nie może; Arystokratyczny przy izbie pańskiey abo gorney, która składa się z Xiążąt krwi królewskich, 2 Arcybiskupów

pów, 24 Biſkupów, 16 Parów Szkockich, i 141 Lordów różnemi tytułami ozdobionych Angielſkich, ogulnie 203 oſob; Demokratyczny ieſt przy izbie poſpolitey abo dolney złożoney z 553 deputatów od hrabſtw, miaſt, portów morſkich, akademii i 45 z króleſtwa Szkockiego. Te dwie izby ſą Parlamentem Angielſkim, ſtanowią prawa i wſzyſtkie ſprawy iakiegokolwiek rodzaiu decyduią głoſów większością, a ſama iedna izba dolna uchwala podatki iako ta która przy mierności dochodów naywięcey płaci. Każdego ſiodmego roku nowych deputatów hrabſtwa, miaſta &c obieraią abo dawnych potwierdzaią. Nie maiący czyſtego rocznego dochodu 600 funtów ſterlingów, abo 3150 talerów bitych z hrabſtwa, á 300 F. S. z miaſta nie może być obranym. Sami lennicy dziedziczni abo Frecholderowie pewny roczny dochód maiący maią prawo obierać deputatów. Rada koronna ſtanu przydana Królowi do rządzenia państwa i wykonywania uſtaw kraiowych ſkładaią ſię poſpolicie z 60 oſób; co tylko Król czyni i prawnie czynić może pod tey rady podpada roztrząśnienia.

W Szwecyi rząd monarchiczny był do tych czas przy Królu dziedzicznym, aryſtokratyczny przy Senacie oprócz Seymu, i ſtanie Szlacheckim, demokratyczny przy ſtanach duchownym, mieyſkim i wieśniackim abo chłopſkim. Król z Senatem oprócz Seymu ſprawował rządy państwa, naznaczał iednego z podanych trzech Kandydatów na niektóre urzędy, prawa uſtanowione podpiſywał, pod imieniem ſwym ogłaſzał i wykonywał. Iego powinnością ieſt wiarę panuiącą i ſtanów wolność utrzymywać, beſpieczeńſtwa kraiowi, ſprawiedliwość w ſądach ſtronom, ſpokoyność obywatelom oſtrzegać. Mogł Król za radą Senatu woynę odporną zacząć i na poparcie oney podatek nakazać, traktaty w nagłey potrzebie miedzy Seymem á Seymem zawierać, Seymy nadzwyczayne zwoływać, uſtawy czynić i ogłaſzać, ale to wſzyſtko trwało do Seymu w lat trzy przypadaiące-

iącego, na który ſtany zgromadzone, królewſkim uſtawom moc prawa dawały, abo one odrzucały.

Seym Szwedzki na cztery izby podzielony ſam ieden mocą prawodawczą ſię zaſzczycał. Wſzyſtkie materye ſeymowe układały ſię i ſtanowiły na kommiſſyach ſzczegulnych z trzech ſtanów ſzlacheckiego, duchownego, i mieyſkiego. (chłopſki nie był przypuſzczony ale uſilnie ſię tego domagał) złożonych, i na to wyſadzonych, które rzecz nieożywſzy ſtanom do wiadomości podawały, á ſtany abo *plena* ią przyimowały lub odrzucały. Naywiękſzey wagi była kommiſſya lub deputacya taiemna do ſpraw rządu tykaiących ſię i cudzoziemſkich naznaczona. Kommiſſya *Wiſkillings* wſzyſtkie piſma pamiętne, ſupliki, rachunki &c odbiera; te które nie należały do Seymu, do właſnych trybunałów i rad odſyłała; które zaś należały, podział onych czyniła do rad, i zapieczętowawſzy kommiſſyom ſzczegulnym oddawała.

Senat Szwedki uſtawiczny był radą ſtanu do ſprawowania rządu Królowi przydany ſkładał ſię, oprócz wielkorządzcy Pomeranii z 16 oſób w liczbę których wchodzili Prezydent, Podprezydent kancellaryi i Marſzałek W. Koronny. Zupełny Senat ſkładał ſię z 7 oſób, do ſpraw ważnieyſzych á mianowicie da zawarcia pokoiu, wypowiedania abo przerwania woyny, ſprzymierzenia ſię z obcemi potencyami, podania kandydatów na poſelſtwa i znacznieyſze urzędy, naznaczenia wielkich wydatków &c wſzyſcy Senatorowie powinni byli od Króla zwołani ſtawić ſię na radę. Senat w każdy dzień oprócz Niedzieli ſchodził ſię o godzinie ſiodmey poranney na radę i aż do południa lub poźniey zaſiadał, przeſtrzegał praw i wolności narodowych, i miał moc miedzy ſeymem i ſeymem ſtanowić o naywalnieyſzych króleſtwa ſprawach pod obowiązkiem iednak zdania rachunku ſeymowi ze wſzyſtkich ſwych poſtępków, rad, i uſtaw. Zwyczaynie Senat na dwie dzielił ſię części; iedna roztrząſała wſzyſtko to co ſię tylko ściągało do ſprawiedliwości i ſpraw cudzoziemſkich; druga ſprawy woyſkowe i inne wo-

wnę-

wnętrzne od Sekretarzów koronnych doniesione i przełożone brała na uwagę i decydowała. Wszystkie sprawy, oprócz niektórych do woli królewskiey oddanych, większością głosów Senatorskich się kończyły: Król maiący dwa głosy równość na iednę przeważał stronę, abo większość przyprowadzał do równości. Rząd takowy że się skłaniał do Anarchii, Szwedzi woleli się wyzuć z nierządney wolności, niż przyiść na łup sąsiedzkich potencyi. W tym roku 1772 d. 19 Sierpnia stany państwa na seym zebrane uroczystym poddaniem się Króla za Monarchę uznały, i na monarchią umiarkowaną pozwoliły.

Królestwo Polskie wiecznym iedności przymierzem z Litwą złączone, obszerne i od iednego z wielkich Europeyskich narodów mieszkane, zawsze pod iedynowładnym zostawało panowaniem; za Kazimierza W: Senat; za familii Iagiellońskiey szlachta do spraw publicznych wchodzić zaczęły; po śmierci Zygmunta Augusta r. 1572 postać Rzeczypospolitey na się wzięło. Za Iana Kazimierza dopuszczona iednego poselskiego głosu powaga iakie sprawiła i sprawuie skutki, każdy baczny widzi i utyskuie obywatel. Rząd teraźnieyszy iest przy Królu i stanach Senatorskim i Rycerskim, którym pod czas Seymu tylko władza służy prawodawcza, abo raczey oney używanie.

ROZDZIAŁ II.
O Prawie i onego różności.

PRawo wielorako się bierze. Naprzód prawo (*Jus*) znaczy słuszności prawidło według którego każdy powinien czynić i wyrządzać drugiemu co mu przynależy. Powtóre prawo (*Jus*) znaczy moc czynienia i dzierżenia pewnych rzeczy według praw. Potrzecie prawo znaczy wolność czynienia ugruntowaną, na prawie przyrodzonym, które pozwala

zwala wszystko to czynić co prawem pisanym abo zwyczaiem nie iest zabroniono. Poczwarte prawo znaczy ustawę, ustawa zaś iest prawidło od zwierzchności Boskiey abo ludzkiey ludziom dane.

Prawo dzieli się na przyrodzone i prawo dane to iest nieprzyrodzone; to ostatnie zamyka prawo Boskie, ludzkie, prawo narodów po części tylko względem przymierzow i umów miedzy narodami uczynionych, prawa państw fundamentalne, publiczne, polityczne, obywatelskie lub cywilne, szczegulne, kościelne; pisane, nie pisane &c.

Prawidła powszechne każdego Prawa są trzy początkowe prawdy prawa przyrodzonego: żyć poczciwie, nikomu krzywdy nie czynić, każdemu co mu należy wyrządzać; im bardziey prawa ludzkie do tych prawd zbliżaią się, tym są doskonalsze i narodom pożytecznieysze.

Zrzodłem wszelakiego prawa iest pierwszym, staranie o utrzymanie towarzystwa ludzkiego sposobem zgadzaiącym się z światłem rozumu, które naybardziey zawisło na wstrzymaniu się od cudzey własności i dotrzymaniu słowa; drugim źrzodłem prawa są umowy któremi ludzie miedzy sobą stanowią co maią wzaiemnie czynić. Początek albowiem i zamierzenie każdego prawa iest całość państw i ubespieczenie własności obywatelów.

Prawa własności są: nakazować, zakazować, pozwalać, karać. Prawo nakazuie dobro, zakazuie złego, dozwala rzeczy oboiętnych, karze występki, nadgradza posłuszeństwo, i obowiązuie na czas przyszły, nie przeszły. Ieszcze prawa powinne być przystosowane do obyczaiów narodu, naród układać do pracy i ćwiczenia się w cnocie, obyczayności, naukach, kunsztach tak wyzwolonych, iako rękodzielnych; powinne być iasne, dokładne, ięzykiem oyczystym pisane, i w małey liczbie.

Prawo

Prawo przyrodzone, ieſt światło rozumu namiętnościami nie przyćmione, które każdemu człowiekowi tak w oſobności iako w towarzyſtwie żyiącemu pokazuie co ieſt dobrego, á co złego. To światło ieſt prawidłem którym miarkować ſprawy należy; ieſt i źrzodłem wſzyſtkich innych praw. bo rozeznaiąc złe od dobrego, czyni człowieka zdolnym do pełnienia obowiązkow ſtanu ſwego i prowadzenia życia rozumnemu ſtworzeniu przyzwoitego.

Prawo przyrodzone zaſadza ſię na rozumie iako na gruncie, á ma za cel miłość Boſką, miłość właſną ſamego ſiebie, miłość bliźniego, i przodkowanie powinności to ieſt które powinności maią być pierwiey pełnione, á które tym uſtępować, gdy zdaią ſię ſobie być przeciwnemi.

Rozum będąc przewodnikiem i światłem człowieka, ieſt gruntem prawa przyrodzonego; które za powodem rozumu zdrowego przepiſuie człowiekowi kochać Boga, ſamego ſiebie i ſwego bliźniego. Iako człowiek rozumem tylko i prawym onego używaniem różni ſię od zwierząt, tak ten rozum iedynym powinien być człowieka światłem, przewodnikiem i prawidłem do czynienia wſzyſtkiego tego co prawa przepiſuią przyrodzone. Cókolwiek z zdrowym i od namiętności wolnym zgadza ſię rozumem, to ieſt prawa przyrodzonego wyrokiem i człowieka w iakimkolwiek ſtanie i okolicznościach ſię znayduiącego obowiązkiem. Rozum za grunt prawa przyrodzonego założywſzy pokazuie ſię iaśnie onego troiaki cel abo zamiar, á z tego troiaki wypada obowiązek, który człowieka łączy z Bogiem, z ſamym ſobą, i z iego bliźnim, zamyka ſię zaś w prawie przyrodzonym i ſamym rozumu światłem może być poſtrzeżony, uczy Boga czcić, ſiebie ſamego porządnie kochać, bliźniego ratować. Człowiek w porządku natury poſtanowiony ſtara ſię o ſwoię całość i życia doczeſnego przedłużenie, to z natchnienia natury czyniąc ſtara ſię o całość ſwych bliźnich do zachowania ſiebie potrzebnych; kocha też Boga wſzelkiego dobra i życia ludzkiego źrzodło i wynalazcę.

Miłośc Boſká zamyka wſzyſtkie powinności człowieka względem Tworcy świata. Bóg ieſt wynalazcą wſzyſtkiego przyrodzenia, początkiem wſzyſtkich rzeczy, źrzodłem wſzyſtkich dóbr i ſzczęścia; człowiek ma od niego życie i rozum, które dwa nayznakomitſze dary powinne go do Boga prowadzić, aby go poznawał, czcił i kochał z ſamego rozumu powodu, chociażby wiara obiawiona żadnego nań nie wkładała obowiązku.

W miłości właſney wſzyſtkie zamykaią ſię powinności, które względem ſamego ſiebie powinien człowiek pełnić. Bóg daiąc człowiekowi życie dał mu wraz przyrodzoną chęć i wlał w niego żądzę do ſzukania dobra, a unikania złego, zamierzył więc za cel ſtworzenia konſerwacyą i uſzczęśliwienie rodzaiu ludzkiego; á zatym wola iego ieſt, aby każdy człowiek ſtarał ſię o ſwoie zachowanie i uſzczęśliwienie, Z tak czyſteſtego źrzodła wypływa miłość właſna, ale miłość porządna, która zmierza do człowieka zachowania, wyoſobnienia i obrony.

Że człowiek prawem przyrodzonym ieſt obowiązany życie ſwe ocalać, wynikaią ztąd te prawdy; 1) ſamego ſiebie niewolno zabiiać, bo człowiek nie będąc życia ſwego panem nie może życiem ſwym ſzafować, dla uniknienia męki nayſroższey, 2) Iednakże łożyć życie ſwoie i nieść na śmierć za ſprawiedliwość, za wiarę, za oyczyznę, za Króla lub inną iaką kraiową zwierzchność, ieſt iſtotnym każdego człowieka, obowiązkiem. 3) Wolno także każdemu na te ſię zaymować kunſzty, które chociaż życie ſkracaią abo w niebeſpieczeńſtwo podaią, ku towarzyſtwa iednak ludzkiego dążą uſludze i pożytkowi.

Wſzyſcy ludzie prawem przyrodzonym ſą obowiązani obierać z uwagą pewny ſtan życia; á ten ſtan powinien być według zdatności i przymiotów każdego; Rozumem pracować abo ręczną robotą ſię

ſię bawić każdego człowieka ieſt powinnością; bo każdy powinien ſtać ſię pożytecznym ſwey oyczyźnie, á to wielorakim może czynić obyczaiem, i w różnym powołaniu; z obowiązku doſkonalenia ſię wypada obowiązek pracy; przychodziemy na świat wſzyſcy z wſzech rzeczy niewiadomością, edukacya wprowadza w opaczne rozumienia, á namiętności ćmią rozum. Wchodząc w lata, i nabywaiąc rzeczy poięcia, należy światła używać rozumu i proſtować ſerce. Wcześnie trzeba związek rzeczy przyrodzonych poznawać i według możności przenikać, życie bowiem ludzkie ieſt krótkie, nauka trudna i długa, czas przytomny śliſki byſtro płynie, ten który minął w przepaści wieczności pogrążony, żadną mocą przywrócony być nie może. Wiele ludzi czynią, á potym zaſtanawiaią na ſię z myślą nad tym co uczynili, niektórzy ani zawodząc ſię na dzieło iakie, ani onego dokonawſzy, uwagą ſwey nie rozbieraią ſprawy. Rozum każe uwagą uprzedzać dzieło. Mądry wſzyſtko obeymuie myślą, i według ważności zamierzonego dzieła, natęża ſwoię uwagę. Niemaſz nie pomyślnego trafu dla człowieka, który przewidział to czego ſię obawiał. Powinniśmy więc rozbierać co przedſięwziąć zamyślamy. i śrzodki do tego przyzwoite upatrywać. Chociaż Opatrzność przedwieczna rządzi wſzyſtkim, iednak to czyni przez przyczyny przyrodzone. Nieſpodziane przypadki wypadaią z ſkładu abo też z biegu przyczyn do ſkutku naciągnionych. Więc nie trzeba áni ſię cale opuſzczać iedynie ſię ſpuſzczaiąc na Opatrzność Boſką. ani nazbyt ſobie i ſwemu dufać obrotowi; tak natężać należy ſtarania iakbyśmy żadney nie ſpodziewali ſię pomocy od naywyżſzego; tak mu dufać i tak mocną w nim pokładać nadzieię, iak gdyby wſzykie naſze zabiegi były nadaremne,

Używanie obrony ku ocaleniu właſnego życia nie mniey z miłości właſney wypada, iak ſtaranie o życie i doſkonałości pomnożenie. Gdzie właſna obrona

brona ma mieyſce, i w których okolicznościach może być używana, prawa cywilne różnych narodów opiſały.

Z miłości bliźniego prawem przyrodzonym nakazaney dowodzi ſię, że podział ludzi na różne obywatelſkich ſtanów porządki nic nie uymuie z równości przyrodzoney, że ludzie powinni iedni drugim czynić ſprawiedliwość, że dobro i złe moralne zaſadzaią ſię na ſamey rzeczy iſtocie, że co tylko odſadza ſię od ſprawiedliwości, ani nam, ani naſzemu bliźniemu nie może przynoſić pożytku rzetelnego, że rozum nakazuie nam czynić wſzyſtko to, czego ſobie od innych życzemy, á wſtrzymać ſię od takowych czynności, które od drugich nie radzi przyimuiemy; że wſzyſcy wzaiemnie ſiebie kochać, i uſługami wzaiemnemi ſiebie wſpierać powinni dla równości przyrodzoney, która ſię w nich znayduie, ztąd powinności przyrodzone przełożonych względem poddanych, i przeciwnym obyczaiem ztąd ohyda narodów dzikich, które do ſzczętu niſzcząc prawo przyrodzone równych ſobie ludzi na ofiarę fałſzywym zabiiaią bogom, taż ſama równość ieſt powodem do ludzkości, litości i innych cnot towarzyſkich. A ieżeli obowiązani ieſteśmy wſzyſtkie czynić przyſługi bliźnim naſzym dalekoż mocnieyſza ściſka nas powinność, abyśmy im nie czynili naymnieyſzey krzywdy i obrazy na zdrowiu, czci i maiątkach. Wyſtępek ieſt główny ſzkodzić oyczynie, nie mnieyſzy ſzkodzić obywatelom, którzy ſkładaią oyczyznę. Z tey prawdy, że nie trzeba nikomu ſzkodzić, wypada obowiązek do należytego nadgrodzenia ſzkody radą, rozkazem, rozkazu wykonaniem lub iakimkolwiek innym ſpoſobem uczynioney. Przyimować przychodniów i wędrowników, grześć umarłych, ratować ginących prawo nakazuie przyrodzone, bo miłość wyciąga bliźniego.

Ze względu równości przyrodzoney miedzy ludzmi

dzmi prawa Rzymſkie ſkazały, że ziemia za cały okrąg wzięta, powietrze, ogień i morze należą do wſzyſtkich ludzi. Iednakże brzegi morſkie, wybrzeża, cieśniny, laſy, pola dzikie, a nawet ſkały niedoſtępne i z przyrodzenia płonne mogą mieć i maią właſnych panów; á zatym idzie że łowienie ryb, zegluga po morzu iakim ſzczegulnym, cła morſkie, łowy &c: właſnością ſą niektórych potencyi.

Ponieważ władza zdrowego rozumu troiaką nakazuie człowiekowi miłość. Boſką iako ſtworzeniu, właſną ſamego ſiebie iako iſtocie z duſzy i ciała złożoney i z zamierzenia końca do ſzczęścia dążącey, miłość bliźniego iako cząſtce narodu ludzkiego w obywatelſtwie żyiącey. Więc troiakie wynikaią ztąd obowiązki względem Bogá, ſiebie ſamego i bliźniego, które należy uważyć, iedne z drugiemi porównać; gdy zdaią ſię iedne drugim przeciwić głównieyſze i mocnieyſze przed ſłabſzemi pełnić, nakoniec pewne reguły uſtanowić, któreby mogły być do związków ſtoſowane ſzczegulnych, któremi ludzie mocniey lub ſłabiey z ſobą ſię łączą.

Przyrodzenie piącią związkami ſzczegulnieyſzemi naród ſpoiło ludzki. Pierwſzy ſzczegulny związek ieſt narodowy, to ieſt iednego narodu używaiącego tychże ſamych praw, rządu, ięzyka, obyczaiów; ludzie iedney oyczyzny bardziey ſiebie kochaią, niż z obcego narodu; miłość bliźniego i wzaiemność im obſzerniey ſię rozciągaią, tym ſię ſłabſzemi ſtaią.

Drugi związek ieſzcze ſzczegulnieyſzy miedzy iednego miaſta zachodzi obywatelami. Ulice, kościoły, ogrody ſady, prawa mieyſkie, przywileie, ſpolnie od wſzyſtkich używane takowy związek ściſkaią, i umacniaią.

Przyiaźń, zażyłość, i wzaiemne zaſługi miedzy obywatelami ieſzcze ściśley ich łączą, niż ſą złączeni iednego miaſta obywatele.

Czwarty związek iednoczy krewnych; im pokrewieńſtwo ieſt bliżſze, tym ziednoczenie mocnieyze.

Piąty związek w porządku przyrodzenia naymocnieyſzy ślub czynią małżeńſkie. Nad męża z żoną związek ani polityczny ani obywatelſki ſtan niema nic mocnieyſzego.

Z ſzczegulnych związków rodzą ſię obowiązki, przychylności, według porządku i ſtopnia związków. W pierwſzym ſzeregu należy kłaść miłość małżeńſką, w drugimi rodzicielſką pod którą ſię podciąga wſzyſtka familia; w trzecim miłość krewnych pobocznych, przez zamęście nabytą, w czwartym przyiacielſką, w piątym obywatelſką.

Nayściśleyſzy zachodzi związek miedzy mężem i żoną, a ztąd rośnie prawo do wzaiemnych czynności tak widoczne i mocne że według wyrazu Piſma Swiętego mąż dla żony powinien porzuciwſzy naymiłſze ſobie i nayſzanownieyſze oſoby nawet oyca, iść za żoną, kochać ią ſzczerze, bronić wſzędy, wymawiać ułomności, znoſić ſłabości które przyſtoyności i honoru nie obrażaią, być folgą w utrapieniu, opatrywać potrzeby według ſwych maiątków i możności.

Do wſzyſtkich dóbr, maiątków i onych używania żona i mąż, ſpólne maią prawo; i powinni wzaiemnemi ſiebie wſpomagać uſługami. Dwoiaka płeć w czaſie ſtworzenia zupełną z ſobą ſzczyciła ſię równością; Bóg nie poddał pod moc męſzczyzny iak ryby, ptaſtwo, zwierzęta i gad czołgaiący ſię, á niewiaſtę uczynił podobną Adamowi; grzech pierworodny był przyczyną, że żona pod władzę doſtała ſię męża, ale ta władza nie ieſt tyrana panuiącego, ale przyiaciela ſzczerze kochaiącego, iak ieſt dobrowolnie od żony przyięta, tak powinna być z uſzanowaniem od męża ſprawowana.

Po mężu i żonie nayściśleyſzy łączy związek rodziców z dziatkami, i według bliſkości krwi całą familią. Prawo przyrodzone rodzicom nakazuie, aby

by dziatki swe w niemowlęcym ich wieku troskliwie pielęgowali, á w postępie lat dalszych serce i umysł prostowali, początków wiary świętey doskonale nauczyli, przez naylepszą, która tylko być może, edukacyą pożytecznemi familii w którey się urodzili i oyczyźnie w którey żyć maią, uczynić starali się; nakoniec sposób życia im obmyślili. Wszystkich innych spraw na czeladź domową podzielonych niedorzeczne kierowanie może być poprawione, ale edukacya zła iest niepowetowana, dla tego tą kierować sami rodzice pod obowiązkiem sumnienia powinni, abo ludziom rozumnym, godnym i cnotliwym ią poruczać.

Powinność dziatek iest rodziców swych kochać, szanować i słuchać. Wszystkie miłości, wdzięczności, przywiązania i starania obowiązki w tey troiakiey zamykaią się powinności.

Po miłości ròdzicielskiey i synowskiey następuie miłość i wzaiemne usługi miedzy krewnemi pobocznemi od braci, sióstr, żon idącemi; tych iest powinność wzaiemnie siebie usługami, kredytem, radami wspomagać, z pomyślnych rzeczy się cieszyć, w przeciwnych się ratowac, tak żyć, tak postępować iakby wszyscy byli iednego zgodnego domu obywatelami.

Przyiaźń słuszne ściele prawo do miłości i usług, pomocy, wspomożenia i wzaiemności.

Miedzy wszystkiemi tu wyliczonemi szczegulnemi związkami naystabszy iest który miedzy iednego kraiu zachodzi obywatelami. Ten sam iednak związek względem obcych narodów zważony naymocnieyszym węzłem ściskać powinien serca obywatelów iednego kraiu pod iednym rządem zostaiącego. Miłość oyczyzny u cnotliwych obywatelów przewyższa wszystkie szczegulne obowiązki.

Prawo przyrodzone z życiem od Boga dane każe nam oyczyznę kochać. Oyczyzna nas na świat przychodzących przyimuie, karmi, sposób do życia daie; iey dobrodzieystwem żyiemy, powietrzem oddychamy, z rodziców, krewnych, przyiaciół cieszemy

szemy się i tak od nich, iak od współobywatelów, pewney pomocy, od praw i rządu obrony doznaiemy. Oyczysta ziemia zamyka w swych wnętrznościach co ludzie maią w życiu naydroższego: zwłoki śmiertelne żon, dzieci, rodziców, krewnych i przyiaciół. Oyczyzny dobie lub złe poważenie iest szczęściem abo zgubą iey synów, bo dobro szczegulne zamyka się w powszechnym całego narodu; iest to obłąkanego rozumu zamysł pożytek domowy od oyczyzny swey powodzenia odłączać. Iak każda innna tak oyczyzny miłość z miłości wypływa własney, wszystkie podziały miłości, którą samych siebie, rodziców, krewnych, przyiaciół kochamy wchodzą do miłości oyczyzny, od którey powodzenia szczęście nasze i miłych nam osób zawisło. Miłość oyczyzny tak iest człowiekowi przyrodzona i tak istotnie właściwa, iak miłość siebie samego; z przyrodzonego pochopu i natchnienia się rodzi, rozumem się pokrzepia, nałogiem rośnie, uwagą się zmacnia i utrzymuie; interes ią do czynności wciąga, cześć i chwała zapala, cnota dzielną czyni i do ofiary wygód, maiątków, życia samego prowadzi.

Po piąciu stopniach miłości, następuie ludzkość, przez którą się rozumie ten powód, który nakłania człowieka do użalenia się nad bliźnim z tego iedynie względu, że ten bliźni nie będąc krewnym, obywatelem iednego kraiu, ani przyiacielem, iest mu istotą i rodzaiem podobnym.

Nie dość iest kochać żonę, męża, krewnych, współobywatelów, przyiaciół, trzeba ieszcze po tych oświadczać przychylność wszystkim ludziom, którzy są członkami towarzystwa powszechnego. Kochać wszystkich ludzi, z niemi się grzecznie obchodzić, nad ich niepomyślnym losem się użalać, im dawać pomoc i ratunek, to iest ludzkość.

Lubo obowiązki i powinności ludzkie prawem przyrodzonym nakazane do różnych zmierzaią celów, maią iednak iedne z drugiemi związek, i gdy

gdy iedne ſię pełnią, pełnienie drugich ułatwiaią. Iednakże zachodzą częſto takie przygody, gdzie powinności naſze zdaią ſię z ſobą walczyć i ſobie ſię przeciwić. Na przykład krewnego lub przyiaciela należy kochać, oyczyzny nieprzyiaciela w wſtępnym boiu zabiiać; co należy czynić gdy w potrzebie nawinie ſię brat móy lub przyiaciel w woyſku nieprzyiacielſkim ſłużący? W przeciwieńſtwie obowiązków przyrodzonych mniey ważne głownieyſzym powinne uſtępować, do rozeznania ważności obowiązków cztery ſą pewne reguły.

1) Powinnościom od człowieka Bogu należącym wſzyſtkie inne chociaż naygłównieyſze uſtępuią, bo nad te ważnieyſze być nie mogą; nigdy ſtworzenie z ſwym Stworzycielem równego prawa do ludzkich czynności mieć nie może.

2) Gdy to, cośmy nam ſamym powinni przeciwi ſię powinnościom naſzym powſzechnemu całego narodu dobru od nas należącym, powinniśmy na właſne zapowniawſzy pożytki to czynić czego po nas wyciągaią ſprawy publiczne i oyczyzny miłość, albowiem tak każdy ma ſię do narodu, iak członki do ludzkiego ciała, a ztąd większy pada na każdego obowiązek ſtarać ſię o dobro powſzechne niż o ſzczegulny pożytek abo ſtraty odwrócenie. Taki ieſt prawa przyrodzonego przepis, gdy powinności od tegoż prawa na człowieka włożone nie mogo być razem pełnione. Od tego, i tak ściśle na ſumnieniu obowiązuiącego uſuwać ſię przepiſu, ieſt to porządek wywracać rzeczy, ieſt towarzyſtwa ludzkiego grunt niſzczyć, ieſt przeciwić ſię wyraźney woli ſamego Boga, który części w ogulności zamknawſzy, włożył na nas konieczny od którego żadney zwierzchności dyſpenſą uwolnić ſię nie można, obowiązek, zawſze naywyżſzemu dobra powſzechnego podlegać prawu. Aże dobro powſzechne kraiu zawiſło od zwierzchności panuiącey, więc na iey ocalenie, maiątek i życie w niebeſpieczeńſtwo podawać i tracić, każdego obywatela ieſt powinność.

3) Gdy to cośmy nam ſamym winni przeciwi ſię równym obowiązkom nie oyczyźnie i towarzyſtwu pod pewnym rządem żyiącemu, ale narodowi ludzkiemu w powſzechności wziętemu, pierwſzy wzgląd na nas ſamych mieć należy. Albowiem z tego powodu że ieſteśmy obowiązani ſtarać ſię o naſzę całość i uſzczęśliwienie, idzie zatym że w okoliczności gdy zupełna zachodzi równość, ſtarać pierwiey o nas ſamych powinniśmy niż o naſzym bliźnim.

4) Gdy naoſtatek przeciwność zachodzi miedzy dwoma obowiązkami względem nas ſamych, lub względem oyczyzny, ten pełnić pierwiey należy, który abo wiekſze złe odwraca, abo większy pożytek przynoſi.

Ta ieſt treść prawa przyrodzonego: zdrowy rozum ieſt onego gruntem, miłość Boſka, właſna i bliźniego celem; powinności z troiakiego celu wypadaiące, ſumnienny obowiązkiem, który rozum na nas wkłada, á wiara nadprzyrodzona umacnia.

Prawo narodów ieſt prawo ludzi w różnych państwach żyiących i różnemi prawami rządzących ſię; ieſt prawo Monarchów i udzielnych ſtanów w niczym ſobie niepodlegaiących á tym prawem do zachowania pewnych przepiſów, obowiązanych. To prawo po części zaſadza ſię na prawie przyrodzonym; po części wynika z traktatów miedzy potencyami zawartych, oraz z zwyczaiów iednego narodu względem drugiego czynionych i zachowanych.

W obrębie prawa narodów zamyka ſię czworaki onego podział. 1) Poſelſtwa i wſzyſtko to co do nich należy. 2) Prawa woyny i odwetowania. 3) Przymierza pokoiu i wſzelakie inne. 4) Tytuły i porzą-

rządek przodkowania miedzy Monarchami oraz ich pretensye wzaiemne.

Pierwszy dział prawa narodów zamyka poselstwa. Poselstwa zaczęły się z towarzystwa ludzkiego, założeniem; potrzeba onych i pożytek są widoczne; narody muszą się stykać z narodami, muszą mieć miedzy sobą sprawy, i do onych zakończenia posłów. Starożytność nieznała tylko wielkich posłów á tych nadzwyczaynych; Europeyskie potencye długo dawnego trzymały się zwyczaiu, z czasem na dwa rzędy czy stopnie onych podzieliły, dziś dzielą na trzy i od dwuch wieków ustawicznym przy swych dworach dopuszczaią mieszkać posłom.

Do pierwszego stopnia czy porządku posłów, sami iedni należą posłowie wielcy głów ukoronowanych tak zwyczayni iako nadzwyczayni, Papiescy Legaci á latere, Nuncyuszowie &c do drugiego porządku należą posłowie mnieysi abo posłańcy tak zwyczayni, tako nadzwyczayni, Ministrowie pełnomocni, internuncyusz Cesarski i Sułtański w Stambule, i Wiedniu &c; do trzeciego: Rezydenci, kommissarze do rozgraniczenia państw, prokuratorowie królewscy, Deputaci państw na ziazdy publiczne, także pilnuiący interessów (chargé des affaires) oprócz Kardynałów ten tytuł maiących, którzy dla swey godności do pierwszego posłów stopnia należą, Ministrowie bez charakteru, Sekretarze poselstwa, Audytorowie Nuncyuszowie &c Agenci i konsulowie ponieważ nie reprezentuią swych panów nie są Ministrami, ani pod obroną prawa narodów zostaią.

Wszyscy Ministrowie iakieykolwiek godności i stopnia następuiącemi szczycą się przywileiami. 1) Nie mogą być zapozwani przed sąd kraiu tego, w którym mieszkaią; ponieważ bowiem posłowie i ich domy poczytane są za cały naród, który reprezentuią, á ieden naród nie ma zwierzchności nad drugim, więc posłów cudzoziemskich prawo narodów uwalnia od sądu kraiowego. Politycy nie zgadzaią

dzaią się, ieżeli Minister publiczny może być sądzony za występek przeciwko stanowi kraiu, w którym mieszka; większa część czyni go podległym zwierzchności kraiowey. Swieże przykłady uczą, że za długi zaciągnione mogą być przytrzymani. 2) Wszystkim Ministrom wolno mieć kaplicę w okrągu domu swego dla odprawowania nabożeństwa według swey wiary obrządków, chociażby ta wiara w tym kraiu była zakazana; także wolno mu iest ludzi kraiowych przypuszczać do tego nabożeństwa, ale pan kraiowy nie gwałci prawa narodów, gdy podanych swych za to karze. 3) Dom ich iest mieysce ucieczki dla winowayców nawet kraiowych, ale Ministrom rzadko i rostropnie tego przywileiu używać należy. 3) Mogą sprowadzać wszystkie rzeczy ku swey potrzebie i wygodzie bez płacenia cła i akcyzy. Ten przywiley nie od wszystkich narodów iest przyięty. 5) Prawo odwetowania na osobach Ministrów i ich maiątku rozciągać się nie może, ani ruchomości po ich śmierci pod kaduk podpadaią. 6) Wszelka łatwość do sprawowania swego urzędu im iest przynależna: audyencye, gdy o nie proszą, nie maią być im odmwione, á gdy chcą dwór porzuciwszy, wyiechać, żadney w tym nie powinni znaydować trudności. 7) Gdy odieżdżaią pospolicie upominek od panów, których dwór porzucaią, biorą. Naywiększy Ministrów iakiegokolwiek porządku iest zaszczyt, że osoby ich pod obronę prawa narodów przyięte nakształt rzeczy świętey są szanowne, którym przywileiem szczycą się ich żony, dzieci, czeladź i wszystkie ruchomości.

Oprócz tych przywileiów wszystkim Ministrom właściwych, Posłom wielkim niektóre służą szczególne. 1) Gdy przeieżdżaią przez miasta obronne tego kraiu, do którego w poselstwie iadą, wystrzeleniem z dział bywaią witani. 2) Gdy staną na mieyscu, z strony naypierwszey osoby onego dworu odbieraią powinszowny przybycia komplement. 3) Wiazd uroczysty do miasta stołecznego mogą odprawować. 4) Na audyencyach publicznych mogą z nakrytą głową

wą do pana kraiowego, gdy ten pierwſzy głowę nakryie, mówić. 5) Na ceremoniach publicznych i pod czas uroczyſtości mieyſce poważne dla poſłów ſię naznacza; á dla ich żon pod czas obiadów królewſkich, i na cyrkułach taboret do ſiedzenia daie ſię. 6) Wolno im mieć baldakin w domu ſwym. 7) Poſłom wielkim chociażby byli Xiążęta, należy tytuł *Excellentiæ* od Miniſtrów kraiowych, á tym wzaiemnie od nich. Warta żołnierſka żadnemu Miniſtrowi publicznemu nie przynależy; i iuż prawie u wſzykich dworów nie ieſt dopuſzczona.

Iakiegokolwiek porządku miniſter publiczny nie może porzucać ſwego urzędu i wyzuć ſię z charakteru bez wyraźney ſwego pana woli. Wſzyſtkie przywileie ſłużące Miniſtrom w tym tylko kraiu im przynależą, do którego ſą poſłani, i w którym ſą przyięci, przeieżdżaiąc przez cudze kraie podlegaią onych zwierchności, i mogą być przytrzymani. Gdy poſeł wchodzi w ſpiſki kraiowe może być pod ſtraż wzięty i do ſwego pana odeſłany. Gdy miedzy potencyami wſzczyna ſię woyna, poſłowie po iey wypowiedzeniu nie mogą być zatrzymani, ale powinni być z uczciwością do właſnego kraiu wyſłani; pod czas woyny zaś poſeł do nieprzyiacielſkiey potencyi bez iey pozwolenia wyſłany, może być pod ſtraż dany. Wywołaniec kraiowy, przyiąwſzy na ſię urząd poſła potencyi cudzoziemſkiey, nie może w ſwym kraiu zoſtawać pod obroną prawa narodów. Zbieg woyſkowy wyſłany w charakterze poſła od właſnego pana, nie może być wydany tey potencyi, którey ſłużbę nie opowiednie porzucił.

Każdy Miniſter nie może w kraiu używać przywileiów urzędowi ſwemu ſłużących ieżeli nie ieſt przyiętym i uznanym od pana tego kraiu. Władza i godność Miniſtra publicznego wyraża ſię w liście kredencyalnym, którą on oddaie na audyencyi panu, do którego ieſt poſłany. &c.

Miniſtra publicznego powinności ſą: ſłużyć wiernie i pilnie panu ſwemu, honor narodu okazałością

ścią á więcey ieſzcze roſtropnością utrzymywać, liſty pana ſwego oddawać, odpiſy odbierać, poddanych onego bronić i im wſzędy pomoc dawać, o wſzyſtkim co ſię u dworu przy którym mieſzka, dzieie panu ſwemu donoſić, dwórſam ma ſię ſtarać poznać, nie tylko ſamego dworu maxymy, panuiącego ſkłonności, umyſł, zabawy, zaiaźni, zamyſły, ale wſzyſtkich dworſkich ludzi i Miniſtrów charakter, potrzeby, taiemne związki, i wſzyſtkie nayſkrytſze ſprężyny, które tylko ſłużyć mogą do kierowania intereſſów. Powinnością iego ieſt zieduać dla Pana ſwego względy u dworzan i Miniſtrów, ſtarać ſię ich przywiązać do intereſſów iego, wyczerpnąć taiemnice gabinetowe od oſób do tego wchodzących, które od poſła przekupione zaſługuią na gardło, ale poſła niewierności wynalazcę okrywa prawo narodów. Gdy panu onego kraiu mówi, powinien i uſzanowanie oświadczać maieſtatowi pana cudzego, i zachować powagę pana właſnego, którego oſobę noſi. Nic podchlebnego, płochego, nierozmyślnego, ale też nic zuchwałego, nie powinno wypadać z uſt poſła; może iednak odgrozić, gdy pogrożki odbiera, co czynić należy, gdy potencye ſą w mocy ſobie równe, ale ſłabey potencyi będąc poſłem, należy wielką roſtropnością ſwego narodu okrywać ſłabość.

Powaga i urząd Poſła kończy ſię 1) odwołaniem. 2) Smiercią poſła. 3. Smiercią panów, od którego i do którego ieſt poſłany. 4) Odeſłaniem, abo rozkazem pana kraiowego do wyiechania danym. 5) Wypowiedzeniem woyny. Poſeł pożegnawſzy pana kraiowego, i odebrawſzy od niego liſt rekredencyalny, kończy powinności, ale używa aż do oddania panu ſwemu liſtu rekredencyalnego, przywileiów urzędu ſwego, chybaby przy dworze, który pożegnał, dłużey nad zwyczay, bawił.

W drugim podziale prawa narodów zamyka ſię woyna i iey krwawe wyroki. Woynę podnoſić; pro-

prowadzić i kończyć należy do zwierzchności kraiowey; potencye udzielne powinne są, abo mogą toczyć woynę naprzód za swych poddanych, potym za sprzymierzonych z sobą, za przyiaciół, i za niesłusznie uciemiężonych, naiechanych, lub zabranych. Woyny są sprawiedliwe i niesprawiedliwe, te ostatnie są częstsze, bo podbicie kraiów chciwym Monarchom iest zwyczaynieysze, niż chęć uszczęśliwienia swych poddanych. Wydziera kto zbroynym gwałtem sąsiadem kraie, to zwycięzca chwały godny! kradnie nędzny w potrzebie czerwony złoty, złodzieiem iest, i szkodliwym towarzystwu obywatelem. Woyna, którą dwie potencye miedzy sobą toczą o kray cudzy, iest z obu stron niesprawiedliwa; oprócz tey okoliczności ledwie kiedy niesprawiedliwość na obie strony woiuiące padać może. Woyna odporna pospolicie iest poczytana za sprawiedliwą. Woyna aby sprawiedliwością się zaszczycała, z iednego abo wielu następuiących powodów powinna wynikać, dla uwolnienia naiechanego kraiu. 2) Dla poparcia słusznego prawa, 3) Dla szkody poniesioney lub obelgi zgładzenia. 4) Dla przeyścia przez kray cudzy odmówionego bez szkodliwego temu kraiowi zamysłu i pod sprawiedliwemi warunkami. Każda potencya z sprawiedliwością może podnieść woynę przeciwko narodom, które ludzi na ofiarę fałszywym Bogom zabiiaią, które ludzkim mięsem się karmią, które za nauką sromotną idą, które na morzu lub lądzie rozbóystwem się bawią, kraie cudze naieżdżaią, odzieraią, zabieraią bez względu na słuszność i przymierza.

Woyny niesprawiedliwe powody są 1) Oręża dobywać iedynie dla rozlania krwi ludzkiey 2) rozbóy nie woyna iest gdy nieprawnie kto cudze naieżdża państwo, aby ie pod swe zagarnął panowanie. 4) Powody pozorne nieusprawiedliwiaią woyny; potęga zbytnia sąsiada chociaż iest pozornym nie iest iednak dostatecznym powodem potencyom słabszym do sprzymierzenia się i podniesienia woy-

woyny. 4) Powód do woyny wątpliwy nie może bydź sprawiedliwą woyny przyczyną. 5) Żadna potencya nie powinna zaczynać woyny nie będąc przekonaną o sprawiedliwości przyczyn. 6) Potencyom wolno iest pod czas pokoiu czynić przygotowania do woyny, ale oney nie należy zaczynać, chyba gdy wszystkie pokoiu srzodki będą upornie odrzucone.

Prawo odwetowania samey służy kraiowey zwierzchności, która w pokoiu nadgradza poczynione sobie krzywdy na publicznych, lub osobistych maiątkach drugiego narodu. Zwierzchność kraiowa nadgradzać ma obywatelom maiątki pod prawo odwetowania pociągnione. Odwetowanie podczas woyny bardziey się rozciąga, i na większey wspiera się sprawiedliwości.

Cztery warunki powinne poprzedzać woynę, aby ona stosowała się do prawa narodów. 1) Powinna zwierzchność kraiowa ią podnosić i toczyć. 2) Z sprawiedliwey przyczyny powinna pochodzić. 3) Aby potencyi przeciwko którey woyna się podnosi, krzywdy po przyiacielsku były wprzód przełożone i za dosyć uczynienie za nie wyciągane. 4) Aby po odmówieniu zadość uczynienia, powody do woyny przez publiczną deklaracyą były ogłoszone. Woyna, takowym obyczaiem nieogłoszona iest rzeczywistym rozboiem.

Prawa w stanie przyrodzenia woynie służyły nie ograniczone; w stanie obywatelskim pewne ustanowione są przepisy, od prawa narodów uczynione.

Z dwuch prawd gruntownych wszystkie woienne wypadaią prawa, 1) Wszystko co czyniemy i wykonywamy dla przeszkodzenia niesprawiedliwemu nieprzyiacielowi, aby nam nieszkodził, zgadza się z słusznością i sprawiedliwością. 2) Wszystko, co nie służy ani pomaga do ocalenia naszego prawa, życia i kraiu iest dzikością, i okrucieństwem,

Trzy

Trzy reguły pokazuią obſzerność i granice praw woiennych, 1) Zwycięſtwa i pomyślne oręża po wadzenie żadnego nie daią zwycięzcy prawa do kraiów podbitych, ieżeli go nie miał do nich przed rozpoczętą woyną. Owſzem potencya, która bez ſprawiedliwych przyczyn porwała ſię do oręża, nie tylko zwyciężoney powinna kraie zabrane wrócić, ale ieſzcze za ſzkody i nakłady woienne nadgrodzić. 2) Wſzyſtkie ſrzodki do prowadzenia i zakończenia ſprawiedliwey woyny potrzebne i zdatne, ſą ſprawiedliwe. 3) Prawo na którego utrzymanie dobywamy oręża ma ſię ciągnąć nie tylko do powodu woyny, ale do przyczyn podczas woyny wynikłych. Ztąd wolno ieſt naſtępować na przymierzników nieprzyiaciela naſzego, i rozciągać zwycięſtwa przewyżſzaiące pierwiaſtkową naſzę pretenſyą dla odzyſkania nakładów woiennych.

Łupy nieprzyiacielowi zabrane należą do żołnierzy lub Króla według zwyczaiu różnych narodów. U Turków cztery części doſtaią ſię żołnierzowi, piąta Sułtanowi abo Baſzy woyſko ſprawuiącemu. U innych narodów ſprzęty woienne zabrane należą do pana woynę toczącego; ſuknie, pieniądze, kleynoty, które na poboiowiſku u trupów. abo u brańców ſą znalezione, do żołnierzy. W mieście dobytym wſzyſtkie dzwony i ſprzęty miedziane, moſiężne, ſpiężowe należą do wodza, które miaſto dobyte poſpolicie znacznym okupem ocala.

Prawa woyny powſzechne ſą. 1) Woynę prowadzić właściwym polerownym narodom i ludzkości obyczaiem. 2) Nie wolno ſzkodzić nieprzyiacielowi ſpoſobami nadzwyczaynemi, ani oſobom oręża nie noſzącym; zabierać trębaczów, doboſzów, heroldów, wyſłanych do rozmówienia ſię, ſtrzelać do fortecy po wywieſzoney chorągwi białey, używać broni iadem napuſzczoney, ſtrzelać z armat ſkłem nabitych. trucizną zarażać wodę, naſadzać zdrayców na życie wodzów, lub Królów

lów nieprzyiaźnych, zabiiać nieprzyiaciół poddaiących ſię i broń ſkładaiących, przelewać krew nieprzyiacelſką bez potrzeby; płuć miaſta, wſie, i publiczne gmachy, zalewać pola, gdy to nie pomaga do pokoiu przyſpieſzenia. 3) Też prawa obowiązuią: płeć żeńſką ſzanować i oney cześć ocalać, przymierza na okup brańców czynić, mieyſca święte czcić, i bez gwałtowney potrzeby onych nie używać na ſkłady; kupcom handlu, wyiąwſzy broń, dopuścić, zakładników dawać i brać, do kościołów nie ſtrzelać &c:

Przeſtępuiący prawa woienne wyſtawuią życie ſwoie i ſwych obywatelów na niebeſpieczeńſtwo, i przymuſzaią nieprzyiaciela do używania prawa odwetowania. Broniący uporczywie ſłabego zamku, daie prawo nieprzyiacielowi aby oſadę żołnierſką, dobywſzy go ſzturmem, w pień wyciął i obywatelów odarł; używaiący okrutnych ſpoſobów i niezwyczaynych, gdzie ſię w ręce doſtanie nieprzyiaciela, może być ſądzony i na gardle karany.

Brańców woiennych przedtym zabiiano, potym w niewolą podawano, teraz ich wymieniaią lub okupuią, abo po zawarciu pokoiu wolnie puſzczaią. Gdy ieſt umowa miedzy ſtronami woiuiącemi, każdego czaſu mogą być brańcy oſwobodzeni, będąc w mocy nieprzyiaciela, mogą ſię u niego na ſłużbę zaciągać, przymuſić ich do tego nie może, żywić powinien. Złapani ludźie nie woyſkowi, iako to kapellani, lekarze &c powinnni być wolno puſzczeni. Każdy braniec może uciec, ieżeli ſię nie obowiązał ſłowem tego nie czynić; brańca, który ſię obowiązał obietnicą nie woiować przeciwko nieprzyiacielowi, nie może pan iego właſny przymuſić do zgwałcenia obietnicy daney; braniec, który ukrył pieniądze, może ich użyć na ſwóy okup &c.

Potencye oboiętne nie powinne iedney ſtronie woiu-

woiuiącey sprzyiać ze szkodą drugiey. dla tey przyczyny. gdy dwa okręty nieprzyiaźne wchodzą do portu obiętnego, ieden nie może wychodzić do ścigania drugiego chyba we 24 godzinach. Gdy iedna strona woiuiąca iest przyięta do kraiu obiętnego, druga tym samym nabywa prawa podobnego. Potencye woiuiące powinne z obiętnemi zachować przyiaźń sąsiedzką, poprzyiacielsku się z niemi obchodzić, ściśłą zachować żołnierską karność, i wszystkie żywności płacić.

W trzecim prawa narodów podziale zamykaią różnego rodzaiu przymierza. Narody podczas woyny czworakie zawieraią przymierza: przerwy woyny, kartele abo umowy względem brańców. kapitulacye i uroczyste pokoiu przymierza; podczas pokoiu: sprzymierzenia się abo alliancye, ligi, umowy handlowne, małżeńskie &c. Ieszcze inne są traktaty publiczne, inne taiemne, inne daią zaraz prawo stronom, inne na przyszły przypadek zawieraią, których cel nie znayduie się, ale znaydować się i być może; ile iest materyi do czynienia miedzy ludźmi umów, tyle traktatów rodzaiów.

Aby traktaty i iakiekolwiek publiczne umowy ważyły powinne być od ludzi na to wysadzonych, i dostateczną mocą obdarzonych czynione, warunki onych z obu stron dobrowolnie umówione i przyięte. iaśnie i dokładnie ięzykiem iakimkolwiek, na który zgoda stron zaydzie, napisane, od Monarchów przyięte, i w pewnym umowionym czasie potwierdzone, co ratyfikacyą zowiemy. W niedostatku iedney z tych kondycyi traktaty nic nie ważą. Nic religia do włożenia obowiązku na sumnienie niema skutecznieyszego nad przysięgę; ta do zachowania traktatów uroczystych zawsze była używana, Monarchowie tak starożytni iako teraźnieysi umowy swych pełnomocnych ministrów nie tylko pismem, ale i przysięgą stwierdzali,

li, Ostatni poprzysiężony traktat iest liga powszechna Szwaycarska z koroną Francuską od Ludwika XIV i 42. Szwaycarskich posłów w Paryżu r: 1663 zaprzysiężona. Chociaż przysięga iuż z traktatów iest wyrzucona nie przeto iednak przestały być one aktem religii, ponieważ miedzy panami Chrześciańskiemi w imię Troycy Przenayświętszey się zawieraią, i ciż panowie w potwierdzeniach swych iako nayściśley się obowiązuią one zachowywać.

Wszystkie reguły. i kondycye do ważności szczegulnych umów potrzebne, zachowane być powinne swym sposobem w traktatach publicznych; błąd, omyłka, zdrada, gwałt i przymus tak kontrakty, iako traktaty czynią nie ważnemi. Obowiązek zachowania traktatów tym mocniey monarchów ściska, im z zgwałcenia onych większe pochodzą nieszczęścia, i na więcey osób rozciągaią się, niż z niedochowania szczegulnych umów. Iaka to iest hańba dla Monarchów, karać ostro swych poddanych za niedopełnienie umów i kontraktów, a czynić igrzysko z własnych obowiązków, i tym końcem zawierać traktaty, aby ieden oszukiwał drugiego.

Przerwa wovny (induciæ) iest umowa ustnie abo na piśmie uczyniona, która potencye woiuiące na pewny czas od nieprzyiacielskich wstrzymuie postępków nie znosząc woyny, właściwie mówiąc, iest to spoczynek pod czas woyny.

Przerwa woyny ma swoie rodzaie: bywa na kilka godzin dla pogrzebienia zabitych; na kilka dni dla nadciągnienia posiłków miastu obleżonemu, po których wyszłych, gdy miasto spodziewaney nie odbiera pomocy, poddaie się; na kilka miesięcy ná pod czas lat dla umówienia warunków traktatu pokoiu. Przerwa woyny krótka czyni się słownie, dłuższa na piśmie; na kilka dni uczynio-

 na

na, nie zamyka tego dnia, którego się czyni to iest że do liczby dni umòwionych dzień ten nie powinien wchodzić; powszechna rozciąga się na wszystkie kraie potencyi woiuiących; szczegulna niektòre tylko mieysca zamyka; uczyniona na ląd, zostawuie moc woiowania na morzu; zawsze się stanowi umową wyraźną, nigdy domyślną.

Skutki umowy na przerwanie woyny są 1) Ieżeli przerwa woyny iest powszechna, nieprzyiacielskie postępki ustaią tak względem osób iako maiątkow; wolno iednak stronom woysko zaciągać, w żywności się opatrywać, twierdze naprawować; &c chybaby w umowie inaczey było warowano, ponieważ takowe czynności, zmierzaią ku własney obronie i w pokoiu czynione być mogą. 2) Nie godzi się pod czas przerwy woyny przekupowac osad żołnierskich i brać fortelnie miasta, ani osadzać mieysc obronnych, gòr, szańców &c. które nieprzyiaciel opuścił. 3) Należy wrócić nieprzyiacielowi wszystkie rzeczy, które podczas frysztu woyny, trafunkiem nam się dostały, chociażby te rzeczy przed umową nam były od nieprzyiaciela wzięte. 4) Podczas frysztu woiennego wolno iedney stronie bywać u drugiey, ale bez assystencyi woyskowey. 5) Ci, którzy w czasie kończącey się umowy, znayduią się w kraiu nieprzyiacielskim według prawa woiennego mogą być zatrzymani, ludzkość iednak wyciąga, aby byli wolno puszczeni.

Kartel abo umowa na wymianę brańców podczas woyny stanowi się od kommissarzów potencyi woiuiących moc do tego od swych panòw maiących; która od nich podpisana, á od wodzów woysk przyięta, nie potrzebuie potwierdzenia Monarchów. Warunki kartelu zwyczayne są; wymieniać w 15 dniach officyerów za równego stopnia officyerów, żołnierza za żołnierza; á płacić pewną summę, za

za liczbę przewyższaiącą. Zwyczaynie wódz woyskowy oceniony iest 5000 czerwonych złotych, generał-leytnant 2500 &c officyerów niższych i prostych drabów zwyczaynym iest okupem, zołd ich miesięczny. Podczas kommissarze umowę czynią, aby niewolników gdy będą zabrani zaraz za rewersem strony sobie wydawały.

Inny kartel iest podczas pokoiu, którym potencye obowiązuią się wzaiemnie żołnierskich wydawać sobie zbiegów.

Kapitulacya iest umowa miedzy rządzcą miasta obleżonego i wodzem nieprzyiacielskim na piśmie uczyniona zamykaiąca warunki pod któremi miasto obleżone poddaie się woysku oblegaiącemu. Sposób poddania się dziś wzięty iest taki. Kommendat miasta wywiesza chorągiew białą abo co toż samo iest, wysyła dobosza na wał ostatni, który biie na poddanie się w bęben, i całą swą mocą krzyczy iż miasto chce się poddać; w tym samym czasie zakazuie kommendant pracować około naprawy murów i strzelać do nieprzyiacioł. Wódz nieprzyiacielski zwoływa natychmiast radę woyskową i wysyła deputatów do traktowania, dla pewności których miasto daie zakładnikow. Umowa trwa długo lub krótko, stawa lub zrywa się, i wtenczas deputaci i zakładnicy na mieysca swoie powracaią, à szturm przerwany znowu się zaczyna.

Przymierza pokoiu są uroczyste umowy, które wszczętą miedzy potencyami kończą woynę, i przepisuią tymże potencyom i onych poddanym pewne prawa; á te z obu stron zachowane waruią im spokoyność.

Przedugodne warunki pokoiu są pospolicie gruntem i treścią przymierza uroczystego; mieysce na które zieżdżaią się pełnomocnicy poczyta się za oboiętne, i od żadney potencyi woiuiącey nie może być naiechane; znacznieysze w tym wieku po-

koiu traktaty ſą; Utrechtſki roku 1713; Neyſtadſki r. 1721, Wiedenſki r. 1738, Belgradzki 1739, Akwiſgrańſki 1748.

Traktaty ſprzymierzenia ſię i ligi ſą umowy miedzy potencyami ku kraiów ſwych i poddanych obronie, pod czas iednak czynią ſię ku obronie trzeciego kraiu lub potencyi nie ſłuſznie naiechaney, takim traktatem była czworaka alliancya roku 1718, ku ocaleniu Włoſkich dzierżaw Karola VI Ceſarza przeciwko naiazdom Hiſzpańſkim; troiaka Anglii, liga Hollandyi i Szwecyi warująca całość Niderlandu przeciwko Ludwikowi XIV. roku 1668; wielka alliancya miedzy Leopoldem Ceſarzem, Anglią i Hollandyą na utrzymanie arcykſiążęcia, potym Ceſarza Karola VI przy koronie Hiſzpańſkiey roku 1701; Inne przymierza i ligi dumy, zemſty i nieſprawiedliwości pełne ſą na zniſzczenie kraiu iakiey potencyi; taka ieſt ſławna liga Kambreńska roku 1508 na podział i rozerwanie państw Rzeczypoſpolitey Weneckiey uczyniona. Inne ſą przymierza zaczepne miedzy dwiema lub więcey potencyami uczynione do podnieſienia woyny przeciwko iakiey potencyi; inne przymierza odporne ku własnych kraiów obronie; inne doczeſne do pewnych lat; á inne wieczne na wieczne czaſy uczynione, iakim ieſt traktat Karlowicki miedzy Polſką i Turkami r. 1699. Traktaty handlu, pokrewieńſtwa, przyiaźni, kraiów zamiany &c, z ſwych tytułów rzecz dokładnie wyrażaią. Truktaty ziednoczenia ſą gdy dwa lub więcey narodów, abo państw iakichkolwiek przymierzem w iedne łączą ſię polityczne ciało; takim traktatem ieſt unia Polſki z Litwą roku 1569, Prowincyi. Belgickich w Utrechcie r. 1579, Anglii z Szkocyą 1707 &c. Inne przymierza nazwane *Pacta familiæ* miedzy udzielnemi iedney familii panami dla całości, i obrony państw, lub ſukceſſyi zawarte; taki traktat roku 1761 dnia 15 Sierpnia familia uczyniła Borbońſka: Królowie Franceuſki, Hiſzpańſki, Sycyliyſki i Xiążę Parmeńſki; inne

inne ſą ieſzcze przymierza nazwane *Pacta confraternitatis* Niemcom zwyczayne, względem ſukceſſyi uczynione, z warunkiem, aby państwa familii odumarłey na tę ſpadały, która drugąby przeżyła. Naydawnieyſze i naypierwſze takowe *pactum* zaſzło r. 1375 miedzy Land-hrabiami Myſzyńſkiemi i Haſkiemi; r. 1475 miedzy temiż Land-hrabiami Haſkiemi i domami Saſkiem i Brandeburſkim; r. 1571 miedzy Ianem Ierzym Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Pomorſkiemi; r. 1442 miedzy Fryderykiem Elektorem Brandeburſkim i Xiążętami Meklenburſkiemi &c.

Ratyfikacya abo potwierdzenie traktatu moc i ważność daie traktatowi; Monarcha powinien potwierdzić traktat zawarty od ſwych Miniſtrów, inaczey powinien abo onych ſądzić, abo ſtronie kontraktuiącey wydać i nakłady wſzyſtkie wrócić. Gdy Monarcha nie potwierdziwſzy traktatu imieniem ſwym zawartego umiera, naſtępca na tron może go potwierdzić, abo odrzucić.

Gwarancya traktatu ieſt oſtrzeżenie i upewnienie warunków onego, które ſobie potencye przymierze czyniące przyrzekaią. a podczas innych potencyi oboiętnych do takowey gwarancyi zapraſzaią. Potencya traktat gwałcąca, każdego z gwarantów obraża; naylepſzą ieſt gwarancyą interes własny potencyi przymierze czyniących, abo moc zdolna do zemſzczenia ſię nad przymierze gwałcącym. Gwarancya żadnego prawa własności nie daie, ale gdy to na ſłuſzności ſię zaſadza, one waruie i umacnia, przeto nieſprawiedliwych traktatów. nic nie ważą gwarancye. Gwarantować rzecz nieſłuſznie komu wydartą, abo przywłaſzczoną, ieſt ſtać ſię uczeſtnikiem nieſłuſzności i rozboiu.

Do czwartego prawa narodów działu wchodzą tytuły, przodkowanie, prawa ſzczegulne, przywileie, i pretenſye wzaiemne Monarchów świata.

Pra-

Prawo publiczne do iednego zmierza celu we wszystkich narodach i obywatelskich towarzystwach, to iest do utrzymania porządku i sprawiedliwości zachowania. We wszystkich Europeyskich państwach, prawa kraiu gruntowe, obowiązki wzaiemne Monarchów i ich poddanych, sposób i zwyczay następowania na tron, i kształt pewny rządu składaią prawo publiczne, i dlatego to prawo wszystko to zamyka, co tylko może się ściągać do porządnego narodów uszczęśliwienia. 1) Rząd Ekonomiczny towarzystw szczegulnych abo domowych to iest męża i żony, rodziców i dzieci, panów i sług abo co toż samo iest gospodarzów i czeladzi, z tego albowiem troiakiego pierwiastkowego towarzystwa i wielkie i małe składaią się narody. 2) Zwierzchność kraiowa wzięta w powszechności i uważona względem swego początku, zamierzenia, własności i skutków. 3) Zwierzchność kraiowa wzięta w szczegulności względem mocy prawodawczey, sędziowskiey, przymuszaiącey i wszystkich innych władz, które z tey troiakiey mocy wypływáią, a zwierzchności kraiowey udzielney koniecźnie przynależą. 4) podległość i prawa poddanych, cudzoziemcóm zabronione. 5) Ogłoszenie Królów, ich namaszczenie, koronacye, opieka, z niey wyiście, podczas ich niebytności, lub lat niemowlęcych rządów państwa sprawowanie. 6) Powinności wzaiemne Monarchów i ich poddanych.

Prawo publiczne szczegulne iest rozporządzenie porządku i rządu szczegulnego narodu. Nasze Polskie zamyka się w ustawach seymu Lubelskiego r. 1569, w artykułach Henrykowskich i poznieyszych konstytucyach.

Prawo cywilne są ustawy od zwierzchności publiczney i prawney w każdym państwie, przepisane; nazywa się *cywilne*, że iest właściwe pewnemu narod

rodowi składaiącemu zdromadzenie obywatelów, które Łacinnicy słowem *civitas* wyrażaią. Prawo Starorzymskie nazywa się prawem cywilnym pospolitym, że iest prawidłem wszystkich narodów prawa własnego niemaiących i że wszystkie prawa rozumnie pisane z prawa Rzymskiego iako ze źrzodła są czerpane. Prawo to składa się z dekretów sądowych, edyktów, praw ustanowionych od dawnych Królów, gminu, Senatu i Cesarzów Rzymskich; więc prawo Starorzymskie nic innego nie iest tylko zebranie praw królewskich, i na 12 tablicach napisanych uchwał senatu i gminu, edyktów dawnych Cesarzów *constitutiones principum* nazwanych, z prawa Gregoryańskiego, Hermogiańskiego, Teodozyusza, Justyniana Cesarza institucyi, dygestów, pandektów, z praw nazwanych *novellæ i Basilicæ*.

Za czasu Konstantyna W. Cesarza dway prawnicy *Gregorius* i *Hermogenes* zebrali, każdy z osobna, prawa, ustawy Cesarskie od Adryana aż do Dyoklecyana i Maxymiana Cesarzów, od imienia zbieraiących nazwane były te prawa: *Codex Gregorianus* i *Hermogenianus*; ponieważ nieurzędownie były zebrane inney powagi w sądzie nie miały nad tę, którą im dawały ustawy Cesarskie w nich wiernie wypisane.

Teodozyusz młodszy Cesarż kazawszy ośmiu prawnikom zebrać wszystkie prawa, ustawy, nakazy, Cesarzów przodków swoich i swoie własne i na 16 ksiąg one podzieliwszy według różności materyi, nazwał to zebranie od imienia swego *Codex Theodosianus* i po całym państwie ogłosił r. 438. To praw zebranie miało być tak dokładne, że Teodozyusz nie miał sam ani Cesarz zachodni Walentynian III zięć iego stanowić żadnego na potym prawa. Ten zakaz skutku nie wziął. Sam Cesarz dopełniaiąc swoie praw zebranie abo *codicem* wiele nowych uczynił ustaw, które były nazwane *Novellæ*

vellæ conſtitutiones. Tych nowych uſtaw pięćdziesiąt iednę *Cujas* Prawnik Francuſki z różnych piſm zebrał i na czele Statutu Teodozyańſkiego położył. Walentynian III niektóre także z ſtrony ſwoiey dał prawa.

Juſtynian Ceſarz nowe praw Ceſarſkich wydał zebranie od *Triboniana* ſławnego prawnika wypracowane r. 528. To zebranie ſkładało ſię z trzech dawnieyſzych od Grzegorza, Hermogeneſa i Teodozyuſza wydanych i nazwane było *Codex primæ redactionis*, dla różnicy od drugiego wydania w kilka lat potym uczynionego. Roku *533* wyſzły na świat Inſtytucye Juſtiniana Ceſarza na cztery kſięgi rozdzielone, to Juſtyniana dzieło ieſt treścią prawa Rzymſkiego. Naſz Polak Szymon Starowolſki przyſłużył ſię oyczyźnie uczonym tych kſiąg wykładem *Commentaria in Libros inſtitutionum Juſtiniani* drukowanym w Krakowie 1638 a przedrukowanym w Rzymie r. 1648. Roku 534 (inni kładą rok 533:) pokazały ſię Digeſta abo Pandekty pracą Triboniana z pomocą 16 Prawników zebrane i na 50 kſiąg według materyi prawnych rozłożone. Dygeſta abo Pandekty ſą zebraniem naypięknieyſzych zdań dawnych Prawników Rzymſkich z więcey niż 2,000 kſiąg wyciągnione którym zdaniom Juſtynian Ceſarz liſtem ſwym na czele Digeſtów położonym nadał moc i powagę prawa: tegoż ſamego roku Tribonian z rozkazu Ceſarza poprawione wydał uſtaw Ceſarſkich zebranie pod tytułem: *Codex repetitæ prælectionis*.

Novellæ Juſtyniana ſą iego prawa i rozkazy po wydaniu ſtatutu abo *Codicis*, Inſtytucyi i Pandektów ogłoſzone, w których Ceſarz zamknął te ſądowe ſprawy, które w pierwſzych iego prawach nie były dotknięte. Takowych nowych Ceſarſkich uſtaw niektórzy teraznieyſi prawnicy liczą 168. Teodozyuſz młodſzy i Walentynian III Ceſarze dla nauki prawa publiczną w Carogrodzie założyli ſzkołę,

ię, Juſtinian dwie inne prawa poſtanowił ſzkoły, iednę w Rzymie, drugą w Berycie w Fenicyi. Wſzyſtkie zebrania praw Juſtynianowych były Łacińſkim piſane ięzykiem, które Fokas Ceſarz kazał po Grecku wyłożyć. uſtanowiwſzy, aby ſam ieden ięzyk Grecki był używany w ſzkołach i ſądach. Muſiało do tego powodem być Fokaſowi zaniedbanie na wſchodzie ięzyka Łacińſkiego, którego nikt iuż nie rozumiał nawet miernie za panowania Maurycego Ceſarza; Patronowie u ſądu prawa Łacińſkie przywodzili, których ani oni ſami, ani Sędziowie nie rozumieli.

Baſilicæ ſą prawa Rzymſkie od Juſtyniana Ceſarza wydane, a od Bazylego Ceſarza zebrane i pewnym porządkiem rozłożone i ſkrocone. Za życia tego Ceſarza dzieło doprowadzone było do kſiąg 40. Syn iego Leon Filozof oſiadłſzy roku 886 po śmierci oyca tron wſchodni, przydał kſiąg 20 i te prawa zawarte w kſięgach 60 od imienia oyca ſwego nazwał *Baſilicæ*. Dzieło to było roztrząśnione i porządniey rozłożone za Ceſarza Konſtantyna Porfirogeneta, który ogłoſić one kazał r. 910 i od tego czaſu prawa Juſtyniana były zarzucone, a *Baſilicæ* ſtały ſię prawem powſzechnym państwa wſchodniego aż do zburzenia onego przez Machometa II, r. 1453. Te prawa do naſzych nie przyſzły czaſów. Prawnicy wielcy, a między niemi ſławny *Cujas*, prácowali nad zebraniem onych z różnych piſm dawnych; a roku 1647 *Fabrot* rodem z *Aix* prawnik Francuſki wydał ie w 7 tomach *in folio* po Grecku z tłmaczeniem Łacińſkim. Wiele iednak ieſt mieyſc nie napełnionych dla niedoſtatku prawdziwego textu.

Prawo ſzczegulne abo prywatne ma za cel ſprawy ſzczegulne obywatelów wziętych w oſobności, nie w powſzechności; to ieſt każdego z oſobna, nie wſzyſtkich razem obywatelów naród cały czyniących, i iednego tylko narodu ſłuży obywatelom.

Wro

W równych kraiach znayduią się Prawa cywilne mądrze i sprawiedliwie napisane.

W Państwach Króla Sardyńskiego *Codex Victorianus*; w Danii, *Codex Danicus Christiani* V abo Statut Duński zebrany z prawa ziemskiego to iest dawnych zwyczaiów i Statutu Waldemara II na 6 ksiąg podzielony. I) Zamyka proces prawny, II rząd duchowny. III dział obywatelów na różne stany, onych przywileie, urzędy, porządek miast wewnętrzny &c. IV. ustawy morskie, V kontrakty i sposoby nabywania własności. VI prawa gardłowe, któremi tortury iako ludzkości i Chrześciaństwu przeciwne, zakazane; &c.

W kraiu naszym prawa Koronnego pisanego naypierwszy ustanowca iest Kazimierz z tey przyczyny sprawiedliwym nazwany; dowodzi tego przemowa Kazimierza Wielkiego przed iego ustawami położona, w którey prawa sprawiedliwego Kazimierza wychwala, oraz mocno zaleca, aby poprawione i składniey napisane nie po iedenkroć były czytane. Wyrażenie to pokazuie, iż od Kazimierza W. włożone są w iego statut abo iako dawniey zwano *in librum terrestrem* w Wiślicy r. 1347 podług historyi, á podług Herburta roku 1368 wydany; za panowania i z rozkazu Alexandra Króla Jan Łaski Kanclerz na ów czas W. Koronny wszystkie prawa, ustawy i przywileie dawnych Królów i samego Alexandra w iednę księgę zebrał i do druku w Krakowie r. 1506 podał, dawszy pracy swey napis *Commune Poloniæ regni privilegium Constitutionum & Indultuum*. To iest pierwszy statut Polski, do którego uczony Kanclerz przydał, *Libros duos juris civilis Magdeburgensis, & provincialis Sanonici cum tertio libro juris feudalis*.

Za panowania Zygmunta I ustawy i prawa tegoż Króla od niewiadomego obywatela zebrane wyszły z druku w Krażowie r. 1524. a potym pośledniejszemi statutami tegoż samego Króla dopełnione w Zamoyściu r. 1562.

Z sa-

Z statutu Łaskiego i Zygmunta Króla statut swóy wypisał Jakub Przyłuski z Plebana Mościckiego Pisarz ziemski Krakowski, przydawszy prawa od roku 1538 do r. 1550 stanowione w Krakowie r. 1553. pod tytułem *Statutorum Collectio*. Wszystkie prawa podług materyi na osoby, rzeczy i czynności, podzielonych rozłożył.

Janowi Herburtowi Kasztelanowi Sanockiemu á na ów czas Podkomorzemu Przemyskiemu zleciła Konstytucya seymowa r. 1563 - i 1564 Statut koronny Przyłuskiego po Polsku przełożyć, co on należycie tym sposobem wykonał, naprzód wydał statut łaciński pod napisem *Statutum Regni Poloniæ seu de legibus* &c. i do druku podał w Zamościu r. 1557; potym tenże sam statut na materye porządkiem obiecadłowym rozłożył. Pierwszy raz ten słownik prawny wyszedł z druku w Krakowie r. 1563; á ostatni po wielu edycyach w Lublinie r. 1756. Statut Polski od Herburta przełożony pierwszy raz z druku na świat się pokazał razem z słownikiem prawnym r. 1563. Stanisław Sarnicki Woyski Krasnostawski zebrał prawa Polskie, które pod tytułem: *Statuta i Metryka* przywileiów Koronnych drukowane są w Krakowie r. 1597.

Jan Januszowski Archidyakon Sądecki wydał w Krakowie r. 1600. *Statuta, prawa, i Konstytucye Koronne, Łacińskie i polskie* ksiąg 10.

Paweł Szczerbicz Proboszcz Sandomierski, zebrał także prawa Polskie, które wyszły z druku pierwszy raz w Brunsbergu r. 1604 pod tytułem: *Promptuarium statutorum omnium & Constitutionum Regni*. A prawo Saskie i Magdeburskie porządkiem obiecadła pod tytułem *Speculum Saxonum* od tegoż autora zebrane, we Lwowie r. 1581.

Od roku 1550 prawa Polskie oyczystym ięzykiem pisane mianuią się Konstytucyami słowem z prawa Rzymskiego wziętym.

Statut Litewski stary wydany był po Rusku za Zygmunta I roku 1529, iako o tym naucza Stu-ta

tu nowego Rozd: 7 art: 13. Potym za Zygmunta-Augusta z prawa Rzymskiego i różnych państw Chrześciańskich od samychże obywatelów Xięstwa Litewskiego poprawiony, á przywileiami w Bielsku i Wilnie wydanemi, był utwierdzony. Naostatek przez Deputatów na seymikach na to wybranych poprawiony, na seymie elekcyinym r. 1587 przeyrzany, á na koronacyi r. 1588 potwierdzony, kosztem Lwa Sapiehy Podkanclerzego Litewskiego do druku Polskim i Ruskim ięzykiem podany, potym nie poiedenkroć przedrukowany, do tych czas iest w używaniu. Ostatnia edycya Wileńska r. 1744.

Prawo pisane są pewne ustawy od zwierzchności prawney, iako to: Monarchów, Senatu abo gminu dane i ogłoszone.

Prawo niepisane pochodzi z zwyczaiów do narodu wprowadzonych, ktore przez dobrowolne przyięcie obywatelów i zezwolenie zwierzchności naywyższey nabyły mocy prawa.

Prawo Kościelne iest zbior ustaw, ktorych Chrystus Pan dla całości wiary, utrzymania w czystości nauki obyczayney, iako też dla rządu Kościoła swego i karności Kościelney pierwszy grunt założył, ktore Apostołowie, Jch uczniowie, i następcy przyięli, i sami według okoliczności i potrzeby czynili. Prawo dzisieysze kościelne składa się z praw w piśmie S. danych, z ustaw zborów, z dekretow Papieskich, z zdań Oycow SS. i zwyczaiow od dawności przyiętych i poddanych, które są prawidłem wiary i karności kościelney.

Prawo Kanoniczne dzisieysze składa się z sześciu rożnych zebranicw, a te są 1) Dekret Gracyana Mnicha Benedyktyna *Concordancia discordantium Canonum*, nad ktorym on pracował w klasztorze Bonońskim przez lat 24 od r. 1127 do r. 1151 zbieraiąc kanony i mieysca onych na pozor sporne z sobą godząc. Omyłki Gracyana poprawił Antoni Augustyn w księdze swey *de emendatione Gratiani*. Jeżeli Dekret Gracyana był od Eugeniusza III Papieża potwierdzony, dostateczney nie masz pewności. Papieżowie Pius IV i Pius V różnych zażyli uczonych ludzi do poprawy Dekretu Gracyana. 2) Grzegorz IX Papież r. 1230 zebrać kazał dekreta i ustawy z listow różnych Papieżów wybrane. Zebranie to było pracą Raymunda *de Pennafort*, który to dzieło zamknął w 5 księgach, a Gregorz listem swoim dał mu moc prawa. To zebranie iest drugą częścią prawa kościelnego. 3) Bonifacy VIII Papież idąc za przykładem Grzegorza IX nowe uczynił zebranie r. 1297 dekretów Innocentego IV i innych ustaw kościelnych. Ta trzecia część prawa kościelnego nazwana iest *Sextus* to iest *Sextus Liber Decretalium*. 4) Klemens V następca Bonifacego zebrać kazał dekreta zboru Wiedeńskiego i swoie własne, które Jan XXII Papież ogłosił r. 1317 pod nazwiskiem *Clementinæ* 5) Tenże Jan XXII dał swoie własne ustawy nazwane *Extravagantes Ioannis* XXII 6) Nakoniec tegoż samego Jana XXII i następców iego wyszły na świat ustawy nazwane *Extravagantes Communes*.

ROZDZIAŁ III.

O Wiarach i Sektach.

SAma iedna tylko prawdziwa iest Wiara Katolicka powszechna Rzymska, inne iakiekolwiek wiary są wynalezione od ludzi Sekty abo fałszywe Religie.

Wszystkie wiary świata zamykaią się we czterech rodzaiach, które są. 1) Wiara *Chrześciańska* abo *Chrześciaństwo*, 2) Wiara *Żydowska*, 3) *Turecka*, 4) *Pogańska*, która zamyka wszystkie sekty tak bałwochwalskie iako fantastyczne.

Wiara

Wiara Chrześciańska dzieli się na trzy części, na Wiarę Katolicką Rzymską, na odszczepieństwo abo sekty Sysmatyckie i na Protestańskie.

Wiara Katolicka kwitnie sama iedna we wszystkich państwach Wioskich, we Francyi, Hiszpanii, Portugalii, w Czechach, Niderlandzie Austryackim. w różnych państwach Rzeszy Niemieckiey, iako to: Austryi, Bawaryi, trzech Elektoratach duchownych, Biskupstwach i Opactwach Katolickich, w siedmiu Kantonach Szwaycarskich, w Walezyi, znacznieyszych częściach Królestwa Polskiego i Węgierskiego, w osadach za Europą leżących Hiszpańskich, Portugalskich i Francuskich; iest dopuszczona w państwach Pruskich, w Persyi, w Turcyi, w Irlandyi &c. Nakoniec światło prawdziwey wiary po wszystkich świata częściach iest roznieſione.

Wiar odszczepieńskich znacznieyszych iest 8: 1) Grecka. 2) Moskiewska, 3) Syryiska, 4) Iakobitów Georgiańska, 5) Ormiańska. 6) Egypska abo Kopska, 7) Abissyńska, 8) Nestoryańska.

Protestańskie znacznieysze są: 1) Luterska. 2) Kalwińska, 3) Nowokrzczeńców, 4) Socyniańska abo Aryańska, 5) Kwakierów.

Odszczepieńcy od Protestantów różnią się: Odszczepieńcy są ci, którzy oddzieliwszy się od społeczności Kościoła Rzymskiego nie byli od tegoż Kościoła potępieni iako Heretycy, chociaż niektorzy z nich wpadli w wielkie błędy i tym się różnią od Heretyków, którzy odpadłszy od iedności kościoła za błędy swoie byli wyklęci.

Odszczepieństwa Greckiego początek przypada na wiek IX za sławnego Patryarchy Carogrodzkiego Focyusza, zupełne zaś od iedności Kościoła Rzymskiego odpadnienie stało się w wieku XI za Patryarchy Michała Cerularyusza. Odszczepieńcy Greccy maią 4 Patryarchów Carogrodzkiego, Alexandryiskiego, Antyocheńskiego i Iorozolimskiego, przy wolności wiary swoiey w wielkiey znayduią się liczbie w Turcyi Europeyskiey, Azyatyckiey, w Egypcie, na wszystkich wyspach Archipelagu, w niektórych Prowincyach Austryackich, Weneckich; nie uznaią przodkowania Stolicy Rzymskiey, ani pochodzenia Dncha S. od Syna, maią za Heretyków tych, którzy ich w czynieniu krzyża S. nie naśladuią kładąc rękę pierwiey na ramię prawe niż na lewe.

Moskiewską w państwie Moskiewskim iest wiarą panuiącą i zachodzi w Polszcze na Ruś czerwoną, Ukrainę, na Ruś białą, czarną, i niektóre mieysca w Litwie i Kurlandyi; nie różni się od odszczepieństwa Greckiego; nabożeństwo i mszą odprawuie ięzykiem Słowieńskim i od roku 1588 nie podlega zwierzchności Patryarchy Carogrodzkiego. Od tego czasu aż do roku 1703 Moskale własnych swych mieli Patryarchów, którego roku gdy Adryan X Patryarcha Moskiewski umarł, Piotr I Car Moskiewski tę godność kościelną zniosł i na iey mieysce zbór abo Synód do rozsądzenia spraw duchownych z 14 Prałatów, Archireiów i Władyków ustanowił roku 1718, nadawszy mu tytuł Nayświętszego, Patryarsze przedtym służący i kościelne prawa przepisawszy.

Wiara Georgiańska ledwie się różni od Greckiey, całą zabiera Georgią, ma swego Patryarchę mieszkaiącego w Teflis; Mingrelianie wybiwszy się z pod władzy Georgianów ustanowili własnego Patryarchę. Wiara iednak tych dwuch narodow iest taż sama. Duchowieństwo tameczne iest tak proste, że nawet Biskupi czytać nieumieią i mszą z pamięci odprawuią: Pierwsza u nich spowiedź odprawuie się przed ślubem.

Wiara Syryiska Iakobitów nazwana iest od Iakoba Zangali Mnicha Eutychiana, który wieku VI poświęcony Biskupem błędy opowiedział Eutychiańskie w Mezopotani i Armenii; że różne Syryiskie Eutychesa sekty do niego się przyłączyły, Grecy nazwali ie od imienia iego Iakobitami. Wyiąwszy że dwuch natur w Chrystusie nieprzypuszczaią, od Greków w istotnych wiary artykułach nie różnią się. Patryarcha ich mieszka w klasztorze nazwanym

nym *Safran* dwa dni iazdy od *Dyarbeku* i rozciąga władzę swoię duchowną na Syryą i Dyarbek, to iest dawną Mezopotamią.

Wiara Ormiańska kwitnie w oboiey Armenii, w Persyi, w niektótych prowincyach Turcyi Azyatyckiey. Ormianie Perscy maią swego Patryarchę w Edchimiadzinie klasztorze o mil dwie od Erywanu; Tureccy zaś maią swego własnego w mieście Cylicyiskim *Sis*. Wierzą oni z kościołem Greckim, że Duch S. nie pochodzi od Syna i z Eutychianami iednę tylko naturę wyznawaią w Chrystusie; oprócz pierwszych trzech zborów. żadnych innych nie przyimuią, obrazom żadney czci niewyrządzaią, krzyż S iednak maią w uszanowantu. Nie przyimuią czysca, za dusze iednak zmarłych modlą się i msze odprawuią, trzymaią że ani dusze sprawiedliwych do nieba, ani niesprawiedliwych do piekła nie dostaią się przed dniem sądnym, zwierzchności Stolicy Rzymskiey nie uznaią, chociaż Papieża Pasterzem powszechnym i Namiestnikiem Chrystusa Pana być mienią. Z pomiędzy sakramentów wyrzucaią bierzmowanie i ostatnie pomazanie. Do Kommunii przypuszczaią dzieci przed wzięciem rozumu. *Ormianie* w iedności kościoła Rzymskiego zostaiący maią dwuch Arcybiskupów, iednego we Lwowie w Polszcze, władzę swoię duchowną ne całą Ruś, Podole, Wołoską ziemię i Ormiańów w Moskiewskim państwie osiadłych rozciągaiącego, drugiego w mieście *Abrener* w Persyi.

Wiara Koptów od miasta *Kopte* podług niektórych nazwana, w samym tylko znayduie się Egypcie, w istotnych artykułach zgadza się z Jakobitami, ma własnego Patryarchę następcę sławnego Dyoskora, który pisze się Patryarchą Alexandryiskim i mieszka w Kairze.

Sekta Nestoryańska od *Nestoryusza* Patryarchy Carogrodzkiego w wieku V, imię wziąwszy rozkrzewiła się w kraiach wschodnich, w Syryi, Ziemi Chaldayskiey, Tartaryi, Palestynie, a około roku 650 wniosła naukę Chrześciańską, według mniemania niektórych, do Chin. Do tych czas Nestoryanie znayduią się w zachodniey Armenii, w Syryi, Persyi, w Indyi z tey strony rzeki Gangesu, gdzie ich właściwie Chrześcianinami S. Tomasza nazywaią. Maią dwuch Patryarchów: pierwszy mieszka w klasztorze Elkong przy mieście Mosul, pisze się Patryarchą Seleucyiskim abo Bagdackim i rozciąga władzę swoię na Dyarbek, część Persyi i Indyi. Drugi w Persyi w Prowincyi Aderbianie abo dawney małey Medyi zwaney Antropatena. Nestoryanie dwie w Chrystusie uznawaią osoby i MARYI Pannie tytułu nie daią Matki Boskiey, lecz tylko Chrystusowey, w innych wiary swey artykułach zgadzaia się z Grekami.

Sekta Abissyńska panuie w Abissynii, nie różni się od Koptów chyba w niektórych obrządkach.

Między wszystkiemi Dyssydeńskiemi naukami Luterska i Kalwińska w niektórych kraiach są wiarą panuiącą. Luterska panuie w Szwecyi, Danii, we wszystkich niemal państwach Niemieckich północnych, obszernie się rozciąga w Prusiech Brandeburskich i Polskich, w Kurlandyi, w Węgrzech, Ziemi Siedmiogrodzkiey, Turcyi, Hollandyi, &c. i ma wolność swych obrządków w Polszcze. Marcin *Luter* rodem Sas roku 1517 powstał na odpusty i wypowiedział woynę Kościołowi Rzymskiemu.

Kalwińska panuie w Anglii, Hollandyi, czterech Kantonach Szwaycarskich w *Urychu*, *Bazylei*, *Szafuzie* i *Bernie*, a przez część w kantonach *Glaris* i *Appenzel*, w Rzeczypospolitey Genewskiey, w znaczney części Gryzonów, w Hassyi, w osadach Angielskich i Hollenderskich za Europą leżących. Toż samo Kalwiństwo rozszerzyło się w Węgrzech, w kraiach Palatyna Reńskiego, w Ziemi Siedmiogrodzkiey i iest dopuszczone w Polszcze.

Wiara Kalwińska nie iest wszędzie iednostayna: w Anglii dzieli się na Prezbyterańską i Biskupią:

Prezbiterańska ieſt ściſłą i właściwie Kalwińſką nauką podlegaiącą zwierzchności Starców i Farazrów. *Biſkupia* ieſt taż ſama nauka Kalwińſka, lecz co do obrządków i karności kościelney bardzo Kościołowi Rzymſkiemu podobna; ma ona ſwych Biſkupów, Kanoników, Kapłanów, Plebanów i na kſztałt Liturgii. Część dawnego prawa kościelnego i dekretów Papieſkich na rozkaz *Grzegorza* IX zebranych, nabożeńſtwa publiczne i ſpoſób udzienia Sakramentów niemal tenże ſam co i w Kościele Rzymſkim od tey ſekty ieſt zatrzymany i do tych czas dochowany.

Sekta *Socynianow* nazwana od Fauſta Socyana narodzonego w Siennie roku 1539 nie przyznawa Boſtwa Chryſtuſowi Panu, znoſi grzech pierworodny i potrzebę nie pochybną Chrztu S, za prawidło wiary ſtanowi rozum ludzki. Ta zaſzczepiona w Polſzcze od Fauſta Socyana, wygnana ztamtąd była r. 1658, teraz w ſamey tylko ziemi Siedmiogrodzkiey publicznie ſwoie odprawuie nabożeńſtwo.

Według powſzechnego mniemania kacerſtwa Nowokrzczeńcow wynalazcami byli Tomaſz Munſer i Mikołay Storck oba Lutra uczniowie; według nauki Nowokrzczeńców, chrzeſt dzieciom nie powinien być dawany przed wiekiem rozſądnym, a gdy przedtym wiekiem ieſt dany, powinien być powtorzony, ponieważ dzieci, aby mogły ważnie i pożytecznie tę przyiąć taiemnicę, maią mieć doſkonałe rozeznanie dla poznania obowiązków ſwey wiary. Maniſtowie ſekta Nowokrzczeńców oſiadła po różnych mieyſcach w Hollandyi, Niemczech i w Polſzcze.

Kwakierowie nazwani drżący, że pod czas ſłowa Bożego z domniemanego ſwego obiawienia drżą. Kacerſtwo to początek bierze od Ierzego Foxa Anglika proſtego ſzewczyka. Kwakierowie niemaią żadnych świąt, chrztu i kommunii, nayprzedniey-

ſze nabożeńſtwa ſwego ćwiczenia zakładaią na głębokich myślach, rozważaniach i zachwyceniach, ięczeniach, wzdychaniach, które oni mniemaią być ſkutkiem ducha wewnętrznego ich ożywiaiącego i w nich mówiącego; ięzyków umieiętność, gładkość mowy i wſzyſtkie nauki lekce ważą. Tytuły cześć czyniące odrzucaią, równie do Króla iako do naypodleyſzych ludzi mówiąc, ſłowa *ty* używaią, podatki płacą nie badaiąc ſię na iaki koniec one ſą nakazane, ſuknie poſpolicie noſzą czarne z proſta zrobione, bez fałdów na bokach, bez guzików na kieſzeniach i rękawach, kapeluſzów używaią ſzerokich z brzegami opuſzczonemi. Kacerſtwo to fantaſtyczne dopuſzczone w Anglii i Hollandyi, naybardziey rozkrzewiło ſię w Ameryce Prowincyi Angielſkiey Penſylwanii.

Wiara Zydowſka dzieli ſię na 3 ſekty: *pierwſza* Zydów poſpolitych abo Talmudyſtów; *druga* Karaimów; *trzecia* Samarytanów.

Sekta Zydów poſpolitych ieſt naylicznieyſza, mało iednak ich ieſt w Europie, daleko więcey w Afryce, a naywięcey w Azyi, nic zgoła w Ameryce. Karaimowie w niektórych ſię tylko mieyſcach znayduią: w Polſzcze, w Litwie, w Carogrodzie, w Kairze, i w wielu miaſtach wſchodnich. Tym oni od innych Zydów różnią ſię, że tylko ſłów textu piſanych trzymaią ſię, a wſzyſtkie wykłady i podania rabinów odrzucaią. Samarytani których ſekta z króleſtwem Izraelſkim roku przed Chryſtuſem 975 zaczęła ſię, znayduie ſię ieſzcze w ziemi świętey w mieście Napluzie, przedtym zwanym Sychem, w Damaſzku, Kairze, i w innych miaſtach Tureckich.

Mahometańſka religia, którey treść na tym zawiſła: *że ieden tylko ieſt Bóg i że Mahomet ieſt tego Boga Prorokiem*, rozciąga ſię we wſzyſtkich trzech ſtarego swiata częściach, Azyi, Afryce i Europie. W Azyi Mahometańſka panuie religia niemal ſama iedna w Arabii, Turcyi Azyatyckiey, w Perſyi,

Indoſtanie, w Indyi z tey ſtrony Gangeſu, na wyſpach Maldywſkich, w znacznieyſzych częściach wyſpów Sądzkich, na Moluckich i w ſtronach zachodnich Tartaryi wolney; w Afryce panuie w Egipcie, Barbaryi całey, w Biledulgerydzie, w Sarze, w Nubii, w iedney części Nigrycyi, w wielu mieyſcach w Zangwebarze i znayduie ſię w Abiſſynii; w Europie, w Turcyi i Tartaryi.

Po śmierci Mahometa, gdy Alkoran zdał ſię być do zrozumienia poſpolitemu ludowi badzo ciemny Omar III i Ali V naſtępcy Mahometa proſzeni o obiaśnienie trudności, one podług ſwego zdania tłomaczyli; tłomaczenie to od przyiacioł ich przyięte dało dwum ſektom początek, z których pierwſza idąca za tłomaczeniem Alego nazwana ieſt *Chia*; druga od przyiacioł Omera przyięta wzięła imię *Sunni*, pierwſza rozkrzewiła ſię w Perſyi; ſekta Sunniſtów ieſt wiarą Turków, Tatarów, Mogołów i innych Mahometanów.

Sekty w pogańſtwie ſą niezliczone: znacznieyſze iednak ſą: Perſka nazwana *Parſis*, Indyiſka, Chińſka, Tatarſka nazwana *Lamas*, Iapońſka &c.

Religia *Parſis* panuiąca przedtym w Perſii i uznawaiąca Boga iako Stworzyciela świata, a ogień wyobrażeniem Boſkim czyniąca trwa do tychczas po niektórych mieyſcach w Eraku abo dawney Partyi, Kermanie i nad brzegami odnogi Perſkiey; znayduie ſię także licznie nad rzeką Indem abo Syndą, w Guzaracie i w Indyi. Poſpolite ludzi uczonych mniemanie tey ſekty pogańſkiey wynalazcą czyni Zoroaſtra abo podług wſchodnich kraiów Zerduſta, który dwa nieomylne wſzyſtkich rzeczy ſtanowił początki, ieden rzeczy dobrych nazwany *Oromazes*, drugi rzeczy złych nazwany *Ahryman*, z których początkowi rzeczy dobrych abo Oromazes, kazał cześć oddawać Boſką w poſtaci ognia, który czynił prawdziwym obrazem Boſtwa. Mahometanie ſektarzów Zoroaſtra dziſieyſzych nazywa-

zywaią *Gebrami* abo *Gawrawi*, którzy zwyczaiem dawnych Perſów ogień chowaią uſtawiczny i zachowuią ściśle obrządki i zwyczaie przepiſane i według ich mniemania podane im od Zoroaſtra.

Religia Pogańſka Indyńſka bardzo na wſchodzie rozległa i więcey niż na 83 ſekty ieſt podzielona z których każda ma ſwych właſnych kapłanów, bożnice, obrządki i Bogów.

Między wſzyſtkiemi naygruntownieyſze ieſt rozumienie że filozof Indyiſki nazwany od Indyanów *Budhe* abo *Budhan*, od Chińczyków *Fo*, a podczas *Checkia* abo *Chaka*, od Iapończyków *Amida*, od Tatarów *Delai Lama* &c. narodzony około roku przed Chryſtuſem 1026 wynalazł i uſtanowił religią pagańſką Indyiſką. Opowiedał on cześć bałwochwalſką i przechodzenie duſz w ciała inſze, umieraiąc w roku wieku ſwego 79 podufalſzym ſwym uczniom zwierzył ſię, że prawdziwe o wierze iego zdanie było, iż innego wſzyſtkich rzeczy ſtworzonych początku nie było nad próżno i nic (*vacuum & nihil*), że wſzyſtkie rzeczy ſtworzone z tych dwuch wyſzły początków i do nich wracaią ſię.

Z takowey nauki Filozofa Indyiſkiego dwie powſtały ſekty: iedna zatrzymała bałwochwalſtwo: do tey ſekty należą Brachmani, Bonzowie, Lamowie, Talapini i lud poſpolity; druga ſekta złożona z doſkonalſzych uczniów *Fo* przywiązała ſię do początkow *próżnego i niczego* abo *vacui & nihili*. Uczniow tych nazwano ſektarzami wewnętrzney nauki abo *Samaneanami*.

Sektarze oboiey nauki uznaią iſtotę naywyżſzą, która będąc początkiem wſzyſtkich rzeczy ſama ieſt przedwieczna i z ſiebie ſamey bierze początek. Ta iſtota abo Bóg ſtworzyła trzy inne iſtoty arcydoſkonałe abo trzech mnieyſzych Bogów, którzy przyłożyli ſię do ſtworzenia świata. Pierwſzy nazwany *Brama* ſtworzył naturę, która świat ſkłada, drugi nazwany *Wiſchnu* ſtworzoney dał kſztałt naturze, trzeci *Rudra* ieſt ſprawą odmian, którym świat podlega.

Sama-

Samaneanie oczyſzczeni wielorakim, podług ſwego mniemania, przechodzeniem duſz w cudze ciała, nie chodzą do bożnic, nie błagaią ſwemi modlitwami Bogów, lecz ze wſzyſtkich namiętności wolni uſtawicznym rozmyślaniem rozbieraią wyſoką naukę *Fo*, i ſtaraią ſię wyniſzczyć ſiebie ſamych a ginąć w niezmierności Bóſtwa; Lud zaś poſpolity, Brachmani i inni nauki zewnętrzney ſektarze cześć Boſką oddaią *Bramie*, *Wiſchnu* i *Roudrze* abo *Eſwarze*, oraz czczą trzyſta trzydzieści millionów Bożków mnieyſzych, buduią na cześć ich bożnice abo pagody, upadaią na twarz przed ich ołtarzami, za ſzczęście poczytuią trzymać w ręku ogon krowi, w oſobliwſzym uſzanowaniu maią wodę rzeki Gangeſu i wierzą, że duſza ludzka wyſzedłſzy z ciała odbierze karę za grzechy abo nadgrodę za dobre uczynki, że taż ſama duſza według ſwych zaſług wchodzi w różne ciała i ożywia naſtępnie ludzi, zwierzęta i drzewa, aż przez takowe ż iednych do drugich ciał przechodzenie nabywſzy wielkiey czyſtości wſtępuie w ciało *Samaneanina* to ieſt człowieka namiętności pod rząd zdrowego rozumu podbite maiącego, a potym ginie w niezmierności Boſkiey

W Chinach trzy ſekty publiczną maią wolność obrządków ſwych.

Pierwſza Konfucyuſza ieſt wiarą Ceſarza, ludzi dworſkich i uczonych, którzy w ſwych ofiarach i modlitwach wzywaią imion *Tien* i *Changti*, to ieſt Nieba i Ceſarza naywyżſzego. U wielu uczonych ludzi, Chińczykowie ſą w podeyrzeniu o Ateuſzoſtwo, ponieważ ludzie wzywaiący rzeczy materyalnych nie mogą mieć poięcia tak doſkonałego Boga prawdziwego, iakie im przypiſuią ci, ktorzy ich od bezbożności Ateuſzowſkiey wymawiaią. Ci ludzie dworſcy i uczeni wyrządzaią cześć Konfucyuſzowi i przodkom ſwym abo ſławnym ludziom zmarłym, czcząc ich portrety paleniem kadzidła, ſypaniem kwiatów, owoców, którym poſtępkiem oczywiście oddalaią ſię od nauki ſamego *Konfucyuſza*, któ-

ktory wſzelkiey czci zakazał wyrządzać rzeczom ſtworzonym. Na początku wieku XV wiara od *Konfucyuſza* przepiſana a na prawdach religii naturalney zaſadzona, ſkażona była od mędrków Chińſkich, którzy odrzuciwſzy przyczynę nadprzyrodzoną, początek wſzyſtkich rzeczy przypiſywali mocy iakieyści niewidomey nazwaney *Taihi* nierozdzielney od materyi. Sektarze tey nauki nazwani ſą *Jukiau*, do którey należą wſzyſcy niemal teraznieyſi ludzie uczeni Chińſcy od iednych o niezbożność Ateuſzowſką, od drugich o materyalność obwinieni.

Druga ſekta Chińſka ieſt Indyiſka Filozofa Indyiſkiego *Fo* z nieiaką iednak odmianą wprowadzona do Chin około r. 64 po narodzeniu Chryſtuſ. Pana. Kapłani tey ſekty abo Bonzowie czczą Filozofa *Fo*, cześć oddaią Boſką bałwanom w różnych poſtaciach, a naybardziey ſtraſznych, do których z wielką na pozór przyſtępuią boiaznią; w naywiękſzym maią uſzanowaniu trzy poſągi, to ieſt: poſąg nieśmiertelności, poſąg rozkoſzy i wielkiego Króla *Kang*; oprocz tych bałwanów, pełno ieſt innych mnieyſzych, nie tylko w pagodach, lecz w domach, okrętach &c. Nadto Chińczykowie bałwochwalcy maią ſwych domowych Bożków nazwanych *Tes*, prowadzą na pozór życie bardzo oſtre.

Trzecia ſekta Chińſka wynaleziona od *Lao kiain* na 600 lat przed Erą Chrześciańſką ma ſwych Sektarzów, którzy nauczaią, że duſza ginie z ciałem, że Bóg ieſt materyalny, i ma wiele niżſzych Bogów od ſiebie. Kapłani tey ſekty iedynie ſię zaprzątaią Aſtrologicznemi zabobonami i czarnokſięſtwem.

Sekty Chińſkie rozciągaią ſię za granice Chińſkie, naybardziey druga Filozofa *Fo*, chociaż z odmianą znaczną obrządków, w różnych kraiach: w Tartaryi Chińſkiey, w Korei, w Tonkinie, Kochyńchynię, &c.

Oprocz trzech ſekt maiących publiczną wolność ſwych

swych obrządków, są ieszcze inne wiary w Chinach.

Wiara Chrześciańska wniesiona do Chin od Missyonarzów Jezuickich roku 1581 w krótkim czasie po obszernym tym rozeszła się Cesarstwie i liczyła nad 120,000 Chińczyków nawróconych. Tak pomyślne prac Apostolskich skutki nie były trwałe. Mandaryni rozszerzeniem światła Ewangelicznego ztrwożeni nakłonili Cesarza *Kam hi* do kassowania edyktów opowiedanie wiary pozwalaiących; i z obrońcy uczynili go prześladowcą Chrześcian. Syn i następca iego *Tum-tchim* roku 1723 całe wiarę Chrześciańską wywołał, wszystkich Missyonarzów do Kantonu odesłał i więcey niż 300 kościołów obalić, abo na używanie świeckie obrócić kazał; znayduią się iednak do tych czas niektórzy Missyonarze w Chinach na dworze Cesarskim urząd Matematyków sprawuiący, którzy ostrożność potrzebną zachowuiąc ostatki wiary Chrześciańskiey utrzymuią.

Sekta Tatarska wielkiego *Lamy* z Tatarami tron Chiński osiadaiącemi weszła do Chin, gdzie iey wyznanie iest dopuszczone.

Religia Mahometańska przedarła się do Chin pod panowaniem Tatarów Kińskich r. 1120. do tych czas w wielu prowincyach, a mianowicie w *Kiangnanie* przy wolności obrządków swoich zachowuie się.

Wiara Zydowska weszła do Chin przed Chrystusem według powieści Zydów w mieście *Kai-fongfou* w prowincyi *Honan* osiadłych, którzy do siedmiu tylko familii zmnieyszeni wszystkie obrządki starego zakonu zachowuią, i małżeństwa z obcemi nie cierpią.

Wiara Syamska zdaie się zasadzać na tychże samych maxymach gruntowych co i wiara *Fo*, lecz daleko iest dziwnieysza i do poięcia trudnieysza. Zakonodawca i Bóg Syamski *Somnonakodom* iest w rzeczy samey sławny *Fo*, a Talapinowie, Syamscy kapłani wszelkie maią podobieństwo z Bonzami Chińskiemi i Fakirami Indyiskiemi, Wia-

Wiara Tatarska nazwana *Lamai*, panuie w różnych narodach Tatarskich, Tybecie, Tangucie, i do podbitych od Tatarów Chin weszła; w tym się tylko różni od Chińskiey, że Tatarowie naywyższego swego kapłana *Dalai-Lama* czczą za Boga, maią go za obraz żywy *Fo* i udaią przed pospólstwem, że iest nieśmiertelnym. Kapłani dobrze w tey taiemnicy wyćwiczeni maią sposób prosty lud w tak grubym utrzymać błędzie. Miasto Lassa iest zaszczycone obecnością tego chimerycznego bóstwa.

Trzy są wiary znacznieysze Iapońskie. Pierwsza nazywa się *Sintos*, oddaie cześć dawnym Bogom nazwanym *Cami*, którzy według mniemania Iapończyków rządzili Japonią przez kilka millionów lat. Naywyższy kapłan tey sekty nazwany *Mikkado* abo *Dairi* nie tylko ma moc nowych czynić Bogów, lecz sam od Japończyków *Sintoistow* odbiera cześć Bóską. Druga chociaż dawna, poźnieysza iednak od pierwszey nazywa się *Butsdo* od Filozofa Indyiskiego *Butty* abo *Fo*: czci Bogów obcych kraiów, iest wielce podobna do bałwochwalstwa Indyiskiego. Bonzowie tey sekty dzielą się na różne stany, to iest: na kapłanów, na mnichów, pustelników, maią swóie mniszki i nakształt Biskupów nazwanych *Tundes*; naywyższy zaś kapłan zowie się *Xiako* abo *Xako*. Trzecia nazwana *Siuto* wynalazku filozowskiego, ma za cel ćwiczyć się w cnotach, a żadney czci nie oddaie Bogom. *Siutystowie* naywyższe dobro zasadzaią na życiu rostropnym i cnotliwym, żadnych nie wzywaią Bogów, ani buduią kościołów, uczą że dusza ludzka wyszedłszy z ducha powszechnego wszystkę naturę ożywiaiącego, znowu powraca do tego ducha po rozłączeniu się z swoim ciałem. Ducha tego powszechnego biorą za Boga, przyznaiąc mu doskonałości i własności Boskie. Samobóystwo iest od tey sekty za dzieło męstwa poczytane i często bywa skutkiem dowodzone. Siutystowie zdawali się sprzyiać wierze Katolickiey, która z Japonii iest wywołana około roku 1650.

Wiara pogańska panuie ieszcze w rożnych kraiach

ach Afryki, iako to w Gwinei, Monopotapie, Kafrerii, &c. Wszystkie niemal Afryki pogańskiey wiary zdaią się zasadzać na Perskich Magow nauce dwa początki złego i dobrego stanowiącey. Afrykańscy Bałwochwalcy cześć dzielą miedzy Bogiem Stworcą dobrego, i diabłem sprawcą złego. Nim światło prawdy Chrześciańskiey weszło do Ameryki, niemal wszystkie narody cześć słońcu i diabłu oddawały, a obywatele Florydy i nowego Mexyku czczą do tych czas słońce za Boga. W Kanadzie, Guyanie, Brezylii i po niektorych mieyscach Parakwaryi ieszcze bies prawdziwemu Bogu należącą cześć i ofiary odbiera.

ROZDZIAŁ IV.

O handlu Europy.

HAndel iest duszą i mocą każdego kraiu. Nadaremna rzecz iest onego wynosić ważność, abo zalecać potrzebę i pożytki; bez handlu stać i utrzymywać się państwa nie mogą: im one są handlomnieysze, tym mocnieysze.

Handel iest wzaiemne udzielenie płodu ziemi i przemysłu ludzkiego. Odzienie i wyżywienie są iedyne nasze potrzeby; zbytek idzie za dostatkiem, który do pewnych tylko maiętnych i wygodnie żyiących rozciąga się osób; każdy handel czy lądowy ziemią, czy morski okrętami i statkami wodnemi sprawowany, z trzech wyżey namienionych potrzeb, odzienia, wyżywienia i zbytku powstał, a na siedm dzieli się rodzaiów, które są 1.) Rolnictwo; to wydaie płód ziemi prosty bez żadney przysady i sztucznego kształtu. 2) Rękodzieła abo manufaktury ktore płód ziemi doskonalą abo nowy mu kształt daią. 3) Kunszty i nauki wyzwolone, które przenikaiąc skrytości natury wielorakim zbogacaią handel

sposobem. 4) Rybitwa, która płodem morza, rzeki iezior zasila handel. 5) Zegluga morska, która ludziom na ziemi rozproszonym i od siebie wzaiemnie odległym daie sposób morza przebywać i z kraiów dalekich owoce onych sprowadzać. 6) Osady, od różnych narodów w nowoodkrytych założone kraiach dla zbogacenia handlu płodem onych, a własnych swych towarów odbytu. 7) Pieniądze kambierstwem i wexlami przesuwane utrzymuią naybardziey handel, bo będąc znakiem i cechą bogactw zastępuią towary.

Rolnictwo i przemysł są każdego handlu istotą, a tak są z sobą złączone i tak równością umiarkowane, że gdy iedna z tych rzeczy przeważa drugą, handel upada i ginie. Bez przemysłu mało ważą, nayżyźnieysze urodzaie, lekko muszą być cudzoziemcom przedane, za zakupienie od nich towarów kunsztownie przerobionych; gdy rolnictwo iest zaniedbane, handlu wysychaią źrzodła.

Handel inny iest wewnętrzny, inny zewnętrzny. Handel wewnętrzny iest który obywatele iednego narodu miedzy sobą prowadzą; pochodzi z konsumpcyi zboża i przemysłu; ludnością ten handel się pomnaża a zyskiem rolników z owocu ich pracy, i zachęceniem, oraz nadgrodą którą im kraiowa daie zwierzchność, utrzymuie się. Handel zewnętrzny iest który naród ieden prowadzi z drugiemi; sprawą onego iest, iak naywięcey potrzeb obcego narodu opatrywać, i od onego co potrzeba wyciąga, brać, doskonałością iak naywięcey kraiowych towarów i iak naypożyteczniey sąsiedzkim narodom udzielać, a iak naymniey od nich potrzebować. Naród, który przedaie swe towary równą ceną z temi narodami, które też same towary szafuią, abo żadnego odbytu nie będzie miał, abo bardzo szczupły. Cztery rzeczy handel rozszerzaią zewnętrzny: ubieganie się wiele narodów o towar, rozporządzenie prac

ręczney, i oney tanność, wywóz towarów niekosztowny, i mały czynsz abo prowizya od pieniędzy pożyczonych.

Anglicy kupiectwa nauczyciele dziewięć maxym abo prawd niewzruszonych kładą, któremi każdy naród handel swóy mierzyć powinien; dla poznania iak wielki z niego zysk na kray się zlewa.

1) Wywóz rzeczy zbywaiących nad potrzebę iest tak oczywistym zyskiem, że nad ten większego żaden kray sobie życzyć nie może.

2) Wywóz rzeczy od potrzeby kraiowey zbywaiących iest naypożytecznieyszy, gdy te rzeczy rękodziełmi przerobione za granicę wychodzą.

3) Zakupienie u cudzoziemców materyi do warsztatów potrzebnych wielkie oszczędza summy, gdy się one zakupuią nie wyrobione i do rękodzieł nie przygotowane.

4) Zamiana towarów na towary w powszechności iest pożyteczna, gdy się nie przeciwi maxymom handlu wyżey położonym.

5) Towary cudzoziemskie przeszkadzaiące odbytowi kraiowych rękodzieł, abo pomnożeniu domowego rolnictwa i przemysłu ciągną koniecznie za sobą zniszczenie narodu.

6) Towary cudzoziemskie zbytkowe są oczywistą szkodą i z ubożeniem kraiu.

7) Zakupienie towarów cudzoziemskich bez których żadną miarą obeyść się nie można, nie ma być poczytane za złe, naród iednak ostatniey potrzeby towary kupuiący, bogatym być nie może.

8) Zysk iest rzetelny zakupować u iednych cudzoziemców towary dla przedania onych drugim.

9) Zegluga morska iest handlem arcypożytecznym naymuiąc okręty cudzym narodom dla przewiezienia towarów czy to domowych, czy cudzoziemskich.

Z siedmiu rodzaiów handlu nayważnieysze iest rolnictwo abo ziemiańska Ekonomia, która w granicach swych nie tylko zboża różne ale cokolwiek się rodzi z ziemi, na ziemi i w ziemi zamyka

ka; wszystko to płodem kraiowym się nazywa co do istot zwierzęcych, roślin, i kruszców należy.

Manufaktuy i fabryki są drugim handlu rodzaiem. Manufaktrami lub rękodziełmi nazywaią się te warsztaty, w których rzemieślnik używa oprocz swych rąk pewnego naczynia abo statków do przerobienia płodu przyrodzonego na używalny i sztuczny; fabrykami zaś, gdy tenże rzemieślnik oprocz warsztatu i rąk swych potrzebuie ognia lub wody abo obudwuch razem tych żywiołów. Tanność rzemieślnika iest śrzodkiem nayzdatnieyszym do odbytu rękodzieł.

Manufaktury iedne przerabiaią rzeczy rosnące, drugie używaią rzeczy zwierzęcych, trzecie mineralnych. Manufakury naywięcey z rzeczy rosnących zażywaią lnu, konopi, bawełny, tabaki, marzany, urzetu abo pastelu, potaziu, trzcin cukrowych &c. &c.

Len, konopie, bawełna, owszem iedwab i sierść zwierzęca obracaią się na nici, nici naypięknieysze wychodzą z Lillu miasta Flandryi Francuskiey, których są 143 rodzaie; naysubtelnieysze z Malny, których funt przedaie się po 4 czerwone złote; z nici robią płotno, płotna cienkie nayprzednieysze są w Flandryi, Hollandyi, Fryzyi, Slązku &c. płotno naycieńsze nazywa się batystem; batyst Niwelski iest naylepszy. Grubsze płutna wychodzą z Podgorza, Prus Polskich i Brandeburskich, Warmii, Irlandyi, z którey za milion talerow bitych płotna cudzoziemcy kupuią.

Z płótna używanego robią papier, naypięknieyszy dziś papier wychodzi z Hollandyi i Francyi; piękność onego pochodzi tak z materyi, iako od wody.

Z rodzaiu zwierzęcego do manufaktur służą skóry, wełna, sierść, kości, kopyta, iedwab, wosk, miod.

miod, włosy, tłustość &c.

Z rodzaiu mineralnego wchodzą do manufakur, różne rodzaie ziemi; z gliny robią lulki, skorupy, porcellenowe i farfurowe naczynia, cegły, dachówki &c, z krzemienia i piasku szkło, kamienie fałszywe, strasy, szafiry &c; z koperwasu, ałunu' saletry różne lekarstkie soli; złoto, srebro, miedź, cyna, zelazo &c, kamienie drogie, naywięcey zabawiaią rzemiosł i warsztatów.

Trzecim rodzaiem handlu są nauki wyzwolone; naczynia matematyczne, fizyczne, i astronomiczne, także pisma ludzi uczonych do druku podane rozciągaią szeroko kupiectwo.

Czwartym handlu rodzaiem iest rybitwa, która ludziom daie wyżywienie, handluiącym przynosi zyski niezmierne, państwom do flot woiennych maytków przystawnie wyćwiczonych. Naywiększa i nayzyskownieysza iest rybitwa morska, śledzi, stokwiszu, wielorybów i ostrygów, Stokwisz poławia się w morzu północnym nad brzegami wschodniemi i zachodniemi Szkocyi, nad północnemi Irlandyi, ale naywięcey na morzu Ameryki północney. Anglicy tego połowu są panami, a Francuzi tylko uczestnikami. Anglicy wysyłaią na ten połów 500 okrętów, a 17000 maytków, i przedaią cudzoziemcom bez mała za 2 miliony talerów bitych. Hiszpania i Portugalia potrzebuie na rok stokwiszu 4,875,000 cetnarów; cetnar zaś naytaniey przedaie się po 3 talery.

Śledzie się łowią przy wyspach Szetlandskich i nad brzegami różnych kraiów. Dzielą się tym połowem Hollendrzy, Anglicy, Francuzi Szwedzi, Duńczycy, Szkoci &c, Hollendrzy z połowu tego paknią 250 tysięcy łasztów, naytaniey łaszt przedaie się po talerów bitych 120; więc summa wypada 30 millionów. Francuzi roku 1753 nałowili 60 tysięcy beczek, szacunek ich był 100 tysięcy czerwonych złotych. Anglicy Francuzów przepisuią, z Hollendrami zrownać się nie mogą. Norwegiane 500 tysięcy beczek solą.

Na

Na łowienie wieloryba posyłaią okręty ku brzegom Gronlandyi, Irlandyi &c, Hollendrzy, Anglicy, Francuzi, Duńczycy, Szwedzi, Hamburzanie, Bremianie &c; r. 1667. Hollendrom ten połów przyniosł zysku 850 tysięcy talerów bitych.

Ostrygi poławiaią się nayobficiey na brzegach morza Niemieckiego, zielone Angielskie są arcydelikatne.

Piątym źrzodłem handlu iest żegluga morska i pochodzący z niey frocht za przewiezienie towarów. Pisarze w nauce kupieckiey biegli całą narodów kupieckich żeglugę na 20 dzielą części, z których Hollendrom naywiększym na świecie frochtarzom daią części 9; Anglikom 5; Hamburczanom, Gdanszczanom, Szwedom, Duńczykom, Prusakom $2\frac{1}{2}$; Hiszpanom i Portugalczykom, Włochom i Turkom $2\frac{1}{2}$; Francuzom 1.

Szostym handlu źrzodłem są osady, które Europę pustoszą, a handel pomnażaią. Gdyby Hiszpania swoim płodem mogła opatrzyć potrzeby osad swych, naywięcey korzystałaby, bo za Europą posiada państwa naybogatsze i nayobszernieysze. Anglicy, którzy daleko mnieysze i uboższe dzierżą krainy handel swóy cenią 25 millionów talerów bitych.

Siodmym źrzodłem bogactw i handlu iest kambierstwo, abo handel wexlowy, którego Zydzi ze Francyi od Filipa Augusta wypędzeni byli wynalazcami. Handel kambierski zamienia pieniądze daiąc one na iednym mieyscu dla odebrania za listem wexlarskim na drugim. Takim handlem bawią się ludzie prywatni i kompanie kupieckie. Dla pewności i bespieczeństwa handlu w różnych państwach zwierzchność kraiowa ustanowiła banki pod swym dozorem, które bankretować ledwie mogą. Znacznieysze są: Wenecki, Amsterdamski, Hamburski, Norimberski, Londyński, Genueński, Sztokolmski, Wiedeński, Kopenhagski &c.

Bank

Bank Wenecki ieſt w Europie naydawnieyſzy, ma kapitał 5 millionów dukatów bankowych, 29 procentu ſzacownieyſzych od dukatów abo czerwonych złotych zwyczaynych. Wſzyſtkie wexle, i towary ogułem kupione płacą ſię w banku.

Bank Amſterdamſki r. 1609 nakſztałt Weneckiego uſtanowiony na niezmiernych ſummach ieſt fundowany. Wſzyſtkie towary ogulne i wexle przewyżſzaiące 300 złotych Hollenderſkich płacą ſię w banku. Pieniądze bankowe ſą 2 aż do 6 procentów droższe od poſpolitych.

Bank Hamburſki roku 1619 uſtanowiony, nie ieſt tak bogaty iak Amſterdamſki, ale równą z nim ſzczyci ſię ludu ufnością. Kapitał onego nie ieſt wiadomy, bo należący do banku przyſięgaią na ſekret nie wyiawiać wiele pieniędzy w banku ſię znayduie, wchodzi i wychodzi. Bank ten ieſt razem Lombardem, że do 6 mieſięcy pożycza na ſanty.

Bank Norimberſki ze wſzyſtkim do Hamburſkiego podobny, ale podobnym nie ſzczyci ſię kredytem, mało wpływa do powſzechnego Niemieckiego handlu, cale nic do Europeyſkiego.

Bank Londyńſki roku 1694 założony na ſummach, które naród Angieſki od kompanii bank ſkładaiącey na potrzeby publiczne zaciągnął. Bank ten ieſt uprzywileiowany zakupować wexle, które w krotſzym od pół roka czaſie powinne być zapłacone i handlować złotem i ſrebrem. Przy ſwym założeniu bank pożyczył Parlamentowi million 200 ſuntów ſterlingów po 8 od 100. W roku 1752 Parlament winien był bankowi 29,997,874 ſuntów St; dla przyſtawienia tak wielkich ſumm, wielkiego trzeba było kredytu. Naród Angielſki tak ieſt w tym zadufany banku, że wſzyſcy Anglicy pieniądze ſwe w ſklepach iego podziemnych ſkładaią, nic nie płacą za ſkład i ſtrzeżenie, ale też nic nie biorą gdy bank pieniędzy używa złożonych; na 4 milliony ſterlingów ma ſię zawſze znaydować gotowych pieniędzy, które iednak leżąc obracaią ſię przez wexle w handlu. Kaſſa na wydatki codzienne nie ma więcey

więcey nad 120 tyſięcy F. S. Zwyczaynie gdy ſkarb Koronny potrzebuie pieniędzy, poſyła pewną liczbę billetów abo akcyi, każdą na 100 Funtów z prowizyą dwuch denarów na dzień, co uczyni na rok $3\frac{1}{7}$ od 100; które zaraz bank płaci, a gdy wielka ieſt ſumma, otwiera ſubſkrypcyą i poſtępuiąc pożyczaiącym 3 od 100, a podczas mniey, ściąga do ſiebie bogactwa narodu. Zaciąga także podczas bank ſumm do pewnych terminów to ieſt na rok, na 6 mieſięcy &c: akcye takie ſą od 100 funtów i nazywaią ſię po Francusku *annuités*, że w rok bank płaci pewną onych liczbę aż do znieſienia kapitału. Te akcye biorą ſię za gotowe pieniądze wyżey nad ſwoię cenę, to ieſt w 105 do 108 Funtów gdy prowizya ieſt zapiſana po $3\frac{1}{2}$ od 100; a w 102 do 104 gdy prowizya ieſt po 3.

Bank Genueńſki ſkłada ſię z ſumm wielkich które Rzeczpoſpolita w cięſzkich czaſach od obywatelow ſwych zaciągnęła w zaſtaw im daiąc niektóre podatki publiczne i dobra; bank ten nazwany S. Ierzego pożycza na dobra nieruchome do cudzych kraiów; ma ſwóy ſąd, który od ſamey tylko dependuie Rzeczypoſpolitey.

Bank Sztokolmſki r. 1668 uſtanowiony handluie pieniędzmi i pożycza onych na dobra nieruchome daiąc trzy czwarte części wartości onych, na złota i ſrebra całą wartość; kleynotów żadnych nie przyimuie. Tym ſpoſobem naymniey 50 millionów talerów obraca ſię w handlu, to ieſt czwarta część wartości dóbr całego państwa, Poſtrzegły potym ſtany, że takowe długi mogłyby przeiść granicę i całego państwa dobra poddać w dzierżawę banku, dla tego roku 1752 poſtanowiły że bank na dobra ziemſkie corocznie więcey dawać nie może nad 300 tyſięcy plattów to ieſt talerów miedzianych, i że dłużnicy od roku 1754 będą płacili bankowi oprócz prowizyi zwyczayney, 5 od 100 kapitału aż do zapłacenia ſummy. Iakoż bank wpółroka odbieraiąc prowizyą, zawſze może

mogłby nowych ſumm pożyczać na dobra, i w przeciągu wieku iednego lub drugiego odzierżeć wſzyſtkie dobra ziemſkie. Wſzyſtkie góry miedziane należą do banku.

Bank Wiedeńſki r. 1703 założony na zapłacenie długów ſkarbu Ceſarſkiego. Dochody roczne przy uſtanowieniu onego były 4 milliony złotych Ceſarſkich; w roku 1705 przydano mu ieſzcze półtora milliona. W dalſzym czaſie oddano bank Magiſtratowi Wiedeńſkiemu i naznaczono inne dochody.

Bank Kopenhagſki r. 1736 poſtanowiony ieſt razem Lombardem. Pierwſza onego ſubſkrypcya ſkładała ſię z 1000 akcyi od 500 talerów. Pożycza na fanty po 4 od 100.

Steuer Saſki ieſt bankiem dochodowym na zapłacenie długów publicznych, nie ſkładem pieniężnym. W roku 1744 długi Saſkie wynoſiły 20 millionów talerów twardych; w roku 1739, 28 mill. a pod czas śmierci Auguſta III r. 1763, przechodziły znacznie 30 millionów.

W monecie każdego państwa trzy naybardziey rzeczy uważać należy. 1) Liczbę ſztuk pieniężnych, ktore z grzywny ſię kuią 2) wagę. 3) probę.

Grzywna Kolońſka i Troiańſka ſą miarą ſztuk monety złotey, ſrebrney, miedzianey w całey niemal Europie. Grzywna Troiańſka ieſt cięższa od Kolońſkiey 5 od 100, to ieſt 100 grzywien Troiańſkich waży Kolońſkich 105. Waga i proba ſtanowią ſzacunek wewnętrzny monety, zewnętrzny należy do ſprawiedliwości Monarchów.

Z grzywny Troiańſkiey Francuzi biią monety złotey 30 *Louis d'or.* próby 22 karatow; ſrebrney zaś talerów wielkich $8\frac{3}{10}$; Anglicy z funta od 12 uncyi Troiańſkiego 62 ſzeliny; Hollendrzy czer: zło: $67\frac{1}{2}$; Hiſzpani z grzywny złota $36\frac{4}{7}$ piſtolów; Niemcy i Polacy z grzywny Kolońſkiey ſrebra 10 talerów bitych; z grzywny złota czer: zł. 67 &c.

O czerwonych złotych Hollenderſkich to wiedzieć należy, że Hollendrzy ie przedaią iak towar

war, którego cena zniża ſię i podwyżſza ſię, według różności chociaż one złota czyſtego nie maią iak 23 karaty i 7 gran; w Niemczech iednak ie biorą, iakby miały 8 gran. Biią też Hollendrzy z grzywny 68 do 70 czer. zł, które kupcy w handlu przyimuią za cenę zupełną. Oprócz tego zyſku, ieſzcze inny Holendrzy maią na czerwonych złotych; gdy kupcy u urzędników mennicznych kupuią czerwone złote, ci ich pytaią, dla którego kraiu to czynią, do Moſkwy, Niemiec, lub Polſki? czerwone złote do Polſki ſą naytańſze, ztąd wnieść trzeba, że ſą podleyſzey ligi, iakoż nie maią czyſtego złota nad 23 karaty, i naywięcey dwa grana.

Nazwiſka monety wſzyſtkim niemal kraiom zwyczayne ſą dukaty abo czerwone złote; funty abo grzywny, talery, złote i groſze; drobnieyſza moneta pod różnemi nazwiſkami u różnych narodów ſię toczy.

Bez wątpienia Grecy, a po nich Rzymianie naypierwſi w Europie monety używali kutey, od nich przeſzła do Gallów, Niemców &c. Podobno ſię mylą, którzy Kazimierza W. pierwſzym monety Polſkiey czynią wynalazcą; Świętopietrze za Kazimierza mnicha płacić ſię zaczęte, przywileie, Arcybiſkupowi Gnieznieńſkiemu i Biſkupowi Poznańſkiemu od Władyſława Plwacza Xiążęcia Wielkopolſkiego na bicie monety nadane, pokazuią, że ta muſiała być kraiowa i w kraiu kowana. Wacław król Czeſki zoſtawſzy razem Polſkim Czeſką do Polſki około roku 1300 wprowadził monetę to ieſt groſze ſzerokie Praſkie. Groſze Praſkie obyczaiem Czeſkim rachowali Polacy licząc onych 60 na kopę, 48 na grzywnę, 30 na półkopek, 12 na ferton, 2 na ſkoiec. Wartość tey monety nie w każdym czaſie była iednakowa; różnica oney naylépiey może być, poznana z proporcyi czerwonego złotego Węgierſkiego do groſzy ſrebrnych.

Wartość czerwonych złotych w Polszcze od roku 1250.

Roku	1250	*Groszy*	4
	1368	- - - -	14
	1407	- - - -	15
	1451	- - - -	16
	1457	- - - -	18
	1470	- - - -	22
	1487	- - - -	28
	1496	- - - -	30
	1505	- - - -	32
	1536	- - - -	47
	1538	- - - -	48
	1550	- - -	52
	1578	- - - -	54
	1588	- - - -	56
	1598	- - - -	58
	1611	- - - -	70
	1620	Zło,	4
	1650	- - - -	6
	1676	- - - -	12
	1717	- - - -	18
	1766	- - - -	$16\frac{3}{4}$

Z tey czerwonych złotych do srebrney monety proporcyi pokazuie się, że grosze pospolite Polskie, były śrebrne i różniły się w różnych czasiech nie tylko stęplem, ale przysadą i tak wnętrznym iako zwierzchnym szacunkiem; co z następuiącey pokaże się redukcyi do teraznieyszych groszy miedzianych według ligi monety na Seymie roku 1766 ustanowioney.

Grosz ieden srebrny wart iest - groszy miedzianych roku 1766.

Roku	1250	groszy	125	Szel. 1	den: 11	$\frac{1}{4}$
	1368	- -	35	2	12	$\frac{3}{14}$
	1407	- -	33	1	9	--
	1451	- -	31	1	4	$\frac{3}{16}$
	1457	- -	27	2	13	$\frac{1}{2}$
	1470	- -	22	2	9	$\frac{9}{22}$
	1487	- -	17	2	15	$\frac{3}{28}$
	1496	- -	16	2	4	$\frac{1}{2}$
	2502	- -	15	2	1	$\frac{31}{32}$
	1536	- -	10	2	1	$\frac{16}{47}$
	1538	- -	10	- -	10	$\frac{4}{16}$
	1550	- -	9	1	17	$\frac{43}{52}$
	1578	- -	9	-	16	$\frac{1}{2}$
	1588	- -	8	2	16	$\frac{31}{56}$
	1598	- -	8	1	17	$\frac{49}{58}$
	1611	- -	7	--	9	$\frac{5}{14}$
	1620	- -	4	--	10	$\frac{1}{2}$
	1650	- -	2	2	6	$\frac{3}{4}$
	1676	- -	1	1	3	$\frac{3}{8}$
	1717	- - - -		2	14	$\frac{1}{4}$
	1766	*srebrny*	7	1	9	
		miedziany	1	--	--	

Z groszy Polskich ceny i szacunku łatwy wypada rachunek wiele dawnych czasów złoty, grzywna, kópa na teraźnieyszą monetę są warte: naprzykład że w roku 1368 grosz Polski pospolity wart był teraźnieyszemi groszami miedzianemi zło: 1 gro. 5 szelą: 2 den 12 i coś mniey nad denara; więc grzywna-

wna czasowi onemu zwyczayna wynosi abo iest warta teraźnieyszych złotych 57. gr. 22 $\frac{37}{48}$, i tak każdego czasu multyplikuiąc grzywnę abo liczbę gr: 48, złoty abo 30 groszy, kopę abo 60 groszy przez cenę teraźnieyszą grosza na ów czas będącego.

Dawnieyszego czasu Polacy dwoiakiego używali grosza pospolitego i szerokiego, grosz *szeroki* abo *latus* był półtorą raza większy od grosza pospolitego.

ROZDZIAŁ V

o Ludności i mocy Europy.

LUdność abo nasiadłość kraiu iest onego mocą, zawisła od pewnych przyczyn, które nie w każdym znayduie się czasie i nie pod każdym rządem.

Uczeni ludzie spór miedzy sobą wiodą, dawnych czy teraznieyszych czasów większą żyiących ludzi liczbą świat się napełniał. Nie wchodząc w roztrząśnienie dowodów od oboiey strony przytoczonych, bespiecznie można trzymać, gdy świat w nieiakim czasie po potopie dostatecznie był zaludniony, zawsze w iednakowey zostawał i do tych czas zostaie ludności mierze. Ludność zawsze była iednostayna, i do końca świata w swey zostanie iednostayności; liczba wszystkich ludzi żyiących na ziemi razem wziętych nie różni się od liczby ludzi w którymkolwiek starożytności czasie, ani się różnić będzie znacznie w potomności; nawet srogie naiazdy i spustoszenia od dzikich narodów poczynione nie umnieyszyły znacznie ludności, aleią z iednego na drugie przenosiły mieysca. Te przenosiny były zwyczayne gdy drapiezcy narodu ludzkiego, których podchlebstwo woiownikami, Bohatyrami i zwycięzcami nazwało, do cudzych kraiów zagony zapuszczali; w tenczas narody naiechane i okrucieństwem uciśnione koniecznie się umykały; a po wyciągnieniu naiezdników z ich kraiu, nazad powracały. Nie na iednym mieyscu historya świadczy, że obywatele południowi uciekali ku północnym kraiom, a po odeszłym niebespieczeństwie odbieżone osiągali siedliska. Widoczna rzecz iest, że w te czasy okropne iedna część ziemi z obywatelów się ogołacała, druga onemi bardziey się napełniała,

Iednakże twierdzić bespiecznie można, ze dawnieysze obyczayne państwa ludnieysze były od teraźnieyszych; różnicy tey przyczyna wypływa z wiary, rządu, polityki powszechney, a mianowicie z praw i obyczaiów które w starożytności zdatnieysze były do rozmnożenia rodzaiu ludzkiego niż w czasiech teraznieyszych. Uszczerbek ten nadgradza się liczbą państw obyczaynych teraznieyszych; w starożytności trzy tylko naywiększe w Europie liczyły się narody polorowne; bez mała nie wszystkie w tey części świata teraz zasiadłe do tego należą zaszczytu. Gdy Włochy, Gallia, Hiszpania i Grecya obywatelów miała podostatku, Niemieckie, Czeskie i Sarmackie krainy lasami zarosłe dzikich zwierząt były bardziey knieiami niż ludzkim mieszkaniem; teraz zaś wszystkie miastami i wsiami zabudowane z głuchych pustyń w żyżne i ludne obróciły się państwa.

Przyczyny zaludnienia kraiów abo przeciwnym obyczaiem umnieyszenia ludzi niezliczone, składaią porządek fizyczny i moralny rzeczy spraw ludzkich. A iako ludzie są celem ustaw zakonnych, politycznych i obywatelskich, obyczaiów, i przepisów, które iedynie do nich się ściągaią, od wszystkich tych rzeczy zawisło pomnożenie

nie lub umnieyſzenie rodzaiu ludzkiego. Wieku teraznieyſzego piſarze obſzerne powydawali piſma w tey materyi, tey początkowey dla nauk młodzi kſięgi nie ieſt zamierzeniem one wywodzić i brać na uwagę. Z takowych piſm rozſądnie czytanych wnieść można, że ludzi liczba na ziemi mieſzkaiących w różnych odległych od ſiebie epochach, była zawſze równa i niemal iedna. O dawnych czaſów ludności pewnego niemamy świadectwa, o teraźnieyſzych nie mamy iak domyſły piſarzów polityczną arytmetyką ſię zatrudniaiących. Iednakże te domyſły nie daleko ſię od ſiebie oddalaią; wſzyſcy niemal na to ſię zgadzaią że świat teraznieyſzy od tyſiąca millionów (1,000,000,000) ludzi ieſt mieſzkany, z których 120 millionów żywi Europa; 560 Azya; 140 Afryka; 180 Ameryka i kraie nieznaiome. Ludność Europy ieſt nam nayznaiomſza, proporcya iey do kraiów rozległości z nayświeżſzych wiadomości wyciągniona niemal ieſt taka.

Kraie.	*Wielkość kraiu.*	*Liczba obywatelów.*
Polſka z Litwą	$\frac{1}{72}$	8,000,000.
Pruſy Brandeburſkie	$\frac{1}{126}$	800,000.
Moſkwa	$\frac{1}{5}$	20,000,000.
Szwecya	$\frac{1}{12}$	2,200,000.
Dania z Norwegią	$\frac{1}{12}$	2,400,000.
Niemcy z Czech: i Sląſk:	$\frac{1}{11}$	24,000,000.
XVII Prow: Belg	$\frac{1}{240}$	4,000,000.
Wielka Bryt: z Irland:	$\frac{1}{28}$	8,500,000.
Hiſzpania z Portugalią	$\frac{1}{16}$	6,500,000.
Francya	$\frac{1}{16}$	20,000,000.
Włochy z wyſpami	$\frac{1}{24}$	8,500,000.
Szwaycarya	$\frac{1}{277}$	1,100,000.
Węgry	$\frac{1}{14}$	6,000,000.
Turcya z Tarta: mniey:		8,000,000.
		120,000,000.

Lu-

Ludność miaſt znaczniejſzych.

Amſterdam	212,000.
Auſzpurg	36,400.
Berlin	100,000.
Bryſtol	48,488.
Carogród	513,000.
Drezno	60,000.
Erfurt	15,000.
Florencya	70,000.
Frankfurt nad Menem	33,600.
Gdańſk	47,600.
Genua	150,000.
Haga	36,400.
Hamburg	120,000.
Hannower	12,800.
Harlem	40,000.
Królewiec	56,000.
Kopenhaga	77,560.
Lauſana	7,191.
Leida	50,500.
Lipſk	36,400.
Lisbona	100,000.
Londyn	900,000.
Liworna	40,000.
Luka	39,000.
Madryt	80,000.
Magdeburg	18,000.
Manheim	24,000.
Mantua	16,000.
Medyolan	123,000.
Meſſyna	25,000.
Monachium	25,400.
Neapol	272,050.
Norimberga	40,000.
Padwa	40,000.
Palerm	120,000.
Paryż	850,000.
Petersburg	130,000.

Pra-

Praga	83,000.
Riga	20,003.
Rotomag	80,000.
Rzym	129,000.
Stokolm	69,211.
Straszburg	45,920.
Sztutgard	16,800.
Toruń	12,000.
Warszawa	50,000.
Wiedeń Austr.	200,000.
Wilno	10,000.

O mocy Europy.

MOc Europy zawisła na woysku, woysko składa się z piechoty, iazdy ciężkiey i lekkiey i z artyllerii. Mocą zbroyną państw całość utrzymuie się dla tey iedynie przyczyny ludzie z przyrodzoney wyzuwszy się wolności pod rząd się poddali, aby bespieczeństwo własności swych, życia i honoru w mocy narodowey znalezli. Iest to pierwszy i naymocnieyszy towarzystwa ludzkiego grunt obalać, żyiąc w towarzystwie i składaiąc naród, o moc żołnierską według obszerności kraiu, i sąsiadów potęgi niedbać.

Pierwiastkowe narodów starożytnych woyska nic nie miały podobnego do dzisieyszych. Cały naród bardziey zapalczywością niż orężem uzbroiony wpadał w sąsiedzkie kraie, rabował, palił, zabiiał, i niewolników zabierał. Woyna na iedney kończyła się walney bitwie.

Pierwsi Egypcyanie porządne zaciągali i trzymali woyska, nie tak dla naiazdu państw sąsiedzkich, bo z przyrodzenia spokoynym obdarzeni umysłem, całą swoię ochotę do handlu, kunsztów tak rękodzielnych, iako wyzwolonych obracali, iako raczey dla bespieczeństwa kraiu. Grecy mura-

mi

mi mocnemi zamykać od Egypcyanów nauczyli się miasta, ale stałego woyska nie mieli. W poźnieyszym daleko czasie historya mówi o półku Macedońskim, i batalionie Tebańskim. Rzymianie świat podbić zamierzywszy ustawiczne chowali woyska na półki podzielone.

Państwa Europeyskie na zwalinach monarchii Rzymskiey zasiadłe długo na czas woyny zaciągnionym szarpały się żołnierzem.

Pierwsza Francya, wypędziwszy Anglików z lądu zostawiła niezwinionych 16 tysięcy ludzi, co iey pomogło do znakomitych dzieł i zwycięstw nad sąsiadami. Ludwik XIV pod czas woyny i pokoiu chciał być uzbroionym i na wszystkie przypadki gotowym. Za tym przykładem wszyscy Europeyscy pośli Potentaci, i niektórzy z nich większe trzymaią woyska, niż ludność poddanych im kraiów pozwala. Według nauki Prezydenta *Montesquieu*, woyska, które każde państwo ku swey obronie chowa na żołdzie powinne być według miary bogactwa i ludności kraiowey; ustawiczna expe„ryencya, *mówi ten polityk*, Europeyczyków uczy „że pan udzielny który million poddanych liczy, nie „może bez kraiu zguby więcey woyska trzymać nad „10 tysięcy. Maiąc wyżey ludności, a niżey woysk liczbę położoną, można zmiarkować ieżeli ta rozumna maxyma wszędy się zachowuie.

Liczba woysk Europeyskich.

Porta Ottomańska trzyma	300,000.
Moskwa	250,000.
Cesarzowa Królowa Węgierska	200,000.
Francya oprócz milicyi	180,000.
Król Pruski	160,000.
Xiążęta i miasta Rzeszy Niemieckiey	130,000.
Król Hiszpański	100,000.
Duński	59,000.

Szwe-

Szwedzki - - - -	48,000.
Angielſki - - - -	40,000,
Hollandya - - -	40,000.
Król Sycyliyſki - - -	30,000.
Wenecya - - -	28,000.
Król Sardyńſki - - -	15,000.
Genua i inne ſtany Włoſkie -	15,000,
Portugalia - - - -	14,000
	1,609,000.

Kantony ſprzymierzone Szwaycarſkie żadnego, wyiąwſzy nie wiele żołnierzy do utrzymania porządku i ſprawiedliwości, woyſka nietrzymaią, ale porządną maią milicyą od officyerów z ſłużby cudzoziemſkiey wyſzłych, wyćwiczoną, którey za daniem haſła przez zapalenie ſłupów po górach rozſtawionych na 300,000 do obrony oyczyzny zebrać ſię może. Gdy na końcu kampanii r. 1743 Xiążę Karol Lotaryńſki na czele 60,000 woyſka Auſtryackiego w Bryſgowii ſię bawił, Szwaycarowie obawiaiąc ſię aby przez Kanton Bazyleyſki do Hrabſtwa Burgońſkiego nie ciągnął, uchwałą ſeymową na granice ſwoie zwołali milicyą, którey przybyło z armatami za haſłem

	Ludzi.	*Dział wiel:*	*Polowych.*
pierwſzym	12,500	21	10
drugim	25,000	42	20
trzecim	50,000	84	40
generalnym	175,000	- -	- -
Summa	262,500	147	70

O WOYSKU OYCZYSTYM.

O woyſku ćwiczonym i rządnym w Polſzcze nie z wyprawy nagłey zebranym czytać naprzód w Długoſzu i Kromerze pod panowaniem Zemowita ſyna Piaſtowego około roku 861. Ten Monarcha aby

aby za podaną ſpoſobną porą mógł kraie za Popielow utracone do Węgrów, Niemców i Morawców nazad odebrać, wodza nayprzód naznaczywſzy, ſetników, pięćdzieſiątników, dzieſiątników, tudzież innych urzędników tak *do piechoty* iako też *iazdy* poſtanowił, którzyby w domu pierwey lud ćwiczyli w dziele woiennym, aniżliby go ſprawować w potrzebie przyſzło. Lecz że ta uſtawa nie była uſtawicznego żołnierza, naſtępuiące pokazały wieki, a o tym ſamym woyſku czyli było płatne, czy też z oſiadłości ſwoich ſłużyło woynę, nic nie namieniaią, pod tym Monarchą dzieiopiſowie rzeczeni.

A ciż ſami przyczytuią Boleſławowi Chrobremu przy innych pożytecznych i zbawiennych dla Rzeczypoſpolitey prawach zaraz na początku ſwego panowania rozporządzenie ſłużenia woyny przez ziemie i kraie, albo iako dobrze później, to ieſt za Zygmunta I w ſtatucie nazywać zaczęto przez *Woiewodztwa*, naznaczywſzy liczbę iako miał który iezdnych (Equitum) wyprowadzić Woiewoda na wyprawę od Króla nakazaną; z miaſt ſtawienie piechoty i wozów dawanie podług liczby poſtanowił, a każdy włókę zupełną orzący po miarze żyta i owſa do ſpichrzów Królewſkich na żywność i odzienie ſłużącym woynę dawać z powſzechney Króla i Rad uſtawy zſypać był winien; nad to miaſta dla prędſzey wiadomości powzięcia i rozkazów przeſłania dawać konie i podwody miały. Tu poſpolitego ruſzenia, łanowey powinności woienney, podwodnego, co na pocztę przemieniono, ſą początki.

Naiemnego ludu z obcych narodów, że w potrzebie używano, mianowicie w roſterkach domowych, gdy ſzło o ſukceſſyą Xięſtw podzieloney Polſki dowodem ieſt panowanie Leſzka Czarnego wiodącego ſpór z Mazowieckim Konradem II o państwo Krakowſkie, którego tudzież innych państw, gdy wſzyſtkie dzierżawy w moc przeciwnika doſtały ſię, ſam ieden zamek Krakowſki od Niemieckiego

go żołnierza obroniony został. Czego wdzięczen Leszek miasto w rząd Niemcom oddał, a sam po Niemiecku dla przymilenia się swoim obrońcom chodził.

To dawnieysze przed wydaniem praw pisanych czasy napomykaią raczey, niżli dokładnie opisuią.

Ze statutu pokazuie się, iż służenie woyny za Kazimierza W. należało częścią do Rycerstwa pewne dobra i dochody posiadaiącego, częścią do panów i szlachty; taką albowiem ten Król ustawę (V. I. *fol.* 43) czyni, aby Rycerze (*milites*) każdy podług wielkości i osiadłości swoich dóbr i dochodów z pewną liczbą zbroynych ludzi Rzeczypospolitey służył i był iey pomocny, byle iego dobra były wolne i ustanowione *jure militari*, a nad to panowie i Szlachta (*Nobiles*) Królowi i następcom iego iako naylepiey i z pożytkiem naywiększym na woynie służyć uzbroieni byli obowiązani w kraiu; a za kraiem wziąwszy nagrodę i za uproszeniem królewskim. Szołtysi szlacheccy i duchownych także służyć woynę mieli, nawet duchowni dziedziczne dobra trzymaiący iść z Królem na wyprawę byli powinni. W Ludwikowym przywileiu, gdy szlachta od podatków oprócz dwóch groszy wolną została, dokłada ten Król wyraźną kondycyą, aby całą swoią przemożnością przeciwko nieprzyiacielowi stawali. Z tych dwóch statutów daie się widzieć, iż za Kazimierza byli oprócz szlachty z Królem na woynę iść maiącey inni żołnierze trzymaiący dobra wolne od wszelakich ciężarów oprócz służby woienney. Ludwik gdy wszystkie szlacheckie dobra uwolnił, szlachtę ściśley do odprawienia woyny obowiązał. Iakoż i Władysław Iagiełło w statucie o wolnościach r. 1433. ostrzega wyraźnie, iż szlachta własnym kosztem granic Królestwa bronić od nieprzyiacioł i przeciwników iest obowiązana.

Władysław Iagiełło miał na Grunewaldskiey bitwie chorągwi Polskich 51. a Litewskich pod sprawą Witołda

woyska, iako pisze Kobierzycki w historyi Władysława IV. Tenże pisarz świadczy, że w Moskwie Władysławowi królewicowi służyło oprócz Lisowczykow, Kozaków Zaporowskich pod Saydacznym, nad 20.000.

Za Władysława IV. Konstytucyą r. *1640* Dwór królewski albo żołnierz nadworny do 1.200 liczby iest zamierzony, który z samych rodaków kraiowych zebrany być powinien, utrzymywany ze skarbu królewskiego. Niebyła przedtym określona liczba, i w potrzebie pokilka tysięcy miewali Królowie, iako Władysław Iagiełło.

Pod czas Elekcyi r. 1648 Woiewództwa uchwaliły obronę domową pewną stawiąc liczbę ludzi, iako to Woiewództwo Poznańskie 2,200, prócz obrony zamkowey, Sandomierskie 1,200 &c dobrze i sposobem cudzoziemskim uzbroionego ludu tak pieszego iako iezdnego.

Za Iana Kazimierza z wielkości podatków i rozmaitości łącząc z dymów wszystkich pielzą wyprawę iż na licznego a różnego nieprzyiaciela znaczna liczba woyska była, wnieść należy niemaiąc w ręku skarbowych regestrów i popisowych. Historycy piszą iż ten Król roku *1656*. pod Warszawą miał *60,000*, a drudzy 40,000 woyska.

Za Iana III. r. *1676* na Turecką przy wyprawie dymowey z 20 dymów iednego pieszego trybem cudzoziemskim uzbroionego, ordynowano woyska Koronnego: Kopiyników, Pancernych, Piechoty, Dragonów, 80 tysięcy. Zwiiano lat następuiących to woysko aż roku *1699* za Augusta II do 24 tysięcy dowiniono: w Koronie *16* tysięcy a w Litwie 8 tysięcy tylko zostawuiąc, z okazyi związków żołnierskich wielkie uciążliwości czyniących kraiowi. Za naleganiem Ruskich Woiewództw zwiniono całe Kozaków iako więcey po traktacie Karłowickim

ckim nie potrzebnych, a wielce ſzkodliwych, iako mówi Konſtytucya,

Roku 1703 na Seymie Lubelſkim do 58 tyſięcy, to ieſt kawaleryi 21,800, a Infanteryi 26,200 powiękſzono liczbę woyſka, dwie części Korona, trzecią Litwa ſtawić miała, a Car Piotr po 200 tyſięcy rublów miał na nie dawać podług traktatu Narewſkiego r. 1704 zawartego.

Roku 1717. nowa ordynacya woyſka ſtanęła, ſtarym niektórym chorągwiom nową ſłużbę przypowiedziano, a drugie zwiniono. Repartycya tego woyſka *in Vol.* VI, położona liczby nie wyraża lecz ſame porcye cudzoziemſkiego autoramentu, miałoby Koronnego woyſka być 18 tyſięcy, a Litewſkiego 6 tyſięcy. O woyſku ponieważ przez ſkrypta *ad archivum* dane zawſze ſtawały Konſtytucye, a te ſkrypta *in Volumina* nie weſzły, nad to, że uſtawy Seymowe nie brały ſkutku, pewności dokładney mieć nie można, iaka liczba którego czaſu była w Polſzcze ſłużebnego Rzeczypoſpolitey żołnierza.

OMYŁ.

OMYŁKI DRUKARSKIE.

Na karcie	Wierſz.		Poprzaw.
78	5	Maklenburſcy	Meklenburſcy
92	22	Imperiali	Imperialis
98	4	i ambry	i Sambry
	5	z naymnieyſzych	z naymocnieyſzych
	23	Auſryacką	Auſtryacką
107	7	z Azyatycką	Azyatycką
111	16	na na papierze	na papierze
	22	z famili	z familii
112	8	niektóry	niektórzy
115	19	wyrobion	wyrobione
	20	ſetuki	ſztuki
	30	rozboników	rozboyników
116	19	i owce	i owoce.
118	20	ſzoroki	ſzeroki
120	26	do rzeki	od rzeki
126	13	Biſkupią	Biſkupa
	19	traktem	traktatem
135	7	od Hiſpanii	od Hiſzpanii
136	3	Mularſtwa	Malarſtwa
136	21	złączoczone	złączone
137	20	3)	2)
138	18	Prownncyi	Prowancyi
	15	inſuły	inſuły
141	21	połndniową	południową
142	10	ludnorci	ludności
	27	wſtrzemiezliwe	wſtrzemięźliwe
143	8	Korſykrnſki	Korſykańſki
	26	Hiſzanioli	Hiſzpanioli

144	15	rzemieślikami	rzemieślnikami
	18	Arcyci kupſtw	Arcybiſkupſtw
149	3	fortany	fontany
	8	Klaſatorow	Klaſztorów
	9	Kzwalerkich	Kawalerſkich
	19	prowinbye	prowincye
150	17	Balerary	Baleary
157	4	ood	od
160	5	Medydyolańſkie	Medyolańſkie
	24	Sardyni	Sardynii
167	1	Poſtwie	Państwie
	2	Setlanſkie	Szetlańſkie
173	16	, narodami	narodami.
175	12	na wſchod graniczą z Styryą, Auſtryą, i Morawią	na wſchód graniczą z Siedmiogrodem i Wołochami.
	14	na zachod z Siedmiogrodem i Wołochami	na zachód z Styrią, Auſtryą i Morawią
178	10	w Sklawoni	w Sklawonii
180	7	powietra	powietrza
183	25	ſrebne	ſrebrne
185	2	Margorżaty	Małgorzaty
190	13	płynąnym	płynącym
	22	Iurlandyi	Iutlandyi
	24	Gottrop	Gottorp
	24	Flesbourg	Flensbourg
192	28	długość	ſzerokość
196	14	Dnnſkiego	Duńſkiego
197	6	wroſtu	wzroſtu
198	17	Brandebuſkie	Brandeburſkie
199	21	Könisberg	Königsberg
207	29	prwadzi	prowadzi
218	7	zaſilnią	zaſilaią
220	3	rozrykami	rozrywkami
222	15	Hollendroy	Hollendrzy
225	22	uczeſniſtwa	uczeſtniſtwa
226	4	Ianſeninſza	Ianſeniuſza
229	29	zaraźweliwe	zaraźliwe
232	18	Rzepoſpolita	Rzeczpoſpolita

234	27	gdzic	gdzie
241	24	Kantanom	Kantonom
249	2	yſpy	wyſpy
	12	żyność	żyżność
254	7	Polſkey	Polſkiey
	14	od od	od
268	12	w Pawęſkach	w Powaſkach
273	13	Malboſkie	Malborſkie
274	10	Bnusberg	Brunsberg
	16	Biſkupice	Biſkupiec
370	26	*Opuſzczone w Geografii*, Woiewodztwo Bracławſkie ma za herb Xiężyc niepełny i Krzyż dzieli ſię na 3 powiaty Bracławſki, Winnicki, i Zwinogrodzki. M.S. *Bracław* nad Bohem od Alexandra Króla przeciwko Tatarſkim naiazdom zbudowany. Inne miaſta: *Winnica* grodowe, nad Bohem, *Humań*, *Koniecpole*, *Niemierów* &c.	
371	10	Woiewodzw	Woiewództw
376	3	Batoręgo	Batorego
378	20	Xiżąąt	Xiążąt
	23	Sapiechow	Sapiehów
381	2	króko	krótko
387	23	wſtrzemieźliwym	wſtrzemięźliwym
396	27	amparty	lamparty
397	6	miekkich	miękkich
399	22	prawincyi	prowincyi
401	29	ozob	ozdób
403	16	powietra	powietrza
406	6	miekkiego	miękkiego
407	4	udzięlaią	udzielaią
410	9	Podzieni	Podzieleni
	22	Krróleſtwa	Króleſtwa
450	26	wedlng	według
454	12	Monarchi	Monarchii

460	13	miekkość	miękkość
461	28	z sz	z szkół
466	8	wiadomości	niewiadomości
467	22	naymiey	naymniey
469	6	Fatackiego	Fartackiego
470	19	dobiera	dobiorą
	22	Adabſki	Arabſki
471	26	Mezyk	Mexyk
484	6	ſtołczne	ſtołeczne
490	21	beſpieczeńwa	beſpieczeńſtwa
499	11	w Fryce zamykaią	w Afryce ſię zamykaią.
504	9	Fracuſki	Francuſki
515	4	lekarſkie, zioła	lekarſkie zioła
524	16	owoce	owce
530	23	wzbiło ſię	wybiło ſię
549	26	wzrzoſtu	wzroſtu
566	6	powieważ	ponieważ
568	15	króre	które
580	3	Angieſkie	Angielſkie
	19	Filadalfią	Filadelfią
584	5	Treckiey	Tureckiey
587	22	biegnnom	biegunom
589	14	połndniową	południową
597	3	ſprzęczki	ſprzeczki 2do
602	17	Zodzaku	Zodyaku
604	14	rym	tym
	41	Geografii	w Geografii
606	7	wſchoodu	ze wſchodu
	37	Czwartey------294	Czwartey-------494
	40	Gwiad	Gwiazd
610	39	pleneta	planeta
611	22	godzia:	godzin:
	26	Dymeter	Dyameter
612	4	miunt	minut
613	2	prowad zona	prowadzona
614	28	ſzerości	ſzerokości
	31	półocney	północney
615	18	południwy	południowy
619	15	tera nieyſze	teraźnieyſze

624	29	przyſtąp	poſtąp
625	2	zackodu	zachodu
630	41	aiowey	kraiowey
632	21	Z troi kieg	Z troiakiego
638	9	zak nu	zakonu
	28	genoralnemi	generalnemi
650	38	Kantony ieySzwaycarſkie	Kantony Szwaycarſkie
653	15	Szwaycarkie	Szwaycarſkie
	20	Kantanow	Kantonów
	27	Hantonow	Kantonów
656	38	prywrocił	przywrócił
659	26	przeſądzenta	przeſądzenia
660	14	rąda	rada
665	20	Szwedki	Szwedzki
672	40	mocnieyze	mocnieyſze
675	7	dobie	dobre
	12	inana	inna
678	33	Wizyſcy	Wſzyſcy
679	24	odmwione	odmówione
684	4	powadzenie	powodzenie
690	33	Truktaty	Traktaty
	37	Prowincyi. Belgickich	Prowincyi Belgickich
691	2	łeſzcze	ieſzcze
692	26	numaſzczenie	namaſzczenie
693	2	zdromadzenie	zgromadzenie
696	38	w Krazowie	w Krakowie
703	32	w Urychu	w Zurychu
707	6	Indynſka	Indyiſka
708	40	ſypamiem	ſypaniem
710	3	w Chinacb	w Chinach
	41	podobieńwo	podobieńſtwo
715	5	Manufaktrami	Manufakturami

XVIII, 188